

Sayı/Number 63

Temmuz/July2024

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

**P A M U K K A L E Ü N İ V E R S İ T E S İ
S O S Y A L B İ L İ M L E R E N S T İ T Ü S Ü D E R G İ S İ**

**P A M U K K A L E U N İ V E R S İ T Y
J O U R N A L O F S O C I A L S C I E N C E S I N S T I T U T E**

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/Number 63

Temmuz/July 2024

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Doç. Dr. İbrahim BALIK

Baş Editör

Doç. Dr. Umut UYAR

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Eren ERGEN
Dr. Öğr. Üyesi Rauf BELGE
Dr. Öğr. Üyesi Ömer GÜLEÇ

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED ilk olarak 2008 yılında yayımlanmıştır. 2017 yılından itibaren E-dergi olarak yayımlanmaktadır. PAUSBED 2021 yılından itibaren yılda altı kez (Ocak, Mart, Mayıs, Temmuz, Eylül ve Kasım) yayımlanmaktadır. Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

İngilizce Redaktör

Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Sekreteryaya/Dizgi

Cansu EKİNCİ

DİZİNLENME

ULAKBİM TR DİZİN

MLA

EBSCO HOST

ASOS Index

Araştırmacı Bilimsel Yayın İndeks

Türk Eğitim İndeks

SOBİAD, İSAM

Yazışma Adresi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kınıklı Yerleşkesi 20160

Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE

Tel. + 90 (258) 296 21 82

pausbed.pau.edu.tr

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye Sakarya University, Türkiye
Prof. Dr. Aylin ÖZMAN	Türk Eğitim Derneği Üniversitesi, Türkiye Turkish Education Association University, Türkiye
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	Güney Florida Üniversitesi Sarasota-Manatee, ABD University of South Florida Sarasota-Manatee, USA
Prof. Dr. Doğan GÜRSOY	Washington Devlet Üniversitesi, ABD Washington State University, USA
Prof. Dr. Faye HAMMILL	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Francesco D'ANDRA	Salento üniversitesi, İtalya Univesity of Salento, Italy
Prof. Dr. Geri SMYTH	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Géza DÁVID	Eötvös Loránd Üniversitesi (Elte), Macaristan Eötvös Loránd University (Elte), Hungary
Prof. Dr. Kadir PEKTAŞ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye Istanbul Medeniyet University, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Türkiye
Prof. Dr. Mithat ÜNER	Atılım Üniversitesi, Türkiye Atılım University, Türkiye
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Orlin SABEV	Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan Bulgarian Academy of Science, Bulgaria
Prof. Dr. Sinan OLKUN	Ankara Üniversitesi, Türkiye Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Vincent LUIZZI	Teksa Devlet Üniversitesi, ABD Texas State University, USA
Prof. Dr. Yıldıray ÖZBEK	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye Akdeniz University, Türkiye
Prof. Dr. Tevfik DALGIÇ	Teksa Üniversitesi, ABD University of Texas at Dallas, USA
Prof. Dr. Tuğrul İNAL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Zbigniew BIALAS	Katowice Silesia Üniversitesi, Polonya University of Silesia in Katowice, Poland
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Türkiye

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ahmet DUMAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. A. Nazif ÇATIK	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cem KILIÇ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR	Atatürk Üniversitesi, Erzurum
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Dilek ÇETİNDAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hacer Simay KARAALP ORHAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Mehmet YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Nurten SARICA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Tamer AKSOY	İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Doç. Dr. Baysar TANIYAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Duygu YOLCU KARADAM	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Elif BOZYIĞIT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Ferda Esin GÜLEL	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. F. Zeynep BİLGE	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Gül Fahriye EVREN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Kamuran ŞİMŞEK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Mısra CİĞEROĞLU ÖZTEPE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Umut UYAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Coşkun KUMRU	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Erbil AKTUĞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Eren ERGEN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÜÇYILDIZ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÇOBAN KUMBALI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Ömer GÜLEÇ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALKAYA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Tolgahan AYDINER	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Arş. Gör. Talha AYDIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli

ALAN EDITÖRLERİ/SECTION EDITORS

Prof. Dr. Dilek ÇETİNDAS
Prof. Dr. Hacer Simay KARAALP ORHAN
Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN
Prof. Dr. Nurten SARICA
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ
Doç. Dr. Baysar TANIYAN
Doç. Dr. Duygu YOLCU KARADAM
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT
Doç. Dr. Ferda Esin GÜLEL
Doç. Dr. Gül Fahriye EVREN
Doç. Dr. Kamuran ŞİMŞEK
Doç. Dr. Mısra CİĞEROĞLU ÖZTEPE
Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN
Doç. Dr. Umut UYAR
Dr. Öğr. Üyesi Coşkun KUMRU
Dr. Öğr. Üyesi Erbil AKTUĞ
Dr. Öğr. Üyesi Eren ERGEN
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÜÇYILDIZ
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÇOBAN KUMBALI
Dr. Öğr. Üyesi Ömer GÜLEÇ
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Tolgahan AYDINER
Arş. Gör. Talha AYDIN

HAKEM KURULU/COMMITTEE OF REFEREES

Prof. Dr. Adem PEKER	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Alp EDEN	Bağımsız Araştırmacı
Prof. Dr. Ayşe YILDIZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Aziz DOĞANAY	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Dünder KÖK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Mehmet BERK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Fatih ALKAYIŞ	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Nermin KORUKLU	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Solmaz BUNULDAY	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Vehbi BAYHAN	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki Gültekin SÜMER	İstanbul Beykent Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Arif AYDIN	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Alper Bilgehan YARDIMCI	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Alper GÜRER	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Aynur YILDIRIM	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe KÖKCÜ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Baki ÇAKIR	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu AYAN ERGEN	Yeditepe Üniversitesi
Doç. Dr. Çağdaş YÜKSEL	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Çiğdem AKMAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Ela İpek Gündüz	Gaziantep Üniversitesi

HAKEM KURULU/COMMITTEE OF REFEREES

Doç. Dr. Ergül KODAŞ	Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Ersin YAVUZ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ferhat ONUR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Güler YANIK	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Halim Emre ZEREN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Emre ÜNSAL	İstanbul Üniversitesi
Doç. Mesude Hülya DOĞRU	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Nilüfer YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Sinem Güler KANGALLI UYAR	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ufuk ÖZEN BAYKENT	Bursa Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇAVDAR	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gözde BURSALIGİL	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZGÜN	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Merve MALAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Mustafa KARAOĞLAN	Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muammer ÖZDEMİR	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nuran ÖZTÜRK OFLUOĞLU	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömür UÇAR	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem AYDIN ÖZTÜRK	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlü DOLMA	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi PINAR UZ HANÇARLI	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yahya AYYILDIZ	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Öğr. Üyesi Öznur CENGİZ ÇELİKER	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Gör. Alper GÖLBAŞ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Gör. Zübeyir SAVAŞ	Bakırçay Üniversitesi
Dr. Arş. Gör. Bilal GÖDE	Pamukkale Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Hoşeng BÜLBÜL	Marmara Üniversitesi
Dr. Fidan ALHAS	İnönü Üniversitesi
Dr. İsmail GÖRGEN	Bağımsız Araştırmacı

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Aslan AYDOĞDU.....	1
Hatemi-J Yaklaşımı ile Bitcoin, Emtia, Dolar ve Borsa Endeksleri Arasındaki Nedensellik Analizi <i>Causality Analysis Between Bitcoin, Commodities, Dollar and Stock Market Indices Using the Hatemi-J Approach</i>	
Ayşegül AZAKLI.....	19
Unmasking Misandry: A New Historicist Reading of Carol Ann Duffy's "Mrs Aesop" and "Eurydice" <i>Yeni Tarihselci Bir Okuma: Carol Ann Duffy'nin "Mrs Aesop" ve "Eurydice" Şiirlerinde Erkek Düşmanlığı</i>	
Eda ÜNALAN KARAKUŞ.....	35
Altyapı Yatırımları ve Kurumsallık: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Uygulama Örneği <i>Infrastructure Investment and Institutionalism: An Ampiric Study for Developing Countries</i>	
Egemen TABANLI.....	49
Süreç Felsefesi, Töz Kavramını Zorunlu Olarak Dışlamakta Mıdır? <i>Does Process Philosophy Necessarily Exclude the Concept of Substance?</i>	
Esra ENES, Zehra DOĞAN SÖZÜER.....	59
Sfır Atık Moda Tasarım Yaklaşımı ile Modern Şalvar Tasarımı <i>Modern Shalwar Design With Zero Waste Fashion Design Approach</i>	
Eylem GÜZEL.....	73
Siyasi Strateji Bağlamında VII. Kleopatra ve Caesar'ın Nil Seyahati <i>Cleopatra VII and Caesar's Nile Cruise in the Context of Political Strategy</i>	
Gökçe Nur SOYUK, Eda EMANETOĞLU, Esra BİLGİN, Sena GÜME.....	85
Examining the Relationships Between Eating Disorder Symptoms, Self-Esteem, and Psychological Well-Being in Emerging Adults <i>Beliren Yetişkinlerde Yeme Bozukluğu Belirtileri, Benlik Saygısı ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi</i>	
Harun OY.....	99
Uşak Eşme'den Neolitik Bir Yerleşme: Konak Asarı <i>A Neolithic Settlement From Uşak Eşme: Konak Asarı</i>	
Hilal PEKER DURAL, Nihan Selin SOYLU KONAK.....	125
Turkish Adaptation of the Perception of Anomie Scale: Psychometric Properties, Validity and Reliability <i>Algılanan Anomi Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması: Psikometrik Özellikler, Geçerlilik ve Güvenilirlik</i>	
İbrahim YILMAZ.....	139
Osmanlı Son Döneminde Üretim ve Toplum Sağlığı İkileminde Pirinç Ziraatı <i>Rice Agriculture in the Dilemma of Production and Public Health in the Late Ottoman Period</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Mehmet ALKIŞ.....	153
Amerika Birleşik Devletleri'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Orta Doğu: Trump ve Biden Dönemleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme <i>National Security Strategy of the United States and the Middle East: A Comparative Analysis of the Trump and Biden Administrations</i>	
Murat AYDIN.....	163
Yaşlanan Toplum ve Vergi Politikası <i>Aging Society and Tax Policy</i>	
Murat GÖÇ.....	181
New Journalism and Truman Capote's <i>In Cold Blood</i> <i>Yeni Habercilik ve Truman Capote'nin Soğukkanlılıkla Romanı</i>	
Müjdat TAKICAK.....	189
Mustafa Salim [Tunakan]'ın Matematik Konulu Makaleleri-I <i>Mustafa Salim [Tunakan]'s Articles on Mathematics-I</i>	
Nizamettin BAŞARAN.....	207
Anlık Elektrik İthalat/İhracatı'nın ₺/\$ Kur Riski Üzerine Etkilerinin Kaos Verileri ile İncelenmesi <i>Analyzing the Effects of Instant Electricity Imports/Exports On ₺/\$ Exchange Rate Risk With Chaos Data</i>	
Okan ŞAHİN.....	223
Mardin Bienalleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme <i>A General Evaluation on Mardin Biennials</i>	
Cenay BABAOĞLU, Mete YILDIZ, Onur KULAÇ.....	239
Street-Level Bureaucrats Against Pandemic in Türkiye: Problems & Strategies <i>Türkiye'de Sokak Düzeyi Bürokratları Pandemiye Karşı: Sorunlar ve Stratejiler</i>	
Sehernaz GÜVENBAŞ.....	251
Birinci Dünya Harbi Öncesi Büyük Devletlerin Takip Ettiği Akdeniz Siyasetinin Demiryolu İmtiyazı ve Petrol Açısından Değerlendirilmesi <i>An Evaluation of the Mediterranean Politics the Great Powers Pursued Prior to the First World War in Terms of Railway Concession and Oil</i>	
Pınar TOKTAŞ, Sinem GÜL UÇAR.....	267
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Beyhan Sultan'a Ait Vakfiyelerin Tezyinatı <i>The Ornamentation of the Waqfeyahs Belong to Beyhan Sultan in Archive of the General Directorate of Foundations</i>	
Sunay DENİZ.....	291
Adıyaman Yöresi Ağızlarındaki Atasözlerine Katkılar <i>Contribution to the Proverbs in the Dialects of Adıyaman Region</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Tayfun ÖZTAŞ.....	297
Big Data Analytics Software Selection With Multi-Criteria Decision-Making Methods for Digital <i>Dijital Dönüşüm İçin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Büyük Veri Analitiği Yazılım Seçimi</i>	
Ülke Hilal ÇELİK, Yasin BAYAR,.....	319
Bilişsel Sinizm ve İşe Yabancılaşma Arasındaki İlişkide İş Yeri Nezaketsizliğinin Aracı Rolü <i>The Mediating Role of Workplace Incivility in the Relationship Between Cognitive Cynicism and Job Alienation</i>	
Yusuf Can ÇALIŞIR.....	331
Gelir Eşitsizliğinin Azaltılmasında Sosyal Koruma Harcamalarının Rolü: Avrupa Ülkelerinden Kanıtlar <i>The Role of Social Protection Expenditures in Reducing Income Inequality: Evidence From European Countries</i>	
Zümral GÜLTEKİN, Frat GÜLTEKİN.....	351
İş Yerinde Dijital Nezaketsizlik Ölçeğinin Günümüze ve Türkçeye Uyarlanması: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması <i>Digital Incivility Scale in the Workplace Adaption to Today and Turkish: Validity and Reliability Study</i>	

Derleme Makaleleri-Review Articles

Baki YEGEN.....	365
Vergilemede Adalet İlkesi Çerçevesinde Ödeme Gücünün Tespitine İlişkin Tekniklerin Değerlendirilmesi <i>Evaluation of the Techniques for Determining the Ability To Pay Within the Framework of the Principle of Justice in Taxation</i>	

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.06.2024 ✓Accepted/Kabul:11.07.2024

DOI:10.30794/pausbed.1494042

Research Article/Araştırma Makalesi

Aydoğdu, A. (2024). "Hatemi-J Yaklaşımı ile Bitcoin, Emtia, Dolar ve Borsa Endeksleri Arasındaki Nedensellik Analizi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 63, ss. 1-17.

HATEMİ-J YAKLAŞIMI İLE BITCOİN, EMTİA, DOLAR VE BORSA ENDEKSLERİ ARASINDAKİ NEDENSELLİK ANALİZİ

Aslan AYDOĞDU*

Öz

Araştırmanın amacı Bitcoin fiyatları ile BİST100 endeksi, Altın Ons fiyatları, S&P500 endeksi, Brent petrol fiyatları ve dolar endeksi arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda 07.01.2018-12.05.2024 dönemi için haftalık veri seti kullanılmıştır. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testiyle analiz yapılmıştır. Sonuçlar; Bitcoin fiyatları ile BİST100 endeksi arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu; Altın Ons fiyatları, S&P500 endeksi, dolar endeksi ve Brent petrol fiyatları arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuçlara göre Bitcoin fiyatlarında meydana gelen negatif veya pozitif bir şok değişkenlerin negatif veya pozitif şoklarını etkilediğini gösterirken; değişkenlerde meydana gelen negatif veya pozitif bir şok Bitcoin fiyatlarındaki negatif veya pozitif şoklarını da etkilemektedir. Buna göre Bitcoin yatırımcılarının homojen bir yapıya sahip olmadığı gözlemlenmiştir. Buna göre BİST100 endeksi, Altın Ons fiyatları, S&P500 endeksi, Brent petrol fiyatları ve dolar endeksi yatırımcıları azalan veya artan Bitcoin fiyatları karşısında farklı bir pozisyon alabilmektedir. Sonuç olarak BİST100 endeksi, Altın Ons fiyatları, S&P500 endeksi, Brent petrol fiyatları ve dolar endeksi yatırımcılarının Bitcoin fiyatlarına karşı oldukça duyarlı bir pozisyon aldıkları sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Asimetrik nedensellik, Bitcoin, Portföy çeşitlendirmesi, Risk yönetimi, Küresel endeksler.*

Jel Sınıflandırılması: *G11, C58, D53, E44.*

CAUSALITY ANALYSIS BETWEEN BITCOIN, COMMODITIES, DOLLAR AND STOCK MARKET INDICES USING THE HATEMİ-J APPROACH

Abstract

The aim of the research is to investigate the causality relationship between Bitcoin prices and BIST100 index, Gold Ounce prices, S&P500 index, Brent oil prices and dollar index. For this purpose, weekly data set for the period 07.01.2018-12.05.2024 was used. Hatemi-J (2012) asymmetric causality test was used. The results show that there is a unidirectional causality relationship between Bitcoin prices and the BIST100 index, while there is a bidirectional causality relationship between Gold Ounce prices, S&P500 index, dollar index and Brent oil prices. According to these results, a negative or positive shock in Bitcoin prices affects the negative or positive shocks of the variables, while a negative or positive shock in the variables affects the negative or positive shocks in Bitcoin prices. Accordingly, it is observed that Bitcoin investors do not have a homogenous structure. Accordingly, BIST100 index, Gold Ounce prices, S&P500 index, Brent oil prices and dollar index investors can take a different position against decreasing or increasing Bitcoin prices. As a result, it is concluded that BIST100 index, Gold Ounce prices, S&P500 index, Brent oil prices and dollar index investors take a highly sensitive position against Bitcoin prices.

Keywords: *Asymmetric causality, Bitcoin, Portfolio diversification, Risk management, Global indices.*

Jel Classification: *G11, C58, D53, E44.*

*Öğr. Gör. Dr., Sivas Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Projeler Ofisi Genel Koordinatörlüğü, SİVAS.
e-posta: aaydogdu@sivas.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-9732-0614>)

1. GİRİŞ

İnsanların, tarihin farklı dönemlerinde para yerine kullandıkları araçlar değışiklik göstermiştir. İlk zamanlarda ihtiyaçlar takas yöntemiyle karşılanırken, ilerleyen dönemlerde altın ve gümüş gibi değerli metaller ve daha sonra kıymetli kağıtlar ile kâğıt ve metal paralar kullanılmaya başlanmıştır (Şak, 2021:151). Günümüzde ise teknolojik gelişmelerin etkisiyle finansal sektörde yenilikler yapılmakta ve bu yenilikler çağın gereksinimlerine yanıt vermektedir. Paranın nihai teknolojik ilerlemelerden, özellikle internet veri tabanının yaygın kullanımından etkilenmiş olması şaşırtıcı değildir. Bu bağlamda, ekonomideki ödeme sistemlerinin evrimsel tarihine baktığımızda, ödeme sistemlerinin zamanla geliştiği oldukça açıktır. Bilim ve teknolojinin gelişimiyle birlikte paranın şekli de sürekli değışmektedir (Nurhisam, 2017:86). Elektronik kartların ödeme aracı olarak kullanımının yaygınlaştığı bu dönemde insanlar, yaşadıkları döneme uyum sağlayarak zamanla bazı alışkanlıklarını yeni alışkanlıklarla değıştirmektedir. Son yıllarda harcamalar için cüzdanlarda nakit taşımak veya bankalarda çek hesabına sahip olmak gerektirmemekle birlikte kredi kartları, hesap kartları, alışveriş kartları ve yemek kartları nakit paraya alternatif olarak kullanılmakta; ayrıca akıllı telefonlar aracılığıyla birkaç dakika içinde para transferleri yapılabilmektedir. Kısacası, finansal yenilikler sayesinde banka hesapları internet üzerinden kolaylıkla yönetilebilmektedir. Bunun yanında, elektronik cüzdanlarda bulunan kripto paralarla da işlemler kolayca gerçekleştirilebilmektedir (İçellioğlu ve Öztürk, 2017: 52).

Son zamanlarda dikkat çeken önemli gelişmelerden biri, yüksek işlem hacmine sahip dijital varlıklar, yani kripto paralar olmuştur. İlk olarak 2008 yılında Satoshi Nakamoto tarafından "*Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*" adlı makalesinde tanıttığı bu varlıklar, kripto para olarak adlandırılmaktadır. O zamandan bu yana Bitcoin'e alternatif olarak birçok kripto varlık geliştirilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde yirmi dört binden fazla farklı kripto paranın üretildiği ve yatırım aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir (CoinMarketCap, 2024). Bu piyasada en yüksek piyasa payına ve değerine sahip kripto para Bitcoin'dir. Bitcoin, Türkiye dahil birçok ülkede hem işlem hem de yatırım amacıyla kullanılmakta ve her geçen gün daha fazla talep görmektedir. Bitcoin fiyatlarındaki hızlı değışim, yatırımcıların büyük ilgisini çekmiş ve bu nedenle Bitcoin'in işlem hacminde artışlara neden olmuştur (Kılıç ve Çütçü, 2018: 237). İşlem hacmi yüksek birçok kripto para, örneğin Ethereum, Binance Coin, Tether, Litecoin ve Ripple, bu amaçla kullanılsa da Bitcoin'in seviyesine ulaşamamıştır. Sistem içinde yer alan yirmi dört binden fazla kripto varlık, farklı özellikleriyle piyasada bulunmaktadır. Bu sebeple, kripto para varlık fiyatlarındaki dalgalanmalar ve finansal piyasalardaki diğer finansal varlıklarla olan ilişkileri araştırma konusu olmuştur. Bu çalışmada, ilk geliştirilen ve kripto para piyasasında en büyük paya sahip olan Bitcoin kripto para birimine odaklanılmıştır.

Özellikle Bitcoin, bu kripto varlıklar içerisinde en popülerleri olarak piyasalarda yerini almaktadır (Bartos, 2015). Bitcoin'in anonimliği onu çekici kılarken, sunduğu avantajlar da onu tercih edilen bir alternatif yatırım aracı haline getirmiştir. Bu avantajlar arasında, fiziksel bir ortam gerektirmemesi nedeniyle zaman tasarrufu sağlaması, düşük işlem maliyetleri, her an ve her yerden işlem yapabilmek imkânı, para ihracı için bürokratik süreçlerin olmaması, güvenlik, ulaşım, depolama ve prim gibi maliyetlerin bulunmaması, üretilebilecek Bitcoin miktarının sınırlı olması nedeniyle enflasyona yol açmaması ve finansal yenilikler açısından teşvik edici olması yer almaktadır (Brito ve Castillo, 2013; Rogojanu ve Badea, 2014). Finansal piyasalarda çok hızlı ve artış yönünde işlem hacmine ulaşan kripto para piyasaları, yatırımcıların daha fazla getiri elde etmek isteği ile birlikte geleneksel piyasalar ve yatırım araçlarına olan taleplerde azalma olacağı şüphesine neden olmaktadır (Boyacıoğlu vd., 2023:5) Bu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, Bitcoin'in finansal piyasalar ve reel ekonomi tarafından etkilenmesi kaçınılmaz olup; hatta Bitcoin hem ulusal hem de uluslararası en yaygın olarak bilinen ve kullanılan kripto varlıktır. Güçlü bir kripto varlık olarak dinamikleri ve durumu tartışılması gerekir (Katsiampa, 2017). Bu doğrultuda, bu araştırmanın amacı kripto para birimi olan ve diğer kripto para birimlerine liderlik eden Bitcoin kripto para biriminde meydana gelen negatif ve pozitif şokların, makroekonomik göstergeler ve borsa endeksleri üzerindeki etkilerini, finansal zaman serilerindeki asimetrik bilgilerin varlığını ortadan kaldırarak olumlu ve olumsuz şokların etkisini ayrı ayrı tespit etmek için tasarlanmış olan Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik analiz yöntemi ile araştırmaktadır.

Yapılan çalışmalar, Bitcoin'in finansal yapısı, Bitcoin'in özellikleri, Bitcoin'in finansal bir varlık olup olmayacağı konusunda gerçekleştirilmiş olup; çalışmalarda eşbütünleşme, Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik analizleri kullanılmıştır (Baur vd.,2017; İçellioğlu ve Engin Öztürk, 2017; Güleç vd., 2018; Ünvan,2019). Literatür incelendiğinde, Bitcoin fiyatları ile makroekonomik göstergeler ile küresel endeksler arasındaki ilişkilerin zamanla değışen varlık korelasyonlarının dinamikleri açıklanması için kullanılan Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik analizi içeren çalışmaların az olduğu görülmektedir. Bitcoin fiyatları ile Altın Ons fiyatları, Brent petrol fiyatları, dolar endeksi, BİST100 ve S&P500 pay endeksleri arasındaki ilişkinin asimetrik olup olmadığının belirlenmesi

önemli olabilir. Çünkü bu analiz, piyasalardaki fiyat hareketlerinin nedenlerini anlamamıza yardımcı olabilir. Asimetrik ilişkiler, bir varlık veya gösterge ile diğerleri arasındaki etkileşimin yönünde ve büyüklüğünde farklılıklar olduğunu göstermektedir. Bu tür ilişkilerin belirlenmesi, yatırımcıların risk yönetimi stratejilerini ve portföy çeşitlendirme kararlarını şekillendirebilir. Ayrıca, ekonomik politika yapıcılarına ve piyasa gözetim kurumlarına, piyasalardaki potansiyel riskleri değerlendirme konusunda yol gösterici olabilir. Bu nedenle, asimetrik ilişkilerin belirlenmesi finansal istikrarı sağlamak ve piyasa etkinliğini artırmak için önemli bir adım olabilir. Bu çalışmanın bu yönüyle hem ulusal hem de uluslararası literatüre katkı sunması ve literatürdeki boşluğu doldurmayı çalışmaktadır. Ayrıca, Bitcoin'in fiyatının son yıllarda son derece dalgalı olduğu göz önüne alındığında, güncel verilerle çalışmak önemlidir. Bu nedenle, bu çalışmanın bu alandaki araştırmaların genişlemesine büyük katkı sağladığı düşünülmektedir. Araştırmada kripto para piyasalarında, Bitcoin en yüksek piyasa değerine sahip olduğundan dolayı Bitcoin fiyatlarına (BTC/USD) odaklanılmıştır. Bitcoin ile makroekonomik göstergeler (Ons Altın, Brent petrol ve dolar endeksi) ve BİST100 ve S&P500 ile temsil edilmektedir. Araştırmada, portföy çeşitlendirmesi ve risk yönetimi yapmak isteyen yatırımcılara rehberlik etmek amacıyla farklı yatırım araçları arasındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılmıştır. Finansal yatırım araçlarının çeşitlenmesiyle birlikte yatırımcılar, farklı yatırım seçeneklerine yönelme eğilimi göstermeye başlamışlardır. Aynı zamanda yatırımcılar, risklerini azaltmak amacıyla portföylerini çeşitlendirerek tek bir yatırım aracına yatırım yapmaktan kaçınmaktadır. Bu nedenle, yatırım araçları arasındaki ilişkiler, yatırımcılar için önemli bir inceleme konusu haline gelmiş ve yatırımlarını bu ilişkilerin yönüne göre değerlendirme ve izleme gereksinimi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu araştırma sadece akademik perspektiften değil aynı zamanda yatırımcı davranışları açısından da ele alınmaktadır. Bu araştırma şu şekilde ilerlemektedir. İkinci bölümde literatür taraması yer almakta; üçüncü bölümde ekonometrik metodoloji ele alınmaktadır. Dördüncü bölüm veri ve ampirik bulguları içermekte ve beşinci bölümde ise araştırmanın sonuçları ortaya konulmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bitcoin'in değerindeki ani yükseliş ve blockchain cüzdanlarının sayısındaki artış, Bitcoin ile ilgili çok sayıda akademik çalışmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Rogojanu ve Badea (2014) çalışmasında, Bitcoin'in olumlu ve olumsuz yönlerini ele alarak, bu dijital varlığın yeni bir para sistemi olarak kabul edilip edilemeyeceğini tartışmışlardır. Ayrıca, Bitcoin'in yüksek getiri potansiyeli nedeniyle, portföy çeşitlendirme aracı olarak değerlendirilmesi de önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatürde, Bitcoin'in portföy getirisi çeşitlendirmesi açısından uygun bir araç olup olmadığını belirlemek amacıyla, geleneksel varlıklar ile Bitcoin arasındaki korelasyon incelenmiştir. Genel olarak, literatürde yabancı araştırmacıların baskın olduğu ve yerli çalışmaların ise yetersiz kaldığı gözlemlenmektedir.

Yermack (2013) paranın üç ana işlevi olan değişim aracı, değer saklama aracı ve hesap biriminden yola çıkarak Bitcoin'in bir para birimi olarak kabul edilip edilemeyeceğini ele almıştır. Yermack araştırmasında Bitcoin'in volatilitesinin yaygın olarak kullanılan diğer para birimlerinin volatilitesinden çok daha yüksek olduğunu gözlemlemiştir. Bu bulguya göre Bitcoin'in bir değişim aracı ve hesap birimi olarak kullanılabilirliğini zayıflattığı sonucuna varmıştır. Ayrıca Yermack, Bitcoin'in ABD doları karşısındaki günlük döviz kuru ile doların İngiliz sterlini, İsviçre frangı, yen ve altın karşısındaki döviz kurları arasında neredeyse sıfır ilişki olduğunu tespit etmiştir. Glaser vd.,(2014), kullanıcıları tarafından Bitcoin kripto para biriminin bir varlık mı yoksa bir para birimi olarak mı gördüklerini incelemiştir. Araştırmanın sonucuna göre Bitcoin'in spekülasyon bir finansal varlık olduğunu ancak bir malın veya hizmetin satın alınması için kullanılabilirliği bir para birimi olmadığı sonucuna varılmıştır. Benzer şekilde Chen ve Vivek (2014), Bitcoin kripto para biriminin bir değişim aracı olarak işlevini ve bir yatırım aracı olarak kullanılabilirliğini incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre Bitcoin kripto para biriminin bir yatırımcının, yatırım portföyünün verimliliğini arttırmada etkili olduğu, ancak bir değişim aracı olarak uygun olmayacağını gözlemlenmiştir.

Van Wijk (2013) 19.07.2010-13.06.2013 tarihleri arasındaki pay senedi piyasalarının, döviz kurlarının ve petrol fiyatlarının Bitcoin fiyatı üzerindeki etkisini incelemek için En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) analiz yöntemi kullanmıştır. Analiz sonuçlarına göre Dow Jones Endeksi, Euro/Dolar döviz kuru ve petrol fiyatının uzun vadede Bitcoin'in fiyatı üzerinde son derece önemli bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Brandvold vd., (2015), Bitcoin'in fiyat oluşumunu araştırma ve hangi borsaların yeni bilgilere en hızlı şekilde tepki verdiğini ve Bitcoin'in fiyat oluşumunda doğru olduğunu tespit edebilmek amacıyla Bitcoin borsalarını ele almışlardır. Analiz kapsamında kullanılmak üzere en büyük işlem hacmine sahip olan Bitfinex, Bitstamp, Btce, BTC China ve Mt. Gox'nın yanı sıra daha küçük işlem hacmine sahip olan Bitcurex ve Virtex borsalarını tercih etmişlerdir. Analiz sonuçları; Mt.Gox ve BTCE'nin en yüksek bilgi payına sahip piyasa liderleri olduğunu; işlem hacmine göre daha küçük borsaların ise

beklendiği gibi fiyat keşfinde rol oynamadığını ve piyasayı takip ettiklerini göstermektedir. Ayrıca bilgi payının dinamik olduğunu ve zaman içinde önemli derece değiştini göstermektedir.

Baek ve Elbeck (2015) çalışmalarında Temmuz 2010- Şubat 2014 tarihlerine ait günlük fiyat verilerinden yararlanarak Bitcoin ve S&P500 Pay sendeki endeksi, Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), Sanayi üretimi, Reel kişisel tüketim harcamaları arasındaki ilişkiyi analiz etmek için regresyon analizi yöntemi ile incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre Bitcoin fiyatlarının S&P500 Endeksi'ni etkilemediği ve Bitcoin piyasasının oldukça spekülâtif olduğu sonucuna varılmıştır. Georgoula vd., (2015), çalışmalarında 27.10.2014 ile 12.01.2015 tarihleri arasındaki döneme ait Bitcoin fiyatları ve S&P500 endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde ettikleri sonuçlara göre, En Küçük Kareler (EKK) analiz yöntemi yararlanarak yapılan analiz sonucunda Bitcoin fiyatları ve S&P500 pay senedi endeksi arasında negatif bir ilişki saptanmıştır.

Dyhrberg (2016), Bitcoin'in 19.07.2010-22.05.2015 dönemine ait fiyat verilerinden yararlanarak Bitcoin'in riskten korunma özelliğini analiz eden asimetric GARCH (E-GARCH) modelini kullanmıştır. Analiz, Bitcoin'in hem altın hem de petrol ile birçok benzerliği olduğunu göstermektedir. Ayrıca Bitcoin'in kısa vadede ABD dolarına ve Finansal Stres Endeksi'ndeki pay senetlerine karşı bir koruma aracına sahip olabileceğini gözlemlenmiştir. Bununla birlikte işlem daha hızlı olduğu için ve piyasa duyarlılığına tepkiler hızlı olduğu için Bitcoin için frekans daha yüksek olabileceğini ve piyasadaki olumsuz şoklar karşısında riskten kaçınan yatırımcılar için uygun olabileceğini ortaya koymuştur. Ciaian vd., (2016), 2009-2015 yılları arasındaki dönemi kapsayan bir zaman serisi analizi yaparak Bitcoin fiyatının belirleyicilerini sınıflandırmış ve incelemiştir. Önceki çalışmalardan farklı olarak, Dow Jones Endeksi, döviz kuru ve petrol fiyatı gibi küresel makro ve finansal gelişmelerin yalnızca kısa vadede Bitcoin fiyatı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu sonucuna varmışlardır. Ancak uzun vadede bu göstergelerin Bitcoin fiyatını belirleyemediğini gözlemlenmiştir.

İçelioğlu ve Engin Öztürk (2017) çalışmalarında 29.04.2013-22.09.2017 tarihleri arasındaki dönemi kapsayan Bitcoin, Dolar (ABD), Euro, İngiliz Sterlini, Yen ve Yuan vb. seçilmiş döviz kurları arasındaki hem kısa hem de uzun dönem nedensellik ilişkisini Johansen eşbütünleşme analizi ile birlikte Granger nedensellik analizini kullanmışlardır. Analiz sonuçlarına göre Bitcoin kripto para birimi ile döviz kurları arasında ne kısa ne de uzun dönemli ilişkilerin varlığı tespit etmişlerdir. Dirican ve Canoz (2017) 24.05.2013-05.11.2017 dönemine ait günlük verilerden yararlanarak Bitcoin'in işlem gördüğü en büyük beş borsayı ARDL sınır testi ile incelemiştir. Sonuç olarak, Bitcoin fiyatları ile ABD ve Çin borsaları arasında bir ilişki olduğunu, ancak diğer borsalar arasında bir ilişki olmadığı belirlemiştir. Baur vd., (2017), Bitcoin'in geleneksel finansal araçlar ile düşük korelasyon gösterdiğinden dolayı çeşitlendirme aracı olarak değerlendirilebileceğini ve yatırım portföylerinde belirli bir önem kazanabileceğini ifade etmişlerdir. Çalışmanın sonuçları, Bitcoin'in çoğunlukla spekülâtif bir yatırım olarak kullanıldığını ve alternatif bir para birimi ya da değişim aracı olarak değil, yatırım amacıyla tercih edildiğini ortaya koymaktadır. Bouri vd., (2017) çalışmalarında Bitcoin'in ABD doları cinsinden dalgalanan fiyatının nasıl değiştini ele almışlardır. Bu çalışmada, 2011-2016 yıllık dönemi kapsayan günlük getiri verileri kullanılmıştır. Ayrıca Bitcoin'in piyasa belirsizliği durumlarında bir hedge, riskten kaçınma aracı veya güvenli liman varlığı olup olamayacağını araştırmayı hedeflemiştir. Kısa vadede, büyük finansal hareketlere olumlu tepki verdiği için Bitcoin'in bir hedge gibi davrandığını belirtmişlerdir. Ancak sağlamlık analizleri, volatilité endeksi ile Bitcoin hareketleri arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen sonuçlara göre Bitcoin'in piyasa fiyatı ile finansal göstergeler ve değerli metal fiyatları arasındaki ilişkinin dinamik bir ortamda incelenmesi önemli olduğu ifade etmişlerdir.

Erdaş ve Çağlar (2018) çalışmalarında Bitcoin ile altın, Brent petrol, ABD doları, S&P 500 ve BİST 100 Endeksleri arasındaki asimetric nedensel ilişkiler Kasım 2013-Temmuz 2018 dönemi haftalık verileri için Hatemi-J (2012) analiz yöntemi ile incelemiştir. Sonuç olarak, Bitcoin fiyatlarından S&P500 endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu, ancak Bitcoin fiyatları ile diğer değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin varlığı saptamamışlardır. Bu yüzden Bitcoin para biriminin ülkeler tarafından tanınması, bir değişim aracı olarak kabul edilmesi ve güvenilirliğinin artmasıyla birlikte Bitcoin'in gelecekte emtia piyasası ve diğer küresel göstergelerle ilişkili olarak var olabileceği sonucuna varmışlardır. Kılıç ve Çütçü (2018) çalışmalarında 02.02.2012-06.03.2018 tarihleri arasındaki döneme ait günlük verilerden yararlanarak Bitcoin fiyatları ile BİST100 Endeksi arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmak için amacıyla Engle-Granger, Gregory-Hansen, Toda-Yamamoto ve Hacker-Hatemi-J nedensellik analiz yöntemleri kullanmışlardır. Analiz sonuçları, BİST100 Endeksi'nden Bitcoin fiyatlarına tek yönlü bir nedensellik bulunduğunu, ancak orta ve uzun dönemde bu iki değişken arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olmadığını göstermiştir.

Sovbetov (2018) çalışmasında ARDL sınır testi yöntemiyle en çok işlem gören beş kripto para biriminin fiyatlarını etkileyen değişkenleri araştırmıştır. Çalışmanın sonuçları, kısa ve uzun vadede piyasa riski, işlem hacmi ve volatilité gibi finansal değişkenlerin bu beş kripto para biriminin fiyatlarını belirlediğini göstermektedir. Ayrıca, araştırma S&P 500 Endeksi'nin uzun vadede Bitcoin, Ethereum ve Litecoin üzerinde pozitif bir etki yaptığını, ancak kısa vadede bu etkinin anlamını yitirerek negatife döndüğünü ortaya koymuştur. Baur vd., (2018) Dyhrberg(2016) ile aynı veri ve örnekleme dönemini (19.07.2010-22.05.2015) kullanarak Bitcoin, Altın ve Dolar (ABD) arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma kapsamında GARCH volatilité analiz yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Bitcoin'in hem getiri hem de volatilité ve korelasyon özellikleri bakımından Altın ve Dolar değişkenlerine karşılaştırıldığında zaman içinde farklı hareket ettiğini tespit edilmiştir.

Güleç vd., (2018), Mart 2012-Mayıs 2018 dönemini kapsayan çalışmalarında belirlenen finansal göstergeler (Dolar, Altın, BİST100 Endeksi, faiz) ile Bitcoin fiyatları arasındaki ilişkiyi Johansen Eşbütünlük ve Granger nedensellik analiz yöntemlerini kullanarak incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, Bitcoin fiyatlarından faiz değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Bitcoin fiyatlarının yüksek oynaklıkla birlikte artan bir eğilim gösterdiği ve faiz değişkeni ile Bitcoin arasında dinamik bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır. Ünvan (2019), Bitcoin'in Japonya, Çin, Türkiye ve ABD borsa endeksleri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada, 03.01.2016-16.12.2018 tarihleri arasındaki veriler kullanılarak değişkenler eşbütünlük ve Granger nedensellik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, Bitcoin'in sadece BİST100 Endeksi'ni etkilediği ve aralarında iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğu, ayrıca Nikkei225 Endeksi'nden SSE380 Endeksi'ne, SSE380 Endeksi'nden Bitcoin'e, S&P500 Endeksi'nden Nikkei225 Endeksi'ne ve son olarak Nikkei225 Endeksi'nden Bitcoin'e doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Kim vd., (2020), çalışmalarında önde gelen finansal varlık olan Bitcoin, Altın ve S&P500 Endeksi'nin Dinamik Koşullu Korelasyon GARCH (DCC-GARCH) ve Doğrusal Olmayan Asimetrik DCC-GARCH (NA-DCC) ve Gauss kopulu tabanlı DCC-GARCH (GC-DCC) analiz yöntemi ile incelemişlerdir. 02.01.2018-21.09.2020 dönemine ait günlük verilerden yararlanılmıştır. Çalışmanın analiz sonuçlarına göre Bitcoin ile Altın ve S&P500 Endeksi arasında zamanla değişen koşullu bir ilişkinin varlığına dair kanıtlar sunulmuşlardır. Telek ve Şit (2020) çalışmalarında bir kripto para birimi olan Bitcoin ile Altın Ons ve dolar endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada 2012 ile 2019 dönemi olarak belirlenmiş ve aylık verilerden yararlanarak değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisini belirleyebilmek için yöntem olarak ARDL sınır testi analiz yöntemi kullanılmışlardır. Çalışma sonucunda Bitcoin'in Altın Ons ve Dolar Endeksi arasında uzun dönemli eşbütünlük bir ilişki tespit edilmiştir. Tuncel ve Gürsoy (2020) çalışmalarında Bitcoin fiyatları, BİST100 endeksi ve korku endeksi (VIX) arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. 06.08.2010-06.01.2020 dönemine ait günlük verilerden yararlanmışlardır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırmak için Toda-Yamamoto nedensellik analizi kullanmışlardır. Analiz sonuçlarına göre Bitcoin fiyatının hem BİST100 endeksi hem de VIX endeksi üzerinde anlamlı bir etkinin olmadığını tespit edilmiştir. Ayrıca VIX endeksinden BİST100 endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir.

Wang vd., (2020), çalışmalarında Bitcoin fiyatları ile üç büyük borsa endeksi (Dow Jones Endüstriyel Ortalaması, S&P500 Endeksi ve NASDAQ) arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 04.03.1957-08.02.1971 ile 26.05.1986-20.02.2018 tarihleri olmak üzere iki farklı döneme ait günlük veri setlerinden yararlanılmışlardır. Vektör Otoregresyon (VAR) ile Kayan Pencere analizi kullanıldığı çalışmada S&P500 Endeksi'nin Bitcoin fiyatları üzerinde son derece önemli etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Ancak Bitcoin fiyatlarının S&P500 endeksi'nin üzerinde etki zayıf olduğuna dair kanıtlar sunulmuştur. Kartal ve Yağlı (2021) Bitcoin fiyatı ile Türkiye ve BRICS ülkelerine ait borsa endeksleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada 01.01.2013- 1.12.2019 dönemine ait Bitcoin ve BRICS ülkeleri ile Türkiye borsa endeksi aylık verileri kullanılmıştır. Borsalar arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ortaya koyabilmek için Johansen Eşbütünlük analizi kullanılmış olup; uzun dönemli ilişkinin dengede olup olmadığını analiz etmek için VECM modelinden yararlanılmış ve kısa dönemli ilişkileri de ortaya koyabilmek için Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda BİST100 ve MOEX endekslerinden Bitcoin'e doğru bir nedensellik olduğu; Bitcoin'den SHANGAI endeksine doğru bir nedensellik olduğu gözlemlenmiştir.

Gültekin ve Oğuzhan (2021) çalışmalarında Bitcoin ile BİST100 endeksi arasındaki eşbütünlük ilişkisini araştırmışlardır. Bu araştırma kapsamında 14.08.2017 ve 13.04.2021 tarihleri arasındaki günlük verilerden yararlanarak Maki eş bütünlük analiz yöntemini uygulamışlardır. Sonuçlar; Bitcoin ve BİST100 endeksi arasında bir eşbütünlük ilişkisinin bulunmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca, Hatemi-J nedensellik testi ile değişkenler arasındaki kısa vadeli asimetrik ilişkiler incelenmiş ve analiz sonuçlarına göre sadece BİST100 endeksindeki pozitif bir şokun Bitcoin fiyatlarında pozitif bir şoka neden gözlemlenmiştir. Nguyen (2022) çalışmasında COVID-19 ve

diğer belirsizlik dönemlerinde borsanın Bitcoin üzerindeki etkisini incelemiştir. Bitcoin ve S&P 500 Endeksi'nin 01.01.2016-01.01.2021 tarihleri arasındaki haftalık zaman serisi verileri, yani 262 haftalık gözlem kullanılmıştır. Gerçekleştirilen Kantil regresyon sonuçlarına göre, COVID-19 gibi yüksek belirsizlik dönemlerinde S&P 500 endeksi getirileri Bitcoin getirilerini önemli ölçüde etkilediğini ve borsadan Bitcoin'e yayılma etkisini araştırmak için VAR (1)-GARÇ (1,1) modelini kullanılmıştır. Bu analiz sonuçlarına göre borsadan gelen şoklar COVID-19 ve diğer çalkantı dönemlerinde Bitcoin'in oynaklığını önemli ölçüde etkilediği gözlemlenmiştir.

3. EKONOMETRİK METODOLOJİ

Literatürde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Toda-Yamamoto (1995) analiz yöntemi ve Hacker Hatemi-J (2006) analiz yöntemi, bootstrap yöntemini kullanarak değişkenler arasındaki korelasyonları analiz eden nedensellik analiz yöntemleridir. Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi, değişkenlerin durağan olup olmadıkları veya eş bütünleşik olup olmadıkları bilgisine ihtiyaç duymadan, nedensellik ilişkisini geliştirilmiş Vektör Otoregresyon (VAR) modelinden yararlanarak incelemeye olanak tanımaktadır. Bu yöntem, herhangi bir ön test yapma gerekliliğini ortadan kaldırmaktadır. Ancak bu testin hataların normal dağıldığı varsayımına dayanması önemli bir kısıtlamadır. Hata teriminin normal dağılmadığı veya ARCH etkisi taşıdığı durumlarda, bu analiz yönteminin sapmalı sonuçlar verdiği Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından belirtilmiştir (Yaraşır Tulumce ve Zeren, 2017:304). Bu analiz yöntemlerinin en büyük eksikliklerinden biri, negatif ve pozitif şokları ayırt edememeleridir. Dolayısıyla bu testlerin zayıf yönlerinden biri olarak görülmektedir. Bu yöntemler, veri üretme sürecinde negatif ve pozitif şokların aynı etkiye sahip olduğunu yani simetrik olduğu varsayımına dayanmaktadır (Erdaş ve Çağlar, 2018:36-37).

Granger ve Yoon (2002), zaman serilerinin kümülatif pozitif ve ne negatif şok değişimlerini kapsayan bileşenlere dönüştürülmesine dayanmaktadır. Hatemi-J (2012) ise bu nedensellik analiz yöntemlerinden farklı olarak, değişkenler arasında bir ilişki olmasa bile bileşenler arasında asimetrik nedensellik ilişkisi olabileceğini savunmaktadır. Hatemi-J (2012) nedensellik analizlerinde, negatif ve pozitif şokların etkilerini ayrı ayrı değerlendiren bir rassal süreci izleyen yöntem olarak kabul edilmektedir. Aşağıdaki rassal yürüyüş süreçleri ile tanımlanan iki bütünleşik değişken y_{1t} ve y_{2t} arasındaki nedensellik ilişkisini araştırılması istendiği varsayalım (Hatemi-J, 2012: 449):

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{10} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (1)$$

ve

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{20} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (2)$$

Eşitlik (1) ve (2) yer alan $t = 1, 2, \dots, T$, $y_{1,0}$ ve $y_{2,0}$ başlangıç değerlerini temsil etmektedir. Ayrıca, ε_{1i} ve ε_{2i} hata terimleri beyaz gürültü kalıntıları olarak ifade edilmektedir. Değişkenlere ait pozitif ve negatif şoklar sırasıyla aşağıdaki gibi tanımlanmakta:

$$\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0), \varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0), \varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0), \varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0),$$

Bu nedenle, artıklar pozitif ve negatif şokların toplamı olarak $\varepsilon_{1i} = \varepsilon_{1i}^+ + \varepsilon_{1i}^-$ ve $\varepsilon_{2i} = \varepsilon_{2i}^+ + \varepsilon_{2i}^-$ şeklinde belirtmek mümkündür. Bilgi varsayımı ile $y_{1,0}$ ve $y_{2,0}$ denklemlerini aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^- \quad (3)$$

ve aynı bir şekilde;

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^- \quad (4)$$

Her bir değişkende yer alan pozitif ve negatif şokların kümülatif formda bir denklem olarak aşağıda yer alan eşitlik (5)'deki gibi ifade edilebilir:

$$y_{1t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+, y_{1t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-, y_{2t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+, y_{2t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^- \quad (5)$$

Eşitlik (5)'te her bir pozitif ve negatif şokun temel değişken üzerinde kalıcı bir etkisi olduğu ve bu kümülatif toplamlar, değişkenler arasındaki test etmek için kullanılabilir. Değişkenlerin bileşenleri arasındaki nedensellik ilişkisi, pozitif birikimli şoklar açısından şu şekilde gösterilebilir. Aşağıdaki p. dereceden VAR(p) modeli kullanılarak nedensellik testi uygulanabilir.

$$y_t^+ = v + A_1 y_{t-1}^+ + \dots + A_p y_{t-p}^+ + u_t^+ \quad (6)$$

y_t^+ , (2x1) boyutlu değişkenlere ait bir vektörü olup; v , (2x1) boyutlu kesme terimi vektörü olarak edilmekte; u_t^+ , (2x1) boyutlu hata terimi vektörü şeklinde tanımlanmaktadır ve A_r , (2x2) boyutlu r gecikme mertebeli parametre matrisi şeklinde ifade edilmektedir.

H_0 : A_r 'daki k. sütun ve ω . satırdaki eleman sıfıra eşittir. $r = 1, \dots, p$.

Sonuç olarak, Hatemi-J (2012), değişkenlerin normal dağılmadığı ve ARCH etkisinin görüldüğü durumlarda, bootstrap simülasyonlarıyla elde edilen kritik değerlerin tercih edilmesinin daha doğru olacağını ifade etmektedir. "Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi" ile elde edilen bulgular sunulmaktadır.

4. VERİ VE AMPİRİK BULGULAR

Bu araştırmada kullanılacak değişkenler veri bölümünde ayrıntılı olarak açıklanacaktır. Değişkenlere ilişkin asimetrik nedensellik testinden elde edilen analiz sonuçları ise ampirik bulgular bölümünde kapsamlı bir şekilde incelenecektir.

4.1. Veri

Bu araştırma kapsamında Bitcoin (BTC), Borsa İstanbul Endeksi (BİST100), Altın Ons, S&P 500 Endeksi, Brent petrol ve dolar endeksi (DXY) değişkenleri 07.01.2018-12.05.2024 dönemi için dolar (USD) bazlı haftalık frekansta 332 gözlem kullanılmıştır. Bu frekans aralığının seçilmesinin temel nedeni hem 2017 yılından itibaren kripto para birimlerinin popülerliğinin artması hem de Covid-19 pandemisinin ilan edilmesidir ve buna bağlı olarak alternatif bir yatırım aracı olarak kripto para piyasalarına olan ilginin artmasıdır. Kripto para piyasalarının 24 saat açık olan bir piyasa olduğundan kapanış fiyatı bulunmamaktadır. Bu yüzden kapanış fiyat olarak Greenwich (GMT+0) saati ile 00:00'daki kapanış fiyatlarından yararlanılmıştır. Araştırmada bu saatin seçilmesinin temel nedeni dünya piyasalarında işlem hacminin arttığı bir zaman dilimine denk gelmesidir (Güleç ve Aktaş, 2019: 496). Ayrıca verilerin haftalık frekansta alınmasının temel nedeni ise literatüre yapılan çalışmaların çoğunlukla günlük veri seti üzerinde çalışılmış olması ve haftalık veri seti üzerinde çalışmaların yetersiz olmasıdır. İlk olarak bağımlı değişken Bitcoin seçilmiştir. Değişkenlere ait veriler investing.com web adresinden elde edilmiştir (06.05.2024). Aşağıdaki Tablo 1'de değişkenler ait bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenler

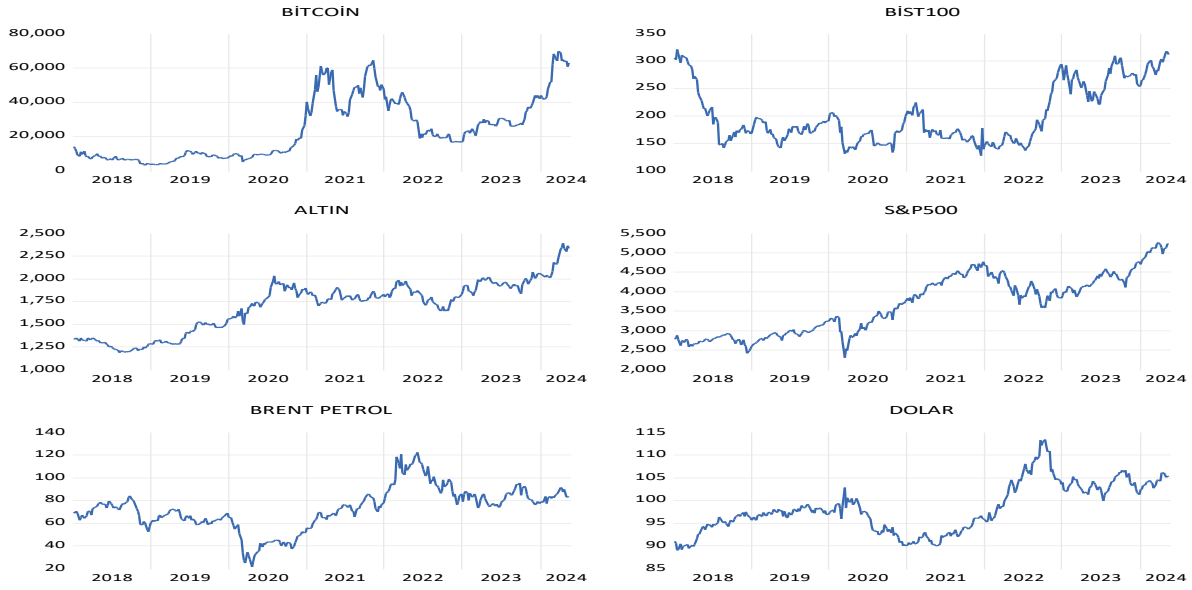
Değişken	Veri Türü	Tarih Aralığı	Veri Tabanı
Bitcoin	Haftalık	07.01.2018-12.05.2024	Investing.com
BİST100 Endeksi			
Altın Ons			
S&P500 Endeksi			
Brent petrol			
Dolar Endeksi			

Bu doğrultuda, Bitcoin ile BİST100 Endeksi, Altın Ons fiyatları, S&P500 Endeksi, Brent petrol fiyatları ve dolar endeksi arasındaki asimetrik nedensellik ilişkileri araştırılmıştır. Analiz öncesinde değişkenlerin doğal logaritması alınmış olup; değişkenler arasındaki ölçek etkisinin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Değişkenlere ait getiriler eşitlik (7)'deki formüle göre hesaplanmıştır:

$$r_{i,t} = \log\left(\frac{P_{i,t}}{P_{i,t-1}}\right) \quad (7)$$

Eşitlik (7)'de; $r_{i,t}$, t zamanında i'nci değişkenin getiri serisini; $P_{i,t}$ ve $P_{i,t-1}$ sırasıyla t ve t-1 zamanında değişkenlerin kapanış fiyatlarını göstermektedir.

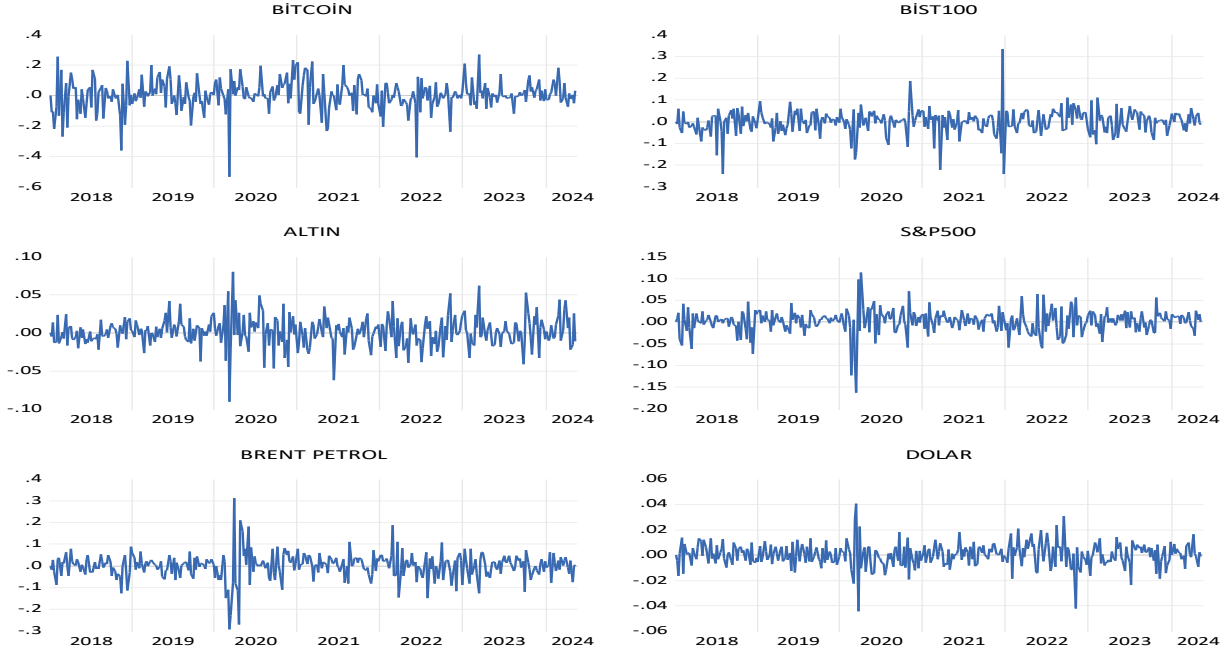
4.2. Ampirik Bulgular

Şekil 1. Değişkenlerin Fiyat Serilerine İlişkin Grafikler

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 1'de Bitcoin, BİST100 Endeksi, Altın Ons, S&P500 Endeksi, Brent petrol ve dolar Endeksine ait 2018-2024 yılları arasındaki USD bazlı fiyat serilerindeki gelişimini göstermektedir. Şekil 1'de görüldüğü üzere Bitcoin fiyatı yüksek volatilité ile artış eğiliminde olup ve bir Bitcoin'in fiyatı 2024 yılında tüm zamanların en yüksek değerine ulaşmıştır. BİST100 Endeksi 2018-2022 yılları arasında azalan veya artan eğilimler gösterdiği görülürken; 2022 yılı itibaren sıklıkla yükseliş eğilimini göstermiştir. S&P500 Endeksi, Brent petrol ve dolar Endeksi 2018-2020 yılları arasında azalan veya artan bir eğilim gösterirken; 2020 yılı itibariyle genellikle yükseliş eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak Brent petrol 2022 yılında en yüksek değerine ulaştıktan sonra azalış gösterdiği görülmektedir. Altın Ons ise yıllar itibariyle genellikle artış eğiliminde olduğu ve 2020-2023 yıllarında dengeli bir seyir gösterse de 2023 yılı sonu itibariyle yükseliş eğilimine girdiği görülmektedir. Şekil 2'de değişkenlere ait getiri serilerine ilişkin grafiklere yer verilmiştir.

Şekil 2. Değişkenlerin Getiri Serilerine İlişkin Grafikler

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 2’de Bitcoin, BİST100 Endeksi, Altın Ons, S&P500 Endeksi, Brent petrol ve dolar endeksine ait 2018-2024 yılları arasındaki USD bazlı getiri serilerinin dağılım grafiklerini göstermektedir. Değişkenlere ait haftalık getiri serilerine ilişkin grafikler değerlendirildiğinde, değişkenlerin getiri serilerinin farklı dönemlerde volatilité kümelenmeleri olduğu grafiklerde anlaşılmaktadır. Volatilité kümelenmesi ise düşük volatilité dönemlerinin ardından yine düşük volatilité dönemlerin, yüksek volatilité dönemlerinin ise ardından yüksek volatilité dönemlerinin gelme eğiliminde olduğunu göstermektedir (Çelik vd., 2022: 163; Aydoğdu, 2024:238). 2020 yılı ilk çeyreğinde ortaya çıkan Covid-19 pandemi döneminde tüm değişkenlerin fiyatlarında meydana gelen yön değişiklikleri nedeniyle getiri volatilitelerinde genişleme olduğu ve dolayısıyla volatilité kümelenmesi olduğu görülmektedir. Yine değişkenlerde 2022 yılında volatilité kümelenmesi ile birlikte getiri serilerinde bilgi şoklarının etkisi olduğu söylenebilir. Tablo 2’de değişkenlerin getiri serilerine ilişkin tanımlayıcı istatistik sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlerin Getiri Serilerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları

	Bitcoin	Bist100 Endeksi	Altın Ons	S&P500 Endeksi	Brent Petrol	Dolar Endeksi
Ortalama	0.004491	6.41E-05	0.001677	0.001893	0.000528	0.000438
Medyan	0.005015	0.004993	0.001597	0.004816	0.005765	0.001084
Maksimum	0.270333	0.335588	0.080293	0.114209	0.313519	0.040388
Minimum	-0.536031	-0.242011	-0.090282	-0.162280	-0.290706	-0.044346
Std. Sapma	0.098727	0.054094	0.019198	0.026812	0.058400	0.009190
Çarpıklık	-0.762800	-0.229041	-0.056961	-0.879579	-0.297929	-0.274871
Basıklık	6.632766	10.06924	5.536830	9.353722	9.089186	6.585010
Jarque-Bera	214.7548	694.2115	89.20407	601.2578	517.8264	181.9708
P. Değeri	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Gözlem Sayısı	332	332	332	332	332	332

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 güven aralığında istatistiksel anlamlılık düzeyini belirtmektedir.

Değişkenlerin getiri serilerine ilişkin tanımlayıcı istatistik testi sonucunda elde edilen ortalama, medyan, en büyük (maksimum), en küçük (minimum), standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerlerine ait istatistik sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir. Tablo 2’de görüleceği üzere, 07.01.2018-12.05.2024 dönemi arasında standart sapma değerleri dikkate alındığında en büyük değere sahip Bitcoin olurken; en düşük değere ise dolar endeksine aittir. Öte yandan çarpıklık(skewness) değerleri incelendiği zaman değişkenlere ait serilerin tamamı negatif değerlere olduğu ve sola çarpık olduğu görülmüştür. Değişkenlere ait basıklık değerleri dikkate alındığında ise zaman serilerinin basıklık(kurtosis) değerlerinin 3 (üç)’ten büyük bir değere sahip olduğu ve hatta en büyük değere BİST100 endeksine ait iken; en küçük değere Altın Ons fiyatlarının sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle serilerin normal dağılıma nazaran daha sivri (leptokörtik) bir dağılıma sahip olup; kalın kuyruk özelliğini göstererek normal dağılım değerinden oldukça yüksek değerler aldığı görülmektedir. Jarque Bera test istatistiği incelendiğinde ise değişkenlere ait getiri serilerinin normal dağılıma uymadığı gözlemlenmiştir. Hatemi-j (2012) asimetrik nedensellik analizini gerçekleştirmeden önce, değişkenlerin özelliklerini belirlemek için birim kök testi sonuçlarını analiz edilmiştir. Tablo 3’te, birim kök testlerinin uygulanmasının sonuçları rapor edilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlerin Fiyat ve Getiri Serilerine İlişkin Birim Kök Testi Sonuçları

	Fiyat				Getiri		
	Model	ADF	PP	KPSS	ADF	PP	KPSS
Bitcoin	Sabitli	-0.518228	-0.888810	1.200045	-18.09864***	-18.13386***	0.164972
	Sabit ve Trendli	-1.708274	-2.088234	0.145974	-18.13017***	-18.15955***	0.116699
BİST100 Endeksi	Sabitli	-1.686828	-1.825541	0.665065	-21.04217***	-20.83269***	0.306536
	Sabit ve Trendli	-2.621521	-2.629141	0.378928	-21.21362***	-21.02941***	0.034832
Altın Ons	Sabitli	-0.296153	-0.208450	1.806956	-19.19950***	-19.20598***	0.087967
	Sabit ve Trendli	-2.197865	-2.169156	0.237168	-19.18960***	-19.20386***	0.085214
S&P500 Endeksi	Sabitli	-0.460190	-0.224027	1.870519	-19.69347***	-20.09350***	0.074191
	Sabit ve Trendli	-2.470989	-2.400109	0.148269	-19.67438***	-20.08586***	0.063060
Brent petrol	Sabitli	-1.808322	-1.702357	0.848059	-17.49837***	-17.51104***	0.064563
	Sabit ve Trendli	-2.189731	-2.085276	0.234726	-17.47580***	-17.48826***	0.054345
Dolar Endeksi	Sabitli	-1.572925	-1.512190	1.109222	-20.96289***	-20.83645***	0.071647
	Sabit ve Trendli	-2.077620	-2.051815	0.210532	-20.93115***	-20.80649***	0.072402

Not: ADF testinde maksimum gecikme sayısı 16 olarak belirlenmiş ve optimum gecikme sayısı Schwarz Bilgi (SC) Kriterine göre alınmıştır. PP ve KPSS testlerinde uzun dönem varyans, Barlett çekirdek tahminciyle tahmin edilmiş ve bant genişliği (bandwidth) Newey-West metoduyla analiz edilmiştir. ADF ve PP testlerinde kritik değerler sabitli model için -3.433122 (%1), -2,862651 (%5) ve -2,567407 (%10); sabit ve trendli model için -3.962212 (%1), -3.411849 (%5) ve - 3.127817 (%10)’dur. KPSS testinde sabitli model için kritik değerler 0.739000 (%1), 0.463000 (%5) ve 0.347000 (%10); sabit ve trendli model için de 0.216000 (%1), 0.146000 (%5) ve 0.119000 (%10)’dur. Ayrıca 1%, 5% ve 10% anlamlılık düzeyleri ise ***, **, ve * sembolleri ile ifade edilmektedir.

Tablo 3’te Bitcoin ile BİST100, Altın Ons, S&P500 Endeksi, Brent petrol ve dolar endeksi arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisinin belirleyebilmek için birim kök testlerinin analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Bu bağlamda araştırma kapsamında incelenen değişkenlerin durağanlığını tespit edebilmek için birim kök testleri Augmented Dickey Fuller (ADF,1979), Phillips Perron (PP, 1998) ve Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS, 1992) kullanılmıştır. Tablo 3’te değişkenlerin fiyat ve getiri serileri için birim kök analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Fiyat serileri için ADF, PP ve KPSS testleri değişkenlerin hem sabitli hem de sabit ve trendli de durağan bir yapıya sahip olmadığını göstermiştir. Getiri serileri için ADF, PP ve KPSS testleri değişkenlerin hem sabitli hem de sabit ve trendli de birim köklü bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Tüm değişkenler için fiyat serilerinde birim kök hipotezi reddedilemezken, getiri serilerinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 3).

Değişkenlerin özelliklerini tespit edildikten sonra araştırmanın odak noktası nedensellik testine kaydırılmıştır. Finansal piyasalarda meydana gelen fiyat dalgalanmaları yatırımcıların, yatırım stratejilerine göre farklı şekilde davranmasına neden olabilir; dahası finansal varlıklarda olası bir fiyat düşüşü durumunda, yatırımcılar ya zararını durdurur ya da uzun vadeli pozisyon alırken, olası finansal varlık fiyatlarında fiyat artışı durumunda, yatırımcılar ya kar alır ya da daha fazla getiri elde etmek için yatırımlarına devam etmektedirler. Hatemi-j (2012), yatırımcıların finansal piyasadaki mutlak büyüklüklerdeki pozitif şoklara negatif şoklardan daha farklı tepki verebileceklerini ifade etmektedir. Dolayısıyla yatırım davranışı negatif şoklara pozitif şoklardan daha duyarlı hale gelmektedir. Buna bağlı olarak finansal piyasalarda asimetrik nedensellik ilişkisi ortaya çıkabilir. Ayrıca finansal piyasalarda asimetrik bilginin varlığı, asimetrik nedensellik ilişkisinin ortaya çıkmasına da neden olabilir (Stiglitz 1974; Akerlof 1978; Hatemi-J 2012). Kripto para birimlerinin asimetrik bilgiye sahip piyasalardan biri olduğu ifade edilebilir. Kripto para piyasasının yaklaşık %40'ını kontrol eden ve "balinalar" olarak bilinen yaklaşık 1000 kişinin, kripto para değerlemesini kolayca manipüle edebildiğini ve bu nedenle ciddi fiyat dalgalanmalarına yol açtığını ifade edilmiştir Business Insider (2021). Bu bağlamda, küçük yatırımcıların yatırım kararları, büyük miktarda kripto para satışının ardından uzun pozisyon almaları veya tam tersi durumda kolayca manipüle edilebilir. Dolayısıyla, kripto para piyasasındaki balinaların davranışlarına ilişkin asimetrik bilgi nedeniyle küçük yatırımcılar, zarar riski altında olabilirler. Dolayısıyla, kripto para piyasasında asimetrik nedensel etkiler rahatlıkla ortaya çıkabilir. Bu doğrultuda Bitcoin fiyatlarının oynaklığı üzerindeki iniş ve çıkışların nedenlerinin belirlenebilmesi yatırımcılar açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu yüzden şokların değişkenler üzerindeki etkilerini araştırmak için çeşitli etkilerin bir arada incelenmesine olanak tanıyan Hatemi-J (2012) nedensellik analiz yöntemi kullanılmıştır. Tablo 4'te Bitcoin ile BİST100 Endeksi, Altın Ons, S&P500, Brent petrol ve dolar endeksi değişkenleri arasındaki birikimli pozitif (+) ve negatif (-) değişimler arasındaki etkileşimleri gösteren Hatemi-j (2012) asimetrik nedensellik analiz sonuçları; Panel A, Panel B, Panel C, Panel D ve Panel E'de raporlanmıştır.

Tablo 4. Değişkenlerin Getiri Serilerine İlişkin Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Sonuçları

H ₀ Hipotezi	Test Değeri	Kritik Bootstrap Değerleri			H ₀ Hipotezi	Test Değeri	Kritik Bootstrap Değerleri		
		%1	%5	%10			%1	%5	%10
Panel A					Panel A				
BTC ⁺ ≠> BİST100 ⁺	2.670	8.651	4.286	2.856	BİST100 ⁺ ≠> BTC ⁺	0.019	7.688	4.185	2.897
BTC ⁺ ≠> BİST100 ⁻	1.348	6.473	3.630	2.650	BİST100 ⁺ ≠> BTC ⁻	0.072	7.172	3.743	2.624
BTC ⁻ ≠> BİST100 ⁻	0.214	8.118	4.005	2.687	BİST100 ⁻ ≠> BTC ⁻	0.245	7.113	3.682	2.489
BTC ⁻ ≠> BİST100 ⁺	0.782	7.630	4.417	2.780	BİST100 ⁻ ≠> BTC ⁺	18.083***	8.529	4.291	2.957
Panel B					Panel B				
BTC ⁺ ≠> Altın ⁺	12.576***	7.970	3.789	2.517	Altın ⁺ ≠> BTC ⁺	0.967	8.043	4.175	2.755
BTC ⁺ ≠> Altın ⁻	10.448***	7.936	4.121	2.802	Altın ⁺ ≠> BTC ⁻	0.115	8.537	3.772	2.851
BTC ⁻ ≠> Altın ⁻	0.859	9.374	4.272	2.921	Altın ⁻ ≠> BTC ⁻	0.003	7.278	3.831	2.650
BTC ⁻ ≠> Altın ⁺	4.212**	6.502	3.717	2.576	Altın ⁻ ≠> BTC ⁺	31.513***	9.288	3.818	2.547
Panel C					Panel C				
BTC ⁺ ≠> S&P500 ⁺	39.984***	8.792	3.540	2.504	S&P500 ⁺ ≠> BTC ⁺	0.124	7.706	3.923	2.861
BTC ⁺ ≠> S&P500 ⁻	2.690	9.326	3.798	2.494	S&P500 ⁺ ≠> BTC ⁻	0.016	7.922	3.812	2.732
BTC ⁻ ≠> S&P500 ⁻	3.656*	9.112	4.654	3.180	S&P500 ⁻ ≠> BTC ⁻	0.173	8.191	4.386	2.965
Bitcoin ⁻ ≠> S&P500 ⁺	0.063	7.643	3.576	2.427	S&P500 ⁻ ≠> BTC ⁺	10.352***	7.157	3.747	2.659
Panel D					Panel D				
BTC ⁺ ≠> Brent petrol ⁺	2.739*	11.525	3.953	2.624	Brent petrol ⁺ ≠> BTC ⁺	1.829	8.302	3.725	2.488
BTC ⁺ ≠> Brent petrol ⁻	2.324	6.994	3.707	2.479	Brent petrol ⁺ ≠> BTC ⁻	0.125	10.690	3.848	2.257
BTC ⁻ ≠> Brent petrol ⁻	0.298	9.176	3.851	2.694	Brent petrol ⁻ ≠> BTC ⁻	0.136	8.405	3.867	2.613
BTC ⁻ ≠> Brent petrol ⁺	0.422	9.016	3.675	2.459	Brent petrol ⁻ ≠> BTC ⁺	7.640**	9.761	3.991	2.707

Panel E					Panel E				
BTC ⁺ ≠> Dolar Endeksi ⁺	0.588	6.745	3.803	2.698	Dolar Endeksi ⁺ ≠> BTC ⁺	0.025	7.962	4.306	3.029
BTC ⁺ ≠> Dolar Endeksi ⁻	4.075**	8.073	3.936	2.703	Dolar Endeksi ⁺ ≠> BTC ⁻	0.356	6.546	3.871	2.830
BTC ⁻ ≠> Dolar Endeksi ⁻	0.485	6.732	3.949	2.725	Dolar Endeksi ⁻ ≠> BTC ⁻	0.042	7.111	3.941	2.734
Bitcoin ⁻ ≠> Dolar Endeksi ⁺	0.028	6.105	3.616	2.585	Dolar Endeksi ⁻ ≠> BTC ⁺	5.095**	7.661	3.549	2.482

Not: X ≠> Y ifadesi, X değişkeninin Y değişkenine neden olmadığı H_0 hipotezini göstermektedir. Örneğin, Bitcoin⁺ ≠> Dolar Endeksi⁻ ifadesi, Bitcoin'deki negatif bir şokun Dolar Endeksi'nde negatif şoklara neden olmadığı anlamına gelmektedir. ***, **, ve * sembolleri 1%, 5% ve 10% anlamlılık düzeylerindeki istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. Bootstrap p-değerleri her durumda 10.000 tekrarlama dayanağıdır.

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Panel sonuçları sırasıyla şu şekilde ifade edilmiştir: İlk olarak, Panel A'da Bitcoin ile BİST100 pay senedi piyasası endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Bitcoin'in pozitif şoklarından BİST 100 Endeksi'nin pozitif şoklarına, Bitcoin'in pozitif şoklarından BİST 100 Endeksi'nin negatif şoklarına, Bitcoin'in negatif şoklarından BİST 100 Endeksi'nin negatif şoklarına, Bitcoin'in negatif şoklarından BİST 100 Endeksi'nin pozitif şoklarına doğru nedensellik ilişkisinin incelendiği denklemin sonuçlarına göre H_0 hipotez reddedilmemiştir. Yani Bitcoin getirilerinin pozitif ve negatif şoklarından BİST100 Endeksi'nin pozitif ve negatif şoklarına doğru nedensellik ilişkisine dair kanıtlar elde edilmemiştir. Öte yandan sadece BİST100 Endeksi'nin negatif şoklarından Bitcoin getirilerinin pozitif şoklarına doğru nedensellik ilişkisi istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinden anlamlı bulunmuş ve H_0 hipotezi reddedilmiştir. Diğer bir ifadeyle BİST100 pay senedi endeksindeki negatif bir eğilim, Bitcoin getirilerini pozitif yönde etkilemektedir. BİST100 pay senedi endeksinde negatif bir şok meydana gelirse, Bitcoin getirilerini pozitif yönde etkilediği görülmektedir. BİST100 Endeksi'ndeki azalış, Bitcoin yatırımcıları tarafından pozitif olarak fiyatlandırılmaktadır.

İkinci olarak Panel B'deki sonuçlar; Bitcoin ile Altın Ons arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Bitcoin getirilerinin pozitif şoklarından Altın Ons getirilerinin pozitif şoklarına, Bitcoin getirilerinin pozitif şoklarından Altın Ons getirilerinin negatif şoklarına, Bitcoin getirilerinin negatif şoklarından Altın Ons pozitif şoklarına doğru nedensellik ilişkisinin analiz edildiği denklem sonuçlarına göre sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiştir. Yani Bitcoin getirilerindeki bir artış, Altın Ons fiyatlarındaki hem bir artışa hem de bir azalışa neden olurken; Bitcoin getirilerindeki bir azalış Altın Ons fiyatlarındaki bir artışa neden olmaktadır. Bitcoin getirilerinin negatif şoklarından Altın Ons negatif şoklarına doğru nedensellik ilişkisinin araştırıldığı denklemin sonucuna göre istatistiksel olarak anlamlı sonucuna varılamamıştır. Öte yandan Altın Ons fiyatlarının negatif şoklarından Bitcoin getirilerinin pozitif şoklarında doğru nedensellik ilişkisinin analiz edildiği denklem sonuçlarına göre %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiştir. Altın Ons fiyatlarının pozitif şoklarından Bitcoin pozitif şoklarına, Altın Ons fiyatlarının pozitif şoklarından Bitcoin negatif şoklarına, Altın Ons fiyatlarının negatif şoklarından Bitcoin negatif şoklarına doğru nedensellik ilişkisinin incelendiği denklem sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgulara göre H_0 hipotezi reddedilmiştir. Sonuç olarak Bitcoin yatırımcıları homojen bir yapıya sahip olmadığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, Altın Ons yatırımcıları, Bitcoin getirilerinin düşmesi karşısında farklı bir tutum benimseyebilirler. Bitcoin getirilerinde pozitif bir şok meydana gelmesi durumunda, Altın Ons getirilerinin olumsuz yönde etkilendiği gözlemlenmiştir. Bitcoin getirilerindeki bir artış, Altın Ons yatırımcıları tarafından negatif olarak fiyatlanmaktadır. Öte yandan Altın Ons getirilerinin azalışı, Bitcoin yatırımcıları tarafından pozitif olarak fiyatlanmaktadır. Sonuç olarak, Altın Ons yatırımcılarının Bitcoin getirilerine karşı oldukça duyarlı bir pozisyon benimsedikleri sonucuna varılmıştır.

Üçüncü olarak Panel C'deki sonuçlar; Bitcoin ile S&P500 pay senedi piyasası endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Bitcoin getirilerinin pozitif şoklarından S&P500 Endeksi'nin pozitif şoklarına, Bitcoin getirilerinin negatif şoklarından S&P500 Endeksi'nin negatif şoklarına doğru nedensellik ilişkisinin test edildiği denklem sonuçlarına göre sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde anlamlı olduğundan dolayı H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bitcoin fiyatlarının pozitif şoklarından S&P500 Endeksi'nin negatif şoklarına, Bitcoin getirilerinin negatif şoklarından S&P500 Endeksi'nin pozitif şoklarına doğru nedensellik ilişkisinin araştırıldığı denklem sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu bulgulara göre H_0 hipotezi reddedilmemiştir. Öte yandan S&P500 Endeksi'nin negatif şoklarından Bitcoin getirilerinin pozitif şoklarına doğru nedensellik ilişkisinin test edildiği denklem bulgularına göre %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuş ve H_0 hipotezi reddedilmiştir. S&P500 Endeksi'nin pozitif şoklarından Bitcoin pozitif şoklarına, S&P500 Endeksi'nin pozitif şoklarından Bitcoin

negatif şoklarına, S&P500 Endeksi'nin negatif şoklarından Bitcoin negatif şoklarına doğru nedensellik ilişkisinin incelendiği denklem sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgulara göre H_0 hipotezi reddedilmemiştir. Sonuç olarak Bitcoin getirilerinde hem pozitif hem de negatif bir artış meydana gelirse, S&P500 Endeksi'nde hem bir artışa hem de bir azalışa neden olurken; S&P500 Endeksi'nde bir azalış meydana gelirse, Bitcoin getirilerinde bir artışa neden olmaktadır. Yani iki yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Dördüncü olarak Panel D'deki sonuçlar; Bitcoin ile Brent petrol arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Bitcoin getirilerinin pozitif şoklarından Brent petrol fiyatlarının pozitif şoklarına doğru nedensellik ilişkisinin test edildiği denklem sonuçlarına göre %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuş ve H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bu sonuca göre Bitcoin getirilerindeki pozitif bir eğilim, Brent petrol getirilerinde pozitif yönde etkilemektedir. Bitcoin getirilerindeki bir artış, Brent petrol getirilerindeki bir artışa neden olmaktadır. Bitcoin getirilerinin pozitif şoklarından Brent petrol getirilerinin negatif şoklarına, Bitcoin getirilerinin negatif şoklarından Brent petrol getirilerinin negatif şoklarına, Bitcoin getirilerinin negatif şoklarından Brent petrol getirilerinin pozitif şoklarına doğru nedenselliğin incelendiği denklemlerin sonuçlarına göre istatistiksel anlamlı bulunmamıştır. Dolayısıyla H_0 hipotezi reddedilmemiştir. Öte yandan Brent petrol getirilerinin negatif şoklarından Bitcoin getirilerindeki pozitif şoklarına doğru nedenselliğin incelendiği denklem sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olup; H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bu bulguya göre Brent petrol getirilerindeki bir azalış, Bitcoin getirilerindeki bir artışa neden olmaktadır. Brent petrol getirilerinin azalışı, Bitcoin yatırımcıları tarafından pozitif olarak fiyatlanmaktadır. Ancak Brent petrol getirilerinin pozitif şoklarından Bitcoin pozitif şoklarına, Brent petrol getirilerinin pozitif şoklarından Bitcoin negatif şoklarına, Brent petrol getirilerinin negatif şoklarından Bitcoin negatif şoklarına doğru nedensellik ilişkisinin incelendiği denklem sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Dolayısıyla H_0 hipotezi reddedilmemiştir.

Son olarak Panel E'deki sonuçlar; Bitcoin ile dolar endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Bitcoin getirilerinin pozitif şoklarından dolar endeksi'nin negatif şoklarına doğru nedensellik ilişkisinin araştırıldığı denklem sonucuna göre %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunarak, H_0 hipotezi reddedilmiştir. Yani Bitcoin getirilerindeki bir artış, dolar endeksinde bir azalışa neden olmaktadır. Bitcoin getirilerinin pozitif şoklarından dolar endeksinin pozitif şoklarına, Bitcoin getirilerinin negatif şoklarından dolar endeksinin negatif şoklarına, Bitcoin getirilerinin negatif şoklarından dolar endeksinin pozitif şoklarına doğru nedensellik ilişkisinin incelendiği denklemlerin bulgularına göre anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgulara göre H_0 hipotezi reddedilmemiştir. Diğer yandan sadece dolar endeksinin negatif şoklarından Bitcoin getirilerinin pozitif şoklarına doğru nedensellik ilişkisinin test edildiği sonuca göre %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı sonuca ulaşılmış ve H_0 hipotezi reddedilmiştir. Dolar endeksindeki negatif bir eğilim, Bitcoin getirilerinin olumlu etkilendiği gözlemlenmiştir. Dolar endeksindeki bir azalış, Bitcoin getirilerindeki bir artışa neden olmaktadır. Ancak dolar endeksinin pozitif şoklarından Bitcoin pozitif şoklarına, dolar endeksinin pozitif şoklarından Bitcoin negatif şoklarına, dolar endeksinin negatif şoklarından Bitcoin negatif şoklarına doğru nedensellik ilişkisinin incelendiği denklem sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bulunmamış ve H_0 hipotezi reddedilmemiştir.

5. SONUÇ

Kripto para birimleri, teknoloji ve internet kullanımının hızla gelişmesiyle birlikte özellikle son yıllarda yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Finans piyasasında artan kripto para sayıları arasında, Bitcoin tanınırlık ve kullanıcı sayısına paralel olarak, günlük işlem hacmi ve piyasa değeri bakımından diğer kripto paralardan ayrılmaktadır. Bitcoin fiyatları sürekli yüksek oynaklık göstermiş ve bu oynaklık genellikle Bitcoin sahiplerinin ekonomiye aktif katılımıyla ilişkilendirilmiştir. Kullanıcılar ve akademik çevreler arasında Bitcoin piyasalarına olan ilgi giderek artmaktadır. Bu nedenle, Bitcoin, dünyada en yaygın bilinen ve kullanılan kripto para birimi olup, dinamikleri, kullanımı, madenciliği, aşırı oynaklığı ve özellikleri nedeniyle geniş kitleler tarafından tanınmasıyla tartışmalı bir konu haline gelmiştir. Bitcoin başta olmak üzere bu para birimleri, güvenlik altyapısı için kriptolojik temelleri kullanan, matematiksel denklemlerle şifrelenmiş ve dijital ortamlarda kullanılabilen sanal para birimleridir. Herhangi bir aracı kuruma ihtiyaç duymayan ve merkezi otoriteye bağlı olmadan internet aracılığıyla kullanılan bu kripto para birimleri, geleneksel para sistemine göre çeşitli avantaj ve dezavantajlar sunmaktadır. Bu araştırmanın özgün yönü; Bitcoin fiyatları ile makroekonomik göstergeler ile borsa endeksleri arasındaki nedensellik ilişkileri Hatem-J (2012) asimetrik nedensellik analizi ile yapılan çalışmalardan az olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu çalışmada Bitcoin kripto para varlığının merkezi olmayan bir ödeme aracı olarak kullanımının artması ve alternatif bir yatırım aracı olarak değerlendirilmesiyle birlikte diğer makro ekonomik göstergeler ve borsa endeksleri üzerindeki etkileri araştırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın literatüre katkısı, Bitcoin

yatırımcılarının hem ulusal hem de uluslararası piyasalardaki kararlarını etkileyebilecek Altın Ons fiyatları, Brent petrol fiyatları, dolar endeksi, BİST100 ve S&P500 pay endeksleri arasındaki nedensel ilişkileri ortaya koymasındır.

Hatemi-J (2012) asimetrik analizi; Bitcoin getirileri ile BİST100 pay senedi endeksi arasında bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bulgular, BİST100 pay senedi endeksindeki negatif bir şokun, Bitcoin getirilerinde pozitif şoklara neden olduğunu öne sürmektedir. Ancak Bitcoin getirileri ile BİST100 pay senedi endeksi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Sonuç olarak BİST100 pay senedi endeksi ile Bitcoin getirileri arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bitcoin getirileri ile Altın Ons fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisinin bulguları; Bitcoin getirilerinde pozitif bir şok meydana gelirse, Altın Ons fiyatların hem pozitif şokların artışına hem de negatif şokların azalışına ve Bitcoin getirilerinde negatif bir şok meydana gelirse, Altın Ons fiyatlarında pozitif şokları artışına neden olduğunu göstermektedir. Ancak Bitcoin getirilerinde negatif bir şok meydana gelirse, Altın Ons getirilerinde negatif şokları etkilemediğini gözlemlenmiştir. Diğer yandan sadece Altın Ons getirilerinde negatif bir şok meydana gelirse, Bitcoin getirilerinde pozitif şoklara neden olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlara göre Bitcoin getirileri ile Altın Ons fiyatları arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ifade etmek mümkündür.

Bitcoin getirileri ile S&P500 pay senedi endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Bulgular; yalnızca Bitcoin getirilerinde pozitif bir şok meydana gelirse, S&P500 pay senedi endeksinde pozitif şoklara neden olduğunu göstermektedir. Öte yandan S&P500 pay senedi endeksinde negatif bir şok meydana gelirse, Bitcoin getirilerindeki pozitif şoklara neden olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre Bitcoin ile S&P500 pay senedi endeksi arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bitcoin getirilerinde pozitif bir şok meydana gelirse, Brent petrol getirilerinde pozitif şoklara neden olduğunu; diğer yandan ise Brent petrol getirilerinde negatif bir şok meydana gelirse, Bitcoin getirilerinde pozitif şoklara neden olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlara göre Bitcoin getirileri ile Brent petrol fiyatları arasında iki yönlü nedensellik olduğunu bahsetmek mümkündür. Son olarak Hatemi-J (2012) analizi, Bitcoin getirileri ile dolar endeksi arasında bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bulgulara göre yalnızca Bitcoin fiyatlarında pozitif bir şok meydana gelirse, dolar endeksinde negatif şoklara neden olduğunu; öte yandan dolar endeksinde negatif bir şok meydana gelirse, Bitcoin getirilerinde pozitif şoklara neden olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlara göre Bitcoin getirileri ile dolar endeksi arasında iki yönlü nedensellik olduğunu ifade etmek mümkündür.

Çalışmanın bütün sonuçları değerlendirildiğinde, Bitcoin yatırımcılarının analiz dahil edilen tüm değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olduğu ve dolayısıyla Bitcoin getirilerinin analize dahil edilen değişkenleri etkilediği gözlemlenmektedir. Analiz sonuçlarına göre elde edilen bulgular Georgoula vd., (2015), Dyhrberg (2016), Ciaian vd., (2016), Erdaş ve Çağlar (2018), Kılıç ve Çütçü (2018), Sovbetov (2018), Ünvan (2019), Telek ve Şit (2020), Wang vd., (2020) ve Kartal ve Yağlı (2021) yaptıkları çalışmalar ile tutarlıdır. Ayrıca, Bitcoin kripto varlığının BİST100 endeksi, Altın Ons, Brent petrol, dolar endeksi ve S&P500 endeksi piyasalarındaki volatilitenin belirleyici olduğu saptanmıştır. Bu nedenle, finansal piyasalarda aktif rol oynayan yatırımcılara hem bu piyasaları hem de Bitcoin fiyatlarını yakından takip etmeleri önerilmektedir. Bitcoin'in dünya çapında kabul gören bir para birimi olma yolunda ilerlemeye devam etmesi beklendiğinden, yatırımcıların bu değişen dinamiklere uyum sağlamaları ve stratejilerini buna göre güncellemeleri gerekebilir. Yatırımcılar, Bitcoin ve diğer finansal varlıklar arasındaki iki yönlü nedensellik ilişkilerini dikkate alarak portföylerini çeşitlendirebilir, risk yönetimini ön planda tutabilir ve piyasa trendlerini takip edebilirler. Bu şekilde, yatırımcılar volatil piyasa koşullarında bile sürdürülebilir getiri elde edebilir ve risklerini minimize edebilirler. Ayrıca, portföy yönetimi ve piyasa analizi yapan yatırımcıların, daha bilinçli kararlar almalarını ve riskten korunmada başka bir araç olarak Bitcoin'i dahil etmeleri, piyasanın daha ayrıntılı bir görünümünü elde etmelerini sağlayabilir. Bitcoin'in farklı finansal göstergeler ile olan nedensellik ilişkisi, yatırım portföylerinin risklerini azaltmak amacıyla çeşitlendirilmesini önemli hale getirmektedir. Örneğin, Bitcoin'in yanında Altın Ons, Brent petrol gibi varlıkların portföye eklenmesi, potansiyel şokların etkisini azaltabilir. Yatırımcılar, piyasa koşullarına ve Bitcoin fiyatlarındaki veya getirilerindeki değişimlere bağlı olarak portföylerini esnek bir şekilde yönetmelidirler. Bitcoin'in negatif şoklarının diğer varlıklar üzerindeki etkilerini dikkate alarak korunma stratejileri geliştirebilirler. Örneğin, Bitcoin fiyatlarındaki beklenen bir düşüş karşısında Altın Ons gibi daha güvenli varlıklara yönelmek akılcı bir strateji olabilir. Bitcoin ve diğer finansal varlıklar arasındaki nedensellik ilişkileri nedeniyle, yatırımcıların portföydeki toplam riski düzenli olarak ölçmeleri ve yönetmeleri faydalı olacaktır. Bu, portföyün risk/getiri dengesinin optimize edilmesine yardımcı olabilir. Yatırımcılar, Bitcoin ve diğer finansal varlıklar arasındaki iki yönlü nedensellik ilişkilerini dikkate alarak portföylerini çeşitlendirebilir, risk yönetimini ön planda tutabilir ve piyasa trendlerini sürekli izleyebilirler. Bu çalışma, sadece belirli değişkenler açısından bir nedensellik ilişkisiyi araştırmaya odaklandığından bazı sınırlamalara sahiptir. Bu nedenle, gelecekteki

araştırmaların kripto para birimlerinin ilişkilerine, özellikle Bitcoin ile diğer finansal araçlar, küresel göstergeler ve ulusal borsalar arasındaki bağlantılara odaklanması önemlidir. Ayrıca, Bitcoin borsaları ile Bitcoin'in diğer para birimleriyle olan ilişkileri arasındaki bağlantıyı da incelemeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akerlof GA (1978) 15-The Market for “Lemons”: Quality Uncertainty and the Market Mechanism. In: Diamond P, Rothschild M (eds) Uncertainty in Economics. Academic Press, pp 235–251.
- Aydoğdu, A. (2024). *Farklı Yatırım Ufuklarına Göre Kripto Para Birimlerinin Volatilité Modellemesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Baek, C., & Elbeck, M. (2015). “Bitcoins as An Investment or Speculative Vehicle? A First Look”. *Applied Economics Letters*, 22(1), 30–34. <https://doi.org/10.1080/13504851.2014.916379>.
- Bartos, J. (2015). “Does Bitcoin Follow The Hypothesis of Efficient Market?”, *International Journal of Economic Sciences*, 4(2), pp. 10-23.
- Baur, G. D., Dimpfl, T. and Kuck, K. (2018), “Bitcoin, Gold And US Dollar-A Replication And Extension”, *Finance Research Letters*, 25, pp. 103-110. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2017.10.012>.
- Boyacıoğlu, N., Özdemir Höl, A., & Gülcan, N. (2023). Pay Senedi, Emtia, Döviz ve Dijital Para Piyasaları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 73-92. <https://doi.org/10.17336/igusbd.950999>
- Brandvold, M., Molnar, P., Vagstad, K. and Valstad, O. C. A. (2015). “Price Discovery on Bitcoin Exchanges”. *Journal of International Financial Markets Institutions and Money*, 36(C), pp. 18-35. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3280261>.
- Brito, J. ve Castillo, A. (2013). *Bitcoin A Primer for Policymakers*, Mercatus Center, George Mason University, Policy, 29(4), 3-12.
- Business Insider (2021). Bitcoin Whales: What Are They – And How Are They Affecting The Cryptocurrency Price? <https://www.businessinsider.com/bitcoin-whales-the-key-facts-figures-you-need-to-know-2021-1> (18.05.2024).
- Ciaian, P., Rajcaniova, M., & Kancs, d’Artis. (2016). “The Economics of Bitcoin Price Formation”. *Applied Economics*, 48(19), 1799–1815. <https://doi.org/10.1080/00036846.2015.1109038>.
- CoinMarketCap (2024). <https://coinmarketcap.com/> (10.05.2024).
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427–431. <https://doi.org/10.2307/2286348>.
- Dirican, C., ve Canoz, I. (2017). “The Cointegration Relationship Between Bitcoin Prices and Major World Stock Indices: An Analysis with ARDL Model Approach”. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 4(4), 377-392.
- Dyhrberg, A. H. (2016). “Bitcoin, Gold and The Dollar-A GARCH Volatility Analysis”, *Finance Research Letters*, 16, pp. 85-92. <http://dx.doi.org/10.1016/j.frl.2015.10.008>.
- Erdaş, M. L., & Çağlar, A. E., (2018). Analysis of The Relationships Between Bitcoin and Exchange Rate, Commodities And Global İndexes By Asymmetric Causality Test. *Eastern Journal Of European Studies*, Vol.9, No.2, 27-45.
- European Central Bank (2012), Virtual Currency Schemes, Germany (retrieved from: <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>).
- Georgoula, I., Pournarakis, D., Bilanakos, C., Sotropoulos, N. D. Ve Giaglis, M. G. (2015). Using Time-Series And Sentiment Analysis to Detect The Determinants of Bitcoin Prices, Mcis 2015 Proceedings 20, Samos, 3-5 October, (retrieved from: <http://aisel.aisnet.org/mcis2015/20>).
- Glaser, F., Zimmerman, K., Haferkorn, M., Weber, M. C. and Siering, M. (2014). Bitcoinasset or Currency? Revealing users’ hidden intentions, in: Avital, M., Leimeister, M. and Schultze, U. (eds), *Proceedings of the European conference on information systems*, Israel: Tel Aviv, pp. 1-14.
- Gülcan, N., Gürsoy, S., & Çelik, İ., (2022). “Return Volatility Spread in Commodity Volatility Indices: Spot and Future Market Research”, *The Economics and Finance Letters, Conscientia Beam*, vol. 9(2), 157-169. <https://doi.org/10.18488/29.v9i2.3071>.
- Güleç, Ö. F., Çevik, E., Ve Bahadır, N. (2018). “Bitcoin ile Finansal Göstergeler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 18-37.
- Güleç, T. C., & Aktaş, H. (2019). Kripto Para Birimi Piyasalarında Etkinliğin Uzun Hafıza ve Değişen Varyans Özelliklerinin Testi Yoluyula Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2), 491-510. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.520679>.

- Hatemi-J, A. (2012). "Asymmetric Causality Tests with An Application". *Empir Econ* **43**, 447–456, <https://doi.org/10.1007/s00181-011-0484-x>.
- Kartal, C. ve Yağlı, B. (2021). "Bitcoin ile Türkiye ve BRICS Ülkeleri Borsa Endeksleri Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisi". *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*. 6(11). <http://dx.doi.org/10.46872/pj.216>.
- Katsiampa, P. (2017). "Volatility Estimation for Bitcoin: A Comparison of GARCH Models", *Economics Letter*, 158, pp. 3-6.
- Kılıç, Y., ve Çütcü, İ. (2018). "Bitcoin Fiyatları ile Borsa İstanbul Endeksi Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(3), 235-250. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.455083>.
- Kim J-M, Kim S-T ve Kim S. (2020). "On the Relationship of Cryptocurrency Price with US Stock and Gold Price Using Copula Models". *Mathematics*, 8(11):1859. <https://doi.org/10.3390/math8111859>.
- Kwiatkowski, D. , Phillips, P.C. B. , Schmidt, P. ve Shin, Y. (1992), "Testing the Null Hypothesis of Stationarity against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That the Economic Time Series Have a Unit Root?", *Journal of Econometrics*, 54, ss.159 178. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(92\)90104-Y](https://doi.org/10.1016/0304-4076(92)90104-Y).
- Nurhisam, L. (2017). "Bitcoin: Islamic Law Perspective", *Qudus International Journal of Islamic Studies*, 5(2), pp. 85-100.
- Öztürk, M. B., Arslan, H., Kayhan, T., Uysal, M. (2018). Yeni Bir Hedge Enstrümanı Olarak Bitcoin: Bitconomi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 217-232. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.415713>.
- Peter C. B. Phillips, & Perron, P. (1988). "Testing for a Unit Root in Time Series Regression". *Biometrika*, 75(2), 335–346. <https://doi.org/10.2307/2336182>.
- Rogojanu, A., & Badea, L. (2014). The Issue of Competing Currencies. Case Study–Bitcoin. *Theoretical Applications Economics*, 103–114.
- Sovbetov, Y. (2018). "Factors Influencing Cryptocurrency Prices: Evidence from Bitcoin, Ethereum, Dash, Litecoin, and Monero", *Journal of Economics and Financial Analysis*, 2(2), pp. 1-27. <https://ssrn.com/abstract=3125347>.
- Stiglitz, J. E. (1974). Incentives and Risk Sharing in Sharecropping. *The Review of Economic Studies*, 41(2), 219-255. <https://doi.org/10.2307/2296714>.
- Şak, N. (2021). Kripto Paralar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(29), 149-175. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.753201>.
- Şarkaya İçelloğlu, C., & Engin Öztürk, M. B. (2018). "Bitcoin ile Seçili Döviz Kurları Arasındaki İlişkinin Araştırılması: 2013-2017 Dönemi için Johansen Testi ve Granger Nedensellik Testi". *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(109), 51-70. <https://doi.org/10.33203/mfy.343217>.
- Telek, C., ve Şit, A. (2020). "Kripto Paraların Altın ve Dövizle İlişkisi: Bitcoin Örneği". *Turkish Studies - Economy*, 15(2), 913-924. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.42650>.
- Tunçel, M. B., ve Gürsoy, S. (2020). Korku Endeksi (VIX), Bitcoin Fiyatları ve Bist100 Endeksi Arasındaki Nedensellik İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), 1999-2011. <https://doi.org/10.17755/Esosder.712702>.
- Tülümce, S. Y., & Zeren, F. (2017). "Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik Testi ile Analizi". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(2), 299-310. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.2017228685>.
- Ünvan, Y. A. (2021). "Impacts Of Bitcoin on USA, Japan, China and Turkey Stock Market Indexes: Causality Analysis With Value At Risk Method (VAR)". *Communications in Statistics - Theory and Methods*, 50(7), 1599–1614. <https://doi.org/10.1080/03610926.2019.1678644>.
- Van, W. D. (2013). What Can Be Expected From The Bitcoin?, Erasmus Rotterdam Universiteit Working Paper (retrieved from <https://thesis.eur.nl/pub/14100/FinalversionThesis-Dennis-van-Wijk.pdf>).
- Wang, X., Chen, X., & Zhao, P. (2020). "The Relationship Between Bitcoin and Stock Market". *International Journal of Operations Research and Information Systems (IJORIS)*, 11(2), 22-35. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102284>.
- Yermack, D. (2013). "Is Bitcoin A Real Currency? An Economic Appraisal", *National Bureau of Economic Research Working Paper*, 19747, pp. 1-22. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2361599>.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

√Received/Geliş:01.01.2024 √Accepted/Kabul:09.06.2024

DOI:10.30794/pausbed.1413135

Research Article/Araştırma Makalesi

Azaklı, A. (2024). "Unmasking Misandry: A New Historicist Reading of Carol Ann Duffy's "Mrs Aesop" and "Eurydice"", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 63, pp. 19-34.

UNMASKING MISANDRY: A NEW HISTORICIST READING OF CAROL ANN DUFFY'S "MRS AESOP" AND "EURYDICE"*

Ayşegül AZAKLI**

Abstract

The new historicism theory propounds that history is inherently textual, is composed of texts, and thus no such thing as absolute truth is possible while recounting the past. As a form of text, poetry stands out as a tool to reflect the society of which it is a product. As the first female poet laureate, Carol Ann Duffy encapsulates both fictional and nonfictional women from history and successfully manipulates what has already been narrated by men into something novel to give voice to women's concerns in her poetry. This study, employing a new historicist approach, examines "Mrs Aesop" and "Eurydice" from Duffy's poetry collection *The World's Wife* to explore the prevailing sense of misandry among women in the late-twentieth-century Britain with the potential motivations behind the social dynamics that might have resulted in hostility towards men.

Keywords: *Mrs Aesop, Eurydice, New historicism, Misandry.*

YENİ TARİHSELÇİ BİR OKUMA: CAROL ANN DUFFY'NİN "MRS AESOP" VE "EURYDICE" ŞİİRLERİNDE ERKEK DÜŞMANLIĞI

Öz

Yeni tarihselcilik teorisi, tarihin doğası gereği metinsel olduğunu, geçmişini anlatırken mutlak hakikat diye bir şeyin mümkün olmadığını, dolayısıyla tarihin metinlerden ibaret olduğunu savunur. Bir metin biçimi olarak şiir, toplumu yansıtmak için bir araç olarak öne çıkar. İlk kadın kraliyet şairi ünvanını taşıyan Carol Ann Duffy, tarihten hem kurgusal hem de kurgusal olmayan kadınları bir araya getirerek, erkekler tarafından anlatılmak yerine kadınlara, kendilerine ses olma olanağı sağlar. Bu çalışma, yeni tarihselci bir yaklaşımla, Duffy'nin *The World's Wife* adlı şiir koleksiyonunda yer alan "Mrs Aesop" ve "Eurydice" şiirlerini inceleyerek, yirminci yüzyılın sonlarındaki Britanya'da kadınlar arasında hâkim olan erkek düşmanlığı duygusunu ve bu düşmanlığa sebebiyet vermiş olabilecek toplumsal dinamiklerin ardındaki potansiyel motivasyonları ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Mrs Aesop, Eurydice, Yeni tarihselcilik, Erkek düşmanlığı.*

* This article is produced from the master's thesis entitled "Alternative Voices from 'His'tory: A New Historicist Reading of Carol Ann Duffy's *The World's Wife*", supervised by Assoc. Prof. Dr. Yiğit SÜMBÜL.

** Res. Assist. Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Science and Letters, Department of English Language and Literature, AĞRI.
e-mail: ayazakli@agri.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-6820-2384>)

INTRODUCTION

New historicism, a prominent theory in literary criticism since the 1980s, was pioneered by the American literary critic Stephen Greenblatt. In contrast to the New Critics who evaluate a text as a self-contained piece of work, Greenblatt's approach focuses on interpreting and examining texts within their sociocultural contexts to unveil the interconnected nature of textuality and sociohistorical conditions. He names this literary theory as "a poetics of culture" (1988: 5), a term interchangeable with "new historicism", both serving the same theoretical purpose: equal treatment of both literary and non-literary texts to approach the subjective nature of history. Greenblatt adopts the anthropologist Clifford Geertz's concept of "thick description" in a more complex and sophisticated form and adapts it to literary criticism. To quote Geertz, "culture is not a power, something to which social events, behaviours, institutions, or processes can be causally attributed; it is a context, something within which they can be intelligibly—that is, thickly-described" (1973: 14). In order to reach elements of culture to determine the power relations, new historicists delve into a wide range of subject matters such as "obscure, even bizarre" such as "dreams, [...] festivals, denunciations of witchcraft, sexual treatises, diaries and autobiographies, reports on disease, birth and death records", and even "accounts of insanity" (Cohen, 1990: 33-34). All these textual sources shed light on the inherent power structures within a particular society, thereby serving as equally important evidence of the past.

Literary texts, too, just as the textual elements in Cohen's above statement, hold equal importance in shaping our understanding of the past. The reason for this is the new historicist claim that history is a product of written texts, and it is comprehended through the parallel reading of any kind of text. Furthermore, literary works are part of a culture since a literary work inevitably holds a mirror to the conditions of the context in which it is set. In this study, a new historicist reading of poetry is presented as a deconstruction of the already-told past, with poetry functioning as a co-text of history and thus is utilised for the purpose of reconsidering the very same history. New historicism aims to scrutinize any specific detail as an indicator of the social practices among people, providing the reader with historical and sociocultural details for a relatively more credible sense of truth since "all social life is organized and controlled down to its oddest and smallest details" (Lentricchia, 1989: 234). In so doing, new historicists reconstruct the past with a new outlook on history, liberated from the constraints of the then powerholders. New historicism in literary criticism differs from the former criticisms in that it does not consider literary works self-sufficient entities relying on the internal structures of a work. The new critics, mostly known for their theories of "Intentional and Affective Fallacies," W. K. Wimsatt and M. C. Beardsley, for instance, assert that the success of poetry as a literary genre stems from its 'being' rather than 'meaning' something since "what is irrelevant has been excluded" (1946: 469) from the text. This, eventually, contradicts the fundamental stance of the new historicists, who vehemently reject the notion that historical and autobiographical background and contextual analysis of a literary work are ineffective in understanding a literary work. As Greenblatt states, in literature, "a manifestation of the concrete behavior of its particular author, [...] the expression of the codes by which behavior is shaped, and [...] a reflection upon those codes" (1980: 4) function in tandem. In light of these three interlocked elements, this study delves into the social and power dynamics prevalent in late twentieth-century Britain. The methodology employs the new historicism theory for the scrutinization of two poems by Carol Ann Duffy, notable as the first woman, the first lesbian, and the first Scottish poet laureate. The main objective of this study is to reveal the potential motivations of British women leading to misandry in the late twentieth century, with a delicate emphasis on the life of the author and the sociocultural issues of the time. The results propound the previous social, cultural, and political issues concerning women's role in society that paved the way for hostility towards men. This study thus argues that "Mrs Aesop" and "Eurydice" encapsulate the elements that might raise hostile attitudes towards men, offering numerous examples and contextual references from these two poems that demonstrate how misandry is integrated into British culture.

The life of the author is another key point for new historicists due to the belief that the author's experiences substantially contribute to the formation of the text. As Lois Tyson states, new historicism seeks an answer to the question "[w]hat do the interpretations tell us about the ideological forces in play for the interpreters?" (2015: 268). The potential answers to the question serve as the representatives of the culture in a particular society, and, in return, these representatives perform as part of the elements of the culture. Hence, the text cannot be evaluated outside the conditions under which the author has lived. For this very reason, Carol Ann

Duffy's background and perception of life play crucial importance in the analyses of "Mrs Aesop" and "Eurydice" in this study. Consequently, as the author of the poems, Duffy is a product of the then culture, and in return, she has contributed to the reconsideration of the era in which the poems were published. Context is also of paramount importance for new historicists. Jeremy Hawthorn, a new historicist, elucidates that a text heavily relies upon the context even though not necessarily on the time and the place (1996: 11). It indicates that it is the context that renders literary works timeless and universal. This study will focus on the context instead of the restricted emphasis on time and the place since a new historicist analysis seeks to understand literature as a product of its historical and cultural milieu, expanding the notion of context to include a wide array of social, political, economic, and cultural factors that shape and influence both the creation and reception of literary works. Consequently, the context in this study is the late-twentieth century in Britain with social, political, and cultural events. From a more transparent stance than approaches that isolate literature from history, the study will demonstrate how Duffy's poetry reconstructs history by offering a unique perspective on sociocultural and historical events in the mentioned era.

What new historicism fundamentally objects to is historicism's marginalisation of literature, isolating it from history (Barry, 2017: 146) as well as new criticism's prioritising literature over history. A new historicist literary critic focuses on the power dynamics pierced in the text by means of textualizing history. By whom and why power is wielded is vital, as well as the threat of the possibility of the marginalised to take possession of the power. The whole power transfer can reflect the historical and cultural events which may have an effect on the text and on what the literary text could reveal about the language, knowledge, and power in the specific culture with the kind of reality and power pattern it sets up. All these points provide a new historicist critic with a relatively reliable account of the past with no privileging of either the centre or the margins, and this forms the core of this study, concerning Duffy's background in relation to her poems that include 'misandry'. This study uniquely juxtaposes literary texts with other cultural elements in the form of texts, offering an original perspective that contributes to advancing the understanding of conducting a new historicist analysis of poetry. By examining Carol Ann Duffy's poetry through a new historicist lens, the study diverges from previous studies, providing a fresh exploration of her work. Specifically, the research delves into two poems from *The World's Wife*, placing emphasis on the dominant theme of misandry and aiming to indicate motivations rooted in the sociocultural dynamics of the late twentieth century in Britain.

In light of the information summarised above, this study aims to reveal the sense of misandry depicted in Duffy's "Mrs Aesop" and "Eurydice" with the namesake re-invented characters drawn respectively from pre-literary history and mythology. The reason these particular poems, among many others with similar themes in *The World's Wife*, have been chosen is that the wife in the former poem is a completely new and re-invented character, demonstrating what a neglected Mrs Aesop would be like. As for the latter poem, the wife figure offers an interpretation of Eurydice that directly opposes her portrayal in male-authored mythological narratives. "Mrs Aesop" explores various issues including the condition of women in the religious domain, self-defence as in the case of Aileen Wuornos, a rise of crimes committed by and against women, women's abusive language to refer to men, the growing number of working women, the portrayal and narration of women by men, and lack of intimacy and effort in marriage that upsets women and stirs enmity towards the male gender. The poem also alludes to the 1999 laureateship rivalry between Andrew Motion and Carol Ann Duffy, providing additional layers to the exploration of gender dynamics in the social domain. The poem delves into the motivations behind misandry by examining specific elements, including Duffy's relationship with Adrian Henri, portrayed through acts of stalking, the protagonist's use of offensive language, and the constrained career paths available to women in late twentieth-century Britain, notably as personal secretaries or typists. Through a new historicist analysis of these poems with the emphasis on contextual analysis, power dynamics, and subversion of the marginalised, the study seeks to shed light on the manifestations and implications of misandry embedded within the fabric of the literary works of Duffy, who was also left on the margins as a lesbian poet with the belated laureateship due to her sexual orientation. The research thus endeavours to enrich our comprehension of how misandry is conveyed and manifested within the encompassing cultural and historical backdrop portrayed in Duffy's poetry.

1. MISANDRY

Misandry, often seen as a type of sexism, is defined as “dislike of, contempt for, or ingrained prejudice against men (i.e. the male sex)” in The Oxford English Dictionary (OED). As the “sexist counterpart of misogyny” (2006: 214), misandry can be stated as “a collectively shared and culturally propagated worldview” (2006: x), the statement which Paul Nathanson and Katherine K. Young states to define hatred. One example of it may be provided as follows: “I feel that ‘man-hating’ is an honorable and viable political act, that the oppressed have a right to class-hatred against the class that is oppressing them” (Morgan, 1978: 178). This statement by Robin Morgan, an editor of the feminist *Ms. Magazine* in the 1970s, demonstrates her suppressed desire finally fighting back, though in a hostile way. As a token of new historicist analyses, subversion is evidenced in her statement. Morgan is embodied as the representative of the silenced and marginalized women in history, and this renders contextual the sense of misandry since it is a reaction to the conventional role of women in British history. Misandry inevitably encapsulates women who were primarily standing against the inequalities stemming from sex discrimination in the public domain. In response to this, various women’s organisations were established in Britain, and some of their members went to extremes to disregard men much the same as women held in contempt by men throughout history. It is widely acknowledged that some feminists hold misandrist beliefs, just as some individuals who do not identify as feminists may also hold negative opinions about men (Hopkins-Doyle et al, 2024: 9). In comparison to misogyny, misandry as a systematic attitude was relatively new, and it can be argued that it occurred as a reaction against the prevailing misogynistic culture until the twenty-first century. It is possible that all these approaches and attitudes, as well as many other discriminations to women’s rights and nature might have paved the way for the beginning of misandry as a means of revenge in the poems “Mrs Aesop” and “Eurydice”, which Duffy rewrites by subverting history and giving voice to women left on the margins. Since “reading is itself a culturally situated exchange” (Booker, 1996: 138), it might have the stimulating effect on the mass of people.

2. “MRS AESOP”

Before exploring the theme of misandry in “Mrs Aesop”, it is of importance to highlight the factual account of Aesop, the figure on whom Duffy’s poetry is based. Aesop mid-6th BCE is a controversial figure in history as the details concerning his life were not elaborately recorded by historians. Furthermore, the records of the time he was active as a writer and whereabouts he lived contradict the information that was recorded by other historians. In fact, the mere authentic information about his existence can be found in Herodotus’ *The Histories*, where he is mentioned as a slave as well as a “fable-writer” who was murdered (2013: 153). Herodotus wrote that Aesop was murdered due to his fables’ allegorical connotations which were interpreted as oratorical weapons targeting the tyrants of his time (Compton, 2006: 63). Moreover, an anonymous writer c.a. 2 BCE describes Aesop as “potbellied, misshapen of head, snub-nosed, swarthy, dwarfish, bandy-legged, short-armed, squint-eyed, liver-lipped,” (Gibbs, 2009) and a further emphasis is put on his speech disability with the focus on his wittiness and the talent in rhetoric which rewarded him with regaining his speech ability. Duffy, too, remarks in a speech that she could not reach many details about Aesop’s life except that he was a slave and physically small for his age (*The Lost Lectures*, 2014). As a child, Duffy had an interest in the fables and stories with animals though she was “disappointed” by “the moral tacked” at the end of Aesop’s fables, which, she believes, “never seemed to be truthful” (*The Lost Lectures*, 2014). Duffy’s engagement with fables in her childhood potentially reflects the author’s autobiographical influence on the text, a facet of analysis deemed significant within the framework of new historicism.

In “Mrs Aesop”, Aesop’s wife is presented as the narrator. Aesop seems to have no voice in the poem despite his fame for his oratory skills. The tone is offensive and ironic as Mrs Aesop strives to humiliate him by making use of his own lines and proverbs from fables by questioning the very nature of the morals he is supposed to teach. Thus, misandry is salient throughout the poem as it is directed at the husband through whom she humiliates the male sex. Despite her Catholic upbringing, Duffy also satires the male-dominated institution of religion. By making use of anachronism, the poem opens with a blasphemous allusion to Christianity which Mrs Aesop reproaches: “By Christ, he could bore for Purgatory...” (line 1). In the opening line, Duffy seems to criticise the Church, where men have held higher positions. Aesop’s preaching of religious morals in his fables seems to be

the reason behind Mrs Aesop's intolerance of him. This mainly stems from the androcentric nature of Christianity which has bestowed favours on men to the detriment of women. Aesop and Duffy lived in different epochs, yet the same attitude towards women in religion seems to have prevailed. This is evidenced by the words spoken by Patrick Cormack during a session of the Commons Sitting of 29 October 1993 on the ordination of women:

[I]t is not possible for a woman to be a priest. In using the word 'possible,' I ask those hon. Members of the female sex to accept that it is a question not of equality, but of difference. I do not believe that a woman can be a priest any more than she can be a father. To me, it is as simple as that—[Interruption.] My hon. Friends may mutter in disagreement, but that is a view which is held by the vast majority of practising Christians in the Church. If we want to be tolerant of people's beliefs, we must recognise that fact (Priests (Ordination of Women), 1993).

The above lines clearly demonstrate Cormack's belittling of women in the religious domain. Unsurprisingly, the members present in the session were all male except for the "Madam Speaker", the moderator of the sitting. As in Duffy's introductory line, the male members who were gathered have the same aim: to "bore" the rest of the members to the end of Christianity, the religion whose doctrines had not promoted women's ordination until recently. Furthermore, despite women's having the opportunity to step among men in the religious domain, men's allegations of women's incapacity to become a religious authority dominated the whole session, which eventually provoked women to become hostile against men: "By Christ, he could bore for Purgatory. He was small, didn't prepossess. So he tried to impress..." (lines 1-2). The same line contains Mrs Aesop's mocking of Aesop through the adjective "small" in order to remark his unappealing physical appearance, the size of his genitals, and intellectuality which he "didn't prepossess". The issue of power and height and the extent to which it reflects one's power is salient in the poem. The short height by which Mrs Aesop humiliates Aesop serves as a negative attribute in Duffy's era, too. The findings of a survey conducted by Hatfield & Sprecher about height and career success relationship also support the social implication of shortness: "Our day-to-day vocabulary has an apt phrase for describing a very short man who, burdened from often an early age by his little-valued and sometimes deprecated shortness, invests extraordinary energy in demonstrating that he is at least equal to, and possibly better than, any taller man" (1986: 199). The understanding of the relationship between shortness and success in the 1980s provide us with contextual evidence, which might have prompted Duffy to focus on the physical appearance of a short man in her poem to give voice to women's hostility against men. It aligns with the notion that new historicism aims to overthrow the hierarchy of the grand narratives and by the parallel reading of literary and non-literary texts of the same historical period.

Throughout the poem, Duffy makes use of cultural events of her era and creates a fictional Mrs Aesop through whose voice she declares open contempt for husbands. Aesop, in order to compensate for his physical distortion, utilises his talent in storytelling to exceed other men, and this is the same motive behind a successful man in his career as stated above. While compensating for his short height by overwork, he neglects his wife and their marriage. As a result, he is constantly belittled by Mrs Aesop for not putting effort into their relationship. Even in their intimate moments, such as an evening stroll which is anticipated by Mrs Aesop to be rather romantic, he pauses and takes note of the animals they pass by in order to use them as materials in the formation of a future story (lines 14-15).

The narrator concedes to Aesop's attempts to make an impression through storytelling, but her choice of words in the poem suggests a lack of sincere admiration. The absence of romantic feelings between the couple is subtly reinforced when Aesop addresses her as "Mrs Aesop" with a title instead of affectionate terms couples tend to use. Aesop seems cognizant of Mrs Aesop's preference for the time he is no longer alive. Additionally, Aesop's mention of "dead men who do not tell lies" (line 3) alludes to the "authoritative voice of the narrator" (Veenstra, 1995: 182) of grand narratives and prevailing in history, often overshadowing or othering women from these accounts. These narrators seek or even create evidence to bolster their own claims, aiming to construct universal truths that wield significant influence over historical narratives, which are predominantly patriarchal. "Mrs Aesop", in this sense, is a cultural reproduction with the interpretation of Duffy, who as a cultural construct, a member of the female minority, expresses discontent with male domination in history.

Mrs Aesop's growing tension is evident, possibly leading her to harbour a strong detestation and a desire for his death. This sentiment is highlighted by her emphatic words, "let me tell you now", and begins to voice her own ideas in a relatively aggressive tone. Duffy, following the news of her time, likely encountered reports of women murdering men, particularly within spousal or partner relationships. Thus, there may be an allusion to the late twentieth century, when women committed crimes against men. A notable example is Aileen Wuornos, a sex worker convicted of multiple males murders, seven of which she confessed to in the 1980s. In 1992, she was sentenced to death by an electric chair, though she proposed the murders to be due to "self-defence" against extreme abuse from random men (Crime Investigation, n.d.). Correspondingly, Mrs Aesop, too, is depicted as having the potential to resort to violence against her husband, possibly justifying it as an act of "self-defence" on behalf of women marginalized in historical narratives. The rising incidence of crimes committed by women seems to have played a role in shaping Duffy's portrayal of Mr. Aesop, including the Bobbitt case, in which Lorena Bobbitt cuts off Wayne Bobbitt's penis, claiming it was out of self-defence during yet another marital rape (John Wayne and Lorena Bobbitt Trials: 1993 & 1994). Duffy also alludes to the Bobbitt case in an interview, drawing a connection between real-world events and the characterization of Mr. Aesop (Wood, 2005: 11). It indicates Duffy's awareness of contemporary events as she was "living in the twentieth century in Britain and listening to the news every day and going out every day and reading the newspapers every day" (qtd. in McAllister, 1988). Such crimes committed by women put forward the cause-and-effect relationship of the sense of misandry, which seems to have resulted from women's former suppression. The criminal cases Duffy refers to in her lines may also serve as examples of the legal rights afforded since marital rape became illegal in the UK following the enactment of the Sexual Offences (Amendment) Act 1994. Consequently, Duffy, as an observer of her era, incorporates such social and cultural events in her lines.

In the subsequent section of the poem, Aesop employs his storytelling prowess, which has failed to impress Mrs Aesop, as a subtle plea to dissuade her from harming him. Despite this covert appeal, Mrs Aesop remains unaffected, and her anger intensifies. At this point, she seizes control of the narrative, reclaiming ownership as she begins to tell her own story: "that the bird in his hand shat on his sleeve, / never mind the two worth less in the bush. Tedious" (4-5). The use of abusive language directed at Aesop's own fables becomes evident in the lines derived from Aesop's proverb "A bird in the hand is worth two in the bush". The bird that "shat on his sleeve" symbolizes the narrator, rebelling against Aesop's authority, while the other two birds represent other women deemed less worthy. This displays Aesop's clear disdain for women, a sentiment that contributes to Mrs Aesop's profound loathing for men. Furthermore, the bird symbolizing the woman in the household, referred to as "the bird in the hand", carries the connotation of women being confined by men as a result of their limited financial independence. This perspective aligns with the sentiments expressed by economist Richmond Trapp in an article discussing the growing number of working women. Trapp's derogatory comments, such as propounding that women could not efficiently work together since "most of them are short and they have these squeaky voices" (qtd. in Dullea, 1977) exemplify the demeaning attitude towards women. In the poem, Mrs. Aesop's critique of the proverb attributed to Aesop illuminates the perceived devaluation of women, a sentiment echoed by Duffy's contemporary, Trapp. This suggests that men's disdain for women during the 1970s may have contributed to a culture of misogyny and is mirrored by Duffy in "Mrs Aesop".

The lines 8-13 make reference to the moral lessons embedded in some of Aesop's fables. Mrs Aesop juxtaposes animals like "a shy mouse", "a sly fox", "a swallow", and "an eagle" from these fables with specific actions attributed to these animals. Using the phrase "according to him" (10-11), Mrs Aesop derisively points out the inconsistency between Aesop's own behaviour and the supposed morals derived from his fables. Through this mockery, she diminishes the perceived significance of these tales, indicating her disagreement with the moral points he asserts in these stories. In lines 14-19, recounting an evening memory, which the narrator seems reluctant to share, once again draws on one of Aesop's most famous fables, possibly the most well-known: "The Hare and the Tortoise". The inclusion of this specific fable in the poem suggests that the narrator is criticising the institution of marriage and the potential hardships—such as domestic violence, divorce, or even murder—that it may bring for women. It is expected from Duffy, as a feminist, to touch upon issues concerning women and the challenges they have confronted. The use of the pronoun "he" in line 15 might signify the male gender and the patriarchal structure, reinforcing claims of male superiority over women as the architects of the present,

which will eventually become history. However, the poem suggests that men take no actions to improve the current situation; hence women's fuelled resentment toward them. In the lines "On one appalling evening stroll, we passed an old hare/snoozing in a ditch – he stopped and made a note –" (14-15), Aesop is portrayed as an observer who pauses to record events without intervening to bring about change. Instead of assisting or advocating for women to overcome this inertia, men are depicted as merely recording events from their own perspective both in the poem and in the late twentieth century. To demonstrate, in Shere Hite's trilogy, "The Hite Report", women are questioned about female sexuality in order to compile a comprehensive report. One contributor expresses a desire for an "authentic" compilation of records on female sexuality and emotions, criticizing men who write about women's experiences without truly understanding them: "I get annoyed at all these men who write about women and how we should or shouldn't feel. They can't possibly know how we feel" (1981: 48). The criticism here echoes the situation with Aesop, highlighting men who observe and write about women but often overlook the challenges women confront as in the 1980s, when domestic violence was not treated by the police as "real policework" (Edwards, 1986: 1989). Since the law enforcements were in the hands of the male-dominated institutions, Duffy subverts the situation by giving voice to a female narrator talking about domestic violence, resituating the power issues "in relationship to contemporaneous social institutions and non-discursive practices" (Montrose, 1989: 17) in her own era.

One reason for Mrs Aesop's annoyance with Aesop may be his tendency to write about things without consulting her for opinion, a similar criticism echoed by Duffy in "Mrs Darwin" and "Mrs Sisyphus". Aesop's overall attitude towards Mrs Aesop reflects a broader pattern of how he perceives women in society. This indifference to seeking women's perspectives and experiences is evident in Aesop's act of mere notetaking on the snoozing hare, disregarding the severity of the situation. In Duffy's era, women were predominantly the voices writing empathetically about women's feelings rather than subjecting them to harsh criticism. In the poem, Mrs Aesop desires more effort and attention from Aesop in their marriage as "[s]he'd like less stories and more passionate love. She wants him to stop strutting about and being big-headed and spend more time on their relationship" (Wood, 2005: 11). She expresses a wish for less storytelling and more passionate love, urging Aesop to cease his self-centred behaviour and devote more time to their relationship. The lack of intimacy and care in their marriage ultimately leads to Mrs Aesop's sense of misandry. Consequently, the marriage institution is criticised here since the power exercised in such institutions situates women on the margins. Instead of mere criticism of husbands' doings, Duffy presents an alternative voice through the narrator, which can serve as a function of new historicism regarding subversion and representation of the once silenced by the existing powerholders.

The following lines of the poem emphasize the bleak outlook on marriage by establishing a parallelism between the tortoise in the fable and the institution of marriage itself: "and then, about a mile further on, a tortoise, somebody's pet, / creeping, slow as marriage, up the road. *Slow / but certain, Mrs Aesop, wins the race. Asshole.*" (16-19) Aesop's primary focus seems to be on marriage, viewing it as a source of stability and comfort despite its perceived monotony. The use of the insult "asshole" at the end of the stanza conveys the wife's discontent with the marriage, evoking a sense of generalized resentment toward men. This resentment is reminiscent of Duffy's own experiences, particularly in her relationship with Adrian Henri, where she desired to have a child with him. Henri, however, "was too bohemian to want a baby" (qtd. in Carpenter, 2009) and thus reluctant to embrace parenthood. This allusion adds depth to the theme of slow-paced relationships and unfulfilled desires within the context of marriage, resulting in a sense of contempt for men. Duffy's portrayal of marriage as slow and monotonous, with the wife expressing dissatisfaction and contempt for her husband, reflects a departure from traditional notions of female submission within matrimony. Instead, it highlights the complexities and tensions inherent in gender relations, specifically within marriage.

Furthermore, a tone of cynicism is salient in the lines "I could barely keep awake as the story droned on/ towards the moral of itself. *Action, Mrs A., speaks louder than words.* And that's another thing, the sex" (22-24) as Aesop asserts the significance of taking action though he fails to practice it. Instead, he persists in storytelling without applying the moral principles he emphasizes, which displays him as a hypocrite. In line 24, the narrator contends that he is preoccupied with sex, but she also implies her dissatisfaction with his performance. The brevity with which she mentions sex may be indicative of her frigidity, subtly conveying her lack of enthusiasm or satisfaction in that aspect of their relationship. In the subsequent line, she mentions sex as "diabolical", casting

doubt on the moral lessons to be gleaned from his fables. His lax morals are further clarified by his use of the religious word “Christ” in the poem’s opening line, yet his behaviour does not align accordingly. The disparity between the first line and the twenty-fifth highlights his hypocrisy, revealing a lack of correlation between his actions and words. The attempt to reveal such inconsistencies in the husband’s actions is deliberate, pointing to the multiplicity of truth, a principal tenet of new historicism. Thus, the abuse of patriarchal power within the institution of marriage is inverted in the poem with the changing roles of the wife and the husband characters. Reading the poem as a new historicist work allows us to delve deeper into the socio-cultural context of Duffy’s time and the influences that shaped her perspective. Critiques of patriarchal structures and the misandrist discourse in the poem may have drawn inspiration from Duffy’s feminist traits. It resonates with Montrose’s view that the author, the narrator, and the reader are all “historical subjects” with their own understandings, analyses, and interpretations proceeding from their own “historically, socially and institutionally shaped vantage points” (1989: 23). That is, all histories are textually reconstructed when retold by the author and read by the reader, who are embodied as the very critics themselves.

The conclusion of the poem is impactful, with the narrator issuing a threat to kill her husband, reminiscent of spousal homicide cases from the 1980s and 90s: “[Sex] was diabolical I gave him a fable one night / about a little cock that wouldn’t crow, a razor-sharp axe” (25-26). Research from 1994 indicates that a significant number of spousal murders in couples’ homes occurred at night (Associated Press, 1994). This shows parallelism with the emphasis on the evening time in which Mrs Aesop shares a fable with Aesop, following which a violent act might occur. Furthermore, the implied castration of Mrs Aesop through the fable about “a little cock” carries a dual meaning. On the one hand, it alludes to her inclination to harm her husband, and on the other hand, it suggests a rejection of sexual activity with him, possibly due to the small size of his penis. The intertwining of violence and sexuality shatters his ego. In the final lines “I’ll cut off your tail, all right, I said, to save my face. / That shut him up. I laughed last, longest” (28-29), Duffy makes an allusion to the Bobbitt case which she summarises as the case “where the wife cuts the husband’s penis off” (Wood, 2005: 11). According to “John Wayne and Lorena Bobbitt Trials: 1993 & 1994” (n.d.) from Great American Trials, the Bobbitt case, occurring in 1993, involved Lorena Bobbitt cutting off John Bobbitt’s penis with a carving knife and later revealing its location to the police. Lorena testified that she had been a victim of marital sexual assault, and the rape at 3 a.m. was the breaking point. Drawing on this global news event, Duffy employs the word “tail” as a euphemism for the penis as both anatomically hang down the thighs. The homonyms “tail” and “tale” create a pun, referring simultaneously to the male anatomy and a narrative (Wood, 2005: 11). Through this play on words, Duffy remarks on and mocks the concept of literary patriarchy as seen in the “pen and the penis” metaphor (Gilbert & Gubar, 1984: 4), criticising the historical dominance of men in literary power. As a co-text of history, the poem gives ground to Mrs Aesop, who seeks revenge by threatening Aesop for their unfulfilling marriage. Her retaliation could take the form of actual harm, potentially leading to his death, or symbolic emasculation by dismantling his “small” penis. The source of her frustration and loathing is rooted in a deep love for Aesop, as expressed by Duffy in the statement, “she’s still married to him, she hasn’t left him, she’s still making love to him, she’s just disappointed” (Wood, 2005: 24). Through her act of intimidation, Mrs Aesop, the new powerholder, experiences a sense of fulfilment, turning the tables against men and reclaiming a semblance of power in a relationship that has caused her extreme hatred for men in general in the same vein as women in the late-twentieth-century Britain with political rights increasing in number, including the Domestic Violence and Matrimonial Proceedings Act 1976, which advanced victims of domestic violence, mostly women, legal protections against abusive spouses as part of divorce or separation proceedings (Thane, 2010: 45). With a new historicist reading, the poem reflects socio-cultural dynamics of late-twentieth-century Britain, where shifting gender roles, evolving power dynamics within relationships, and the struggle for agency and autonomy are foregrounded. By examining historical events such as the Lorena Bobbitt case and legislative advancements like the Domestic Violence and Matrimonial Proceedings Act 1976, Duffy’s poem emerges as a text intricately woven into its historical fabric. Through this lens, the poem not only reflects but also interrogates the broader social and political landscape of its time. By juxtaposing contemporary issues with timeless themes of power, gender, and violence, the poem invites readers to engage critically with the intersections of literature, history, and society, thus challenging prevailing narratives and perspectives.

3. "EURYDICE"

"Eurydice", too, resembles "Mrs Aesop" regarding the theme and the attitude towards husband figures. It differs from "Mrs Aesop" in that Eurydice represents a re-created version of an already-existing character from mythology. The myth of Eurydice and Orpheus, the inspiration for Duffy's "Eurydice", stands out as one of the most well-known stories depicting the tragic fate of a married couple deeply in love in Greek mythology. According to Hamilton, the beginning of the tale, covering the encounter of Orpheus and the Argonauts, is found in Apollonius' narratives, with the rest narrated by Virgil and Ovid. The considerable influence of Apollonius on Virgil is evident in the continuation of the story, maintaining a pattern that corresponds to what one might expect from Apollonius. The similarity in style between Virgil and Ovid suggests that any of the three men could have written the myth in the manner it has reached the present day (2012: 106).

In "Eurydice", the narrator frequently stresses the dominance of male poets symbolized as "gods" (lines 52-53) within the realm of poetry and (non)fiction. According to Virgil's rendition of the story, the newlywed Eurydice is bitten by a serpent and succumbs to the Underworld while fleeing from a swarm of bees in a meadow. In deep sorrow, Orpheus, devastated by the loss of his wife, ventures into the Underworld, playing his lyre in an attempt to take her back to Earth. He is granted the opportunity to bring Eurydice back to the earthly realm on one condition: he must not look at her until they have fully returned. However, overcome by curiosity, he glances back at Eurydice, causing her to vanish into thin air. Before disappearing, she delivers a poignant speech about being deprived of life (Maro, n.d.). This tragic episode encapsulates the theme of loss and the consequences of succumbing to curiosity in the narrative of Eurydice and Orpheus. Duffy herself has referred to "Eurydice" as her "least favourite poem in the book" (Wood, 2005: 31), in which the entire story is retold, but this time from Eurydice's perspective. Notably, Duffy's target audience in this poem is women as it begins with a callout to "girls" (line 1). At the beginning of the poem, Eurydice vividly depicts not only herself in the Underworld but also the Underworld itself as follows: "It was a place where language stopped, a black full stop, a black hole / where words had to come to an end" (4-6). The portrayal of the Underworld in the excerpt above evokes the concept of male-dominated literature, where the destiny of literary tradition is determined by male writers and publishers. Duffy's subtle criticism of grand narratives, exclusively authored and published by men, is underscored in lines 7-9, highlighting the futility of these narratives being either the "last" or "famous" words. In doing so, she diminishes the pride of men who have asserted their superiority over women, illustrating how they ultimately find themselves in the Underworld alongside these very women. This commentary challenges the traditional power dynamics in literature and questions the assumed permanence and significance of male-authored narratives. The main reason for such issues dealt with in the poem stems from Duffy's feminist ideas, which reflect her subjectivity and personal truths ingrained in her poetry. As Linda Hutcheon argues, "The past is not an 'it' in the sense of an objectified entity that may either be neutrally represented in and for itself" (1989: 57); rather, the retelling of past events is subjective, depending on the narrator's standpoint. Similarly, Duffy's poems reject the objective notion of past events. Intertwined with her feminist views, the poems narrate her sense of reality concerning women situated socially and culturally in twentieth-century Britain.

When Carol Ann Duffy and Andrew Motion were nominated for the laureateship in 1999, it made headlines. During this period, Duffy and Motion praised each other, with Duffy expressing her admiration for both Motion and his poems (qtd. in Viner, 1999). According to Andrew Motion, the Poet Laureate preceding Carol Ann Duffy, "[t]here is a sense [in *The World's Wife*] that as a member of the gender one is under attack but I [he] didn't feel her face was turned against me [him]" (qtd. in Forbes, 2002). While Duffy may not have specifically targeted Motion due to their rivalry, it is salient that some of the poems in *The World's Wife* criticise male (literary) figures and publishers. Duffy elaborates on it as follows:

It's transformed totally and continues to transform. Every few years there are more advances and, I suppose, power-taking by women writers. [...] And then there's a whole range of different women, different ages, different cultures, different classes, writing throughout these islands—England, Scotland, Wales, Ireland—and that has sort of leaked into the male way of writing which has become much more female, so it's perhaps not fully reflected in the publishing world. So that needs to change. (Wood, 2005: 32)

The excerpt highlights Duffy's discontent with the situation regarding the visibility and influence of women writers. This perspective corresponds to the principles of new historicism, as Duffy's dissatisfaction with the exclusion of female voices in publishing reflects a broader socio-cultural struggle for gender equality, a central concern of new historicist analysis. Through characters like Eurydice, depicted outside conventional mythological tropes, Duffy subverts established narratives and offers new insights into the social and cultural realities of women's lives. Duffy's Eurydice serves as a tool to show how poetry can both reflect and shape historical realities as it offers new insight into the characterization of Eurydice free from the constraints of patriarchal narration. In so doing, Duffy engages with the historical context of gender inequality and asserts the importance of women's voices in shaping literary discourse.

In the following section of the poem, Eurydice refers to the Underworld, and consequently, death, as a "safe" place (line 16). However, she is persistently pursued by "the kind of man" (17) who writes poems and labels her "His Muse" (22). This may allude to Duffy's own relationship with the poet Adrian Henri, as their relationship was founded on both "poetry and sex" (qtd. in Langley, 2009). The constant pursuit of Eurydice by "the kind of man" can be interpreted as a form of stalking, where women are objectified and subjected to assault, reduced to mere objects. Gavin de Becker defines a stalk as "a crime of power, control, and intimidation very similar to date rape" (1997: 198). In "Eurydice", it can be seen in the way that the narrator experiences persistent pressure from Orpheus' stalking, creating a gradual disturbance. Interestingly, Duffy herself has acknowledged being "terribly in love" with Adrian Henri (qtd. in Stephenson, 2016) during her teenage years, whom she "followed" and even "went to university in Liverpool to be with" (qtd. in Viner, 1999). Therefore, the characterization of Orpheus as a stalker in the poem could be seen as a satirical reflection on Duffy's own experiences during her teenage years, where she made significant changes in her life for a man with whom her relationship eventually ended. It is parallel to Hutcheon's notion that both historical narratives and literary works are "human constructs, [...] and both derive their major claim to truth from that identity" (1989: 93), the identity constructed by individuals in accordance with their personal history.

In the lines "a familiar knock-knock-knock at Death's door. / Him. / Big O. / Larger than life" (28-31), although not explicitly stated, the narrator mentions Orpheus for the first time with the capitalized "o". It becomes apparent that she is bothered by his unexpected visit, and there is an implicit suggestion that she cannot escape him, who he stands "at Death's door" even after death. The deliberate use of "Him" refers broadly to all men who intrude upon and constantly remind their wives of their presence, symbolizing a pervasive influence. In the sociocultural context of Duffy's era, especially as an active writer, "Him" can be seen as a reference to the negative impact of Adrian Henri, who passed away the year following the publication of *The World's Wife*, in which "Eurydice" is included. Henri's shadow looms over Duffy, serving as a constant reminder of their past relationship. Roger McGough, who witnessed Duffy and Henri's relationship, describes Duffy as "a strong person, funny and sharp but we'd assumed she was under Adrian's influence" (qtd. in Forbes, 2002), further justifying Henri's enduring influence and inspiration on her. The autobiographical elements present in the poet's works serve as clear evidence of her being shaped by the sociocultural context of her era, a viewpoint strongly endorsed by the principles of new historicism. Since the author is an "actual person", her text mirrors both the individual and public concerns, as well as the "behavioural social codes" (Bressler, 2003: 189), under which the author has been formed. For this very reason, the poem contains autobiographical bits with a broader criticism on gender dynamics, which initially stem from Duffy's personal experiences.

The use of "Big O" as a sarcastic reference to Orpheus reflects the narrator's belittling attitude towards him, ironically employing the word "big". The description of Orpheus as "larger than life" carries a dual implication. On the one hand, it can signify his exceptional ability to be in the realms beyond death like a shadow, as demonstrated by his visit to the Underworld. On the other hand, it might allude to his physical stature, which may not be appealing to the narrator. The narrator and, by extension, Duffy herself, reminisce about the decades preceding Duffy's adulthood, a time when women had limited awareness of the gender inequalities they had faced. As Duffy expresses in "Eurydice", "Things were different back then. For the men, verse-wise, / Big O was the boy. Legendary" (34-36); the lines could suggest Carol Ann Duffy's nomination for the laureateship in 1999 when Andrew Motion was appointed to the post. The statement "Things were different back then" alludes to a historical context where women were a minority in poetry and literature, potentially fostering a sense of

inferiority compared to male writers. This historical backdrop might have led women to nurture a grudge against men. Even though Duffy does not appear to harbour personal resentment against Andrew Motion, there could still be a sense of dissatisfaction with the hetero-patriarchal system that granted privileges to men, especially impeding her laureateship.

When Duffy states that “[p]oetry now is much more part of the fabric of people’s lives than it was, say, 30 years ago. There weren’t any women poets around then” (qtd. in Viner, 1999), she is highlighting two key points. First, she implies that “things were different back then”, alluding to a time when the role of female poets was significantly less prominent. Second, she emphasizes the progress made over the previous decades in terms of the female poets’ active involvement in the literary landscape. However, she suggests that this progress was still not “big” enough. Through these lines, Duffy draws attention to the historical lack of representation of women in central positions in the social domain. Likewise, by giving voice to these concerns in her poetry, Duffy brings to light the experiences of women marginalized by history, while also challenging traditional notions of historical narratives. New historicism suggests the interpretation of the past is inherently subjective, influenced by biases and cultural perspectives. As Judith Newton propounds, objectivity in historical representation is unattainable, individuals are culturally situated, and their understandings of the world are shaped by cultural codes and politics (1988: 88). Therefore, sociocultural and political concerns are deeply embedded in Duffy’s poetry.

The following section of the poem provides us with the narrator mentioning the extent to which Orpheus’ poems were appreciated by other creatures and how they reacted. She collectively refers to all these beings as “bollocks”, a term signalling a peak of sexist attitude towards men, which suggests her awareness of the overrated nature of his works. The word “bollocks” in the 1970s was broadly defined as testicles (De Jongh, 1977), and it still holds that meaning. This choice of language serves as a reflection on women not having overcome the psychological inferiority they have endured for decades, even after gaining some political and civil rights. The term carries a confrontational and humiliating tone, highlighting the frustration and resentment the narrator feels towards the perceived overemphasis on male characteristics in general and male-dominated perspectives in the literary and cultural spheres. In the lines “Bollocks. (I’d done all the typing myself, / I should know.)” (45-46), the narrator’s typing Orpheus’ poems can be interpreted within the context of a power dynamic, where Orpheus assumes the role of the boss and Eurydice that of the employee. The narrator’s exasperation and the implied desire to escape from this situation might indicate dissatisfaction with the perceived unequal power dynamics between men and women. The power issue further highlights the limitations placed on women’s professional advancement, particularly in roles that had been attributed to the male-only. As described in the historical context, women tended to encounter limitations, relegated to positions like personal secretaries, while men experienced wider prospects for career advancement, ascending to influential roles. It serves as a perspective through which we can grasp the narrator’s emotions in the poem, revealing a yearning to liberate themselves from the confinement imposed by conventional gender roles.

Duffy’s elucidation that “if she (Eurydice) had her time again, the one thing she might do is write for herself rather than type his poems” (Wood, 2005: 32) emphasises the condition regarding inequality in employment between men and women. It aligns with the historical reality where women’s career prospects were limited, which Morgan Robinson highlights: “The ‘female only’ have a structure of promotion which is entirely limited. You go from junior typist to senior typist to personal secretary, stop” (1978). The idea that Eurydice, if granted another opportunity, would strive to express herself through writing signifies a longing to transcend the limited career options available to women during the late twentieth century. Through Eurydice’s voice, Duffy implies women’s readiness to confront conventional gender norms once they are able to. The observation made by Robinson noting that the highest position women could attain in the work field was that of a “personal secretary” corresponds to Eurydice’s role in Orpheus’ life. During the 1980s, a significant number of women expressed dissatisfaction with their jobs as secretaries, which could have inspired Duffy to conceive the notion of Eurydice as a secretary. To secure a job, they had to attend the Katharine Gibbs School, a school focused on training “well-mannered” and conservative-looking secretaries (qtd. in Charles, 1983). This cultural and professional environment is mirrored in the portrayal of Eurydice’s position in Duffy’s poem, emphasizing the broader societal challenges faced by women during that era. The depicted conditions and rhetorical questions are equally applicable to Eurydice, reflecting the limited and stereotypical options in employment available to women during

that time. Eurydice's situation is even more restrictive as she works for her husband, Orpheus. While Orpheus appears to be passionately fond of her, Eurydice's reluctance to return to the earth suggests that Orpheus' insistence may be driven by his use of her as an asset. This dynamic ultimately fosters hostility against men, both in the case of Eurydice in the poem and in the broader context of women's experiences during Duffy's era. Nonetheless, Duffy aims for a higher purpose: she presents an alternative narrative in which Eurydice refuses the destiny prescribed for her by Orpheus. Unlike traditional interpretations of the story, Duffy emphasizes the act of retelling it as a departure from the original narrative, influenced by the social, cultural, and political developments in Britain in the latter half of the twentieth century. The echoes of the Equal Pay Act and the Sex Discrimination Act, enacted in the 1970s, resonate in Duffy's poetry, symbolizing a time when women, including Duffy herself, could assert their legal rights in the workforce. In Duffy's version, Eurydice herself serves as the narrator, portrayed as a voiced, independent woman capable of refusing the role of a personal secretary upon her return to Earth with her husband.

In the following part of the poem, the narrator reacts to her story's being told by a man, laying stress on the necessity of her following him to a life where she feels like a captive: "Like it or not, / I must follow him back to our life – Eurydice, Orpheus' wife –" (61-63) This sentiment resonates with the feelings of women who have experienced financial dependence on their husbands. The societal expectations for women historically leaned towards marriage for the sake of social and economic security. It was perceived for a young woman to join her life with a man for financial prosperity. However, over time, women gradually entered the workforce, challenging traditional gender roles. As Esther Watstein, the director of public relations in the New York office in 1983, notes, "Years ago women went to college to find a husband; now they know they are going to work" (qtd. in Charles, 1983). Duffy's personal experience mirrors this shift, as she left her job at a hairdresser's (Preston, 2010) and pursued higher education at the university in Liverpool to be with Adrian Henri (qtd. in Viner, 1999). This change in mindset regarding women's social status and standards is also evident in "Eurydice". Frustrated with having no voice, Eurydice begins to assert herself by telling the story in her own words from her own perspective: "Girls, forget what you've read. It happened like this – / I did everything in my power / to make him look back" (79-82). Once again, Duffy addresses women, expressing her belief about the necessity of this kind of motivational speech to realize their potential. Thus, Eurydice asserts that she "did everything in her power", highlighting the possibility of not being successful, yet she manages to succeed. The reference to going "back" might allude to the past when women were considered inferior to men. The intentional effort to make Orpheus look back serves as a metaphor for the progress women have made against men, who historically did not recognize women as individuals with their own rights and identities separate from men's presence.

Duffy comments on Orpheus in "Eurydice" rather as an arrogant husband and a male poet whose "vanity as a poet, his ego, is the one thing that will make him turn round" (Wood, 2005: 32). In fact, Andrew Motion became the first Poet Laureate to retire voluntarily because he spent "10 years feeling quite often that I [he] was being asked to write about things which I [he] had no strong feeling about" (qtd. in BBC News, 2015). Perhaps, when Duffy did not reveal any grudges against Andrew Motion during all those years of his laureateship, she did what was supposed to be done. Just as Eurydice praises Orpheus in the lines "Orpheus, your poem's a masterpiece. / I'd love to hear it again ..." (103-104), Duffy also says, "I like him. I have known him for years, I like his poems very much" (qtd. in Viner, 1999) about Motion. In return, just as Orpheus returns Eurydice's compliments in the best way, which is an eternal disappearing, Motion makes incredible comments about Duffy, and, instead of keeping the title until he passes away, he voluntarily retires following a decade of laureateship: "Carol Ann Duffy is a very, very bright, appealing, clever, ingenious, approachable and generally heartwarming writer. She's a Good Thing, capital G, capital T, one of the poets I most enjoy reading, and I felt that there was a completely false antithesis created in the press about what we would both do with the laureateship" (qtd. in Viner, 1999). The mutual complimenting evident in the poem mirrors Duffy's social interactions, thereby reflecting her personal experiences within the poem.

In the poem's conclusion, Eurydice achieves her objective. She successfully frees herself from the imperious control of her husband by manipulating him into looking back through false flattery. To avoid sounding sexist, the narrator extends a compliment to women through a generalization, referring to them as "the dead": "The dead are so talented. / The living walk by the edge of a vast lake / near the wise, drowned silence of the dead"

(lines 111-113). In doing so, she implies that men can be overwhelmed by women at any time, suggesting that it is only a matter of time before women unite against men under the umbrella of misandry. According to Duffy, the final lines of the poem are “the best lines of the poem” since “that’s the beginning of her [Eurydice’s] own poem” (Wood, 2005: 33). She further asserts “the source of poetry” to be utter silence, and a poem functions as a means to “frame silence” since “the dead” and “the vast lake” stand for the very silence (33). Furthermore, “the living” symbolizes male poets who can be overthrown by powerful women. The poem, in this context, becomes a vehicle for women to express prevalent hostility towards the male sex, rooted in the systematic inequality between men and women throughout history and has resulted in misandry.

CONCLUSION

History, according to the new historicism theory, is inherently partial. New historicism necessitates the parallel reading of literary and non-literary texts to reach not an absolute and universal truth but rather a fair understanding that incorporates the voices of marginalized individuals. To that end, new historicism, unlike the movements that isolated texts from their contexts, focuses on unravelling the constructed human subjectivity in literary texts. This study centres on the poems “Mrs Aesop” and “Eurydice” from the poetry collection titled *The World’s Wife*, a literary text that is embedded within the context of the late twentieth century in Britain. These poems adopt the viewpoint of women who have been historically silenced in literature and mythology. In doing so, Duffy skilfully re-appropriates irony and utilizes dramatic monologue to bring to the forefront the voices of women who have been overlooked by the victorious figures in history and acknowledged only in relation to their husbands. Consequently, Duffy takes a stance in favour of those who have been marginalized and positioned on the fringes of societal recognition. Moreover, it is argued in the present study that Duffy’s portrayals of the characters in the poems depend very much on the poet’s own experiences of the sociocultural dynamics in Britain since poems’ interpretation within the framework of new historicism has necessitated the biographical study of Duffy since both Duffy and the poems can be perceived as the cultural products and co-texts of their own societies. In response to the hostility directed towards lesbianism and the infliction of violence on women, Britain in late twentieth century witnessed the inevitable emergence of a sense of misandry among women. Consequently, the Equal Pay Act and the Sex Discrimination Act were enacted in the 1970s, though these legal measures proved insufficient in alleviating women’s contempt for men. Women continued to be confined to traditional roles, expected to fulfil husbands’ sexual needs without their consent. Moreover, the number of femicides increased. Women still needed an authorial husband or father figure to achieve financial equality. Due to such attitudes towards women, misandry has developed as a means of revenge in society and reverberates in some of Duffy’s poems in *The World’s Wife*.

In “Mrs Aesop”, traces of misandry are evident, with Mrs Aesop’s strong aversion to Aesop primarily stemming from his neglect of their marriage. She insults the fable writer Aesop for failing to practice the moral principles he preaches. The hypocrisy of Aesop underlies Mrs Aesop’s disdain for him. Duffy further criticises the male-dominated Church for its refusal to include women in its ranks, despite the potential presence of women who may be more devout than men. Mrs Aesop further emphasises Aesop’s physical attributes, often portraying him as short. Making a correlation between shortness and power, she seeks to diminish his influence derived from his oratory skills. Mrs Aesop goes so far as to express a deep desire for Aesop’s demise, emphasizing the intensity of her animosity. This sentiment finds parallel in real-life cases of men being fatally attacked by women, such as Aileen Wuornos, and the notorious severity of the Bobbitt case, which had an impact on Duffy’s sensibilities during that era. The ending of the poem with a reference to Mrs Aesop’s metaphorically cutting of Aesop’s penis shows a resemblance to the Bobbitt case and indicates her frustration with the unfulfilled marriage.

In “Eurydice”, Duffy criticises the male dominance within the realm of literary publication through the lens of the Eurydice and Orpheus myth. Despite the traditional interpretation of the myth, the poem portrays Eurydice as content in the Underworld by calling it “safe” (line 16). Orpheus, however, stalks her down to the Underworld to bring her back to life, which Eurydice avoids due to his existence in it. The poem might have been influenced by Duffy’s teenage years where she, in a way, stalked Adrian Henri to Liverpool and moved. Henri’s impact on Duffy’s poetry was acknowledged by their literary circle, mirroring the shadow of Orpheus over Eurydice in both the myth and the poem. Despite the timid portrayal of Eurydice, Duffy boldly empowers her by using strong

language, such as “bollocks,” to denounce male writers. The poem suggests that Eurydice played a significant role in composing and typing the poems, yet Orpheus took sole credit, reminiscent of other famous husbands in history. Duffy further highlights the secretary vacancy often related to educated women as the ultimate and top position in which they could be employed in the past. Gender discrimination in the workplace persisted in some places despite the law, and it aroused hostility towards men who worked in the same position, did the same job, yet earned much more money than their female colleagues. The poem also criticizes male writers and historians who approach women’s stories without empathy. For this very reason, Eurydice reclaims the narrative, narrates her own story, and manages to send back Orpheus, whom she associates with the shadow of patriarchy.

The analysis of the present study suggests that the theme of misandry was shaped by the dominant ideologies in late twentieth-century Britain. The socio-cultural and political forces of the given era played a significant role in Duffy’s composition of the poems, which, in turn, articulated the power dynamics and prevalent ideologies of the time. Through a deliberate act of subversion, including past stories and narratives with fictional female protagonists in the form of dramatic monologues, Duffy gives voice to the inferior individuals overwhelmed by the power of the male oppressors. Consequently, Duffy’s works serve as a subversion of history for the manifestation of ‘her’ story. Further studies on the scrutinization of all the poems in *The World’s Wife* within a broader scope may contribute to a more nuanced understanding of power relations surrounding misandry, providing concrete examples that illuminate the dynamics of this theme in the context of Britain during that time.

REFERENCES

- Associated Press. (1994, Jul 11). Husbands Kill Their Spouses More Often Than Wives Do. *Deseret News*. Retrieved from <https://www.deseret.com/1994/7/11/19119300/husbands-killtheir-spousesmore-often-than-wives-do>
- Barry, P. (2017). *Beginning theory: An introduction to literary and cultural theory* (4th ed.). Manchester: Manchester University Press.
- BBC News. (2015, May 15). Sir Andrew Motion moves from ‘suffocating’ UK to US. *BBC*. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-32752231>
- Bergeron, R. (2015, Aug 17). ‘The Seventies’: Feminism makes waves. *CNN*. Retrieved from <https://edition.cnn.com/2015/07/22/living/the-seventiesfeminism-womenslib/index.html>
- Booker, M. K. (1996). *A Practical Introduction to Literary Theory and Criticism*. White Plains, N.Y.: Longman.
- Bressler, C. E. (2003). *Literary Criticism: An Introduction to Theory and Practice*. New Jersey: Prentice Hall.
- Carpenter, J. (2009, Dec 8). A modern Christmas carol. *Express*. Retrieved from <https://www.express.co.uk/expressyourself/144777/A-modern-Christmas-carol>
- Charles, E. (1983, Nov 13). Katharine Gibbs: More Than Typing. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/1983/11/13/nyregion/katharine-gibbs-more-than-typing.html>
- Cohen, W. (1990). *Shakespeare Reproduced: The Text in History and Ideology*. (Eds: J. E. Howard & M. F. O’Connor). London: Routledge.
- Compton, T. M. (2006). *Victim of the Muses: Poet as Scapegoat, Warrior and Hero in Greco-Roman and Indo-European Myth and History*. Hellenic Studies Series 11. Washington, DC: Center for Hellenic Studies.
- Crime Investigation. (n.d.). The Damsel of Death: The trial of Aileen Wuornos. Retrieved from <https://www.crimeandinvestigation.co.uk/articles/damsel-deathtrial-aileen-wuornos>
- De Becker, G. (1997). *The gift of fear: Survival signals that protect us from violence*. Boston: Little, Brown.
- De Jongh, N. (1977, Nov 10). Punk record is a load of legal trouble. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/century/1970-1979/Story/0,,106929,00.html>
- Duffy, C. A. (1999). *The World’s Wife*. London: Picador.
- Dullea, G. (1977, Nov 29). Vast Changes in Society Traced To the Rise of Working Women. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/1977/11/29/archives/vast-changes-in-society-tracedto-the-rise-of-working-women-men-and.htm>

- Edwards, S. (1986) *The Police Response to Domestic Violence in London*. London, Polytechnic of Central London.
- Forbes, P. (2002, Aug 31). Winning lines. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/books/2002/aug/31/featuresreviews.guardianreview8>
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.
- Gibbs, L. (2009, Mar 1). "Life of Aesop: The Wise Fool and the Philosopher". *Journey to the Sea*. Retrieved from <http://journeytothesea.com/aesop-wise-fool/>
- Gilbert, S. M., & Gubar, S. (1984). *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-century Imagination* (2nd ed.). New Haven and London: Yale University Press.
- Greenblatt, S. (1980). *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*. Chicago: U of Chicago P.
- Greenblatt, S. (1988). *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England*. Berkeley: University of California Press.
- Hamilton, E. (2012). *Mythology*. New York: Hachette.
- Hatfield, E. & Sprecher, S. (1986). *Mirror, Mirror: The Importance of Looks in Everyday Life*. Albany: State of New York University.
- Hawthorn, J. (1996). *Cunning Passages: New Historicism, Cultural Materialism and Marxism in the Contemporary Literary Debate*. Bristol: Arnold.
- Herodotus. (2013). *The Histories*. (Trans: G. Rawlinson). Moscow: Roman Roads.
- Hite, S. (1981). *The Hite Report: A Nationwide Study of Female Sexuality*. New York: Dell Publishing.
- Hopkins-Doyle, A., Petterson, A. L., Leach, S., Zibell, H., Chobthamkit, P., Binti Abdul Rahim, S., Blake, J., Bosco, C., Cherrie-Rees, K., Beadle, A., Cock, V., Greer, H., Jankowska, A., Macdonald, K., Scott English, A., Wai Lan YEUNG, V., Asano, R., Beattie, P., Bernardo, A. B. I., ... Sutton, R. M. (2024). *The Misandry Myth: An Inaccurate Stereotype About Feminists' Attitudes Toward Men*. *Psychology of Women Quarterly*, 48/1, 8-37. <https://doi.org/10.1177/03616843231202708>
- Hutcheon, L. (1989). *The Politics of Postmodernism*. New York: Routledge.
- John Wayne and Lorena Bobbitt Trials: 1993 & 1994. Great American Trials. Retrieved from Encyclopedia.com: <https://www.encyclopedia.com/law/law-magazines/john-wayne-and-lorenabobbitt-trials-1993-1994>
- Langley, W. (2009, May 2). Carol Ann Duffy: The rhyme and reason for our first female laureate. *The Telegraph*. Retrieved from <https://www.telegraph.co.uk/culture/5263796/Carol-Ann-Duffy-The-rhyme-and-reason-for-our-first-female-laureate.html>
- Lentricchia, F. (1989). *Foucault's Legacy: A New Historicism?*. In Harold A. Veenser (Ed.), *The New Historicism*. New York, Routledge Chapman and Hall, 231-242.
- Lost Lectures. (2014, Mar 24). The Lost Lectures: Carol Ann Duffy. [Video]. YouTube. https://youtu.be/iSyii8Sp-pk?si=chzA0UtW2HN5_W3c
- Maro, V. P. (n.d.). Georgics. (J. B. Greenough, Ed.). Perseus Digital Library. Retrieved from <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:latinLit:phi0690.phi002.perseuseng1:4.453-4.493>
- McAllister, A. (1988). "Carol Ann Duffy Interview". *Bête Noire*, 6, 69-77.
- Montrose, L. A. (1989). "Professing the Renaissance: The Poetics and Politics of Culture." *The New Historicism*. Veenser, H. Aram, Ed. New York: Routledge. 15-36.
- Morgan, R. (1978). *Going Too Far: The Personal Chronicle of a Feminist*. Random House.
- Nathanson, P & Young, K. K. (2006). *Legalizing Misandry: From Public Shame to Systemic Discrimination against Men*. McGill-Queen's University Press: Quebec.
- Newton, J. (1988). History as Usual?: Feminism and the "New Historicism." *Cultural Critique*, 9, 87-121. <https://doi.org/10.2307/1354235>
- Preston, J. (2010, May 11). Carol Ann Duffy interview. *The Telegraph*. Retrieved from <https://www.telegraph.co.uk/culture/books/7692436/Carol-Ann-Duffyinterview.html>

- Priests (Ordination of Women). vol 230 cc1083-151. (1993). Retrieved from <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1993/oct/29/priestsordination-of-women>
- Richards, I. A. (1930). *Practical Criticism*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd.
- Robinson, M. (1973, Jul 25). Seanad Éireann debate. Oireachtas, 75(7). Commission on the Status of Women: Motion. Retrieved from <https://www.oireachtas.ie/en/debates/debate/seanad/1973-07-25/14/>
- Stephenson, H. (2016, Jun 18). Carol Ann Duffy: 'I've written more for kids than for adults as I was totally inspired by my own daughter'. *Belfast Telegraph*. Retrieved from <https://www.belfasttelegraph.co.uk/life/books/carol-ann-duffyive-written-more-for-kids-than-for-adults-as-i-was-totally-inspired-by-myown-daughter/34811225.html>
- Thane, P. (2010). *Happy Families? History and Family Policy*. London: British Academy.
- Tyson, L. (2015). *Critical Theory Today* (3rd ed.). London and New York: Routledge.
- Veenstra, J. R. (1995). The New Historicism of Stephen Greenblatt: On Poetics of Culture and the Interpretation of Shakespeare. *History and Theory*, 34/3, 174–198. <https://doi.org/10.2307/2505620>
- Viner, K. (1999, Sep 25). Metre maid. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/books/1999/sep/25/costabookaward.features>
- Wimsatt, W. K., & Beardsley, M. C. (1946). *The Intentional Fallacy*. *The Sewanee Review*, 54/3, 468–488. <http://www.jstor.org/stable/27537676>
- Wood, B. (2005). Conversation: Carol Ann Duffy: The World's Wife A conversation recorded in Manchester 2005.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.03.2024 ✓Accepted/Kabul:29.05.2024

DOI:10.30794/pausbed.1445534

Research Article/Araştırma Makalesi

Ünal Karakuş, E. (2024). "Altyapı Yatırımları ve Kurumsallık: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Uygulama Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 63, ss. 35-48.

ALTYAPI YATIRIMLARI VE KURUMSALLIK: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER İÇİN UYGULAMA ÖRNEĞİ

Eda ÜNALAN KARAKUŞ*

Öz

Gelişmekte olan ülkelerde altyapı ihtiyacı, gelişmiş ülkelere kıyasla çok daha fazladır. Öte yandan, yatırımlara harcanan kaynakların üçte birinden fazlası verimsiz yürütülen süreçler nedeniyle kaybedilmektedir. Finansal yetersizliklerin yanında kurumsal zayıflıklar da söz konusu olduğunda altyapı yatırımı için yalnızca kaynak bulmak, sorunu çözmede yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, nitelikli ve verimli altyapı yatırımları yapabilmek oldukça önemlidir. Altyapı yatırımları gerçekleştirilirken yalnızca sonuca değil sürece de odaklanılması gerektiği düşüncesi son yıllarda altyapı yönetişimi başlığı altında karşılık bulmaktadır. Bu çalışma, gelişmekte olan ülkelerdeki kurumsal gelişmişliğin altyapı yatırımları üzerindeki etkisini sabit etkili panel veri yöntemi ile analiz etmektedir. Yönetişim düzeyi, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü üç farklı kurumsal gösterge olarak analize dâhil edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, yönetişim düzeyi, yolsuzluğun kontrolü ve hukukun üstünlüğünde meydana gelen artış altyapı yatırımlarını olumlu etkilemektedir. Buradan hareketle, altyapı yönetişimi doğrultusunda alınan yatırım kararlarının kamusal israfın önüne geçeceği, verimli ve nitelikli bir altyapı hizmeti sağlayacağı sonucuna varılmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Altyapı yönetişimi, Altyapı yatırımları, Sabit etkili panel veri.*

INFRASTRUCTURE INVESTMENT AND INSTITUTIONALISM: AN AMPIRIC STUDY FOR DEVELOPING COUNTRIES

Abstract

The need for infrastructure in developing countries is much higher than in developed countries. On the other hand, more than one third of the resources spent on investments are lost due to inefficient processes. When there are institutional weaknesses in addition to financial inadequacies, simply finding resources for infrastructure investment is insufficient to solve the problem. Therefore, it is crucial to be able to make qualified and efficient infrastructure investments. In recent years, the idea that infrastructure investments should focus not only on the outcome but also on the process has been reflected in infrastructure governance. This study analyzes the impact of institutional development on infrastructure investments in developing countries using fixed effect panel data method. The level of governance, rule of law and control of corruption are included in the analysis as three different institutional indicators. According to the findings, an increase in the level of governance, control of corruption and rule of law positively affects infrastructure investments. Therefore, it is concluded that investment decisions taken in line with infrastructure governance will prevent public waste and provide efficient and quality infrastructure services.

Keywords: *Infrastructure governance, Infrastructure investment, Fixed effect panel data.*

*Dr. Arş. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Maliye Bölümü, BİLECİK.
e-mail:edunalan@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-1447-1391>)

1. GİRİŞ

Tüm dünyada artan nüfusla birlikte toplumsal ihtiyaçların da artması, altyapı yatırımlarını öncelikli bir konuma getirmiştir. Buna rağmen ekonomik veya politik pek çok nedenle altyapı yatırımları, henüz ihtiyacı karşılayacak düzeye ulaşabilmiş değildir. Küresel Altyapı Merkezi (Global Infrastructure Hub, 2021), farklı bölge ve gelişmişlik düzeylerindeki 50 ülkenin 2040 yılına kadar olan altyapı yatırımları ve ihtiyacına yönelik bir rapor hazırlamıştır. Rapora göre, cari dönemdeki trend devam ederse 2040 yılında altyapı yatırımları 3,8 trilyon dolara ulaşacaktır. Bununla birlikte altyapı yatırım ihtiyacının tahmini değeri 2040'ta 4,6 trilyon dolara yükselecektir. Başka bir ifadeyle, gerçekleştirilen altyapı yatırımları ve altyapı yatırım ihtiyacı arasındaki fark 2040 yılına kadar 820 milyar doları bulacaktır. Öte yandan, altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmiş olması bu ihtiyacı karşılamada tek başına yeterli olamamaktadır; yatırımların aynı zamanda nitelikli olması gerekir (Schwartz, vd., 2020:4). IMF'ye (2023) göre, kamu yatırımlarına harcanan kaynakların üçte birinden fazlası kamu yatırım yönetimi süreçlerindeki verimsizlikler nedeniyle kaybedilmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi, altyapı projelerinin çoğunlukla mega projeler olması ve büyük parasal kaynaklar gerektirmesidir. Bu durum nedeniyle proje süreçlerinde asil-vekil problemleri, rant arayışları, projelerin faydasını aşan aşırı maliyetler, ertelemeler gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır (Flyvbjerg, 2014).

Altyapı yatırım süreçlerindeki bu olumsuzlukların üstesinden gelebilmek için son zamanlarda “altyapı yönetimi” kavramına dikkat çekilmektedir. Altyapı yönetimi, kamu kurumları tarafından kamu altyapısının tüm yaşam döngüsünü planlamak, karar almak, uygulamak ve izlemek için kullanılan politikalar, çerçeveler, normlar, süreçler ve araçlar olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2023). Altyapı yönetimini sağlayabilmek içinse bir takım öneriler yapılmaktadır. Bu öneriler şunlardır: Uzun vadeli bir stratejik vizyon geliştirilmek; mali sürdürülebilirlik, satın alınabilirlik ve paranın değer karşılığını korumak; altyapı projelerinin etkin ve verimli bir şekilde tedarikini sağlamak; şeffaf, sistematik ve etkin paydaş katılımını sağlamak; altyapı politikasını devletin yönetim düzeyleri arasında koordine etmek; tutarlı, öngörülebilir ve etkin bir düzenleyici çerçeve oluşturmak; bütünlüğe yönelik tehditleri yönetmek için devlet yönetiminin tamamını kapsayan bir yaklaşım uygulamak; kanıta dayalı karar almayı teşvik etmek; varlığın kullanım ömrü boyunca performans gösterdiğinden emin olmak; hassas altyapı dayanıklılığını güçlendirmek (OECD, 2020).

IMF (2023) tarafından yapılan hesaplama göre, altyapı yönetimindeki zayıflık nedeniyle düşük gelirli gelişmekte olan ülkelerde %53, gelişen piyasa ekonomilerinde %34, gelişmiş ekonomilerde ise %15 kaynak kaybı yaşanmaktadır. Hesaplamalarda da görüldüğü gibi, altyapı yatırımlarında en fazla kaynak kaybı yaşayan ülke grubu, düşük gelirli ülkeler ve onu izleyen gelişmekte olan ekonomilerdir. Öte yandan, yüksek gelirli ülkeler altyapı yatırımlarında en büyük paya sahipken, orta ve düşük gelirli ülkelerde 2022 yılında beş yıllık ortalamalarının sadece %6 üzerinde bir büyüme gerçekleşmiştir (Global Infrastructure Hub, 2021). Düşük gelirli ve gelişmekte olan ülke gruplarında altyapı yatırımlarına hala büyük oranda ihtiyaç olduğu ortadadır. Bunun yanında, yapılan yatırımların amacına ulaşması için etkin ve verimli olması, daha genel bir ifadeyle niteliği oldukça önemlidir.

Dünya Bankası söz hakkı ve hesap verebilirlik, politik istikrar ve şiddetsizlik, devletin etkinliği, düzenleyici nitelik, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolünü yönetim göstergeleri olarak tanımlamaktadır. Buradan hareketle, yönetim göstergelerinin iyileştirilebildiği koşullarda altyapı yönetimini sağlayabilecek öneriler de karşılık bulacaktır. Öte yandan, yönetim göstergeleri her ülke için doğrusal değildir. Başka bir ifadeyle, ekonomik kalkınma ve kurumlar arasındaki ilişki zamana ve mekâna göre farklılaşabilmektedir (Chang, 2011). Dolayısıyla, gelişmekte olan ülke grubu ile gelişmiş ülke grubu arasında bir karşılaştırma yaptığımızda, yönetim göstergesi olarak sıralanan alt başlıkların öncelik ve önemi de değişmektedir. Gelişmiş ülkelere kıyasla daha zayıf kurumlara sahip olan gelişmekte olan ülkelerde bu göstergelerden özellikle yolsuzluğun kontrolü ve hukukun üstünlüğü daha ön plana çıkmaktadır. Bunun önemli nedenlerinden birisi büyük projelerin çoğunlukla yolsuzluk için cazip olmasıdır; çünkü yatırım değerinin küçük bir yüzdesi bile önemli miktarda yolsuzluk rantı sağlayabilir (Rose-Ackerman, 1999). Öte yandan yolsuzluğun tespit edilmesi, cezalandırılması gibi caydırıcı hükümet politikalarıyla yolsuzluk azaltılabilir. Ancak bu, hukuksal reform ve daha fazla şeffaflık ile mümkün olabilmektedir (Rose-Ackerman, 1996: 47).

Çalışmada, gelişmekte olan ülkelerde kurumsal düzeyde bir iyileşmenin altyapı yatırımları üzerindeki etkisi ampirik yöntemle analiz edilmektedir. Kurumsal niteliğin artmasıyla birlikte altyapı yatırımlarında da meydana gelecek artışın verimli sonuçlar yaratacağı; başka bir ifadeyle, niteliği de barındıran bir hizmet tedariki sağlayacağı düşünülmektedir. Altyapı yönetişimi kavramı, tahmin edilen modellerdeki kurumsal göstergeler üzerinden temsil edilmektedir. Çalışmada, 64 gelişmekte olan ülkenin 2002-2019 yılları arasındaki verilerinden yararlanılarak, Sabit Etkili Panel Veri Analizi yapılmıştır. Altyapı yatırımları olarak kişi başına düşen kamu-özel işbirliği (KÖİ) sermaye stok yatırımları; yönetim düzeyini temsilen, Dünya Bankası tarafından hazırlanan Dünya Yönetişim Göstergeleri kullanılmıştır. Bu göstergeler, söz hakkı ve hesap verebilirlik, politik istikrar ve şiddetsizlik, devletin etkinliği, düzenleyici nitelik, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolünün ortalamasından elde edilmiştir. Ayrıca, bir önceki paragrafta da değinildiği gibi, özellikle kurumsal gelişmişliği daha zayıf olan gelişmekte olan ülkelerde yolsuzluğun kontrolü ve hukukun üstünlüğünde sağlanacak iyileşmenin altyapı yatırımları üzerinde diğer göstergelere göre daha etkili olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, bu iki gösterge için de ayrı modeller oluşturularak sonuçları analiz edilmiştir. Büyüme, enflasyon ve nüfus artış oranı da bağımlı değişkeni etkileyebilecek kontrol değişkenler olarak modellerde yer almaktadır.

Teorik literatürde altyapı ve kurumsal gelişmişlik arasındaki ilişkiye dikkat çeken ve nitelikli bir altyapı hizmeti için kurumsal gelişmişliğin önemini altını çizen pek çok çalışma vardır (Hammerschmid ve Wegrich, 2016; Wegrich, Kostka ve Hammerschmid, 2017; Schwartz, Fouad, Hansen ve Verdier, 2020). Bu çalışma, kurumsal gelişmişlik ve altyapı arasındaki ilişkiyi ampirik yöntemle sınavarak, teorik literatürün aralarındaki pozitif ilişkiye dair iddiasını güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Ampirik literatürde ise altyapı ve kurumsallık arasındaki ilişki, sıklıkla bu ilişkinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi yönüyle analiz edilmektedir (Munnell, 1990; Sanchez-Robles 1998; Canning ve Pedroni, 2004; Chotia ve Rao 2017; Fosu ve Twumasi, 2022, vd.). Bu çalışma, altyapı yatırımlarında kurumsal gelişmişlik düzeyiyle birlikte meydana gelen artışın etkin ve verimli bir altyapı hizmeti sağlayacağı iddiasındadır. Dolayısıyla, ampirik analizde de doğrudan kurumsal göstergelerin altyapı yatırımları üzerindeki etkisine odaklanılmıştır.

Çalışmada, öncelikli olarak konuyla ilişkili literatürde yer alan önemli çalışmalara değinilmiştir. Devamında ise analizde kullanılan veri seti ve tahmin yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Tahmin edilecek modellerin hipotez ve denklemleri de aktarıldıktan sonra, panel veri analizlerinin geçerliliğini sağlayan varsayımlar test edilmiştir. Bu aşamaların ardından model tahminleri yapılarak sonuçları paylaşılmıştır. Sonuç kısmında ise, elde edilen sonuçlar, konuya ilişkin teorik çerçeveye ile birlikte ele alınmıştır.

2. LİTERATÜR

2000'li yılların başı itibarıyla yönetim kavramının literatürde daha çok tartışılmaya başlamasıyla birlikte altyapı yönetişimi de özellikle teorik literatürde daha çok yer bulmuştur. Miyamoto, vd. (2020), altyapı yönetişimini mali sürdürülebilirlik ve ekonomik çıktı boyutuyla ele aldıkları çalışmalarında, altyapı yönetişiminin mali sürdürülebilirliği güvence altına aldığı ve böylece ekonomik çıktıyı da olumlu bir şekilde etkilediği vurgusunu yapmaktadırlar. Öte yandan, altyapı yönetişimi ve yatırım yönetimi zayıf olan ülkeler, kamu yatırımlarını artırmadan önce kurumlarını ve süreçlerini iyileştirmezlerse, karşılığı olamayan harcama ya da başka bir ifadeyle, kamusal israf riskiyle karşı karşıya kalabilmektedirler. Hammerschmid ve Wegrich (2016), altyapı yatırımlarında devletin rolüne dikkat çekmekte; devletin mali, düzenleyici ve koordine edici rolü olmadan altyapı yatırımının tam anlamıyla gerçekleştirilemeyeceğini belirtmektedirler. Altyapı açığının tespit edilebilmesi açısından da bu rol oldukça önem taşımaktadır. Pattanayak ve Verdugo-Yepes (2020), altyapı yönetişimini yolsuzluk boyutuyla ele almaktadır. Kurumsal olarak zayıf ülkeler, büyük, uzun vadeli ve karmaşık projeleri içeren altyapı yatırım süreçlerinde yolsuzluk riskiyle daha fazla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu riski azaltmak içinse çıkar çatışması olmaksızın kamu yatırımlarına ilişkin karar alma süreçlerinin net bir şekilde tanımlanması ve şeffaflık ve hesap verebilirliği sağlamaya yönelik etkili düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Haber(2016), altyapı yönetişimi ve yatırım süreçleri arasında pozitif ilişki olduğunu iddia eden yaygın görüşün aksi yönde bir iddia ortaya koymaktadır. Çalışmasında, altyapı yönetim sürecini planlama, yönetme ve uygulama olmak üzere üç boyutuyla ele almaktadır. Bu üç boyut, altyapı yatırımları ile birlikte değerlendirildiğinde bazı ülkelerin pratikleri bu ikisi arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Örneğin Çin'in beş yıllık periyodunda altyapı yatırımlarında artış görülürken, altyapı süreçlerindeki performans ortalamasının altında kalmaktadır. Portekiz ve İrlanda'da ise tersine olumlu bir

altyapı performans süreci mevcutken yatırımlarının azaldığı görülmektedir. Sonuç olarak, Haber'e göre, artan harcama ve yatırımlar, en azından orta vadede, altyapı kalitesini her zaman iyileştirmemektedir.

Teorik literatürdeki yaygın görüş, aksi iddialar olsa da, altyapı yönetişiminin kamu yatırımlarının makroekonomik etkilerinin belirlenmesinde oldukça önemli olduğudur. Altyapı yönetişiminin güçlü olması, etkinliği ve verimliliği arttırarak yatırımların daha yüksek bir büyüme getirisi sağlamasına yardımcı olur ve özel sektör yatırımlarını teşvik eder. Altyapı yönetişiminin zayıf olması ise, özel sektör yatırımlarının dışlanması, yüksek borç/GSYH oranları ve kamu kaynaklarının önemli ölçüde israf edilmesi gibi sonuçlar yaratarak, büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye yol açabilir (Miyamoto, vd., 2020: 26). Bu nedenle, altyapı yatırımlarının büyüme ile ilişkisini ele alan ampirik çalışmalar da dolaylı olarak bu çalışmanın ilgi alanına girmektedir. Literatürde bu alanın öncülü olan temel çalışma Aschauer'in (1989) çalışmasıdır. Aschauer, yatırım ve büyüme arasındaki ilişkiyi ABD ekonomisinin verileriyle incelemiş ve özel sektör ile kamu sektörü arasındaki tamamlayıcılığa dikkat çekmiştir. Elde ettiği sonuçlara göre, kamu yatırımı, özel sermaye kârlılık oranında bir artış yaratmakta ve bu durum özel kesim yatırım harcamalarını da arttırmaktadır. Bunun yanında, büyümenin belirleyenleri arasında kamu sermaye stoku önemli bir role sahiptir. Kamu sermaye stokunun azalması toplam verimliliği olumsuz etkiler ya da tam tersi durum söz konusu olur. Literatürde, Aschauer'in açtığı yolu izleyerek altyapı yatırımlarının büyüme üzerindeki etkisini ampirik yöntemlerle analiz eden diğer çalışmalar da altyapı yatırımlarının büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır (Munnell, 1990; Sanchez-Robles 1998; Canning ve Pedroni, 2004; Chotia ve Rao 2017; Fosu ve Twumasi, 2022, vd.).

Yeni kurumsal iktisat yaklaşımının son 30 yıllık dönemde popüler hale gelmesiyle birlikte, iktisat alanındaki çalışmalarda kurumların rolüne ilgi giderek artmıştır. Özellikle son dönemdeki çalışmalarda, altyapı yatırımları ve büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan literatürde, kurumların önemine yapılan vurgu dikkat çekmektedir. Öte yandan, neoliberal dönüşüm sürecinde sosyal devlet kavramının yerini yönetişime bırakmasıyla birlikte, kurumsallık vurgusu yönetişimin güçlendirilmesi çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Literatürde, kurumların rolüne dikkat çeken çalışmaların ilk örneklerinden birisi Mauro'nun (1995) çalışmasıdır. Mauro, çalışmasında kurumsal göstere olarak yolsuzluğu seçmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuç, yolsuzluğun yatırımı, dolayısıyla da ekonomik büyümeyi negatif etkilediğidir. Esfahani ve Ramirez (2003) ise kurumsal faktörler göz önünde bulundurulduğunda altyapı yatırımlarının büyüme üzerinde önemli bir katkısı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Başka bir ifadeyle, kurumsal kapasite, altyapı ve büyüme arasındaki pozitif ilişkide oldukça önemli bir role sahiptir. Zergawu vd. (2020) de benzer doğrultuda, altyapı sermayesi ve kurumsal niteliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelenmiş ve altyapı sermayesinden maksimum verimi almak için kurumsal niteliğin geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmaların yanında altyapı yatırımlarını KÖİ bağlamında ele alan diğer çalışmalar da şeffaflık, yolsuzluğun kontrolü, düzenleyici nitelik ve siyasi istikrar gibi kurumsal faktörlerin KÖİ süreçlerinin güçlendirilmesinde önemli bir role sahip olduğu sonucuna varmışlardır (Rosell ve Saz-Carranza, 2019; Malik ve Kaur, 2022; Gupta ve Sharma, 2023).

Literatürde, bu çalışmanın amacıyla doğrudan örtüşen, başka bir ifadeyle kurumsal gelişmişliğin altyapı yatırımları üzerindeki etkisini analiz eden ampirik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu sınırlı çalışmalardan birisi Hammami, vd.'nin (2006) yolsuzluk ve hukukun üstünlüğü göstergelerinin KÖİ proje sayıları üzerinde yarattığı etkiyi analiz ettikleri çalışmalarıdır. Çalışmanın sonucuna göre, yolsuzluk azaldığında ve hukukun üstünlüğü sağlandığında KÖİ proje sayılarında artış meydana gelmektedir. Zouhaier ve Karim'e (2012) göre, politik kurumlar ile yatırım arasındaki güçlü bir ilişki söz konusudur ve aralarındaki pozitif etkileşim politik istikrarsızlıkta negatife dönmektedir. Son güncel çalışmalardan olan Henisz'in (2022) çalışmasında, kurumsal düzey göstergesi olarak tercih edilen politik ortamların, altyapı yatırımları üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Elde edilen sonuca göre, politika değişikliklerinin uygulanabilirliğini sınırlayan politik ortamlar altyapı yatırımlarının önemli bir belirleyicisidir. Buradan hareketle Henisz, altyapı sektörlerine yatırım yapacak politikacıların politik kurumların yapısı konusunda dikkatli olmaları gerektiğini belirtmektedir. Yatırımcılar ise, yatırım yaparken yalnızca altyapı yatırım talebini analiz etmekle kalmamalı, aynı zamanda altyapı yatırımından adil bir getiri oranı almak için gerekli olan açık ve örtül hükümet vaatlerinin güvenilirliğini de analiz etmelidir.

Sonuç olarak, literatürde bu çalışmanın konusuyla dolaylı ya da doğrudan ilişkili olan teorik ve ampirik çalışmalara bakıldığında, altyapı yatırımları ve kurumsal gelişmişlik düzeyi arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Ancak, teorik literatürde altyapı yatırımları ve altyapı yönetimi arasında doğrudan bir ilişki kurularak tartışılan konunun, ampirik literatürdeki karşılığı daha dolaylıdır. Başka bir ifadeyle, altyapı yönetimi geliştiğinde bunun altyapı yatırımlarına yansımalarının ne olacağı sorusunun karşılığını arayan ampirik çalışmaların sayısı oldukça azdır. Dolayısıyla, bu çalışma ampirik literatürdeki eksiklikten yola çıkarak, teorik literatürde iddia edilen altyapı yönetimi ve altyapı yatırımları arasındaki pozitif ilişkiyi desteklemeyi amaçlamaktadır.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmada, gelişmekte olan ülkelerdeki kurumsal gelişmişliğin altyapı yatırımlarına etkisi analiz edilmektedir. Bu doğrultuda, gelişmekte olan 64 ülkenin 2002-2019 yılları arasındaki verilerinden yararlanılmıştır. Ülke grubu olarak gelişmekte olan ülkelerin tercih edilmesinin en önemli sebebi, bu ülkelerin gelişmiş ülkelere kıyasla daha fazla altyapıya ihtiyaç duymalarıdır. Öte yandan, yönetim açısından gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmış olmaları, sağlanacak bir ilerlemeyle, bu ülke grubunun nitelikli altyapı yatırımları yapabilme konusunda önemli bir gelişme potansiyeli taşıdığını göstermektedir.

Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri, 2002 yılı öncesinde iki senede bir; 2002 yılından sonra ise yıllık olarak hesaplanmaya başlanmıştır. Çalışmada dengeli panel tercih edildiği için, verilerin yıllık olması açısından analiz 2002 yılından başlatılmıştır. Analizin 2019'da sonlanmasının nedeni ise kullanılan Sermaye ve Yatırım Göstergelerinin en güncel halinin bu yıla kadar olmasıdır.

Modelin bağımlı değişkeni, kişi başına düşen altyapı yatırımlarıdır. Altyapı yatırımları ise KÖİ yatırımlarını içermektedir. Bağımsız değişkenler yönetim düzeyi, yolsuzluğun kontrolü, hukukun üstünlüğü, büyüme oranı, enflasyon ve nüfus artış oranından oluşmaktadır. Çalışmanın temel sorusu, kurumsal gelişmişliğin altyapı yatırım düzeyini nasıl etkilediğidir. Ancak, kurumsal göstergeler dışında büyüme, nüfus ve enflasyon göstergeleri de altyapı yatırımlarını etkileyebilecek kontrol değişkenler olarak modelde yer almaktadır. Altyapı sermayesindeki bir artışın ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisi bilinen ve kabul edilen bir iddiadır (Sanchez-Robles, 1998). Tersinden bakıldığında ise ekonomik büyümedeki artış özellikle gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun azaltılması, yaşam kalitesinin yükseltilmesi hedeflerine ulaşmada oldukça güçlü bir enstrümandır. Bu durum altyapı yatırımları için de geçerlidir (Dfid, 2008). Büyüme, altyapı yatırımları üzerindeki bu etkisi nedeniyle, modelin kontrol değişkenlerinden biri olarak tercih edilmiştir. Nüfustaki değişiklikler de altyapı yatırımlarını doğrudan etkilemektedir. Nüfusta meydana gelen artış altyapıya olan ihtiyacı arttırmaktadır (Esfahani ve Ramirez, 2003; Zergawu, vd., 2020). Bu nedenle, nüfus da altyapı yatırımlarını etkileyen önemli bir faktör olarak modele dahil edilmiştir. Enflasyonun ekonomik etkilerine dair literatürde pek çok tartışma söz konusudur. Bu tartışmaların bir boyutu da enflasyonun kamu harcamaları ve yatırımlar üzerinde yaratacağı etki üzerindedir (Bach, 1975; Ramey, 2020). Enflasyonun hem bir kamu harcama kalemi hem de yatırım kalemi olarak altyapı yatırımları üzerinde de bir etkisi olacağı öngörülebilir. Buradan hareketle, enflasyon göstergesi de kontrol değişkeni olarak modelde yer almaktadır. Yönetişim göstergesi, söz hakkı ve hesap verebilirlik, politik istikrar ve şiddetsizlik, devletin etkinliği, düzenleyici nitelik, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolünün ortalamasından elde edilerek modele dâhil edilmiştir. Altyapı yatırım tercihlerini etkileyen en önemli unsurlardan olan yolsuzluğun kontrolü ve hukukun üstünlüğünün sağlandığı koşullarda, bu göstergelerin altyapı yatırımları üzerindeki etkisinin ne olduğunu görebilmek için de ayrı ayrı modeller oluşturulup analiz edilmiştir. Doğrusal hale gelmesi ve yorumlamada kolaylık sağlaması amacıyla tüm değişkenler doğal logaritması alınarak modele dâhil edilmiştir. KÖİ sermaye stokunun kişi başına düşen değerleri, nüfusa bölünerek elde edilmiştir. Tablo 1'de modelde kullanılacak değişkenler, değişkenlerin açıklamaları ve elde edildiği kaynaklar yer almaktadır.

Tablo 1. Değişkenler, Tanımları ve Kaynakları

	Açıklama	Kaynak
Inköi	Kişi başına düşen kamu-özel işbirliği sermaye stoku (2017, Milyar \$)	IMF (Yatırım ve Sermaye Stoku Veri Seti, 1960-2019)
Bağımsız Değişkenler		
Inyönetişim	Söz hakkı ve hesap verebilirlik, politik istikrar ve şiddetsizlik, devletin etkinliği, düzenleyici nitelik, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü verilerinin ortalamasından oluşmaktadır.	Dünya Bankası (Dünya Yönetişim Göstergeleri, 2022).
Inyolsuzluk	Yolsuzluğun kontrolü, kamu gücünün özel kazanç için ne ölçüde kullanıldığına ilişkin algıları kapsar.	Dünya Bankası (Dünya Yönetişim Göstergeleri, 2022).
Inhukuk	Hukukun üstünlüğü, aktörlerin toplum kurallarına ne ölçüde güvendikleri ve bu kurallara ne ölçüde uyduklarına ilişkin algıları, özellikle de sözleşmelerin uygulanması, mülkiyet hakları, polis ve mahkemelerin kalitesi ile suç ve şiddet olasılığını kapsar.	Dünya Bankası (Dünya Yönetişim Göstergeleri, 2022).
Inenflasyon	Enflasyon, GSYH Deflatörü (%yıllık)	Dünya Bankası (Dünya Kalkınma Göstergeleri, 2022)
Innüfus	Nüfus artışı (%yıllık)	Dünya Bankası (Dünya Kalkınma Göstergeleri, 2022)
Inbüyüme	GSYH Büyüme Oranı (%yıllık)	Dünya Bankası (Dünya Kalkınma Göstergeleri, 2022)

Ekonometrik analizler zaman serileri, yatay kesit verileri ve panel veriler ile gerçekleştirilmektedir. Panel veriler yatay kesit ve zaman serisi verilerinin bir araya getirilmesiyle elde edilmektedir. Genel bir tanımlamayla panel veri, belirli örneklemelerin, belirli bir zaman boyunca izlenmesi anlamına gelmektedir (Hasio, 2003). Panel veri analizleri bu özelliği nedeniyle zaman serileri ve yatay kesit analizlerine göre daha avantajlı bir hale gelmektedir. Bireyler, firmalar, devlet ya da ülkeler heterojen bir yapıya sahiptir. Zaman serileri ya da yatay kesit analizleri bu heterojenliği kontrol edemediği için sonuçları yeterince güvenilir olmamaktadır. Ancak panel veri analizlerinde bu heterojenliği kontrol etmek mümkündür. Panel veriler, değişkenler arasında daha az korelasyon, daha fazla serbestlik derecesiyle birlikte daha verimli sonuçlar elde etmemizi sağlamaktadır. Panel veri analizlerinde işsizlik, gelir hareketliliği, vb. değişiklikler yatay kesit analizine göre çok daha iyi izlenebilmektedir. Kesit veya zaman serisi verilerinde tespit edilemeyen etkiler ise daha iyi tanımlanabilmekte ve ölçülebilmektedir (Baltagi, 2005: 4-5,6). Sağladığı avantajlar nedeniyle bu çalışmada panel veri analizi tercih edilmiştir. Öte yandan panel veri analizleri, verilerin elde edilebilirliğine göre dengeli ve dengesiz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Eğer veriler tüm zaman boyutu için de mevcutsa dengeli; verilerde eksiklikler söz konusuysa dengesiz panel tercih edilmektedir. Bu çalışmadaki zaman aralığında bütün veriler mevcut olduğu için dengeli panel analizi gerçekleştirilmiştir. Panel veriler, sabit etki ve rassal etki olmak üzere iki farklı tahmin yöntemiyle analiz edilebilmektedir. Kesitsel ve zamansal boyuttta gözlemlenemeyen etkiler söz konusu olduğunda sabit etki yöntemi tercih edilmektedir. Gözlemlenemeyen etkinin açıklayıcı değişkenlerle ilişkisiz olduğu düşünüldüğünde ise rassal etkiler yöntemi tahmin için daha uygun olmaktadır (Wooldridge, 1996). Kişiler ya da kurumlar, tahmin edici değişkenleri etkileyebilecek özelliklere sahiptir. Örneğin, bir şirketin iş faaliyetleri hisse senedi fiyatını veya harcama düzeyini etkileyebilir veya silahlara yönelik tutum veya politikalar şiddet düzeylerini etkileyebilir. Dolayısıyla, tahmin yapılırken bunların kontrol edilmesi gerekmektedir. Sabit etkili panel veri analizi, gözlemlenemeyen bu etkilerin her biri için sabit katsayılar tanımlayarak, gözlemlerin kontrol altına alınmasını sağlamaktadır. Öte yandan, panel veri analizinin sabit etkiler yöntemiyle mi rassal etkiler yöntemiyle mi gerçekleştirilmesi gerektiğine Hausman (1978) tarafından geliştirilen test yöntemiyle karar verilebilmektedir. Çalışmada kullanılan değişkenler için de gözlemlenemeyen pek çok etki söz konusudur. Dolayısıyla, elde edilen sonuçların daha güvenilir olması amacıyla da sabit etkili panel veri yönteminin uygun olacağı düşünülmekle birlikte nihai karar Hausman testi sonucuna göre verilmiştir.

4. MODEL

Çalışmada, kişi başına düşen KÖİ sermaye stoku bağımlı değişken olarak tanımlanmaktadır. Yönetişim, yolsuzluğun kontrolü ve hukukun üstünlüğü göstergelerinin sırasıyla bağımsız değişken olarak tanımlandığı üç farklı model tahmini yapılmaktadır. Tahmin edilen modellerin hipotezleri ve denklemleri şöyledir:

Hipotez 1: Yönetişim düzeyinde meydana gelen iyileşme kişi başına düşen KÖİ sermaye stokunda artışa yol açmaktadır.

$$(1) \text{Ink}öi_{it} = \alpha_1 + \beta_1 \text{Inyönetişim}_{it} + \beta_2 \text{Inbüyüme}_{it} + \beta_3 \text{Innüfus}_{it} + \beta_4 \text{Inenflasyon}_{it} + u_{it}$$

Hipotez 2: Yolsuzluğun kontrol altına alınması kişi başına düşen KÖİ sermaye stokunda artışa yol açmaktadır.

$$(2) \text{Ink}öi_{it} = \alpha_1 + \beta_1 \text{Inyolsuzluk}_{it} + \beta_2 \text{Inbüyüme}_{it} + \beta_3 \text{Innüfus}_{it} + \beta_4 \text{Inenflasyon}_{it} + u_{it}$$

Hipotez 3: Hukukun üstünlüğü kişi başına düşen KÖİ sermaye stokunda artışa yol açmaktadır.

$$(3) \text{Ink}öi_{it} = \alpha_1 + \beta_1 \text{Inhukuk}_{it} + \beta_2 \text{Inbüyüme}_{it} + \beta_3 \text{Innüfus}_{it} + \beta_4 \text{Inenflasyon}_{it} + u_{it}$$

5. PANEL ANALİZ VARSAYIMLARININ TEST EDİLMESİ

5.1. Panel Veri Modelinin Belirlenmesi

Panel veri analizlerinde tahmin sonuçlarının geçerli olması için yatay kesit bağımlılığı, değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının olmaması gerekmektedir. Çalışmada bu varsayımlar ayrı başlıklarda test edilecektir. Ancak daha öncesinde modelin sabit etki modeli ile mi yoksa rassal etki modeli ile mi tahmin edilmesi gerektiğine karar verilmelidir. Bu nedenle, ilk önce bu kararı vermemizi sağlayacak olan Hausman testine başvurulmuştur.

Tablo 2. Hausman Test Sonuçları

	(1)	(2)	(3)
Olasılık değeri (p değeri)	0,0000	0,0000	0,0002

Testin boş hipotezi, rassal etkiler modelinin geçerli olduğunu söylemektedir. Ancak test sonucunda, üç modelde de olasılık değeri 0,05'den küçük olduğu için boş hipotez reddedilmektedir. Dolayısıyla, tüm modeller sabit etki analizi ile tahmine uygundur.

5.2. Yatay Kesit Bağımlılığı

Panel veri analizinde hata terimleri arasında bir korelasyon olması yatay kesit bağımlılığı olarak ifade edilmektedir. Yatay kesit bağımlılığı söz konusu olduğundaysa tahmin edilecek model koşullara göre gözden geçirilmelidir. Yatay kesit bağımlılığı olup olmadığına karar verebilmek için her modele Pesaran CD yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmıştır.

Tablo 3. Pesaran CD Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

	(1)	(2)	(3)
Olasılık değeri (p değeri)	0,0000	0,0000	0,0000

Olasılık değeri <0,05 olduğu için boş hipotez reddedilmektedir. Dolayısıyla, tüm modellerde yatay kesit bağımlılığı söz konusudur.

Driscoll ve Kraay (1998), yatay kesit bağımlılığı söz konusuyken hangi koşulda dayanıklı standart hata tahminleri elde edilebileceğine dair bir çalışma yapmışlardır. Hoechle (2007) ise bu çalışmadan yol çıkararak, yatay kesit bağımlılığı söz konusu olduğunda Driscoll-Kraay standart hatalarının dirençli olduğu sonucuna ulaşmış ve xtsc komutunu kullanmayı önermiştir. Bu nedenle, model tahmini yapılırken bu çalışmada da xtsc komutu ile Driscoll-Kraay tahmin yöntemi kullanılmıştır.

5.3. Panel Birim Kök Testi

Ekonometrik analizlerde kullanılan verilerin durağan olması önem taşımaktadır. Birim kök testleri ise yatay kesit bağımlılığına duyarlılığına göre birinci nesil ve ikinci nesil birim kök testleri olarak ayrılmaktadır. Bu çalışmada kullanılan modelde yatay kesit bağımlılığı söz konusu olduğu için ikinci nesil birim kök testi ile verilerin durağanlığı sınanmıştır. Sınama için Pesaran'ın (2007) CIPS birim kök testi tercih edilmiştir. Sonuçlar Tablo 4'de gösterilmektedir.

Tablo 4. Pesaran CIPS Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	CIPS Değerleri
Lnkõi	-2.098**
Lnyönetişim	-2.142**
Lnyolsuzluk	-2.404***
Lnhukuk	-2.395***
Lnenflasyon	-3.373***
Lnnüfus	-2.657**
Lnbüyüme	-3.077***

*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1

Birim kök test sonuçlarına göre, bütün değişkenler durağandır.

5.4. Değişen Varyans

Panel veri analizlerinde hata terimlerinin varyanslarının sabit olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayım geçerli olmadığında ise değişen varyans sorunu ortaya çıkmaktadır. Modelde değişen varyans sorunu olup olmadığına karar vermek için Wald testi uygulanmıştır.

Tablo 5. Değişen Varyans - Wald Testi

	(1)	(2)	(3)
Olasılık değeri (p değeri)	0,0000	0,0000	0,0000

Testin boş hipotezi modelde sabit varyans olduğudur. Elde edilen sonuca göre boş hipotez reddedilir. Yani değişen varyans sorunu vardır. Değişen varyans söz konusu olduğunda model tahmininde dayanıklı standart hatalar elde etmek için 'robust' komutu kullanılmaktadır. Ancak bunun değişen varyans sorununu ortadan kaldırmadığı, yalnızca regresyondaki standart hataların değişen varyansa rağmen geçerli olmasını sağladığı akılda tutulmalıdır.

5.5. Otokorelasyon

Model tahmini yapmadan önceki son test otokorelasyon testidir. Modellerde otokorelasyon sorunu olup olmadığına karar vermek için Wooldridge otokorelasyon testi uygulanmıştır.

Tablo 6. Wooldridge Otokorelasyon Testi

	(1)	(2)	(3)
Olasılık değeri (p değeri)	0,0000	0,0000	0,0000

Testin boş hipotezi, birinci dereceden otokorelasyon sorunu olmadığıdır. Olasılık değerine göre, boş hipotez reddedilir. Yani otokorelasyon sorunu vardır. Otokorelasyonun olması modelin geçerliliği açısından bir sorun yaratmamaktadır. Ancak, katsayıların standart hatalarının gerçekte olduğundan daha küçük olmasına ve R² değerinin daha yüksek olmasına neden olabilmektedir.

Yatay kesit bağımlılığı için kullanılan Driscoll-Kraay yöntemi, modellerde değişen varyans ve otokorelasyon sorunu olduğunda da önerilmektedir. Başka bir ifadeyle, doğrusal panel modellerinde yatay kesit bağımlılığı, değişen varyans ve otokorelasyon söz konusuysen, dirençli standart hata tahminleri üretmek için xtscs komutunu öneren Driscoll-Kraay yöntemi kullanılmalıdır (Hoechle, 2007:285).

6.TAHMİN SONUÇLARI

Bağımlı değişkenin altyapı yatırımlarını ifade eden kişi başına düşen KÖİ sermaye stoku; kurumsal göstergelerin sırasıyla yönetim düzeyi, yolsuzluğun kontrolü ve hukukun üstünlüğü olduğu üç farklı modelin tahmin sonuçları Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. Kurumsal Gelişmişlik ve Altyapı Yatırımları

	(1)	(2)	(3)
Değişkenler	Inkõi	Inkõi	Inkõi
Inbüyüme	-0,388 (0,289)	-0,384 (0,290)	-0,385 (0,291)
Innüfus	1,241*** (0,327)	1,269*** (0,317)	1,205*** (0,310)
Inenflasyon	-0,473** (0,234)	-0,483** (0,226)	-0,464** (0,228)
Inyönetişim	0,198* (0,111)		
Inyolsuzluk		0,116* (0,066)	
Inhukuk			0,243*** (0,050)
Sabit terim	2,704 (1,623)	2,990** (1,362)	2,580* (1,406)
R ²	0,07	0,07	0,08

Standart hatalar parantez içindedir.

*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1

Tahmin sonuçlarına göre, 1 ve 2 numaralı modellerde, yönetim düzeyi ve yolsuzluğun kontrolünün kişi başına düşen altyapı yatırımları ile ilişkisi % 0,1 düzeyinde anlamlıdır. Hukukun üstünlüğünün altyapı yatırımları ile ilişkisi ise % 0,01 düzeyinde anlamlıdır. 1 numaralı model tahmin sonucuna göre, yönetim göstergelerindeki % 1'lik iyileşme altyapı yatırımlarını % 0,19 artırmaktadır. 2 numaralı model tahmin sonucuna göre, yolsuzluğun kontrolündeki %1'lik iyileşme altyapı yatırımlarını % 0,11 artırmaktadır. 3 numaralı modelde ise, hukukun üstünlüğündeki % 1'lik artışın altyapı yatırımlarını % 0,24 artırdığı görülmektedir.

Her üç modelde de büyüme ve kişi başına düşen altyapı yatırımları arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Nüfus artışı ile kişi başına düşen altyapı yatırımları arasındaki ilişki her üç modelde de %0,01 düzeyinde anlamlıdır. Nüfus artışındaki %1'lik artış altyapı yatırımlarını yaklaşık %1 artırmaktadır. Enflasyon oranının altyapı yatırımları ile ilişkisi ise her üç modelde de %0,05 düzeyinde anlamlıdır. Buna göre, enflasyon oranındaki %1'lik artış altyapı yatırımlarında yaklaşık %0,4 düzeyinde bir azalma meydana getirmektedir.

Sonuç olarak, yönetim düzeyi, yolsuzluğun kontrolü ve hukukun üstünlüğü arttığında kişi başına düşen altyapı yatırımları da artmaktadır. Bu nedenle, 1, 2 ve 3 numaralı modellerin hipotezleri kabul edilmektedir.

Altyapı yatırımlarının yönetim, yolsuzluğun kontrolü ve hukukun üstünlüğü ile arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç teorik literatürde iddia edilen altyapı yönetimi ve altyapı yatırımları arasındaki pozitif ilişkiyi ampirik açıdan da doğrulamaktadır (Hammerschmid ve Wegrich, 2016;

Wegrich, Kostka ve Hammerschmid, 2017; Schwartz, Fouad, Hansen ve Verdier, 2020). Yönetişim düzeyinin gelişmiş ülkeler kıyasla daha düşük olduğu gelişmekte olan ülkelerde yönetişim düzeyinin artması altyapı yatırımlarını da teşvik etmektedir. Yolsuzluk açısından da benzer bir durum söz konusudur. Yolsuzluk, mevcut altyapının korunmasına zarar vererek ya da verimsiz altyapı yatırımlarını teşvik ederek kamu harcama yapısını bozmaktadır (Fazekas ve Toth, 2017). Dolayısıyla, yolsuzluğun kontrol altına alınması hem kamu hem de özel sektör yatırımcıları için bir teşvik sağlamaktadır. Altyapı yatırımlarının kurumsal göstergelerle arasındaki ilişkide en güçlü etkiye sahip olan hukukun üstünlüğüdür. Bu gösterge, kişilerin toplum kurallarına ne ölçüde güvendikleri ve bu kurallara ne ölçüde uyduklarına ilişkin algıları, özellikle de sözleşmelerin uygulanması, mülkiyet hakları, polis ve mahkemelerin kalitesi ile suç ve şiddet olasılığını kapsamaktadır. Bu kapsamda özellikle özel sektör açısından en dikkat çeken nokta, sözleşmelerin uygulanması ve mülkiyet haklarıdır. Yeni kurumsal iktisadi anlayış temelinde kamu ve özel sektör işbirliği yaklaşımını savunan görüşün temel argümanlarından birisi, işlem maliyetleri düşük olduğunda ve politik kişiler ya da kurumlar bu konuda rehberlik edecek kapasiteye sahip olduğunda verimli mülkiyet haklarının ortaya çıkacağıdır (North, 1990). Tersinden okuduğumuzda, verimli mülkiyet hakları işlem maliyetlerini düşürüp, sözleşmelerden doğabilecek riskleri minimize edecektir. Böylelikle, özel sektörün kârlılığı artarken riski de azalacaktır. Dolayısıyla, bu teorik yaklaşım çerçevesinde analizde altyapı yatırımlarını ifade eden kişi başına düşen KÖİ sermaye stokunun en fazla tepkiyi hukukun üstünlüğüne vermesi beklenen bir durumdur.

Büyüme ve altyapı yatırımları arasındaki olumlu ilişkiye dair literatürde pek çok çalışma mevcuttur (Munnell, 1990; Sanchez-Robles, 1998; Irshad, vd., 2022, vd.). Ancak bu çalışmadan elde edilen sonuca göre, altyapı yatırımları ve büyüme arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Birleşmiş Milletler, Sürdürülebilir Kalkınma Raporu'nda (2023) gelişmiş ülkeler dışında, dünyada hala ciddi bir altyapı ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmak için 1,4 trilyon ila 2,5 trilyon dolar arasında bir yatırım; düşük gelirli ülkelerde ise eğitim, sağlık ve altyapıya ilişkin yıllık harcamaların GSYH'nin %14 ila 15'i oranında artması gerekmektedir. Bu verilerden yola çıkıldığında, büyümede meydana gelen artışın altyapı hizmeti olarak yansımadığını söylemek daha mümkündür. Öte yandan, çalışmanın temel hipotezinin büyüme ve altyapı yatırımları arasındaki ilişkiye dair bir iddiası bulunmamaktadır. Büyümenin altyapı yatırımları üzerinde bir etkisi olmamasının teorik nedenleri olabileceği gibi, bu çalışmada kullanılan model üzerinden ekonometrik nedenleri de olabilir. Dolayısıyla büyüme ve altyapı yatırımlarını etkileyebilecek göstergeler ve tahmin modellerini odağına alan farklı bir çalışmayla, bu iddialar daha fazla derinleştirilerek tartışılmalıdır.

Nüfus artışı, altyapı yatırımlarını önemli düzeyde etkilemektedir. Enflasyon açısından ise olumsuz bir etki söz konusudur. Sonuç olarak, hem nüfus artışı, hem de enflasyon oranının altyapı yatırımları üzerindeki etkisi diğer çalışmalara (Esfahani ve Ramirez, 2003; Zergawu, vd., 2020; Bach, 1975; Ramey, 2020) benzer şekilde beklenildiği doğrultudadır.

7. SONUÇ

Altyapı yatırımları ekonomik büyüme ve kalkınmada, eşitsizliklerin azaltılmasında itici bir güçtür. Yollar, köprüler, demiryolları, havaalanları ve elektrik aracılığıyla üretim ve ticaret kolaylaşır; iş ve eğitim fırsatları ortaya çıkabilir. Su ve sanitasyon, okullar ve hastaneler insanların yaşamlarını, becerilerini ve sağlıklarını iyileştirir. Ayrıca, doğru yapıldığı takdirde, kapsayıcı bir kamu altyapısı gelir ve toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyebilir; acil sağlık ihtiyaçlarının (örneğin salgın hastalıklar sırasında) karşılanmasına yardımcı olabilir; kirliliği azaltabilir ve iklim değişikliği ve doğal afetlere karşı direnç oluşturabilir (Schwartz, vd. 2020:1). Tüm bunları sağlayabilecek etkin yatırım kararları alabilmek içinse altyapı kaynaklarının sektörler, bölgeler veya kamu ve özel sektör arasında nasıl dağıldığı önemli, aynı zamanda da politik bir konudur. Dolayısıyla, altyapı yatırım süreçlerinde politik kurumlar da önemli bir role sahiptir.

Altyapı yatırımlarında, uzun vadeli ve büyük ölçekli projeler olması nedeniyle, maliyeti faydasını aşan veya geciken, teslim edilemeyen olumsuz proje örneklerine sıklıkla rastlanmaktadır. Üstelik zayıf proje değerlendirmesi, hatalı proje seçimi, yaygın rant arayışı, yolsuzluk veya devam eden projeleri tamamlamak için gereken finansman eksikliği gibi sorunlar dünyadaki pek çok ülkede bulunmaktadır (Schwartz, vd. 2020:1). Altyapı yatırımlarında yaşanan kaynak israfının önüne geçilebilmesi, daha kaliteli altyapı hizmeti sunabilmek gibi hedefler doğrultusunda sunulan çözüm önerilerinden biri ise altyapı yönetişimini güçlendirmektir. Bunun için kurumsal yapıların değerlendirilmesi, bu yapıların kime karşı sorumlu tutulacağına dair politik tartışmaların yapılması gerekmektedir (Wegrich, K., vd., 2017:39).

Altyapı yatırım süreçlerine dair sorunlar gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere kıyasla çok daha önemli bir boyuttadır. Çünkü bu ülkelerde hem finansman eksikliği hem kurumsal zayıflık yaşanan sorunları daha da derinleştirmektedir. Bu çalışmanın ilk hareket noktası, gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere kıyasla çok daha büyük boyutlarda bir altyapı ihtiyacının olduğudur. Ancak, altyapı ihtiyacını karşılamak için yalnızca yatırım miktarını arttırmak yeterli değildir. Aynı zamanda, kamusal açıdan etkin ve verimli altyapı yatırımları yapmak gerekir. Bunun yolu, genel bir ifadeyle, kurumsal yapıyı güçlendirmektedir. Daha spesifik olarak ise kamu altyapısının tüm yaşam döngüsünü planlamak, karar almak, uygulamak ve izlemek için kullanılan politikalar, çerçeveler, normlar, süreçler ve araçların bir toplamını içeren altyapı yönetişimini tartışmak gerekmektedir. Çalışmada, Dünya Bankası yönetim göstergelerinde yer alan söz hakkı ve hesap verebilirlik, politik istikrar ve şiddetsizlik, devletin etkinliği, düzenleyici nitelik, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolünün ortalamasının altyapı yönetişimi için gereken içeriği karşıladığı varsayılmıştır. Dolayısıyla, ilk olarak bu göstergelerden elde edilen yönetim endeksinin altyapı yatırımları üzerindeki etkisi ampirik açıdan analiz edilmiştir. Elde edilen sonuç, yönetim düzeyi arttıkça altyapı yatırımlarında da bir artış meydana geldiğini göstermektedir. Bu ise, altyapı ve kurumsal nitelik arasında güçlü bir ilişki olduğu düşüncesini doğrulamaktadır. Öte yandan, kurumsal niteliğin artmasıyla birlikte artış gösteren altyapı yatırımlarının, altyapı yönetişimi çerçevesinde, nitelikli ve verimli yatırımlar olacağı düşünülmektedir.

Kurumlar arası koordinasyon süreçlerinin zayıf olması, projelerin siyasi kaygılarla yönlendirilmesi, zayıf bütçe sistemleri, satın alma ve proje uygulamasındaki zorluklar ve yolsuzluk gibi unsurlar verimsiz kamu yatırımlarının başlıca nedenleri arasında yer almaktadır (Rajaram, vd., 2014). Öte yandan, büyük ölçekli altyapı yatırımlarına ilişkin kamusal kararlar, hukuki yaptırımlara dayanan bir meşruiyete ihtiyaç duymaktadır. Yatırım kararı alan politikacıların seçim yoluyla sağladıkları meşruiyet, altyapı yatırımlarının uzun vadeli projelerle gerçekleştirilebilmesi nedeniyle bu kararların sonuçlarını destekleyecek güçte değildir. Dolayısıyla, yatırım kararlarının meşruiyetini sağlayabilmek için güçlü bir hesap verebilirlik mekanizmasına ihtiyaç vardır (Jordana, 2017:59). Tüm bu nedenlerle, altyapı yatırım süreçlerinde öncelikle, rant kollayıcı davranışları minimize ederek verimsizlik ve israf yaratan kararların önüne geçebilmek için yolsuzluğun kontrol altına alınması önem taşımaktadır. İkinci olarak ise, uzun vadeli proje süreçlerinde şeffaflık ve hesap verebilirliği güvence altına alacak hukukun üstünlüğü ilkesinin sağlanması gerekmektedir. Buradan hareketle, çalışmada yolsuzluğun kontrolü ve hukukun üstünlüğünün altyapı yatırımları üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Elde edilen sonuç her iki kurumsal göstergenin de altyapı yatırımları üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, hukukun üstünlüğü ilkesinin olumlu etkisi, diğer kurumsal göstergelerden daha yüksektir. Temeli yeni kurumsal iktisat yaklaşımına dayanan hukukun üstünlüğü ilkesi işlem maliyetlerinin düşürülmesi ve mülkiyet haklarının tanımlanması anlamına gelmektedir. Bu ise proje süreçlerinde sözleşmelerin düzenlenmesi aşamalarında karşılık bulmaktadır. Dolayısıyla, kamu ve özel sektörün ortaklığıyla gerçekleştirilen KÖİ yatırımlarında, özel sektörün bu ilkeye karşı daha duyarlı olması beklenen bir durumdur.

Sonuç olarak, altyapı konusunda hala önemli bir açığı olan gelişmekte olan ülkelerde, altyapı yatırımı yapmanın yanı sıra, bu yatırımların verimli ve nitelikli olması da oldukça önem taşımaktadır. Bunu sağlayabilecek önemli araçlardan birisi altyapı yönetişimidir. Çalışmadan elde edilen ampirik bulgular da, altyapı yönetişimi çerçevesinde sağlanan kurumsal gelişmenin yatırımlar üzerinde olumlu bir etki yaratacağını göstermektedir. Ayrıca, kurumsal ilkeler doğrultusunda alınan yatırım kararlarının kamusal israfın önüne geçeceği, verimli ve nitelikli bir altyapı hizmeti sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma, altyapı yönetişimi ve altyapı yatırımları arasındaki ilişkiyi geliştirmekte olan ülkeler çerçevesinde teorik ve ampirik yöntemlerle tartışmayı amaçlamıştır. Öte yandan, yönetim kavramının uygulamadaki karşılığı her ülkenin ekonomik ve politik koşullarına göre farklılaşabilmektedir. Yolsuzluğun kontrolü ve hukukun üstünlüğü ise gelişmekte olan ülke gruplarında, özellikle mega yatırım süreçlerinde ilk öne çıkan başlıklardır. Dolayısıyla, çalışmada yönetim göstergesinin yanında bu iki başlık da ayrıca ön plana çıkarılmıştır. Bu durum aynı zamanda çalışmanın sınırlılığını da ifade etmektedir. Söz hakkı ve hesap verebilirlik, politik istikrar ve şiddetsizlik, devletin etkinliği ve düzenleyici nitelikten oluşan diğer yönetim göstergelerinin hem gelişmekte olan ülkeler hem de farklı ülke grupları üzerindeki etkilerinin farklı çalışmalarda tartışılmaya ihtiyacı vardır. Öte yandan, literatürde altyapı yönetişiminin makroekonomik etkileri de sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu çalışmanın diğer bir sınırı, altyapı yönetişimi yalnızca altyapı yatırımları çerçevesinde ele almasıdır. Dolayısıyla, diğer makroekonomik göstergeler üzerinden de tartışmanın genişletilmesine ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Aschauer, D. A. (1989), "Is Public Expenditure Productive?", *Journal of Monetary Economics*, Vol. 23, No. 2: 177–200.
- Bach, G. L. (1975). "The economic effects of inflation", *Proceedings of the Academy of Political Science*, 31(4), 20-33.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, 3. Baskı, West Sussex: John Wiley & Sons.
- Canning, D., ve Pedroni, P. (2004), "The Effect of Infrastructure on Long Run Economic Growth", *Harvard University*, Vol. 99, No.9: 1-30.
- Chang, H. (2011). "Institutions and Economic Development: Theory, Policy and History", *Journal of Institutional Economics*, 7(4), 473-498.
- Chotia V. ve Rao N.V.M. (2017), "Infrastructure Financing and Economic Growth in India: An Empirical Investigation", *Journal of Financial Management of Property and Construction*, Vol. 23, No.3: 258-273.
- Dfid, G. B. (2008). *Growth: building jobs and prosperity in developing countries*. Department for International Development, London
- Driscoll, J., ve Kraay A.C (1998), "Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Data", *Review of Economics and Statistics*, No.80: 549-560.
- Esfahani, H. S., ve Ramirez, M. T. (2003), "Institutions, Infrastructure, and Economic Growth", *Journal of Development Economics*, Vol.70, No.2: 443-477.
- Fazekas, M., & Tóth, B. (2017). "Infrastructure for whom?: Corruption risks in infrastructure provision across Europe." *The Governance of Infrastructure*, (Ed: Wegrich, K., Kostka, G., Hammerschmid, G.), 177-202.
- Flyvbjerg, B. (2014), "What You Should Know About Megaprojects and Why: An Overview", *Project Management Journal*, 45(2), 6-19.
- Fosu, P. ve Twumasi, M. A. (2022), "Infrastructure and Economic Growth: Evidence from the United States", *Journal of Infrastructure, Policy and Development*, Vol. 6, No.1.
- Global Infrastructure Hub (2021), *Infrastructure Monitor 2021*, https://cdn.github.org/umbraco/media/4306/github_infrastructuremonitor2021.pdf.
- Gupta, A. ve Sharma A. K. (2023), "The Role of Institutional and Governance Factors in Public–Private Partnerships Infrastructure Investments in Emerging Economies", *Journal of Public Affairs*, Vol.23, No.3.
- Haber, M. (2016). "Governance Indicators", *The Governance Report 2016*, 149-173.
- Hammami M., Ruhashyankiko J., ve Yehoue B. E. (2006), "Determinants of Public-Private Partnerships in Infrastructure Prepared", *IMF Working Paper*.
- Hammerschmid, G., & Wegrich, K. (2016). "Infrastructure governance and government decision-making", *The Governance Report 2016*, 31-54.
- Hasio, C. (2003). *Analysis of panel data* (2. Baskı). Cambridge University Press, United Kingdom.
- Henisz, W. J. (2002), "The Institutional Environment for Infrastructure Investment", *Industrial and Corporate Change*, Vol. 11, No.2: 355-389.
- Hausman, J. A. (1978). "Specification tests in econometrics", *Econometrica: Journal of the econometric society*, 1251-1271.
- Hoechle, D. (2007), "Robust Standard Errors for Panel Regressions with Cross-Sectional Dependence", *The Stata Journal*, Vol.7, No.3: 281-312.
- <https://infrastructuregovern.imf.org/content/PIMA/Home/IMFs-Role.html> (Erişim: 21.12.2023).
- <https://infrastructure-toolkit.oecd.org> (Erişim: 18.12.2023)
- Irshad, R., Nisa, M. ve Ghafoor, N. (2022), "Infrastructure and Economic Growth: Evidence from Lower Middle-Income Countries", *Journal of the Knowledge Economy*.
- Jordana, J. (2017), "Accountability Challenges in the Governance of Infrastructure", *The Governance of Infrastructure*, (Ed: K, Wegrich, G, Kostka ve G. Hammerschmid), Oxford University Press: 43-62.

- Levin, A., Lin, C. F., & Chu, C. S. J. (2002). "Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties". *Journal of econometrics*, 108(1), 1-24.
- Malik, S. ve Kaur, S. (2022), "Determinants of Public-Private Partnerships: An Empirical Analysis of Asia", *Transforming Government: People, Process and Policy*, Vol. 16 No. 3: 261-276.
- Mauro, P. (1995), "Corruption and Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol.110, No.3: 681-712.
- Miyamoto H., Baum A., Gueorguiev N., Honda J. ve Walker S. (2020), "Growth Impact of Public Investment and the Role of Infrastructure Governance", *Well Spent: How Strong Infrastructure Governance Can End Waste in Public Investment*, (Ed: G. Schwartz, M. Fouad, H. Torben ve G. Verdier), Washington DC: International Monetary Fund: 15-29.
- Munnell, A. H. (1990), "How Does Public Infrastructure Affect Regional Economic Performance?", *New England Economic Review*, 2-22.
- North, D. C. (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press.
- OECD (2020), Recommendation on the Governance of Infrastructure, <https://www.oecd.org/gov/infrastructure-governance/recommendation/> (Erişim: 10.12.2023).
- Pattanayak, S., & Verdugo-Yepes, C. (2020). "Protecting public infrastructure from vulnerabilities to corruption: a risk-based approach", *Well Spent: How Strong Infrastructure Governance Can End Waste in Public Investment*, (Ed: G. Schwartz, M. Fouad, H. Torben ve G. Verdier), Washington DC: International Monetary Fund: 175-200.
- Pesaran, M. H. (2007). "A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence", *Journal of applied econometrics*, 22(2), 265-312.
- Rajaram, A., Kai K., Tuan M. L., Jay-Hyung K. ve Jonas F. (2014), "The Power of Public Investment Management: Transforming Resources into Assets for Growth", *World Bank*, Washington, DC.
- Ramey, V. A. (2020). The macroeconomic consequences of infrastructure investment (No. w27625), MA: *National Bureau of Economic Research*, Cambridge.
- Rose-Ackerman, S. (1996), "Democracy and 'Grand' Corruption", *International Social Science Journal*, Vol. 48, No. 149; 365-380.
- Rose-Ackerman, S. (1999), "Political Corruption and Democracy", *Connecticut Journal of International Law*, Vol. 14, No.2: 363-378.
- Rosell J. ve Saz-Carranza A. (2020), "Determinants of Public-Private Partnership Policies", *Public Management Review*, Vol.22, No.8: 1171-1190,
- Sanchez-Robles, B. (1998), "Infrastructure Investment and Growth: Some Empirical Evidences", *Contemporary Economics*, 109: 599-617.
- Schwartz, G., Fouad, M., Hansen, T. ve Verdier, G. (2020), "Well Spent: How Strong Infrastructure Governance Can End Waste in Public Investment", *Well Spent: How Strong Infrastructure Governance Can End Waste in Public Investment*, (Ed. G. Schwartz, M. Fouad, H. Torben ve G. Verdier), Washington DC: International Monetary Fund: 1-12.
- United Nations Sustainable Development Goals. <https://sdgs.un.org/goals>. (Erişim: 21.12.2023).
- Wegrich, K., Hammerschmid, G., & Kostka, G. (2017). "The challenges of infrastructure", *The Governance of Infrastructure*, (Ed: K, Wegrich, G, Kostka ve G. Hammerschmid), Oxford University Press: 1-20.
- Wegrich, K. ve Hammerschmid, G. (2017), "Infrastructure Governance as Political Choice", *The Governance of Infrastructure*, (Ed. K, Wegrich, G, Kostka ve G. Hammerschmid), Oxford University Press: 21-42.
- Wooldridge, J. M. (1996). *Introductory Econometrics: A Modern Approach*, Cengage, USA.
- Zergawu, Y. Z., Walle, Y. M., ve Giménez-Gómez, J. M. (2020), "The Joint Impact of Infrastructure and Institutions on Economic Growth", *Journal of Institutional Economics*, Vol.16, no.4: 481-502.
- Zouhaier, H., ve Karim, K. M. (2012), "Institutions, Investment and Economic Growth", *International Journal of Economics and Finance*, Vol.4, No.2: 152-162.

EK 1. Analize Dâhil Edilen Ülkeler

Arjantin		Guatemala	Nijer
Azerbaycan		Güney Afrika	Nijerya
Bangladeş		Gürcistan	Nikaragua
Belize		Hindistan	Özbekistan
Bolivya		Honduras	Pakistan
Brezilya		Kamboçya	Paraguay
Bulgaristan		Kamerun	Peru
Burkina Faso		Kazakistan	Polonya
Cezayir		Kenya	Romanya
Çin		Kolombiya	Rusya
Demokratik Kongo Cumhuriyeti		Kongo Cumhuriyeti	Senegal
Dominik Cumhuriyeti		Kosta Rika	Sri Lanka
Ekvator		Lübnan	Tanzanya
El Salvador		Macaristan	Tayland
Endonezya		Malezya	Togo
Ermenistan		Meksika	Tunus
Fas		Mısır	Türkiye
Fildişi Sahili		Moldova	Uganda
Filipinler		Morityus	Ukrayna
Gabon		Mozambik	Ürdün
Gana		Namibya	
Gine		Nepal	

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.04.2024 ✓Accepted/Kabul:13.07.2024

DOI:10.30794/pausbed.1463810

Research Article/Araştırma Makalesi

Tabanlı, E. (2024). "Süreç Felsefesi, Töz Kavramını Zorunlu Olarak Dışlamakta Mıdır?", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 63, ss. 49-57.

SÜREÇ FELSEFESİ, TÖZ KAVRAMINI ZORUNLU OLARAK DIŞLAMAKTA MIDIR?

Egemen TABANLI*

Öz

20. Yüzyıl'da Henri Bergson, John Dewey ve Alfred North Whitehead tarafından sistemli bir şekilde ortaya atılmış olan süreç felsefesinin temel argümanı, gerçeğin statik değil, dinamik bir yapıda olduğu yönündedir. Bu çerçevede süreç felsefesi, varlığın statik ve kalıcı yönünü vurgulayan töz düşüncesinin karşıt cephesindeki bir yaklaşım olarak düşünülmüştür. Bu çalışmada, süreç felsefesinin Whitehead kanadında işin aslının tümüyle böyle olmadığına yönelik bir düşünce ortaya atılacaktır. Bu düşünce çizgisi içerisinde töz kavramının kategorik olarak reddedilmediği, onun reforme edilerek tekrar gündemi oluşturacağı savunulacaktır.

Anahtar kelimeler: *Süreç, Töz, Nesnellik, Edimsellik, Edimsel varlıklar, Ebedi nesnel.*

DOES PROCESS PHILOSOPHY NECESSARILY EXCLUDE THE CONCEPT OF SUBSTANCE?

Abstract

In the 20th century, Henri Bergson, John Dewey and Alfred North Whitehead systematically put forward the basic argument of process philosophy that reality is not static but dynamic. In this framework, process philosophy is considered as an approach on the opposite side of the term of substance, which emphasizes the static and permanent aspect of existence. In this study, an idea will be put forward that this is not the case at all on the Whiteheadian aspect of process philosophy. Within this line of thought, it will be argued that the term of substance is not categorically rejected, but that it will be reformed and put back.

Keywords: *Process, Substance, Objectivity, Actuality, Actual entities, Eternal objects.*

*Dr., egementabanlı@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-6867-0068>)

GİRİŞ

Süreç felsefesi, felsefe başladığından beri¹ bizimle olsa da filozofların şeyler veya *yalın varlıklar*² olarak ifade edebileceğimiz tözler hakkında felsefe yapmalarının gölgesinde kalmıştır. Tözler izole varlıklar olarak tasarlanırlar. Bunlar, klasik atom öğretisinde olduğu gibi maddi şeyler olmak zorunda değildirler. Platon'un ideaları gibi zihinsel şeyler de olabilirler. Ancak mesele şu ki bunlar bir boşluğun içinde, tek başına ve değişmeden salınıp duran şeyler gibi tasarlanırlar. Kendisi dışındaki şeylerle herhangi bir ilişkisi fark edilirse bu ilişki ikincil olarak kabul edilir (Moon,2012: 3). Herakleitos ve ardılarını saymazsak Eski Yunan felsefesi, doğadaki ilişkisellik ve buna bağlı olarak ortaya çıkan değişim veya oluş olgusunu kabul etse de bu olgunun hareketsiz öge(ler)in bir sonucu olması gerektiğini öne sürmektedir. Zira bu dönemin filozofları, oluşu mümkün kılmakla birlikte kendisi oluştan etkilenmeyen yalın varlık(lar)ı varsaymış ve soruşturmalarını bu çerçevede yürütmüşlerdir (Erkızan, 2002: 197). Bu da oluş halinde olan doğanın temeline devinimsiz öge(lerin) yerleştirilmesi anlamına gelmektedir. Süreç felsefesi ise bu ilişkileri ve değişimleri, varlıkların kendisinden daha önemli görmektedir (Moon,2012: 3). Başka bir ifade ile süreç felsefesi, herhangi bir edimselliğin, bütün anlar boyunca eşit ölçüde kendisine özdeş bir şekilde kalabileceği argümanını kategorik olarak reddetmektedir. Bu düşünce çizgisi içerisinde varlık, izole edilerek dondurulmuş kurguların içerisine hapsedilemez. Çünkü süreç felsefesinde varlık, ilişkisel bir ağın içerisinde tesir eden ve müteessir olan şeyler olarak öne sürülmüştür.

Eleali filozoflarla başlayan ve Eski Yunan düşüncesinin genelinde hâkimiyet kuran töz fikri, en temelde duyulur ve düşünülür olan arasındaki bağdaşmazlık düşüncesinden köken almaktadır. Özellikle presokratik filozofların hemen hepsi, duyulur dünyanın değişken doğası ile düşüncenin (ve onu temsil eden dilin) değişmez doğası arasında uyumsuzluk görmekte, birinci elden tecrübe ettiği *oluş* karşısında düşüncenin değişmez formlarını değil, oluşu kabahatli bulmaktadır. *Gerçeklik değişiyor, fakat değişmemelidir* minvalinde ifade edilebilecek bu yaklaşım, Eski Yunan felsefesini değişmeyen ve hep aynı kalan tözlerin arayışına itmiştir (Bergson, 2017: 360). Aristoteles ve Platon da kendilerinden önceki Yunan düşüncesini, deneyimlenen dünyayı açıklamak için yalın varlıkların arayışıyla işgal edilmiş halde bulmuş (Whitehead, 2017: 27) ve kendi felsefeleri de bu yalın varlık düşüncesinden büyük ölçüde etkilenmiştir.

Doğa filozoflarının “Doğa neyden meydana gelir?” sorusuyla sınırlı olan soruşturma alanı, Aristoteles ile birlikte doğanın sınırlarını aşarak bilgi teorisinin bir nesnesi haline gelir (Whitehead, 2017: 27-28). Fakat bilgi teorisi, bilginin kendisinden önce gelen varlık alanından bağımsız değildir. Çünkü bilme etkinliği, en nihayetinde var olana yönelik yürütülen bir etkinliktir ve bu yüzden de varlığın en saf ve karışım halinde olmayan bulunuşuna işaret eden töz kavramı bu etkinliğin dışında bırakılmamıştır. Bu yüzden hem Aristoteles hem de Platon'un ortaya attıkları bilgi teorileri, kendi varlık görüşlerinden bağımsız değildir.

Aristoteles'in sıklıkla ihtilafa sebep olan birbirinden farklı töz tanımları vardır. Zaten Aristoteles'in tek, anlaşılır ve kesin bir töz kavramı öne sürmeyi amaçlayıp amaçlamadığı şüphelidir (Lloyd, 2014: 54-55). Bunlardan ilki ve Aristoteles tarafından *asli* olarak nitelendirilen töz tanımı şu şekildedir: “Ne bir taşıyıcı için söylenen ne de bir taşıyıcı içinde olan varlıktır; örneğin belli bir insan veya belli bir at” (Aristoteles, 2014: 12-13). Bu tanımdaki karşılığıyla töz, müstakildir. Ferdi ve dolayısıyla da tekil bir var olma biçimine işaret eder. Etkileme ve etkilenme kapasitelerinden arındırılmıştır. O, bütünüyle kendi kendisini temsil eder. Kendisi, başka bir şeye referans vermediği gibi, kendisi dışındaki hiçbir şey de ona referans vermemektedir. Dolayısıyla ilk ve en asli tanımıyla bir töz, evrenin geri kalanından bağımsız, ontolojik bir varoluş biçimidir.³ *Metafizik Zeta*'da *müstakil* ve *belirli* bir şey olmanın, tözün en temel karakteristiği olduğunu öne sürmüş olması bunun en açık göstergesidir (Aristoteles, 2021: 205). Böylece “kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan, yani kendisini teşkil edecek başka hiçbir fikrin yardımı olmaksızın hakkında fikir edindiğimiz şey” (Spinoza, 1965: 3-4) şeklinde üzerinde genel uzlaşa sağlanan töz tanımına ulaşılmıştır.

1 Süreç felsefesinin ufuk çizgileri sayılabilecek görüşlere ilk olarak Herakleitos'ta (İ.Ö. 540) rastlanmıştır (bkz. Platon, 2015: 52; Aristoteles, 2021: 39; Aristoteles, 2020: 156; Laertios, 2003: 424; Platon, 2000: 47).

2 Yalın varlıklar (hapla somata), halden hale geçse de varlığı baki kalan tözsel şeyler şeklinde tanımlanırlar. Tözsel şeyler, felsefeyle ilk uğraşanlar tarafından diğer var olanların öge ve ilkesi olarak tasarlanırlar. Örneğin Thales, Anaksimenes, Herakleitos ve Empedokles'in ortaya atmış oldukları öğretilerin merkezine koydukları maddi varlıklar, yalın varlık tasarımına ilişkin en eski örneklerdir (Aristoteles, 2021: 23-25). Aristoteles karışmamış haldeki elementleri yani dört öğeyi çoğunlukla yalın varlıklar olarak adlandırır. Ortaya atmış olduğu töz kavramının tanımlarından birinde töz ve yalın varlıklar arasındaki benzetme kurar (Aristoteles, 2021: 157).

3 Süreç felsefesinin kategorik olarak reddedeceği töz, asli tözdür.

Aristoteles, asli tözlerden ayrı olarak *tür* ve *cinsi* de töz olarak değerlendirir. Örneğin belli bir insan, tür olarak *insandadır*, türünün cinsi ise *canlıdır*. Bu minvalde insan ve canlıya *ikincil tözler* demıştır. Fakat Aristoteles'e göre tür, töz adını almaya cinsten daha layıktır; çünkü tür, asli töze daha yakındır. Zira herhangi bir asli tözün ne olduğu açıklanacak olsa, cins yerine tür verilirse daha bilinir ve yaklaşık bir açıklama verilmiş olacaktır; örneğin belli bir insan, *hayvan* yerine *insan* türü üzerinden gidildiğinde onun hakkında daha seçik bir şey söylenmiş olur. Çünkü ikincisi belli bir insana daha özgü, öteki ise daha ortak yani kapsamı geniştir (Aristoteles, 2014: 15). Buradan da görüleceği üzere töz olmanın değeri, genelden özele gittikçe artış göstermektedir. Dolayısıyla tür ve cins gibi tümeller her ne kadar töz olarak ortaya koyulabilse de asıl anlamıyla tözün varlığına tabidirler.

Aristoteles tözü tanımlarken kullandığı bir diğer ifade de *ne idülük*-tür (ti ên einai). Ne idülük kabaca bir şeyin ne olduğudur (Aristoteles, 2021: 209). Diğer bir ifadeyle, bir varlıkta, o varlık olması bakımından bulunana ne idülük denir. Aristoteles ne idülüğü açıklarken onun basitçe bir şeyin başka bir şeye eklememesi olmadığını vurgulayarak ve uyarır: "... ne idülük beyazın kendi başına bir yüzeyde olması gibi değildir, çünkü yüzeyde olmanın neliği beyazlığın neliği değildir. Ne idülük, bu ikisinden çıkan 'beyaz yüzey' gibi de değildir. Neden? Çünkü eklenmiş tekrar edilmiştir" (Aristoteles, 2021: 207). Aristoteles'in daha önceki töz tanımlarıyla ilişki kurarsak, tözün ferdi ve bir başına olanı temsil ettiğini hatırlarız. Burada da tözün bu anlamını muhafaza etmekte ve onu herhangi iki şeyin karışımı veya eklememesi olmaktan koruduğunu görmekteyiz. Öte yandan bir varlığa ilişkin ne idülüğün, onda arızı olarak bulunmaktan bütünüyle farklı olduğunu anlıyoruz.⁴

Var olanı bilgi çerçevesinde nesne edinen Platon (Güzel, 2002: 239) da duyulur dünyanın konusu olan nesnelerdeki değişimi, doğru bilgiyi olanaksız kılan bir olgu olarak görmüştür. Bu yüzden bir şeyin *ne* olduğuna yönelik tanımların, duyulur olanlar için imkânsız olduğu sonucuna vararak onu, değişim olgusundan korunmuş başka bir varlık alanında aramış ve *idealar* kuramına ulaşmıştır (Aristoteles, 2021: 39). *Devlet*'in beşinci kitabında güzellik kavramından pay alan münferit nesnelere bizzat güzellik kavramının kendisi karşılaştırılırken oldukça belirgin olan bu ayırım, bilimsel bilgi ile sanı arasındaki farkı da tayin etmektedir. Platon'a göre bilimsel bilgi, kavrayışın konusu olan değişmez güzellik kavramının bilgisiyken, sanı, bu güzellikten pay alan münferit nesnelere bilgisidir (Platon, 2007: 188). Birincisi varlığın hep aynı kalan değişmez özüne (töz) işaret ederken ikincisi, sürekli değişime maruz kalan görünüşlerin bilgisidir (Platon, 2007: 191). Aristoteles, iki farklı bilme etkinliği olan fizik ile ilk felsefe ayırımı yaparken benzer bir kıstası temel alır. Aristoteles için fizik, doğa üzerine yürütülen bir bilme etkinliğidir. Doğa, belli bir amaca doğru yol alan, devinmekte ve değişmekte olan bir olgudur. Dolayısıyla fiziğin konusu, mekân ve zaman sınırları içerisinde değişmekte olanlar üzerine yoğunlaşır (Aristoteles, 2020: 93). Aristoteles her ne kadar fiziği de bir çeşit bilgelik olarak kabul etse de asıl bilgelik, değişenin değil, değişmeyen bilgisi olduğunu öne sürer (Aristoteles, 2021: 109). *Metafizik* adlı eseri boyunca aradığı bilim, bu değişmeyen asıl ilke ve nedenlerin bilgisidir. Asıl ilke ve nedenlerin bilgisi, fiziğe değil ilk felsefeye⁵ kayıtlıdır. Özetle ne Platon ne de Aristoteles duyulur dünyaya hâkim olan oluşu reddetmişlerdir. Her ikisi de duyulur dünyaya ilişkin temel karakteristiğinin ebediyet veya kalıcılık değil, oluş veya değişim olduğu noktasında mutabıktır. Fakat Platon, oluşa tabi olan duyulur dünyanın bilgisini sanı olarak adlandırarak onu bilgelik kavramının dışında konumlandırırken, Aristoteles, duyulur dünyaya ilişkin bilginin her ne kadar ebedi ve hareketsiz olan ilkelerin bilgisi kadar olmasa da bir çeşit bir bilgelik olduğunu öne sürmektedir.

Eski Yunan felsefesinde gerek varlığın kendisine, gerekse de onun bilgisine yönelik bu çift kutuplu yaklaşım, kendisinden sonraki bütün Batı felsefelerine mührünü vurarak ilerlemiştir. Düşüncenin daha sonraki seyri içerisinde oluş kavramı modern dönemin süreç felsefesine geline kadar başlı başına konu edinilmese de Ortaçağ'daki Skolastik fikir ve inanç hareketiyle beraber mekân-zamansal dünyanın sonluluğuna yönelik teolojik bir vurgu olarak kendisini hissettirmiş ve Tanrı'nın ebediliğinin karşısında değersiz olanı tanımlamak için kullanılmıştır. Dolayısıyla Ortaçağ'da Tanrı ile töz kavramının iç içe geçtiği, tözün değişmezliği veya ebediliği

4 *Metafizik*'te tözle ilişkilendirilen ve nispeten daha az söz konusu edilen kavramlarla da karşılaşırız. Örneğin Aristoteles burada madde, form ve bunların birleşiminden ortaya çıkan töz kavramıyla karşılar. Öte yandan bir şeyin var olmasının nedeni olanlara da töz adını verir. Örneğin hayvan için can veya ruh (psykhê) bu kapsamdadır. Ayrıca bir şeyde içkin olan ve içkin olduğu şeyden çıkarıldığında parçası olduğu bütün darmadağın olan şeylere töz adını verir. Yüzey için doğru örneğini verir Aristoteles, genel olarak ise sayıyı örnek verir. Sayılar çıkarıldığında hiçbir şeyin var olamayacağı veya belirlenemeyeceği postulatından hareket ederek (Aristoteles, 2021: 159). Zaman zaman asli töz tanımıyla dolaylı olarak örtüşen tarafları olsa bunlar soruşturmanın dışındadır. Tözün tanımına ilişkin sınırlılığımız asli töz tanımıyla çerçevelenmiştir. Bunun sebebi ise süreç felsefesinin cephe aldığı tözün, asli töz olmasıdır.

5 İlk felsefe veya yaygın kullanılışıyla metafizik, var olanı *var olması bakımından* inceleyen düşünme etkinliğidir. Dolayısıyla tümel soruşturmayı amaç edinir (Aristoteles, 2021: 101). Bu minvalde durmadan bozuluş ve oluş içerisinde olan duyulur dünya (Aristoteles, 2021: 127) fiziğin konusuyken, değişmeden kalan varlığın (töz) bilgisi ilk felsefenin araştırma konusu olarak belirlenir.

nosyonunun Tanrı'ya aktarıldığı görülmüştür. Bu minvalde Tanrısal töz, her türden değişim olasılığından arınırken Tanrısal tözün bir yaratımı olan doğal olgular, önceden belirlenmiş bir sona doğru devinmekte ve değişmektedir. Yeniçağ felsefesi ise Descartes ve ardılları ile birlikte bilginin kesinliği bahsini tekrar felsefenin gündemi haline getirmiştir. Bu dönemde Malebranche, Spinoza ve Berkeley, Descartes'ın, dış dünyanın varlığı ile ilgili kuşkusu bakımından ortaya attığı temel soruyu çözmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Yeniçağ felsefesinin üzerinde döndüğü eksen, tasarımıımızda verilen ideal, öznel dünyanın, tasarımıımızdan bağımsız nesnel dünya ile bağını, ayırımıını araştırmak üzerine kurulmuştur (Schopenhauer, 2007: 27). Böylece Yeniçağ felsefesi, duyulur ve düşünülür dünya ikiliğini korusa da duyulur dünyadaki oluş/değişim olgusunu başlı başına konu edinmemiştir.

Buraya kadar ifade edilenlere bir bütün olarak bakıldığında doğadaki oluş sürecine hatırı sayılır bir yer ayıran düşünce döneminin Eskiçağ Yunan felsefesi olduğu ve bunun da özde Herakleitos ve onun etki alanına girmiş olan Eski Yunan filozofları olduğu öne sürülebilir. Bununla birlikte yine kökenleri Eski Yunan düşüncesine kayıtlı olan töz kavramı, değişmekte olan duyulur gerçekliklere karşı kalıcılığı veya ebediliği temsil etmektedir. Bu düşünce hattı çerçevesinde töz kavramı, değişime tabi olan duyulur dünyadan ayrı bir konuma yerleştirilmiş ve ondan ayrılmıştır. Süreç felsefesinin modern dünyadaki çıkış noktasına baktığımızda ise tözün bu anlamına yönelik bir hesaplaşmayla karşılaşırız. Soru şudur: Süreç felsefesi, töz düşüncesini kategorik olarak ret mi etmektedir?

TÖZ VE SÜREÇ

20. yüzyıl süreç felsefesi, kendi kendine yeten nihai varlık veya en genel anlamıyla *töz* yerine *oluş* fikrini öne çıkarmış böylece var olanların kendi başına ve kendi kendisiyle sınırlı olmadığını öne sürerek ilişkisellik kavramını açıklayıcı ilke olarak belirlemiştir. Bu düşünce çizgisi içerisinde her şey, kâinatın geri kalanıyla bir bütünlük oluşturmaktadır. Öte yandan bu bütünlük değişim ve yeniliğe kapalı sınırları olan bir düzensel yapıya değil, kesilmeksizin yenilenen bir organizmaya⁶ işaret etmektedir. Bu organizmayı oluşturan her organ kendi oluşumunun idamesi için ötekilere ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla süreç kavramıyla karakterize edilen öğretici, geleneksel teklik kurgularının tam karşısında yer almaktadır:

“Evrenin bir aradalığından kaçış yoktur” (Whitehead, 1948: 62).

Yukarıda betimlendiği kadarıyla süreç felsefesi, var olanı yalıtarak yalnızlaştıran ve onu kendisi dışındaki var olanlara kapatan, böylece onu *olduğu gibi*, ne ise o şekilde kurgulanabilen ve temsili kavramlarla sergilenebilen bir numuneye dönüştüren klasik töz öğretisiyle kategorik olarak karşıtlık içerisinde. Burada tanık olduğumuz doktrin, *oluş* (becoming) kavramının *varlık* (being) veya *şey* (thing) kavramına tercih edilerek, onu varlığın açıklayıcı ilkesi olarak öne sürülmesidir. Bu minvalde deneyimin konusu olan gerçekliğin doğası *töz* (substance) veya *şeysellik* (thingness) değil, *oluştur* (becoming). Bu öğretinin en açık izahına Whitehead'in varlık ve oluş kavramlarını bir arada kullandığı süreç tanımında rastlarız. Whitehead şöyle bir tanım yapar:

“Onun varlığı, onun oluşu tarafından inşa edilmektedir. Bu süreç ilkesidir” (Whitehead, 1978: 23).

Öteden beri birbirlerine karşıt olarak konumlandırılan varlık ile oluş kavramları bu tanımda bir araya gelmekte, bununla kalmayıp birbirlerine raptedilmektedir. Öyle ki bu tanımdan anladığımız, varlık olmadan oluş, oluş olmadan da varlığın ortaya koyulamayacağıdır. Whitehead bu düşüncesinin izlerine Sokrates öncesi Yunan düşünürlerinden Herakleitos'ta rastladığını dile getirir. Özellikle insanoglunun ilk muğlak genellemesi olarak öne sürdüğü “*Her şey akar*”⁷ ifadesi üzerinde odaklanan Whitehead, modern metafiziğin, son sözcüğü (akar) izole ederek yola koyulduğunu savunur (Whitehead, 1978: 208). Böylece modern metafizik varlığı oluşa kapatarak tözsellik vurgusunu öne çıkarmıştır.

Whitehead'in süreç tanımına geri dönersek bu tanımda varlık ve oluş birbirine bağlanırken oluş kavramının belirleyiciliği hemen göze çarpmaktadır. Yani oluş, varlığı belirleyen bir faktör olarak saptanmıştır. Fakat tanıma dikkat edilirse varlıktan bağımsız veya varlığa rağmen bir oluştan bahsedilmemekte “onun” (varlığın) oluşundan bahsedilmektedir. O halde varlık olmadan, oluşun gerçekleşemeyeceği açıktır. Bu düşünce çizgisi içerisinde varlık kavramının, oluşun koşullarını sağlayan bir faktör olarak öne sürüldüğü sonucuna da varılabilir. Özetle süreç

6 Bir yanda organizma öbür yanda onu oluşturan parçalar gibi nihai bir ayırım yapılmadığını belirtmek isteriz. Zira her bir var olan, kimi zaman organizmanın kendisi, kimi zamansa bir organizmanın bileşeni olabileme potansiyelliğine sahiptir. Bu açıdan bakıldığında bütün edimselliklerin birer organizma olduğunu söylemekte sakınca görmüyoruz.

7 Bu söz sıklıkla Herakleitos'a izafe edilse de onun yapıtından günümüze ulaşabilmiş az sayıda *parçalar* içerisinde böyle bir ifadeye rastlayamaktayız. Ona ait olsun veya olmasın, “İki kez giremezsin aynı ırmağa” (Herakleitos, 2021: 49) diyen Herakleitos'un bu cümlemin altına imzasını atacağına kuşku yoktur.

felsefesi kapsamında ne varlıksız bir oluştan ne de oluşsuz bir varlıktan söz edilebilir. Böyle bir metafizik dizgede, var olanın gerçek doğasının tözsellik olmadığı açıktır.

SÜREÇ FELSEFESİNİN KISA SERÜVENİ

On yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar devam eden üç yüz yıllık dönemin hâkim sesi, bilimin kavramları için yeterli bir zemin sağlayan ama hemen hemen hiç sorgulanmayan maddecilik öğretisidir (Whitehead, 2018: 153). Bu öğreti, Antikçağ ve Ortaçağ kozmolojilerinde birbirinden ayıramayacak ölçüde iç içe geçmiş olan madde, canlılık ve us kavramlarını ayırıştırarak maddenin değişimlerini canlılıktan ve ussallıktan uzak ölü devinimler olarak tasarlamıştır. Bu dönemde Descartes, biyolojik olguları bile bu fiziğin terimleriyle açıklamaya çalışmış, canlı varlıkları otomatlar olarak düşünmüştür (Collingwood, 2020: 151). Bu haliyle doğa yaşamsallıktan yoksun bir mevzudur; maddenin amaçsızca ve anlamsızca hücumundan ibarettir (Whitehead, 2018b: 80). Descartes'ten sonra gelen Newton bu düzeneksel şemayı temel almış ve döneminde neredeyse kutsal kitaplar kadar saygı gören ve okunan başyapıtında⁸ mekân-zamanı eşyayı ihtiva eden fakat ihtiva ettiği eşyayla herhangi bir asli ilişkisi olmaksızın var olan mutlak bir *kap* (receptable) olarak öne sürmüştür (Newton, 1998: 72). Böylece mekân-zaman ile madde arasındaki ilişki, basit bir *işgal* (occupation) ilişkisine indirgenmişti. Her madde zerresi, mekân-zamanın bir bölgesini işgal etmektedir (Whitehead, 2018a: 15). Ayrıca madde, zamanın taksiminde kayıtsızdır. Bu da zamanın geçişinin, maddenin özünden ziyade bir ilineği olduğu; maddenin, zamanın her bir anında aynı ölçüde kendisi olarak kaldığı sonucunu doğurmaktadır (Whitehead, 2018b: 74). Böylece bir madde zerresi pasif bir olgu olarak bir saniye, bir saat veya bir yıl boyunca aynı olan bireysel bir gerçeklik olarak düşünülmektedir⁹ (Whitehead, 2017: 11). Böyle bir doğa sistemi içerisinde her bir madde zerresi müstakil bir bireyselliğe sahiptir. Böylece her bir zerre, işgal ettiği bölgede *kendine yeter* bir şey olarak düşünülmektedir (Whitehead, 2018a: 27). Örneğin bir taş, kendisinden başka hiçbir şeye atıfta bulunmaksızın eksiksiz olarak tanımlanabilir ve tayin edilebilir. O, koca evrende tek başına, mekânın tek sahibi olabilir, böylece nasılsa o şekilde, olduğu gibi kalabilir. Ayrıca bu taş, geçmişe ya da geleceğe herhangi bir atıfta bulunmaksızın, şimdiki anın dolaysızlığı içinde yeterince tanımlanabilir (Whitehead, 1969: 200).

Özetlemek gerekirse 20. yüzyılda ortaya atılmış olan süreç felsefesinden önceki üç yüzyıl,¹⁰ maddeyi, onu kuşatan bütün evrenden ayıran ve onu izole eden bir bilim ve felsefe anlayışına sahipti. Antikçağ'da ortaya atılan töz kavramının genel karakteri, bu yüzyıllarda madde kavramına atfedilerek onu kendi ötesindeki varlık alanından kopartmış, kendi kendisine yeten, kendi kendisi için var olan bir şeye dönüştürmüştü. Doğa, devinimsiz¹¹ ve mutlak anlamda irtibatsız olan tözsel madde zerrelere basit bir toplamı olarak tasavvur edilmiş ve bu düşünce genel bir kabul görmüştü. Bu tözsel madde, nitelikleri kendisinde barındıran bir taşıyıcı veya dayanak olarak kavranmıştı.¹² Burada töz ve nitelik arasındaki ilişki salt konumlanmaya dayalı bir ilişki düzeyiyle sınırlanmıştı. İçsel bir ilişki söz konusu değildi. Madde ile mekân-zaman arasındaki ilişki de dışsaldı. Bu konudaki genel kabul, maddenin gelip mekân ve zamanda bir yer işgal ettiği yönündeydi.

Söz konusu yüzyılların genel karakterini veren bir diğer yaklaşım ise akıl ve doğa arasındaki kökensel düalizmdi. Akıl (cogito), her ne kadar kendisi dışındaki dünyayla bağlantısını tanımlayacak argümanlar geliştirilememiş olsa da yüksek dereceli soyutlamaları sayesinde bütün kâinatı anlayabilme ve anlamlandırabilme yetenekleriyle donatılmıştı. Kısaca dönemi karakterize eden temel düşünce, evrenin, değişmeyen birtakım soyutlamalar ve mutlak doğrular temelinde açıklanabileceğiydi. Bu yaklaşım, olguları dondurarak kategorize eden, böylece onlar üzerinde egemen olmayı misyon edinen dönemin indirgemeci anlayışı için oldukça kullanışlı ve bilimsel düzeydeki sonuçları oldukça göz kamaştırıcıydı.

8 Mathematical Principles of Natural Philosophy.

9 Bunlar aslında sağduyu verileriyle de uyum içerisinde. Etrafımızdaki eşyaları hep kendisine özdeş bir şekilde kavradığımızı düşündüğümüzü hesaba kattığımızda burada ne demek istediği daha net anlaşılır. "Aynı hayvan bedeniyle aynı sandalyede aynı evde saatlerce otururuz" (Whitehead, 2017: 11).

10 Büyük bir kolaylık sağlasa da bahsedilen yüzyıllar düşünsel planda tümüyle homojen özellikte değildir. Ne var ki ilgili dönemin sonunda bu düzeneksel evren anlayışına karşı romantik tepkiler görmezden gelinemez bir etki yaratmıştır. Bu etkinin, süreç felsefesinin fikir zeminini hazırlaması bakımından oldukça önemli olduğu görmezden gelinemez. Bununla birlikte ilgili yüzyıllar içerisinde farklı tınılara yer vermek, asıl meseleden sapmanın yanı sıra, bir makalenin ideal sınırlarını da aşmaktadır.

11 Buradaki "devinimsizlik", yerel hareketten yoksunluk anlamına gelmez. Kast edilen şey, herhangi bir cismin, hareketlilik veya durağanlık halini korumasıdır. Bunu Galileo'nun keşfettiği ve Newton'un formüleştirdiği birinci hareket yasasından çıkarabiliriz: "Her cisim üzerine uygulanan kuvvetler yoluyla dinginlik ya da doğru bir çizgide biçimde devim durumunu değiştirmeye zorlanmadıkça o durumu sürdürür" (Newton, 1998: 79).

12 Bu düşünce, gündelik sağduyu bilgisiyle de örtüşüyordu. Ne de olsa biz eşyayı bazı niteliklere sahip varlıklar olarak kavramaktaydık.

19. yüzyılın bitiminde düşünce dünyasının değişmez addettiği mutlak hakikatler sarsılmaya başladı. Fizik biliminde gerçekleştirilen yeni deneyler, madde düşüncesine yönelik eski yaklaşımı şüpheli hale getirdi. Madde zerrelere atfedilen tözsel boyuttaki kararlılık veya stabilite, yerini dalgalanmalara bıraktı. Artık evrenin geri kalanından bağımsız müstakil yalın gerçeklikler veya kendinde şeyler düşüncenin hâkim kodlarının bir parçası olmaktan çıktı. Mekân-zaman ve madde arasında kurgulanan tözsel bağımsızlık, yerini bu ikisi arasındaki ayrılmaz bir ilişkiye bıraktı. Mekân-zaman (çevre), her şeyin doğasına katılan ve onu dönüştüren bir unsur olarak düşünülmeye başlandı. Biyolojide ortaya koyulan yeni tezler de bununla paraleldi. Eski düşünce, canlıları basit otomatlar olarak görüyordu. Yeni yaklaşım ise çevrenin getirdiği yeni koşullara tepki veren ve yeni davranış örüntüleri sergileyebilen canlılardan bahsediyordu. Tüm bunlar, süreç felsefesine zemin hazırlayan yolun taşlarını döşemişti. Bergson, artık felsefenin töz araştırmaya veda etmesi lazım geldiğini söyleyerek *süre* fikrini öne sürüyor (Topçu, 2006: 45); Whitehead, edimselliğin temel karakterinin tözsel bağımsızlık değil, bir aradalık olduğunu ve bu yüzden de bunun evrensel bir ilke olarak benimsenmesi gerektiğini (Whitehead, 1948: 62); durağanlığı veya statikliği savunmanın ise evrenin özüne savaş açmak olduğunu vurgulamaktaydı (Whitehead, 1968: 354). John Dewey, doğanın organik bir bütün olduğunu, onda kökten kopukluklara ve ikiliklere yer olmadığını vurgulamaktaydı. Süreç filozofları olarak anılan bu üç filozofun birleştikleri nokta, doğaya ilişkin deneyimimizin açığa çıkarması gereken şeyin bağımsız ve birbirine aşkın olgular değil, ilişkisel ve bütüncül organizmalar olması gerektiğiydi. Doğaya ilişkin gerçek deneyim buydu. O halde evrendeki oluş sürecine ilişkin deneyimin ortaya koyulabilmesi için töz kavramının düşüncenin kodlarından kategorik olarak silinmesi mi gereklidir? Süreç kavramı, töz kavramını zorunlu olarak dışlamakta mıdır? Bu soruya, Whitehead'ın iki temel yaklaşımını temel alarak cevap vereceğiz. Birincisi edimsel varlıkların ferdi ve kamusal olması bağlamında; ikincisi ise edimsel varlıkların geçici ve kalıcı olması bağlamında.

TÖZ KAVRAMI VE EDİMSSEL VARLIKLARIN ÇİFT YÖNLÜ DOĞASI

Whitehead, *Süreç ve Gerçeklik* adlı eserinin önsözünde varlığın temel birimleri olarak öne sürdüğü edimsel varlıkların (actual entities), Kartezyen bir töz olduğunu açık bir şekilde dile getirmiştir. Fakat Whitehead'e göre Descartes'ın metafiziğinde, nitelik kategorisinin ilişkisellik kategorisi üzerindeki Aristotelesçi hâkimiyeti devam etmektedir. İşte Whitehead'ın geleneksel töz kavramına ilişkin dönüştürücü hamlesi burada karşımıza çıkmaktadır. Whitehead ilişkisellik (relativity) adını verdiği bir ilkeyi devreye sokarak, töz-nitelik eksenli ayrıştırıcı metafizik dizgelerin yerine, organik bütünlüğü ve kamusalılığı vurgulayan bir hamle yapmıştır (Whitehead, 1978: 148). Buradan hareketle Whitehead'ın, töz kavramını kategorik olarak reddetmediği, onun doğasına ilişkin yeni bir anlayış geliştirdiği öne sürülebilmektedir (Leclerc, 1953: 225). Peki, bir edimsel varlığın hem tözsel bir doğa sergilemesi hem de kendisi dışındaki diğer varlık birimleriyle ilişkili olabilmesi nasıl mümkündür? Burada edimsel varlıkların doğasına ilişkin iki farklı perspektifi ortaya koymayı gerekli görüyoruz. Birincisi, her edimsel varlığın, kendi oluşum sürecinin başlatıcısı ve yönlendiricisi olması bakımından bir fert olmasıdır. Bu açıdan edimsel varlığın tekillik sergilediğine yönelik bir yorumun acelecilik olduğunu şimdiden belirtmeyi gerekli görüyoruz.¹³ İkincisi ise her edimsel varlığın kendi ötesindeki varlıklar tarafından deneyimlenmeye açık kamusal varlık alanının bir nesnesi olmasıdır. Edimsel varlığın bu yönünün ise bütünüyle dolaysız bir varoluşa işaret ettiğini söylemenin ihtiyatsızlık olduğu kanaatindeyiz.¹⁴

Edimsel varlıkların ferdiyeti ve kamusalılığı arasındaki farkı açık kılmak adına Whitehead potansiyelliğin iki yönünü vurgular. Bunlar *genel potansiyellik*¹⁵ ve *gerçek potansiyellik*¹⁶. Whitehead'e göre bir edimsel varlık, kendi oluşum sürecinde iki temel kaynağa sahiptir. Bunlardan biri Whitehead'ın *ebedi nesnelere*¹⁷ adını verdiği renk, koku, tat, şekil, ses, ağrı, sevinç, hüzn gibi kaynağı doğrudan edimsel dünya olmayan ve dolayısıyla da oluş içinde olmayan (değişmeyen) varlıklardır. Whitehead'e göre bunlar mekân-zaman içinde konumlanmazlar. Peki nerededirler? Whitehead'ın metafizik dizgesi içerisinde her şey bir yerde olmalıdır (Whitehead, 1978: 46) ve ayrıca her şey edimsel bir varlığa referans vermelidir (Stengers, 2011: 263). Peki, mekân-zamansal olmayan fakat aynı zamanda edimsel olan şey nedir? Whitehead'ın Tanrı postulatı bu görevi görür. Mekân-zamansal olmadığı halde edimsel olan ve edimsel dünyaya, içinde barındırdığı ebedi nesnelere sayesinde etki eden varlık Tanrı'dır.

13 Bunun böyle olmadığı sonuç bölümünde tartışılacaktır.

14 Sonuç bölümünde ortaya koyulacaktır.

15 General potentiality.

16 Real potentiality.

17 Eternal objects.

Tanrı'nın bu görevi yerine getirebilmesi için onun da iki yönü olmalıdır. Birincisi Tanrı olmanın ayırt edici özü olan tikel edimselliklerle olan ilişkisinden soyutlanmış yönüdür. Bu, Tanrı'nın kadim doğasıdır.¹⁸ Bütün ebedi nesnelere, yani genel potansiyellikleri kendi içinde barındırması bakımından edimsel dünyanın karakteristiği olan mekân-zamandan ayrı olmasına işaret eder. Bu yönüyle Tanrı, kendi kendisiyle baş başadır ve edimsellikten yoksundur (Whitehead, 1978: 33). Tanrı'nın edimsel olmayan bu yönü, varoluşun yaratıcı gücü olarak görülen oluş içinde sayısız edimselliğin ortaya çıkmasını ve gelişmesini mümkün kılar (Emmet, 1992: 106). Fakat bunun gerçekleşebilmesi için mekân-zamansal olmayan ve dolaysızca var olan Tanrı'nın, mekân-zamansal olan edimselliklerle bağlantılı olan bir yönünün de olması gerekir. Aksi takdirde kendinde barındırdığı ebedi nesnelere, edimsel dünya ile buluşması mümkün değildir. Whitehead bu bağlantının gerçekleşebilmesi için önermeler (propositions) adını verdiği varsayımsal bir iletişim ağı ortaya koyar. Bu iletişim ağı, mekân-zamansal olan edimsel dünya ile mekân-zamansal olmayan ebedi nesnelere arasındaki ilişkiyi mümkün kılar. Edimsel varlıkların, hangi ebedi nesnelere kendi oluşum sürecine katacağı kesin sınırlarla çizili değildir. Dolayısıyla bu bir seçim sürecidir ve edimsel varlığın ferdiliğini belirler.

Gerçek potansiyellik ise edimsel varlığın bizzat içinde bulunduğu edimsel dünyasından elde ettiği verilerdir ve bu potansiyellik, edimsel varlığın doğasına doğrudan etki eder. Whitehead'ın kendi ifadesiyle "Çevre her şeyin doğasına dâhil olur" (Whitehead, 2018a: 25). Peki, çevre nedir? Bir edimsel varlığın çevresinde ne vardır? Bu soruya Whitehead'ın şu cümlesinden hareketle bir yaklaşım geliştirilebilir: "Edimsel varlıklardan ayrı olarak hiçbir şey yoktur; sadece hiçlik vardır" (Whitehead, 1978: 43). Dolayısıyla bir edimsel varlığı kuşatan diğer edimsel varlıklar, onun çevresini oluşturmaktadır ve o, bu çevreye kayıtsız kalamamaktadır. Peki, burada ayrımı belirleyen şey nedir? Bir edimsel varlığı, diğer edimsel varlığın çevresi konumuna getiren şey nedir? Burada Whitehead'ın kavram üretiminin bir diğer örneğiyle karşılaşırız.

NESNEL ÖLÜMSÜZLÜK

Whitehead, edimsel varlığın gerçekleşme sürecini, "bir edimsel varlığın potansiyelinin başka bir edimsel varlıkta gerçekleşmesi" (Whitehead, 1978: 23) olarak açıklar. Bunun mümkün olabilmesi için de bir edimsel varlığın bir diğeri için nesneleşmesi gerektiğini öne sürer (Whitehead, 1978: 28). Bu yüzden edimsel varlıkları, nesneleşerek kendileri dışındaki oluş süreçlerine katılan varlıklar olarak ortaya koymuştur (Whitehead, 1978: 111). Peki, bu ne anlama gelmektedir? Daha doğru bir şekilde sormak gerekirse, araştırmamız için bunun önemi nedir? Geçici bir cevap vermek gerekirse Whitehead'ın edimsel varlıklara atfettiği ölümsüzlük fikri ile geleneksel töz kavramına atfedilen oluşa kapalılık nosyonu arasında bir ilişkinin olup olamayacağı bakımından bu sorunun yanıtına ihtiyacımız olduğunu belirtmek isteriz.

Kadim düşüncenin töze yönelik en bilindik yaklaşımı, onun kalıcı veya ebedi olduğu yönündedir. Kendisi dışındaki her şey değişirken nasılsa o şekilde, kendisine özdeş olarak kalmaktadır. Bu düşünce Eski Yunan felsefesinden 20. yüzyıla kadar oluş kavramının yerine tözü veya yalın varlığı koyan ve onu önceleyen bütün Batı felsefesine sirayet etmiştir. Süreç felsefesinin en önemli ismi olan Whitehead'e göre ise evrenin kalıcılığını veya tözselliğini savunmak kâinatın özüne karşı savaş açmak demektir (Whitehead, 1969: 354). Whitehead, kesin bir dille kâinatın tükenmekte olduğunu bu yüzden de bir sonluluk veya geçicilik düşüncesiyle karşı karşıya kalacağımızın kaçınılmaz olduğunu ifade eder (Whitehead, 1948: 61). O halde Whitehead'e göre edimselliğin asli niteliği geleneksel töz düşüncesinin tam karşıtı olan oluş (being) ve yok oluşturma (perishing). Fakat oluş ve yok oluş, edimselliğin açıklanmasında Whitehead'ın başvurduğu yegâne açıklayıcı kavram çifti değildir. Bunun yanında Whitehead, edimselliğin kalıcı bir boyutu olduğundan da bahseder. Peki, bu kalıcılığın mahiyeti nedir? Edimselliğin, oluş sürecinin dışında tözsel, dolayısıyla da yalıtılmış ve kalıcı bir doğasından mı bahsedilmektedir? Bir varlığa hem kalıcılık hem de geçicilik nasıl atfedilebilir? Burada Whitehead'ın *yok oluş* kavramına getirdiği yeni bir yorumla karşılaşırız: *Nesnel ölümsüzlük*.¹⁹

Whitehead, *Süreç ve Gerçeklik* adlı başyapıtının, yok oluş düşüncesinin Aristoteles'in oluş düşüncesiyle aynı düzeydeki bir çözümlemesi olarak okunması gerektiğini salık verir. Whitehead'e göre edimsel varlıklar geçmiş ya da başka bir deyişle *yok olmuş* varlıkları nesneleştirerek kavramak suretiyle kendi oluşumlarına dâhil ederler.

¹⁸ Primordial nature of God.

¹⁹ Objective immortality.

Whitehead buna *geçmişin kavranışı*²⁰ adını verir. Geçmişin kavranışı²¹, geçmişin yok olan bir unsur olduğu ve böylece nesnelleştiği anlamına gelir (Whitehead, 1948: 89). Bu düşünce çizgisi içerisinde geçmiş, kendisinin ötesindeki gelecekte yatan şimdi-de nesnel bir varlığa sahip olur (Whitehead, 1969: 246). Whitehead bu düşüncesini, ölü olanın canlı olan tarafından sahiplenilmesi olarak betimler. Yani kendi canlı dolaysızlığından kurtulmuş olan edimsel varlık, oluşun diğer canlı dolaysızlıkları içinde gerçek bir bileşen haline gelir. Whitehead buna nesnel ölümsüzlük adını verir (Whitehead, 1978: XIII). Buradaki temel görüş, bir edimsel varlığın, öznel olarak yok olsa da nesnel planda bir veri (datum) olarak varlığını devam ettirdiğidir (Whitehead, 1978: 31).

Aslında mesele gizem barındırmamaktadır. Çevremizdeki bir olayı gördüğümüzde veya işittiğimizde o olay aslında çoktan meydana gelmiştir. Öyle ki bedenimizdeki olayları hissettiğimizde veya duyumsadığımızda bile hislerimiz olaylarla eşzamanlı değil, onlardan sonra gelir. Olaylar, olaylar gerçekleşene kadar deneyimlenemez. Whitehead, oluş sürecinin bu geçmişe dönük yapısını genelleştirir (Hartshorne & Peden, 2010: 15). İnsanın günlük deneyiminde gözlemlediğimiz bu durumu canlı ve cansız bütün varlıklara aktarır. Böylece her edimsel varlık kendi oluşum sürecinin dolaysızlığı bakımından ferdi ve sonlu birer varlık birimiyken, sürecin sonunda kamusal hale gelerek nesneleşmekte ve *böylece* sonsuzlaşmaktadır.

SONUÇ

Süreç felsefesinin temel argümanı ile karşılaştırma yaparken kendi başına var olabilen, kendisi için tasarlanan ve başka şeylere referans vermeksizin dolaysızca fikir edinilebilen asli töz tanımını esas aldık. Bu, felsefe tarihinde en çok kabul gören ve tekrarlanan töz tanımıdır. İlgili töz kavramı, kâinatın geri kalanından yalıtılmış bir varoluşa sahip olarak tasarlanmıştır. Ayrıca o, kendi içinde bir tamlık, tamamlanmışlık barındırmaktadır. Bu yüzden onun hikâyesi daha en başından sonlanmıştır. Varoluşsal planda gideceği başka bir koordinat, oluşacağı başka bir şey, etki edeceği başka bir zaman dilimi yoktur.

Sorumuz şuydu: “Süreç felsefesi, töz kavramını zorunlu olarak dışlamakta mıdır?”.

İlk olarak Whitehead’in edimsel varlıklarının ferdi ve kamusal olması bakımından çift kutuplu bir doğa sergilediğini ve bunların temel karakteristiklerini ortaya koymuştuk. Bu ortaya koyulanlardan hareketle önce bir edimsel varlığın ferdiliği üzerinden onun diğer var olanlardan bağımsız bir tekillik sergilediği sonucuna ulaşamayacağı sonucuna varmaktayız. Çünkü burada asıl vurgulanmak istenen, edimsel varlığın kendisi dışındaki var olanları nasıl kavradığı, başka bir deyişle kendi oluşum sürecine nasıl kattığıdır. Dolayısıyla söz konusu ferdilik, ilişkisellik doktrini üzerinden ortaya koyulmaktadır. Bu yüzden kullanılması gereken terim tekillik değil, özgünlüktür. Bu değerlendirme sonucunda tözsel tekillik kurguları ile edimsel varlığın özgünlüğü arasında doğrudan bir benzerliğe ulaşamamaktadır.

Yukarıdaki bahis içinde kalmaya devam edersek edimsel varlığın ferdiliği, aynı zamanda onun oluş sürecinin tamamlanmamışlığına vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla edimsel varlığın bu yönü, tözün oluşa kapalı olan ve tamamlanmışlık barındıran yönüyle karşılaştırıldığında bir karşıtlık göze çarpmaktadır. Edimsel varlık, oluş süreci devam ettiği sürece ferdi olabilir. Dolayısıyla ferdilik ve tamamlanmamışlık eşgüdümlü olarak gitmektedir. Edimsel varlığın tamamlanışı ise onun varlığının diğer boyutuna işaret edecektir ki bu da onun ferdilikten çıkışı, kamusalığa geçişi olarak betimlenebilir. Whitehead bunu yok oluş kavramıyla açıklasa da asıl bahsetmek istediği, varlık alanından silinip gitmesi değil, öznelliğinin yok olması şeklinde yorumlanabilir. Çünkü Whitehead’e göre bir edimsel varlığın yok oluşu aynı zamanda onun nesnel bir ölümsüzlük kazandığı aşamadır.

Bir edimsel varlık yok olduğunda veya diğer bir deyişle nesnel ölümsüzlüğe ulaştığında dolaysız bir varoluşa mı kayıtlı hale gelmektedir? Kendi gerçekleşme süreci bittiğinde veya tamamlandığında evrenin geri kalanından koparak tözselleşmekte midir? Aslında metnin bütününe bakıldığında bu sorunun yanıtı açıktır. Bir edimsel varlık kendi gerçekleşme sürecini sonlandırıp nesnel bir ölümsüzlük kazansa da varlığın bir aradalığından

20 Prehension of past.

21 Whitehead, evrendeki dayanışmanın sadece şimdiki zamanı temel alan bir dayanışma olmadığını ortaya koymak için yeni kavramlar icat eder. Bu kavramlardan birisi de *kavrayış* (prehension) kavramıdır. Whitehead’e göre evrendeki edimsel varlıklar (actual entities), bilişsel olmayan bir idrak (apprehension) yetisine sahiptir. Whitehead bu bilişsel olmayan idraki, *prehension* olarak kavramsallaştırır. Bu kavramın işlevi, edimsel bir varlığın, kendisi dışındaki edimsel varlıkları nesnel düzeyde kavrayarak kendisine kattığını sembolize etmektir. Böylece oluş süreci devam eden edimsel varlık, oluş süreci bitmiş olan edimsel varlığı nesnel düzeyde kavrayarak kendisine katmakta ve onu bir potansiyel olarak kullanmaktadır.

kopmamaktadır. Kamusal yönüyle başka oluşumlar için nesnel bir veri haline gelmektedir. Kendi oluşum sürecinin öznel bir yönlendiricisi olmaktan çıksa da nesnellik planında ilişkiselliğin parçası olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles (1963). *Organon I* (Kategoriyalar) (çev. Hamdi Ragıp Atademir). Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Aristoteles (2020). *Nikomakhos'a Etik* (çev. Saffet Babür). BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- Aristoteles (2021). *Metafizik* (çev. Y. Gurur Sev). Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Bergson, Henry (2017). *Yaratıcı Tekâmül* (çev. Mustafa Şekip Tunç). Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Collingwood, R. G. (2020). *Doğa Tasarımı* (çev. Kurtuluş Dinçer). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Descartes, Rene. (2021). *Felsefenin İlkeleri* (çev. Mesut AKIN). Say Yayınları, İstanbul.
- Emmet, Dorothy. (1992). *The Passage of Nature*, McMillan Company, London.
- Erkızan, Hatice Nur. *İlkçağ Felsefesi ve Temel Kavramları Üzerine: Presokratikler. Felsefe Tartışmaları* (2002). (haz. Doğan Özlem-Hayrettin Ökçesiz-Şükrü Argın). Everest Yayınları.
- Hartshorne, C. & PEDEN, W. C. (2010). *Whitehead's View of Reality. In Cambridge Scholars*. (Vol. 11, Issue 3).
- Herakleitos (2021). *Kırık Taşlar* (çev. Alova). Can Yayınları, İstanbul.
- Laertios, Diogenes. (2003). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* (çev. Candan ŞENTUNA). Yapı Kredi Yayınları İstanbul.
- Leclerc, I. (1958). *Whitehead's Metaphysics: An Introductory Exposition The MacMillan Company*, New York.
- Llyold, G. E. Richard. (2014). *Aristoteles. Pinhan Yayıncılık*, İstanbul.
- Moon, Ostin. (2012). "From Heraclitus to Heisenberg: The Process of Processes," Society and Culture Undergraduate Research Forum, Spring 2012, Vol. 4, published by the Sonoma State University Anthropology Club.
- Newton, Isaac. (1998). *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri* (Seçmeler). (çev. Aziz Yardımlı) İdea Yayınevi, İstanbul.
- Platon (2007). *Devlet* (çev. S. Eyüboğlu – M. Ali Cingöz). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Platon. (2000) *Kratylos*. (çev. Cenap Karakaya). Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Schopenhauer, Arthur. *Parerga ile Paralipomena* (çev. Levent Özşar). Biblos Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Spinoza. (1963). *Etika*. (çev. Hilmi Ziya Ülken) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Stengers, I. (2011). *Thinking With Whitehead. In Harvard University Press*.
- Topçu, Nurettin (2006). Bergson. Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Whitehead, Alfred North (2017). *Doğa Kavramı* (çev. Sercan Çalıcı – Songül Köse). Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Whitehead, Alfred North (2018). *Bilim ve Modern Dünya* (çev. Sercan Çalıcı). Öteki Yayınevi, İstanbul.
- Whitehead, Alfred North (2018). *Doğa ve Yaşam* (çev. Sercan Çalıcı). Öteki Yayınevi, İstanbul.
- Whitehead, Alfred North. (1948). *Process and Reality: Essays in Science and Philosophy*. Rider and Company, London.
- Whitehead, Alfred North. (1969). *The Adventures Of Ideas*. The Macmillan Company, London.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.08.2023 ✓Accepted/Kabul:07.06.2024

DOI:10.30794/pausbed.1335904

Research Article/Araştırma Makalesi

Enes, E. ve Doğan Sözüer, Z. (2024). "Sıfır Atık Moda Tasarım Yaklaşımı ile Modern Şalvar Tasarımı", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 63, ss. 59-72.

SIFIR ATIK MODA TASARIM YAKLAŞIMI İLE MODERN ŞALVAR TASARIMI

Esra ENES*, Zehra DOĞAN SÖZÜER**

Öz

Şalvar, konfor açısından Türklerin eski çağlardan beri tercih ettiği bir alt giyim ürünüdür ve günümüzde geleneksel ve modern giyimin tercih edilen bir parçasıdır. Bu çalışmanın kapsamı, Türk giyim kültürünün önemli bir parçası olan şalvar tasarımını incelemek ve sıfır atık moda tasarım yöntemiyle modernize etmektir. Sıfır atık moda tasarım yöntemi, tasarım aşamasında kesim atıklarını önleyen bir yöntemdir. Sıfır atık moda tasarım yöntemi ile tasarım aşamasında atıkların çevresel zararını önlemek mümkündür. Bu çalışma, deneysel geliştirme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Konuyla ilgili mevcut literatür incelenmiş, geleneksel şalvarın model özellikleri araştırılmış ve modern çizgiler içinde sıfır atık hedefiyle yeni şalvar örnekleri geliştirilmiştir. Genel olarak incelendiğinde, geleneksel tasarım yöntemlerinin gözden geçirilmesi ve günümüz sürdürülebilirlik çalışmalarına katkı sağlamasıyla, sürdürülebilir tasarım yöntemleri kullanılarak modern dünyanın bir parçası haline getirilebilir. Sonuç olarak, eski tasarım yöntemlerini inceleyerek ve sürdürülebilir tasarım uygulamalarını benimseyerek şalvar, günümüz sürdürülebilirlik çabalarına değerli bir katkı yaparak modern dünyanın bir parçası olarak canlandırılabilir.

Anahtar kelimeler: Sıfır atık moda tasarım, Kumaş kesim atığı, Şalvar, Modernizasyon.

MODERN SHALWAR DESIGN WITH ZERO WASTE FASHION DESIGN APPROACH

Abstract

Shalwar is a bottom wear product preferred by Turks since ancient times in terms of comfort and is a preferred part of traditional and modern clothing today. The scope of this study focuses on the shalwar design, which is an important part of Turkish clothing culture. It has been examined and modernized using the zero-waste fashion design method. The zero-waste fashion design method is a technique that aims to minimize cut- and-sew waste during the design phase. By employing the zero-waste fashion design method, it is possible to prevent environmental damage caused by waste at the early stages of the design process. This study employed the experimental development method to conduct the research. The existing literature on the subject was reviewed, and the model lines of traditional shalwar were examined. Subsequently, modern shalwar samples were developed while targeting zero waste and incorporating contemporary elements. Generally examined that, by reviewing the conventional design methods and contributing to today's sustainability efforts, it can be transformed into a part of the modern world through the use of sustainable design methods. Consequently, examining old design methods and incorporating sustainable design practices, shalwar can be revitalized as a part of the modern world, making a valuable contribution to today's sustainability efforts.

Keywords: Zero waste fashion design, Cut-and-sew waste, Shalwar, Modernization.

*Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Moda Tasarım Bölümü, MERSİN.

e-posta: esraenes@tarsus.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5411-2989>)

**Doç. Dr., Haliç Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarım Bölümü, İSTANBUL.

e-posta: zehradogan@halic.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0318-5381>)

1. GİRİŞ

Şalvar sözcük kökeni Farsça 'sirval' kelimesinden türetilmiştir (TDK, 2022). Genellikle ağ çok bol ve düşük olan, bele bir uçkurla bağlanan, geniş bir pantolon türüdür. Şalvarın unisex bir dış giyim olması, rahat ve kullanışlı olması eskilerden beri süregelmektedir (Fidan, 2012). Orta Asya'dan günümüze kadar kullanılan şalvar formu genel olarak çok geniş bir formda belden büzülerek toplanan ve paçaları büzgülü ya da tasmalıdır ayakların üzerine dökülür (Koç ve Koca, 2011). Şalvar kullanımı Anadolu halkı tarafından çok yaygın olduğu için Türklerde de benimsenmiş bir giyim parçasıdır.

Kültürel olmasının yanı sıra fonksiyonelliği nedeni ile de hala tercih edilen şalvar formunun (Koca ve Baran, 2018), günlük işlerin yapılmasında (tarla ve bahçe işleri gibi) kişiye hareket kolaylığı sağlayan, kullanışlı, rahat ve fonksiyonel bir tasarıma sahip olduğu tespit edilmiştir. Şalvarların ağ kısmına kuş adı verilen esnek bir forma sahip kumaş parçası eklenerek, ağ formunda rahatlatma sağlayarak kişinin kullanımında daha fazla rahatlığa ulaşmasını sağlamaktadır (Fidan, 2012: 20). Şalvarın konforlu kullanım imkânı sunması köy şartlarında bağ ve bahçe işlerinde rol alan kadınlar ve erkekler tarafından tercih edilen bir giyim parçası olmasını sağlamıştır.

Türk giyim kültürünün ikonik bir parçası olan şalvar uzun yıllar boyunca varlığını değişik stillerde sürdürmeye devam etmektedir. Şalvar, cumhuriyet sonrası köyden kente; özellikle 1980'lerde doğudan ve güneyden İstanbul'a uzanan göçle birlikte Anadolu insanının giyim tarzının modern yaşama girişi ile şehir yaşamında bir yer edinmiştir. Kentli insanın giyim kuşamının bir parçası olarak şalvar gecekondu mahallelerinde tişörtlerle kombinlenerek günlük hayatta yer edinmiştir (Koca, Koç ve Vural, 2008). Şehir yaşamına uyum sağlamaya çalışan Anadolu insanı şalvarı günümüz modern çizgileri ile hala tercih etmektedir. Şalvar günümüzde Anadolu'nun birçok köyünde kullanımına devam edilen geleneksel Türk giyim kültürünün vazgeçilmez bir parçasıdır. Şalvar, Türklerin ata binmek için geliştirdiği ve günümüzde konfor açısından uygunluğu nedeni ile tercih edilen giysilerdir. Rissanen'in sıfır atık moda tasarım çalışmasında Turkish pant olarak değerlendirilmiş ve literatürdeki çalışmalardan önce var olan sıfır atık moda tasarım tarihi giysilere örnek olarak gösterilmiştir. Kalıp çiziminin gelişiminden önceki dönemlerde ortaya çıkan antik Yunan giysileri (peplos), kimono, sâri ve şalvar kumaş kesim atığına neden olmayacak biçimde ait olduğu zamanın imkanları dahilinde üretilmiş giysilerdir.

Bunların yanı sıra Gökarıksel ve Secor'un (2013) çalışmasına göre, bir Türk hazır giyim firmasının yaptığı açıklamaya göre, düşük bel pantolon formundaki özellikle şişkin görümlü ağa sahip olan şalvarlar (baggy trousers), Avrupa pazarında da tercih edilmektedir. Türkiye için geleneksel bir giyim olan şalvar, Güney Asyalı göçebeler tarafından Avrupa giyim tarzının bir parçası haline gelmiştir (Gökarıksel ve Secor, 2013). Avrupa'da modern giyim tarzına uygun şalvar modelleri ile pazar kazanan şalvar (Gökarıksel ve Secor, 2013), Türkiye pazarında da modern çizgilerle varlığını sürdürmektedir. Şalvar Orientalizmin keşfi sürecinde ERTE' nin illüstrasyonlarında da görülmüştür. Le Minaret oyununda Mata Hari için çizdiği illüstrasyon ve kostüm tasarımı 1913 yılına aittir (Şekil 1).

Şekil 1. Erté'nin Le Minaret oyununda Mata Hari'nin kostümü için yaptığı illüstrasyon (1913), mürekkepli kalem ve suluboya, 27x20 cm. özel koleksiyon (Kaynak: Alpat ve Papila, 2019. 567).

Teknik olarak incelendiğinde bel ve paça bölgesinde kumaşın büzülmesi ile farklı kumaş enlerinden elde edilebilecek bir kalıp olarak karşımıza çıkar. Rahatlık sağlamanın yanı sıra bolluk ölçüleri farklı olabileceğinden ölçü farklılıklarını tolare edebilen bir kalıp olarak kullanılmalıdır. Dikim işlem aşamaları azdır ve seri üretimde değerlendirilmesi bu sebeple mümkündür. Sıfır atık giysi üretiminde geleneksel giysi üretiminin bir parçası olan kalıp kesim aşamasında pastal planı yerleşimlerinin neden olduğu boşluklar kumaş kesim atığı (fire) nin tamamen engellenmesine yönelik tasarımlar geliştirilmesi hedeflenmektedir. Giysi kalıplarının sahip olduğu kıvrımlı kalıp parçalarının pastal planına adaptasyonunda kesim atığı sorununa çözüm geliştiren sıfır atık tasarım yöntemi. Son yıllarda moda tasarım literatüründe çeşitli sıfır atık moda tasarım yöntemleri geliştirilmiş ve bu konuda ilerlemeler sağlanmıştır. Timo Rissanen tarafından jigsaw puzzle (yapboz) yöntemi, Holly McQuillan tarafından Tessellation (mozaik) yöntemi ve Julian Robert tarafından çıkarma kesim (sub-cut) yöntemleri geliştirilmiştir (Enes,2021. 116). Bu çalışmada sıfır atık moda tasarım yöntemlerinden yap boz yöntemi geleneksel şalvar modeline adapte edilmiştir.

Bu çalışmada, sıfır atık tasarım yöntemi ile geleneksel Türk giysisi şalvar kalıbı modern çizgilerde yorumlanarak günümüz modern hayatının bir parçası olacak şekilde tasarlanmış ve stilize edilmiştir. Bu bağlamda öncelikle Anadolu bölgesinde hala kullanımda olan şalvar modelleri ve sıfır atık tasarım metotları incelenmiş ve bulgularda dört görünümünden oluşan modern şalvar uygulamasına yer verilmiştir. Bir koleksiyon görünümü sunması açısından dört görünüm çalışılması tercih edilmiştir.

2. GELENEKSEL ŞALVAR TASARIMLARI

Bu bölümde çalışmanın geleneksel Türk giyiminin bir parçası olan şalvar modelleri detaylıca incelenmiştir.

Şalvar giysisinin modeli yöresel farklılıklara sahip olmakla birlikte Anadolu'nun çeşitli köylerinde birçok giyim parçası ile kombinlenerek giyilmekteydi. Buna örnek olarak; Osmanlı dönemi halk giysilerinde biri olan şalvar, iç gömleği, entari ve şalvar üzerine giyilen kaftandan oluşmaktaydı. Şalvar, adın erkek ve çocuk giyiminin temellerini oluşturan bu parçalardan biriydi (Öngen, 2015). Kullanıldığı bölge halkının genel tercihine bağlı olarak belden büzgülü, yüksek ağ- düşük ağ, kuşlu, verev kesim, dar büzgülü, kısa-uzun, geniş ya da dar paça, düz ya da büzgülü paça, şeklinde değişik formlarda bulunmaktadır (Balci, 2018). Şalvar modelleri kullanıldığı bölgelere göre farklılık göstermektedir. Sivas yöresinde manşetli bir biçimde olan şalvar, üçetek ile giymekteydi (Aker, 2017.116). Bu örnek olarak Sabiha Aker'in çizimlerinde görüldüğü gibidir (Şekil 2). Paça kısmı ve bel hattı büzgülü şalvar modellerinin ölçüsü giyen kişinin bedenine göre ayarlanabilmektedir.

Şekil 2. Sabiha Aker'in Sivas yöresine ait çeşitli şalvar modeli illüstrasyonları (Kaynak: Aker, 2017.39,41,117).

Şekil 3. İsparta yöresine ait uçkurlu şalvar örneği (Kaynak: Kartal ve Ölmez, 2014. 230).

Şekil 4. İsparta yöresine ait lastikli şalvar örneği (Kaynak: Kartal ve Ölmez, 2014.162).

Şekil 3 ve şekil 4’de aynı şehrin iki farklı köyüne ait şalvar formları görülmektedir. Şekil 3’de uçkurlu ve düşük ağılı bir şalvar modeli incelenmektedir. Şekil 4’de ise yüksek ağılı ve lastikli bir şalvar modeli gözlenmektedir. Aynı şehrin iki ayrı köyünde tamamen farklı formlar tercih edilebilmektedir. Doksan ayrı modele sahip olan şalvar, dar-geniş, kısa-uzun, büzgülü-düz, bilekten bağlı, düz-verev kesim olarak farklı formlara sahip olabilmektedirler. Kalıp formunda ağının yukarıda ya da aşağıda olması, paçasının dar ya da geniş olması gibi farklı özelliklere de sahip olabilmektedirler (Alıcı, 2012: 23). Bunların yanı sıra, parçalı da olabilmektedirler. Şalvar formu, kumaş yüzeyinin büyük çoğunluğunun kullanım imkânı sağlayan bir modele sahip olmasının yanı sıra, sıfır atık moda tasarımına örnek geliştirilebilecek modern çizgilere sahip modeller yaratılmasına imkân sağlayacak yapıdadır.

3. SIFIR ATIK MODA TASARIMI

Birleşmiş Milletler UNEP (2022) tarafından sunulan “Sürdürülebilir Moda İletişim Stratejileri 2021-2024” raporunda bahsedildiği gibi moda sektörü küresel ısınmadaki en etkin alanlardan biri olduğu belirtilmiştir. Dünyada her yıl 100 milyardan fazla giysi üretildiği ve her geçen saniyede ortalama bir kamyon kıyafetin atık olduğu ifade edilmiştir (UNEP,2022). Moda endüstrisinde atık sorunu, tüketici öncesi ve tüketici sonrası atıklar olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır (Caulfield, 2009, 4; Rissanen & McQuillan, 2015, 10). Tüketici öncesi atıklar, tasarım yöntemleri aracılığıyla azaltılabilir veya tamamen engellenebilir. Sürdürülebilir tasarımın bir örneği olan “sıfır atık moda tasarımı” yöntemi, kesim atıklarını giysi tasarım esnasında ortaya çıkabilecek atıkları engelleyebilmektedir.

Moda tasarımında kumaşın en değerli materyal olduğu ve bir giysi üretiminde maliyetin yaklaşık yarısının kumaş maliyeti olduğu da düşünüldüğünde (Yeşilpınar ve Aytaç, 2009) atığın ekonomik yönden de olumsuz etkileri olduğu bilgisine ulaşılabilir. Kitlesele üretimde ise kesim masasında tüm kumaşın yaklaşık %10-15'i atık olmaktadır (Abernity vd., 1999). Kumaş kesim oranı, kumaş tasarımı gibi spesifik farklılıklar da göz önünde tutulduğunda %12,4 ile %31,5 aralığında değişebilmektedir (Enes ve Kipöz, 2020: 11). Niinimaki'ye (2014) göre ise bu oran küçük ölçekli işletmelerde %50'yi bulabilmektedir. Rissanen ve McQuillan'a (2015) göre, bir giysinin üretiminde oluşan %15 atık oranı, 400 milyar metrekare kumaş tüketiminde 60 milyar metrekare kumaş tüketimine eşdeğerdir. Seri üretim miktarlarına göre değerlendirildiğinde bu atık miktarı ciddi bir atık problemi oluşturmaktadır. Bu nedenle çevreye atık problemi konusunda olumsuz etkisi olan moda sektörüne sıfır atık bakış açısı yenilikçi ve sürdürülebilir bir yöntem olarak alana adaptasyonu desteklenmesi gereken bir konudur.

Geleneksel moda tasarım sürecinde, doğrusal üretim yöntemi uygulanmaktadır. Giysi illüstrasyonlarının oluşturulduktan sonra kalıp tasarımı yapılmaktadır. Bu nedenle geleneksel kalıp formlarının sahip olduğu kıvrımlı ve köşeli formların pastal planında bir araya getirilmesi ile kalıp parçaları arasında oluşan boşluklar, kumaş kesim atığının oluşumuna neden olmaktadır. Sıfır atık moda tasarımda hedeflenen kalıp tasarımı ve giysi tasarımının aynı anda gerçekleşmesi ile kesim atığı oluşumunun önüne geçilebilmektedir. Sıfır atık moda tasarım yönteminin ana amacı pastal planının tüm yüzeyini değerlendirmektir. Sıfır atık moda tasarım süreci, giysi tasarımı ile kalıp tasarımının senkronize bir şekilde birlikte yürütülmesi ile gerçekleşir (Enes, 2022). Giysinin tasarımı, kalıp tasarımı ile şekillenir ve kumaşın tüm yüzeyi kullanılır. Kesim aşamasının ardından kesim masasında fire kalmamaktadır. Kumaş kesim atığı, tasarım aşaması ile doğrudan ilişkilidir (Enes, 2019). Mark Liu'ya göre sıfır atık moda tasarımı giysiyi oluştururken, giysi tasarım sürecinin en başından itibaren atığı dışarıda bırakan bir yöntemdir. Bu şekilde tüm kalıp parçaları pastal planı üzerinde fonksiyonel ve iç içe geçirilmiş bir biçimde bir araya gelmektedir (Liu, 2022). Sıfır atık moda tasarımı, pastal planı yerleşiminden çok daha fazlasıdır. Moda endüstrisinin çevreye verdiği zararlı etkileri azaltmak adına, giysi tasarım aşamasında yapılan planlama sonucunda atığın oluşumunu engelleyen bir tasarım yöntemidir (Redress, 2022). Sıfır atık, ürün tasarımı ve yönetim sürecinde sistematik bir biçimde atık miktarından ve toksik sonuçlarından kaçınılan ve azaltılan bununla birlikte materyali saklayan ve tüm kaynakları koruyan bir süreçtir (Korsty, 2012: 529).

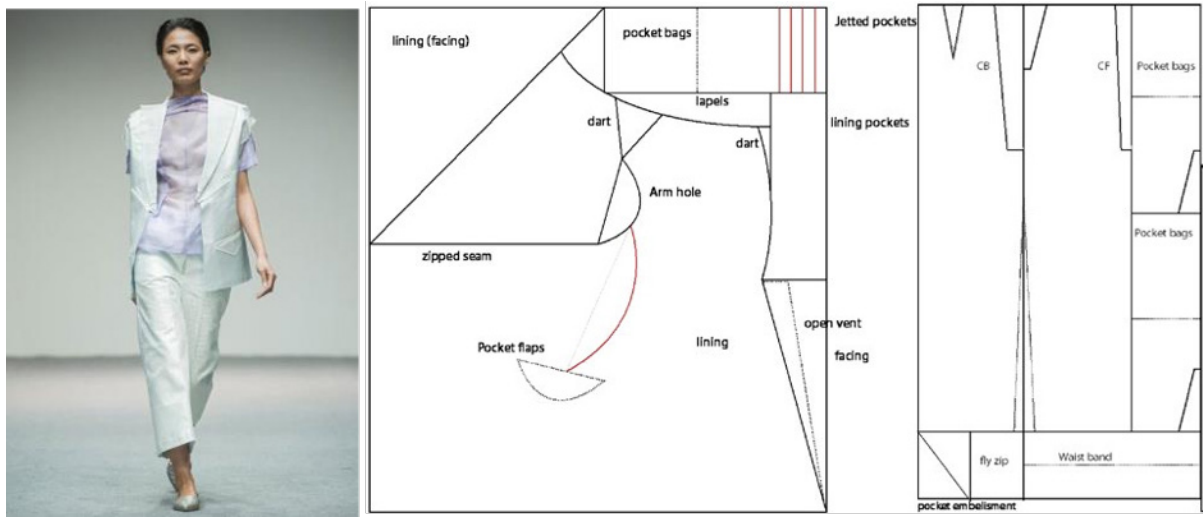
Sıfır atık moda tasarımı, terim olarak yeni olmasına rağmen pratik olarak eski zamanlardan beri kullanılmaktadır (Rissanen ve McQuillan, 2015: 11). Bu giysiler antik Yunan elbiseleri, sari, şalvar ve kimono gibi geleneksel giysilerdir (Rissanen, 2013: 46). Rissanen'in çalışmasında Turkish pant olarak örnek gösterilen görsel şekildeki gibidir (Şekil 5). Günümüzde birçok tasarımcı tarihi giysi formlarının yarattığı sıfır atık formlardan esinlenerek kendi yöntemlerini geliştirmişlerdir. Buna rağmen, Ada Zanditon, şuna dikkat çekmiştir: modada sanayileşme sonrası seri üretimin artması ile bu geleneksel giysilerin popülerliği azalmıştır (Redress, 2022). Bu nedenle bu çalışmada farklı bir bakış açısı sunmak amacıyla sıfır atık moda tasarıma adaptasyona uygunluğu sebebiyle Türk giyim kültürünün bir parçası olan şalvar modeline modern bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır.

Şekil 5. Türk pantolonu ve Çin pantolonu (Kaynak: Rissanen, 2013; Tilke, 1956'dan alıntılanmıştır).

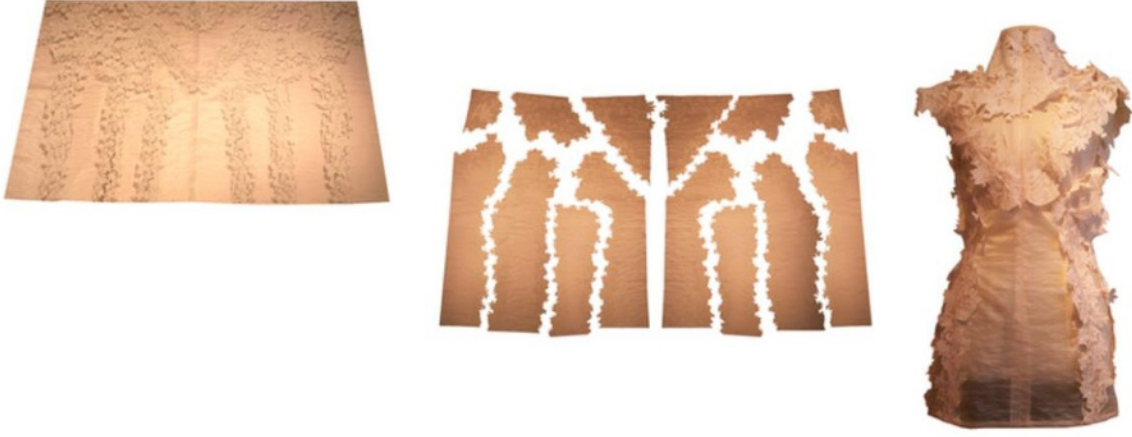
Sıfır atık moda tasarım yönteminde sürdürülebilir kaygılarla ilk adımlar Zandra Rhodes'in 1979 yılında tasarladığı bluz ile hiç kesim atığı oluşturmayacak biçimde kesimini gerçekleştirmiştir. Bu çalışmanın ikinci parçası olan elbise tasarımı ile kumaş baskısı ile geometrik şekiller geliştirmiş ve tasarımın bir parçası olarak 1980 yılında giysiye adapte edilmiştir. Amerikalı tasarımcı Yeohlee Teng 1981 yılından beri tasarımlarında atık minimizasyonu ve sıfır atık moda tasarım uygulamalarına yer vermiştir (Rissanen ve McQuillan, 2015,24). Bu gibi gelişmelerin devamında Timo Rissanen ve Holly McQuillan'ın çalışmaları, sıfır atık moda tasarımının (zero waste fashion design) uluslararası literatürde tanınmasına önemli katkılarda bulunmuştur. (Rissanen, 2005; Rissanen, 2008; Rissanen, 2011; Rissanen, 2013; Rissanen ve McQuillan, 2015).

Sıfır atık moda tasarım giysi oluşturmak için çeşitli yöntemler vardır. Mozaik, çıkarma kesim ve yapboz teknikleri (Enes,2021) drapaj yöntemi ile giysiye adaptasyonu mümkündür (Redress, 2022). Bu çalışmada kumaş manipülasyonu ve iç içe geçmeli yapboz yöntemi ile iç içe geçmeli kalıp parçaları ile deneysel modeller geliştirilmesi amaçlanmıştır. Jigsaw puzzle (yapboz) yöntemi, "Yap-boz sıfır atık giysi tasarımı oluşturmanın ilk aşaması iki boyutlu tüm yüzeyi iç içe geçmiş bir şekilde çizmek ve ikinci aşaması bu parçaların kesilerek üç boyutlu bir giysiye dönüştürülmesidir" (Enes,2021). Rissanen'in (2008, 185) yap boz modeline göre kumaşın tüm eni ve uzunluğunun iç içe geçen kalıp parçalarının doldurulmasıyla hiç atığa neden olmayacak biçimde pastal planının hazırlanması ile sıfır atığa ulaşılabilmesi mümkündür.

Şekil 6. İngiliz tasarımcı Catherine Hudson'un Redress Design Award 2013 finalistisi olarak jigsaw puzzle yöntemi ile tasarladığı üç parçalı sıfır atık giysi tasarımı (Kaynak: Redress, 2022. 5)

Yap boz yöntemini Rissanen (2013:7) şu şekilde açıklamıştır: Sıfır atık moda tasarım yöntemi olarak yap boz yöntemi, bir araya gelerek bir puzzle oluşturan yapboz parçalarından daha fazlası, kumaşın tamamını kullanmayı hedefleyen birbiri içerisine mükemmel bir uyumla geçmiş kalıp parçalarının oluşmasıdır. Şekil 5'de yer alan Türk pantolonu da Tilke'nin (1947) örnek verdiği yap boz (Jigsaw puzzle) giysilerden birisidir. Bunu yanı sıra diğer tasarımcıların da tasarımlarında uygulama imkânı olan yap boz (jigsaw puzzle) yöntemi ile İngiliz tasarımcı Catherine Hudson üç parça giysiden oluşan bir görünüm tasarlamıştır (Şekil 6). Bu yöntem farklı giysi kalıplarına uygulanabilmesi mümkün ve çeşitli giysi tasarımlarına adaptasyonu pratik bir yöntemdir.

Şekil 7. Mark Liu'nun jigsaw puzzle yöntemi ile tasarlanan elbisesi (Kaynak: Liu, 2016).

Sıfır atık moda tasarımının sahip olduğu düz kalıp formlarının ilk dönem giysilerin yapımına uygunluğu, henüz kalıp formunun (giysi üretiminin başlarında olunması) var olmaması sebebi ile tercih edilmiştir. Literatür incelemesinde yer alan ve hala Anadolu'nun köylerinde kullanılan şalvar formu sıfır atık oluşturacak biçimde tasarlanmıştır. Bu çalışmada, modern giyim bir parçası olabilecek bir şekilde klasik şalvar formuna modern bir bakış açısı geliştirilmesini hedeflenmiştir. Bu amaçla 4 ayrı sıfır atık tasarım modern şalvar geliştirilmiştir.

4. YÖNTEM

Bu araştırmada literatür incelemesi sonucunda deneysel geliştirme yöntemi ile sıfır atık modern şalvar tasarımları geliştirilmesi hedeflenmiştir. Araştırma deneyimlerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda yeni modeller üretmeye yönelik sistemli çalışma bütünü deneysel geliştirme yöntemi olarak tanımlanmaktadır (OECD ve Tubitak 2002). Bu doğrultuda geleneksel şalvar modelleri incelenerek, modern çizgilerden oluşan model önerileri geliştirilmesi hedeflendi. Bu şekilde geleneksel Türk giyim bir parçası olan şalvarın (tüketici öncesi atıklardan biri olan) kesim atığına hiç neden olmayacak bir yöntemle, sıfır atık moda tasarımı yorumu ile farklı bir bakış açısı ile bir çözüm yaratılmaya çalışılmıştır. Sıfır atık moda tasarım yöntemine uyarlanmaya uygun formlara sahip şalvar kalıp formu, modern hayatın bir parçası olacak şekilde tasarlanmış ve stilize edilmiştir. Dört ayrı modern şalvar tasarımı fotoğrafları ve kalıp çalışmanın bulguları kapsamında sunulmuştur. Minimalist tasarım prensiplerine dayanarak gereksiz tasarım detaylarından kaçınarak geliştirilen dört parçalık şalvar koleksiyonunda çok yönlü kombinasyona ve dayanıklılık gibi sürdürülebilirliğe katkı sağlayacak özelliklere de uygun bir modern şalvar koleksiyon tasarımı hedeflenmiştir.

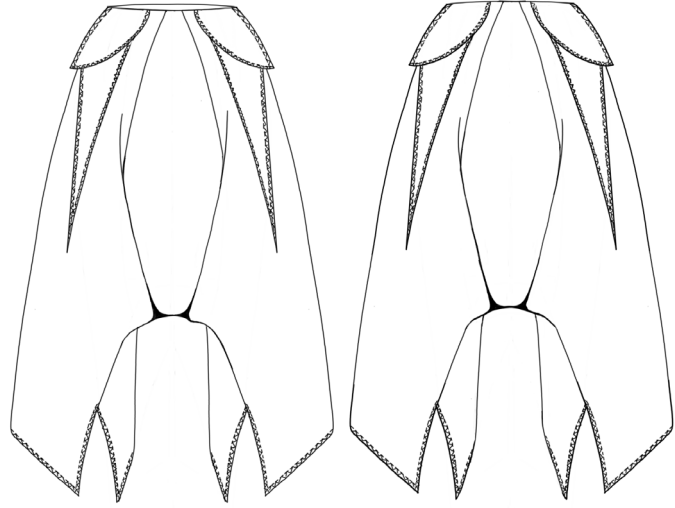
5. SIFIR ATIK MODERN ŞALVAR TASARIMI

Bu çalışma kapsamında, sıfır atık moda tasarım metodlarından yap boz yöntemine uygun bir şekilde 4 ayrı modern şalvar yorumu geliştirilmiştir. Şalvarların tasarımında, örme ve denim kumaş üzerine dijital baskı desen tasarımı yapılmıştır. Uygulama bölümünde kullanılan kumaş türleri denim ve örme kumaş olarak belirlenmiştir. Denim Günümüzde en yaygın giysilerden biri olarak pamuk içeriği ile su tasarrufu üzerine yapılan işlemlerin ekolojik ve çevreye duyarlı olması bakımından ileri düzeyde araştırma konusu olan bir materyaldir. Denim alanında, organik, ekolojik ve tasarruflu işlemler yoğunlukla yaygınlaştırılmakta ve yapılan ar-ge çalışmaları her geçen gün genişletilmektedir. Örme kumaşlar farklı iplik türlerinin birleşimi olabilmekte ve örme bir araya getirme işlemleri ile yinelenen bir kumaş kaynağıdır. Araştırmanın sıfır atıklı kalıp hedefinde materyal seçimi, çevresel duyarlılıkla dönüştürülebilir yenilenebilir yaygın kullanılan çevreci materyaller odağında tutulmuştur. Geliştirilen şalvar modelleri 38 bedene uygun olacak biçimde ölçülendirilmiştir.

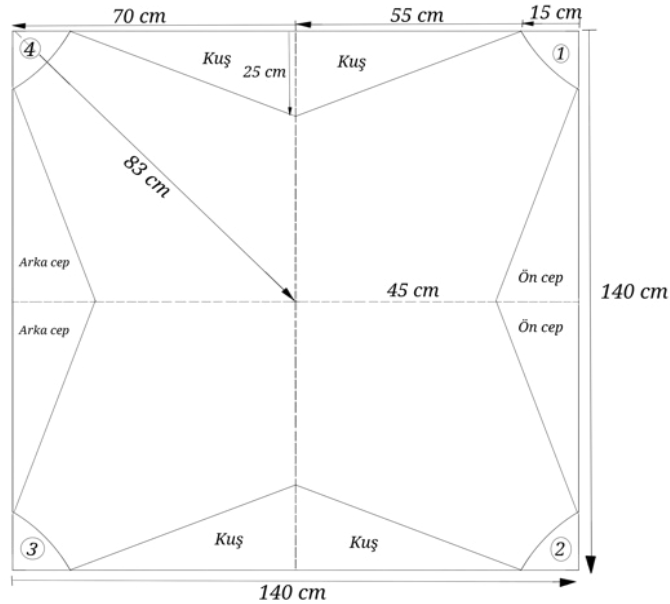
5.1. Modern Şalvar 1 Tasarımı

İlk deneme modern şalvar kalıbı 140*140 cm en ve boy uygulaması ile tek kat serim kumaş kesimine kalıp çizimi yerleştirilerek gerçekleştirilmiştir. Sıfır atık olarak tasarlanan kalıp tasarımı, üç boyutlu uygulaması

göz önünde tutularak, detaylandırılmıştır. Dikey ve yatay tekrarı olan şalvar kalıp çizimi 4 ana parçadan oluşmaktadır. Ana kalıp parçalarının dışında kalan üçgen parçalar kuş ve cep parçası olarak değerlendirilmiştir. 1 2 3 4 numaralı bel kavisinin oluşumuna yardımcı olan parçalar, bel detayında cep hizasında aksesuar (süsleme) olarak değerlendirilmiştir. Şalvar ana parçaları birleşiminde paça kenarında 20 cm'lik bir dikişten açılan yırtmaç uygulaması yapılmıştır. Ağ formu yukarıda olan bu şalvar modeli, estetik ve rahatlık açısından günlük kullanıma uygun formda tasarlanmıştır.

Şekil 8. Modern şalvar 1 model tasarımı ve teknik çizim görünümü.

Şekil 9. Modern şalvar 1 model kalıp çizimi

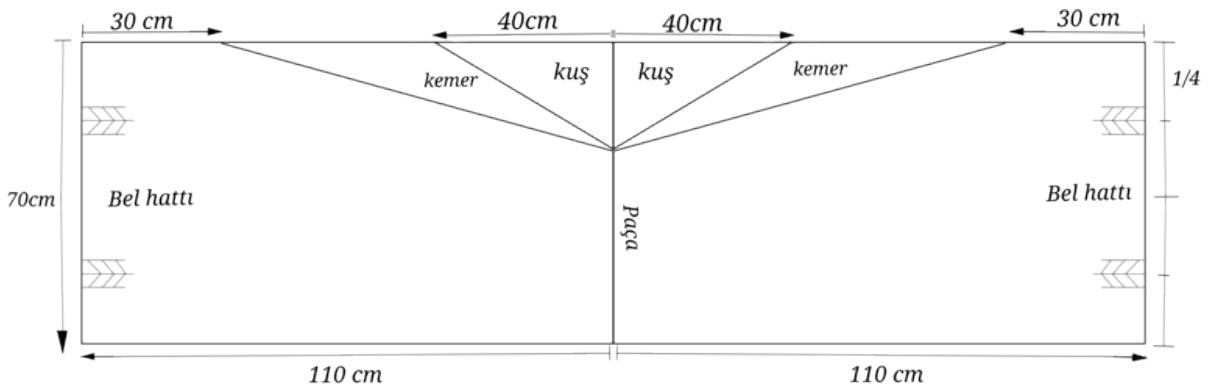
Bu modelde kullanılan 13,5 ounce baskılı ve düz ekru denim kumaş ve dikim materyalleri Eroğlu Giyim San. Tic. A.Ş desteği ile temin edilmiştir. Kumaşların seçiminde bahar mevsimine uygun 9-14 ounce aralığında tercih yapılmış, dikimde kullanılan denim kumaş ipi yine destekçi firma tarafından sağlanmıştır (1 ounce=28,3495231 gram).

5.2. Modern Şalvar 2 Tasarımı

İkinci deneme modern şalvar yorumunda iki farklı kumaş türü kullanılmıştır. 70 cm uzunluğunda ve 220 cm genişliğinde tasarlanan kalıp çizimi iki farklı kumaşa uygulanmış ve 4 ana parçadan oluşan şalvar modeli oluşturulmuştur. Ön sol ve arka sağ ana parçada ekru tonlarında jakarlı örme kumaş kullanımı tercih edilirken, ön sağ ve arka sol parçaları siyah üzerine beyaz baskılı denim dokuma kumaş kullanılmıştır. Ana parçalardan kalan kısımlara kuş ve kemer parçaları yerleşimi yapılmıştır. Düz formlara sahip ağ formu kuş yardımı ile esnetilmiş ve ergonomik açıdan bedene uyumlu bir hale getirilmiştir. Bel formu, pili yardımı ile bedene uyumu sağlanmıştır.

Şekil 10. Modern şalvar 2 model tasarımı ve teknik çizim görünümü.

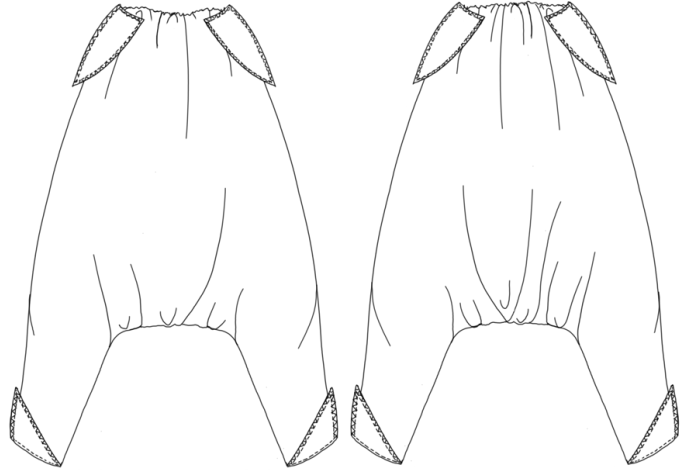
Şekil 11. Modern şalvar 2 model kalıp çizimi.

5.3. Modern Şalvar 3 Tasarımı

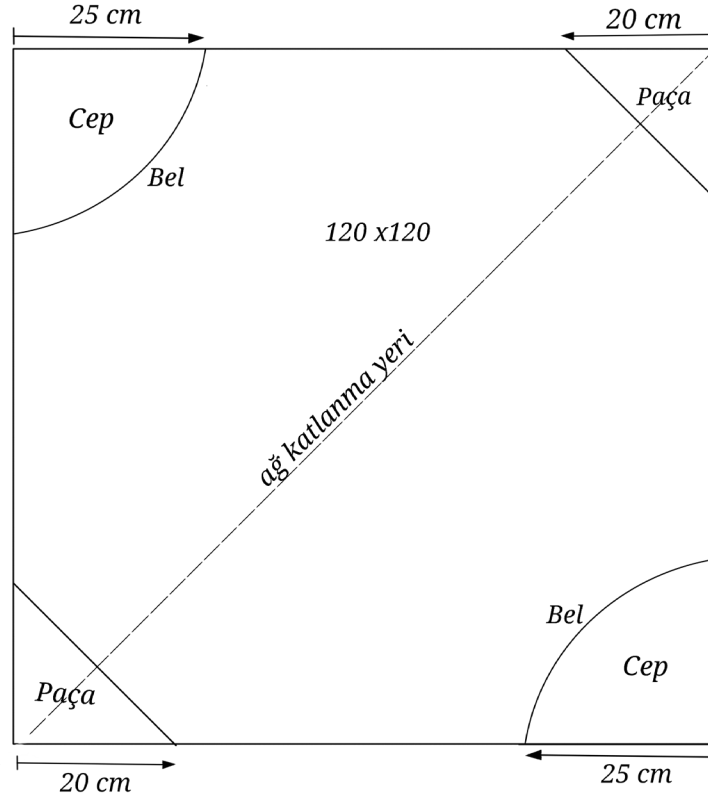
Modern şalvar 3. denemesinde 120 cm x 120 cm en ve boy ölçüsünde tek kat kumaş serimi ile kesim gerçekleştirilmiştir. Ağ parçası vev katlama ile düşünülmüş olup, bel ve paça detayları kumaş köşelerine konumlandırılmıştır. Paça ucundan çıkan üçgen parça paça kenar dönüşü bitişinde değerlendirilmiş ve bel kavisi formundan kaynaklanan kavisli parça, giysinin sağ tarafında tek taraflı cep olarak tasarlanmıştır. Ağ formunun yukarıda kalması ve şalvar formunun ağ kısmında hacimsel bir yoğunluğa sahip olması tasarıma modern bir

form kazandırılmaya çalışılmıştır. Kullanışlılık ve estetik açısından model uygulaması bedene uyumlu bir şekilde sonuçlandırılmıştır.

Modern şalvar 2. ve 3. modellerinde kullanılan kumaşlar Fildesign- Filteks Moda Dış Ticaret LTD. ŞTİ. iş birliği ile temin edilmiştir. Şalvar tasarımının kumaşı jakarlı örme türündedir. Kumaşın tercihinde esneme kabiliyeti kalıba yansıtılmış, bilek ve belde bedeni saran formu avantaj teşkil etmiştir. Gramaj ve görünüm bakımından ayrıca koleksiyon bütünlüğü açısından uyumlu materyaller seçilmiştir.

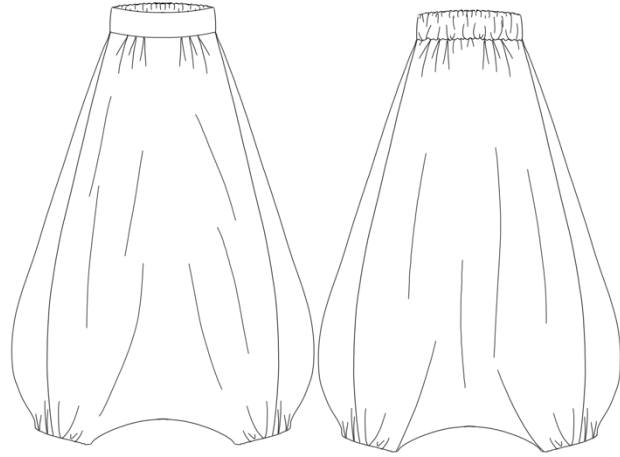
Şekil 12. Modern şalvar 3 model tasarımı ve teknik çizimi görünümü.

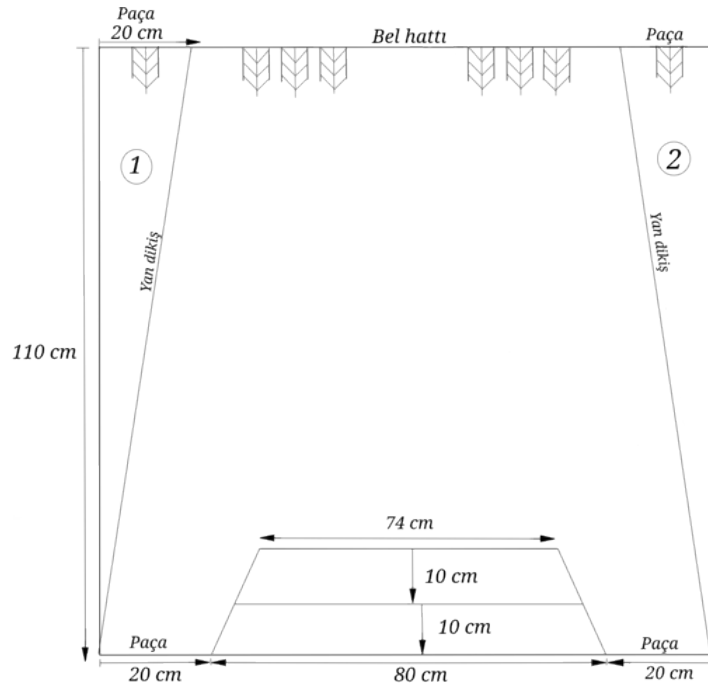
Şekil 13. Modern şalvar 3 model kalıp çizimi.

5.4. Modern Şalvar 4 Tasarımı

Modern şalvar 4 uygulamasında, 100 cm boy ve 120 cm en kumaş ölçülerinde kalıp tasarımı gerçekleştirilmiştir. Kumaş kesiminde 2 kat serim yapılmış olup, tek parça jakarlı örme kumaş kullanılmıştır. 2 ana parçadan oluşan şalvar modeli, bel formuna uyum sağlaması için pili uygulaması yapılmıştır. Esneme payları beden pili derinliklerinde dikkate alınmıştır. Ana parçaların haricinde kalan 1 ve 2 numaralı parçalar düz boy iplik yönünün aksine çevrilerek bedene birleştirilmiş ve ağ formunun ve paça formunun daha hacimli olması sağlanmıştır. Ağ formu aralığında kalan kumaş parçaları kemer parçası olarak değerlendirilmiş ve hacimli şalvar formu bel formuna sabitlenerek daha estetik bir görünüme sahip olması sağlanmıştır.

Şekil 14. Modern şalvar 4 model tasarımı ve teknik çizim görünümü.

Şekil 15. Modern şalvar 4 model kalıp çizimi.

Genel olarak 4 ayrı modern şalvar yorumunda farklı kumaşların bir araya getirilmesi ve tasarımların yap boz sıfır atık moda tasarımı yöntemi doğrultusunda hiç kumaş atığı oluşturmayacak biçimde tasarlanması hedeflenmiştir. Modellerin tasarımı kalıp tasarım formu ile üç boyutlu hali düşünülerek gerçekleştirilmiş ve buna göre uygulaması planlanmıştır. Modellerde beden uyarlamaları, piliyle sağlanmaktadır. Bu nedenle sıfır atıklı kalıpların pili derinlikleri her bedende uyarlanabilir haldedir. Bel oyuntularından dönüştürülen cep parçaları, bel hattı büyüdükçe orantıyı bozmayacak bir ebatta kalarak bütünlük sağlamaktadır. Kendi boşluklarından parçaların sağlanması bu bakımdan büyüme ve küçülmede ortaya çıkacak problemleri önleyebilmektedir. Uygulamada kuşak veya kemer olarak kullanılan parçalar Model 4 de özellikle aksesuar olarak kullanılmıştır.

Şalvar giysisinin günümüze uyarlanmasında sıfır atık moda tasarım yöntemi ile yeniden tasarlanmasının yanı sıra kumaş seçimi önemlidir. Denim, zamansız bir kumaş olarak geleneksel bir giysisinin günümüz modasına uyarlanmasında kolaylık sağlamıştır. Kullanılan pamuk miktarı ve dayanıklılık özelliği ile üretiminde çok fazla su tüketimine neden olan aynı zamanda uzun bir giysi yaşam döngüsüne sahip olması gibi özellikler nedeni ile denim tercih edilmiştir. Denim kumaş, sınıf ve kuşak farkı olmaksızın her insana ve her millete hitap etmektedir bu nedenle Denim sahip olduğu bu gibi özellikler ile değerli bir kumaştır. Seçilen malzemelerde Denim modernizasyon sürecinde günün tercih edilen modern ve ulaşılabilir malzemesi olarak tercih edilmiştir. Jakarlı malzemeler de desen ve baskı mevcuttur bu malzemeler 2022-23 sezonunun özgün desenleridir.

Genel olarak incelendiğinde, dört ana görünümünden oluşan bu koleksiyonda, şalvar gibi ergonomik bir tasarımın Anadolu'da süregelen kalıp formuna sıfır atık yap boz modelinin uygulanmasının mümkün olduğu gözlenmiştir. Modeller incelendiğinde bel formunun pili desteği ya da büzgü formu ile paça formunun da benzer şekilde büzgü ya da pili ile desteklenebilmiştir. Form verilmesi için oluşan ara boşluklar kemer, kuş ya da cep formunda değerlendirilerek sıfır atık hedefine ulaşılabilmiştir. Baskı tasarım örme ve dokuma kumaşlarla modern görünüme daha fazla katkıda bulunulmuştur. Bu dört ana görünüme alternatif yaklaşımlar ilerleyen çalışmalarda geliştirilebilir. Bunun yanı sıra Türk kültürünün bir parçası olan kaftan vd. giysiler için de sıfır atık moda tasarım yaklaşımı değerlendirilebilir ve geliştirilebilir.

6. SONUÇ

Günümüzde, giysi tasarım endüstrisinde moda ürünlerinin üretim hacmi ve tüketim miktarının artması ile çevreye verdiği zarar günden güne artmaktadır. Bu nedenle çevresel etkileri daha az olan ürünlerin tasarlanması için gerekli çalışmalar kapsamında atık konusuna çözüm geliştirmeyi amaçlayan tasarım yöntemlerinden sıfır atık konusu ele alınmıştır. Sıfır atık moda tasarımı yöntemi kumaş kesim esnasında atık oluşumunun engellenerek, atığın çevresel etkilerini tasarım sürecinde azaltmayı hedeflemektedir. Tasarımlar genel olarak, modern giyim tarzında stilize edilebilir ve sıfır atık moda tasarımı ilkeleri doğrultusunda tasarlanmışlardır.

Bu çalışmada geleneksel Türk giysilerinden biri olan şalvarın ele alınarak sıfır atık moda tasarımı yöntemi ile modernize edilerek yeniden tasarlanması amaçlanmıştır. Deneysel geliştirme yöntemi ile yürütülen bu çalışmada, literatür incelemesi yapılmış ve uygulamalı pratiklerle tasarımların üç boyutlu formu kalıp tasarımları ile birlikte yeni şalvar örnekleri sunulmuştur.

Sonuç olarak bu çalışmada, potansiyel olarak geleneksel şalvar formlarının, sürdürülebilir moda tasarımı yöntemlerinden sıfır atık moda tasarımı açısından uygulanabilirliğini gösterilmektedir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, geleneksel Türk giyim kültürünün temsilinin sağlanırken sürdürülebilir tasarım ve üretime katkı sağlanabilmektedir. Sürdürülebilir moda tasarımı açısından farklı ve geleneksel çizgilerin bir arada yorumlanarak tasarım yapılması, atık üretiminin azaltılması açısından önem taşımaktadır. Giysi tasarımında sürdürülebilirlik, üretimde olması muhtemel atıkların oluşunu engellemektedir. Geleneksel şalvar gibi çeşitli temel giyim ürünlerinin bu çerçevede incelenmesi ve modern yorumların geliştirilmesi gelecek çalışmalar açısından önerilmektedir. Sürdürülebilirliğin giysi materyallerini dönüştürmenin yanı sıra zamansız ve uniseks kullanımı desteklediği bilinmektedir. Modellerin kalıplarında beden uyarlanabilirliği göz önüne alınarak kadın ve erkek kullanımına uygun tasarımlar olduğu söylenebilir. Çalışmanın; beden, boy ve materyal çeşitliliği ile güncel moda uygulamalarıyla bir çok yeni üretime uygun, sürdürülebilir tasarım ve modernizasyon zemini önerdiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Abernathy, F.H., Dunlop, J.T., Hammond, J.H. ve Weil, D., (1999). *A Stitch in Time. Lean Retailing and the Transformation of Manufacturing- Lessons from the Apparel and Textile Industries*. Oxford University Press, New York & Oxford. <https://doi.org/10.1177/002218560004200114>.
- Aker, S. (2017). *Sivas Dügün Adetleri ve Dügün giyimleri*. Sivas 100 Temel Eser. Sivas: Kadir Pürlü (Edt.) Esform Ofset. Sivas Valiliği ve İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü & Orta Anadolu Kalkınma Ajansı.
- Alıcı, F. (2012). *Afyonkarahisar Müzesinde Bulunan Geleneksel Cepken ve Şalvar Örneklerinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Alpat, E., Papila, A. (2019). "Erté ve Tasarımlarının 20. Yüzyıl Kadın Modası ve Art Deco Akımının Ortaya Çıkışına Etkileri", *İdil Sanat Dergisi*, 57, 559-576.
- Altuntaş, Y. Şahin Y. & Kahveci M. (1993a) *Manisa İli Halk Oyunları Kıyafetleri Teknik Çizimler*. Kültür bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 175, Maddi Kültür Dizisi:7. Ofset Repromat Matbaası Ankara.
- Altuntaş, Y. Şahin Y. & Kahveci M. (1993b). *Sivas İli Halk Oyunları Kıyafetleri Teknik Çizimler*. Kültür bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 176, Maddi Kültür Dizisi:8. Ofset Repromat Matbaası Ankara.
- Balcı, H. (2018). "Geleneksel Formlardan Şalvarın İç Anadolu'da ve Doğu Anadolu'da Kullanımı ve bu iki Bölgenin Mukayeseli Karşılaştırılması". *Atatürk Üniversitesi GSF Sanat Dergisi*, (31), 57-68.
- Caulfield, K. (2009). Discussion paper: Sources of Textile Waste in Australia . Australia : Apical International Pty Ltd .
- Enes, E. (2019). *Adaptation of Zero-Waste Pattern Design Method to Fashion Industry with the Case of Turkey*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, İzmir.
- Enes, E. (2021). "Sıfır Atık Moda Tasarımı ve Yapboz, Mozaik ve Çıkarma Kesim Yöntemlerinin İncelenmesi." *STAR Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 116-128.<https://dergipark.org.tr/tr/pub/stardergisi/issue/65231/1002916>
- Enes, E. & Kıpöz, Ş. (2020) "The role of fabric usage for minimization of cut-and-sew waste within the apparel production line: Case of a summer dress". *Journal of Cleaner Production*, 248 (2020), 119221, 10.1016/j.jclepro.2019.119221
- Fidan, H. (2012) *İç Anadolu Bölgesi Geleneksel Kadın Şalvarlarının Biçimsel ve Fonksiyonel Özelliklerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Giyim Endüstrisi ve Giyim Sanatları Eğitimi Bilim Dalı. Ankara.
- Gökarıksel, B. ve Secor (2013). "An Transnational Networks of Veiling-fashion between Turkey and Western Europe", *Islamic Fashion and Anti-Fashion New perspectives from Europe and North America*. (Edt: Tarlo E.ve Moors A.), Bloomsbury Academic, ISBN-13: 978-0857853356.
- Kartal, Z. & Ölmez, F. N. (2014). *Isparta Yöresel Kadın Giysileri*. T.C. Isparta Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Isparta. ISBN: 978-605-149-450-0
- Koca, E. & Baran, H. (2018). "İç Anadolu Bölgesinde Kadınların Şalvar Kullanımının Kültürel ve Fonksiyonel Değerler Açısından Değerlendirilmesi". *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(15), 111-126. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turuk/issue/42740/516204>
- Koca, E., Koç, F. & Vural, T. (2007). "Kültürlerarası etkileşimde giyim kuşam".38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül, Ankara, 793-808.
- Koç, F. & Koca, E. (2011) "The Clothing Culture of the Turks, and the Entari" (Part 1: History), *Folk Life*, 49:1, 10-29, DOI: 10.1179/043087711X12950015416357
- Korsty, A. (2012). *The Zero Waste Lifestyle – Live Well By Throwing Away Less*. ISBN 978-1-60774-348-4. New York: Ten speed press.
- Liu, M. (2016). *Zero-Waste Fashion*. <http://www.drmarkliu.com/zerowaste-fashion-1> (Erişim tarihi: 18 Temmuz 2022)

- Niinimäki, K. (2014). Sustainable Consumer Satisfaction in the Context of Clothing, *Product-Service System Design for Sustainability* (1. Basım). (Edt: Vezzoli, C., Kohtala, C., Srinivasan, A., Diehl, J., Fusakul, S.M., Xin, L., ve Sateesh, D.) Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351278003> (Erişim tarihi: 2 Temmuz, 2022)
- OECD & TÜBİTAK (2002). *Frascati Kılavuzu Araştırma ve Deneysel Geliştirme Taramaları İçin Önerilen Standart Uygulama* (Erişim tarihi: 10.09.2022): https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/frascati_tr.pdf
- Öngen, A. G. (2015). *Cumhuriyet Dönemi Giysi ve Aksesuarları. İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi Yayınları*, Sis Basın Yayın Organizasyon LTD. ŞTİ.
- REDRESS, (2022). *Zero waste design technique in Zero-waste design guide*. Redress Design Award. (https://static1.squarespace.com/static/582d0d16440243165eb756db/t/5dc98b07736e6578f3_c73364/1573489422952/LEARN_Zerowaste_ENG_Nov2019.pdf (Erişim tarihi: 19 Temmuz, 2022)
- Rissanen, T. (2005). From 15% to 0: Investigation the Creation of Fabric Waste. Kreativ Institut for Design og Teknologi.
- Rissanen, T. (2008). Creating Fashion without the Creation of Fabric Waste. In J. H. Connie Ulasewicz (Ed.), *Sustainable Fashion: Why Now? A conversation exploring issues, practices, and possibilities* (pp. 184-206). New York: Fairchild Books.
- Rissanen, T. (2011). Designing Endurance. In T. R. Alison Gwilt, *Shaping Sustainable Fashion Changing the Way We Make and Use Clothes* (pp. 127-138). London, United Kingdom: Earthscan
- Rissanen, T. (2013). *Zero-Waste Fashion Design: A study at the intersection of cloth, fashion design and pattern cutting*. Doctor of Philosophy, University of Technology, Design, Sydney.
- Rissanen, T. ve Mcquillan, H. (2015). *Zero Waste Fashion Design*. London, New York, UK, USA: Fairchild Books, Bloomsbury Publishing.
- UNEP, (2022). Sustainable Fashion Communication Strategy 2021-2024. <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/41076>
- Tilke, M. (1956). *Costume Patterns and Designs*. A. Zwemmer Ltd, London.
- TDK, Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 22 Temmuz, 2022).

Notlar

Fotoğraf çekimleri Haliç Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinde gerçekleştirilmiştir.

Fildesign- Filteks Moda Dış Ticaret LTD. ŞTİ. ve Eroğlu Giyim San. Tic. A.Ş' ye kumaş ve malzeme desteklerinden ötürü teşekkür ederiz.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.04.2024 ✓Accepted/Kabul:21.05.2024

DOI:10.30794/pausbed.1463845

Research Article/Araştırma Makalesi

Güzel, E. (2024). "Siyasi Strateji Bağlamında VII. Kleopatra ve Caesar'ın Nil Seyahati", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 63, ss.73-84.

SİYASİ STRATEJİ BAĞLAMINDA VII. KLEOPATRA VE CAESAR'IN NİL SEYAHATI

Eylem GÜZEL*

Öz

XII. Ptolemaios öldükten sonra, erkek kardeşi XIII. Ptolemaios ile egemenlik mücadelesine giren VII. Kleopatra, bir iç savaş olarak ortaya çıkan İskenderiye Savaşı'nın hemen ardından şahsi ve siyasi yakınlaşma içinde olduğu Romalı müttefiki Caesar ile birlikte Nil Nehri üzerinde seyahate çıkmıştır. Yukarı Mısır'da bulunan yerleşimleri, maden yataklarını, taş ocaklarını ve ticaret merkezlerini ziyaret eden çift Aethiopia'ya ulaşmadan seyahati sonlandırmıştır. Çağdaş kaynaklarda bahsi geçmeyen seyahatin Suetonius, Appian, Athenaeus ve Lucan gibi çağdaş olmayan yazarların eserlerinde yer alması tartışmalara yol açmış, bu durum seyahatin gerçekleştiğini savunan/şüpheli bulan görüşleri beraberinde getirmiştir. Nil seyahati ile ilgili tartışmalar başta olmak üzere amacı, kapsamı ve siyasi ve stratejik hedefleri bu çalışmanın ana odağını oluşturmaktadır. Arkeolojik veriler, edebi kaynaklar ve modern görüşlerin bir arada değerlendirildiği çalışma, çağdaş antik kaynaklarda yer verilmediği için bilgi sahibi olamadığımız seyahatin romantik bir balayı seyahatinden ziyade siyasi hedefleri olan bir keşif seyahati olduğunu ve antik kaynaklarda anlatılanlardan fazlasını içerdiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Antik Mısır, Ptolemaios Hanedanı, VII. Kleopatra, Caesar, Nil seyahati.

CLEOPATRA VII AND CAESAR'S NILE CRUISE IN THE CONTEXT OF POLITICAL STRATEGY

Abstract

Cleopatra VII, who struggle for the throne with her brother Ptolemy XIII after the death of Ptolemy XII, went on a cruise on the Nile River with her Roman ally Caesar, with whom she had personal and political rapprochement, immediately after the Battle of Alexandria, which emerged as a civil war. The couple visited the settlements, mineral resources, quarries, and trade centers in Upper Egypt and ended the cruise before reaching Aethiopia. The fact that the cruise, which is not mentioned in contemporary sources, is mentioned in the works of non-contemporary authors such as Suetonius, Appian, Athenaeus and Lucan has led to controversy, and this situation has brought along the views that defend/doubt that the cruise took place. The main focus of this study is the purpose, scope and political and strategic objectives, especially the discussions about the Nile cruise. The study, which evaluates archaeological data, literary sources and modern views together, reveals that the cruise, which we have no information about because it is not included in contemporary ancient sources, was a discovery journey with political goals rather than a romantic honeymoon trip, and that it included more than what is described in ancient sources.

Keywords: Ancient Egypt, Ptolemaic Dynasty, Cleopatra VII, Caesar, Nile cruise.

*Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, DENİZLİ.
e-posta: eguzel@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-8702-4555>)

1.GİRİŞ

47¹ yılı mart ayında sona eren İskenderiye Savaşı sonrasında Kleopatra² ve Caesar'ın çok sayıda asker ve gemiden oluşan bir ekiple Nil Nehri üzerinde bir seyahate çıktıkları tezi bazı antik ve modern kaynaklarda kabul görmektedir. Kleopatra ve Caesar, kraliçeye ait bir thalamegos, çok sayıda asker ve gemiden oluşan bir ekiple Mısır krallığının ana caddesi olan Nil Nehri boyunca seyahat etmişlerdir (Suetonius, *On İki Caesar'ın Yaşamı*: 1. 52). Bu seyahatin temelini, Ptolemaios hükümdarları tarafından uygulanmış olan Mısır siyasi geleneklerine bağlılıkla ilişkilendirmek mümkündür. Coğrafi konumu nedeniyle yönetilmesi zor bir bölgede yer alan Eski Mısır'da firavunlar, taşrada yaşayan halkın ve bölge yöneticilerinin ülkenin hükümdarını yok sayma ya da mevcut hükümdar karşısında egemenlik ilan etme ihtimali bulunduğu egemen güç ve otoritenin sahibi olduklarını vurgulamak amacıyla Nil Nehri çevresinde yer alan bölgeleri ziyaret etmeyi gelenek haline getirmiştir. İdari işlerin merkezi konumundaki başkentten yüzlerce kilometre uzakta yaşayan yerel yöneticilerin, kralın otoritesini yok sayarak kendilerini yarı kral ilan etme ihtimali konusunda sürekli endişe içinde olan firavunlar, Nil güzergahındaki yerleşim yerlerine ziyaretleri içeren seyahatler düzenleyerek varlıklarını teyit etmişlerdir. Firavunların yüzyıllar boyunca uyguladığı bu sistem, mevcut egemenlik sürecini güçlendirmede etkili bir yoldur. Firavunların/kralların yerel yöneticileri ziyaret ettiği ve yerel tapınaklara giderek ilişkilerini güçlendirdiği siyasi bir araç olarak öne çıkan bu gelenek, Ptolemaios hanedanının kuruluşundan itibaren tahta çıkan ve kendilerini firavunların mirasçısı olarak gören bazı hükümdarlar tarafından da uygulanmıştır (Josephus, *Antiquitates Judaeorum*: 1. 161; Josephus, *Bellum Judaicum*: 5. 375; Adamson, 1982: 88). Tahta çıkar çıkmaz Mısır'ın önemli merkezlerini ziyaret eden II. Ptolemaios Philadelphos, Nil Nehri üzerinde bir seyahat gerçekleştiren III. Ptolemaios Euergetes (Strabo, *Geographica*: 2. 3) ve ülkenin durumunu gözden geçirmek üzere İskenderiye'den yola çıkarak Memphis ve Yukarı Mısır'ı ziyaret eden IV. Ptolemaios Philopator (*OGIS* 111; Tarn, 1936: 187-189; Bevan, 1968: 292-95) hükümdarı oldukları topraklar üzerindeki hakimiyetlerini, tanrılara bağlılıklarını, sınırları genişletme hedeflerini ve kraliyet meselelerine karşı tutumlarını vurgulamayı amaçlamışlardır. Hanedanın son hükümdarı Kleopatra da bu siyasi gelenekleri uygulayan bir yönetim anlayışı içinde olmuştur (Kleiner, 2005: 80-83). Çok genç yaşta hükümdar olmasına rağmen yönetsel yeteneğiyle öne çıkan, tahta geçtiği ilk yıllardan itibaren ülkenin farklı yerlerinde gerçekleşen dini törenlere³ katılım sağlayarak hem firavun geleneklerini hem de atalarının siyasetini izleyen Kleopatra, Nil güzergahı üzerinde bir seyahat düzenleyerek Yukarı Mısır'da bulunan yerleşim bölgelerindeki dini ve siyasi merkezleri ziyaret etmiştir (Walker ve Higgs, 2001: 11). Kleopatra'nın thalamegos olarak adlandırılan büyük mavnası⁴ ile gerçekleştirilen Nil seyahatinin, geleneksel taç giyme törenlerinin düzenlendiği başkent Memphis'e kadar uzandığı düşünülmür (Tyldesley, 2008: 100).

2.KONU VE KAYNAKLAR

Antik kaynakların anlatımlarına bakıldığında özellikle çağdaş yazarların bu seyahatten bahsetmedikleri görülür. Caesar başta olmak üzere seyahate şahitlik eden yazarlar bu konuda sessiz kalır. Caesar, İskenderiye Savaşı'nı (Caesar, *İç Savaş*: 3. 111-112) içeren *Bellum Alexandrinum* adlı eserinde Mısır'da yaşanan iç savaştan bahsederken (Caesar, *Bellum Alexandrinum*: 33; Suetonius, *On İki Caesar'ın Yaşamı*: 1. 52) Kleopatra ile yaşadığı ilişki ve birlikte çıktıkları tekne seyahatinden hiç bahsetmemiştir.⁵ Dolayısıyla bu eserin, Caesar ve Kleopatra'nın birlikte çıktıkları seyahatin yapıldığına dair anlatımlar içeren antik kaynakların teyidini sağlayacak en güvenilir kaynak olma özelliğinden yararlanmak güçleşir. Geriye dönemin çağdaşı olmadığı halde seyahat hakkında bilgi veren yazarlar olan Lucan, Suetonius, Appian ve Athenaeus kalıyor. Bu yazarlar her ne kadar Caesar'ın Kleopatra ile Mısır'da kaldığı süre zarfında Nil boyunca gerçekleşen bir tekne seyahati yaptıklarını aktarmış olsalar da çağdaş kaynaklarda seyahatin içeriğine dair herhangi bir anlatım yer almadığı için tartışmalara neden olmuştur (Lord, 1938: 35).

¹ Metin içindeki tüm tarihler, aksi belirtilmediği taktirde, Milattan Önce (MÖ)'yi ifade etmektedir.

² Makalenin bu aşamasından itibaren VII. Kleopatra'dan "Kleopatra" olarak bahsedilecektir.

³ Burada bahsi geçenlerden bir tanesi de 51 yılının 22 Mart tarihinde (Phamenoth 19) yapılan Buchis Boğası'nın cenaze törenidir. Tanrı Montu'nun yeryüzündeki sureti sayılan ve Mısır'daki önemli hayvan kültürlerinden (Herodotos, *Herodot Tarihi*: 2. 65-76) birini temsil eden Buchis boğası (Stephens, 2005: 223; Mond and Myers, 1934, II. 11-13, No. 13, pl. XLIII) ölünce onun adına büyük bir cenaze töreni düzenlendi. Yukarı Mısır'daki Hermonthis (modern Armant) kentinde gerçekleşen bu törene ülkenin hükümdarı konumundaki Kleopatra da katıldı. (Strabo, *Geographica*: 17. 1. 47). Bu tören, kutsal boğanın ölümü nedeniyle gündeme gelen değişim süreci için düzenlenen bir ritüeldir. Ölen kutsal boğanın yerine yeni boğanın geçişinin festivallerle kutlanması geleneksel hale gelmiştir (Delaney, 2014: 1; Ray, 2003: 10; Ashton, 2008: 124; Roller, 2010: 53, 57-58; Hughes-Hallett, 1990: 79).

⁴ Suetonius'un "navis thalamegos"a yaptığı atf antik kaynak çevirilerinde "mavna" olarak karşılık bulmuştur.

⁵ *Bellum Alexandrinum*'da Mısır kralı olarak XII. Ptolemaios'un çocukları XIII. Ptolemaios ile Kleopatra'yı görevlendirdiğinden bahsedilirken Caesar ve Kleopatra arasındaki gönül ilişkisine yer veren bir açıklama yer almaz. (Caesar, *Bellum Alexandrinum*: 33).

Nil seyahati hakkında bilinen en eski referans, seyahatin gerçekleştiği tarihten yaklaşık yüz yıl sonra olmak üzere Lucan tarafından kayda geçer. Caesar'ın en büyük hayalinin Nil Nehri'nin kaynağını⁶ keşfetmek olduğundan bahseden Lucan, utanç verici bir aşk ilişkisine zaman harcamakla suçladığı Cesar'ın Mısırlı rahip Acoreus'a "Nil'in taşkınlarının çağlar boyunca gizlenen nedeni ve bilinmeyen kaynağı dışında bilmeyi tercih edeceğim hiçbir şey yok. Bana o nehrin kaynağını göreceğim konusunda sağlam bir beklenti ver ve ben de iç savaşı bırakayım." dediğini aktarır (Lucan, *Pharsalia*: 10. 192).⁷ Seyahatin içeriğine dair ilk detaylı anlatımlara göre Mısır yönetimini Kleopatra ve küçük kardeşine devrettikten sonra İskenderiye'den Suriye'ye oradan da Pontus'a geçen Caesar'ın kraliçeyle aşk ilişkisi vardı. Eğer askerler onları izlemeyi kabul etseydi, lüks bir gemide gün ağarınca kadar sık sık ziyafet verdiği ve eğlendiği Kleopatra ile neredeyse Aethiopia'ya kadar giderek Mısır'ın iç bölgelerine ilerleyeceklerdi. Buna göre taht mücadelesi sürecinde Kleopatra'nın Caesar'dan destek aldığı ve kardeşi XIII. Ptolemaios'un ölümünden sonra tahtını geri almasının ardından Mısırlı bir firavun/kral prestiji sağladığı Roma komutanını eğlence, kültür ve keşif amaçlı bir Nil seyahatine çıkardığı fakat birlikte çıktıkları bu seyahati tamamlamadan geri döndükleri anlaşılıyor (Suetonius, *On İki Caesar'ın Yaşamı*: 1. 52; Appian, *Historiae Romanae*: II. 13.90). Nitekim antik ve modern yazarlar bu romantik seyahatin keşif ve eğlence amaçlı olduğu görüşünü benimser. (Suetonius, *On İki Caesar'ın Yaşamı*: 1. 52; Appian, *Historiae Romanae*: II. 13. 90; Dio, *Historiae Romanae*: XLII. 45. 1; Lewis, 1986: 155; Hillard, 2002: 550; Hölbl, 2001: 238; Lord, 1938: 36). Bu bağlamda Kleopatra'nın Caesar'la olan ilişkisini pekiştirme imkanı sağlama ve kraliçenin Mısır'ın kaynaklarını Romalı komutana tanıtmak istemesinin yanı sıra, kısmen politik motivasyona yönelik olması muhtemel bu seyahat Caesar ve askerleri için İskenderiye Savaşı'ndan sonra ihtiyaç duyulan dinlenme ortamını sağlamış olmalıdır (Gelzer, 1982: 255; Meier, 1982: 486). Bu seyahatin romantik bir balayı seyahati olduğu yönünde görüşler de mevcuttur. Burstein, ikilinin zaferlerini lüks bir törenle kutladıkları bu seyahati, egemen güç olmasını mümkün kılan Caesar'ı gözlemlediği kısa ama hoş bir ara olarak nitelendirir (Burstein, 2004: 20). Seyahatin gerçekleştiği dönem yazarlarının seyahate değinmemeleri nedeniyle gerçekliğine şüpheyle yaklaşan Lord ise Appian ve Suetonius'un yolculuğa dair açıklamalarını romantizm olarak nitelendirir (Lord, 1938: 35). Caesar'ın İskenderiye Savaşı'ndan sonra seyahate çıkmasını onun sorumsuzluğunun kanıtı olarak gören Balsdon da seyahati romantizm olarak değerlendirmiştir (Balsdon, 1967: 144). Nitekim Appian'ın (Appian, *Historiae Romanae*: II. 90) dört yüz gemiyle Nil Nehri'ne çıkan Caesar ve Kleopatra'nın birlikte ülkeyi keşfettikleri ve genellikle birlikte eğlendikleri yönündeki ifadeleri modern yazarların bu görüşlerini destekler niteliktedir.

3.TARİHSEL ARKA PLAN: NİL SEYAHATI ÖNCESİ MISIR'IN SİYASİ PERSPEKTİFİ

Nil seyahati öncesinde Mısır'da iç kargaşanın hâkim olduğu siyasi tablo Ptolemaios hanedan varisleri olan Kleopatra ve kardeşleri arasındaki taht mücadelesinin Caesar etkeni üzerinden boyut değiştirmesinden kaynaklanan bir iç savaşa işaret eder. 48 yılı ekim ayında Caesar'ın Mısır'a gelmesinden, 47 yılı mart ayı sonlarında İskenderiye Savaşı'nın sona ermesine kadar ülkede siyasi kargaşa dönemi yaşanmıştı. Yaklaşık bir yıl boyunca Mısır'da yaşayan Caesar'ın İskenderiye'deki durumu, Kleopatra'nın sürgünden dönmesi ve krallığın başına tekrar geçip geçmeyeceğinin belirsiz olduğu bir dönemdi. İskenderiye Savaşı öncesi yaşanan olaylar, kardeşler arasındaki taht kavgasının kızışmasına neden olmuştu. 51 yılında ölen kral XII. Ptolemaios, henüz reşit olmayan çocukları Kleopatra ve XIII. Ptolemaios'un tahta birlikte geçmeleri yönünde vasiyette bulunmuştu (Lucan, *Pharsalia*: 10. 81-110; Caesar, *Bellum Alexandrinum*: 33; Caesar, *İç Savaş*: 3. 108). Bunu yapmasının iki temel nedeni vardı. Eski Mısır siyasi geleneğinde bir kadının hükümdar olabilmesi ancak eş hükümdarlık kapsamında mümkündü ve bu durumda tahta geçecek olan kadın ya babası ile ya da resmi olarak evlilik gerçekleştirdiği erkek kardeşi ile yönetime geçebilirdi. XII. Ptolemaios tahtını büyük Kleopatra'ya devretmesi halinde saray mensuplarının olaya müdahale ederek henüz küçük bir çocuk olan XIII. Ptolemaios ve XIV. Ptolemaios adına yönetime el koyma ihtimali vardı. Bu gerekçelerden hareketle muhtemelen aynı yılın şubat ayı sonu veya mart ayı başında uzun süredir devam eden hanedan çekişmeleri, kardeş kavgaları, finansal sömürü ve dış borçlar nedeniyle zor günler geçiren ülkenin başına geçtiler. Yasal varislerin tahta geçmesiyle ülke yönetimi güvence altına alınırken toprak

⁶ Nil'in kaynağı konusunda Herodotos "Nil'in kaynaklarına gelince, bu konuda görüşüklerim içerisinde, Mısır'da Sais'teki Athene hazinesi yöneticisi dışında, ne Mısırlılar, ne Libya'lılar ne de Yunanlılardan bir kimse çıkıp bunları bilirim diye övünemedi." sözleriyle bu konuyu merak etmesine rağmen istediği bilgiye ulaşamadığını belirtir ve devamında "Thebaide, Syene ve Elephantine kentleri arasındaki Krophî ve Mophî adlı iki dağın arasındaki dipsiz bir uçurumdan fıskırırmiş Nil'in kaynakları, suların yarısı Mısır'a ve Boreas'a, öbür yarısı Aethiopia'ya ve Notos'a doğru akar." ifadelerine yer verir (Herodotos, *Herodot Tarihi*: II. 28). Pausanias ise Nil Nehri'nin Euphrates'in (Fırat Nehri) bir devamı olduğunu, bataklıkta kaybolduktan sonra Aethiopia'nın ilerisinde yeniden yükselip Nil haline geldiğini aktarır (Pausanias, *Periegesis*: 5. 2.5).

⁷ Caesar'ın bu isteğinin temelinde 2. yüzyılın son yarısında Yunan bilginlerin, mültecilerin ve Musevi dünyasının odağı haline gelen İskenderiye'nin, bölgeye yerleşen Romalı tüccarlar ve Nil Nehri üzerinde denetleme gezileri düzenleyen Romalı senatörlerin ilgi odağı haline gelmesi vardır (Brazil, 2014: 65).

bütünlüğü de korunmuş oldu. Fakat kardeşler arasında uyumlu bir yönetim sürecinin varlığından söz etmek zordu. Zira genç yaşta tahta geçen Kleopatra saray hiyerarşisi içinde hem şahsi hem de siyasi gücünü muhafaza edebilmek için eş hükümdar olarak tahtı paylaştığı küçük kardeşi XIII. Ptolemaios ve onun danışmanlarından oluşan güçlü muhalefetle mücadele etmek durumunda kaldı. Ülkede başgösteren kıtlık, enflasyon ve vergilerden kaynaklanan ekonomik krizin yanı sıra Roma'daki iç çatışma sürecinde her iki kardeşin farklı saflarda yer almasıyla ortaya çıkan politik ayrılık, durumu daha vahim bir hale getirirken kardeşlerin ikili yönetiminde ciddi sorunların ortaya çıkmasına sebep oldu (HGV *pGrenf*: 2. 38; Bennett, 2002: 143). Bu mücadelede kaybeden taraf Kleopatra oldu. Eş hükümdar olarak tahtı paylaştığı kardeşi XIII. Ptolemaios ve onun danışmanları Akhillas, Potheinos ve Theodotus ile ters düşen Kleopatra, 48 yılının haziran ayında tahttan indirilerek sürgüne gönderildi. Mısır yönetiminden bertaraf edilen ve amacı yeniden tahta geçmek olan Kleopatra, Suriye'de yeni bir ordu kurmaya başladı. Kardeş mücadelesi devam ederken, ülkenin mevcut hükümdarı konumundaki XIII. Ptolemaios'un Roma ile yaklaşması Kleopatra'nın askeri stratejisinde değişiklik yapmasına neden olmuş, Suriye'nin doğusunda ücretli bir askeri birlik oluşturmaktan vazgeçerek kısa süre içinde bir ordu kurarak Mısır'a dönmeye karar verdi (Appian, *Historiae Romanae*: II. 12. 84; Lucan, *Pharsalia*: 5. 84;10. 81-110; Caesar, *İç Savaş*: 3. 103, 3. 107; Strabo, *Geographica*: 17. 1. 11; Dio, *Historiae Romanae*: 42. 3. 1). Mısır'da bu gelişmeler yaşanırken Pompeius ve Caesar'ın yeniden karşı karşıya gelmesi Roma'yı yeni bir savaşın eşiğine getirmişti. 48 yılında gerçekleşen Pharsalus Savaşı'ndaki yenilginin ardından Mısır'a sığınma talep etmek için İskenderiye'ye doğru yola çıkan Pompeius, XIII. Ptolemaios'un danışmanı Potheinos'un adamları tarafından öldürüldü (Appian, *Historiae Romanae*: II. 12. 84-86; 2. 12. 89; Plutarkhos, *Caesar*: 48; Dio, *Historiae Romanae*: 42. 3; 42. 7-9; Caesar, *İç Savaş*: 3. 103-104; Suetonius, *On İki Caesar'ın Yaşamı*: 1. 34-35; Strabo, *Geographica*: 17. 1. 11). Olayın gerçekleşmesinden dört gün sonra İskenderiye'ye ulaşır ulaşmaz görev arkadaşı, akrabası, dostu (Diodorus, *Bibliotheca Historica*: 1. 83. 8-9) Pompeius'un öldürüldüğünü öğrenen ve bunun intikamını almaya karar veren Caesar, kraliyet ailesindeki sorunların hem Roma'yı hem de kendisini ilgilendirdiği gerekçesiyle Mısır ordusunun silahlarına el koyarak Pompeius'tan kalan orduyu kendi ordusuna dahil ederek tahkim sürecini başlattı (Dio, *Historiae Romanae*: 42. 3-9; Caesar, *İç Savaş*: 3. 103; 3. 106-7; 3.112; Appian, *Historiae Romanae*: II. 12. 84-86; 89; Plutarkhos, *Caesar*: 48). Bu sırada hala sürgünde olan ve eski gücüne yeniden kavuşabilmek için Caesar'la işbirliği yapma niyetinde olan Kleopatra'nın Mısır'daki gücü azalmıştı. Halihazırda sürgündeydi ve bu durumdan kurtularak tekrar tahta geçmesinde kendisine destek olabilecek tek isim olarak Romalı komutan Caesar'ı görüyordu. Elindeki askeri güçle siyasi hedeflerine ulaşmada başarılı olamayacağını düşünen Kleopatra, Caesar gibi güçlü ve deneyimli bir komutanla birlik olmak zorundaydı. Mevcut sorunların Caesar'ın desteğiyle çözülmesini ve sarayın kendisine iade edilmesini isterken, Ptolemaios hanedanının topraklarına toprak katma kaybedilen bölgelere yeniden hakim olma ve Mısır'ı geçmişteki ihtişamını yeniden sağlama aşamasında Roma ile iş birliği içinde olmalıydı. Selefleri ve babasının siyasetine bakıldığında Roma ile iyi ilişkilerin hakim olduğu bir dış siyaset izleme kararı aldı. Buna istinaden Caesar'ın Mısır'a gelmesinin hemen ardından harekete geçen Kleopatra, XIII. Ptolemaios'un askerlerini atlatarak İskenderiye'ye girmeyi başardı⁸ ve kentteki büyük kütüphanenin yanında yer alan saraylardan birinde Caesar'la buluştu (Lucan, *Pharsalia*: 10. 55-60; 10. 83; 10. 135-140; Plutarkhos, *Caesar*: 49; Dio, *Historiae Romanae*: 42.34-35; Caesar, *İç Savaş*: 3. 112). Caesar ve Kleopatra'nın buluşması askeri ve siyasi hedeflerini gerçekleştirebilmesini sağlarken zekice tasarladığı sıradışı planı, cesareti ve güzelliği ile Caesar'ı etkiledi (Lucan, *Pharsalia*: 10. 80). Caesar özelinde olmak üzere, ihtiyaç duyduğu şahsi ve siyasi Roma desteğini sağlamayı bir şekilde başarmıştı. Burada tek yönlü bir siyasi kazanım yoktu. Mısır'a ve doğuya önem veren, rol modeli Büyük İskender'in yayılma politikasını uygulayan Caesar'ın da siyasi kazanımları söz konusuydu. Nitekim Mısır, doğu-batı yönlü siyasi dengenin en önemli ayağını oluşturan Roma için siyasi ve stratejik bir öneme sahipti. Birinci yüzyıl ortalarında hızla yükselen bir profil sergileyen Roma, kendi içinde büyük bir iç savaş mücadelesi veriyor olsa da dış politikada ve yayılma stratejisinde başarılarından taviz vermemiş böylelikle çok sayıda Hellenistik krallığı ele geçirerek eyaleti haline getirmeyi başarmıştı. Öte yandan Roma'nın, zenginliği ve stratejik konumu nedeniyle elde etmeyi çok istediği fakat bir türlü muvaffak olamadığı tek Hellenistik krallık, Mısır'da varlığını sürdüren Ptolemaiosların egemenliğindeydi (Grant, *Cleopatra*, 10). Dönemin siyasi perspektifinde dikkat çeken bir coğrafi konumda olan Mısır, kardeşler arasında yaşanan taht mücadelesi başta olmak üzere pek çok sorunla mücadele sürecinde iç kargaşanın hakim olduğu bir ülke haline gelmiş olsa da Akdeniz ticaretinde söz sahibi bir liman kenti olarak stratejik konumu, zengin maden yatakları, Nil Vadisi'ndeki verimli arazileri, tarıma dayalı ekonomisi ve önemli bir ticaret merkezi olan İskenderiye Limanı sayesinde Roma'nın dikkatini çekiyordu (Chamoux, *Hellenistic*

⁸Strabon'a göre Caesar bir emirle sürgünde olan Kleopatra'yı yanına çağırdı (Strabo, *Geographica*: 17. 1. 11); Lucan, Caesar'ın bu ziyaretten haberdar olmadığını belirtir (Lucan, *Pharsalia*: 10. 83; 10. 135-140).

Civilization, 154; Evans, *Daily Life in the Hellenistic Age from Alexander to Cleopatra*, 10). Bu kapsamda Kleopatra ve Caesar arasında başlayan şahsi ilişki, Roma'nın zengin Mısır topraklarını ele geçirme noktasında önemli bir etkendi. Fakat Mısır geleneklerine uygun olmayan bu ilişki sayesinde kardeşi XIII. Ptolemaios karşısında üstün konuma geçse de (Dio, *Historiae Romanae*: 42. 7; 42. 35) hanedan geleneklerine göre tek başına tahta geçemeyeceği için kardeşiyle evlenmesi gerekiyordu. Kardeşler arasındaki sorunları çözmeye *dost ve arabulucu* (Caesar, *İç Savaş*: 3. 3108) olarak rol alan Caesar, XIII. Ptolemaios'tan bir görüşme talep etmiş, iki kardeşin de katılım sağladığı toplantıda, babaları XII. Ptolemaios'un, kardeşlerin birlikte tahta geçmelerini istediği vasiyetini okudu. Her ne kadar İskenderiyeliler, danışmanları Akhillas ve Potheinos tarafından idare edildiğini iddia ettikleri XIII. Ptolemaios'un yönetime dahil olmasını istemeseler de iki kardeşin Romalı hamisi konumundaki Caesar onları evlendirerek vasiyeti yerine getirdi (Dio, *Historiae Romanae*: 42. 36. 3-4; Strabo, *Geographica*: 17. 1. 11). Bundan sonraki süreçte Kleopatra ve erkek kardeşi XIII. Ptolemaios eş hükümdar konumunda olmak üzere ülkeyi birlikte yönetmeye başladılar.

Kleopatra ve XIII. Ptolemaios'un hanedanın başına geçme sürecinde etkin bir rol oynayan Caesar, yönetimdeki sorunların çözüme kavuşmasından sonra ülkede ikamet etmeyi sürdürdü. Bu durum onun saraya girmesinden memnun olmayan İskenderiye halkını tedirgin etmişti. Eş hükümdar konumundaki XIII. Ptolemaios'un yanı sıra danışmanları Potheinos ve Ganymedes'in de rahatsız olduğu bazı durumlar söz konusuydu. Caesar ve Kleopatra'nın sürpriz saray buluşmasına çok kızdığı için ikiliye karşı bir tavır içine giren XIII. Ptolemaios'un öfkesine hakim olamayarak halkı kıskırtmaya çalışması, 48 yılında Mısır'a gelen ve izleyen bir yıl boyunca burada kalan Caesar'ın başkent İskenderiye'deki ikametinden hoşnut olmayan halkın galeyana gelerek ayaklanmasına ve kraliyet sarayını abluka altına almasına neden olmuştu (Dio, *Historiae Romanae*: 42. 35; 42. 37. 2). Bu gelişmeler sonrasında Caesar'a savaş açma kararı alan kraliyet danışmanı Potheinos ve ordu komutanı Akhillas'ın saldırı emri vermesiyle birlikte İskenderiye Savaşı resmen başladı. Dört bin kişilik ordusuyla, yirmi bin kişilik Mısır ordusuna karşı mücadele eden Caesar savaşın galibi olurken ülkede yaşanan iç savaşın en büyük sorumlusu olarak görülen XIII. Ptolemaios Nil nehrinde boğularak hayatını kaybetmişti (Caesar, *İç Savaş*: 3. 111-112; Plutarkhos, *Caesar*: 49; Florus, *Epitome*: 2. 13. 53-60; Caesar, *Bellum Alexandrinum*: 31-33). Genç kralın yanı sıra onun Roma karşıtı danışmanları olmak üzere yetkili konumdaki kişilerin çoğu ölmüştü. Kralın kız kardeşi IV. Arsinoe esir alınırken onun danışmanlığını yapan Ganymedes⁹ öldürülmüştü (Dio, *Historiae Romanae*: 43. 19. 2; 42. 39; Josephus, *Antiquitates Judaearum*: 15. 89; Lucan, *Pharsalia*: X. 515-523; Plutarkhos, *Caesar*: 49; Caesar, *Bellum Alexandrinum*: 31). Bundan birkaç yıl sonra, İskenderiye Savaşı'nı çıkaran, yöneten ve Pompeius'un katili olduğu öne sürülen Theodotus da yakalanarak öldürülmüştü (Florus, *Epitome*: 2. 13. 53-60; Plutarkhos, *Caesar*: 49; Caesar, *Bellum Alexandrinum*: 31; Plutarkhos, *Pompey*: 80. 6). Böylece Kleopatra'nın kardeşiyle yaşadığı taht mücadelesi sırasında sorun yaşadığı kişilerin tamamı bertaraf edilmiş ve savaş sona ermişti. İskenderiye Savaşı'nda kazandığı zaferle birlikte Mısır'a rahatça girip çıkabilme, güvenliği sağlama adına eylemlerde bulunabilme ve mevzilenme için gerekli ideal ortama sahip olan Caesar, Mısır'ın bir krallık olarak varlığını sürdürmesinin Roma açısından daha güvenli olacağını düşüncesinden hareketle yeni bir kral görevlendirmek için harekete geçti (Arrianos, İskender'in Seferi III. 5. 7). Aylardır gönül ilişkisi içinde olduğu Kleopatra'yı tahta çıkarması halinde İskenderiye ve Roma'dan tepki gelme ihtimaline karşı onu tek başına hükümdar yapmaktansa XII. Ptolemaios'un vasiyeti bağlamında henüz on iki yaşında olan en küçük kardeşi XIV. Ptolemaios ile evlendirerek ortak hükümdar ilan etti. Bu evlilikle birlikte barış ortamı yeniden sağlanmış, Kleopatra ise erkek kardeşi XIII. Ptolemaios'un mevkidaşı statüsünde olmak üzere yeniden Mısır tahtına geçerek kendini güvence altına almıştı (Suetonius, *On İki Caesar'ın Yaşamı*: 1. 35; Dio, *Historiae Romanae*: 42. 35; 42. 44; Caesar, *Bellum Alexandrinum*: 33; Strabo, *Geographica*: 17. 1. 11; Plutarkhos, *Caesar*: 49). Ciddi siyasi sorunlardan kurtardığı ve sadakatine güvendiği Kleopatra'nın tahta geçmesi, Caesar'ın Mısır'da bıraktığı birliklerin desteklenmesi ve monarşinin sorunsuz işlemesi için yeterliydi. Caesar'ın politik hedefi, iç karışıklıklar ve isyanlarla mücadele halinde olan bir ülkede güçlü bir Kleopatra'nın varlığı olduğundan, kraliçe yanlısı desteğini sürdürerek Roma'nın Mısır'daki çıkarlarını gözetiyordu. İki ülke arasındaki ilişkinin Kleopatra ve Caesar özelindeki romantik ilişki üzerinden devam etmesi Mısır'ın Roma eyaleti olmasını engellemiş olsa da kraliçe siyasi olarak Caesar'a bağımlıydı. Ayrıca kraliçe olması onun egemenliğini ve Roma karşısındaki statüsünü garanti etmeyeceğinden stratejik davranması ve Caesar ile olan ilişkisini sağlamlaştırması gerektiği için tıpkı ataları gibi Nil üzerinde bir seyahat düzenleme kararı aldı.

⁹ Caesar, Plutarkhos ve Florus'un ifadelerine göre Theodotus, Potheinos ve Ganymedes kaçmıştır (Florus, *Epitome*: 2. 13. 53-60; Plutarkhos, *Caesar*: 49; Caesar, *Bellum Alexandrinum*: 31).

4. NİL SEYAHATI

Nil seyahatinin amacı kaynak metinlerde açıkça belirtilmemiş olsa da Suetonius'un eserinde önemli bilgiler bulunmaktadır. Askeri ve politik açıdan önem arz eden bu coğrafi hedef, aylardır devam eden siyasi istikrarsızlığın hemen ardından neredeyse bir orduyla Aethiopia'ya gitmek isteyen Kleopatra'nın (Suetonius, *On İki Caesar'ın Yaşamı*: 1. 52) muhtemelen mevcut sıkıntıları sonlandırmayı ve ülkenin güneyinde otoriteyi sağlamayı hedefleyen IV. Ptolemaios Philopator'un¹⁰ yaptığı gibi kraliyet topraklarını kontrol altında tutarak halkının sadakatini sağlama isteğinin bir yansımasıdır. İskenderiye'de başlayan, Nil boyunca devam eden ve Aethiopia'da sonlanacak olan bir seyahat bu ortamı sağlayabilirdi. Firavun ve hanedan geleneklerinden yola çıkan Kleopatra, boyutları Ptolemaiosların devasa yapılarla olan düşkünlüğünü yansıtan bir kraliyet teknesiyle Nil Nehri hattını kapsayan bir seyahate çıkararak Yukarı Mısır'daki yerleşimleri (Walker ve Higgs, 2001: 11), Nil deltasındaki buğday tarlalarını, Nubia ve doğu çöllerindeki madenleri, doğal zenginlikleri, taş ocaklarını ve Kızıldeniz'deki ticaret güzergâhlarını kapsayan bir seyahat gerçekleştirmişti (Fantham, 2009: 152-153; Hughes-Hallett, 1990: 9). Kleopatra ve Caesar lüks bir gemiyle çıktıkları bu seyahatle kişisel zaferlerini kutlamıştı (Burstein, 2004: 19-20).

Mevcut bilgiler, güvenli bir seyahat olması için bir ordunun Caesar ve Kleopatra'ya eşlik ettiğini gösterir (Paterson, 2009: 136; Grimm, 2003: 47). Appian, seyahate dört yüz geminin katıldığını, ikiliyi ve beraberindeki orduyu bu gemilerin taşıdığını iddia etse de askeri birliğin büyüklüğünü, içeriğini ve gezideki varlığının amacını detaylandırmamıştır (Appian, *Historiae Romanae*: II. 12. 90). İskenderiye Savaşı sırasında Caesar'ın emrinde dokuz Rhodos, sekiz Pontus, beş Lykia ve on iki Asia gemisi olmak üzere toplam otuz dört gemi vardı. Görüldüğü üzere Caesar'ın emrindeki askeri birliklerin sayısı seyahatte onlara eşlik eden dört yüz gemiye ihtiyaç duyacak nicelikte değildi (Caesar, *İç Savaş*: 3. 106). Ayrıca bu gemilerden hangilerinin Nil'e giden ekibin taşınmasına yardımcı olduğu bilinmemekle birlikte Suetonius'un ifadelerinden seyahate eşlik eden gemilerin ve askeri birliklerin çoğunun Ptolemaios kontrolü altında olduğu anlaşılmaktadır (Suetonius, *On İki Caesar'ın Yaşamı*: 1. 52). Ordunun bu seyahatte oynadığı rol ve eşlik etme gerekçesi de seyahat boyunca kraliçeyi ve konsülü korumak, Roma'nın askeri gücünü İskenderiye halkına göstermek ve Kleopatra yönetiminin hamisi olduğunu duyurmak isteyen Caesar'ın Mısır'daki gücünün restorasyonu ve sürdürülme sürecindeki rolünü ilan etme olarak değerlendirilebilir (Kleiner, 2005: 83). Dört yüz gemiden oluşan askeri gücün varlığı, birinin otoritesini hatırlatmaya işaret ettiği için bu seyahat Caesar'ın otoritesini ortaya koyması ve Kleopatra'nın ülkesini, servetini ve gücünü Romalılara gösterebilmesi için iyi bir yoldur (Ashton, 2008: 55).

47 yılının Nisan-Haziran ayları arasında gerçekleştiği düşünülen bu seyahat sırasında Caesar'dan hamile olan ve Haziran ayı sonlarında doğum yapacak olan Kleopatra'nın mevcut durumu göz önünde bulundurulduğunda uzun bir seyahate çıkması için uygun bir zaman değildi. Bu seyahat için çocuğun doğumuna dek bekleyebilirdi fakat bu noktada kraliçenin şahsi ve siyasi stratejisi ön plana çıkar. Zira aylar süren karışıklıktan sonra başkenti istikrara kavuşan Kleopatra, kraliçe olarak iktidara geri dönmeyi başarmıştı. Ayrıca tahtı elinden alma potansiyeline sahip ciddi bir rakibi de yoktu. Halkını ülkenin ve saltanatının güvenliği konusunda temin etmek isteyen Kleopatra, hamile olmasına rağmen savaşın hemen ardından Nil boyunca güney yönde gerçekleşecek bir tekne seyahati düzenleyerek hem dini hem de siyasi Ptolemaik geleneklere bağlılığını, atalarından kalan mirasının kutsallığını ve bir Romalı'dan dünyaya gelecek olan çocuğunu büyük bir geçit töreniyle tüm krallığa duyurdu. Kleopatra'nın bu eylemi, Nil üzerinde düzenlediği tekne seyahatini Caesar'dan dünyaya gelecek olan Romalı varisin yaklaşan doğumunu duyurmak için bir fırsat olarak değerlendirmiş olabileceğini gösterir. Bu varisin dünyaya gelmesi Caesar ile ilişkisini sağlamlaştıracak olsa da bir kraliçe olarak kendisinin ülke içindeki egemenliğini ve Roma karşısındaki statüsünü garanti etmeyeceği için stratejik davranması gerekiyordu. Bunun için önceki Ptolemaios hükümdarlarınca uygulanan siyasi stratejiden hareketle İskenderiye Savaşı'nın hemen sonrasında Nil seyahati düzenleme kararı aldı. Seyahat kapsamında Yukarı Mısır'daki kentleri ziyaret eden Kleopatra Hermonthis'in¹¹ kutsal hayvanı Buchis boğasının¹² yerleştirilmesine şahsen katılımından birkaç yıl sonra buraya bir doğum tapınağı (mammisi) inşa ettirdi. Duvarlarında tanrı Amun'un Horus'u dünyaya getirmesini temsil eden hiyeroglif metinlerin bulunduğu tapınağın kutsal alan iç duvarında yer alan bir sahne, Kleopatra'nın Caesar'dan dünyaya gelen oğlu XV. Ptolemaios Caesarion'un 23 Haziran 47 tarihli¹³ doğumunu kutlar (Peek, 2011: 605). Kleopatra tapınağın inşasını

¹⁰ Curtius, Büyük İskender'in yalnızca Mısır'ın iç bölgelerini ziyaret etmekle kalmadığını aynı zamanda Etiyopya'yı da ziyaret ettiğini aktarır. Bu pasaj hem Kleopatra'nın hem de Caesar'ın bölgedeki çıkarlarını açıklar (Curtius, *Historiae*: 4. 8. 3).

¹¹ Modern Arman

¹² Mond ve Myers, 1934: 2.12, no. 13, lines 9-11.

¹³ Ptolemaios XV. Caesarion'un doğum tarihinin 23 Haziran 47 olduğunu kabul edilir (Plutarkhos, *Caesar*: 49.5). Bu tarihi Paris Louvre Müzesi'nde bulunan Demotik Serapeium yazıtı da destekler (Hölbl, 2001: 238, 253).

finans ederken, rahiplerin kraliçenin çocuğunun meşruiyeti ve tanrı-firavun olarak ilan edilmesi Hermonthis'teki yerel rahiplerden gelen desteğin kanıtıdır. Görülüyor ki kraliçenin Caesar ile Nil'e yaptığı yolculuk yerel bölgelerle arasındaki bağları güçlendirmişti. Öte yandan ikilinin siyasi, kültürel ve ekonomik ihtiyaçları bakımından gereklilik arz eden Nil seyahatinin siyasi imaları da söz konusuydu. Caesar'ın askeri desteği sayesinde tahtını güvence altına alan Kleopatra kraliyet ihtişamını, siyasi gücünü ve zenginliğini Roma'ya olduğu kadar Mısır halkına da göstermeyi amaçlamış olabilir (Ashton, 2008: 124). Caesar ve birlikleri üzerinden elde ettiği güçle atalarına benzer bir güney genişlemesine teşebbüs ettiği bu seyahatte kraliyet ihtişamının sembolü olan freskler, lüks eşyalar, altın ve fildişi malzemelerle dekore edilmiş çok katlı bir yüzen saraya benzeyen görkemli devlet mavnası ile krallığının ana caddesi olan Nil'de güçlü müttefiki ile ittifakını gösteren bir geçit töreni yapmıştı (Hughes-Hallett, 1990: 77). Kleopatra ve Caesar'ın güç gösterisinin bir yansıması olan bu seyahat romantik bir gemi seyahatinden ziyade hükümdarlığının güvende kalacağını duyurma amacı taşıyan siyasi imalar için Kleopatra tarafından bilinçli olarak tasarlanmış zafer gösterisi olmanın yanı sıra siyasi bir hamleydi. (Tyldesley, 2008: 99-100; Lewis, 1986: 155; Ashton, 2008: 124). Halk nezdinde benimseneceği öngörülen ve Mısır-Roma arasındaki dostane ilişkileri göstermek gibi siyasi bir amaca sahip bu geçit töreni/zafer alayı sadece Kleopatra ve Caesar ittifakını değil aynı zamanda aralarındaki birleşik otoriteyi sergilemek için de kullanılmıştı. Kleopatra'nın sürgünden dönmemesinin ardından yeniden tahta geçişine ve Caesar ile kurduğu güçlü ittifaka işaret eden bu birliktelik sadece özel ilişkilerini değil siyasi perspektiflerini de yansıtan ulusal birleşme olarak sunuldu. Mısır'ın pasifleştirilmesinde önemli bir rol oynayan bu tören Kleopatra'nın Roma yanlısı rejimini güçlendirmesine imkân sağlamış olmalıdır (Grant, 1972: 81; Kleiner, 2005: 12-13; 80, 83; Lewis, 1986: 155; Hillard, 2002: 550-551).

Modern yazarlar tarafından "zevk ve keşif gezisi" olarak değerlendirilen Nil seyahati, hakimiyetini yeniden kazandığı krallığına ait toprakları görmek isteyen ve siyasi danışmanlar, rahipler, astronomlar, mimarlardan oluşturduğu nitelikli ekiple kraliyet projelerini tamamlamak isteyen Kleopatra'nın bu hedefini gerçekleştirmeye yönelik bir coğrafi keşif gezisidir. Aynı zamanda Caesar'ın coğrafi keşif yapması ve Nil'in kaynağını araması için bir fırsattır. Zira Lucan, Caesar'ın Nil'in kaynağına olan ilgisini seyahatin arkasındaki neden olarak değerlendirir (Lucan, *Pharsalia*: 10. 171-180). Lucan, Caesar'ın Mısır halkının kökenini, ülkenin özelliklerini, geleneklerini, tanrılarını ve tapınaklarını anlatmasını istediği rahip Acoreus'a bu gizemli Nehri ziyaret etmesini sağladığı takdirde iç savaştan vazgeçeceğini söylediğini aktarır (Lucan, *Pharsalia*: 10. 192). Mevcut anlatı tıpkı bazı Mısır hükümdarları ve gezginler gibi Caesar'ın Nil'in kaynağına¹⁴ ilişkin bilinmezliği çözmeye yönelik bir merakı olduğunun göstergesidir (Lord, 1938: 35). Coğrafyaya olan merakı, Greko-Romen kültürünün etkisinde coğrafi keşifler yapması, Mısır'ın coğrafyası ve Nil Nehri'nin gizemine ilgisi, kontrolü altındaki krallığın daha fazlasını görmek istemesi, Kuzeybatı Avrupa'daki keşiflerinde Eratosthenes'in, astronom Poseidonios ve coğrafyacı, kaşif ve gökbilimci Pytheas'ın eserlerinden faydalanan Caesar'ın bu seyahate çıkmasındaki etkili faktörlerdendir (Ashton, 2008: 124). İskenderiye'de kaldığı süre zarfında kraliçe ve çevresindeki alimlerle temas içinde olması muhtemel olan Caesar Mısır'ın sosyal yaşam, din, edebiyat, bilim ve sanatından etkilenmiş olmalıdır. Nil seyahati sayesinde Mısır'ın tarımsal ve idari sistemini inceleme, yerleşim yerlerini bizzat görme fırsatı yakalayan Caesar (Volkman, 1958: 74; Hillard, 2002: 550; Kleiner, 2005: 80-83) Hindistan'ın iç bölgelerine giderek kendisine rol model olan Büyük İskender gibi Kızıldeniz'e geçip Arabistan içlerine ulaşmak ve Mısır sınırındaki Aethiopia'ya bir Roma ordusu yerleştirmek istiyordu (Hankey, 2001: 198). Bu kapsamda, asıl amacı bu olan Caesar'ın Kleopatra ile birlikte seyahate çıktığı yönünde bilgi veren antik yazarların onun monarşi odaklı eylemlerini ön plana çıkaran hatta onu doğulu bir kraliçeyle hareket ederek Mısır geleneklerine uygun fakat Roma geleneklerine ters bir eylem içinde gösteren eğilimlerinden bahsedilebilir. Caesar'ın Mısır'ın iç işlerine müdahil olma, burada Kleopatra'nın tarafında olduğu bir iç savaşa girme, hükümdar olarak XIII. Ptolemaios'un yerine Kleopatra'yı tercih ederek ona şahsi, askeri ve siyasi destek verme sebeplerini Kleopatra'nın Roma'nın himayesine olan ihtiyacı ve Mısır'ın zenginliği ile açıklamak mümkündür (Suetonius, *On İki Caesar'ın Yaşamı*: 1. 52). Roma'nın en güçlü kişisi konumunda olan Caesar'ın uzun süre Mısır'da ikamet etmesi, bu süreçte doğulu bir monarkh gibi hareket etmesi, doğuyu değil batıyı kontrol etmek isteyen Caesar'ın Büyük İskender gibi uzun soluklu bir doğu politikası gibi bir temel stratejisi olduğunu göstermez. Mısır'ın yerel geleneklerini uygulaması onun Büyük İskender rol modelinin yansımasıdır. Doğuya hâkim olma sürecinde bölgeye egemen olma ve o kaynakları kullanma noktasında bu ittifakın en etkili siyasi figürü olduğu için Kleopatra ile hareket etmesi, aralarındaki özel ilişkiyi ve siyasi ittifakı sürdürmesi gerekir. Burada hem Kleopatra'nın hem de Caesar'ın çıkarları doğrultusunda yürüttüğü bir politik stratejinin varlığı söz

¹⁴ Herodotos ve Yaşlı Plinius Nil Nehri'nin kaynağı hakkında bilgi verir (Herodotos, *Herodot Tarihi*: 2. 28-34; Plinius, *Naturalis Historia*: 5. 10). Caesar'ın Nil'in kaynağına duyduğu ilgiyi anlatan Lucan'ın onuncu kitabının kayıp bölümünde Kleopatra ile birlikte çıktığı Nil yolculuğunu anlatmaya devam edip etmediğini bilmiyoruz.

konusudur. Zira Ptolemaios hanedanının doğal ve finansal kaynaklarını elde etme isteği yani ekonomik kaygılar bulunmaktadır. Hem Kleopatra hem de Caesar açısından bakıldığında her iki tarafın da beklentilerinin örtüştüğü görülmektedir.

Kleopatra ve Caesar'ın Nil boyunca seyahat ettiği gemi hakkında bilgi sahibi değiliz. Nitekim Athenaeus, Kleopatra ve Caesar'ın kraliçeye ait bir thalamegos¹⁵ ile Nil boyunca seyahat ettiğini aktarıyor olsa da çağdaş metinlerde net bir anlatım yoktur. Kaynaklarda belirtildiğine göre Kleopatra ve Caesar'ın Nil seyahati dört yüzden fazla geminin yanı sıra kendi thalamegosunun kullanıldığı görkemli bir seferdi ve kraliçenin thalamegosunun en erken örneği IV. Ptolemaios Philopator tarafından inşa edilen, içinde yemek odaları, kamaralar, gezinti yerleri bulunan kraliyet teknesiydi. Ahşap, fildişi ve altınla dekore edilmiş bu muhteşem tekne büyük bir villayı andırıyordu (Athenaeus, *Deipnosophists*: 5. 203-206). Philopator'dan iki yüz yıl sonra inşa edilen thalamegosun Kleopatra versiyonu hakkında hiçbir detay verilmemiş olsa da önceki versiyonlar kadar gösterişli olan bu thalamegos kraliçenin kariyerinin bir başka kayda değer ve efsanevi olayı olan Nil seyahatinde görülür. Dolayısıyla atalarının geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olduğu göz önüne alındığında Kleopatra'nın da kendi mavnasını yaptırırken bu muhteşem gemiyi model aldığı düşünmek mümkündür. Philopator'un yüzen sarayı ise Kleopatra'nın gemisinin ne kadar lüks ve şaşalı olduğunun göstergesidir. Bu anlamda Nil seyahatinde kullanılan her iki gemi de Ptolemaiosların lüks düşkünlüğünü yansıtır (Athenaeus, *Deipnosophists*: 5.203-206; Roller, 2010: 66; Tyldesley, 2008: 99-100; Kleiner, 2005: 12-13). Nitekim Ptolemaios hanedanındaki hükümdarlara bakıldığında Plutarkhos'un (Plutarkhos, *Pompey, İskender&Caesar, Marcus Antonius*: 28) lüks gemiler yaptırdığı için megaloman ve fazla gösterişli bulduğu Philopator'un, Kleopatra'nın düzenlediği Nil seyahatinin gerçekleşmesinden yüzyıllar önce tıpkı Ptolemaios krallarının yaptığı gibi Mısır kırsalını (chora) sık sık ziyaret etmek amacıyla bir devlet mavnası olan navis thalamegos inşa ettirdiği görülür. Nitekim Rodoslu Callixenus *Peri Alexandreias* adlı eserinde Philopator'un iki muhteşem gemi inşa ettirdiğinden bahseder. Philopator'un yaptırdığı ve karakteristik özelliklere sahip bu gemiler Hellenistik dönemin en büyük gemileri arasında yer alır. Deniz gücünün sembolleri olarak kabul edilen bu iki gemiden *tessarekonteres* adlı ilk gemi bir savaş gemisi, diğeri ise *thalamegos* adı verilen ve Nil nehrinde kullanılan bir yük gemisiydi (Habe, 2020: 53-54). Philopator tarafından yaptırılan ve *navis thalamegos* adı verilen bu görkemli tekne içinde kral, kraliçe ve onların yakın çevresi için yapılmış özel odalar, ziyafet salonları, Yunan tanrılarına ve tanrılaştırılmış Ptolemaios kraliyet ailesine ayrılmış bir oda yer alıyordu. Kral Philopator zenginlik açısından çoğu kralı geride bıraktı. En büyük gemilere sahipti ve gemi sayısı bakımından herkesi geride bıraktığını ifade eden Athenaeus'un (Athenaeus, *Deipnosophists*: 5. 203-206) gönderme yaptığı Callixenus¹⁶ *Peri aleksandreias*'ta Philopator tarafından inşa edilen gemileri şöyle anlatır: "*Philopator, kırk sıra kürekçiden oluşan, iki yüz seksen arşın uzunluğunda ve bir yanından diğerine otuz sekiz arşın olan bir gemi inşa etti. Küpeşteye kadar olan yükseklik kırk sekiz arşındı ve kıç tarafının en yüksek kısmından su hattına kadar olan mesafe elli üç arşındı. ...olağanüstü derecede iyi orantılı geminin tüm düzenlemeleri takdire şayandı... Philopator ayrıca thalamegos adını verdiği, yarım stadion uzunluğunda, otuz arşın genişliğinde, yaklaşık 40 arşın yüksekliğinde bir tekne inşa etti. Görünüş olarak ne savaş gemilerine ne de ticaret gemilerine benziyordu, nehrin derinliklerine uyacak şekilde değiştirilmişti. İçinde ziyafet odaları, yatak odaları bulunuyordu. Geminin etrafında çift koridor vardı. Geminin kıç tarafından içeri girdiğinizde önü açık ve etrafı sütunlarla çevrili bir revak karşınıza çıkıyordu. Onun karşısındaki pruvada fildişi ve en pahalı ağaçlardan yapılmış bir çeşit propylaeum vardı. Geminin ortasında arkası açık başka bir sütunlu yol ve dört katlanır kapıdan oluşan bir geçiş vardı. Hem sağda hem de solda pencereler vardı. Bunlara her tarafı sütunlarla süslenmiş, yirmi sedir alabilecek kapasitede olan çok büyük bir oda eklenmişti... "Ara boşlukta ziyafet salonları, yatak odaları ve günlük yaşam için gerekli olan her şey inşa edildi. ...Pruva'nın yakınında Dionysos'a ayrılmış bir oda vardı; on üç kanepeli içeriyordu ve etrafı bir sıra sütunla çevriliydi. Arşitrava kadar yaldızlı bir korniş vardı; tavan tanrının ruhuna uygun olarak dekore edilmişti. Bu odada sağ tarafa tamamen gerçek altın ve değerli taşlarla kaplanmış ve taş duvar görünümünde bir girinti yapılmıştı. İçinde Parian mermerinden yapılmış kraliyet ailesinin portre heykelleri yer alıyordu." (Athenaeus, *Deipnosophists*: 5. 203-206).*

Ptolemaios hanedanında Athenaeus'un anlatımındaki benzer devlet mavnaları inşa edildiği bilinmektedir. Zira Ptolemaios kralları sık sık Mısır kırsalını (chora) ziyaret ederlerdi. Özellikle Nil üzerinde gezinti yaparken kralın nehir teknesi olarak kullandıkları thalamegoslar, Hellenistik hükümdarların sembolü haline gelmişti. Appian "[Mısır] krallarının 200.000 piyade, 40.000 at, 300 savaş fili ve 2.000 silahlı arabadan oluşan bir ordusu

¹⁵ Pfrommer, Kleopatra'nın Nil seyahatinde kullanmış olduğu geminin bir krokisini hazırlamıştır. Bk. Pfrommer, 1999: 93-120.

¹⁶ Bk. Keyser, 2014.

ve 300.000 asker için daha yedek silahları vardı. Bu onların kara hizmetine yönelik güçleriydi. Denizcilik hizmetleri için, sıriklarla hareket ettirilen 2.000 mavn ve diğer küçük gemiler, her biri bir buçuk ila beş kürek sırası içeren 1.500 kadirga ve iki kat daha fazla gemi için kadirga mobilyaları, kamarası olan, gövdeleri yaldızlı 800 gemi vardı.” bilgisini aktarır (Appian, *Historiae Romanae*: 1. 10). Strabon, İskenderiye ve Nicopolis’e yakın bir yerleşim yeri olan Eleusis yakınlarında Schedia’ya doğru giden bir kanal olduğunu ve burada Yukarı Mısır’a seyahat eden devlet memurlarının kullandığı thalamegoslar için bir demirleme yeri bulunduğunu ayrıca delta bataklıklarındaki fasulye tarlalarının gölgesinde thalamegoslar üzerinde ziyafetler verildiğini bildirir (Strabo, *Geographica*: 17. 1. 15-16). Bu bilgilerden thalamegosların sadece lüks yatlar, eğlence gemileri ve gezi tekneleri olarak değil yük taşımacılığı içinde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Hillard, 2002: 549-553).

Kleopatra ve Caesar’ın şahsi ve siyasi hedeflerine yönelik olarak çıktıkları Nil seyahatinin ne kadar sürdüğü, olayların yaşandığı dönemin yazarları ve çağdaş gözlemcilerin Caesar’ın Mısır’da Kleopatra ile ne kadar sürede yaşadığına ilişkin kesin bir tarih vermemesi nedeniyle tartışmalıdır. 48 yılında tüm yetkilerini Marcus Antonius’a devrederek Mısır’a gelen Caesar yaklaşık bir yıl boyunca Mısır’da kalmıştır. Caesar’ın Mısır’da kaldığı süre zarfında beklemediği bazı olaylar yaşanmıştır. Öncelikle planda olmadığı halde kendini İskenderiye Savaşı’nın ortasında bulmuştur. Bu savaş sonrasında hayatını kaybeden Mısır kralı XIII. Ptolemaios’un yerine kardeşi XIV. Ptolemaios’u kral olarak görevlendirmesiyle Mısır’da yapması gereken düzenlemeler sona erdiği halde ikameti devam etmiş hatta gereğinden fazla uzamıştır. Çünkü Pompeius öldürüldüğü zaman Mısır’a gelen ve İskenderiye Savaşı sona erinceye kadar burada kalan Caesar, bahsi geçen süre zarfında Kleopatra ile evlilik dışı bir ilişki yaşamış hatta onunla kapsamlı bir keşif gezisi niteliği taşıyan Nil seyahatine çıkmıştır. Roma’nın müttefiki olarak gördüğü Kleopatra’yı tahtta sürekli kılmak istediği için Mısır’da bir süre ikamet eden Caesar’ın tembellik ve sorumsuzluğunu gündeme taşımada isteksiz olan çağdaş gözlemciler bu gecikmeden bahsetmezken bunun Kleopatra yüzünden olduğu konusunda hemfikir olan modern yazarlar yıllardır devam eden savaşlar sonrası bitkin düşen ve genç metresiyle biraz zaman geçirecek dinlenmek isteyen Caesar’ın kraliçeyle tekne seyahatine çıktığını savunurlar. Nitekim Caesar, Kleopatra ile yaptığı Nil seyahati nedeniyle eleştirilere maruz kalsa da haftalarca Kleopatra ile zaman geçirmiştir (Southern: 2001: 125; Roller, 2010: 65-66; Tyldesley, 2008: 98). Dokuz aya yakın Mısır’da kalan Caesar İskenderiye savaşının ardından yaklaşık dört ay süren Nil seyahatine çıkmıştır. Fakat bu süreçte Roma’da bazı sorunlar baş göstermiş, muhalifler arasında yer alan Cicero, Cesar’ın diktatörlüğüne ilişkin propaganda yapmaya başlamıştır (Cicero, *Epistulae ad Atticus*: 11. 18; 11. 25). Afrika’daki Pompeius yandaşları Scipio önderliğinde yeni bir gruplaşma içine girerken, Pontos’ta Büyük Mithridates’in oğlu Pharnakes sorun teşkil etmeye başlamıştır (Cicero, *Epistulae ad Atticus*: 11. 18; 11. 25; Suetonius, *On İki Caesar’ın Yaşamı*: 1. 35). Suetonius’un aktarımına göre askerlerin itirazı nedeniyle yarıda kesilerek geri dönülen seyahatin akabinde muhtemelen 47 yılı Mayıs ayının sonunda (Lord, 1938: 19). Kleopatra’nın güvenliğini sağlamak ve Roma’nın çıkarlarına ters düşecek herhangi bir olayın gerçekleşme ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla İskenderiye’de bıraktığı üç lejyonun bakımını ve komutasını gözde adamlarından biri olan Rufio’ya verdikten (Suetonius, *On İki Caesar’ın Yaşamı*: 1. 76) sonra Mısır’dan ayrılmış Pharnakes ile yaptığı savaşın ardından da 47 yılı Eylül ayının sonunda İtalya’ya dönmüştür.¹⁷

5.SONUÇ

Kleopatra’nın hayatı başta olmak üzere şahsi-siyasi eylemlerini değerlendirirken çağdaş yazarlardan ziyade çağdaş olmayan antik yazarların kaleme aldığı ikincil kaynaklardan yararlanılmaktadır. Bahsi geçen çağdaş kaynakların Kleopatra hakkında kısıtlı anlatımlar içermesi, objektiflikten uzak bu anlatımların Romalı bakış açısını yansıtan siyasi propaganda, önyargı ve varsayımlardan ibaret olması kraliçenin aktif olduğu dönemden yıllar sonra eserlerini kaleme alan ve onun politikacılığı, entelektüelliği, hekimliği gibi başarılı yönlerini aktaran yazarların anlatımları üzerinden değerlendirmeyi zorunlu kılmıştır. Nitekim tahtta kaldığı süre boyunca her ne kadar Caesar ve Marcus Antonius gibi Roma’nın önemli komutanları ile siyasi ittifaklar kurarak saray içi entrikalar karşısında gücünü muhafaza etmeyi başarmış olsa da antik metinlerde aşkları, güzelliği, entrikaları, şehveti ile öne çıkarılan bir kraliçe olmuştur. Bu durum Nil seyahati öncesi ve sonrası dönem siyasi perspektifine de yansıyor geçirililiğini korumuş, aslında keşif amaçlı gerçekleşen ve Caesar’ın desteğiyle Mısır’da istikrar sağlamayı başaran Kleopatra’nın Romalı komutan ile ittifakını ve bunun siyasi getirilerini gizlemek isteyen antik kaynaklarda hiçbir

¹⁷ Caesar’ın Roma’ya dönüş tarihi, onun ikinci diktatörlük yılının sonuna rastlar. 47 yılında Roma’ya gitmek üzere Mısır’dan ayrılan Caesar, doğrudan Roma’ya gitmemiştir. Roma’ya gitmek üzere yola çıktığı halde önce Suriye’ye oradan da Pontos’a geçmiş, 2 Ağustos 47’de VI. Mitridates’in oğlu Pharnakes ile savaştıktan sonra İtalya’ya gitmişti (Plutarkhos, *Caesar*: 49-51; Caesar, *Bellum Alexandrinum*: 65-78; Suetonius’un aktarımına göre Caesar “Aleksandria kentinden Syria’ya oradan da Pontus’a geçti, Büyük Mithridates’in oğlu Pharnakes’i oraya varışının beşinci gününde, karşılaşmalarından sonraki dört saat içinde tek bir cephede bozguna uğrattı.” (Suetonius, *On İki Caesar’ın Yaşamı*: 1. 35)

şekilde bahsi geçmemiştir. Hatta Kleopatra'yı en iyi tanıyan ve seyahati onunla birlikte gerçekleştiren Caesar dahi eserinde kraliçeye ve siyasi profiline çok az yer vermekle yetinmiş, Nil seyahatine dair en ufak bir ayrıntıya yer vermemiştir. Caesar'ın yanı sıra Nil seyahatinin gerçekleştiği döneme tanıklık eden antik diğer yazarların da seyahatten söz etmemiş olması, seyahatin keşif ve eğlence amaçlı gerçekleştirildiği konusunda hemfikir olan fakat döneme tanıklık etmemelerinden mütevellit güvenilir bulunmayan antik yazarların ise seyahatin amaç, kapsam ve içeriğine yönelik anlatımlara yer vermesi modern tarihçileri şüpheye düşürmüştür. Özellikle Nil seyahatinin merkezindeki iki kilit isimden biri olan Caesar'ın seyahate dair en ufak bir bilgi aktarımında bulunmaması, geç dönem kaynaklarında bahsi geçen anlatımların efsane olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Seyahati romantik bir efsane olarak değerlendiren görüşlerin varlığı mevcut tartışmaların devam ettiğini ve seyahate dair şüphelerin varlığını sürdürdüğünün göstergesidir. Öte yandan seyahatin romantik bir balayı seyahati, keşif gezisi, geçit töreni/zafer alayı ya da siyasi propaganda yapmaya yönelik düzenlendiğini savunan görüşleri, çağdaş yazarlara ve Caesar'a ait eserlerin Nil yolculuğuna herhangi bir atıfta bulunmamış olmalarıyla ilişkilendirmek mümkün olsa da Mısır ve Roma'nın en önemli siyasi figürleri olan Kleopatra ve Caesar'ın politik vizyonları gözönüne alındığında Nil seyahatinin gerçekleşmediğini söylemek güçtür. Zira Kleopatra'nın çağdaşı olmayan, onun 47 yılı baharında Caesar'la birlikte Nil üzerinde bir seyahat gerçekleştirdiğini aktaran yazarların anlatımları seyahatin gerçekleştiğinin kanıtı olmasa da firavun geleneği ve egemenlik göstergesi olan Nil üzerinde seyahat düzenlemenin bazı Ptolemaios hükümdarları tarafından da uygulanmış olması kendinden önceki hükümdarların siyasi çizgisini sürdürürken politik gücünü, egemenliğini ve otoritesini korumak isteyen Kleopatra'nın bu seyahati düzenlemiş olma ihtimalini kuvvetlendirir. Zira Ptolemaios kraliyet ve firavun gelenekleri kapsamında ülkenin stratejik yerleşim yerlerinin ve doğal zenginliklerinin merkezi olan Nil Nehri boyunca seyahat etmek başta II. Ptolemaios Philadelphos olmak üzere seleflerini örnek alan Kleopatra'nın, ataları ile benzer siyasi amaçlara sahip olduğunu ve bunu yaparken Roma'nın desteğini Caesar üzerinden sağladığı görülür. Bu seyahat siyasi ve müşterek hedeflere ulaşma noktasında ortak bir ideolojide hareket eden Kleopatra ve Caesar'ın gerçekleştirdiği romantik bir tekne seyahatinden ziyade, aralarındaki ittifakın kamuoyuna duyurulduğu planlı bir zaferin göstergesidir. Bu ittifak kapsamındaki ortak stratejinin varlığını ve Roma-Mısır arasındaki güç birliğinin siyasi propagandasını yansıtan seyahat, tarafların karşılıklı otorite ve güç gösterisini ön plana çıkarır. Özellikle İskenderiye Savaşı'nın ardından Mısır'daki görevini başarıyla tamamlamış olan, bölgeye egemen olma ve doğal kaynakları kullanma noktasında istekli olan Caesar'ı ülkenin potansiyel zenginliklerini tanımalarının yolunu açtığı Nil seyahati ile onurlandırmak suretiyle Kleopatra'nın siyasi stratejisi öne çıkar. Yukarı Mısır'daki yerleşim yerleri, tarım arazileri, ticaret merkezleri, maden ve taş ocaklarını ziyaret ettikleri bu gezi, İskenderiye'de yaşanan iç savaş sonrası tam desteğini aldığı Caesar ile ülkesinin zenginliklerini yerinde görmek isteyen Kleopatra'nın ve Mısır'ın zenginliklerini keşfetme arzusunda olduğu bilinen Caesar'ın ideallerini gerçekleştirmede önemli rol oynar. Mısır'da ikamet ettiği dönemde İskenderiye Savaşı'na müdahil olan ve savaşı kazanarak sürgündeki Kleopatra'yı yeniden tahta getiren Caesar'ın kraliçe tarafından Mısır kralı gibi konumlandırılarak yüceltmesi, rol modeli Büyük İskender olan Caesar'ın en az kraliçe kadar ülkeye hâkim olduğu imajını yansıtmaya çalıştığı politik stratejinin göstergesidir. Bu süreçte Romalıların kendisi hakkındaki tepki ve suçlamalarını göz ardı eden Caesar, Kleopatra'nın kendisini Mısır kralı gibi konumlandırarak yüceltme ve ülkesinin zenginliklerini tanıtmaya stratejisine eylemleriyle onay vermiştir. Bu süreçte egemen gücün Ptolemaios kraliçesi olduğu, Ptolemaios saltanatının güvende olduğu, bir Romalı'dan dünyaya gelecek olan varisle de gücünün devamlılığının sağlanacağını propagandasını Nil seyahati üzerinden gerçekleştirmiştir. Kleopatra'nın Mısır'ın yerel desteğine sahip olduğunun göstergesi olan bu seyahat, Caesar'ın coğrafi çıkarları ve Kleopatra'nın politik ihtiyaçlarına uyum sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Adamson, P. B. (1982). "Consanguineous Marriages in The Ancient World", *Folklore*, 93/1.
- Appian. *Roman History (Historiae Romanae), Volume III: The Civil Wars, Books 1-3.26*. Translated by Horace White. Loeb Classical Library 4. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1913.
- Arrianos. *İskender'in Seferi (Alexandrou Anabasis)*, (Çev: F. Akderin), Alfa Yayıncılık, İstanbul. 2004.
- Ashton, S. A. (2008). *Cleopatra and Egypt*, Blackwell Publishing, Oxford.
- Athenaeus. *The Learned Banqueters (Deipnosophists)*, Volume I: Books 1-3.106e, (Ed. and trans. S.Douglas Olson), Loeb Classical Library 204. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007.
- Balsdon, J. P. V. D. (1967). *Julius Caesar and Rome*, English Universities Press, London.
- Bennett, C. (2002). "The Chronology of Berenike III", *Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik*, 139, 143-148.

- Brazil, W. (2014). "İskenderiye: Eski Dünya'nın Merkezi", İskenderiye Kütüphanesi: Antik Dünyanın Öğrenim Merkezi, (Ed: R. Macleod), Dost Kitabevi, Ankara, 53-81.
- Burstein, S. M. (2004). *The Reign of Cleopatra*, Greenwood Press, London.
- Caesar. *Alexandrian War. African War. Spanish War*, (Trans. A. G. Way), Loeb Classical Library 402. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1955.
- Caesar. İç Savaş (Commentarii de Bello Civili), (Çev: F. Akderin), İstanbul, 2007.
- Callegaro, M. (2019). "Houseboating in Ancient Times: Thalamegos, Lusoriae, Cubiculae and the Nemi Ships as Ancestors of Nowadays Floating Houses Trend", *Progress in Marine Science and Technology*, Volume 3: Nautical and Maritime Culture, from the Past the Future, 59-69.
- Cicero. *Letters to Atticus (Epistulae ad Atticus)*, Volume III. (Ed. and trans: D. R. Shackleton Bailey), Loeb Classical Library 97. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.
- Curtius. *History of Alexander (Historiae Alexandri Magni)*, Volume I: Books 1-5, (Trans: J. C. Rolfe), Loeb Classical Library 368. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1946.
- Delaney, A. E. (2014.) "Reading Kleopatra VII: The Crafting of a Political Persona", *The Kennesaw Journal of Undergraduate Research*, 3(1):1-9.
- Dio Cassius. *Roman History*, Volume IV: Books 41-45. (Trans: E. Cary, H. B. Foster), Loeb Classical Library 66. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1916.
- Diodorus. *Library of History*, Volume I: Books 1-2.34, (Trans: C. H. Oldfather), Loeb Classical Library 279. Cambridge MA: Harvard University Press, 1933.
- Fantham, E. (2009). "Caesar as an Intellectual", *A Companion to Julius Caesar*, (Ed: M. Griffin), Blackwell Publishing.
- Florus. L. A. *Epitome of Roman History (Epitome Rerum Romanarum)*, (Trans: E. S. Forster), Loeb Classical Library 231. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1929.
- G. Grimm, G. (2003). Alexandria in the Time of Cleopatra, in S. Walker ve S. A. Ashton (ed.), *Cleopatra Reassessed*, The British Museum Occasional Paper, London.
- Gelzer, M. (1968). *Caesar: Politician and Statesman*, Oxford.
- Grant, M. (2011). *Cleopatra*, Hachette Publishing, Oxford.
- Habe, Y. (2020). "Floating Palace on the Nile: A Study on the Luxury Ship of Ptolemy IV Philopator", *Japan Studies in Classical Antiquity* 4: 53-70.
- Hankey, J. (2001). *A Passion for Egypt. Arthur Weigall, Tutankhamun and the "Curse of the Pharaohs"*, Tauris Publishers, London.
- Herodotos. *Herodot Tarihi*, (Çev: M. Ökmen), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2004.
- HGV pGrenf II 38. Heidelberger Gesamtverzeichnis Der Griechischen Papyrusurkunden Ägyptens <http://aquila.zaw.uni-heidelberg.de/hgv/43916> (Erişim Tarihi 26.9.2023).
- Hillard, T. W. (2002). "The Nile Cruise of Cleopatra and Caesar", *The Classical Quarterly*, 52(2), 549-554.
- Hölbl, G. (2001). *A History Of The Ptolemaic Empire*, (Çev: Tina Saavedra), Routledge, London.
- Hughes-Hallett, L. (1990). *Cleopatra: Histories, Dreams and Distortions*, London.
- Josephus. Flavius Josephus. *The Works of Iosephus: New Updated Edition*, Translated by A. M. William Whiston, New York: 1998.
- Keyser, Paul T. (2014). "Kallixeinos of Rhodes (627)", *Brill's New Jacoby*, (Ed: I. Worthington), Brill Online.
- Kleiner, D. E. E. (2005). *Cleopatra and Rome*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge.
- Lewis, N. (1986). *Greeks in Ptolemaic Egypt*, Classics in Papyrology: Vol. 2, Oxford University Press.
- Lord, L. E. (1938). "The Date of Julius Caesar's Departure from Alexandria", *The Journal of Roman Studies*, 28, 19-40.
- Lucan. Lucan. *The Civil War (Pharsalia)*, (Trans: J. D. Duff), Loeb Classical Libraray 220. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1928.

- Meier, C. (1982). *Caesar*, Severin und Siedler, Berlin.
- Mond, R. ve Myers, O. H. (1934). *The Bucheum*, 3 vols, Egypt Exploration Society, London.
- Nielsen, I. (1999). *Hellenistic Palaces: Tradition and Renewal*, Aarhus University Press.
- OGIS 111 <https://www.attalus.org/docs/ogis/s111.html> (Erişim Tarihi: 24.10.2023)
- Paterson, J. (2009). *Caesar The Man, A Companion to Julius Caesar*, Wiley-Blackwell Publishing, (Ed: M. Griffin), Oxford, 126-140.
- Pausanias. *Description of Greece (Periegesis)*, Volume I: Books 1-2 (Attica and Corinth), (Trans. W. H. S. Jones), Loeb Classical Library 93. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1918.
- Peek, C. M. (2011). "The Queen Surveys Her Realm: The Nile Cruise of Cleopatra VII", *The Classical Quarterly*, 61(2), 595-607.
- Pfrommer, M. (1999). *Alexandria. Im Schatten der Pyramiden*, Zaberns Bilderbande zur Archäologie, Mainz.
- Plinius. *Natural History (Naturalis Historia)*, Volume III: Books 8-11 (Trans: H. Rackham), Loeb Classical Library 353. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1940.
- Plutarkhos. *Lives: Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus*, (Trans: B. Perrin), Loeb Classical Library 87. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1917.
- Plutarkhos. İskender&Caesar, (Çev: F. Akderin), Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Plutarkhos. Plutarkhos. *Marcus Antonius*, (Çev: M. Özaktürk), TTK Basımevi, Ankara, 1992.
- Ray, J. (2003). Cleopatra in the Temples of Upper Egypt: The Evidence of Dendera and Armant, *Cleopatra Reassessed*, The British Museum Occasional Paper, (Eds. S. Walker ve S. A. Ashton), London. 9-12.
- Roller, D. W. (2010). *Cleopatra. A Biography*, Women in Antiquity Series, Oxford University Press, Oxford.
- Southern, P. (2001). *Julius Caesar*, Tempus.
- Stephens, S. (2005). "Lessons of The Crocodile", *Symposium: Imperial Trauma*, Common Knowledge, 11(2), 215-239.
- Strabo. *Geography (Geographica)*, (Trans: H. L. Jones), Loeb Classical Library, Vol. 8, Book 17 and General Index, Harvard University Press, 1967.
- Suetonius. Gaius Suetonius Tranquillus, *On İki Caesar'ın Yaşamı*, (Çev: F. Telatar-G. Özaktürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2008.
- Tarn, W. W. (1936). "The Bucheum Stelae: A Note", *The Journal of Roman Studies*, 26, 187-189.
- Tyldesley, J. (2008). *Cleopatra: Last Queen of Egypt*, Basic Books, London.
- Volkman, H. (1958). *Cleopatra. A study in Politics and Propaganda*, (Trans: T. J. Cadoux), New York.
- Walker, S. ve Higgs, P. (2001). *Cleopatra Of Egypt: From History to Myth*, Princeton University Press, Princeton.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.02.2024 ✓Accepted/Kabul:16.07.2024

DOI:10.30794/pausbed.1429792

Research Article/Araştırma Makalesi

Soyuk, G. N., Emanetoğlu, E., Bilgin, E. ve Güme, S. (2024). "Examining the Relationships Between Eating Disorder Symptoms, Self-Esteem, and Psychological Well-Being in Emerging Adults", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 63, pp. 85-98.

EXAMINING THE RELATIONSHIPS BETWEEN EATING DISORDER SYMPTOMS, SELF-ESTEEM, AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN EMERGING ADULTS

Gökçe Nur SOYUK* , Eda EMANETOĞLU**, Esra BİLGİN***, Sena GÜME****

Abstract

This study aimed to examine the mediating role of self-esteem between eating disorder symptoms and psychological well-being in emerging adults. The study group consists of 272 individuals, aged 18–29, 183 [67.3%] females and 89 [32.7%] males. Socio-demographic data form, anthropometric measurements, Eating Disorder Examination Questionnaire (EDE-Q-13)-Short Form, Psychological Well-Being Scale and Self-Liking/Self-Competence Scale were used as data collection tools. The proposed model was tested using bootstrapping and structural equation modeling. The results showed a significant and positive relationship between self-esteem and psychological well-being ($r=.76, p<.001$), a significant and negative relationship between eating disorder symptoms and psychological well-being ($r=-.18, p<.001$) and a significant and negative relationship ($r=-.34, p<.001$) between eating disorder symptoms and self-esteem. Additionally, self-esteem mediates the path between the eating disorder symptoms and psychological well-being. The research findings were discussed in the context of existing literature and research. Addressing eating disorders through a multidisciplinary collaboration involving dietitians, psychological counselors, and psychiatrists is thought to enhance self-esteem and improve psychological well-being.

Keywords: *Eating disorder symptoms, Psychological well-being, Self-esteem, Emerging adulthood.*

BELİREN YETİŞKİNLERDE YEME BOZUKLUĞU BELİRTİLERİ, BENLİK SAYGISI VE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ

Öz

Bu çalışma, beliren yetişkinlerde yeme bozukluğu belirtileri ile psikolojik iyi oluş arasında benlik saygısının aracı rolünü incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma grubu 18-29 yaşlarında 183'ü (%67,3) kadın ve 89'u (%32,7) erkek olmak üzere 272 kişiden oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak sosyo-demografik veri formu, antropometrik ölçümler, Yeme Bozukluğu Değerlendirme Ölçeği (EDE-Q-13)-Kısa Form, Psikolojik İyi Oluş Ölçeği ve Kendini Sevme/Öz-Yeterlik Ölçeği kullanılmıştır. Önerilen model bootstrapping ve yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak test edilmiştir. Sonuçlar benlik saygısı ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı ve pozitif yönde ($r=.76, p<.001$), yeme bozukluğu belirtileri ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı ve negatif yönde ($r=-.18, p<.001$) ve yeme bozukluğu belirtileri ile benlik saygısı arasında ise anlamlı ve negatif yönde ($r=-.34, p<.001$) ilişki olduğunu göstermiştir. Ayrıca benlik saygısının, yeme bozukluğu belirtileri ile psikolojik iyi oluş arasında aracılık etkisi olduğu görülmüştür. Araştırma bulguları mevcut literatür ve araştırmalar bağlamında tartışılmıştır. Diyetisyenlerin, psikolojik danışmanların ve psikiyatristlerin yer aldığı multidisipliner bir işbirliği yoluyla yeme bozukluklarının ele alınmasının, benlik saygısını artıracak ve psikolojik refahı iyileştireceği düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: *Yeme bozukluğu belirtileri, Psikolojik iyi oluş, Benlik saygısı, Beliren yetişkinlik.*

*Dietitian, Istanbul Medipol University, School of Education, Psychological Counseling and Guidance, ISTANBUL.

e-mail: gokcenursoyuk@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-4776-0421>)

** Istanbul Medipol University, School of Education, Psychological Counseling and Guidance, ISTANBUL.

e-mail: eda.emanet28@gmail.com, (<https://orcid.org/0009-0001-3799-3304>)

***Istanbul Medipol University, School of Education, Psychological Counseling and Guidance, ISTANBUL.

e-mail: esrabilgiinn@gmail.com, (<https://orcid.org/0009-0005-4410-5220>)

****Assist. Prof. Dr., Istanbul Medipol University, School of Education, Psychological Counseling and Guidance, ISTANBUL.

e-mail: sgume@medipol.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-2696-0304>)

1. INTRODUCTION

Emerging adulthood, described as a transition period between adolescence and adulthood (Arnett, 2007), encompasses pivotal discoveries and choices for individuals. Initially defined as ages 18 to 25, the scope of emerging adulthood has broadened to include people up to the age of 29 due to cultural shifts such as a rise in the age of marriage and parenthood as well as longer educational durations (Arnett et al., 2014). During this stage, individuals engage in a quest for identity and scrutinize their life goals. As individuals embark on the journey of identity discovery, they may experience changes in their eating habits and show signs of eating disorders. For instance, they may exhibit impulsive eating behaviors or display reluctance towards eating as a coping mechanism to navigate the challenges (Simone et al., 2021). Such unhealthy eating behaviors resulting from this obsession are termed as eating disorders (Kenny et al., 2022; Kermen et al., 2019).

Eating disorders (ED) are a complex issue characterized by abnormal eating practices that are often accompanied by fluctuations in body weight and/or social impairments, negatively influencing an individual's quality of life and social functioning. In the DSM-5 classification, eating disorders encompass eight distinct subgroups: Bulimia nervosa, avoidant/restrictive food intake disorder, binge-eating disorder, anorexia nervosa, pica, rumination disorder, other specified feeding and eating disorders, and other unspecified feeding and eating disorders (American Psychiatric Association, 2013). Though the exact prevalence is unclear, studies suggest increased rates of Bulimia Nervosa (BN) and Binge-Eating Disorder (BED). Moreover, eating disorders are more common among women and younger individuals (Hay, 2020).

According to studies by de Vos et al. (2018) and Tomba et al. (2017), individuals with eating disorders have lower psychological well-being than the general population. The capacity of an individual to deal with existential obstacles that arise during life, such as pursuing meaningful goals, developing personally, and building strong relationships with others, is known as psychological well-being (Keyes et al., 2002; Telef, 2013). It is based on the idea that a person strives to realize potential and achieve positive functionality (Ryff, 2014). Ryff's (1989) psychological well-being model comprises six dimensions: self-acceptance, positive relationships with others, autonomy, environmental mastery, purpose in life and personal growth. Psychological well-being encompasses the revealing of the individual's potential to lead a meaningful life, self-actualize by overcoming encountered problems, nurturing authentic relationships, and being aware of personal limitations (Ryff & Singer, 2008). This construct also encompasses an individual's capacity for self-awareness, research, defense of personal values and beliefs, making congruent choices, pursuing goals, and self-esteem (Karababa et al., 2018).

Positive and negative attitudes toward oneself constitute one's self-esteem. Levinson (1986) believes that as individuals step into adulthood, taking responsibility adds a different dimension to self-esteem. According to Tafarodi and Swann (1995), self-esteem is composed of two dimensions: self-competence and self-liking. In addition, self-esteem allows individuals to develop self-awareness, define themselves positively, pay attention to the present moment, and focus on positive experiences instead of dwelling on negative ones (Dhandra, 2020). Individuals with high self-esteem are happy, productive, assertive, socially adaptable, strive longer to be successful and overcome difficulties, evaluate themselves positively, set realistic goals, protect themselves in stressful and challenging life events. They are individuals who can achieve things easily, focus on their strengths and positive characteristics, have a positive perspective, and believe they are loved, respected and admired by others (Tatoğlu, 2006). Researchers believe that self-esteem has a significant relationship with the behavioral and psychological characteristics of the eating disorders (Peck & Lightsey, 2008). Additionally, low self-esteem is a common symptom in eating disorder patients (Fairburn, 2008; Mann et al., 2004). It is linked to impairments in psychosocial functionality and quality of life (Halvorsen & Heyerdahl, 2006). In this context, it is important to conduct further research and develop intervention plans to help individuals with eating disorders improve their quality of life and enhance their self-esteem.

1.1. Eating Disorders and Self-Esteem

Low self-esteem is an important predictor in all eating disorders for both genders (Voica et al., 2021). Voica et al. (2021) found a moderate correlation between lower levels of disordered eating and self-esteem, regardless of gender. According to Mora et al. (2017), teenagers who have low self-esteem are more likely to develop eating disorders. Mendelson et al. (2002) indicated that women with eating disorders have lower levels of self-esteem than those who do not. Another study found that self-esteem decreases as the severity of eating disorders

increases in female university students (Peck & Lightsey, 2008). Studies also show a relationship between high BMI and low self-esteem (Brown et al., 1998; Strauss, 2000). Remarkably, this correlation has been observed even among young children. In a meta-analysis investigating the self-esteem levels of individuals with eating disorders post-psychotherapy, findings revealed that patients undergoing treatment for BN and BED experienced a significant increase in their self-esteem levels (Linardon et al., 2019). Williams et al. (1993) found lower self-esteem in individuals with eating disorders compared to healthy individuals. Silverstone (1990) observed that individuals with eating disorders, even those not experiencing depression had low self-esteem, independent of depressive symptoms (Erol et al., 2000). These studies indicate that eating disorders and body dissatisfaction can affect the individual's self-esteem, and low self-esteem may also contribute to the development of eating disorders.

1.2. Eating Disorders and Psychological Well-Being

Several studies have shed light on the relationship between eating disorders and psychological well-being. A study involving women revealed that as women's satisfaction with their physical appearance increases, their psychological well-being also increases (Altinel, 2018). This finding concluded that women content with their body shape, regardless of external appearance, have a positive perception of themselves and are more likely to accept themselves as they are. Another study focusing on the psychological well-being of patients following eating disorder treatment concluded that cognitive behavioral therapy-based interventions led to a decrease in eating disorder symptoms and a simultaneous increase in patients' levels of psychological well-being (Tomba et al., 2017). Research investigating psychological well-being across various eating disorders revealed that there was a deterioration in the level of psychological well-being in patients with eating disorders (Tomba et al., 2014). Lower scores were observed in all categories of psychological well-being among those with BN in comparison to those who are healthy. Similarly, BED patients scored worse on the autonomy, environmental control, and self-acceptance subscales in particular than their healthy counterparts. Across all eating disorder groups, the study's findings demonstrated a substantial negative association between most psychological well-being dimensions and eating disorder scales. Additionally, Bardone-Cone et al. (2010) found that the self-esteem, self-directedness, and self-efficacy levels of the fully recovered group were higher than those of the partially recovered or active eating disorder groups. In another study, it was concluded that participants in the full recovery process had a higher level of psychological well-being in most dimensions compared to participants with ongoing eating disorders (Romano & Ebener, 2018). Data further revealed that people with eating disorders have lower psychological well-being than those without eating disorders, and even after meeting all post-treatment recovery criteria, their psychological well-being levels remain lower than those of individuals without eating disorders (Tomba et al., 2017).

1.3. Self-Esteem and Psychological Well-Being

A person's high or low self-esteem may lead them to evaluate themselves positively or negatively. While self-esteem impacts an individual's psychological well-being, it can be argued that coping skills in response to events can also affect the level of well-being (Çelenk & Peker, 2020). Individuals with eating disorders who exhibit lower levels of body satisfaction, optimism, and self-esteem tend to have lower well-being (Brannan & Petrie, 2011). Okcu (2020) found a positive correlation between psychological well-being and self-esteem, as well as the dimensions of self-liking and self-competence. Similarly, Singhal and Prakash (2020) revealed a positive relationship between psychological well-being and self-esteem among university students, unaffected by gender. Further affirming this connection, Moksnes and Espnes (2013) concluded that self-esteem positively relates to psychological well-being, regardless of gender or age. Lyubomirsky et al. (2006) expanded on the multifaceted impact of self-esteem on psychological well-being, highlighting its positive influence on various aspects such as mood, temperament, life satisfaction, and social connectedness. Additionally, research by Birkeland et al. (2012) and Orth et al. (2009) suggests that adolescents with high self-esteem demonstrate enhanced coping mechanisms in the face of life's challenges, effectively maintaining their overall well-being.

1. 4. Present Study

The current study aims to investigate the relationships between eating disorders, self-esteem, and psychological well-being in emerging adults. Considering the relationships between these variables, self-esteem could function as a mediating variable within this relationship. Stated differently, the diminished psychological

well-being observed in individuals exhibiting symptoms of eating disorders could potentially be linked to their lower levels of self-esteem.

A review of the literature pertaining to the relationships between psychological well-being, eating disorders, and self-esteem underscores a notable gap; none of the current studies have simultaneously investigated these variables and explored their potential roles as mediators. This study is significant given the rising prevalence of eating disorders today. It offers an opportunity to gain awareness of the underlying causes behind eating disorder behaviors in emerging adults. The findings are important not only to mental health professionals but also to dietitians, highlighting the importance of interdisciplinary studies. Furthermore, studies on eating disorders within the context of positive mental health primarily focus on aspects related to subjective well-being and quality of life (Jenkins et al., 2011; Tomba et al., 2014). Hence, one of the distinctive features of this research is the examination of these three variables within the context of a structural model, which is believed to significantly advance our understanding of the relationships between eating disorders and psychological structures. In this regard, the following hypotheses were proposed in the present study:

Hypothesis 1: Eating disorder is negatively associated with self-esteem.

Hypothesis 2: Self-esteem is positively associated with psychological well-being.

Hypothesis 3: Eating disorder is negatively associated with psychological well-being.

Hypothesis 4: Self-esteem fully mediates the link between eating disorder and psychological well-being.

2. METHOD

2. 1. Participants and Procedure

The sample consisted of 272 Turkish individuals, aged 18–29 ($M = 21.45$, $SD = 2.04$), 183 [67.3%] girls and 89 [32.7%] males. The literature on determining the sample size for studies using structural equation modeling noted that a range of 200-500 participants is considered sufficient (Kline, 2019; Tabachnick & Fidell, 2013). The minimum sample size is determined by the ratio $N:q$, where N indicates the sample size and q indicates the number of parameters in the model. For the minimum sample size, a ratio of 10 is considered adequate (Kline, 2019). The model proposed in this study involves 11 parameters. Therefore, the minimum sample size (N) required for this research is calculated as $11 \times 10 = 110$. With 272 participants included in this study, it was determined that the sample size was appropriate. Through an online questionnaire, participants were asked to voluntarily respond to measures assessing eating disorders, psychological well-being, and self-esteem in addition to basic information about their age, gender, and anthropometric measurements. The online questionnaire was distributed via various social communication channels. They were informed about the research's purpose beforehand. Data collection took place between February and April 2023. The sample's characteristics and anthropometric measurements are shown in Table 1.

Table 1. Demographic Characteristics and Anthropometric Measurements of Participants

Features		
Gender	N	%
Female	183	67,3
Male	89	32,7
BMI Classifications (kg/m ²)	N	%
Underweight	22	8,1
Normal	199	73
Overweight	39	14,3
Obese	10	3,7
Morbid Obese	2	0,7
Body Weight Perceptions	N	%
I'm too skinny	4	1,5
I'm skinny	26	9,6
I am at normal weight	178	65,4
I'm overweight	56	20,6
I'm too overweight	8	2,9

2.2. Measures

2.2.1. Eating Disorder Examination Questionnaire (EDE-Q-13)-Short Form:

The EDE-Q (Fairburn & Beglin, 1994) assesses eating behaviors over 28 days with 28 items. Its shorter version, EDE-Q-13 (Lev-Ari et al., 2021), contains 13 items. In this study, the Turkish short form (Esin & Ayyıldız, 2022) was used. The EDE-Q-13 is a 7-point Likert scale (0=never, 1=1–5 days, 2=6–12 days, 3=13–15 days, 4=16–22 days, 5=23–27 days, 6=everyday) measuring Shape and Weight Over-Evaluation (SWO), Purging, Bingeing, Body Dissatisfaction (BD), and Eating Restraint (ER). Higher scores indicate more eating-related issues. The confirmatory factor analysis provided support for the five-factor structure of the scale, as indicated by the following fit indices: GFI= .95, CFI= .97, NFI= .96, TLI= .96, AGFI= .93, RMSEA= .06. The Cronbach's alpha values were .92 for ER, .94 for SWO, .93 for BD, .84 for Bingeing, .75 for Purging, and .89 for the total scale. In this study, Cronbach's alpha for EDE-Q-13 measured .91 for ER, .91 for SWO, .90 for BD, .75 for Bingeing, .62 for Purging, and .89 for the total scale.

2.2.2. Psychological Well-Being Scale (PWBS):

The PWBS, developed by Diener et al. (2010), is a 7-point Likert scale ranging from 1 (strongly disagree) to 7 (strongly agree), encompassing 8 items. Higher scores on this scale indicate elevated levels of psychological well-being. The Turkish version of PWBS was adapted by Telef (2013). According to confirmatory factor analysis, all goodness-of-fit indices for the PWBS supported its single-component structure. The obtained indices were as follows: GFI= .96, NFI= .94, RFI= .92, CFI= .95, IFI= .95, RMSEA= .08, and SRMR= .04. Reliability analysis indicated a Cronbach's alpha coefficient of .80 for the scale, demonstrating satisfactory internal consistency. In the context of the present study, the Cronbach's alpha coefficient for PWBS was measured as .88, further affirming the reliability of the scale in this specific sample.

2.2.3. Self-Liking/Self-Competence Scale (SLCS-R):

The Self-Liking/Self-Competence Scale (SLCS-R) is self-esteem measurement tool designed by Tafarodi and Swann (2001). It assesses self-esteem across two dimensions: self-liking and self-competence. Utilizing a 5-point Likert scale (1 = strongly disagree, 5 = strongly agree), the scale comprises 16 items distributed into 2 subscales. In the current study, the Turkish version of the SLCS-R, adapted by Doğan (2011), was used. Confirmatory factor analysis results indicate robust support for the two-component structure of the scale, as evidenced by goodness-of-fit indices such as GFI= .94, CFI= .97, NFI= .95, AGFI= .91, and RMSEA= .049. Reliability analysis further confirms the internal consistency of the scale, with Cronbach's alpha values of .83 for the self-liking dimension and .74 for the self-competence dimension. Within the context of this study, the Cronbach's alpha coefficient for SLCS-R was measured as .88 for self-liking and .78 for self-competence.

2.3. Data Analysis

Two-step structural equation modeling was used to analyze the data. In the first phase, the measuring model was put to the test. Once the measurement model was deemed satisfactory, the structural model was tested by maximum likelihood estimation. The AMOS 21 computer program was utilized for structural equation modeling. Additionally, correlation and descriptive analyses were performed using IBM SPSS 21. Descriptive statistics and correlation coefficients were examined to evaluate the suitability of the data for structural equation analysis. For model fit values, the following standards were applied: $\chi^2: (\chi^2/df) < 3$, $RMSEA \leq .08$, $GFI, NFI, CFI, AGFI \geq .90$ (Byrne, 2013; Hu & Bentler, 1998; Tabachnick & Fidell, 2013).

Baron and Kenny's approach (1986) was used to test the mediation effect of self-esteem in the relationship between eating disorder and psychological well-being. There are four basic assumptions in this method. First, (a) the independent variable influences the dependent variable; (b) the independent variable influences the mediator variable; (c) the mediator variable influences the dependent variable; (d) Finally, when the mediator variable is included in the analysis together with the independent variable, the effect of the independent variable on the dependent variable decreases or becomes insignificant. Simultaneously, the mediator variable demonstrates a significant effect on the dependent variable. A full mediation occurs when the relationship

between the dependent and independent variables vanishes with the mediator controlled. Conversely, a partial mediation is observed when the relationship between the two variables weakens (Pardo & Roman, 2013).

The mediation effect was further examined by the bootstrapping method. This method generates a statistical significance interval by gathering a specified number of samples from the sample within the area of the research using the software (Shrout & Bolger, 2002). The bootstrap coefficient and confidence intervals were calculated using 1000 bootstraps in this study. For the indirect effect to be considered significant, the confidence intervals should not include zero (Hayes, 2013).

3. RESULTS

3. 1. Preliminary Analyses

Descriptive statistics and correlation analysis results for the observed variables of eating disorder, self-esteem and psychological well-being are presented in Table 2. To assess normality, skewness and kurtosis values were examined. Skewness values ranged from -1.05 to 1.58, and kurtosis values fell within the range of 1.09 to 1.74. These values adhere to the normality criteria of ± 2 for skewness and ± 7 for kurtosis, as recommended by Finney and DiStefano (2006), indicating that the data exhibit a normal distribution.

Table 2. Descriptive Statistics and Correlation Coefficients

Variable	M	SD	Skew	Ku	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Eating Restraint	3.45	4.95	1.58	1.61								
2. Shape and Weight Over-Evaluation	3.72	4.25	.94	-.55	.57**							
3. Body Dissatisfaction	4.34	4.51	.67	-1.09	.50**	.66**						
4. Binge Eating	2.80	3.61	1.54	1.74	.32**	.45**	.46**					
5. Self-Competence	26.02	4.66	.26	.54	-.10	-.12*	-.18**	-.16**				
6. Self-Liking	28.88	6.19	-.39	.00	.16**	-.30**	-.22**	-.20**	.63**			
7. Psychological Well-Being PAR 1	20.47	4.92	-.93	.83	-.10	-.12*	-.10	-.18**	.50**	.61**		
8. Psychological Well-Being PAR 2	21.01	4.63	-1.05	1.24	-.15*	-.13*	-.11	-.14*	.52**	.54**	.77**	

Note: * $p < .05$; ** $p < .01$.

3. 2. Measurement Model

The measurement model consists of three latent variables (eating disorder, psychological well-being, and self-esteem) and 8 observed variables. Measurement model testing showed good model fit: $\chi^2/df = 2.036$, $p < .05$; CFI = .98; AGFI = .93; GFI = .97; NFI = .96; RMSEA = .062 and SRMR = .032. Factor loadings of all observed variables are significant (between .55 and .92, $p < .001$). The model obtained from the analysis is shown in Figure 1.

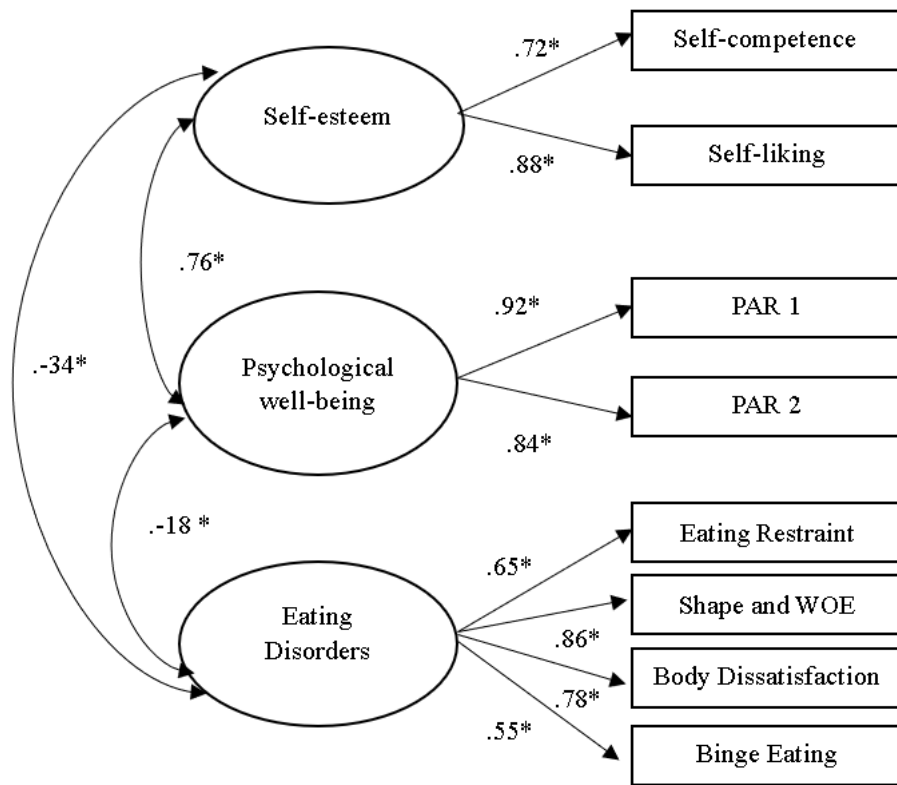

Figure 1. Standardized factor loading for the measurement model

Note: * $p < .001$

As a result of the measurement model test, correlations for latent variables were obtained and these correlation values are presented in Table 3.

Table 3. Correlation Coefficients for Latent Variables

Variable	1	2	3
1. Eating Disorder			
2. Self-Esteem	-.34*		
3. Psychological Well-being	-.18*	.76	

Note. * $p < .001$.

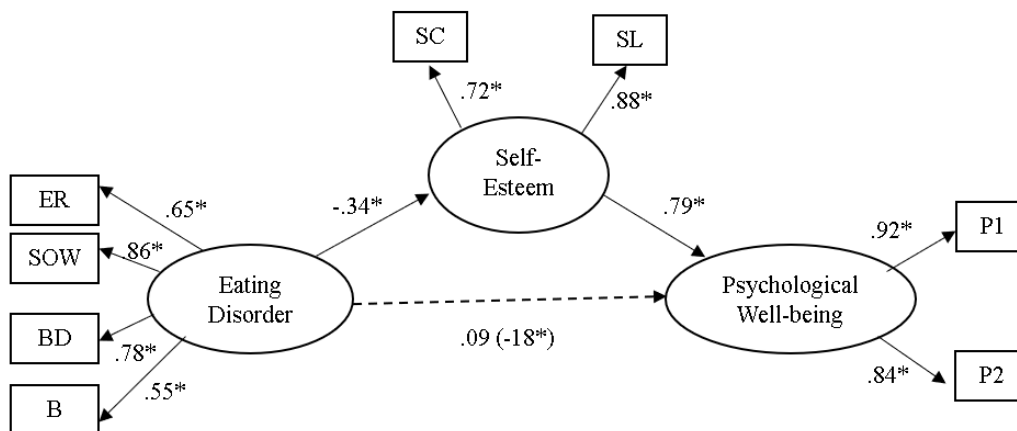
As expected, eating disorder was negatively associated with self-esteem ($r = -.34, p < .001$) and psychological well-being ($r = -.18, p < .001$). Self-esteem was positively associated with psychological well-being ($r = .76, p < .001$). These findings support the validity of Hypothesis 1, 2, and 3.

3. 3. Structural Model

The relationship between eating disorders and psychological well-being that is mediated by self-esteem was tested in the structural model. The goodness of fit indices of the structural model were at a good level: $\chi^2/df = 2.36, p < .05$; GFI = .97; CFI = .93; NFI = .96; AGFI = .98; RMSEA = .062 and SRMR = .032.

As seen in Figure 2, the path from eating disorder to psychological well-being was not found to be significant ($p > .05$). It was found that self-esteem had a full mediating effect between eating disorders and psychological well-being. The direct effect of an eating disorder on psychological well-being is $-.18 (p < .001)$. As a result of

including self-esteem in the model as a mediator variable, this effect is .09, and the p-value becomes insignificant ($p > .05$). According to these results, Hypothesis 4 was confirmed.

Figure 2. Standardized factor loading for the structural model

Note: * $p < .001$, ER= Eating Restraint, SOW= Shape and Weight Over-Evaluation, BD= Body Dissatisfaction, B= Binging, SC= Self-Competence, SL= Self-Liking, P1 ve P2= Psychological well-being parcels

3. 4. Bootstrapping

In this research, 1000 bootstraps (resampling) were made to determine the significance of the indirect effects in the structural model, and confidence intervals with lower and upper limits and bootstrap coefficients were created. The bootstrapping process's indirect path coefficient confidence intervals [BC = -.27, 95% C.I. = -.41, -.17] reveal that the indirect influence of eating disorder on predicting psychological well-being through self-esteem is significant. According to the findings of all analyses, self-esteem has a full mediating role between eating disorders and psychological well-being in emerging adults aged 18-29.

4. DISCUSSION

In this study, the relationships between eating disorders, psychological well-being, and self-esteem in emerging adults were examined, and it was concluded that self-esteem is a full mediator in the relationship between eating disorders and psychological well-being. In other words, statistical analysis confirms that individuals with eating disorders experience a decline in their self-esteem, consequently leading to a decrease in their levels of psychological well-being.

Firstly, the current study indicated a negative relationship between eating disorders and self-esteem, in line with the previous studies. Thus, hypothesis 1 was confirmed. Individuals suffering from eating disorders frequently may have concerns about their appearance, cultivating unfavorable ideas of their bodies and feeling inadequate in achieving modern beauty standards. These negative ruminations can significantly lower an individual's self-esteem. In a study with adolescents, it was observed that those with eating disorders had lower social and physical self-esteem compared to those without eating disorders (Gila et al., 2005). Another study concluded that women with eating disorders had lower self-esteem levels than women without eating disorders (Mendelson et al., 2002). Research by Krauss and colleagues indicated that low self-esteem is considered a risk factor for developing eating disorders, highlighting a mutual interaction between self-esteem and eating disorders (Krauss et al., 2023).

The results of the present study also supported the positive relationship between self-esteem and psychological well-being. Hence, hypothesis 2 was validated. This result was in line with the previous research (Nwankwo et al., 2015; Okcu, 2020; Singhal & Prakash, 2020). A study with university students found a positive relationship between self-esteem and psychological well-being (Singhal & Prakash, 2020). In research with high school students, a significant relationship was observed between self-esteem and eating disorder symptoms

(Tanrıverdi et al., 2011). A study conducted with athlete university students found a relationship between perceived self-esteem and psychological well-being, indicating that students with high self-esteem exhibit high levels of psychological well-being. Another study among university students found that self-esteem positively influences psychological well-being (Ayaz & Doğan, 2023). Okcu (2020) concluded from their study that high self-esteem positively impacts psychological well-being. These results show that people with a strong and high level of self-esteem serve as a foundation for effective functioning across different areas of life. Conversely, fragile self-esteem might impede one's ability to function effectively. It might disrupt interpersonal connections and hinder individuals from finding meaning and purpose in their lives.

Moreover, hypothesis 3 stated that eating disorder is negatively associated with psychological well-being was confirmed. There are studies show a significant relationship between these variables (de Vos et al., 2018; Doll et al., 2005; Farello et al., 2023). A study found a moderate negative correlation between eating disorders and psychological well-being; however, this relationship was not observed in individuals with bulimia nervosa and binge eating disorder (de Vos et al., 2018). Farello et al. (2023) observed that individuals with binge eating disorder exhibited low levels of psychological well-being. In another study of individuals with eating disorders, Doll et al. (2005) reported significant deterioration in their psychological well-being. Physical self-liking makes individuals feel good psychologically (Altinel, 2018). When someone doesn't feel good about their body, it might lead to unhealthy eating habits and even an eating disorder, which can make them feel psychologically down and create a negative self-view. Sometimes, using unhealthy eating habits might seem like a way to cope with problems, making the person feel better temporarily, but in the long run, it leads to feeling worse.

Lastly, the study revealed that self-esteem mediates the relationship between eating disorder and psychological well-being. Thus, hypothesis 4 was confirmed. There are studies focused on the relationship between eating disorder and self-esteem (Gila et al., 2005; Krauss et al., 2023; Mendelson et al., 2002) and eating disorder and psychological well-being (de Vos et al., 2018; Doll et al., 2005; Farello et al., 2023). Nevertheless, no research that examines eating disorders, psychological well-being, and self-esteem simultaneously has been found. The development of unhealthy eating habits can lead to an eating disorder, triggering body dissatisfaction. This dissatisfaction often causes both psychological and physical distress, impacting a person's levels of self-liking and self-esteem. When someone becomes dissatisfied with their body, it can lead to psychological distress and negative shifts in self-perception. Individuals with eating disorders often experience concerns about their appearance, generally have a negative body image, and feel they do not conform to today's standards of beauty. These negative thoughts can erode self-respect. Conversely, higher self-esteem is thought to contribute positively to psychological well-being, as it enables individuals to align with their true selves and find greater life satisfaction.

As a result, it has been observed that eating disorders during emerging adulthood can significantly impact self-esteem and psychological well-being. Addressing these disorders through multidisciplinary collaboration involving dietitians, psychological counselors, and psychiatrists is thought to enhance self-esteem and improve psychological well-being. It is believed that developing projects aimed at promoting healthy nutrition, starting from the primary school level and monitoring their effects, will contribute to reducing the incidence of eating disorders. These projects should be supported with seminars and training sessions conducted by dietitians, psychological counselors, and psychiatrists in schools, aimed at promoting positive eating behaviors. It is believed that this approach will contribute to reducing the prevalence of eating disorders in society.

Limitations

There are some limitations to the study. First, results of this study may have limited generalizability. Respondents were mostly white female university students. Due to the large difference between the number of male and female participants, no comparison was made between genders. Future studies may include a broader range of participants, considering differences in education, ethnicity, socio-economic background. Due to self-report biases and directionality, the cross-sectional online design restricts how the results can be interpreted. Furthermore, it is necessary to replicate this model in clinical populations. Finally, future studies may examine the relationships between eating disorder symptoms, self-esteem, and psychological well-being in more detail by creating new models with subscales.

5. CONCLUSION

Findings from the present study indicate that eating disorders in emerging adulthood can impact self-esteem and psychological well-being. Individuals with eating disorders may experience a decline in their self-esteem, consequently leading to a decrease in their levels of psychological well-being. The treatment of eating disorders often necessitates a multidisciplinary approach involving the expertise of dietitians, psychological counselors, and psychiatrists. The results obtained may assist mental health professionals and dietitians in terms of the contributing or undermining factors of eating disorders.

Ethical statement

The current study was approved by Istanbul Medipol University Social Sciences Scientific Research Ethics Committee (Ethics Approval Code:38).

CRedit authorship contribution statement

Gökçe Nur Soyuk: Conceptualization, Investigation, Methodology, Writing – original draft.

Eda Emanetoğlu: Conceptualization, Investigation, Methodology, Writing – original draft.

Esra Bilgin: Conceptualization, Investigation, Methodology, Writing – original draft.

Sena Güme: Conceptualization, Formal analysis, Supervision, Writing – review & editing.

REFERENCES

- Altinel, Ş. (2018). *The relationships of eating disorder symptoms with perceived parenting styles, difficulties of emotion regulation, psychological well-being and eating attitudes in females* [Master's thesis, Maltepe University]. Council of Higher Education Thesis Center. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- Arnett, J. J. (2007). Emerging adulthood: What is it, and what is it good for? *Child Development Perspectives*, 1(2), 68–73. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2007.00016.x>
- Arnett, J.J., Žukauskienė, R., & Sugimura, K. (2014). The new life stage of emerging adulthood at ages 18-29 years: Implications for mental health. *The Lancet Psychiatry*, 1(7), 569–576. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(14\)00080-7](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(14)00080-7)
- Ayaz, E. ve Doğan, O. (2023). Üniversite Öğrencilerinde Özsaygı Düzeyleri ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişki. *Atlas Journal of Medicine*, 2(6), 30-41. <https://doi.org/10.54270/atljm.2023.29>
- Bardone-Cone, A. M., Schaefer, L. M., Maldonado, C. R., Fitzsimmons, E. E., Harney, M. B., Lawson, M. A., ... & Smith, R. (2010). Aspects of self-concept and eating disorder recovery: what does the sense of self look like when an individual recovers from an eating disorder?. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 29(7), 821-846. <https://doi.org/10.1521/jscp.2010.29.7.821>
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.51.6.1173>
- Birkeland, M. S., Melkevik, O., Holsen, I., and Wold, B. (2012). Trajectories of global self-esteem development during adolescence. *Journal of Adolescence*, 35(1), 43–54. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2011.06.006>
- Brannan M. E., & Petrie T. A. (2011). Psychological well-being and the body dissatisfaction-bulimic symptomatology relationship: An examination of moderators. *Eating Behaviors*, 12(4), 233–241. <https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2011.06.002>

- Brown, K. M., McMahon, R. P., Biro, F. M., Crawford, P., Schreiber, G. B., Similo, S. L., Waclawiw, M., & Striegel-Moore, R. (1998). Changes in self-esteem in black and white girls between the ages of 9 and 14 years. The NHLBI Growth and Health Study. *The Journal of adolescent health: official publication of the Society for Adolescent Medicine*, 23(1), 7–19. [https://doi.org/10.1016/s1054-139x\(97\)00238-3](https://doi.org/10.1016/s1054-139x(97)00238-3)
- Byrne, B. M. (2013). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming*. Routledge.
- Çelenk, B. ve Peker, A. (2020). Ergenlerde benlik saygısının, stresle başa çıkma tarzları ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiye aracılık rolü. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 147-162.
- de Vos, J. A., Radstaak, M., Bohlmeijer, E. T., & Westerhof, G. J. (2018). Having an eating disorder and still being able to flourish? Examination of pathological symptoms and well-being as two continua of mental health in a clinical sample. *Frontiers in Psychology*, 9, 2145. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02145>
- Dhanda, T. K. (2020). Does self-esteem matter? A framework depicting role of self-esteem between dispositional mindfulness and impulsive buying. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 55, 102135.
- Diener, E., Wirtz, D., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D.-w., Oishi, S., & Biswas-Diener, R. (2010). New well-being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings. *Social Indicators Research*, 97(2), 143–156. <https://doi.org/10.1007/s11205-009-9493-y>
- Doğan, T. (2011). Two-dimensional self-esteem: Adaptation of the Self-liking/self-competence Scale into Turkish: A validity and reliability study. *Education and Science*, 36(162), 126-137.
- Doll, H. A., Petersen, S. E., & Stewart-Brown, S. L. (2005). Eating disorders and emotional and physical well-being: Associations between student self-reports of eating disorders and quality of life as measured by the SF-36. *Quality of Life Research*, 14(3), 705-717. <https://doi.org/10.1007/s11136-004-0792-0>
- Esin, K., & Ayyıldız, F. (2022). Validity and reliability of the Turkish version of the Eating Disorder Examination Questionnaire (EDE-Q-13): Short-form of EDE-Q. *Journal of Eating Disorders*, 10(1), 102. <https://doi.org/10.1186/s40337-022-00628-4>
- Erol, A., Toprak, G., Yazıcı, F., ve Erol, S. (2000). Üniversite öğrencilerinde yeme bozukluğu belirtilerini yordayıcı olarak kontrol odağı ve benlik saygısının karşılaştırılması. *Klinik Psikiyatri*, 3, 147-152.
- Fairburn, C. G. (2008). *Cognitive behavior therapy and eating disorders*. Guilford Press.
- Fairburn, C. G., & Beglin, S. J. (1994). Assessment of eating disorders: interview or self-report questionnaire?. *The International journal of eating disorders*, 16(4), 363–370.
- Farello, G., Ranieri, J., Cilli, E., Guerra, F., Cogodi, E., Martelli, A., & Di Giacomo, D. (2023). Binge eating disorders and psychological well-being in prolonged COVID-19 pandemic: Retrospective cross-sectional study on undergraduate students. *Personalized Medicine in Psychiatry*, 41-42, 100109. <https://doi.org/10.1016/j.pmp.2023.100109>
- Finney, S. J., & DiStefano, C. (2006). Nonnormal and Categorical Data in Structural Equation Models. In G. R. Hancock, and R. O. Mueller (Eds.), *A Second Course in Structural Equation Modeling* (pp. 269-314). Greenwich, CT: Information Age.
- Gila, A., Castro, J., Gómez, M. J., & Toro, J. (2005). Social and body self-esteem in adolescents with eating disorders. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 1(1), 63-71.
- Halvorsen, I., & Heyerdahl, S. (2006). Girls with anorexia nervosa as young adults: Personality, self-esteem, and life satisfaction. *International Journal of Eating Disorders*, 39(4), 285–293. <https://doi.org/10.1002/eat.20248>
- Hay, P. (2020). Current approach to eating disorders: a clinical update. *Internal Medicine Journal*, 50(1), 24-29. <https://doi.org/10.1111/imj.14691>
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford Press.

- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Jenkins, P. E., Hoste, R. R., Meyer, C., & Blissett, J. M. (2011). Eating disorders and quality of life: a review of the literature. *Clinical Psychology Review*, 31(1), 113–121. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.08.003>
- Karababa, A., Mert, A. ve Çetiner, P. (2018). Üniversite öğrencilerinde psikolojik iyi olmanın bir yordayıcısı olarak benlik ayırılması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 1235-1248. <https://doi.org/10.29299/kefad.2018.19.02.004>
- Kenny, B., Fuller-Tyszkiewicz, M., Moodie, M., Brown, V., & Williams, J. (2022). Bi-directional associations between depressive symptoms and eating disorder symptoms in early adolescence. *Body Image*, 42, 246–256. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2022.06.012>
- Kermen, S., Kermen, U., Dinçer, F., & Muslu, M. (2019). Determination of eating disorder risk in university students by logistic regression. *Life Skills Journal of Psychology*, 3(6), 149-163. <https://doi.org/10.31461/ybpd.593436>
- Keyes, C. L., Shmotkin, D., & Ryff, C. D. (2002). Optimizing well-being: the empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 1007–1022.
- Kline, R. B. (2019). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford.
- Krauss, S., Dapp, L. C., & Orth, U. (2023). The link between low self-esteem and eating disorders: A meta-analysis of longitudinal studies. *Clinical Psychological Science*, 11(6), 1141-1158. <https://doi.org/10.1177/21677026221144255>
- Lev-Ari, L., Bachner-Melman, R., & Zohar, A. H. (2021). Eating Disorder Examination Questionnaire (EDE-Q-13): expanding on the short form. *Journal of Eating Disorders*, 9(1), 57. <https://doi.org/10.1186/s40337-021-00403-x>
- Levinson, D. J. (1986). A conception of adult development. *American Psychologist*, 41(1), 3–13. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.41.1.3>
- Linardon, J., Kothe, E. J., & Fuller-Tyszkiewicz, M. (2019). Efficacy of psychotherapy for bulimia nervosa and binge-eating disorder on self-esteem improvement: Meta-analysis. *European Eating Disorders Review: The Journal of the Eating Disorders Association*, 27(2), 109–123. <https://doi.org/10.1002/erv.2662>
- Lyubomirsky, S., Tkach, C., & Dimatteo, M. R. (2006), What are the differences between happiness and self-esteem?. *Social Indicators Research*, 78, 363-404. <https://doi.org/10.1007/s11205-005-0213-y>
- Mann, M. M., Hosman, C. M., Schaalma, H. P., & De Vries, N. K. (2004). Self-esteem in a broad-spectrum approach for mental health promotion. *Health Education Research*, 19(4), 357–372. <https://doi.org/10.1093/her/cyg041>
- Mendelson, B. K., McLaren, L., Gauvin, L., & Steiger, H. (2002). The relationship of self-esteem and body esteem in women with and without eating disorders. *The International Journal of Eating Disorders*, 31(3), 318–323. <https://doi.org/10.1002/eat.10011>
- Moksnes, U. K., & Espnes, G. A. (2013). Self-esteem and life satisfaction in adolescents – gender and age as potential moderators. *Quality of Life Research*, 22(10), 2921-2928. <https://doi.org/10.1007/s11136-013-0427-4>
- Mora, F., Rojo, S. F., Banzo, C., & Quintero, J. (2017). The impact of self-esteem on eating disorders. *European Psychiatry*, 41, 558. <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2017.01.802>
- Nwankwo, C. B., Okechi, B. C., & Nweke, P. O. (2015). Relationship between perceived self-esteem and psychological well-being among student athletes. *Academic Research Journal of Psychology and Counselling*, 2(1), 8-16. <https://doi.org/10.14662/IJALIS2015.040>
- Okcu, C. (2020). Examination of the relationships between self-esteem and well-beings with structural equation modeling. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 1(1), 52-69.
- Orth, U., Robins, R. W., Trzesniewski, K. H., Maes, J., & Schmitt, M. (2009). Low self-esteem is a risk factor for depressive symptoms from young adulthood to old age. *Journal of Abnormal Psychology*, 118(3), 472–478. <https://doi.org/10.1037/a0015922>

- Pardo, A. & Román, M. (2013). Reflections on the Baron and Kenny model of statistical mediation. *Anales de Psicología, 29*(2), 614-623.
- Peck, L. D., & Lightsey, O. R., Jr. (2008). The eating disorders continuum, self-esteem, and perfectionism. *Journal of Counseling & Development, 86*(2), 184–192. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6678.2008.tb00496.x>
- Romano, K. A., & Ebener, D. (2019). Disparities in psychological well-being based on subjective and objective eating disorder recovery statuses, and recovery status concordance. *Eating disorders, 27*(1), 82-99. <https://doi.org/10.1080/10640266.2018.1477674>
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological wellbeing. *Journal of Personality and Social Psychology, 57*(6), 1069–1081. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>
- Ryff, C. D. (2014). Psychological well-being revisited: Advances in the science and practice of eudaimonia. *Psychotherapy and Psychosomatics, 83*, 10–28. <https://doi.org/10.1159/000353263>
- Ryff, C. D., & Singer, B. H. (2008). Know thyself and become what you are: A eudaimonic approach to psychological well-being. *Journal of Happiness Studies: An Interdisciplinary Forum on Subjective Well-Being, 9*(1), 13–39. <https://doi.org/10.1007/s10902-006-9019-0>
- Shrout, P. E. & Bolger, N. (2002). Mediation in experimental and nonexperimental studies: New procedures and recommendations. *Psychological Methods, 7*(4), 422-445. <https://doi.org/10.1037/1082-989X.7.4.422>
- Silverstone P. H. (1990). Low self-esteem in eating disordered patients in the absence of depression. *Psychological reports, 67*(1), 276–278. <https://doi.org/10.2466/pr0.1990.67.1.276>
- Simone, M., Emery, R. L., Hazzard, V. M., Eisenberg, M. E., Larson, N., & Neumark Sztainer, D. (2021). Disordered eating in a population-based sample of young adults during the COVID 19 outbreak. *International Journal of Eating Disorders, 54*(7), 1189-1201. <https://doi.org/10.1002/eat.23505>
- Singhal, S., & Prakash, N. (2020). Relationship between self-esteem and psychological well-being among Indian college students. *Journal of Interdisciplinary Cycle Research, 12*(8), 748-756.
- Strauss R. S. (2000). Childhood obesity and self-esteem. *Pediatrics, 105*(1), e15. <https://doi.org/10.1542/peds.105.1.e15>
- Tabachnick, B. & Fidell, L. (2013). *Using multivariate statistics*. Pearson Education.
- Tafarodi, R. W., & Swann, W. B., Jr. (1995). Self-liking and self-competence as dimensions of global self-esteem: Initial validation of a measure. *Journal of Personality Assessment, 65*(2), 322–342. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6502_8
- Tafarodi, R. W., & Swann, W. B. (2001). Two-dimensional self-esteem: Theory and measurement. *Personality and Individual Differences, 31*(5), 653–673. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(00\)00169-0](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(00)00169-0)
- Tanrıverdi, D., Savaş, E., Gönüllüoğlu, N., Kurdal, E. ve Balık, G. (2011). Lise öğrencilerinin yeme tutumları, yeme davranışları ve benlik saygılarının incelenmesi. *Gaziantep Medical Journal, 17*(1), 33-39.
- Tatoğlu, N. (2006). *Zonguldak il merkezinde 15-17 yaş grubu genel lise öğrencilerinde benlik saygısının akademik başarıya etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Karaelmas Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Telef, B. B. (2013). The adaptation of Psychological Well-Being into Turkish: A validity and reliability study. *Hacettepe University Journal of Education, 28*(3), 374-384.
- Tomba, E., Offidani, E., Tecuta, L., Schumann, R., & Ballardini, D. (2014). Psychological well-being in out-patients with eating disorders: A controlled study. *International Journal of Eating Disorders, 47*(3), 252-258. <https://doi.org/10.1002/eat.22197>
- Tomba, E., Tecuta, L., Schumann, R., & Ballardini, D. (2017). Does psychological well-being change following treatment? An exploratory study on outpatients with eating disorders. *Comprehensive psychiatry, 74*, 61–69. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2017.01.001>
- Voica, S.A., Kling, J., Frisen, A., & Piran, N. (2021). Disordered eating through the lens of positive psychology: The role of embodiment, self-esteem and identity coherence. *Body Image, 39*, 103-113. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2021.06.006>

Williams, G. J., Power, K. G., Millar, H. R., Freeman, C. P., Yellowlees, A., Dowds, T., Walker, M., Campsie, L., MacPherson, F., & Jackson, M. A. (1993). Comparison of eating disorders and other dietary/weight groups on measures of perceived control, assertiveness, self-esteem, and self-directed hostility. *The International journal of eating disorders*, 14(1), 27–32. [https://doi.org/10.1002/1098-108x\(199307\)14:1<27::aid-eat2260140104>3.0.co;2-f](https://doi.org/10.1002/1098-108x(199307)14:1<27::aid-eat2260140104>3.0.co;2-f)

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.04.2024 ✓Accepted/Kabul:15.05.2024

DOI:10.30794/pausbed.1462557

Research Article/Araştırma Makalesi

Oy, H. (2024). "Uşak Eşme'den Neolitik Bir Yerleşme: Konak Asarı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 63, ss.99-123.

UŞAK EŞME'DEN NEOLİTİK BİR YERLEŞME: KONAK ASARI

Harun OY*

Öz

Konak Asarı, İçbatı Anadolu'da yer alan Uşak'taki Eşme ilçesinin güneydoğusunda plato ve ormanlık bir alanda bulunmaktadır. Asar Tepesinin doğusundaki yüksek bir sırt üzerinde bulunan yerleşimde Uşak bölgesindeki prehistorik araştırmalara katkı sunan çeşitli çanak çömlek ve yontma taş aletler tespit edilmiştir. Neolitik Çağa tarihlenen bu yerleşmenin yakın çevresindeki ve Yukarı Menderes vadisindeki yerleşmelerle kültürel ilişkileri vardır. Ayrıca Sarıgöl, Alaşehir ovaları ve Manisa-Gediz bölgesi ile de bağlantılıdır. MÖ 7. binyıla tarihlenen kahverengi, kırmızı ve gri astarlı çanak çömlek içerisinde form çeşitliliği azdır. Bezemesiz örneklerden oluşan kase ve çömleklerin haricinde çok sayıda çakmaktaşı alet belirlenmiştir. 3 adet çakmaktaşı çekirdek bulunmuş olup yerleşimde yontma taş alet üretimine işaret etmektedir. Ayrıca 2 adet obsidyen alet tespit edilmiştir. Yerleşme buluntuları Yukarı Menderes vadisi, Göller Yöresi ve Batı Anadolu kıyı yerleşimleriyle benzetilmektedir. Konak Asarı, Batı Anadolu özelinde Uşak Bölgesi'nin Neolitik Çağ yerleşimleri ve çanak çömlek tipolojisi ile yontma taş alet teknolojisi hakkında açıklayıcı veriler sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Uşak, Eşme, Neolitik, Çanak çömlek, Çakmaktaşı alet.*

A NEOLITHIC SETTLEMENT FROM UŞAK EŞME: KONAK ASARI

Abstract

Konak Asarı is located in a plateau and forested area in the southeast of Eşme district in Uşak, Central Western Anatolia. In the settlement located on a high ridge to the east of Asar Hill, various pottery shards and chipped stone tools that contribute to prehistoric research in the Uşak region were identified. This settlement, dating back to the Neolithic Age, has cultural relations with the settlements in its immediate surroundings and in the Upper Menderes valley. It is also connected to Sarıgöl, Alaşehir plains and Manisa-Gediz region. There is little diversity in form among the brown, red and grey slipped pottery dating back to the 7th millennium BC. Apart from the bowls and pots consisting of undecorated examples, many flint tools were identified. Three flint cores were found, indicating the production of chipped stone tools in the settlement. Additionally, 2 obsidian tools were identified. The settlement findings are similar to the Upper Menderes Valley, Lakes Region and Western Anatolian coastal settlements. Konak Asarı provides descriptive data about the Neolithic Age settlements of the Uşak Region, specifically Western Anatolia, and its pottery typology and chipped stone tool technology.

Keywords: *Uşak, Eşme, Neolithic, Pottery, Flint tools.*

*Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORDU.
e-posta: harunoy@odu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-1901-5128>)

GİRİŞ

Uşak, coğrafi olarak Batı Anadolu ile Orta Anadolu arasındaki geçiş noktasında bulunmaktadır. Ayrıca Kuzeybatı Anadolu ile Güneybatı Anadolu'daki Göller Yöresi ile bağlantılı olan bir bölgede yer alır. Batı Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Uşak ilinin çevresinde de çok sayıda Neolitik Çağ'a tarihlenen yerleşim tespit edilmiş olup buralarda çeşitli kazılar gerçekleştirilmiştir. Fakat Uşak ilinde yapılan yüzey araştırmalarında Neolitik ve Kalkolitik Çağ'a ait yerleşmeler tespit edilmiş olsa da bu dönemleri kapsayacak herhangi bir arkeolojik kazı çalışması bulunmamaktadır. Bu nedenle Uşak bölgesinin Neolitik ve Kalkolitik Çağları diğer bölgelere oranla pek fazla bilinmemektedir.

Uşak ilinin doğusunda yer alan Afyonkarahisar'da Eyice Höyük ve Pani Höyük¹ Neolitik ve Kalkolitik Çağ yerleşmeleri bilinmektedir. Batıda yer alan Manisa çevresindeki Alaşehir ve Sarıgöl ovalarında Neolitik Çağ yerleşmeleri bulunmaktadır². Kuzeydeki Kütahya çevresinde Akmakça yerleşimi mevcuttur³. İlin güneyinde yer alan Denizli çevresindeki Ekşi Höyük'te kazılar yapılmaktadır⁴. Bu yerleşmeler haricinde Batı Anadolu kıyılarında Ulucak Höyük⁵, Yeşilova⁶, Ege Gübre⁷, Dedecik-Heybelitepe⁸, Çukuriçi Höyük⁹ gibi merkezlerde Neolitik ve Kalkolitik Çağ'ı temsil eden yerleşmelerde çalışmalar yapılmıştır. Orta Anadolu'daki Çatalhöyük yerleşimi Neolitik Çağ araştırmaları için önemli veriler sunmaktadır¹⁰. Güneybatı Anadolu'da yer alan Göller Yöresinde de Hacılar, Kuruçay, Bademağacı, Höyücek gibi yerleşmeler sayesinde bölgenin Neolitik ve Kalkolitik Çağları çok iyi şekilde tanınmaktadır (Şekil 1)¹¹.

Uşak ilindeki en erken buluntular Orta Paleolitik Çağ'a tarihlenmekte olup Sürmecik mevkiinde tespit edilmiştir¹². Burada ortaya çıkarılan çakmaktaşı aletler bir açık hava yerleşimi olduğunu ortaya koymaktadır. Bölgede Paleolitik Çağ'dan Neolitik Çağ'a geçişi gösteren herhangi bir buluntu şimdilik mevcut değildir. Fakat Uşak ilinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında çok sayıda prehistorik yerleşim tespit edilmiştir. Bu yerleşmelerden bazıları Neolitik ve Kalkolitik Çağlara ait yerleşmelerdir. Uşak'ta bulunan Altıntaş Höyük¹³, Banaz'da Ada Höyük ve Mercimeklik¹⁴ ile Düzkişla Höyüğü¹⁵, Sivaslı ilçesinde Selçikler¹⁶, Ulubey'de Dutluca Höyük ve Adatepe¹⁷, Karahallı'da Karayakuplu Höyük¹⁸ gibi yerleşmeler Neolitik ve Kalkolitik Çağ buluntuları veren yerleşmelerdir. Eşme ilçesinde 2020-2021 yıllarında yapmış olduğumuz yüzey araştırmalarında tespit edilen yerleşmelerin içerisinde birkaç tane Neolitik ve Kalkolitik Çağ'a ait yerleşme bulunmaktadır¹⁹.

Eşme ilçesi coğrafi olarak Uşak ilinin 60 km kadar güneybatısında yer almaktadır. İlçenin bulunduğu coğrafya engebeli bir yapıda olup Uşak ilinin batısında, Manisa ile sınırı oluşturmaktadır. İlçe güneyde Denizli ile sınırdır. İlçenin toprakları coğrafi olarak kuzeyde Gediz Nehri ile bağlantılı iken güneyde de Büyük Menderes Vadisine uzanmaktadır. Bölgeden geçmekte olan İzmir-Afyonkarahisar demiryolu hattı Eşme ilçesinin gelişmesini sağlamış ve bölge ulaşım bakımından önemli bir konumda yer almaktadır²⁰.

¹ Koçak ve Bilgin, 2010: 238.

² Akdeniz, 2011: 1-46.

³ Efe, 1995: 107-108.

⁴ Dedeoğlu vd., 2019: 1-23.

⁵ Çilingiroğlu, 2012: 11-21.

⁶ Derin, 2012: 177-195.

⁷ Sağlamtimur, 2012: 197-225.

⁸ Lichter ve Meriç, 2012: 133-138.

⁹ Horejs, 2012: 117-131; Horejs, 2017: 17.

¹⁰ Mellaart, 1962: 41-65; Hodder, 2021: 1-29.

¹¹ Duru, 2008: 11-20.

¹² Taşkiran vd., 2021: 1-13.

¹³ Oy, 2017: 337-358.

¹⁴ Oy, 2019a: 15-41.

¹⁵ Yılmaz, 2020: 1-40.

¹⁶ Fıratlı, 1970: 110.

¹⁷ Oy, 2021: 69-92.

¹⁸ Oy, 2019b: 1-40.

¹⁹ Oy, 2023: 211-229.

²⁰ Ceylan, 2006: 341.

Uşak ilinde yapılan çalışmalarda Neolitik ve Kalkolitik Çağa kadar uzanan yerleşmelerin bazılarında pişmiş toprak buluntuların yanı sıra mermer kap üretimine ait örnekler ile çok sayıda çakmaktaşı alet, yonga ve dilgiler tespit edilmiştir. Bölgedeki yerleşmelerde çakmaktaşı aletlerin yanı sıra az sayıda obsidyen alet de tespit edilmiştir. Hemen hemen her yerleşmede tespit edilen çok sayıda alet ve dilgiler bölgede yoğun olarak çakmaktaşı kullanımına işaret etmektedir. Fakat bu yerleşmelerde çeşitli aletler tespit edilmiş olmasına rağmen bu aletlerin üretim teknolojilerine işaret eden buluntu veya çekirdek örneklerine rastlanılmamıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile bölgede gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmaları sonucunda Konak Asarı'nda tespit edilen Neolitik Çağ yerleşimi ve çok sayıda çakmaktaşı alet ve bazı çekirdek örnekleri ile Uşak bölgesindeki yontma taş alet üretimine dair önemli bir örnek oluşturmaktadır.

KONAK ASARI

Uşak ilinin 60 km güneybatısındaki Eşme ilçesindedir. Yerleşme Eşme ilçesinin 13 km güneydoğusundaki Konak köyünde ve köyün 3 km kuzeydoğusunda yer alır²¹. Yerleşmenin olduğu alan *Asar* olarak bilinmektedir. Fakat Eşme ilçesinde bu isimle anılan çok sayıda alan olduğu için diğerleri ile karıştırılmaması açısından *Konak Köyü Asarı* veya *Konak Asarı* olarak tanımlanmaktadır. Konak Asarı yerleşimi Narlı Köyü'nün 2.5 km kuzeybatısında, Alıçlı Köyü'nün de 2 km güneybatısındadır (Şekil 2).

Konak Asarı, kuzeydoğuya doğru uzanan yüksek bir burun üzerindeki 1 hektarlık tarım arazisi üzerinde yer alır. Asar olarak ifade edilen bu bölge çok daha geniş bir alanı kapsamakta olup Neolitik Çağa tarihlenen yerleşmenin olduğu alan Asar tepesinin doğu ucunda kalmaktadır. Konak Asarı'nın hemen karşısında Çıltılı Seki yerleşimi vardır. Doğru-batı doğrultuda konumlanmış olan Konak Asarı ile Çıltılı Seki'yi kurumuş bir dere yatağı ayırmaktadır. Çıltılı Seki Narlı Köyü arazisinde, Asar ise Konak Köyü arazisindedir. Konak Asarı'ı yerleşimi Neolitik Çağa kadar giden geçmişle dikkati çekerken Çıltılı Seki yerleşimi İlk Tunç Çağa (İTÇ) tarihlenmektedir. Konak Asarı'na Neolitik Çağda yerleşmiş olan insanlar İTÇ da ise hemen karşıdaki Çıltılı Seki'ye taşınmış olmalıdır. Aynı bölgede yer alan bu iki yerleşimin arasından geçen vadi hem yerleşmeyi ayırmakta hem de Konak köyü ile Narlı Köyü arazisinin sınırını belirlemektedir (Şekil 3). Çıltılı Seki yerleşiminde İTÇ yanı sıra Helenistik ve Roma dönemi seramikleri de bulunmaktadır. Konak Asarı'nın üst kısmında ve batı tarafta yer alan bölgede ise Lidya dönemine ait sikkelerin çıkmış olduğu bilgisi bölgede yaşayanlar tarafından belirtilmiştir²².

Her iki yerleşimde vadi tabanından 30 m yüksekte konumlanmıştır (596 m. rakımda). Konak Asarı'nın kuzeyinde bulunan dere yatağı oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Bölge su bakımından oldukça verimli ve zengindir. Konak Asarı'ı yerleşimi vadi tabanından yüksekteki konumuyla ormanlık bir arazi içerisinde bulunmaktadır. Seramikler yoğun olarak Konak Asarı'nın doğu tarafında, Çıltılı Seki'ye bakan bölgede yer alır. Aynı şekilde Çıltılı Seki'nin İTÇ ağırlıklı buluntuları da Konak Asarı'na bakan batı tarafında bulunmaktadır. Her iki yerleşim arasında oldukça dik olarak inen eğimli arazi bulunmaktadır. İki yerleşim arasında mesafe 50 metreden daha azdır. Prehistorik dönem coğrafi şartları düşünüldüğünde yerleşmenin kuzeyindeki vadi tabanının su bakımından zengin bir dere yatağından oluştuğu anlaşılmaktadır. Yaz aylarında kuruyan bu dere ve vadi tabanı kış aylarında aktif olarak akmaktadır. Yerleşmenin yakınında Eşme belediyesinin kum ocağı bulunmaktadır. Binlerce yıl öncesinden coğrafi şartların daha sulak bir çevreye sahip olduğu düşünülebilir. Bu nedenle yüksekte ve bölgeye hakim olan bu alanın yerleşim açısından tercih edilmiş olması doğaldır. Su kaynaklarına yakın, ayrıca ormanların varlığı avcılık ve toplayıcılık açısından ve tarımsal besin çeşitliliği açısından yeterli imkanlar sunmaktadır.

Konak Asarı yerleşiminin olduğu alanda şu an tarım yapılmaktadır. Bu nedenle yerleşmenin olduğu alan düze yakın eğimli bir yapıdadır. Ayrıca kuzeyi ve doğusu vadilerden oluşmakta, batısı ise yüksek bir tepe tarafından sınırlanmaktadır. Yerleşmede Neolitik çanak çömleğin yoğun olarak bulunduğu alan ise doğu tarafında bulunmaktadır. Eğimli olan yamaçlardan kısmen vadiye doğru akan seramikler bulunmaktadır. 2020 yılında yaptığımız arkeolojik yüzey araştırmalarında pek az sayıda çanak çömlek parçası belirlenebilmiş olmakla beraber 2021 yılındaki araştırmalarda tarlanın sürülmüş olması sebebiyle Neolitik Çağa tarihlenen seramiklerinin yanı sıra çok sayıda çakmaktaşı alet de tespit edilmiştir.

²¹ Oy, 2023: 217.

²² Oy, 2023, 217.

Eşme çevresinde Konak Asarı'na yakın olan bazı Neolitik Çağ yerleşimleri bulunmaktadır. Konak Asarı'nın 12 km güneybatısında yer alan Çilcekuyu yerleşimi, 9 km kuzeyinde ise Kumluca yerleşimi, 24 km kuzeydoğuda ise Salma-Mera Tepe yerleşimi bulunmaktadır. 30 km kuzeydoğuda Dutluca Höyük, 37 km kuzeydoğuda ise Karayakuplu Höyük yerleşimi vardır. Ayrıca Konak Asarı'ı yerleşimi kuzeyinde yer alan, Kütahya Eski Gediz'de yer alan Akmakça yerleşimine 80 km uzaklıktadır.

Eşme çevresindeki prehistorik yerleşmeler büyük oranda ilçenin güney ve güneydoğusunda, Menderes Vadisine doğru uzanan coğrafyada bulunmaktadır. Konak Asarı Büyük Menderes Vadisindeki erken dönem yerleşmeleriyle de bağlantılı olabilecek uzaklıkta bulunmaktadır. Konak Asarı'nın yaklaşık 37 km güneydoğusunda Denizli, Selcen-Örenarası,²³ 48 km güneydoğusunda Ekşi Höyük yerleşimi bulunmaktadır. Konak Asarı yerleşiminden güneydoğuya hareket ederek Hamam Çayına bağlanılmakta ve oradan da Denizli-Adıgüzel Barajına ulaşılmaktadır. Büyük oranda Banaz Çayının ve Uşak'tan gelen derelerin oluşturduğu Adıgüzel Barajı devamında Büyük Menderes Nehrine bağlanmaktadır. Konak Asarı, Büyük Menderes Vadisi ile ilişkili olması bakımından kültürel olarak da buradaki yerleşmelerle iletişim sağlayacak konumdadır.

Konak Asarı yerleşiminden 30-35 km güneybatıya doğru gidildiğinde Manisa bölgesine, Gediz ve Alaşehir ovalarına ulaşım mümkündür. Bu bölgelerle bağlantılı olması sebebiyle Batı Anadolu'daki yerleşimlerle de kültürel olarak ilişki kurabilecek konumda olan bir yerleşimdir. Manisa'nın doğusunda yer alan bölgelerde özellikle Uşak'ın Eşme sınırına yakın Sarıgöl çevresindeki büyük boyutlu höyüklerden bazıları (Kızılçukur Höyük gibi yerleşimler) Konak Asarı'ı yerleşimine oldukça yakındır. Konak Asarı yerleşimi Sarıgöl Ovası'na ve buradaki Kızılçukur Neolitik yerleşimine 30- 35 km uzaklıktadır²⁴.

Konak Asarı hem Gediz Vadisi ile hem de Büyük Menderes Vadisi ile iletişim kurabilecek konumuyla, Batı Anadolu ve Orta Anadolu'yu bağlayan doğal yol güzergahları üzerindedir. Bu nedenle kültürel olarak hem Batı Anadolu hem de iç bölgelerdeki yerleşimlerle bağlantı kurabilecek bir konumdadır. Göller Yöresi ile Batı Anadolu kıyıları arasındaki yer alan Neolitik Çağ yerleşmelerinin birbirleriyle kültürel etkileşimlerinin olduğu ortaya konulmaktadır. Bu kültürel bağlantıların ise Büyük Menderes ve Gediz Nehri vadileri ile sağlanmış olabileceği değerlendirilmektedir²⁵. Büyük Menderes Vadisi ile bağlantılı bir bölgede yer alan Konak Asarı'nda hem Batı Anadolu kıyıları hem de Göller Yöresi Neolitik çanak çömleği ile benzerliklerinin bulunması mümkündür.

Yukarı Menderes Vadisi'nde tespit edilen Neolitik Çağ yerleşmelerin bir kısmı ovalık alanda bulunurken bir kısmı ise plato ve ormanlık alanlarda yer almaktadır. Dağlık ve platolarda tespit edilen yerleşmelerin çoğu Neolitik Çağa tarihlenmiştir²⁶. Dağlık ve ormanlık alanda kurulu olan yerleşmelerin avcılık ve toplayıcılık özellikleri ön planda çıkmış olmalıdır. Konak Asarı yerleşimi de dağlık bir bölgede ve ormanların içindeki konumu ile dikkat çekmektedir.

Çanak Çömlek

Konak Asarı yerleşiminden arkeolojik yüzey araştırmaları sonucunda toplanan çok sayıda buluntu içerisinde form veren örneklerden 48 adet çanak çömlek parçası burada değerlendirilmektedir. Neolitik Çağa tarihlenen bu örnekler ağız (35 adet), dip (5 adet), kulp (5 adet) ve tutamak (3 adet) parçalarından oluşmaktadır.

Mal Grupları

Neolitik Çağa tarihlenen mal gruplarının tamamı el yapımı olup seramiklerin yüzeyinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Tamamı iyi fırınlanmış örneklerden oluşan çanak çömlek büyük oranda açıkta örneklerden oluşmaktadır (46 adet). Çok az olmakla beraber silik açıkta (1 adet) ve açısız (1 adet) örnekler de bulunmaktadır (Şekil 4-6).

²³ Dedeoğlu ve Ozan, 2016: 1-30.

²⁴ Akdeniz, 2011: 39.

²⁵ Üstün Türkteki ve Çalık, 2020: 58.

²⁶ Dedeoğlu, 2014: 38.

Burada değerlendirmeye alınan 48 adet çanak çömlek parçası içerisinde çeşitli mal grupları belirlenmiştir (no: 1-48). Astar renklerine göre belirlenen mal grupları kahverengi astarlı mallar (24 adet), kırmızı astarlı mallar (16 adet) ve gri astarlı mallar (8 adet) olarak tespit edilmiştir. Hamur renkleri değerlendirildiğinde ise çoğunlukla koyu rengin hakim olduğu ortaya çıkmaktadır. Mal gruplarının kahverengi hamurlu (17 adet), gri hamurlu (14 adet), kırmızı hamurlu (11 adet) ve siyah hamurlu (6 adet) oldukları belirlenmiştir.

Hamur katkılarına bakıldığında ise çanak çömleklerin tamamında mika (mineral) katkı bulunmaktadır (48 adet). Mika katkının ardından kireç katkı (36 adet) ve taşçık katkı (31 adet) yoğundur. En az katkı ise bitki katkı olarak tespit edilmiştir (4 adet). Mika katkıları bazı örneklerde yoğun olarak bulunmakta (13 adet), bazısında ise az katıldığı belirlenmiştir (6 adet). Mal gruplarında kireç katkı oranı az olmakla beraber (16 adet), yoğun kireç katkılı örnekler de vardır (2 adet). Taşçık katkılarına bakıldığında ise yarısına yakınında küçük taşçık katkıları bulunmaktadır (15 adet). İri taşçık katkının bulunduğu örnekler ise daha azdır (4 adet).

Konak Asarı'nın hemen yakın çevresinde bulunduğu Yukarı Menderes Vadisi yerleşmelerinde Neolitik Çağ seramikleri monokrom örneklerden oluşmaktadır. Kahverengi ve kızıl kahverengi tonlarında hamurlara sahip olan bu seramikler, mika ve taşçık katkılı olup daha az oranda kireç katkıları bulunmaktadır. Astar renklerine göre ise kırmızı ve kahverengi yoğundur²⁷. Konak Asarı yerleşiminde benzer hamur ve astar özelliklerine sahip örneklerden oluşmaktadır. Kahverengi, kırmızı ve gri tonlarında astarlı mal gruplarını Neolitik Çağın genelinde pek çok yerleşimde görmek mümkündür. Göller Yöresindeki Neolitik Çağ yerleşmelerinde benzer mal grupları yoğun bir şekilde bulunmaktadır²⁸. Göller Yöresindeki Höyücek yerleşiminin Erken Neolitik Çağa tarihlenen (MÖ 7000-6000) Erken Yerleşmeler Dönemi (EYD) ve Tapınak Dönemi (TD) mineral ve taşçık katkılı kahverengi ve kırmızı astarlı çanak çömleği ile de benzerlikler bulunmaktadır²⁹. Batı Anadolu kıyılarındaki yerleşmelerdeki Neolitik Çağ malları ile de benzerlikler mevcuttur. Kahverengi ve kırmızı astarlı mal grupları Ulucak Höyük Neolitik Çağ tabakalarında büyük çoğunluğu oluşturmaktadır³⁰.

Kap Formları

Konak Asarı'nda 48 adet çanak çömlek parçası içerisinde açık ve kapalı formlara ait çeşitli kase ve çömleklere ait örnekler bulunmaktadır (no: 1-48) (Şekil 7-10).

Kap formları kendi içerisinde dışa açık basit ağızlı ve daralan gövdeli kaseler (no: 1-17), dışa dönük ağızlı çömlekler (no: 18-21), dışa çekik ağızlı, derin gövdeli (no: 22-24), kapalı ağızlı şişkin ve gövdeli çömlekler (no: 25-29), basit ağızlı ve dik gövdeli (no: 30-32), içe dönük ağızlı kase (no: 33-35) formlarından oluşmaktadır. Ayrıca bu formlarla ilişkili olarak düz dipler (no: 36-40), çeşitli kulp ve tutamaklar bulunmaktadır (no: 41-48). Bu formlar içerisinde bezemeli örnekler mevcut değildir. Kulpların içerisinde dikey kulplar (no:41-43), tünel kulplar (no: 45) ve tutamak (no: 47-48) örnekleri vardır. Bir örnekte ise (no: 46) kulp veya tutamak amacıyla gövdeye yapılmış olan ve dikey olan deliği tam açılmadan ve bitirilmeden bırakılmıştır. Açık ve kapalı formlar içerisinde dikkat çeken örneklerden birisi de dışa açık ağızlı, sığ ve düz dipli bir kaptır (no: 17).

Açık ve kapalı formlara ait kase ve çömleklerin, ayrıca kulp, tutamak ve dip örneklerinin benzerlerini Yukarı Menderes Vadisinin Neolitik Çağ yerleşmelerinde görmek mümkündür³¹. Konak Asarı yerleşiminin açık ve kapalı formları Büyük Menderes Vadisi yerleşmeleri ile benzerliktedir. Denizli Ekşi Höyük Neolitik Çağ yerleşmesi 4a/b ve 3. (MÖ 6300-6000/5875) tabaka buluntuları ve Ekşi Höyük kahverengi, kırmızı- kahverengi astarlı, mika, taşçık ve kireç katkılı kaplarıyla benzerliktedir³². Ekşi Höyük'te "S" profilli kaseler en büyük grubu oluşturmakta olup, dikey kulp ve tutamaklarda Neolitik Çağa ait benzer örneklerle aynıdır. Çömlekler dışa çekik ağız kenarlı, kısa boyunlu ve küresel gövdeli olanlar ile boyunsuz olanlardan oluşur. Omurgalı kaselere ise rastlanmamıştır³³. Kulp

²⁷ Dedeoğlu, 2014: 37.

²⁸ Üstün Türkteki ve Çalık, 2020: 51.

²⁹ Duru ve Umurtak, 2005: 27-33.

³⁰ Çilingiroğlu ve Abay, 2005: 15.

³¹ Dedeoğlu, 2014: 52-55.

³² Dedeoğlu vd., 2019: 7, fig. 14.

³³ Dedeoğlu vd., 2023: 13-14.

ve tutamakların benzerlerini Ekşi Höyük 4. tabaka örneklerinde birebir bulmak mümkündür³⁴. Denizli, Selcen-Örenarası yerleşiminin Neolitik Çağa tarihlenen monokrom kapları kırmızı ve kahverengi astarlı ve ağızlıdır. Açık ve kapalı kase ve çömlek formlarına ait örnekler Konak Asarı formlarıyla birebir benzenmektedir³⁵.

Kuzeybatı Anadolu yerleşmeleriyle de benzerlikler bulunmaktadır. Fikirtepe kültürüne ait formlardan bazıları benzese de, çizi bezemeler Konak Asarı'nda bulunmamaktadır³⁶. Barçın Höyüğü'nün Neolitik Çağa tarihlenen VI-e-d. katına ait (MÖ 6600-6400) kapalı ve şişkin gövdeli formları ve dışa açık ağızlı formlar ile benzerlikler bulunmaktadır³⁷. Açık ağızlı kaselerin benzerleri (no: 1-16) kuzeyde yer alan Kütahya'daki Akmakça yerleşiminde bulunmaktadır³⁸. Akmakça yerleşimindeki mika ve küçük taşçık katkılı örneklerle benzenmesine rağmen Konak Asarı yerleşiminde kum katkı bulunmamaktadır. Akmakça yerleşimindeki az sayıda bulunan kulp ve tutamaklarla da benzenmektedir³⁹. Eskişehir-Keçiçayırı yerleşimi Neolitik Çağ seramiği (MÖ 6600-6300) içerisinde yer alan kahverengi astarlı, kapalı ağızlı ve şişkin gövdeli çömlekler, boyunlu çömlekler, düz dipler, kulplar ve tutamaklar gibi örneklerle benzenmektedir⁴⁰. Demircihöyük mika katkılı (B türü mallar) mallarına ait kapalı çömlekleri ile Konak Asarı kapalı çömlekleri arasında benzerlikler bulunmaktadır⁴¹.

Batı Anadolu kıyılarında yer alan Neolitik merkezlerle de benzerlikler bulunmaktadır. Ulucak Höyük Neolitik Çağ tabakalarında (V. tabaka/MÖ 6000-6530) açık ve kapalı kaplara ait çeşitli formlar, tünel kulplar ve tutamaklar ile benzerlik göstermektedir⁴². Ulucak Höyük V. tabaka mineral katkılı, ince cidarlı, devetüyü ve kahverengi astarlı ve ağızlı çanak çömlekler temsil eder. Kırmızı astarlı mallar daha azdır. Form olarak ise dar ağızlı kase ve çömlekler ile küçük kaplardan oluşan basit formlar temsil eder⁴³. Özellikle V. tabakanın erken safhalarına ait (Vc-e/MÖ 6530-6200), mineral katkılı, kapalı ve açık formlu çömlekler ile benzerdir⁴⁴. Yeşilova Höyüğü el yapımı, monokrom, taşçık ve mika katkılı seramiği (III. tabaka, 8-6. katlar), kırmızımsı kahverengi astarlı mallar (III. tabaka, 5-3. katlar) ile benzenmektedir. Bu katlara ait açık ve kapalı formlar ile dip ve kulp-tutamak örneklerinin benzerlerini Yeşilova Höyüğü'nün Neolitik Çağa tarihlenen erken ve geç Neolitik Çağ tabakalarında bulunmaktadır (III. Kat. 1-8. Tabakalar/MÖ 5800-6400)⁴⁵. Ege Gübre yerleşimi Neolitik Çağ çanak çömleği içerisinde (IIIa-b/IV. tabakaları, MÖ 5700-6200) kırmızı astarlı malların yoğun olduğu çanak çömlek formları vardır. Daha az oranda ise kahverengi, krem ve gri astarlı mallar vardır. Taşçık, kireç ve mika katkılı olan bu mallar boyunlu ve boyunsuz çömlekler, küresel ve düz kenarlı çanaklar ile dikey tüp tutamaklar ve halka dipler ile düz dipler de vardır. Bu formlardan kapalı ve açık olan yalın örneklerin bir kısmı ile benzenmektedir⁴⁶. Gökçeada-Uğurlu VI-V (MÖ 6600-6500) mineral katkılı, koyu yüzü ve ağızlı olan küresel gövdeli formları ile benzenmektedir⁴⁷.

Göller Yöresindeki Höyücek yerleşimi Erken yerleşmeler dönemi (EYD /MÖ 7000-6550) açık ve kapalı formlarıyla, yalın örneklerin yanı sıra dikey kulplar ve düz dipleri ile benzenmektedir. Tapınak dönemi (TD/MÖ 6500-6000) çömlekleriyle de büyük benzerlikleri bulunmaktadır⁴⁸. Bademağacı Höyük Erken Neolitik Çağa tarihlenen ENÇ6-4 çanak çömleği içerisinde yer alan açık ve kapalı formlara ait yalın örnekler, küresel gövdeli örnekler ile düz dipler, EN II formlarına ait tüp tutamaklar Konak Asarı yerleşimi ile benzenmektedir⁴⁹. Kuruçay Höyüğü Erken Neolitik Çağa tarihlenen 13-11. yapı katı çanak çömleği (MÖ 7100-6000/5800) içerisinde yer alan basit profilli açık ve kapalı formlar ile dikey kulp ve düz diplerin Konak Asarı'ndaki örneklerle benzediği görülmektedir⁵⁰. Orta Anadolu'da yer alan Çatalhöyük Erken Neolitik Çağ VII-X. katlarındaki (MÖ 7000-6500) açık ve kapalı çömlekler ile düz dip örnekleri ile benzerdir⁵¹.

³⁴ Dedeoğlu vd., 2019: 7, fig. 14-15.

³⁵ Dedeoğlu ve Ozan, 2016: 24-29, fig. 6-11.

³⁶ Özdoğan, 2013: 173-174.

³⁷ Gerritsen vd., 2013: 84-86.

³⁸ Efe, 1995: 113.

³⁹ Efe, 1995: 108, 113, resim 3.

⁴⁰ Sarı ve Akyol, 2019: 153-156.

⁴¹ Seeher, 1987: 19, taf. 2-3.

⁴² Çilingiroğlu ve Abay, 2005: 16-17, fig. 11-12; Çilingiroğlu ve Çilingiroğlu, 2007: 367.

⁴³ Çevik vd., 2020: 18-19, fig. 4.

⁴⁴ Çevik ve Vuruşkan, 2020: 104-105.

⁴⁵ Derin vd., 2009: 35-41, fig. 6-12.

⁴⁶ Sağlamtimur, 2012: 199-200; fig. 9-16; Sağlamtimur ve Ozan, 2012: 234-235; Ozan, 2015: 203-222; Sağlamtimur ve Ozan, 2021: 67-69, fig. 10-11.

⁴⁷ Erdoğu vd., 2021: 24, fig. 3-5.

⁴⁸ Duru ve Umurtak, 2005: 34-43, levha 33-57.

⁴⁹ Duru, 2000: 193-194, levha 7-9; Duru ve Umurtak, 2008: 199, levha 12-17; Duru 2012, 59-61, fig. 65-66b.

⁵⁰ Duru, 1994: levha 34-51.

⁵¹ Mellaart, 1964: 82-83, fig. 33.

Yontma Taş Aletler

Konak Asarı'nda yapmış olduğumuz araştırmalarda çok sayıda çakmaktaşıdan yapılmış yonga, alet ve dilgiler tespit edilmiştir (Şekil 11-14). Yerleşmenin yontma taş aletleri çok zengin olup bunlar içerisinde 22 adet burada değerlendirilmektedir. Bunlardan 3 tanesi (no: 49-51) çekirdek, 17 tane adet dilgi (no: 52-68) ve 2 adet obsidyen aletten oluşmaktadır (no: 69-70).

Yerleşmede çakmaktaşıdan yapılmış yontma taş aletlerinin çok sayıda olması ve obsidyenin nispeten daha az bulunması yontma taş alet üretiminin daha yoğun olarak yapıldığını ortaya koymaktadır. Obsidyen aletler çok küçük (mikrolit) olup 2 adet olarak tespit edilmesi sebebiyle değerlendirme yapacak kadar çok veri sunmamaktadır. Uşak bölgesindeki Neolitik ve Kalkolitik Çağ yerleşmelerde yontma taş aletlere ait çok sayıda buluntu yer almaktadır. Uşak merkez Altıntaş Höyüğü, Ulubey'deki Dutluca Höyük, Karahallı ilçesindeki Karayakuplu Höyükte yontma taş aletler tespit edilmiştir⁵². Banaz-Düzkişla Höyüğünde çok sayıda Neolitik ve Kalkolitik Çağa tarihlenen yontma taş dilgi, alet ve çekirdekler ile mermer kaplar gibi çok sayıda buluntu tespit edilmiştir.⁵³

Büyük Menderes Vadisinde kazısı yapılan Ekşi Höyük 7-4 arası katmanlarında (MÖ 6750-6000) çok sayıda çakmaktaşıdan alet, dilgi ve çekirdek tespit edilmiştir. Daha az oranda ise obsidyen alet bulunmuştur. Çakmaktaşı alet üretiminin yerel olduğu, obsidyenlerin kökeninin ise Orta Anadolu olduğu değerlendirilmektedir⁵⁴.

Bilecik-Bahçelievler Neolitik Çağ yerleşimindeki çakmaktaşı çekirdek ve aletlerle Konak Asarı aletleri benzetilmektedir⁵⁵. Bilecik-Bahçelievler Neolitik yerleşimi (MÖ 7. binyıl) yontma taş alet üretiminde yerel çakmaktaşılarının kullanıldığı belirlenmiştir. Obsidyen aletlerin ise Orta Anadolu'dan ithal edildiği belirtilmektedir. Yongalama işlemlerinin evlerin avlularında yapıldığı ortaya konulmuştur⁵⁶. Konak Asarı yerleşiminde de çok sayıda çekirdek ve çakmaktaşı aletlerin ve az sayıda obsidyenin varlığı benzer şekilde Neolitik yerleşmelerde bulunuyor olması bakımından önemlidir. Neolitik Çağ Batı Anadolu'daki yerleşmelerde genel olarak daha çok çakmaktaşı dilgi ve aletler bulunmakta nispeten daha az oranda ise obsidyen aletler bulunmaktadır. Fakat çakmaktaşı ve obsidyen kullanımı Neolitik Çağ yerleşmelerinde tespit edilmiştir.

Batı Anadolu kıyı yerleşmelerinde çok sayıda yontma taş alet buluntusu tespit edilmiştir. Konak Asarı'ndaki piramit biçimli çekirdeklerin benzeri (no: 49-51) Ege Gübre yerleşimi III. tabaka (MÖ 6000-5700/Neolitik Çağ) çekirdekleri ile benzetilmektedir⁵⁷. Ege Gübre yerleşimi Neolitik Çağ tabakalarında (IV-III) çok sayıda çakmaktaşı çekirdek, alet ve dilgi bulunmuştur. Obsidyen aletler ise daha az orandadır⁵⁸. Ulucak Höyük'te Neolitik Çağın başlangıcından itibaren çakmaktaşı alet kullanımı vardır, obsidyen ise azdır. Obsidyen kullanımı V. tabakada artmaya başlar. Buradaki obsidyen Melos kökenli olup IV. tabakada Orta Anadolu kökenli örnekler de rastlanmıştır⁵⁹. Batı Anadolu kıyılarında yer alan Yeşilova Höyük Neolitik Çağa tarihlenen buluntuları (IV. Kat, 1-8 tabakaları/MÖ 6500-6000) içerisinde yer alan çeşitli çekirdek, dilgi ve aletler Neolitik Çağ yerleşmelerindeki çakmaktaşı alet ve obsidyen alet üretim ve kullanımıyla ilişkin veriler sunmaktadır. Ayrıca Konak Asarı yerleşimi ile benzer örnekler bulunmaktadır⁶⁰. Çukuriçi Höyük yerleşiminde Neolitik Çağda Melos adası kökenli obsidyen alet üretimi çok fazla miktardadır. Çok az oranda Orta Anadolu kökenli obsidyen vardır. Çukuriçi Höyük Erken Neolitik Çağda (XIII. kat/MÖ 6680-6600) yalnızca Melos obsidyeninin kullanıldığı, Kapadokya obsidyeninin bölgeye Geç Neolitik'in başlangıcından itibaren getirilmiş olduğu belirlenmiştir. Bu da yerleşimin yeni ağlara entegrasyon sağladığını göstermektedir⁶¹. Konak Asarı'nda ise çok az sayıda obsidyen bulunmuştur ve bunlar yerleşime dışarıdan getirilmiş olmalıdır.

52 Oy, 2017: 337-358; Oy, 2019b: 1-40; Oy, 2021: 69-92.

53 Yılmaz, 2020: 20.

54 Dedeoğlu vd., 2023: 8-17.

55 Kolankaya Bostancı ve Fidan, 2021: 110-114, resim 2-4.

56 Kolankaya Bostancı ve Fidan, 2021: 93.

57 Erbil, 2017: 47, çizim 10.

58 Sağlamtimur, 2012: 200, fig. 30-31.

59 Çevik vd., 2020: 20-21.

60 Derin vd., 2009: 52-55, fig. 23-26; Derin, 2012: 192-193, fig. 15-17; Fındık, 2019: 402-418.

61 Schwall vd., 2020: 14-15.

Göller Yöresindeki Höyücek yerleşiminde ortaya çıkarılan yontma taş aletlerin büyük çoğunluğu çakmaktaşı aletlerden oluşmaktadır. Obsidyen aletler ise daha az orandadır. Obsidyen aletlerin Orta Anadolu'dan ithal edilmiş oldukları değerlendirilmiştir. Erken Neolitik Çağ'dan başlayarak gittikçe çakmaktaşı alet sayısının arttığı görülmektedir. Burada doğrudan vurma ve baskı teknikleri ile aletler üretilmiştir ve çok sayıda çekirdek ve dilgi alet bulunmuştur. Fakat alet çeşitliliği açısından zengin değildir⁶². Kuruçay Höyüğü'nün yontma taş alet topluluğunda da çoğunluk ve ağırlık çakmaktaşı aletlerdedir. Obsidyen aletler daha az orandadır. Bütün aletler içerisinde de dilgilerin daha çok olduğu bilinmektedir⁶³. Hacılar akeraamik tabaklarından başlayarak benzer çakmaktaşı çekirdek, dilgi ve aletler kullanılmıştır⁶⁴.

Batı Anadolu'daki yerleşmelerde çakmaktaşı ve obsidyen alet, çekirdek ve yongaların benzer tekniklerde yapılıyor olması, bölge yerleşmelerinin birbiriyle iletişim halinde olduklarını göstermektedir. Piramit biçiminde çekirdeklerde tek kutuplu yongalama yapıldığı görülmektedir. Yerleşmede çekirdeklerin bulunuyor olması yongalama işleminin yerleşmede yapılmış olduğunu ortaya koymaktadır.

Batı Anadolu'da var olan çoğu obsidyen buluntunun köken olarak Melos adası veya Orta Anadolu-Kapadokya (Göllüdağ-Nenezi) kökenli olduğu bilinmektedir⁶⁵. Konak Asarı yerleşimi için çok az sayıdaki buluntu üzerinden bir değerlendirme yapma imkanı yoktur. Fakat yerleşmede obsidyenden yapılmış aletlerin varlığı bunların uzak bölgelerden temin edilmiş olduğunu göstermektedir. Konak Asarı'nda az sayıda da olsa obsidyen aletinin bulunuyor olması bunun ticari yollarla bir şekilde diğer bölgelerden temin edilmiş olmasını göstermesi bakımından önemlidir. Yerleşmede hem yoğun olarak çakmaktaşı çekirdek ve dilgilerin varlığı az sayıda da obsidyenin bulunması her iki materyalin yerleşmede kullanılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat yoğunluk çakmaktaşı aletlerdedir. Çakmaktaşı aletlerin yerleşmede çekirdeklerden elde edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Çekirdeklerin bölgeden temin edilmesi daha kolay olup dilgi üretimlerinin yerleşmede yapıldığı anlaşılmaktadır. Obsidyen için ise bunların tamamlanmış ürün olarak temin edilmiş olması muhtemeldir.

SONUÇ

Konak Asarı, Batı Anadolu özelinde Uşak Bölgesi'nin Neolitik Çağ yerleşimleri ve çanak çömlek tipolojisi ile yontma taş alet teknolojisi hakkında açıklayıcı veriler sunmaktadır. Ayrıca Uşak bölgesi Neolitik ve Kalkolitik Çağların anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Konak Asarı, Eşme ilçesinin güneydoğusundaki plato ve ormanlık bir alanda kurulmuş olan ve Neolitik Çağ'a tarihlenen bir yerleşmedir. Yerleşmenin olduğu bölge ve Eşme çevresi Büyük Menderes Nehri vadisi ile bağlantılı olan bir bölgede yer almakta ayrıca güneybatıdaki Sarıgöl ve Alaşehir ovaları ile Gediz Nehri bağlantıları bulunmaktadır. Konak Asarı Yukarı Menderes Vadisi yerleşimleri ile kültürel bağlantıları güçlü olan bir yerleşim olup, Göller Yöresi yerleşimleri ve Batı Anadolu'daki kıyı yerleşimlerle de çanak çömlek benzerlikleri olan bir yerleşimdir.

Yerleşmenin Neolitik Çağ'a tarihlenen kahverengi, kırmızı ve gri astarlı çanak çömleği pek fazla form çeşitliliği sunmamakla beraber çakmaktaşı aletler ile bazı çekirdekler burada yontma taş alet üretiminin gerçekleştirildiğini ve bir atölye veya üretim alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Az sayıda da olsa obsidyen alet bulunuyor olması çağdaş Neolitik Çağ yerleşimlerinde var olan örnekleri işaret etmektedir. Çanak çömleğin yapılan karşılaştırmaları sonucunda MÖ 7. bin yıla ait bir yerleşim olduğu önerilmektedir. Çanak çömlek bakımından Batı Anadolu kıyıları, Büyük Menderes Vadisi yerleşimleri, Göller Yöresi, İçbatı Anadolu'daki çeşitli Neolitik Çağ yerleşmeleri çanak çömleği ile benzer niteliktedir. Bu buluntular da Batı Anadolu kıyıları ile Büyük Menderes Vadisi yerleşimleri ve Göller Yöresi yerleşimleri ile kültürel ilişkilerini ortaya koymaktadır.

⁶² Duru ve Umurtak, 2005: 130-137.

⁶³ Duru, 1994: 72-75.

⁶⁴ Mellaart, 1970: 447-448.

⁶⁵ Kolankaya Bostancı, 2020: 223.

Konak Asarı mevsimsel akan bir dere yatağı içerisinde yer alan doğal bir sırt üzerindeki vadi tabanından yüksekte yer alan bir yerleşimdir. Bu yerleşme Yukarı Menderes vadisindeki Ekşi Höyük gibi yerleşmelerle karşılaştırılabilecek niteliktedir. Yerleşim yerinin tercih edilmesinde aşağıdaki düzlük alana ve mevsimsel olarak akan dere yatağına yerleşmektense bölgeye hakim olan doğal bir sırt üzerindeki yüksek bir konuma yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Yerleşmenin bulunduğu bölge avcılık, toplayıcılık, tarım, hayvancılık ve doğal kaynaklara ulaşım bakımından kolaylıklar sağladığı için tercih edilmiş olmalıdır.

Yerleşme kısmen kuzeyindeki vadiye hakim olup yerleşmenin kuzey, doğu ve güneyi doğal sınırlarla çevrelenmiş korunaklı bir sırt üzerindedir. Batı tarafı ise Asar Tepesinin olduğu sırtlara dayanmaktadır. Konak Asarı yerleşmesinde dikkat çeken noktalardan birisi ise Neolitik Çağdan sonra hemen doğu taraftaki Çıltılı Seki bölgesine yerleşilmiş olmasıdır. Konum olarak iki yerleşimde aynı bölgede olmasına rağmen Neolitik Çağda Konak Asarı'nda yerleşen toplumların neden hemen karşı tarafta Çıltılı Seki'ye yerleştiğini açıklayacak bir veri bulunmamaktadır. Çıltılı Seki yerleşimine orman yolu açılması esnasında yoğun İTÇ seramiklerinin çıkması sebebiyle burada bir yerleşimin olduğu anlaşılmaktadır. Belki de daha alt tabakalarda daha eskiye gidecek buluntulara rastlanması mümkün olacaktır.

Konum itibarıyla de her iki yerleşim aynı bölgede aynı şartları ihtiva etmesine rağmen Çıltılı Seki yerleşimi vadi tabanına yakın bulunmaktadır. Belki de bu durumu Neolitik Çağdaki iklimsel ve çevresel şartlarla açıklamak mümkündür. İklimin normalleşmesi ile birlikte belki de daha korunaklı olan Neolitik Çağ yerleşim alanına ihtiyaç duyulmamış olabilir. Çünkü Konak Asarı'nın kuzeyi çok dik bir uçurum şeklindedir. Doğusu ve güneyi ise oldukça sarp olan yamaçlarla, batı tarafı ise tamamen ormanlık ve kayalık olup sırtını ormanlık araziye dayamıştır. Mevcut durumu ile Konak Asarı doğal bir şekilde çevrilmiş korunaklı bir alan oluşturmaktadır. Çıltılı Seki ise nispeten ulaşımı daha kolay bir yerleşimdir.

Uşak bölgesindeki yapılmış olan araştırmalarda genel itibarı ile çakmaktaşı alet kullanımının yoğun olduğu ortaya konulmaktadır. Neolitik ve Kalkolitik Çağa ait yerleşmelerde az da olsa obsidyen alet örnekleriyle de karşılaşmaktadır. Çakmaktaşı alet üretiminin bölgede yoğun olarak yerleşmelerde görülüyor olmasına rağmen bu aletlere ilişkin çekirdek örneklerin çok fazla tespit edilmediği anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Konak Asarı yerleşiminde Neolitik Çağda çakmaktaşı alet yapımının yerleşmede çekirdeklerden elde edildiği anlaşılmaktadır. Tabii ki bu çakmaktaşı çekirdeklerin nereden elde edildiğine dair bir veri bulunmamakla birlikte Uşak bölgesindeki zengin jeolojik yapı sebebiyle kendi bölgesinden veya yakın çevresinden temin edilmiş olabileceği düşünülebilir. Çakmaktaşı dilgi ve aletlerin yerleşmeye getirilmiş olan çekirdeklerden elde edildiği anlaşılmaktadır. Bu da yontma taş endüstrisinde yerleşimde alet üretiminde belli bir uzmanlaşmanın olabileceğini işaret etmektedir. Buluntular Eşme çevresindeki Neolitik toplumların üretim ilişkisine ve yontma taş alet kullanımına ışık tutmaktadır.

Bölgede yontma taş alet üretimine ait zengin örneklerin karşılaştığı bir diğer yerleşimde Uşak merkezdeki Altıntaş Höyük'tedir. Yine Uşak genelindeki Ada Höyük, Karayakuplu Höyük, Düzkişla Höyük gibi Neolitik ve Kalkolitik Çağ yerleşmelerinde yontma taş aletler ortaya çıkarılmıştır. Bu durumda Neolitik Çağda bölge yerleşmelerinin alet üretimindeki yoğunluğu ortaya koymaktadır. Çakmaktaşına göre obsidyenin daha az oranında bulunmasına rağmen bu ürünün temin edilmesi bakımından önemlidir. Batı Anadolu genelinde çok sayıda merkezde benzer çekirdeklerin bulunuyor olması Uşak bölgesinde Neolitik Çağdaki yontma taş endüstrisine ait durumuna ışık tutacak örnekler barındırmaktadır.

Konak Asarı yerleşimi buluntuları Yukarı Menderes Vadisi yerleşmelerinden Denizli, Selcen-Örenarası ve Ekşi Höyük Neolitik Çağ kap formları, kulp ve dip örnekleri ile birebir benzerdir. Kahverengi ve kırmızı astarlı mika, kireç, taşcık katkılı kap formlarıyla birebir benzerdir. Yukarı Menderes Vadisi yakınında yer alması sebebiyle bu bölgelerle kültürel benzerlikleri daha yakındır. Konak Asarı yerleşimi buluntularından yola çıkarak bu yerleşmenin Batı Anadolu kıyı bölgesi Neolitik Çağ yerleşmeleri ile güneybatı Anadolu'daki Göller Yöresi yerleşmeleri ile benzer çanak çömlek özelliklerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yine yerleşmenin yakın çevresinde yer alan yerleşmelerle ve ayrıca Büyük Menderes Vadisindeki çağdaşı yerleşmelerle kültürel benzerlikler ortaya konulmaktadır.

Katalog

1. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 2,5 YR 6/6 light red, hamur rengi: 2,5 YR 5/4 reddish brown, mika, küçük taşcık, az kireç katkılı.
2. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 10 R 5/6 red, hamur rengi: 10 R 3/1 dark reddish gray, taşcık, az kireç, mika katkılı.
3. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı (silik açıkılı), astar rengi: 10 YR 5/2 grayish brown, hamur rengi: 10 YR 2/1 black, iri taşcık, az mika, az kireç katkılı.
4. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 2,5 YR 5/2 weak red, hamur rengi: 5 YR 6/4 light reddish brown, yoğun mika, yoğun kireç katkılı.
5. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 10 YR 4/1 dark gray, hamur rengi: 7,5 YR 3/1 very dark gray, mika katkılı.
6. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 5 YR 4/1 dark gray, hamur rengi: 7,5 YR 3/1 very dark gray, mika, taşcık katkılı.
7. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 5 YR 6/4 light reddish brown, hamur rengi: 10 R 5/6 red, iri taşcık, kireç, yoğun mika katkılı.
8. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 2,5 YR 6/2 pale red, hamur rengi: 2,5 YR 3/1 dark reddish gray, bitki, kireç, yoğun mika, küçük taşcık katkılı.
9. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 5 YR 6/2 pinkish gray, hamur rengi: 2,5 YR 5/1 reddish gray, taşcık, mika katkılı.
10. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 10 R 4/4 weak red, hamur rengi: 10 R 3/2 dusky red, küçük taşcık, yoğun mika, kireç katkılı.
11. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 2,5 YR 4/2 weak red, hamur rengi: 2,5 YR 4/2 weak red, kireç, mika katkılı.
12. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 5 YR 6/4 light reddish brown, hamur rengi: 7,5 YR 6/4 light brown, küçük taşcık, mika, kireç katkılı.
13. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 5 YR 6/4 light reddish brown, hamur rengi: 5 YR 4/2 dark reddish gray, küçük taşcık, mika, kireç katkılı.
14. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 10 R 5/6 red, hamur rengi: 2,5 YR 5/3 reddish brown, yoğun kireç, küçük taşcık, mika katkılı.
15. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 2,5 YR 5/3 reddish brown, hamur rengi: 7,5 YR 5/2 brown, küçük taşcık, kireç, yoğun mika katkılı.
16. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkısız, astar rengi: Gley 2 3/10B very dark bluish gray, hamur rengi: Gley 1 3/N very dark gray, iri taşcık, az kireç, mika, bitki katkılı.
17. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 2,5 YR 5/6 red, hamur rengi: 10 YR 3/2 very dark grayish brown, küçük taşcık, mika, bitki, kireç katkılı.
18. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 2,5 YR 5/3 reddish brown, hamur rengi: 10 R 4/4 weak red, küçük taşcık, az kireç, yoğun mika katkılı.
19. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 10 R 4/4 weak red, hamur rengi: 10 R 2,5/1 reddish black, yoğun mika, kireç katkılı.
20. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 5 YR 6/4 light reddish brown, hamur rengi: 7,5 YR 5/6 strong brown, mika, az kireç katkılı.
21. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 5 YR 3/4 reddish brown, hamur rengi: 2,5 YR 4/4 reddish gray, mika katkılı.

22. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 2,5 YR 6/3 light reddish brown, hamur rengi: 5 YR 5/6 yellowish red, mika, küçük taşcık, kireç katkılı.
23. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 7,5 YR 4/6 red, hamur rengi: 2,5 YR 4/4 reddish brown, bitki, az kireç, az mika katkılı.
24. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 7,5 YR 4/3 light brown, hamur rengi: 10 YR 4/1 dark gray, yoğun mika katkılı.
25. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 2,5 YR 5/4 reddish brown, hamur rengi: 2,5 YR 4/4 reddish brown, mika, küçük taşcık, az kireç katkılı.
26. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 10 R 5/3 weak red, hamur rengi: 7,5 R 5/6 red, mika, az kireç katkılı.
27. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 2,5 YR 6/1 reddish gray, hamur rengi: 10 R 4/2 weak red, küçük taşcık, az kireç, az mika katkılı.
28. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 10 YR 5/2 grayish brown, hamur rengi: 10 R 4/2 weak red, kireç, az mika katkılı.
29. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 7,5 R 4/4 weak red, hamur rengi: 2,5 YR 4/4 reddish brown, küçük taşcık, az kireç, mika katkılı.
30. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 5 YR 5/2 reddish gray, hamur rengi: 5 YR 4/1 dark gray, az taşcık, kireç, yoğun mika katkılı.
31. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 7,5 YR 5/3 brown, hamur rengi: 7,5 YR 5/2 brown, küçük taşcık, yoğun mika, kireç katkılı.
32. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 5 YR 5/4 reddish brown, hamur rengi: 5 YR 4/6 yellowish red, mika, taşcık katkılı.
33. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 5 YR 4/3 reddish brown, hamur rengi: 7,5 YR 4/3 brown, mika, taşcık katkılı.
34. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 5 YR 4/1 dark gray, hamur rengi: 7,5 YR 4/4 brown, mika katkılı.
35. Ağız parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 5 YR 6/3 light reddish brown, hamur rengi: Gley 2 2,5/5 PB bluish black, az taşcık, az kireç, yoğun mika katkılı.
36. Dip parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 5 YR 5/4 reddish brown, hamur rengi: 7,5 YR 4/4 brown, mika katkılı.
37. Dip parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 2,5 YR 4/4 reddish brown, hamur rengi: Gley 1 3/N very dark gray, taşcık, kireç, yoğun mika katkılı.
38. Dip parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 5 YR 5/4 reddish brown, hamur rengi: 5 YR 4/1 dark gray, mika, taşcık katkılı.
39. Dip parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 2,5 YR 4/4 reddish brown, hamur rengi: 2,5 YR 4/3 reddish brown, mika katkılı.
40. Dip parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 2,5 YR 3/6 dark red, hamur rengi: 2,5 YR 2,5/2 very dusky red, az kireç, az mika, taşcık katkılı.
41. Kulp parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 10 YR 6/3 pale brown, hamur rengi: 10 YR 4/4 dark yellowish brown, kireç, mika, taşcık katkılı.
42. Kulp parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açıkılı, astar rengi: 2,5 YR 4/6 red, hamur rengi: 2,5 YR 3/1 dark reddish gray, kireç, mika katkılı.

43. Kulp parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açkılı, astar rengi: 10 R 4/4 weak red, hamur rengi: 5 YR 5/4 reddish brown, taşcık, az kireç, az mika katkılı.

44. Kulp parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açkılı, astar rengi: 10 YR 5/2 grayish brown, hamur rengi: Gley 2 2,5/5 PB bluish black, mika, kireç katkılı.

45. Tünel kulp parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açkılı, astar rengi: 10 R 5/6 red, hamur rengi: 2,5 YR 4/6 red, az kireç, yoğun mika katkılı.

46. Tutamak parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açkılı, astar rengi: 5 YR 6/3 light reddish brown, hamur rengi: 10 YR 2,5/1 reddish black, iri taşcık, mika katkılı, tutamakta tek taraflı, bitirilmemiş bir delik bulunmaktadır.

47. Tutamak parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açkılı, astar rengi: 10 YR 4/2 dark grayish brown, hamur rengi: Gley 2 2,5/5 PB bluish black, mika, az kireç katkılı.

48. Tutamak parçası, el yapımı, iyi fırınlanmış, açkılı, astar rengi: 5 Y 5/2 olive gray, hamur rengi: 5 Y 3/1 very dark gray, küçük taşcık, mika, kireç katkılı.

49-51. Çakmaktaşı çekirdek.

52-68. Çakmaktaşı alet.

69-70. Obsidyen alet.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, E. (2011). "Neolitik Çağ'da Manisa Yöresi", *OLBA*, XIX, 1-46.
- Ceylan, M. A. (2006). "Eşme'nin (Uşak) Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonel Özellikleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 11/15, 339-378.
- Çevik, Ö. ve Vuruşkan, O. (2020). "Ulucak Höyük: The Pottery Emergence in Western Anatolia", *Documenta Praehistorica*, XLVII, 96-109.
- Çevik, Ö. Vuruşkan, O. ve Sivil, C. (2020). "Ulucak Höyük (MÖ 6850-5460)", *İzmir Araştırmaları Dergisi*, 12, 11-39.
- Çilingiroğlu, Ç. (2012). *The Neolithic Pottery of Ulucak in Aegean Turkey, Organization of Production, Interregional Comparisons and Relative Chronology*, BAR International Series 2426.
- Çilingiroğlu, A. ve Abay, E. (2005). "Ulucak Höyük Excavations: New Results", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 5/3, 5-21.
- Çilingiroğlu, A. ve Çilingiroğlu, Ç. (2007). "Ulucak", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*, (Ed: M. Özdoğan ve N. Başgelen), Arkeoloji ve sanat Yayınları, İstanbul, 361-372.
- Dedeoğlu, F. (2014). "Yukarı Menderes Havzası Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşimlerinin Materyal Kültür ve İskân Düzeni Bağlamında Değerlendirilmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 33-56.
- Dedeoğlu, F. ve Ozan, A. (2016). "What Happened in Inland Southwestern Anatolia Before 5500 BC? A Review of the Archaeological Evidence from The Selcen-Örenarası Settlement", *OLBA*, XXIV, 1-30.
- Dedeoğlu, F. Temür, B. Konakçı, E. ve Ozan, A. (2019). "Ekşi Höyük 2015-2019: Yukarı Menderes Havzası'nın Neolitik Dönemine İlişkin İlk Sonuçlar ve Gözlemler", *Arkeoloji Dergisi*, XXIV, 1-23.
- Dedeoğlu, F. Ozan, A. Konakçı, E. Temür, B. Boz, B. Milić, B. İlgezdi-Bertram, G. ve Erdalkıran, M. (2023). "Archaeological and Analytical Investigation of A New Neolithic Site in Western Anatolia: Ekşi Höyük (Denizli, Turkey)", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 23/1, 1-29.
- Derin, Z. Ay, F. ve Caymaz, T. (2009). "İzmir'in Prehistorik Yerleşimi-Yeşilova Höyüğü 2005-2006 yılı Çalışmaları", *Arkeoloji Dergisi*, XIII, 7-58.
- Derin, Z. (2012). "Yeşilova Höyük", *The Neolithic in Turkey, Vol. 4*, (Ed: M. Özdoğan, N. Başgelen, ve P. Kuniholm), Archaeology and Art Publications, İstanbul, 177-195.
- Duru, R. (1994). *Kuruçay Höyük I, 1978-1988 Kazılarının Sonuçları, Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- Duru, R. (2000). "Bademağacı Kazıları 1997 ve 1998 Yılları Çalışma Raporu", *Belleten*, 64/239, 187-212.
- Duru, R. (2008). *MÖ 8000'den MÖ 2000'e Burdur-Antalya Bölgesi'nin Altıbin Yılı*, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya.
- Duru, R. (2012). "The Neolithic of the Lakes Region, Hacılar-Kuruçay Höyük-Höyücek-Bademağacı Höyük", *The Neolithic in Turkey, Vol. 4*, (Ed: M. Özdoğan, N. Başgelen, ve P. Kuniholm), Archaeology and Art Publications, İstanbul, 1-65.
- Duru, R. ve Umurtak, G. (2005). *Höyücek, 1989-1992 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Duru, R. ve Umurtak, G. (2008). "Bademağacı Kazıları 2004, 2005 ve 2006 Yılları Çalışma Raporu", *Belleten*, 72/263, 193-250.
- Efe, T. (1995). "İç Batı Anadolu'da İki Neolitik Yerleşme. Fındık Kayabaşı ve Akmakça", İ. *Metin Akyurt, Bahattin Devam Anı Kitabı*, (Ed: A. Erkanal), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Erbil, E. (2017). "Ege Gübre Yerleşimi Yontmataş Endüstrisi", 32. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 43-61.
- Erdoğan, B. Atakuman, Ç. ve Yücel, N. (2021). "Gökçeada Uğurlu: A Preliminary Report on the 2018-2020 Field Seasons", *The Archaeology of Anatolia, Volume IV: Recent Discoveries (2018-2020)*, (Ed: R. S. Steadman, and G. McMahon), Cambridge Scholars Publishing, 21-32.
- Fındık, B. (2019). *Yeşilova Höyüğü (İzmir) Neolitik Çağ Yontmataş Endüstrisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Fıratlı, N. (1970). "Uşak-Selçukler Kazısı ve Çevre Araştırmaları 1966-1970", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 32, 109-162.
- Gerritsen, F. A. Özbal, R. ve Thissen, L. C. (2013). "The Earliest Neolithic Levels at Barcın Höyük, Northwestern Turkey", *Anatolica*, XXXIX, 53-92.
- Hodder, I. (2021). *The Matter of Çatalhöyük Reports from The 2009-2017 Seasons*, British Institute at Ankara Monograph 54; Çatalhöyük Research Project Series Volume 14.
- Horejs, B. (2012). "Çukuriçi Höyük, A Neolithic and Bronze Age Settlement in the Region of Ephesos", *The Neolithic in Turkey, Vol. 4*, (Ed: M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm), Archaeology and Art Publications, İstanbul, 117-131.
- Horejs, B. (2017). *Çukuriçi Höyük 1, Anatolia and the Aegean from the 7th to the 3rd Millennium BC*, Austrian Academy of Sciences Press, Vienna.
- Koçak, Ö. ve Bilgin, M. (2010). "Afyonkarahisar'da İki Önemli Son Neolitik/İlk Kalkolitik Dönem Yerleşme Yeri: Eyice Ve Pani Höyük", *TÜBA-AR*, 13, 23-38.
- Kolankaya Bostancı, N. (2020). "Orta Batı Anadolu Neolitik Çağ Obsidiyen Dağılımında Sosyal İletişim Ağlarının Rolü", *Anadolu*, 46, 215-245.
- Kolankaya Bostancı, N. ve Fidan, E. (2021). "Bilecik Bahçelievler Neolitik Çağ Yontmataş Topluluğuna Ait İlk Değerlendirmeler", *Anadolu Araştırmaları*, 24, 93-116.
- Lichter, C. ve Meriç, R. (2012). "Dedecik-Heybelitepe Excavations at a Neolithic Settlement in the Torbalı Plain", *The Neolithic in Turkey, Vol. 4*, (Ed: M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm), Archaeology and Art Publications, İstanbul, 133-138.
- Mellaart, J. (1962). "Excavations at Çatal Hüyük: First Preliminary Report, 1961", *Anatolian Studies*, 12, 41-65.
- Mellaart, J. (1964). "Excavations at Çatal Hüyük, 1963, Third Preliminary Report", *Anatolian Studies*, 14, 39-119.
- Mellaart, J. (1970). *Excavations at Hacilar I-II*, British Institute of Archaeology, Ankara, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Oy, H. (2017). "Uşak İli'nde Bulunan Neolitik ve Kalkolitik Bir Yerleşim: Altıntaş Höyük", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/28, 337-358.
- Oy, H. (2019a). "Banaz'da İki Son Neolitik/İlk Kalkolitik Çağ Yerleşimi: Ada Höyük ve Mercimeklik", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 47, 16-41.
- Oy, H. (2019b). "İçbatı Anadolu'da Prehistorik Döneme Ait Bir Mermer Atölyesi: Karayakuplu Höyük", *OLBA*, 27, 1-40.

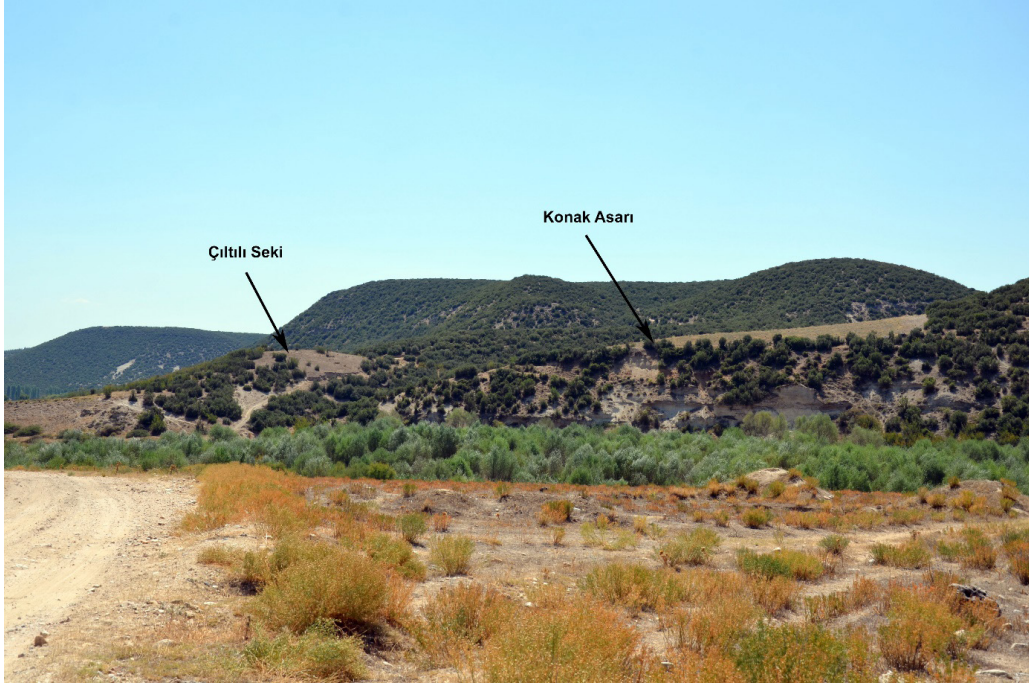
- Oy, H. (2021). "New Survey and Typological Study of Prehistoric Wares of Dutluca Region, Uşak, Turkey", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 21/2, 69-92.
- Oy, H. (2023). "Uşak- Eşme Tunç Çağı araştırmaları", *38. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, 211-230.
- Ozan, A. (2015). "Ege Gübre Yerleşimi M.Ö. 6. Binyıl Çanak Çömleği", *30. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 203-222.
- Özdoğan, M. (2013). "Neolithic Sites in the Marmara Region Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Toptepe, Hoca Çeşme, and Aşağı Pınar", *The Neolithic in Turkey, Vol. 5*, (Ed: M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm), Archaeology and Art Publications, İstanbul, 167-269.
- Sağlamtimur, H. (2012). "The Neolithic Settlement of Ege Gübre", *The Neolithic in Turkey, Vol. 4*, (Ed: M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm), Archaeology and Art Publications, İstanbul, 197-225.
- Sağlamtimur, H. ve Ozan, A. (2012). "Ege Gübre Neolitik Yerleşimi", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, (Ed: A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz ve G. Polat), Ege Üniversitesi, İzmir, 223-241.
- Sağlamtimur, H. ve Ozan, A. (2021). "Batı Anadolu'da Neolitik Bir Kıyı Yerleşimi: Ege Gübre", *İzmir Araştırmaları Dergisi*, 13, 63-78.
- Sarı, D. ve Akyol, Ş. (2019). "The Early Neolithic pottery of Keçiçayırı and its Place in the North-western Anatolian Neolithisation Process", *Documenta Praehistorica*, XLVI, 138-156.
- Schwall, C. Brandl, M. Gluhak, T. M. Milić, B. Betina, L. Sørensen, L. Wolf, D. ve Horejs, B. (2020). "From Near and Far: Stone Procurement and Exchange at Çukuriçi Höyük in Western Anatolia", *Journal of Lithic Studies*, 7/1, 1-25.
- Seeher, J. (1987). *Demircihüyük III, 1. Die Keramik 1.A. Die Neolithische und Chalkolithische Keramik. B. Die Frühbronzezeitliche Keramik der älteren Phasen (bis Phase G)*, Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Taşkıran, H. Aydın, Y. Özçelik, K. ve Erbil, E. (2021). "A New Discovery of Neanderthal Settlements in Turkey: Sürmecik Open-air Campsite in Western Anatolia", *L'anthropologie*, 125, 1-13.
- Üstün Türkteki, S. ve Çalık, E. D. (2020). "Mimari ve Çanak-Çömlek Geleneği Üzerinden Neolitik Dönem'de Pisidya/ Göller Bölgesi'nin Batı Anadolu'daki Yeri Hakkında Yeni Gözlemler", *Anadolu Araştırmaları*, 23, 41-70.
- Yılmaz, M. A. (2020). "İç Batı Anadolu Neolitik-Kalkolitiğine Dair Yeni Bulgular: Düzkişla Höyük, Uşak". *Anadolu Araştırmaları*, 23, 1-40.

Şekil 1: Neolitik Çağ Yerleşmeleri

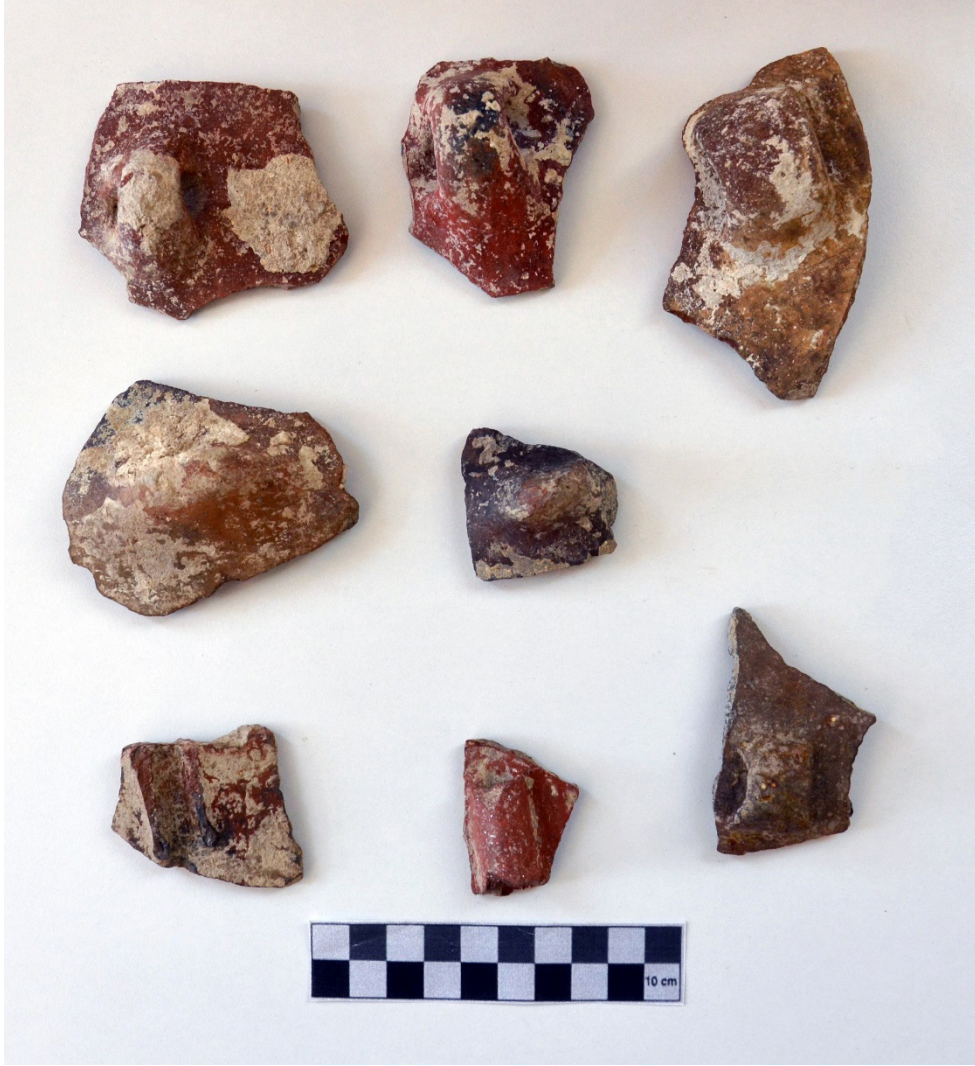
Şekil 2: Konak Asarı Yerleşimi

Şekil 3: Konak Asarı ve Çıltılı Seki Yerleşimi

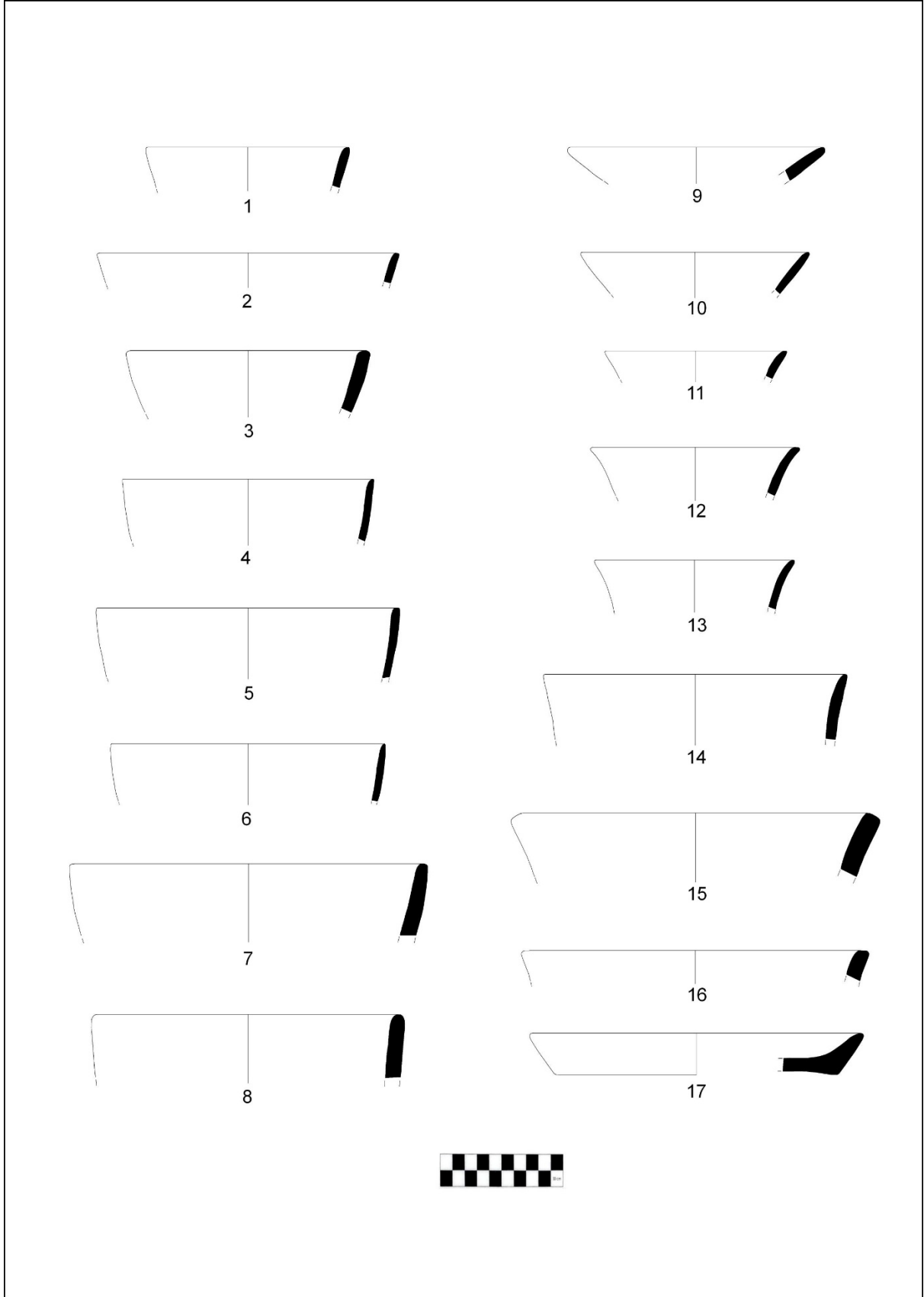
Şekil 4: Neolitik Çağ Seramikleri

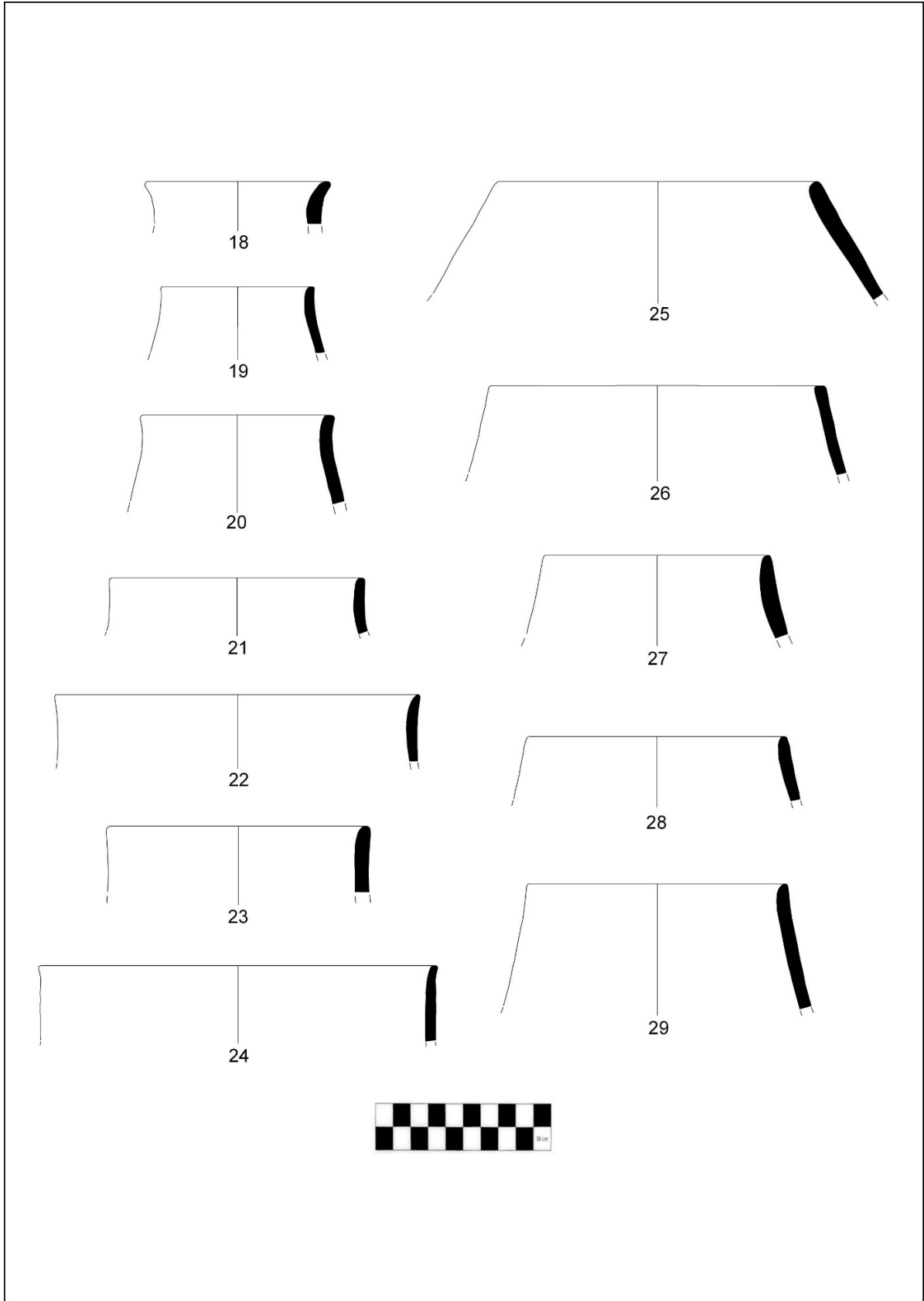
Şekil 5: Neolitik Çağ Kulp ve Tutamakları

Şekil 6: Neolitik Çağ Dipleri

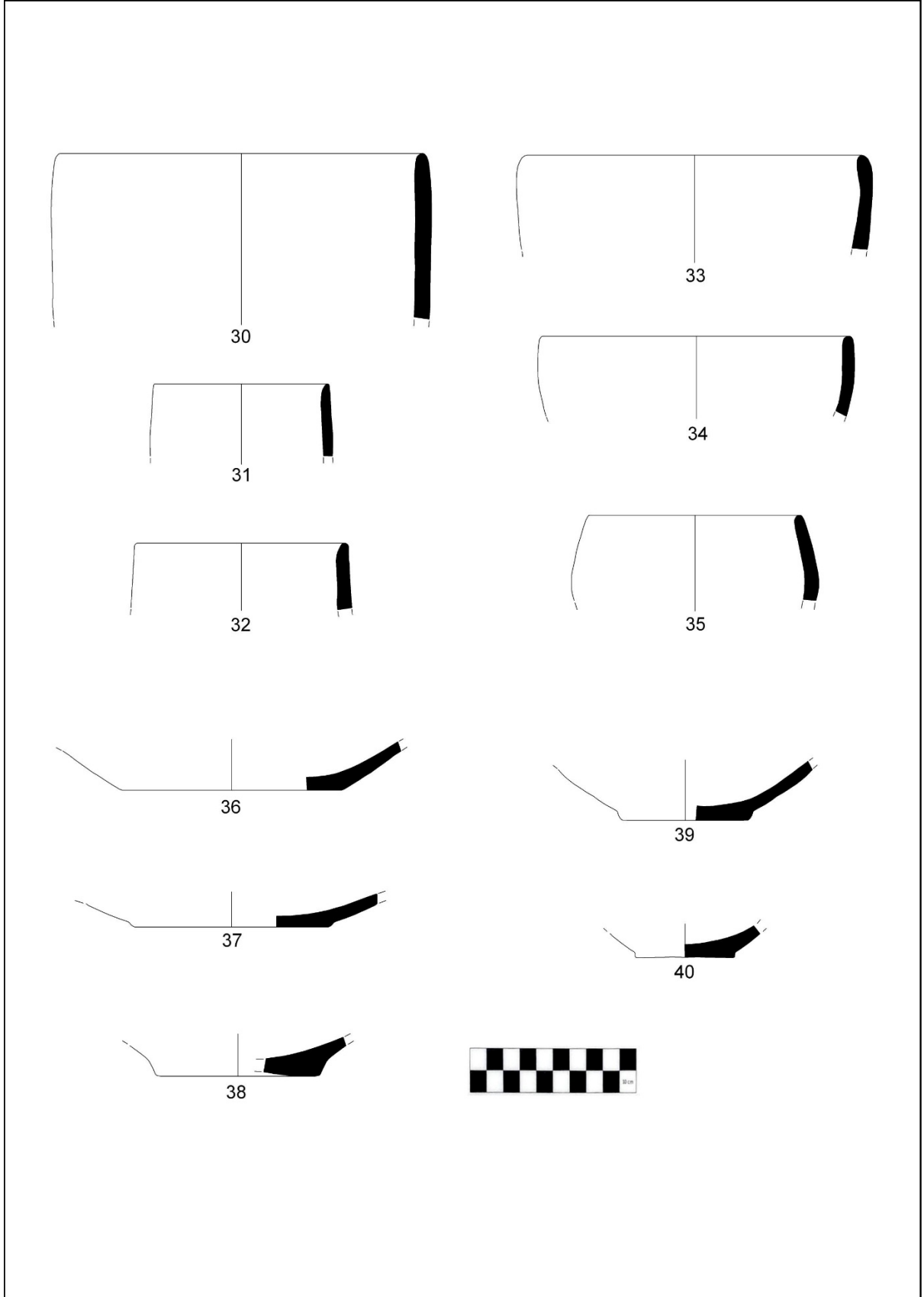

Şekil 7: Neolitik Çağ Formları

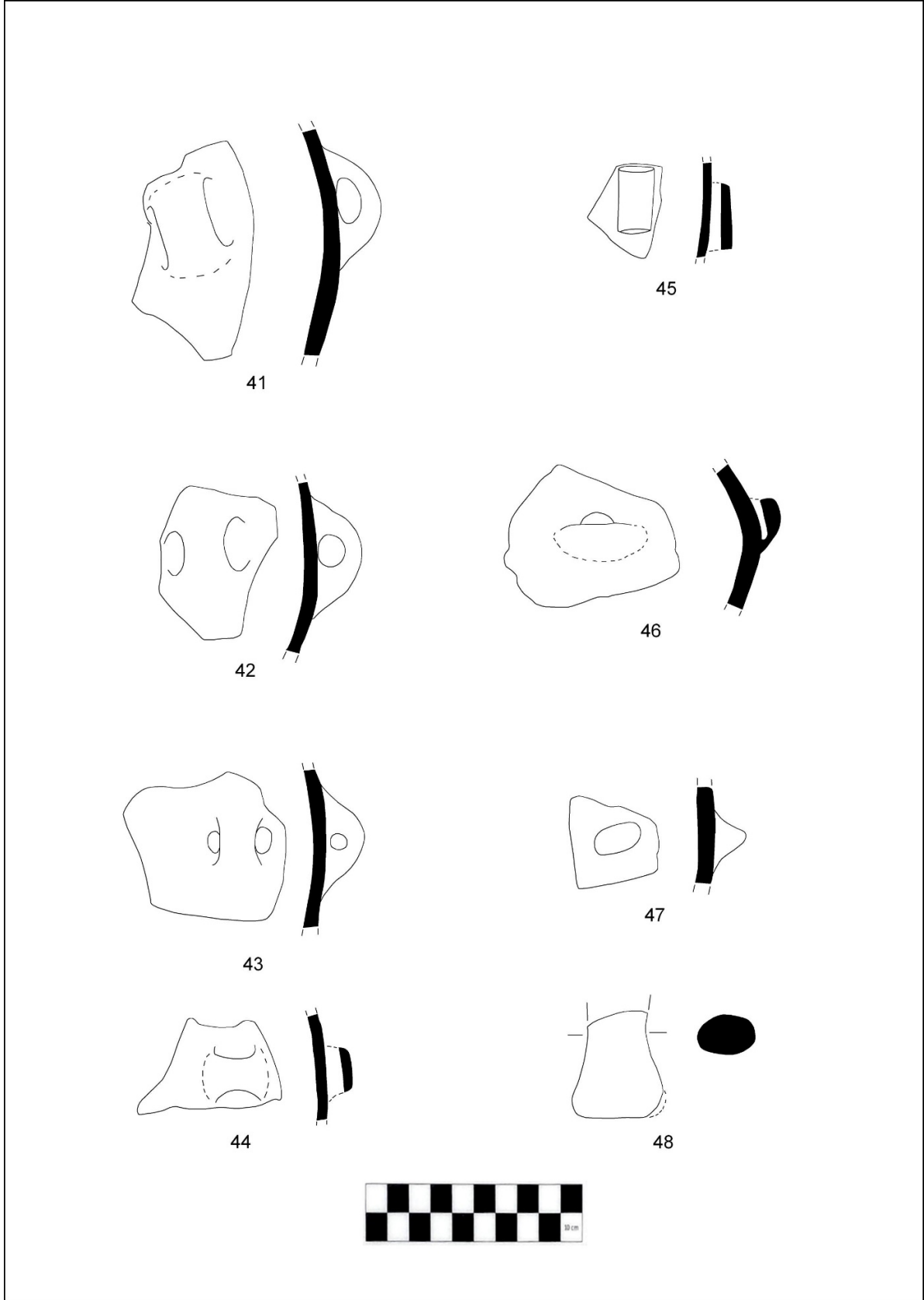

Şekil 8: Neolitik Çağ Formları

Şekil 9: Neolitik Çağ Formları

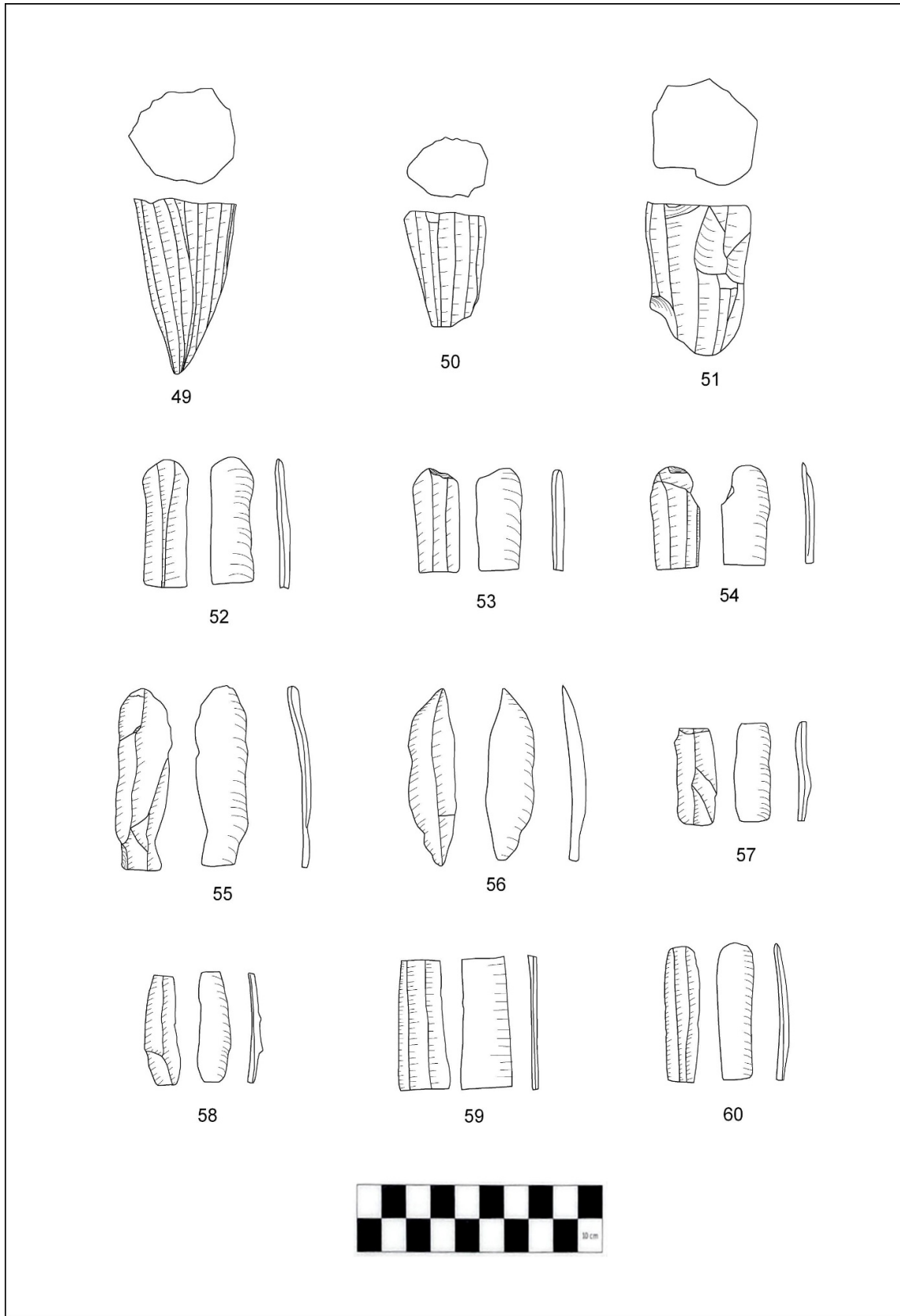
Şekil 10: Neolitik Çağ Formları

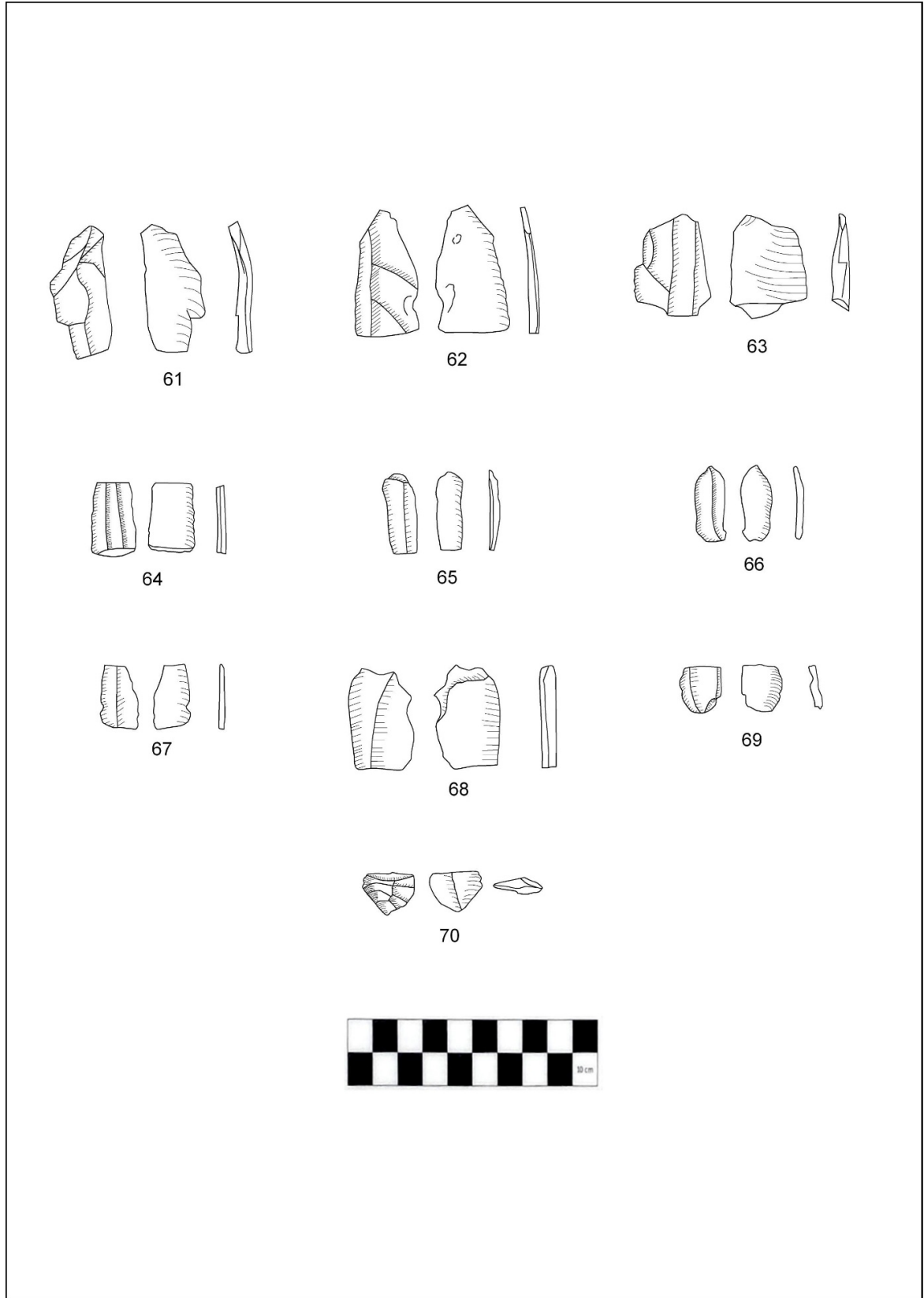
Şekil 11: Çakmaktaşı Çekirdek ve Aletler

Şekil 12: Çakmaktaşı ve Obsidyen Aletler

Şekil 13: Çakmaktaşı Çekirdek ve Aletler

Şekil 14: Çakmaktaşı ve Obsidyen Aletler

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:03.02.2024 Accepted/Kabul:19.05.2024

DOI: 10.30794/pausbed.1431178

Research Article/Araştırma Makalesi

Pecker Dural, H., Soylu Konak, N. S. ve Solak, Ç. (2024). "Turkish Adaptation of the Perception of Anomie Scale: Psychometric Properties, Validity and Reliability", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 63, pp. 125-138.

TURKISH ADAPTATION OF THE PERCEPTION OF ANOMIE SCALE: PSYCHOMETRIC PROPERTIES, VALIDITY AND RELIABILITY

Hilal PEKER DURAL*, Nihan Selin SOYLU KONAK**, Çağlar SOLAK***

Abstract

Anomie describes a situation in which society does not meet individuals' expectations and does not offer moral standards and a just and reasonable social context. Perceived anomie is related to numerous psychological variables, such as political decisions and self-esteem. This study aims to adapt and assess the validity and reliability of the Turkish version of the Perception of Anomie Scale. The sample consisted of 332 participants (189 women) aged between 18-66. For convergent validity we used Group Integration Scale and Belief in a Dangerous World Scale, for discriminant validity we used General Belief in a Just World Scale and Social Dominance Orientation Scale, for predictive validity we used Life Satisfaction Scale and Importance of Identity Scale. The results demonstrated the structural validity of the scale and presented adequate evidence for the measurement validity of the Turkish version of the Perception of Anomie Scale.

Keywords: *Anomie, Breakdown in social fabric, Breakdown in leadership, Perception of anomie scale.*

ALGILANAN ANOMİ ÖLÇEĞİNİN TÜRKÇE UYARLAMASI: PSİKOMETRİK ÖZELLİKLER, GEÇERLİLİK VE GÜVENİLİRLİK

Öz

Anomi, toplumun bireylerin beklentilerini karşılamadığı, ahlaki standartlar ve adil ve makul bir sosyal bağlam sunmadığı durumu tanımlamaktadır. Algılanan anomie, politik kararlar ve benlik saygısı gibi pek çok psikolojik değişkenle ilişkilidir. Bu çalışma, Algılanan Anomi Ölçeğinin (Perception of Anomie Scale) Türkçeye uyarlanmasını ve geçerlilik ve güvenilirliğinin değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Çalışmanın örneklemi, yaşları 18 ile 66 arasında değişen 332 katılımcıdan (189 kadın) oluşmaktadır. Yakınsak geçerlilik için Grupla Bütünleşme Ölçeği ve Tehlikeli Dünya İnancı Ölçeği; ayırt edici geçerlilik için Genel Adil Dünya İnancı Ölçeği ve Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği; yordayıcı geçerlilik için ise Yaşam Doymumu Ölçeği ve Kimliğin Önemi Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, ölçeğin yapısal geçerliliğe sahip olduğunu göstermiş ve Türkçe versiyonunun ölçme geçerliliği için yeterli kanıt sunmuştur.

Anahtar kelimeler: *Anomi, Sosyal dokunun bozulması, Liderliğin bozulması, Algılanan anomie ölçeği.*

*Department of Psychology, Ondokuz Mayıs University, SAMSUN.

e-mail: hilal.peker@windowslive.com, (<https://orcid.org/0000-0002-3232-2763>)

**Department of Psychology, Ege University, İZMİR.

e-mail: nihanselinsoylu@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-2653-9237>)

***Department of Psychology, Manisa Celal Bayar University, MANİSA.

e-mail: solakcaglar@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-0421-8627>)

1. INTRODUCTION

The social structure surrounding an individual is one of the most important determinants of their psychological state. Anomie is regarded as a subjective perception of the status of society and a sensation of aimless and chaotic disordering (Teymoori et al., 2016). The state of anomie occurs at the intersection of the individual and the social system (Teymoori et al., 2017). It results from the disintegration of social norms and the erosion of moral principles (Yang, 2015). Large-scale social changes such as war, widespread diseases, and conflicts might lead to social anomie, and the experience of social anomie disrupts people's interactions with their environment. In such a situation, the person does not comprehend the changes in society and cannot adapt to the changes in social norms (Hakobyan et al., 2022). Changes that occur at the societal level, such as social breakdowns, crisis environments, or societal resistance to global change, might have various effects at the individual level.

The concept of anomie was first developed by Emile Durkheim (1897/1952), who indicated that social deregulation may result in a sense of despair. Durkheim (1897/1952) described the concept of anomie as a societal situation in which society loses its functionality for individuals and breakdown in moral standards. He states that the anomic situation arises especially in societies where rapid social changes occur and situations where a new consensus is needed. Merton (1938) expanded on this description of anomie as the discrepancy between individuals' needs and expectations from society and society's potential for providing them. In other words, anomie stems from the lack of definition of the legitimate ways to reach the legitimate goals defined by the culture and the imbalance caused by this lack of definition. According to Srole (1956), anomie is a psychological condition in which a person may have difficulty integrating into contemporary society. That is, anomie is a multifaceted concept that simultaneously refers to a social situation and a state of mind (Bjarnason, 2009).

Since Durkheim's pioneering conceptualisation, anomie has been discussed extensively in the social sciences for a considerable time. While studies conducted from a macro-level perspective consider anomie as a "state of society" (e.g., Merton, 1938), studies conducted from a micro-level perspective consider anomie as a "state of mind" (e.g., Srole, 1956). More recently, it has been suggested that anomie may manifest itself in the interaction between the individual and society (Teymoori et al., 2017). This recent conceptualisation does not strictly reduce anomie to a societal or an individual condition but rather merges them. Teymoori and colleagues (2016: 3) define anomie as a "reflection of the societal state in individuals' minds", that is, a social perception that differs from the objective conditions of society. Namely, it refers to the perception that society is disintegrated and dysregulated (Teymoori et al., 2016). This definition is remarkable in social psychology since anomie is defined as the subjective evaluation of society by the individual rather than the objective state of the society. Also, unlike existing theories that examine the effects of society on individuals, such as Social Identity Theory (Tajfel and Turner, 1979) and Social Dominance Theory (Sidanius and Pratto, 2001), which assumes an orderly and functioning society, the conceptual framework of anomie considers the effects of a disrupted and corrupted societal structure.

Perceived societal anomie consists of two distinct but interrelated dimensions: "breakdown in social fabric" and "breakdown in leadership". Breakdown in social fabric refers to public distrust and corruption of moral standards in society, and breakdown in leadership refers to the perception that the leadership is ineffective and illegitimate (Teymoori et al., 2016; 2017). Breakdown in leadership includes the belief and perception that leaders in the society do not make fair decisions, do not prioritise the welfare of society, and do not represent and protect all members of society. Therefore, as Bornand and Klein (2022) indicate, it considers the idea of political trust. Moreover, this conceptualisation represents beyond a mere negative perception of society; it taps into people's perceptions of the current political system and the social fabric separately (Ionescu et al., 2021). Measuring the concept of anomie, defined as the breakdown of the social fabric and leadership, is crucial for understanding people's thoughts about the structure of society, both individually and collectively and a range of psychological (e.g., life satisfaction, depression) and societal (e.g., poverty, civil conflict) outcomes that emerge from these thoughts. The psychological analysis of anomie, a concept that originated in sociology, is crucial in terms of combining these two fields. Thus, it becomes possible to examine human behaviour in a broader social and political context (Teymoori et al., 2016).

C. Solak

Perceived anomie is associated with certain social and political variables. Numerous studies have shown a relationship between anomie and authoritarianism (e.g., Heydari et al., 2012), the emergence of autocratic parties (e.g., Blank, 2003), the need for a strong autocratic leader (e.g., Sprong et al., 2019), and political extremism (Ionescu et al., 2021). Bornand and Klein (2022) suggested that individuals with low SES have lower levels of political trust, and they perceive greater anomie in society. Some research mentioned the detrimental effects of anomie on individuals, which can lead to deviant (Teymooori et al., 2016), antisocial (Tay et al., 2014) and greedy behaviours (Jiang et al., 2020). Anomie is also related to the perceptions of a lack of control and trust (Hilbert, 1986), lower self-esteem (Dobson et al., 1979) and a sense of meaninglessness (Martin, 2000). In a study conducted within the scope of the COVID-19 pandemic, one of the most recent crises worldwide, anomie was found to mediate between conspiracy theories and vaccine hesitancy (McCarthy et al., 2021).

Social and political instability has been observed in many countries around the world. For example, Syria has faced many economic and political crises in the last ten years, and it has become a chaotic environment where many different armed groups and global powers are involved in the war (Maher and Pieper, 2021). Similarly, Greece has recently experienced a major economic crisis, and radical political groups have emerged due to the lack of an effective management system (Ellinas, 2013). Another example is Iran; following the 1979 revolution, the country faced significant structural and political changes, such as a prolonged war with Iraq, rapid population growth and international blockades (Heydari et al., 2012). The term anomie has been used to describe such societal, political, and economic structural conditions (Teymooori et al., 2017).

Türkiye has also been experiencing significant political and structural changes for a long time. In May 2013, the Gezi protests began as a reaction to the demolition of Gezi Park; over time, it encompassed anti-government demonstrations in many cities in Türkiye and ended up with several injuries and arrests (Demirdağ and Hasta, 2019). One of the deadliest suicide bombing attacks in Türkiye's history, the Ankara bombing, occurred in October 2015 (Öner and Gülgöz, 2020). The coup attempt occurred in July 2016, which resulted in several injuries and deaths, and ended up with a state of emergency and increased inspection pressure (Acar and Uluğ, 2021). Introducing a strong presidential system after the constitutional referendum in 2017 one of the rapid and significant changes in Türkiye. This transition was highly contested and was reacted with online and offline protests in a continuing state of emergency (Acar and Uluğ, 2021). In 2019, the world was confronted with a global health crisis, the COVID-19 pandemic, which led to social and economic problems at both global and local levels (Dushime and Hashemipour, 2020). In the most recent history of Türkiye, in February 2023, an earthquake caused great destruction in eleven provinces of the country. This earthquake, which resulted in the death and injury of thousands of people, had a significant impact on the entire country. Criticism was voiced online and offline, including the efficiency of rescue teams to intervene promptly and the government's inadequate and delayed provision of aid.

Considering Türkiye's social, economic, and political situations, perceived anomie is a promising approach to understanding the societal context and its impacts on individuals. Almost a half-century ago, Srole's (1956) Anomie Scale was adapted into Turkish by Kağıtçıbaşı (1972; as cited in Yalçın, 2009). Recently, anomie has been used as a theoretical framework for understanding Türkiye's current sociocultural and socio-political conjuncture (Cengiz, 2023). Rahmani and colleagues (2022) have indicated that anomie is related to some psychopathologies among Turkish adolescents, namely depression, anxiety, alcohol use and suicidality. Arslan and Yavuz (2019) examined the relationship between perceived justice, trust and anomie in an organisational context and found that organisational justice and trust were negatively associated with organisational anomie. Although anomie has been empirically examined, to the best of our knowledge, there is a lack of adaptation and evaluation of psychometric properties of measuring perceived societal anomie in Türkiye. Therefore, the primary purpose of the present study was to adapt the Perception of Anomie Scale (PAS; Teymooori et al., 2016) to Turkish-speaking society and to examine the psychometric properties of the adapted scale.

To this end, we first conducted a confirmatory factor analysis to test the validity of the original factor structure of the PAS and its internal consistency. We also evaluated the scale's convergent, discriminant and predictive validity of the scale. For convergent validity, we selected the concepts of group integration and belief in a dangerous world. Group integration refers to the level of integration individuals feel towards the groups

they belong to (Aslan & Dönmez, 2013), and since the concept of anomie is considered a form of “disintegration” (Goode, 1961), it is expected that group integration will be negatively associated with anomie. The dangerous and threatening worldview can be defined as the perception of the world as a dangerous place, resulting from both personal tendencies and societal environment (Duckitt & Fisher, 2003), and it is positively associated with anomie (Wagner-Egger & Bangerter, 2007).

The concept of perceived anomie is characterized as the internalization of a societal situation rather than an individual state, thus it is expected to differ from concepts considered as individual differences such as social dominance orientation and belief in a just world (Teymoori et al., 2016). Social dominance orientation can be defined as the degree to which individuals support group-based hierarchies and the desire for dominant groups to assert their superiority over subordinate groups (Sidanius & Pratto, 2004). Belief in a just world, on the other hand, can be briefly defined as the belief that people get what they deserve in life (Lerner & Miller, 1978; Lerner & Goldberg, 1999). These variables have been included to test discriminant validity, and they are expected to be low or moderately correlated with perceived anomie.

The level of perceived anomie among individuals can predict their life satisfaction and the extent to which they identify themselves with the groups in the country they live in. The concept of life satisfaction refers to the degree of alignment between an individual’s living conditions and their idealized conditions (Diener et al., 1985). It is known that as the perceived level of anomie increases, individuals’ life satisfaction decreases (Kallay et al., 2016). The importance of identity can be briefly defined as the significance of membership in groups for constructing individuals’ social identities (Luhtanen & Crocker, 1992). Therefore, as individuals perceive higher levels of anomie, the importance of group membership in their identities decreases (Teymoori et al., 2016). Life satisfaction and the importance of identity concepts were utilized to test predictive validity, and it was expected that both would be negatively predicted by the perceived anomie.

In brief, we tested the validity of the original factor structure of the PAS and its internal consistency and also evaluated the relations of dangerous and threatening worldview, group integration, social dominance orientation, belief in a just world, life satisfaction and importance of identity with perceived anomie to evaluate the measurement validity of the scale. Confirmation of the reliability and validity of the Turkish version of the PAS will provide researchers with a self-report measurement of individuals’ perceptions of the social and political conditions in Türkiye. The findings of the PAS in Turkish samples will contribute to international literature, and practitioners will be able to use this scale to assess current perceptions of social and political in Türkiye.

2.METHOD

2.1. Participants

We collected the data in the month of December 2024. There were no criteria for participation in the survey other than being an adult and living in Türkiye. The sample of the study is consisted of 332 participants (189 females, 143 males) aged between 18-66 years ($M = 28.82$, $SD = 13.13$). No participant was excluded from the analyses.

Six (1.8%) participants graduated from secondary school, 52 (15.7%) participants graduated from high school, 196 (59%) participants graduated from a university, and 78 (23.5%) participants had a postgraduate degree. In the aspect of socioeconomic status, 54 (16.3%) participants considered themselves as having a low-level income, 258 (77.7%) participants as having a mid-level income and 20 (6%) participants as having a high-level income.

2.2. Measures

Perception of Anomie Scale (PAS) was developed by Teymoori and colleagues (2016) to measure the individual perception of societal state. It has two dimensions: breakdown in social fabric (BSF) and breakdown in leadership (BL). The PAS is a 12-item measure that uses a 7-point Likert scale. Higher scores indicate higher levels of perceived anomie. In the original study, the Cronbach’s alpha values ranged from .59 to .87.

General Belief in a Just World Scale (GBJWS) aims to measure the extent to which people believe that the world is a just place in general. It was developed by Dalbert (1999) and adapted to Turkish by Göregenli (2004). The scale has six items and is scored on a 5-point scale. Higher scores indicate greater belief in a just world. In the adaptation study, Cronbach's alpha value was .69; in our study, it was .81.

Social Dominance Orientation Scale (SDOS) was developed by Pratto, Sidanius, Stallworth and Malle (1994) and aims to measure the desire to construct and maintain social hierarchies and inequalities in society. It has 16 items in one factor and is scored on a 7-point scale. The Turkish adaptation was completed by Karaçanta (2002). The Cronbach's alpha values were .85 in the original study and .83 in our study.

Importance of Identity Scale (IIS) was developed by Luhtanen and Crocker (1992), and it aims to measure the extent to which people have a high opinion of their social identities. It was a subscale of the Collective Self-Esteem Scale, and the Turkish adaptation was made by Baysu (2007). The scale consists of 5 items in one factor and is scored on a 7-point scale. The Cronbach's alpha values were .74 in the adaptation study and .84 in our study.

Life Satisfaction Scale (LSS) was created by Diener, Emmons, Larsen, and Griffin (1985) to measure overall life satisfaction, and the Turkish adaptation was made by Dağlı and Baysal (2016). The scale consists of five items in one factor and is scored on a 7-point scale. The Cronbach's alpha values were .92 in the adaptation study and .86 in our study.

Group Integration Scale (GIS) was created by Aslan and Dönmez (2013), and it aims to measure the extent to which people feel integrated into their social groups. It has 12 items in one factor and is scored on a 5-point scale. The Cronbach's alpha values were .90 in the original study and .92 in our study.

Belief in a Dangerous World Scale (BDWS) was developed by Duckitt, Wagner, du Plessis and Birum (2002), and it aims to measure people's tendency to believe that their world is a dangerous and threatening place. The scale consists of ten items in one factor and is scored on a 7-point scale. The Turkish adaptation of the scale was made by Sayılan (2018). The Cronbach's alpha values were .80 in the adaptation study and .72 in our study.

2.3. Study data

First, we contacted the first author of the original scale and obtained the required permission. The items of the scale were translated into Turkish by the authors of this study, and two specialists with expertise in psychology evaluated the translation. For the evaluation, we prepared a form including the original item and its translation to rate the clarity of the Turkish items and the convenience of the translation on a 5-point Likert scale. In line with the evaluations, one item (item 6) was formally changed. The Turkish form was back-translated into English by a specialist with expertise in English Culture and Literature. Finally, these two forms were reviewed and agreed upon by a translator and the authors to create the final version of the Turkish form.

We then created a link to the online survey and announced the link via social media. After the participants read and approved the informed consent form, they filled out the scales.

Ethical approval for the research was received from the Ethics Committee of Ege University Social Sciences and Humanities Scientific Research and Publication (dated 29.11.2023 and numbered 2194).

2.4. Data analysis

To test the original two-factor structure of the PAS, we conducted confirmatory factor analyses (CFA) with maximum likelihood estimation (Brown, 2015). In these analyses, we used the following fit indices to assess the structural validity of the scale (Thompson, 2004): The ratio of chi-square to degree-of-freedom (good if < 2.5), Comparative Fit Index (CFI; good if > .95), Goodness of Fit Index (GFI; good if > .95), Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA; good if < .6) and the Akaike Information Criterion (AIC; in which a low value is better in comparison). Additionally, we calculated Cronbach's alpha coefficients to test the reliability of the PAS and its subscales, performed a structural equation model test to assess convergent and discriminant validity, and simple

linear regression analysis to assess predictive validity. It has been observed that the normality assumption is satisfied based on the values of Skewness and Kurtosis (Skewnessmin = -1.64, Skewnessmax = .18, Kurtosismin = -1.34, Kurtosismax = 1.81). All statistical analyses were performed in SPSS 22.0 and AMOS 21.0 programs.

3.RESULTS

3.1. Factor structure of the PAS

Confirmatory factor analysis was conducted to examine the original factor structure of the scale in our data.

As a result of the analysis, it was seen that the original structure indicates poor model fit, $\chi^2(53) = 115.86$, $\chi^2/df = 2.19$, ($N = 332$, $p < .001$), CFI = .92, GFI = .95, RMSEA = .06, AIC = 165.86. When the factor loadings of the items were examined, it was found that the factor loading of item 6 ("People are cooperative") was .09. No significant correlation was found when examining the relationship between item 6 and the other items (all $ps > .05$). Therefore, this item was removed from the model, and the 11-item model was tested.

The goodness of fit of the new model was not better than the previous one, $\chi^2(43) = 110.13$, $\chi^2/df = 2.56$, ($N = 332$, $p < .001$), CFI = .92, GFI = .94, RMSEA = .07, AIC = 156.13. When all the standard regression coefficients of the items were examined, it was found that the lowest coefficient belonged to item 1 with .28, and item 12 with a coefficient of .32.

Item 12 was found to have significant correlations with items 2, 3 and 5 in the first factor (BSF), and with items 7, 8, 9 and 10 in its own factor (BL). The modification indices also indicated that item 12 could be associated with the first factor and have a cross-loading (Expected partial change was .32; see Byrne, 2011). Accordingly, item 12 seems to be similarly related to the items in both factors. Given all of this data on item 12, and considering the theoretical structure of the second factor, we concluded that it should be removed from the scale.

On the other hand, when we examined the relationship between item 1 and the other items, we found significant correlations between item 1 and items 2, 3, and 5, and a marginally significant correlation with item 4 ($p = .06$). There was no significant correlation between item 1 and item 6 of the BSF. However, the correlations between item 1 and any of the BL items were not significant. The modification indices did not suggest any cross-loading for item 1, as supported by the inter-item correlations. In this regard, our conclusion was that the retention of item 1 on the scale would be appropriate.

We then tested the model with the retention of item 1 and the removal of item 12. The fit statistics of the final model were better than the previous models, $\chi^2(34) = 60.4$, $\chi^2/df = 1.78$, ($N = 332$, $p = .004$), CFI = .96, GFI = .97, RMSEA = .05, AIC = 102.4. We decided that this two-factor structure with five items for each factor was the most appropriate structure (see Figure 1). The factor covariance was .48, and the standardized regression coefficients of the items ranged from .28 to .84 (see Table 1).

3.2. Reliability and correlations between factors

The correlation coefficient between the two factors of the PAS was .34 ($p < .001$). The Cronbach's alpha reliability coefficients were .67 for BSF and .74 for BL. It was .73 for the whole scale.

Table 1. Factor loadings of the PAS subscales

Items*	BSF			BL		
	Standardized regression weights	Regression weights	Standard error	Standardized regression weights	Regression weights	Standard error
1. People think that there are no clear moral standards to follow.	.28	.57	.14	-	-	-
2. Everyone thinks of himself/herself and does not help others in need.	.67	1.17	.14	-	-	-
3. Most of the people think that if something works, it doesn't really matter whether it is right or wrong.	.73	1.17	.14	-	-	-
4. People do not know who they can trust and rely on.	.52	.85	.12	-	-	-
5. Most of the people think that honesty doesn't work all the time; dishonesty is sometimes a better approach to get ahead.	.58	1	-	-	-	-
7. The government works towards the welfare of people.	-	-	-	.80	1	-
8. The government is legitimate.	-	-	-	.68	1.04	.09
9. The government uses its power legitimately.	-	-	-	.84	1.14	.08
10. Politicians don't care about the problems of average person.	-	-	-	.34	.41	.07
11. The government laws and policies are effective.	-	-	-	.44	.65	.14

Note: All factor loadings were statistically significant ($p < .001$)

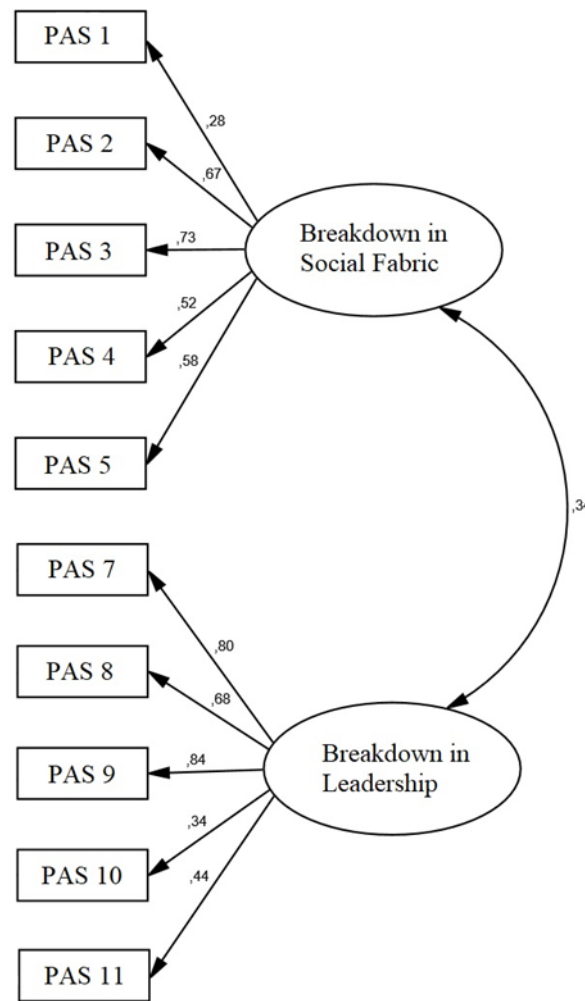
* Scale item after items 6 and item 12 are removed.

Table 2. Correlations between the PAS-BFS, PAS-BL and GIS, BDWS, GBJWS and SDOS scores

	1	2	3	4	5	6
1. PAS-BSF	-					
2. PAS-BL	.34***	-				
3. GIS	-.03	-.09	-			
4. BDWS	.47***	.51***	-.02	-		
5. GBJWS	-.25**	-.53***	.12*	-.28***	-	
6. SDOS	-.07	-.36***	.05	-.2**	.21**	-

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$. BSF=Breakdown in Social Fabric, BL=Breakdown in Leadership, GIS=Group Integration Scale, BDWS=Belief in a Dangerous World Scale, GBJWS=General Belief in a Just World Scale, SDOS=Social Dominance Orientation Scale

Ç. Solak

Figure 1. The two-factor model of the PAS in the Turkish sample

3.3. Convergent and discriminant validity

To test the convergent and discriminant validity of the PAS, the relationship of its subscales with variables that are different from the PAS but theoretically close and distant to the PAS was examined. Among these variables, the GIS was expected to be negatively correlated with the PAS subscales, the BDWS was expected to be positively correlated with the PAS subscales, and the GBJWS and the SDOS were not expected to be highly correlated with the PAS subscales.

Results of the structural equation model test which includes measurement models of the variables showed that the BDWS was positively correlated with the PAS subscales of BSF ($r = .47, p < .001$) and BL ($r = .51, p < .001$). However, the GIS was not correlated with BSF ($r = -.03$) and with BL ($r = -.09$).

To investigate the discriminant validity of the PAS, its relationship with the GBJWS and the SDOS was examined. The BSF was negatively correlated with the GBJWS ($r = -.25, p < .01$) but not with the SDOS ($r = -.07$). The BL was negatively correlated with both GBJWS ($r = -.53, p < .001$) and SDOS ($r = -.36, p < .001$; see Table 2).

Table 3. Linear regression analysis results of the LSS and the ISS

	<i>F</i>	<i>R</i> ²	β	SE	<i>t</i>
LSS (Life Satisfaction Scale)	8.13*	.024	-.15	.04	-2.85*
ISS (Importance of Identity Scale)	21.13**	.06	-.24	.09	-4.6**

* $p < .01$, ** $p < .001$. Predictor: the PAS

3.4. Predictive validity

To examine the predictive validity of the PAS, we examined whether it predicted life satisfaction and the importance given to collective identity as in the original study. According to the results of Pearson correlation analysis, high PAS was associated with low LSS ($r = -.15, p < .01$) and low IIS ($r = -.24, p < .001$).

Simple linear regression results showed that the PAS explained a significant amount of the variance in life satisfaction ($F(1, 331) = 8.13, p < .01$). Similarly, it also explained some of the variances in the importance given to collective identity ($F(1, 331) = 21.13, p < .001$). According to these results, the PAS predicted the scores of both LSS and ISS, indicating that the predictive validity of the PAS is demonstrated in our sample (see Table 3).

4. DISCUSSION

This study aimed to investigate the psychometric properties of the Turkish adaptation of the Perception of Anomie Scale. The scale was designed to measure the perceived state of society and includes two dimensions: a perceived breakdown in the social fabric and a perceived breakdown in leadership. To this end, a survey was conducted among the people living in Türkiye, and the collected data was analysed to determine the validity and reliability of the PAS.

This scale was developed by Teymoori et al. (2016) to measure the perception of the current state of the society and the leadership rather than the consequences of anomie at the individual level. The PAS distinguishes the assessment of how people think about their societies from the individual outcomes that develop in response to perceived anomie. In this respect, the PAS can provide an idea for a better understanding of troubled societies. Also, compared to theoretical frameworks that addressed challenging the status quo in relatively functioning and ordered societies (e.g., social identity theory, system justification theory), the PAS can provide insights for better understanding troubled societies.

According to our findings, we can conclude that the psychometric structure of the PAS in our sample is similar to the structure in the original study. Although we removed one item from each subscale, we found that the scale can be used in Turkish-speaking samples in its proposed structure. Despite that the PAS was not correlated with GIS and this issue needs to be further investigated in future studies, convergent validity has been confirmed by the expected positive correlation with the BDWS. The reliability of the scale seems acceptable, and the results regarding discriminant and predictive validity were as expected. High PAS scores were associated with low scores in general on just world beliefs and social dominance orientation. The PAS also predicted the variance in life satisfaction and the importance given to collective identity.

The first item (item 6 of the BSF subscale) that we decided to remove from the Turkish version of the scale had a factor loading of .09 in our data, although it had a factor loading of .48 in the original study. It was found to have the lowest factor loading of the BSF subscale in the original study. It is possible that our participants did not respond to this item ('People are cooperative') in the sense of anomie, whereas the other items of this subscale describe the deterioration of the social fabric in more detail in terms of the trust, honesty, helpfulness, and moral standards. Cooperation is one of the key elements of trust (Brehm and Rahn, 1997); thus, it promotes a sense of community. However, the concepts of "cooperation" or "a cooperative person" also have negative connotations in the everyday Turkish language. It can mean a person who seeks to gain benefits from other people who serve the malicious purposes of others. Indeed, in the dictionaries of the Turkish Language Institution, a cooperative person ("iş birlikçi"- in Turkish) is defined as a person or organisation that aims to take advantage of any field. Also, a cooperative person is generally considered untrustworthy by other people; thus, our participants may have evaluated this item in a negative manner. This conceptual complexity may have caused the item to be out of context in relation to other items.

We found that the measurement model did not fit even after removing item 6, and we evaluated the items that were likely to be removed. Among them, items 1 and 12 appeared to have low factor loadings. Regarding the conceptual relationship between item 1 ('People think that there are no clear moral standards to follow') and anomie, we suggest it has a much closer relationship with the structure than item 12 ('Some laws are not fair'). Although item 1 had a weak relationship with the factor to which it belonged, we preferred not to remove this

item, as the perception of compliance with moral standards in society is strongly related to anomie. Accordingly, when evaluating the psychometric structure of a scale, the theoretical structure should also be considered, and the elimination of items should be based on statistical and conceptual criteria. In this respect, we believe that both psychometric and theoretical compatibility have been achieved by removing items 6 and 12 and retaining item 1 in the scale.

Teymoori et al. (2016) examined the relationship between social cohesion and the PAS for the convergent validity of the PAS and reported a moderately negative relationship. This is an expected finding, considering that anomie reduces societal trust and decreases perceived cohesion (Teymoori et al., 2016). Since there is no adapted Turkish version of the social cohesion scale, we used the group integration scale instead in the current study. Our study aimed to find a negative relationship between the PAS and the GIS for convergent validity; however, no significant correlation was found between the two variables. The social cohesion scale used by Teymoori et al. (2016) is aimed to measure the general community cohesion and trust. Instead, the group integration scale allows individuals to think about a particular group to which they feel they belong (Aslan and Dönmez, 2013); it does not measure a perception towards the general community. Therefore, it can be said that the scales of social cohesion and group integration measure slightly different structures. The presence of a perception towards disintegration at the social level may not make a difference in the integration of the individual with the group to which they belong. Indeed, Teymoori et al. (2017) state that the perceived breakdown in the social fabric reflects an evaluation of the superordinate group. Thus, the presence of trust and consensual moral standards provide a social network capital that unites people and groups in a heterogeneous society of diverse groups. Also, the breakdown in leadership corresponds to the perception of whether the entire society, that is, the superordinate group, is regulated fairly and effectively by the leaders. However, it is also stated that the emergence of smaller groups or cliques might be associated with increased anomie (Teymoori et al., 2017); the perception of anomie may trigger the need for individuals to establish strong and secure relationships, and small groups satisfy this (Greenaway et al., 2016). The relationship between perceptions of anomie and in-group identification can be examined in future research.

Although there are well-documented findings about the negative consequences of anomie, the processes that lead to or are related to anomie need to be better assessed. The present study shows that anomie is associated with dangerous world beliefs. Previous research has argued that anomie reduces trust in society and increases the belief that the social order is disrupted and that the world is dangerous (Hilbert, 1986; Teymoori et al., 2016). Believing in a dangerous and threatening world leads to the endorsement of heightened political and social conservatism that promotes security and control (Duckitt et al., 2002). The relationship between anomie and the rise of authoritarianism is also well-established in the literature (Blank, 2003; Heydari et al., 2012). Given this information, the PAS provides an important tool to specify the transition process between democracy and autocracy.

In recent years, research has been conducted examining the relationship between the PAS and issues such as conspiracy theories (e.g., Nera, Wagner-Egger, Bertin, Douglas, and Klein, 2021; McCarthy et al., 2021), political orientation (Ionescu et al., 2021), political trust (Bornand and Klein, 2022), and support for authoritarian leaders (Crimston et al., 2022). For example, Nera et al. (2021) showed that perceived breakdown in leadership is related to endorsing upward conspiracy theories, which corresponds to attributing more power to powerful groups than they actually have. McCarthy et al. (2022) suggested that anomie is an important mediator between trust in the government and vaccine hesitancy. Bornand and Klein (2022) showed that heightened anomie leads to lower interpersonal trust, which lowers political trust. Crimston et al. (2022) indicated that anomie is a crucial mechanism connecting moral polarisation and leadership choice. In their research, moral polarisation predicted support for authoritarian leaders via the perceived breakdown in the social fabric but support for democratic leaders via the perceived breakdown in leadership. Ionescu et al. (2021) showed that perceived anomie leads to more negative projections of the collective future.

5. CONCLUSION and FUTURE DIRECTIONS

The main aim of this research was to evaluate the psychometric properties of the Perception of Anomie Scale in a Turkish sample. Our findings demonstrate that the PAS can be used in Turkish-speaking samples. Social and political instability has been observed in many societies in recent years, and Türkiye is one of these societies. Especially in the last ten years, significant social and political changes have been observed in Türkiye. For this reason, the Perception of Anomie Scale is a unique and crucial tool for examining the social context and its effects on individuals, especially in troubled societies.

Despite its strengths, the current study has several limitations. First, we did not examine the test-retest validity and cross-validation. Second, although gender was not related to perceptions of anomie and related constructs, our sample, which included slightly more women, might raise concerns about the generalizability of our findings. Another possible limitation might be the online data collection. On the one hand, we had no control over environmental stimuli, but on the other hand, online data collection is known to be as representative as the pencil-and-paper method (Lewis et al., 2009), and we were also able to extend our sample beyond undergraduates through convenience sampling.

Finally, to the best of our knowledge, this is the first study to evaluate the psychometric properties of the Perception of Anomie Scale in a Turkish sample. It would be an appropriate tool to examine the perception of anomie in relation to psychological variables, namely democratic leadership preferences. Within the heterogeneous cultural structure of Türkiye, future research would reach useful results considering the effects of an anomic political environment on individuals' psychological state, attitudes, and behaviours. In conclusion, we believe that the Turkish version of the PAS can contribute to the literature by providing new insights and expanding our knowledge of anomie.

REFERENCES

- Arslan, Ö. E., & Yavuz, E. (2019). The relationship between organisational justice, organisational anomie and organisational trust: A study on hotels. *Electronic Turkish Studies, 14*(2), 113-134.
- Aslan, S. & Dönmez, A. (2013). Gençlerde kimlik yönelimi, toplumsal karşılaştırma, arkadaşlara bağlılık ve grupla bütünleşme. *Mülkiye Dergisi, 37*(3), 141-174.
- Acar, Y. G. & Uluğ, Ö. M. (2021). When and why does political trust predict well-being in authoritarian contexts? Examining the role of political efficacy and collective action among opposition voters. *British Journal of Social Psychology, 61*(3), 861-881. <https://doi.org/10.1111/bjso.12505>
- Baysu, G. (2007). *The effects of intergroup perceptions and ingroup identifications on the political participation of the second-generation Turkish migrants in The Netherlands*. (Publication No. 218049). [Doctoral Dissertation: Middle East Technical University]. Turkey: The Council of Higher Education- National Thesis Center.
- Blank, T. (2003). Determinants of national identity in East and West Germany: An empirical comparison of theories on the significance of authoritarianism, anomie, and general self-esteem. *Political Psychology, 24*(2), 259-288.
- Bjarnason, T. (2009). Anomie among European adolescents: Conceptual and empirical clarification of a multilevel sociological concept. *Sociological Forum, 24*(1), 135-161.
- Brehm, J., & Rahn, W. (1997). Individual-level evidence for the causes and consequences of social capital. *American Journal of Political Science, 41*, 999-1023.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research* (2nd ed.). New York, NY: Guilford Publications.
- Bornand, T. & Klein, O. (2022). Political trust by individuals of low socioeconomic status: The key role of anomie. *Social Psychology Bulletin, 17*, 1-22.
- Byrne, B. M. (2011). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming (Multivariate Applications Series)*. Routledge, New York.
- Cengiz, F. Ç. (2023). The rise of the right-wing Good Party (İYİP) in Turkey: Authoritarian turn, anomie, and regulatory nostalgia. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 25*, 1-19.

- Crimston, C. R., Selvanathan, H. P., & Jetten, J. (2022). Moral polarisation predicts support for authoritarian and progressive strong leaders via the perceived breakdown of society. *Political Psychology, 43*(4), 671-691.
- Dağlı, A. & Baysal, N. (2016). Adaptation of the satisfaction with life scale into Turkish: The study of validity and reliability. *Electronic Journal of Social Sciences, 15*(59), 1250-1262.
- Dalbert, C. (1999). The world is more just for me than generally: About the personal belief in a just world scale's validity. *Social Justice Research, 12*, 79-98.
- Demirdağ, A. & Hasta, D. (2019). Threat perception and perspective taking as mediators between competitive victimhood and evaluations of collective action: The Gezi Park protests. *Political Psychology, 40*(5), 953-971. <https://doi.org/10.1111/pops.12564>
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment, 49* (1), 71-75.
- Dobson, C., Powers, E. A., Keith, P. M., & Goudy, W. J. (1979). Anomia, self-esteem, and life satisfaction: Interrelationships among three scales of well-being. *Journal of Gerontology, 34*(4), 569-572. <https://doi.org/10.1093/geronj/34.4.569>
- Duckitt, J., Wagner, C., du Plessis, I., & Birum, I. (2002). The psychological bases of ideology and prejudice: Testing a dual process model. *Journal of Personality and Social Psychology, 83*(1), 75-93.
- Dushime, C. & Hashemipour, S. (2020). The psychological effect of the COVID-19 pandemic in Turkey and the world at the context of political psychology. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7*(6), 75-86.
- Durkheim, E. (1897/1952). *Suicide: A study in sociology* (Spaulding, J. A., Simpson, G., Trans.). London, England: Routledge & Kegan Paul.
- Ellinas, A. A. (2013). The rise of Golden Dawn: The new face of the far right in Greece. *South European Society and Politics, 18*, 543-565.
- Goode, W. J. (1961). Illegitimacy, anomie, and cultural penetration. *American Sociological Review, 9*10-925.
- Göregenli, M. (2004). *Şiddet, kötü muamele ve işkenceye ilişkin değerlendirmeler tutumlar ve deneyimler*. Turkey: İzmir Barosu Publications.
- Greenaway, K. H., Cruwys, T., Haslam, S. A., & Jetten, J. (2016). Social identities promote well-being because they satisfy global psychological needs. *European Journal of Social Psychology, 46*, 294-307. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2169>
- Hakobyan, N., Gevorgyan, S., Petrosyan, L., & Khachatryan, A. (2022). The problem of personal development in the context of social anomie. *Wisdom, 2*(22), 7-14. <https://doi.org/10.24234/wisdom.v22i2.749>
- Hilbert, R. A. (1986). Anomie and the moral regulation of reality: The Durkheimian tradition in modern relief. *Sociological Theory, 4*(1), 1. <https://doi.org/10.2307/202102>
- Heydari, A., Teymoori, A., Nasir, H. & Fardzadeh, H. E. (2012). Relationship between socioeconomic status, anomie, and authoritarianism. *Journal of Social Sciences and Humanities, 7*(1), 1-12.
- Ionescu, O., Tavani, J. L., & Collange, J. (2021). Political extremism and perceived anomie: new evidence of political extremes' symmetries and asymmetries within French samples. *International Review of Social Psychology, 34*(1).
- Jiang, X., Hu, X., Liu, Z., Sun, X., & Xue, G. (2020). Greed as an adaptation to anomie: The mediating role of belief in a zero-sum game and the buffering effect of internal locus of control. *Personality and Individual Differences, 152*. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109566>
- Kállay, É., Dégi, C. L., Pinteá, S., & Kopp, M. S. (2016). Investigating changes from 2002 to 2005/2006 in well-being, satisfaction with life, depression, and anomie in a nationally representative Hungarian sample. *Cognition, Brain, Behavior, 20*(2), 101-116.
- Karaçanta, H. (2002). *Üniversite öğrencilerinin sosyal baskınlık yönelimi ve bazı değişkenler açısından karşılaştırılması*. (Publication No. 117539). [Doctoral Dissertation, Ankara University]. Turkey: The Council of Higher Education – National Thesis Center.

- Lerner, M. J., & Goldberg, J. H. (1999). When do decent people blame victims? The differing effects of the explicit/rational and implicit/experiential cognitive systems.
- Lerner, M. J., and Miller, D. T. (1978). Just world research and the attribution process: looking back and ahead. *Psychol. Bull.* 85, 1030–1051. doi: 10.1037/0033-2909.85.5.1030
- Lewis, I., Watson, B., & White, K. M. (2009). Internet versus paper and pencil survey methods in psychological experiments: Equivalence testing of participant responses to health-related messages. *Australian Journal of Psychology*, 61(2), 107-116.
- Luhtanen, R., & Crocker, J. (1992). A collective self-esteem scale: Self-evaluation of one's social identity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 302-318.
- Maher, D., & Pieper, M. (2021). Russian intervention in Syria: Exploring the nexus between regime consolidation and energy transnationalisation. *Political Studies*, 69(4), 944–964. <https://doi.org/10.1177/0032321720934637>
- Martin, R. (2000). Anomie, spirituality, and crime. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 16(1), 75-98.
- McCarthy, M., Murphy, K., Sargeant, E. & Williamson, H. (2021). Examining the relationship between conspiracy theories and COVID-19 vaccine hesitancy: A mediating role for perceived health threats, trust, and anomie? *Analyses of Social Issues and Public Policy*. 2021, 1-24. <https://doi.org/10.1111/asap.12291>
- Merton, R. (1938). Social structure and anomie. *American Sociological Review*, 3, 672–682.
- Nera, K., Wagner-Egger, P., Bertin, P., Douglas, K. M., & Klein, O. (2021). A power-challenging theory of society or a conservative mindset? Upward and downward conspiracy theories as ideologically distinct beliefs. *European Journal of Social Psychology*, 51(4-5), 740-757.
- Öner, S. & Gülgöz, S. (2020). Representing the collective past: public event memories and future simulations in Turkey. *Memory*. <https://doi.org/10.1080/09658211.2020.1727520>
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., & Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4), 741-763.
- Rahmani, M., Pumariega, A. J., Prajapati, P., Dalkilic, A., Burakgazi-Yilmaz, H., & Unlu, A. (2022). Anomie, loneliness, and psychopathology: Results from the study of youth in Istanbul. *World Social Psychiatry*, 4(2), 121-131.
- Sayılan, G. (2018). *Worldviews and ideological orientation: An integration of polarity theory, dual process model, and moral foundations theory*. (Publication No. 515041). [Doctoral Dissertation, Middle East Technical University]. Turkey: The Council of Higher Education – National Thesis Center.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (2001). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Sidanius, J. ve Pratto, F. (2004). Social dominance theory: A new synthesis. In J. T.Jost, J. Sidanius (Ed.), *Political Psychology*. New York: Psychology Press, 420-442.
- Sprong, S., Jetten, J., Wang, Z., Peters, K., Mols, F., Verkuyten, M., ... & Wohl, M. J. (2019). "Our country needs a strong leader right now": Economic inequality enhances the wish for a strong leader. *Psychological Science*, 30(11), 1625-1637. <https://doi.org/10.1177/0956797619890360>
- Srole, L. (1956). Social integration and certain corollaries: An exploratory study. *American Sociological Review*, 21(6), 709-716.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2001). *Using multivariate statistics* (Sixth ed.). Pearson.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of Intergroup Relations* (pp. 7–24). Chicago: Nelson-Hall.
- Tay, L., Herian, M. N., & Diener, E. (2014). Detrimental effects of corruption and subjective well-being: Whether, how, and when. *Social Psychological and Personality Science*, 5, 751–759.
- Teymoori, A., Bastian, B., & Jetten, J. (2017). Towards a psychological analysis of anomie. *Political Psychology*, 38(6). <https://doi.org/10.1111/pops.12377>
- Teymoori, A., Jetten, J., Bastian, B., Ariyanto, A., Autin, F., Ayub, N., ... & Wohl, M. (2016). Revisiting the measurement of anomie. *PloS one*, 11(7).

- Thompson, B. (2004). Exploratory and confirmatory factor analysis understanding concepts and applications. *American Psychological Association*. <https://doi.org/10.1037/10694-000>
- Wagner-Egger, P. & Bangerter, A. (2007). La vérité est ailleurs : corrélats de l'adhésion aux théories du complot. *Revue internationale de psychologie sociale*, 20, 31-61.
- Yang, A. (2015). *Quantifying anomia: Development of a scale* [Master's Thesis: California State University]. Fresno State Library.
- Yalçın, Ö., (2009). *An analysis of attitudes towards ecological dilemmas, social responsibility, and alienation in terms of social value orientation*. (Publication No. 250232) [Master's Thesis, Ankara University]. Turkey: The Council of Higher Education – National Thesis Center.

Appendix: The Perception of Anomie Scale Turkish form

Maddeler	
Yönerge: Türkiye toplumunu göz önünde bulundurarak aşağıdaki ifadelere ne derece katıldığınızı belirtiniz.	
Günümüzde Türkiye’de...	
Sosyal Dokuda Bozulma	
1.	İnsanlar uymaları gereken belirli ahlaki standartların olmadığını düşünür.
2.	Herkes kendini düşünür; kimse ihtiyacı olanlara yardım etmez.
3.	Eğer bir şeyler işliyorsa, çoğu insan bunun doğruluğunu veya yanlışlığını önemsemez.
4.	İnsanlar kime inanıp güveneceğini bilemez.
5.	Çoğu insan dürüstlüğü her zaman işe yaramadığını, kimi zaman bir adım öne geçmek için sahtekarlığın daha iyi bir yol olduğunu düşünür.
Liderlikte Bozulma	
6.	Hükümet insanların refahı için çalışır.
7.	Hükümet kanunen geçerlidir.
8.	Hükümet gücünü yasalara uygun olarak kullanır.
9.	Politikacılar sıradan insanların problemlerini önemsemez.
10.	Hükümetin yasaları ve politikaları etkilidir.

Disclosure Statements (Beyan ve Açıklamalar)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.02.2024 ✓Accepted/Kabul:30.05.2024

DOI:10.30794/pausbed.1429925

Research Article/Araştırma Makalesi

Yılmaz, İ. (2024). "Osmanlı Son Döneminde Üretim ve Toplum Sağlığı İkileminde Pirinç Ziraatı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 63, ss. 139-152.

OSMANLI SON DÖNEMİNDE ÜRETİM VE TOPLUM SAĞLIĞI İKILEMİNDE PİRİNÇ ZİRAATI

İbrahim YILMAZ*

Öz

Pirinç, günümüzde olduğu gibi tarihte de insanların temel besin maddelerindedir. Bu sebeple Osmanlı Devleti toplumu pirince ulaşabilmesine özel önem atfederek üretimini teşvik etmiştir. Pirincin elde edildiği çeltik bitkisi su içinde yetiştiğinden devamlı olarak sıtma hastalığıyla birlikte anılmış ve toplum sağlığı açısından riskli olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti bir taraftan pirinç tedarikini sağlamaya özen gösterirken bir taftan da halk sağlığı adına gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. Bu çalışma genel olarak XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl başlarını kapsamakta olup Osmanlı Devleti'nin toplumun iâşe ve sağlığı arasında oluşturmaya çalıştığı denge siyasetini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmanın sonunda, sıtma hastalığının sebebinin XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar yanlış bilindiği, çeltik ziraatı zaman zaman yasaklansa da üretimin devamının da ön planda tutulduğu, süreç içerisinde bu alanda hukuki düzenlemeler yapıldığı, hastalığın sebebinin ortaya çıkarılmasından sonra da yasaklamalardan vazgeçilmediği ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Osmanlı, Pirinç, Sıtma, İaşe, Sağlık.*

RICE AGRICULTURE IN THE DILEMMA OF PRODUCTION AND PUBLIC HEALTH IN THE LATE OTTOMAN PERIOD

Abstract

Rice has been a fundamental source of sustenance for people throughout history and remains so today. Ottoman Empire placed special importance on ensuring the public's access to rice, encouraging its production. As the rice plant, from which rice is harvested, grows in water, it has been constantly associated with malaria and is considered a health risk. The Ottoman Empire not only took care to ensure a steady supply of rice but also tried to take necessary precautions for public health. This study primarily focuses on the 19th and early 20th centuries, shedding light on the Ottoman Empire's attempts to strike a balance between ensuring societal sustenance and safeguarding public health. In conclusion, this study unveiled that the cause of malaria was misconceived until the last quarter of the 19th century. Furthermore, despite periodic bans on rice cultivation, its production continued to be prioritized, and legal regulations were established in this domain over time, with the bans remaining in place even after the cause of the disease was elucidated.

Keywords: *Ottoman Empire, Rice, Malaria, Food, Health.*

*Doç. Dr., e-posta: Ibrahim.yilmaz70@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-5332-1663>)

GİRİŞ

Çeltik, besleyici değeri yüksek olan ve Doğu Asya'da geniş alanlarda yetiştirilen bir bitkidir. Çin, Hindistan, Bangladeş, Endonezya dünya çeltik üretiminde ilk sıralarda yer alan ülkelerdir. Su içine ekilen ve gelişimini suda tamamlayan bitkinin salkımlarından elde edilen çeltik taneleri kabuklarından ayrılarak pirinç elde edilir (Emecen, 1993:265). Pirinç, tarih boyunca insanların önde gelen besin maddelerinden olmuştur. Sıcak iklim ve bol su gerektirdiğinden sadece uygun coğrafi bölgelerde üretilebilmektedir. Ayrıca yetiştirme döneminde sıtma hastalığına sebep olma ihtimalinden dolayı kontrollü olarak üretimi yapılan bir üründür (Abdioğlu ve Çakır, 2021: 206).

Osmanlılar döneminde, kabuğu ayıklanmamış haline çeltik, kabuktan çıkarılmış beyaz tanesine *pirinç* veya Farsça *erz, safi erz, ak pirinç* denilen bu bitkinin yetiştirilmesine büyük önem atfedilmiş olup Anadolu ve Rumeli'de geniş alanlarda ziraatı yapılmıştır (Emecen, 1993:265). Osmanlı toplumunun beslenmesinde önemli bir yer tutmasından dolayı üretimi teşvik amacıyla vergi kolaylıkları da sağlanmıştır (Abdioğlu ve Çakır, 2021: 206).

Pirinç üretiminin sıtma hastalığıyla birlikte anılması birtakım sıkıntılara sebep olmuştur. Tropik bölgelerde önemli bir sağlık problemi olan sıtma, hastalığa yakalanmış kişinin kanında bulunan bir parazitin, anofel takımından gelen dişi sivrisinekler aracılığıyla diğer insanlara bulaşmasıyla yaygınlaşmaktadır. Sıtma hastalığının yayılmasında çevresel etmenlerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu hastalığın ortaya çıkması ve yayılması için durgun su, sivrisinek ve insandan oluşan üç temel faktörün varlığı zaruridir. Sivrisinekler hayatlarını devam ettirebilmek için gölcük veya küçük su birikintileri gibi durgun sulara ihtiyaç duymaktadırlar. Alçak rakımlarda bulunan bu tür yerler, yüksek sıcaklık ve rutubet ile birleştiğinde sivrisinekler için uygun yaşam ortamları oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu canlıların çokluğu ile bu tür doğal ortamların varlığı arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır (Şahin, 2003: 62, 65).

Sıtma, insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen nedenlerinin tespit edilerek tedavi yollarının bulunması çok geç olduğundan büyük can kayıplarına sebep olmuştur. Bu hastalığın sebeplerinin bilinmediği dönemlerde, bataklık ve sulak bölgelerde sık görülmesinden dolayı buralardan salınan zehirli hava ve kötü kokulardan kaynaklandığı düşünülmekteydi. Bu sebeple hastalığa, İtalyanca *mal* (kötü) ve *aira* (hava) kelimelerinde oluşan *malaria ismi* verilmiştir (Işık, 2021: 53, 54). Roma İmparatorluğu döneminde de, bataklıklardan çıkan zehirli buharların sıtmaya neden olduğu düşünülmekte ve bu tür yerler ikamet için tercih edilmemekteydi (Nikiforuk, 2022: 39, 41).

Sıtmanın XIX. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında dönem dönem salgınlara sebep olduğu bilinmektedir. Toplum sağlığı için riskler oluşturan bu durum, ordu da yayılarak askeri harekâtları da etkileyebilmekteydi. Örneğin Mora isyanı sırasında, askerler arasında sıtma hastalığının görülmesi isyanın bastırılmasını olumsuz yönde etkilemişti. I.Dünya Savaşı sırasında da 450.000 civarında Osmanlı askerinin sıtmaya yakalandığı bilinmektedir (Işık, 2021: 55, 57).

Bu çalışma genel olarak XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl başlarını kapsamaktadır. Bir taraftan pirinç üretimini artırmak isterken diğer taraftan bu üretimin sebep olduğu düşünülen sıtma hastalığının önünü almak isteyen Osmanlı Devleti, toplumun pirinç üretimi yapan kesimleri ile hastalıktan korunma çabası içinde bulunanlar arasında nasıl bir denge kurmaya çalışmıştır? Konuyla ilgili ne tür tedbirler almıştır? Gibi sorulara cevap aranmaktadır.

1. OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE PİRİNÇ ÜRETİM VE TÜKETİMİ

Çeltik tarımının M.Ö. 3.000 yıllarında Hindistan'da başladığı düşünülmekte olup buradan Uzak Doğu ve Ön Asya bölgelerine yayılmıştır. M.Ö. 285'te Irak, Suriye ve Horasan bölgelerinde çeltik yetiştirilmekteydi. İran bölgesinde Hazar Denizi kıyılarında, Irak ve Mısır'da ise iklim olarak müsait olan rutubetli alanlarda üretilmekteydi. Araplar tarafından X. yüzyılda İspanya'ya götürülen pirinç, Ortaçağlardaki ilişkiler sonucunda Avrupa'da da yaygınlaşmaya başlamıştır (Emecen, 1993: 265).

Anadolu'ya pirincin hangi dönemde geldiği tam olarak bilinmemekle birlikte üretiminin Türklerin girişiyle yaygınlaştığı söylenebilir. Çünkü Orta Asya'nın Çin'e yakın bölgelerindeki Türklerin, pirinç ziraatı yaptıkları bilinmektedir. Kaşgarlı Mahmut'a göre Türkler çeltik veya pirince *tuturka* diyorlardı. Anadolu'ya gelip pirinç

ziraatıyla uğraşmaya başladıkları dönemlerde ise Farsça veya Sanskritçe olan *birinç* kelimesini kullanmaya başladılar. Anadolu'da ekimi yapılan pirincin İran ve doğu kaynaklı olması, gerek isim gerekse yayılma istikameti açısından önemli ipuçları vermektedir (Emecen, 1993: 265).

Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde Anadolu'da pirinç üretilmekte hatta ihracatı yapılmaktaydı (Emecen, 1993: 265). Osmanlı döneminde ise Anadolu ve Rumeli'deki vilayetlerin ekserisi ile Mısır'da pirinç ziraatı yapılmaktaydı (BOA.DH.MKT.336/66-9). Bu dönemde pirinç gerek sarayın gerekse halkın temel gıda maddelerinden olmuştu. Osmanlı Devleti'nin İstanbul başta olmak üzere değişik şehirleriyle ilgili bilgiler veren Batılı gezginler, pirincin Osmanlı toplumunun beslenmesindeki öneminden bahsetmektedirler. Bu babdan olmak üzere İbni Batuta, Anadolu'daki seyahatinde kendisine ikram edilen yemekler arasında pirinç pilavından söz etmektedir (Arıkan, 1990: 477, 478). Yine Kanuni Sultan Süleyman döneminde Avusturya elçisi olarak Osmanlıya gelen Busbecq de Türklerin pirince koyun eti ilave ederek birçok yemek yaptıklarını ifade etmektedir (Busbecq, 2006: 40). Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'daki pirinç esnafının 300 kişiden oluştuğunu ifade etmesi bu alanda önemli bir ticaretin varlığını göstermektedir (Evliya Çelebi, 2021: 706). Başkentte pirincin devamlı olarak bulunabilmesine büyük önem atfedilmekte olup Rumeli ve Mısır'dan pirinç getirilmekteydi. Ayrıca, İstanbul'dan şehir dışına pirinç sevki yasaklanmıştı (Emecen, 1993: 266; Kia, 2013: 231).

Pirinç, yetiştirilmesi meşakkatli olduğundan ve devamlı olarak suya ihtiyaç duyduğundan, Osmanlı döneminde oldukça değerli bir mahsul olarak görülmekteydi. Bu sebeple üretimi teşvik amacıyla özel bir organizasyon oluşturulmuştu. Çeltik ziraatına uygun tarlalar, *nehr-ü çeltük* ismi verilen su kanalları yapılarak üretime hazır hale getirilmekteydi. Büyük haslara ait yerlerde veya vakıf topraklarında geniş ölçüde çeltik ekimi yapılır ve buralar mukataa usulüyle veya ortaklık yoluyla işletilirdi. Mora'da olduğu gibi bazı bölgelerde çeltik ekim hakkı devlete ait olup kişiler kendi adlarına ekim yapamazlardı. Bu uygulama özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde görülmekteydi ve bu konuda özel hükümler getirilmişti. Her mukataanın idaresinde bir çeltik emini bulunmaktaydı ve vergi muafiyeti verilmiş olan *çeltükçü reaya* ile kanalların temizlenmesi ve bakımından sorumlu olan çeltük kürekçileri kendisine bağlıydı. Çeltükçü reaya mukataa veya ortaklık sistemi içinde çeltik tohumunu toprak sahibi veya devletten temin eder, hasat sonunda kendi paylarını alırlardı (Emecen, 1993: 265, 266).

Çeltik, Türkler tarafından Anadolu'dan Rumeli bölgesine götürülmüştür. Osmanlıların bölgede fetihlere başlamalarıyla Filibe ve Pazarcık civarlarında çeltik ziraatı başlamış ve yüksek verim alınmıştır (Karagöz, 2004: 277). Çeltik diğer tarım ürünlerine göre daha yüksek gelir getirdiğinden Filibe sancağının önemli geçim kaynaklarından birisiydi (BOA.Y.PRK.OMZ.2/35). Bu nedenle XVI. yüzyılda sancakta, devamlı olarak su altında olan büyük pirinç tarlaları bulunmaktaydı (Dernschwam, 1992: 339). Bölgede, çeltik tarımının gelişmesi bu alandaki kanuni düzenlemelerin de önünü açmıştır. II.Murat ve Fatih Sultan Mehmet dönemlerinde yürürlüğe konulan kurallar, II. Bayezid döneminde *Filibe Çeltük Yasaknamesi* ismiyle son şeklini almıştır. Çeltik üretiminin kanunnamelerle düzenlenmesi bu alana mahsus bir konu olmayıp devletin takip ettiği işe ilkesinin¹ gereği olarak yapılmaktaydı (Karagöz, 2004: 277). Rumeli bölgesinde Filibe'nin yanı sıra, Tikveş, İstıramca, Serez, Drama ve Ferecik'te de büyük alanlarda pirinç üretilmekte ve İstanbul ile Anadolu'ya sevk edilmekteydi (BOA.İ.OM.4/15; Emecen, 1993: 266).

Osmanlılar döneminde Anadolu'nun batı, orta-kuzey, güney ve güneydoğu bölgelerinde çeltik üretimi yapılmaktaydı. Güneydoğu Anadolu'da daha Memlûklüler döneminde çeltik yetiştirilmekteydi (Arıkan, 1990: 479). Bu bölgenin çeltik ekilen önemli yerlerinden birisi olan Nusaybin'de 1568 yılında 1.115 ton civarında çeltik üretimi yapılmıştı (Demlikoğlu, 2018: 57).

Hüdavendigâr sancağında Sakarya nehri ve kollarının suladığı araziler önemli çeltik üretim bölgeleriydi. Sancakta İnegöl, Osmaneli, Bolu, Beypazarı, Kestel ve günümüzdeki Çekirge önemli çeltik ekim alanları olarak görülmektedir. Bölgedeki çeltik tarlalarından bazıları Sokullu Mehmet Paşa ve Nişancı Feridun Ahmet Bey'e aitti (Arıkan, 1990: 479).

¹ İktisadi faaliyetler temel olarak üreticiler ve tüketiciler olmak üzere iki toplumsal grup üzerinden şekillenir. Osmanlı Devleti'nin takip ettiği işe ilkesi, iktisadi faaliyetlere tüketiciler açısından bakar. Bu ilkeye göre iktisadi faaliyetlerin temel amacı toplumun ihtiyaçlarını karşılamaktır. Toplum hayatının devam edebilmesini, sosyal ve siyasal düzenin korunmasını ve devlet faaliyetlerinin sıkıntıya düşmeden yürütülebilmesini amaçlayan işe ilkesiyle mal ve hizmetlerin bol, kaliteli ve ucuz olarak arz edilmesi sağlanmaktaydı (Genç, 2007: 45, 46, 48).

Saruhan sancağında çeltik ekimi Saruhanoğulları dönemine kadar gitmektedir. Bölgenin sulak alanlarında önemli miktarda çeltik üretilmekteydi. Kanuni döneminde Manisa bölgesinde çeltik üretimi için 13 sulama kanalı ve 583 kürekçıyan bulunmaktaydı. Ancak bazı bölgelerde su yetersizliği önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Anadolu eyaletinde Aydın, Karesi, Menteşe, Elmalı, Ağlasun ve Hamit sancağının çeşitli bölgelerinde çeltik ziraatı yapılmaktaydı (Arıkan, 1990: 480, 481).

Pirinç, Osmanlı mutfağının temel malzemelerindendi. Sarayda, zengin sofralarında ve daha az oranda olmak üzere fakir sofralarında bulunur ve genellikle pilav, çorba ve tatlılarda kullanılırdı. Pirinç kullanılarak yapılan muhallebi, Osmanlı toplumunda zenginin de, fakirin de severek yediği bir tatlı idi. Saray mutfağında, sadece padişahın yemekleri değil, aynı zamanda divanın, harem ve saray görevlilerinin de yemekleri yapıldığı için (Kia, 2013: 230-239) diğer malzemelerle birlikte önemli miktarda pirinç de kullanılmaktaydı. Öyle ki 1660 yılında saraya 36.000 kile² pirinç alınmıştı (Pakalın, 1993: 281).

Saray dışında büyük imaretlerde de önemli miktarda pirinç tüketilmekteydi. Bu imaretlerde her gün pirinç çorbası yapılıyor, gelen misafirlere pirinç pilavı ikram ediliyordu. Ayrıca cuma, Ramazan ve bayram gecelerinde pirinç pilavı dağıtılıyordu (Emecen, 1993: 266). Mevlevi tekkelerinde de genellikle cuma, bazen de pazartesi geceleri et, nohut, soğan, kişniş katılarak *lokma* adı verilen pirinç pilavı pişirilmekteydi (Pakalın, 1993: 369). XVI. yüzyıl Osmanlı ülkesini anlatan H. Dernschwam, İskenderiye'den gemilerle büyük miktarlarda pirinç getirilerek çorba, pilav ve muhallebilerde kullanıldığını ifade etmektedir. Ayrıca Türklerin en çok yedikleri yiyeceklerden birisinin pirinç olduğunu, pirinç ekimi yapmak için devletten izin alınması gerektiğini, bir kile pirinç fiyatının 8-14 akçe arasında olduğunu, kıtlık dönemlerinde bu fiyatın 24-30 akçeye kadar yükseldiğini belirtmektedir (Dernschwam; 1992: 170, 171, 176, 293, 336). Pirinç fiyatlarının süreç içerisinde yükselerek 1640 yılında kilesinin 42 akçeye satıldığı görülmektedir (Yücel, 1992: 30).

Osmanlı ekonomik hayatında önemli bir yere sahip olduğu anlaşılan pirinç üretimi 19. yüzyıldan itibaren gerileme sürecine girdi. Rumeli topraklarının büyük kısmının kaybedilmesiyle ihtiyacın önemli bir kısmı ithalat yoluyla karşılanmaya başladı. 1880 yılında 104.753 ton pirinç ithal edildi ve bu durum ilerleyen süreçte artarak devam etti (Emecen, 1993: 266).

2. PİRİNÇ ÜRETİMİ VE HASTALIKLARDAN KAÇINMA İKİLEMİ

Osmanlı Devleti'nin, bir taraftan toplumun temel gıda maddelerinden olan pirinci yeterli miktarda temin etmesi gerekirken, diğer taraftan ise insanları pirinç üretiminin sebep olduğu düşünülen hastalıklardan korumak adına gerekli tedbirleri alması gerekmektedir. Konuyla ilgili olarak pirinç üreticilerinin, sağlıkları konusunda endişe duyan insanların, yabancı diplomatik temsilcilerin ve bu alandaki uzmanların farklı yaklaşımları olabilmekteydi. Bu ortamda Osmanlı devlet adamlarının, ihtiyaç ve talepleri bir noktada dengeleyebilmeleri önem arz etmekteydi.

Osmanlı coğrafyasında Bursa, İzmit, Yalova, Adapazarı, Bilecik, Eskişehir, Maraş, Ceyhan, Trabzon, Samsun, Ünye, Çanakkale, Gemlik, Kayseri, Malatya, Sivas gibi şehirler sıtma hastalığının yoğunlukla görüldüğü bölgeler olup (Akagündüz, 2016: 106) buralar aynı zamanda pirinç üretimi yapılan coğrafyalardı. Ülkede pirinç üretimi yapılan farklı bölgelerde ortaya çıkan şikayetleri, bu şikayetler üzerine devletin aldığı tedbirleri ve bu alanda yürürlüğe konulan mevzuatı incelemek konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Hüdavendigar sancağında XIX. yüzyıl başlarında çeltik ziraatı yapılmaktaydı. Fakat üretim için kullanılan sular, çevrede bulunan bahçelere sızmakta ve bölgede ipekböcekçiliği yapan insanların yetiştirmekte oldukları dut ağaçları ile diğer ekili alanların su içinde kalarak harap olmalarına sebep olmaktadır. Ayrıca çeltik tarlalarında biriken suların sıcaklığın etkisiyle buharlaşarak bölgedeki havayı bozduğu ve hastalıklara sebep olduğu iddia edilmekteydi. Bu iddialar üzerine Hüdavendigar sancağı mutasarrıfı Ahmet Aziz Paşa çeltik ziraatını tamamen yasaklamıştı. Çeltik ekimi yasaklanmasına rağmen 1829 yılına gelindiğinde Bursa çevresindeki çiftçilerden bir kısmı üretime tekrar başlamıştı. Fakat bir kısım ahalinin, ipek üretimi ile bu alandan alınan vergilerin düşeceği ve hastalıkların artacağı iddiaları ve yasaklanması talebiyle bir kez daha idareye başvurmaları üzerine tekrar yasaklanmıştı (BOA.C.ML.723/29593; BOA.HR.MKT.654/93-6).

² İstanbul kilesi, İbrail kilesi gibi muhtelif neveleri bulunan hububat ölçөгüdür. İstanbul kilesi hububatın cinsine göre 18-20 okka arasındır (Pakalın, 1993: 281).

Çeltik ziraatının yüksek getirisi sebebiyle olsa gerektir ki Hüdavendigâr sancağında yasak tam olarak uygulanamamaktaydı. 1840'lı yılların başında dönemin Vidin Valisi Hüseyin Paşa, Bursa'nın Ahi köyündeki çiftliğinde çeltik ekimine başlamış, bunu gören bir kısım köy ahalisi de kendisini takip etmişti. Devam eden süreçte çeltik ekimi Ahi köyüyle sınırlı kalmayarak çevreye de yayılmış, böylece pirinç ekimi her yıl artma eğilimine girmişti. Bu süreçte sıtma ve diğer hastalıklar Bursa ve çevresinde çokça görülmeye başlamış, ayrıca ipekböcekçiliğinin de zarar görmesiyle bu alandaki üretim de azalmıştı. Bu nedenlerle, bir kısım ahali ile İngiltere ve Fransa'nın Bursa konsolosları vilayete başvurarak pirinç ekilmesinin yasaklanmasını talep ettiler (BOA.İ.MVL.38/702). Çeltik ekiminden rahatsız olan insanlar adli makamlara da başvurmuş olmaları ki 1841 yılındaki Bursa şerhiye sicillerinde, nüfusun azalmasına sebep olacak kadar ölümlerin olması ve ipekböcekçiliğinin olumsuz etkilenmesi sebebiyle, pirinç ekiminin yasaklanarak bataklıkların kurutulması gerektiği şeklinde kayıtlar bulunmaktadır (Akagündüz, 2016: 100).

Hüdavendigâr Vilayet Meclisinin 18 Mayıs 1842 tarihli mazbatasında, pirinç ekiminin bölgenin havasını bozmasından ve çeltik ekili alanlardaki durgun suların taaffününden (çürüyüp kokma, leş kokma, kötü koku çıkarma, Devellioğlu, 1986: 1205) dolayı sıtma vb. hastalıkların arttığı ifade edilmektedir. Ayrıca bölgenin havasının değişmesinden dolayı ipek üretimi ve ipek öşrünün de azaldığı belirtilmekte ve çeltik üretiminin tekrar yasaklanması gerektiği kayda geçirilmekteydi. Konunun Meclis-i Vala'da da görüşüldükten sonra padişaha arz edilmesiyle, Bursa şehri ve civarında çeltik ekiminin yasaklanmasıyla ilgili irade çıkmıştır (BOA.İ.MVL.38/702). Hüdavendigâr Vilayet Meclisinin kararı incelendiğinde, dönemin anlayışına göre sıtma hastalığının sebebinin, tarlalarda biriken suların bozularak etrafa kötü koku yaymaları olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bölgedeki pirinç üretimine diplomatik makamların da müdahil olmaya başladıkları görülmektedir.

Bursa ve civarındaki pirinç ekimi 1869 yılında bir kez daha diplomatik sorun haline gelmiştir. Rusya'nın Bursa konsolosluğu tarafından 26 Mayıs 1869 tarihinde Hüdavendigâr Valiliğine yazılan yazıda, iki yıl önce vilayette pirinç ekiminin merkezi idare tarafından yasaklanmasına rağmen Bursa şehri civarıyla köylerde üretime devam edildiği, Çekirge köyü ile Paşa çiftliğindeki ekili alanların bu konuya örnek olarak verilebileceği ifade edilmekteydi. Konsolosluk yazısının devamında bölgedeki Müslüman ve Hıristiyanların selameti için valiliğe şifahi bilgi verilmişse de itibar edilmediği, pirinç ziraatına engel olunmaması ve yaz mevsiminde hastalıkların ortaya çıkması halinde sorumluluğun Valilikte olacağı belirtilmekte, ayrıca Bab-ı Ali'ye de bilgi verileceği ifade edilmekteydi (BOA.HR.MKT.654/93-7).

Hariciye Nezaretine kadar ulaşan bu yazı üzerine Hüdavendigâr Vilayeti, Vilayet Ziraat Müdürüne konuyla ilgili bir rapor hazırlama görevi vermiştir. 1 Haziran 1869 tarihli raporda, Bursa civarında pirinç ekilip ekilemeyeceği titizlikle müzakere edildikten sonra, şehirden bir saat mesafeden (dört, beş bin metre) uzak olan mahallerde pirinç ekilmesine müsaade edildiği belirtilmektedir. Ayrıca bu müsaade üzerine çeltik ekimi yapılan arazilerin İtalya, İspanya ve Fransa'daki pirinçlikler gibi 50.000, 100.000 dönümlük tarlalar olmayıp küçük parçalar halinde toplam 1.000 dönüm civarında olduğu ve kullanılan suların akar halde bulunduğu bildirilmektedir. Raporda, Avrupa'daki uygulamalar hakkında da bilgiler verilmektedir. Buna göre Avrupa'nın hiçbir ülkesinde fabrika, mezbaha veya deri işleme atölyeleri gibi kötü koku yayan ve havayı kirleten tesislerin şehir içlerinde bulunmalarını yasaklayan herhangi bir düzenleme yoktur. Büyük pirinç tarlalarının bulunduğu İtalya'nın Piyemonte bölgesinde pirinç ziraatının yasaklanması düşünüldüyse de neticede çıkarılan kanunla, çeltik ekiminin, başkentten 14.000 metre, büyük şehirlerden 9.250 metre, küçük şehirlerden 1.000 metre uzak bulunan mahallerde yapılabileceği hükmü getirilmiştir (BOA.HR.MKT.654/93-6).

Raporun devamında, Bursa civarında 50.000 dönüm kadar göl ve bataklık bulunduğu, buralardan hâsıl olan kötü hava ve kokuya nispetle 1.000 dönümlük pirinçliğin etkisinin yok hükmünde olacağı belirtilmektedir. Ayrıca Bursa şehrinde ipek üreten işletmelerden çıkan günlük 15.000 kıyye civarındaki ipek böceği leşinin çevreye yaydığı kötü koku ve havaya oranla yine hiç sayılabacağı ifade edilmektedir. Bursa civarında Kestel, Hasanköy ve Sucağarlık (?) köylerinde eskiden bu yana çeltik ekimi yapıldığı, iki yıl önce buralarda bir kez daha ekim yapıldığında, ekim yapılmayan senelerden daha fazla hastalık meydana gelmediği açıklanmaktadır. Rapora göre, ekili pirinç tarlalarının bozulması ve bir daha ektilmemesi, ahaliye pirinç pilavı yedirmemek veya kıyyesi 2 kuruş olan yerli pirinç yerine Cenova veya Amerika'dan gelen pirince 4, 5 kuruş vermek anlamına gelecektir. Raporun sonuç kısmında ise Bursa civarında pirinç ekimi yapıldığının, H.1216 (M.1801/1802) tarihli bir emirnameden bilindiği, halen akarsu ile sulanmakta olan çeltik tarlalarının bozulmasının hiçbir şekilde uygun olmayacağı beyan edilmektedir (BOA.HR.MKT.654/93-6).

Bu rapor üzerine, Hüdavendigar vilayetinden 2 Haziran 1869 tarihinde Hariciye Nezaretine verilen cevapta, Bursa şehrinin yakınlarında pirinç ziraatına izin verilmemekte olduğu, bu meyanda çeltik ekili olan bir tarlanın men edildiği ifade edilmekteydi. Fakat şehre uzak bölgelerde bulunup eskiden bu yana pirinç üretimi yapılan Hasan Ağa köyü vb. yerlerde pirinç ekiminin yasaklanmasının uygun olmadığı belirtilmekteydi (BOA.HR.MKT.654/93-4). Merkezde yapılan değerlendirmeler üzerine, Rusya konsolosunun yazısında belirttiği arazilerin şehre uzak olması dolayısıyla oralarda pirinç ekiminin yasaklanmasının uygun olmadığı sonucuna varılmıştı. Bu kararın Hüdavendigar Valiliğine bildirildiği yazının sonunda ise konsolosun, içişleriyle ilgili bir konuya müdahalesinin kabul edilemeyeceği, bundan böyle görev alanı dışına çıkmaması için Rusya sefaretiyle gerekli yazışmaların yapıldığı ifade edilmekteydi (BOA.HR.MKT.654/93-1).

Görüldüğü gibi Hüdavendigar vilayetindeki pirinç ekimine yabancı devletlerin konsolosları da bir şekilde müdahil olmaktadır. Rus konsolosu tarafından vilayete yazılan yazıda, pirinç ekiminin yasaklanmasının bölgedeki Müslüman ve Hıristiyanların selameti için istendiğinin ifade edilmesi özellikle dikkat çekicidir. Rus konsolos bu ifadesiyle, ülkesinin XIX. yüzyıldan itibaren üstlenmeyi hedeflediği Osmanlı ülkesindeki Hıristiyanların hamisi rolüne atıf yapmaktadır.

1875 yılında Hüdavendigar vilayetindeki pirinç ekiminden şikâyetçi olan konsoloslar arasına Almanya'nın Bursa konsolosu da katılmıştır. Konsolosun 11 Ağustos 1875 tarihinde İstanbul'daki Alman elçiliğine yazdığı yazıda, Bursa şehrindeki hava kalitesinin birkaç seneden beri pirinç ziraatından dolayı bozulmuş olduğu, bundan dolayı ortaya çıkan sıtma hastalığının şehirde ve özellikle köylerde devam ettiği, bu konuda Bab-ı Ali tarafından verilen emirlerin uygulanmadığı belirtilmekteydi. Yazıda Bursa ovasının büyük bir kısmında pirinç ekilmeye devam edildiği, başka hastalıkların da çıkmasından korkulduğu ifade edilmekteydi (BOA.HR.SYS.13/27-6).

Bursa'da çeltik ekiminin yasaklanmasıyla ilgili olarak diplomatik temsilciler devreye girerken aynı zamanda ahaliden şikâyetler gelmekte, çiftçiler ise üretimin devamını talep etmekteydiler. Bursa ahalisinden bazılarının 15 Mart 1878 tarihinde Sadaret makamına gönderdikleri arzuhal üzerine işletilen süreçlerin incelenmesi, idarenin bu talepleri nasıl dengelemeye çalıştığını göstermektedir. Arzuhalde, 1877 yılında, Bursa'ya yarım saatlik uzaklıktan başlayarak ovanın ekseri yerlerine pirinç ekildiği, oluşacak zararlardan korunmak amacıyla vilayete başvurulduysa da yetkililerin pirinç ekimi yapanlarla olan yakınlıkları ve onları himaye etmeleri sebebiyle bir netice alınamadığı ifade edilmekte ve pirinç ekiminin yasaklanması talep edilmekteydi. Ahali bu konuda iki gerekçe sunmaktaydı. Bunlardan birincisi, pirinç tarlalarından civarda bulunan diğer ekili alanlara su taşmakta ve zararlar oluşmaktaydı. İkinci olarak ise pirinç ekilen arazilere yakın köyler, Bursa şehrinin alt tarafları ile Hüdavendigar ve Murad-ı Sani mahalleleri sakinlerinin hemen hemen tamamı şiddetli şekilde sıtma hastalığına yakalanmıştı. Her ne kadar tedavi yollarına bakıldıysa da başka hastalıklar da ortaya çıkmış ve 1877 yılında, geçmiş yıllara nazaran daha fazla ölüm meydana gelmişti. Ahali bu bilgileri verdikten sonra pirinç ekiminin tamamen yasaklanması taleplerini tekrarlamaktaydı (BOA.ŞD.1537/20).

Bu başvuru üzerine Hüdavendigar Valiliği 30 Nisan 1878 tarihinde Bursa şehrine iki saat mesafe dâhilinde pirinç ekimini yasaklamış, söz konusu bölgelerde bulunan ekili çeltikleri de imha etme kararı almıştı. Bu yasaklama kararı, Şura-yı Devlet'e kadar ulaşmış ve bir memleket tabibi konuyu araştırması için görevlendirilmişti. Tabip tarafından verilen raporda, pirinç ekilen arazilerde suların birikeceği, bu suların sıcak havalarda bozulup kötü koku yayacağı, bundan dolayı çevrede birtakım hastalıkların çıkacağı, şehirden en az iki üç saat mesafe dâhilinde ve poyraz rüzgârlarının geldiği yönlerde pirinç ekilmesinin uygun olmadığı ifade edilmekteydi. Tabibin bu raporu üzerine Şura-yı Devlet, Hüdavendigar Valiliği kararının yerinde olduğunu tasdik etmişti (BOA.ŞD.1547/2). Bursa'da uygulamaya konulan yasak kararı, süreç içerisinde İnegöl, İznik, Manyas gibi bölgelerde de uygulanmaya başlanmıştı (BOA.ŞD.1539/22-7; BOA.DH.MKT.1728/55).

Hüdavendigar Valiliği tarafından alınan yasaklama kararı, bir kez daha diplomatik sorun haline dönüşmüştür. Bu kez başvuranlar Bursa bölgesinde pirinç ekimi yapan İngiliz vatandaşları idi. Bu kişiler 2 Haziran 1878 tarihinde İstanbul'daki İngiltere elçiliğine başvurarak, yasaklama kararının tarlaların ekilmesinden sonra alındığını, ekili arazilerinin imha edilmesi halinde 9.000 Osmanlı lirası zararlarının olacağını ifade ederek ekili ürünlerinin imha edilmemesini talep etmekteydiler. Bu taleplerin Hariciye Nezareti aracılığıyla ulaştığı Şura-yı Devlet, yabancıların bu yasaktan istisna tutulmalarının uygun olmadığı sonucuna varmıştı (BOA.HR.TO.253/38; BOA.ŞD.1537/15, 2414/53-9). Görüldüğü gibi yabancı diplomatik makamlar daha önceki müracaatlarında pirinç ekiminin yasaklanmasını talep etmekteyken, bu kez yasak kararında belirtilen ekili arazilerin imha edilmemesini istemekteydiler.

Hüdavendigar vilayetinin bu yasaklama kararı üzerine, ahalden bir kısmı, kararın yerinde olduğu ve devam ettirilmesi gerektiğini ifade etmekteydiler. Çiftçiler ise yasaklama kararının, çeltiklerin ekilmesinden sonra alındığını ifade ederek ekili arazilerin imha edilmemesini talep etmekteydiler. Şura-yı Devlet, Hüdavendigar vilayeti ile yaptığı yazışmalar üzerine yasağın devamı şeklinde karar vermiş fakat ekili arazilerin imha edilmesinin bu yıl için uygulanmayarak gelecek yıldan itibaren uygulanması gerektiği sonucuna varmıştı (BOA.ŞD.2898/28, 2898/50-3, 2431/14, 1537/24-5, 1537/27).

Hüdavendigar Valiliği tarafından 30 Nisan 1878 tarihinde Bursa şehri civarında pirinç üretimi yasaklanırken, şehirden iki saatlik mesafe gibi net olmayan bir sınır belirlenmesi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu husustaki muğlaklığı ortadan kaldırma gerekliliğini gören valilik, yasağın sınırlarını gösteren bir harita da çizdirmişti. Ek 1’de, zikredilen haritanın 1888 yılında çizilen bir sureti görülmektedir (BOA.ŞD.1546/23).

Bursa ve civarında pirinç ekiminin belli şartlarda yasaklanması üzerine alınan olumlu neticelerden, bir kısım ahalinin memnun olduğu da arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir. Örneğin, İznik nahiyesi ahalisince Hüdavendigar Valiliğine, oradan da 24 Haziran 1880 tarihinde Şura-yı Devlet’e gönderilen yazıda, geçmiş yıllarda İznik ile yakın köylerinin havasını bozarak Mayıs ayı girer girmez sıtma vb. hastalıklara sebep olan pirinç ekiminin yasaklanmasıyla, bu yıl Mayıs ayından itibaren şiddetli sıcaklar olduğu halde hastalıkların görülmediği ifade edilerek ahalinin teşekkürleri arz edilmekteydi. Ayrıca Dere ve Körüstan köylerinde pirinç ekilen tarlalara buğday ve mısır ekildiği, böylece ahalinin gelirinde de bir düşüş oluşmadığı belirtilmekteydi (BOA.ŞD.1539/22-7).

Sıtma hastalığıyla ilgili olarak alınması gereken tedbirler konusunda Dâhiliye ve Sıhhiye Nezaretleri arasında sıkı bir işbirliği bulunmakta olup bu iki nezaret aldıkları bilgileri birbirleriyle ve taşradaki mülki yetkililerle paylaşmaktaydı. Örneğin, Dahiliye Nezaretinin Hüdavendigar Vilayetine 6 Ağustos 1890 tarihinde yazdığı yazıda, Manyas’ın Dümbe köyünde, pirinç ekimiyle ilgili getirilen kurallara uyulmadan ekim yapıldığı, Sıhhiye Nezaretinin söz konusu çeltiklerin sökülmesi gerektiğini bildirdiği ifade edilerek gereğinin yapılması talimatı verilmekteydi (BOA.DH.MKT.1748/94). Dâhiliye Nezaretinin, İzmit Mutasarrıflığına 3 Ekim 1891 tarihinde yazdığı yazıda ise Değirmendere, Urçak, Tatar ve Saraylı köylerinde sıtma hastalığının çıktığı, hastalığın zikredilen köylerin etrafındaki pirinç tarlalarından ileri geldiğinin anlaşıldığı belirtilmekte ve gereğinin yapılması emredilmekteydi (BOA.DH.MKT.1873/94). Dahiliye Nezareti’nin 11 Ağustos 1899 tarihinde Sıhhiye ve Tıbbiye Nezaretlerine yazdığı yazıda ise Hüdavendigar vilayetinde ortaya çıkan sıtma hastalığı ve alınan tedbirlerle ilgili bilgiler verilmekteydi³ (BOA.DH.MKT.1647/5). 17 Mayıs 1900 tarihli yazıda ise Yenişehir kazası Akdere köyünde üç seneden beri pirinç ekildiği, bu sene de ekilmesinin planlandığı bildirilmekte ve önlem alınması emri verilmekteydi (BOA.DH.MKT.2350/78). Sıhhiye Nezaretinin 3 Temmuz 1893 tarihinde Dahiliye Nezaretine yazdığı yazıda ise İzmit sancağı dâhilinde Kocabaş, İhsaniye ve Akhisar köyleriyle Hüseyin Bey çiftliğinde bir müddetten beri pirinç ekimi yapılmasından dolayı çeşitli hastalıklar meydana gelmeye başladığı, bölgede pirinç ekiminin yasaklanmasının ahali tarafından talep edildiği bildirilmekteydi (BOA.DH.,MKT.82/42). Bu belgede dikkat çeken husus sıtma hastalığı zikredilmeden çeşitli hastalıkların anılmasıdır. Buradan anlaşılıyor ki pirinç ekiminin zararları sıtmayla sınırlı tutulmamakta, genel bir hastalık sebebi olarak görülmekteydi.

Pirinç üretimiyle ilgili sorun yaşanan bölgelerden birisi de Trabzon vilayeti idi. Vilayete bağlı Ordu kazasının Ağçatepe ve Turnasu köylerinde 1830’lu yıllardan itibaren pirinç ziraatı yapılmaktaydı. Fakat Ordu kazasına yakın olan bu köylerdeki pirinç ekimi, toplum sağlığına olumsuz etkileri olduğu gerekçesiyle 1894 yılında yasaklanmıştı. Pirinç üretimi yapan çiftçiler, bölgede 150 hanenin geçimlerini bu işten sağladığı, yıllık zararlarının 8.000 lira olacağı, ekonomik olarak sıkıntıya girecekleri şeklinde Dâhiliye Nezaretine başvurmuşlar, Nezaret ise 19 Mayıs 1894 tarihinde, Trabzon Vilayetine konunun incelenerek sonuca bağlanması talimatını vermişti. Ahalinin bir kısmı ise toplum sağlığının gözetilerek yasağın devam ettirilmesini talep etmekteydi (BOA.DH.MKT.239/49, 282/51; BOA.ŞD.1848/13-1, 3).

Ordu bölgesindeki pirinç yasağıyla ilgili olarak Sadaret de devreye girerek 28 Nisan 1894 tarihinde Orman Meadin ve Ziraat Nezaretine bir yazı yazmıştı. Bu yazıda, pirinç ziraatıyla ilgili olarak hem Osmanlı ülkesinde bu

³ “...Kirmasti kazasının bazı köylerinde hastalık zuhur eylediği ve mahalline tabipler izamıyla tedabir-i sıhhiyeye teşebbüs ittirdiği Hüdavendigar vilayetinden vaki olan iş’ar üzerine 19 Temmuz 1305 tarihinde sub-ı valalarına ve Tıbbiye Nezaretine izbar ve hastalığın men-i sirayeti esbabının istikmalî lüzumu da vilayet-i müşarün-ileyhaye iş’ar kılınmıştı. Mezkur hastalığın henüz mecrası tathir idilmeyen göl ve nehirlerden taşarak terakim iden suların taaffününden mütevellid sıtma idüğü ve memleket tabibinin izamıyla tedavisine bakıldığı ve raporunun derdest irsal olduğu vilayet-i müşarünileyhaden batelgraf beyan olunmuş ve keyfiyet Sıhhiye/Tıbbiye Nezaretine de tebliğ kılınmış olmağla olbabda....”

ziraatın yapıldığı bölgeler hem de konuyla ilgili olarak Avrupa'da yürürlükte bulunan mevzuat ayrıntılı olarak incelenerek bir nizamname hazırlandığı belirtilmektedir. Yazının devamında ise nizamname her ne kadar henüz padişah tarafından onaylanmamış olsa da Ordu bölgesindeki tarlaların, yerleşim yerlerinden, bu nizamnamenin öngördüğü uzaklıkta olduğu, tarlalarda kullanılan suların devamlı olarak akıtılması şartıyla pirinç ekiminin yasaklanmayarak bilakis teşvik edilmesi gerektiği ifade edilmekte ve Trabzon vilayetine gerekli tebligat bu yönde yapılsın talimatı verilmektedir (BOA.A.}MKT.MHM.727/19).

Trabzon vilayeti konuyu araştırdıktan sonra 18 Mart 1895 tarihinde verdiği cevapta, Ordu kasabası civarında bulunan çeltik tarlalarının şehre çok yakın olduğunu ve bölgenin havasını bozarak çeşitli hastalıklara sebebiyet verdiğini belirtmekteydi. Ayrıca havadaki bozulma sebebiyle ahali, memurlar ve devlet kurumlarının her yaz mevsiminde, 12 saat mesafedeki Çambaşı yaylasına göç etmeye mecbur kaldıklarını ifade etmekteydi. Vilayet yazısında, bu durumun yüklüce bir masrafa sebep olduğu gibi devlet işlerinin yürütülmesinde de sorunlar oluşturduğunu beyan etmekteydi. Yazısının sonunda ise Şura-yı Devlet'in kararıyla bölgede pirinç ziraatı yasaklanarak yerine mısır ve fındık yetiştirilmesinin teşvik edildiğini, yasağın uygulanmasından sonra ahali ve devlet görevlilerinin yaylaya gitme külfetinden kurtulduklarını belirtmekteydi (BOA.ŞD.1848/13-11; BOA.Y.PRK.UM.30/8).

Trabzon vilayetinin Terme, Çarşamba ve Bafra gibi sahil bölgelerinden olan kasabalarda da, nehirlerin bazı bölgelerde bataklıklar oluşturması ve pirinçlikler sebebiyle yaz mevsimlerinde sıtma hastalığı görülmekteydi (H.1319 Trabzon Salnamesi, 182, 183). Ordu'da olduğu gibi Terme'de de ahali yaz mevsimlerinde, etraftaki bataklıklardan çıkan pis kokulardan kurtulmak amacıyla yaylara göçmekte, havalar serinlemeye başladığında kasabaya dönmekteydiler (H.1309 Trabzon Salnamesi, 253). Bu sebeplerden dolayı 1895 yılında Terme kazasında da çeltik ziraatı yasaklanmıştı. Yasağın kaldırılmasını talep eden çiftçiler, Maliye Nezaretine çektikleri telgrafta, Terme dışına yıllık en az 1.500.000 kıyve pirinç satarak 2.000.000 kuruşa yakın gelir elde ettiklerini, bu sayede ekonomik olarak sıkıntı çekmediklerini, yasaklama kararıyla geçim zorluğuna düştüklerini, ayrıca hazinenin de vergi kaybına uğrayacağını belirtmekteydiler. Bu başvuru üzerine Maliye Nezareti Sadarete bir yazı yazarak yasağın bazı zararları da beraberinde getireceğini, devamı halinde yıllık 200.000 kuruş vergi kaybı olacağını ifade etmişti (BOA.ŞD.1848/13-17,19). Konunun nasıl sonuçlandığını arşiv belgelerinden takip etmek mümkün olamasa da çiftçilerin yasağın kaldırılmasıyla ilgili olarak 1896 yılında da Sadarete başvurdukları görülmektedir (BOA.BEO.576/43187).

Pirinç ziraatıyla ilgili tereddütlerin oluştuğu yerlerden birisi de Maraş idi. 1909 yılında, toplum sağlığı kaygısıyla, bölgede pirinç ziraatı yasaklanmıştı. Fakat çiftçiler, pirinç ziraatından yıllık 40.000 lira gelir elde ettiklerini, hazinenin ise yıllık 10.000 lira vergi topladığını beyan ederek yasağın kaldırılmasını talep etmekteydiler. Konunun incelenmesi amacıyla belediye doktoru ile iki askeri doktordan oluşan bir heyet görevlendirilmiştir. Doktorlar tarafından hazırlanmış olması hasebiyle önemli olan 12 Temmuz 1909 tarihli raporda, bataklıkların içinde bulunan bitki ve hayvan kalıntılarının yaz sıcaklarında çürümesinden oluşan gazların etrafa yayılacağı, bu sebeple yerleşim yerlerine yakın olan pirinçliklerin toplum sağlığına olumsuz etkilerinin olacağı belirtilmektedir. Devamında ise Maraş'ın güney, batı ve doğu yönlerinden esen rüzgarların zikredilen bataklıklardan geçerken mevcut zehirli havayı şehre getirerek birtakım hastalıklara sebep olacağı ve toplum sağlığını en üst derecede ihlal edeceği ifade edilmektedir (BOA.DH.MUİ.59/33-9, 21). Bu rapor üzerine idare, çiftçilerin yasağın kaldırılması talebini de göz önüne alarak bir denge oluşturmaya çalışmış ve yasaklama kararını, şehrin en az 5 kilometre dışındaki tarlalarda pirinç ziraatı yapılabileceği şekline dönüştürmüştür (BOA.DH.MUİ.59/33-5).

Havayı bozarak hastalığa sebep olduğu gerekçesiyle çeltik ekiminin yasaklanmasına Rumeli bölgesinde de rastlanmaktadır. Doğu Rumeli vilayetine bağlı kazalar olan Filibe ve Pazarcık'ta 1879 yılında pirinç üretimi yasaklanmıştı. Bölgenin önemli pirinç üretim merkezlerinden olan bu iki kazada 40.000 dönüm kadar alanda çeltik ekimi yapılmakta olup ahali yıllık 15.330.000 kuruş gelir elde etmekteydi. Çiftçiler için oldukça önemli olan çeltik ziraatının yasaklanması tepkilere yol açmış ve hükümete yapılan yazılı başvurularla durum protesto edilmişti. (BOA.ŞD.2000/7-13). Söz konusu belgelerde de itirazların hangi aşamalardan geçtiği takip edilemese de 1883 yılına gelindiğinde bölgedeki pirinç üretiminin devam ettiği bilinmektedir (BOA.C.AS.101/4579).

3. PİRİNÇ ÜRETİMİ HAKKINDA YÜRÜRLÜĞE KONULAN MEVZUAT VE BU KONUDAKİ İTİRAZLAR

Ülkenin çeşitli bölgelerinde, toplum sağlığıyla ilgili tereddütler nedeniyle çeltik yetiştirilmesinde çeşitli sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Orman Meadin ve Ziraat Nezaretinin 13 Haziran 1894 tarihli yazısına göre, Osmanlı ülkesinin birçok bölgesinde pirinç üretimi mümkün iken havayı bozduğu düşüncesiyle bazı bölgelerde üretim yapılamamakta, bazı bölgelerde ise üretim yapılmakla birlikte birtakım şikâyetler söz konusu olmaktadır. Bu sıkıntılara çözüm bulmak adına Şura-yı Devlet, Sıhhiye Nezareti, Dâhiliye Nezareti, valilikler ve mutasarrıflıklar eliyle birtakım düzenleme ve denetlemeler yapılmaktaydı. Fakat bu konuda ülke çapında geçerli olacak ve uygulamalarda yeknesaklığı sağlayacak genel bir mevzuat bulunmamaktaydı (BOA.ŞD.517/21).

Pirinç ziraatıyla ilgili ülke çapında geçerli olacak bir düzenleme eksikliğinin farkına varılmasıyla bu konudaki hazırlıklar başlamıştı. Yapılacak düzenleme bir taraftan şikâyetleri giderici mahiyette olmalı, diğer taraftan ise üretimin devamını sağlamalıydı. Konu öncelikle Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesinde görüşülerek Orman Meadin ve Ziraat Nezaretinin bir nizamname hazırlaması kararı alındı. Alınan karar 11 Mayıs 1892 tarihinde Sadaret tarafından ilgili Nezarete bildirildi. Bu emir üzerine Nezaretin Ziraat Heyet-i Fenniyesi, başta İtalya olmak üzere Hindistan ve diğer ülkelerdeki konuyla ilgili düzenlemeleri inceleyerek *Pirinç Ziraatı Hakkında Nizamname* ismiyle hukuki bir metin oluşturdu. 12 maddeden oluşan nizamname 27 Kasım 1894 tarihinde yürürlüğe girdi (BOA.ŞD.517/21; *Pirinç Ziraatı Hakkında Nizamname*, Düstur,1/6, 1528-1530).

Nizamnamenin 1.maddesinde, arazilerin eğimli bölgelerinde, dağ eteklerinde veya ovalarda oluşturulacak birbirinden az da olsa yüksek tarlalarda, kullanılan suları devamlı olarak akıtmak ve bir yerde birikmesine fırsat vermemek şartıyla pirinç ekiminin serbest olduğu belirtilmektedir. 4. maddesinde ise çeltik ekimi yapmak isteyenlerin kaymakamlıklardan ruhsat almaları gerektiği kayda geçirilmektedir (Pirinç Ziraatı Hakkında Nizamname, madde: 1, 4).

Nizamnameye göre pirinç tarlalarının, nüfusu 500'e kadar olan köylerin en son binasından 1.000 metre, nüfusu 500-2.000 arasında olan kasabalardan 3.000 metre, nüfusu 2.000'den yukarı olan kasabalardan 5.000 metre uzakta bulunması şarttır. Fakat çevrede, havayı zaten bozan bataklıkların varlığı halinde, bölgedeki halkın talebi ve yetkililerin kararı ile bu mesafelerde indirim yapılabilmektedir. Nizamnamenin bu hükmünden faydalanarak, bataklık yakınlarında çeltik ekimi yapacak çiftçiler, her dönüm pirinçlik için 20 söğüt veya okalptüs ağacı dikmeye ve bakımlarını yapmaya mecbur olacaklardır. Ruhsat alınmadan ekilen pirinçlikler derhal imha edilecektir. Fakat ruhsatsız ekilen pirinçlikler, ruhsat alabilecek şartları taşıyan bir arazide ise imha edilmeyip dönüm başı 20 kuruş para cezası uygulanacaktır (Pirinç Ziraatı Hakkında Nizamname, madde 2, 5, 9).

Görüldüğü gibi nizamname belli şartlar dâhilinde pirinç ziraatının serbest olduğunu kayda geçirmektedir. Getirilen şartlar incelendiğinde bir taraftan üretimin devamı sağlanmaya çalışılırken bir taraftan da toplum sağlığının zarar görmemesi adına tedbirler alındığı görülmektedir. Nizamname hükümlerinden faydalanarak bataklık yakınlarında ekim yapan çiftçilerin, çok su tüketen söğüt ve okalptüs ağacı dikmeye mecbur tutularak bataklıkların kurutulmasına da hizmet etmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır.

Okalptüs, bu nizamname yürürlüğe girmeden önce de Osmanlı ülkesinde sıtmaya karşı etkinliği bilinen bir ağaçtı. Bu yüzden halk arasında *sıtma ağacı* da denilmekteydi. Fakat sıtma hastalığının sebebinin bilinmemesi bu alanda da yanlış bilgiye sebep olmaktadır. Başlangıçta okalptüs ağacı, yapraklarında bulunan esansın, havada bulunan ve sıtma hastalığına sebep olan etkeni yok ettiğine inanıldığı için dikilmekteydi. Okalptüsün ekildiği topraktan çok fazla su emdiği, böylece araziye bataklık durumdan kurtardığı, arazinin kurumasıyla sivrisineklerin yaşama imkânlarının kalmadığı, ağacın sıtmayla mücadelede katkısının bundan ibaret olduğu sonradan anlaşıldı. Yine de okalptüs ağacının yaydığı kokudan rahatsız olan sivrisineklerin bölgeden uzaklaştıkları inancı XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etti (Özgün, 2013: 15, 16).

Yürürlüğe girmiş olmasına rağmen nizamnameye de itirazlar bulunmaktaydı. İtirazlardan birisi Hüdavendigâr Vali Vekilinden gelmişti. Vali Vekili, 19 Haziran 1895 tarihinde Dâhiliye Nezaretine yazmış olduğu yazıya, 1888 yılında Bursa civarında pirinç ekiminin valiliğin talebi üzerine irade-i seniyye ile yasaklandığını, bu yasağın uygulanmasıyla toplum sağlığı açısından iyi sonuçlar alındığını ifade ederek başlamaktaydı. Devamında ise yeni yürürlüğe giren nizamnamede pirinç ekimiyle ilgili birtakım şartlar belirlenmişse de Bursa ovasında bu şartların

uygulanmasının mümkün olamayacağı gibi suiistimallerin de söz konusu olacağını, dolayısıyla toplum sağlığı açısından sıkıntılar oluşacağını belirtmekteydi. Sonuç olarak ise sadece Bursa şehri civarına mahsus olmak üzere nizamname hükümlerinin uygulanmayarak pirinç ekiminin eskiden olduğu gibi tamamen yasak olması gerektiğini ifade etmekteydi (BOA.DH.MKT.336/66-22, 28).

Nizamname hükümlerine bir itiraz da Selanik vilayetinden gelmişti. Vilayetin Istramca ve Tikveş kazalarında pirinç üretilen tarlaların yerleşim yerlerinden uzaklıkları nizamnamede belirlenmiş olan mesafelerin genel olarak altında kalmaktaydı. Bu durumda nizamnamenin tavizsiz olarak uygulanması ahalinin temel geçim kaynaklarından mahrum kalması anlamına gelmekteydi. Bölgedeki tarlalardan dönüm başına 450 kuruşluk mahsul alınmakta olup pirinç dışında ekilecek mahsulattan böyle bir kazancın alınması da mümkün değildi. Ayrıca bölgedeki sulama suları Karasu nehrinden alınmakta, mütemadiyen akıtılarak tarlalar sulandıktan sonra tekrar aynı nehre verilmekteydi. Bir kısım tarlalarda kullanılan sular ise yine bölgedeki bir göle akıtılmaktaydı. Dolayısıyla suların herhangi bir yerde birikmesinin önüne geçilmekteydi. Bu durumda ahalinin başvurusu Şura-yı Devlet ve Sadarete görüşüldükten sonra, 6 Aralık 1896 tarihinde konuyla ilgili çıkan irade-i seniyye ile söz konusu kazalardaki pirinç üreticileri, ilgili nizamname hükümlerinden muaf tutulmuşlardı (BOA.İ.OM.4/15).

Pirinç ziraatı hakkında incelenmesi gereken ikinci hukuki düzenleme 21 Mayıs 1910 tarihinde yürürlüğe giren *Pirinç Ziraatı Hakkında Kanun*'dur (BOA.DH.UMVM.122/82; Düstur 2/2, 268-273). Bu kanununun 1. maddesinde de kullanılan suyun bir yerde birikmesini önlemek amacıyla devamlı olarak akıtılması şartıyla pirinç ziraatının serbest olduğu kayda alınmaktadır. Maddede "...suların taaffün (çürüyüp kokma, leş kokma, kötü koku çıkarma) itmemesi için rakid (durgun) bir halde bırakılmayup muntazam harklarla sevk ve kıtalardan ceryan ittirmek ve akıtılacak sular dahi hiçbir yerde terakim itmeme (birikmemek) .." şartının getiriliyor olması, 1910 yılında bile, pirinç ekiminin toplum sağlığı için temel riskinin bir yerde biriken suların bozulması ve çevreye kötü koku salması olduğunun düşünüldüğünü göstermektedir.

1894 tarihli nizamnamede belirlenmiş olan pirinçliklerin yerleşim yerlerinden ne kadar uzakta olması gerektiğiyle ilgili mesafeler konusunda 1910 tarihli kanunda bir takım değişiklikler yapılmıştır. Buna göre pirinçliklerin, nüfusu 500'e kadar olan köylerin en son meskeninden 500 metre, nüfusu 500 ile 1.000 arasında olan köy ve kasabalardan 1.000 metre, nüfusu 5.000-20.000 arasında olan kasabalardan 2.000, nüfusu 20.000'den yukarı olan şehirlerden 3.000 metre uzakta olmaları şarttır (Pirinç Ziraatı Hakkında Kanun, madde 3). Görüldüğü gibi 1910'da yürürlüğe konulan kanunda, pirinçlikler ile yerleşim yerleri arasında bulunması gereken mesafelerde önemli indirimlere gidilmiştir. Fakat bu konuda yeni bir hüküm getirilerek, doktorlardan oluşan bir heyetin vereceği rapor ve bölgede esen rüzgârların istikameti dikkate alınarak bu mesafelerde değişiklik yapılabileceği kabul edilmiştir. Bölgede esen rüzgarların yönlerinin dikkate alınması da, bataklıklarda oluşan kötü hava ve kokunun hastalığa sebep olduğu düşüncesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Kanun, konuyla ilgili ayrıntılı düzenlemeler getirmekle birlikte Bağdat, Basra, Musul ve havalisi gibi eskiden bu yana herhangi bir şarta bağlı olmadan pirinç ekilen bölgelerde, zikredilen şartlara bakılmayarak teamüllere göre hareket edileceği hükmünü de getirerek istisnai bir alan oluşturmuştur (Pirinç Ziraatı Hakkında Kanun, madde 3).

4. SITMA HASTALIĞININ NEDENLERİNİN ANLAŞILMASI VE ÜRETİMİN ARTIRILMASIYLA İLGİLİ BİR UZMAN GÖRÜŞÜ

Çalışmanın bu bölümüne kadar açıklandığı üzere dönemin kaynaklarında sıtma vb. hastalıklardan bahsedilirken sadece durgun sulardan, suların bozulup kokmasından ve havayı bozmasından bahsedilmekte olup bu hastalığın baş sebebi olan sivrisineklerden hiç bahsedilmemektedir. Durgun su ve bataklıkların mevcudiyeti sıtma hastalığının ortaya çıkması için uygun bir ortam oluşturmasına rağmen yeterli değildir. Hastalığın yaygınlaşabilmesi için temel şart sivrisineklerin varlığıdır.

Sıtma hastalığının nedenlerinin anlaşılması konusunda 1880 yılından itibaren bilimsel gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1925 yılında Doktor Milaslı İsmail Hakkı tarafından yazılan *Malarya Yani Sıtma Hakkında Kimler Ne Biliyor?* isimli kitapta bu konu detaylı olarak izah edilmektedir. Buna göre, 1880 yılına kadar, dünya bilim âleminde sıtmanın, bataklıklarda bulunan bir çeşit maddenin çürüyerek havaya karışmasından meydana geldiği düşünülmekteydi. Hatta Pastör tarafından mikrobun keşfedilmesiyle bataklık çamurlarında sıtma mikrobu bulmak amacıyla birçok bilim adamı çalışmalar yapmış ve bulduğunu zannedenler olmuştu. *Laveran* isimli bir

Fransız doktor 1880 yılında bu hastalığın mikrobunu, sıtmalılardan kanlarında buldu. Öncelikle mikrobun hastanın kanında nasıl büyüyüp çoğaldığı, sonra sivrisineklerde nasıl üredikleri ortaya konmuştu. Bu süreçte sıtmanın hava veya sudan geçmediğiyle ilgili bazı deneyler de yapılmıştı (İsmail Hakkı, 1341: 10, 11). Devam eden süreçte İngiliz ve İtalyanların yaptıkları çalışmalar sıtmanın tüm mekanizmasının anlaşılmasını sağlamıştı (Tuğluoğlu, 2008: 352).

Sıtmanın sebebi net olarak anlaşılabilirse bile tedavi metotlarında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Hastalık sebebinin tam olarak bilinmediği dönemlerde Güney Amerika'daki bazı yerlilerin ateş ağacının (kınakına) kabuğuyla, tekrar eden ateş nöbetlerini tedavi ettikleri görülmüş, zamanla bu kabuklar Avrupa'da da kullanılmaya başlanmıştır. Bu madde 1820 yılından itibaren Fransa'da sülfat tozu şeklinde ve kinin adıyla sıtma tedavisinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu süreçte Osmanlı'da da kullanılan bu madde II. Dünya Savaşı sonrasına kadar bu alandaki tek ilaç olarak varlığını sürdürmüştür (Işık, 2021: 53, 54). Doktor İsmail Hakkı, zikredilen kitabında sivrisineklerden tam olarak korunmanın mümkün olmadığını belirterek, kinin maddesinin sağlıklı insanlar tarafından da önleyici olarak kullanılmasının faydalı olacağını belirtmektedir (İsmail Hakkı, 1341: 28).

Sıtma hastalığının nedenleri tam olarak ortaya konulmuş olsa da bu bilgilerin Osmanlı ülkesinde net olarak anlaşılamadığı görülmektedir. Maraş'ta 1909 yılında doktorlar tarafından düzenlenen raporda bile bataklıklarda bulunan bitki ve hayvan kalıntılarının sıcak havalarda çürümesiyle oluşacak gazların etrafa yayılacağı ve toplum sağlığına olumsuz etkilerinin olacağı belirtilmiş olması ve bu rapora istinaden şehrin 5 kilometre yakınındaki bölgelerde çeltik ziraatının yasaklanması (BOA.DH.MUİ.59/33- 5, 9, 21) bu durumla izah edilebilir. Ayrıca 1910 yılında çıkarılan *Pirinç Ziraatı Hakkında Kanun* isimli düzenlemede de suların çürüyüp kokmasından bahsedilmesi (Pirinç Ziraatı Hakkında Kanun, madde 1) bilgi eksikliğini göstermektedir. 1925 yılında bile sıtmanın, bataklıkların havasından, suyundan meydana geldiğini düşünenler bulunmaktaydı (İsmail Hakkı, 1341: 10, 11).

Yine de dönemin bazı yayımlarından sıtma hastalığıyla ilgili son gelişmelerin bilindiğiyle ilgili bilgilere de ulaşılabilmektedir. Örneğin, *Sebilürreşad* Dergisinde 11 Mayıs 1913 tarihinde Ahmet Cevdet tarafından *Sıtma, Sivrisinekler, Bataklıklar* başlığıyla yazılan yazıda bu konuda bazı bilgiler verilmektedir. Yazar yazısına, toplumda sıtmanın yaygın olduğuyla başlamakta ve herkesin bu hastalık hakkında bazı bilgi ve duyularının olduğunu, bataklık yerlerde çok görüldüğünü, son yıllara kadar sebebinin ve yayılma yolunun bilinmediğini fakat son birkaç yıl içinde sıtma mikrobunun insan kanında yaşadığı ve sivrisineklerce insandan insana taşındığının anlaşıldığını ifade etmektedir (Ahmet Cevdet, 1329: 130).

Sıtma hastalığına sebep olduğu gerekçesiyle pirinç üretimi konusunda birtakım sıkıntılar yaşansa ve zaman zaman yasaklansa da konuyla ilgili bazı uzmanların yol gösterici raporlarına da rastlanmaktadır. Bunlardan birisi Orman Meadin ve Ziraat Nezareti Muavini Hüseyin Hüsnü'nün ülkedeki pirinç ziraatı hakkında önemli bilgiler içeren 17 Ağustos 1899 tarihli raporudur. Bu rapora göre ülkedeki pek çok arazi pirinç üretimine fevkalade uygunken her nasılsa bazı bölgelerde bilgisizlik ve yanlış düşünceler sebebiyle yeterli derecede önem verilmemekte ve yıllık birkaç yüz bin liralık pirinç ithal edilmek zorunda kalınmaktaydı. Bu konudaki eksiklikler pirinç üretiminin hastalıklara sebep olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Esasen çeltiğin sulanması amacıyla kullanılan sular iyi yapılmış kanallarda devamlı olarak akıtılmaz, bir yerlerde birikmesine müsaade edilirse oluşacak bataklıkların toplum sağlığına zarar vermesi doğaldır. Mükemmel kanallar yapılarak sular devamlı olarak akıtıldığı takdirde toplum sağlığı hiçbir zarar görmeyecektir. Pirinç üretimine yeterli derecede önem verildiği takdirde birkaç yüz bin lira memlekette kalacağı gibi pirinç ihracatı bile mümkün olabilecektir. Ayrıca pirinç ziraatında pek çok insan çalıştırılmakta böylece fakir insanlar geçimlerini sağlamaktadırlar. Çeltik bitkisinin sapı büyük baş hayvanların beslenmesine de oldukça elverişlidir. Kısacası çeltik ziraatı, gerekli önem verildiği takdirde hem ülke ekonomisine, hem de çiftçilere katkı sağlayacaktır (BOA.Y.PRK.OMZ.2/35).

Raporda bu konuda Bulgaristan'daki uygulamalardan da bahsedilmekte ve şu bilgilere yer verilmektedir; Bir dönem Bulgarlar Filibe ve Pazarlık'ta çeltik ekimini tamamen yasaklamışlardı. Fakat Bulgarların asıl amacı toplum sağlığını korumak değildi. O bölgede pirinç ziraatı tamamen Müslümanlar tarafından yapılıyordu ve oldukça zenginleşmişlerdi. Bu ziraatı yasaklamakla Müslümanları bu gelirden mahrum etmek istemiş olmaları daha kuvvetli bir ihtimaldir. Nitekim Müslümanların bölgeden göç etmeye başlamalarıyla Bulgar hükümeti tekrar pirinç ziraatına izin vermenin yanı sıra üretimin artırılmasını da teşvik etmeye başlamıştı. Hatta çeltik tarlalarının şehirlere 6, kasabalara 3 kilometre uzakta bulunması mevzuat gereği olduğu halde son üç senedir meskenlerin 200, 300 metre yakınlarında bile ekime müsaade edilmekteydi (BOA.Y.PRK.OMZ.2/35).

Raporda önemli pirinç üretim bölgelerinden olan Hüdavendigâr vilayetindeki durumla ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Buna göre vilayetin arazisi bu mahsulü yetiştirmeye oldukça elverişli olup çeltik ziraatının inceliklerine vakıf çiftçiler de bulunmaktadır. Bu insanlar çeltik ziraatına teşebbüs etmiş iseler de bahsedilen yanlış düşünceden dolayı teşebbüsleri şiddetli bir muhalefetle karşılaşmıştır. Her ne kadar Ziraat Nezaretinden bu düşüncelerin yanlışlığı gerek vilayete, gerek Bab-ı Ali'ye defalarca yazılmış ise de dikkate alınmayarak ekili çeltik tarlaları imha edilmiştir. Bu uygulamalar sebebiyle, yayımlanan nizamnameden istifade olunamayarak ancak köşe bucaktaki bazı mahallerde ve az miktarda çeltik ekilebilmiştir. Şurası da dikkat çekicidir ki, çeltik ziraatının itirazla karşılaşmaması için nizamnamede, tarlaların meskenlere mesafeleri gereğinden fazla uzak tutulmuştur (BOA.Y.PRK.OMZ.2/35).

Görüldüğü gibi, Orman Meadin ve Ziraat Nezareti Muavini Hüseyin Hüsnü, konuyla ilgili olarak ayrıntılı bilgiler vermesine rağmen, sıtma hastalığının yayılma sebepleriyle ilgili olarak 1880 yılından itibaren dünyada ortaya çıkan gelişmelerden habersiz gibidir. Pirinç üretiminin insan sağlığına yönelik temel riskini, suların bir yerde birikmesi olarak değerlendirmekte, sivrisineklerden hiç bahsetmemektedir. Orman Meadin ve Ziraat Nezareti Muavini Hüseyin Hüsnü Bey, raporunun sonunda önemli bir tespitte bulunmaktadır. Ona göre sanayi alanında artık Avrupalılara yetişmek zordur. Fakat ülkenin zenginliğine katkı sağlayacak olan ziraat alanında ilerlemek mümkündür (BOA.Y.PRK.OMZ.2/35).

SONUÇ

Osmanlı ülkesinde çeltik ekimi oldukça eskidir. Çeltik ziraatının Anadolu'da ne zaman başladığı tam olarak bilinmese de Türklerin gelişiyle daha geniş alanlarda yapıldığı bir gerçektir. Rumeli bölgesine ise pirincin Türkler tarafından götürüldüğü bilinmektedir.

Çeltik bitkisinin daimi olarak suya ihtiyaç duyması ve bu suların durgun bir halde kalarak birikmesi, sivrisineklerin üreyip çoğalması için uygun bir ortam oluşturmaktaydı. Ortamda sivrisineklerin bulunması ise sıtma hastalığının insandan insana yayılmasına sebep olmaktadır. Sıtma hastalığının nedeni ve yayılma yolunun bilinmediği dönemlerde durgun suların bozulmasıyla çevreye yaydığı kötü kokunun bu hastalığa sebep olduğu düşünülmekteydi. Bu yanlış düşünce, konuyla ilgili olarak alınan bazı tedbirlerin de yanlış olmasını beraberinde getirmekteydi.

Osmanlı Devleti, bir taraftan toplumun beslenmesinde önemli bir yer tutan pirincin tedarikini sağlamaya çalışırken diğer taraftan da toplum sağlığıyla ilgili tedbirler almaya önem vermekteydi. Kamuoyunun bir kesiminden çeltik ekiminin tamamen yasaklanması şeklinde talepler gelirken, çiftçiler devam etmesi yönünde irade koyuyorlardı. Birbirleriyle tam zıt yöndeki bu taleplere zaman zaman yabancı diplomatik temsilcilerin de çeşitli açılardan dahil olması konuyu daha da çetrefilli bir hale getirmekteydi. Devlet, tüm bu talepleri bir denge içerisinde karşılamaya çalışmış ve zaman içerisinde konuyla ilgili ayrıntılı hukuki düzenlemeler hayata geçirmiştir.

XIX.yüzyılın son çeyreğinde sıtma hastalığının sebep ve yayılma yolları daha net olarak ortaya konulmuştur. Fakat ulaşılan bilimsel sonuçların Osmanlı Devleti ve toplumunda bilinir hale gelmesi ve uygulamalarda yer bulması mümkün olmamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

Bab-ı Ali Evrak Odası Belgeleri (BOA. BEO.), 576/43187.

Cevdet Askeriye Belgeleri (BOA.C.AS), 101/4579.

Cevdet Maliye Belgeleri (BOA.C.ML.), 723/29593.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî Belgeleri (BOA.DH.MKT.), 82/42, 239/49, 282/51, 336/66, 1647/55, 1728/55, 1748/94, 1873/94, 2350/78.

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (BOA.DH.MUİ.), 59/33.

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Belgeleri (BOA.HR.MKT.), 654/93.

Hariciye Nezareti Siyasi (BOA.HR.SYS.), 13/27.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Belgeleri (BOA.HR.TO.), 253/38.

İrade Meclis-i Vala (BOA.İ.MVL.), 38/702.

İrade Orman ve Maadin (BOA.İ.OM.), 4/15.

Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti Belgeleri (BOA.DH. UMVM)122/82.

Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Kalemi Odası Belgeleri (BOA. A.}MKT.MHM.), 727/19.

Şura-yı Devlet Belgeleri (BOA.ŞD.), 517/21, 1537/15, 1537/20, 1537/24, 1537/27, 1539/22, 1546/23, 1547/2, 1848/13, 2000/7, 2414/53, 2431/14, 2898/28, 2898/50.

Yıldız Perakende Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti Maruzatı Belgeleri (BOA.Y.PRK.OMZ.), 2/35.

Yıldız Perakende Umumi Belgeleri (BOA.Y.PRK.UM.), 30/8.

Basılı Eserler

Abdioğlu H. ve B. Çakır. (2021). "Osmanlı Devleti'nde Pirinç Üretimi ve Muhasebe İşlemleri", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, 205-224.

Ahmet Cevdet (1329, 18 Nisan). "Sıtma, Sivrisinekler, Bataklıklar", Sebilürreşad. Elde edilme tarihi: 15 Eylül 2023, https://isamveri.org/pdfosm/D00125/1328_10/1329_10_242/1329_10_242_CEVDETA.pdf

Akagündüz, Ü. (2016). "II.Meşrutiyet Döneminde Toplumsal Bir Sorun Olarak Sıtma ve Sıtmadan Korunma Çareleri", *Kebikeç*, 41, 95-124.

Arıkan, Z (1990). "XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Çeltik Üretimi", *V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, (Yay. Haz: H. D. Yıldız, İ. Enginün, E. G. Naskali), Türk Tarih Kurumu Basımevi, 477-481.

Busbecq, O. G.D. (2006). *Türk Mektupları*, (Yay. Haz. R. Kibar), Kırkambar Kitaplığı, İstanbul.

Dernschwam, H. (1992). İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, (Çev: Y. Önen), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Demlikoğlu, U. (2018). "1567-1568 (H.975) Tarihli ve 1096 Numaralı Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Nusaybin (İdari, Ekonomik ve Sosyal Durumu)", *OTAM*, 44, 45-73.

Devellioğlu, F. (1986). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara.

Emecen, F. (1993). "Çeltik", *İslam Ansiklopedisi*, 8.cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 265, 266.

Evliya Çelebi, (2021). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Yay. Haz: S.A. Kahraman), Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Genç, M. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 4. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

H.1309 Trabzon Salnamesi, Def'a 14.

H.1319 Trabzon Salnamesi, Trabzon Vilayet Matbaası.

Işık, Z. (2021). "Osmanlı'nın Son Zamanları Cumhuriyet'in İlk Çeyrek Asrında Sıtma Salgınına Karşı Verilen Mücadelenin Mahiyeti", *Selçuk Türkiyat*, 51, 51-82.

İsmail Hakkı. (1341). *Malarya Yani Sıtma Hakkında Kimler Ne Biliyor ?* Hilal Matbaası, İstanbul.

Karagöz, M. (2004). "1193/1779 Senesi Rüsüm Defterine Göre Bazarcık- Tatarpazarı'nda Pirinç Üretimi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/1), 275-299.

Kia, M. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, Pozitif Yayınları, İstanbul.

Nikiforuk, A. (2022). *Maşşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*. (Çev. S. Erkanlı), İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: 2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul. "Pirinç Ziraatı Hakkında Kanun". *Düstur*, 2/2, Matbaa-i Osmaniye, 1330, 268-273.

"Pirinç Ziraatı Hakkında Nizamname". *Düstur*, 1/6, Devlet Matbaası, 1939, 1528-1530.

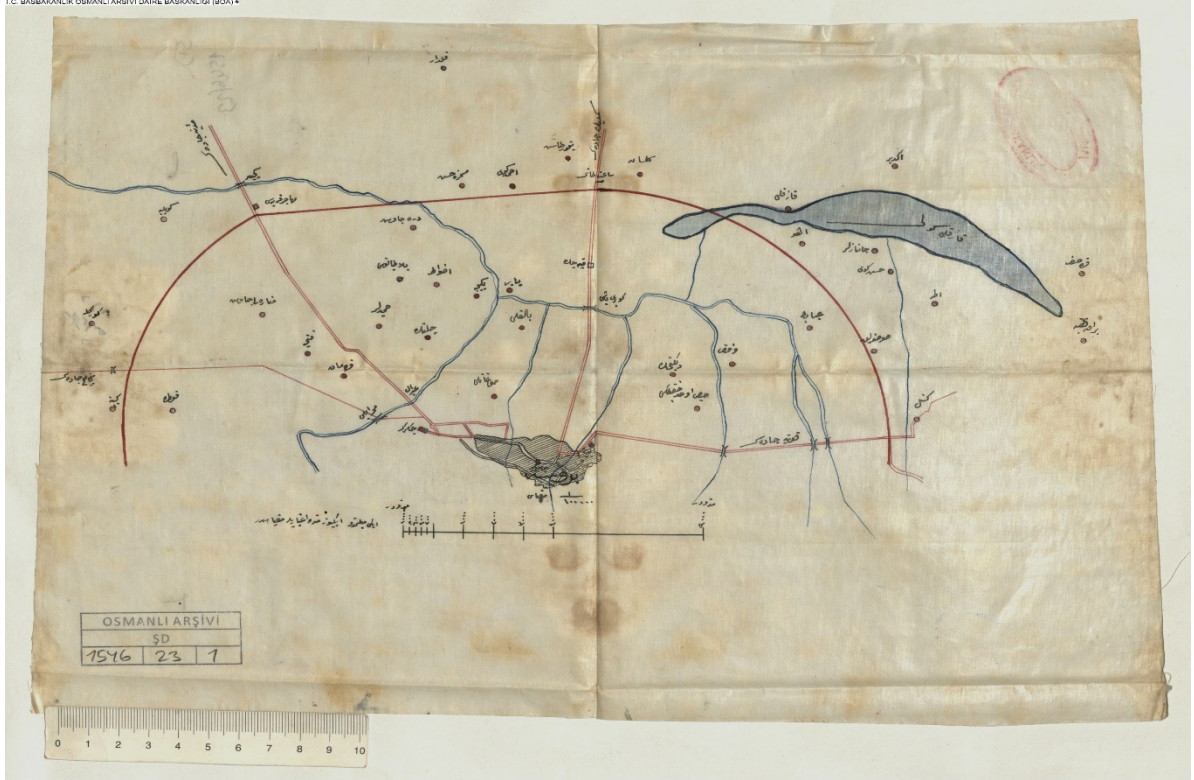
Özgün, C.(2013). "Osmanlı Ağaç Kültüründe Yeni ve Egzotik Bir Tür: Okaliptüs", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13/26 5-29.

Tuğluoğlu, F. (2008). "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32/4, 351-359.

- Şahin, K. (2003). "Sitmanın Yeniden Ortaya Çıkmasını Etkileyen Bazı Beşeri ve Ekolojik Faktörler: Çarşamba Ovasının Doğusunda Bir Çalışma", *Türk Coğrafya Dergisi*, 41, 61-75.
- Yücel, Y. (1992). *Osmanlı Ekonomi Kültür Uygurlık Tarihine Dair Bir Kaynak Es'ar Defteri (1640 Tarihli)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Ek

Bursa şehri civarında çeltik ekiminin yasaklandığı bölgeyi gösterir harita (1878)

ŞD.01546.00023.001

(BOA.ŞD.1546/23).

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.06.2024 ✓Accepted/Kabul:15.07.2024

DOI:10.30794/pausbed.1494058

Research Article/Araştırma Makalesi

Alkiş, M. (2024). "Amerika Birleşik Devletleri'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Orta Doğu: Trump ve Biden Dönemleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 63, ss. 153-161.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN ULUSAL GÜVENLİK STRATEJİSİ VE ORTA DOĞU: TRUMP VE BİDEN DÖNEMLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Mehmet ALKIŞ*

Öz

Bu makale Trump ve Biden dönemleri ulusal güvenlik stratejilerinde Orta Doğu'nun yerini ele almayı amaçlamaktadır. Bir bölge olarak Orta Doğu, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) ulusal güvenliği açısından önemli bir yere sahiptir. ABD'nin dış politikasının şekillenmesinde ulusal güvenlik stratejisi belirleyici olmaktadır. Bu açıdan ulusal güvenlik stratejisi de ABD'nin bölgeye yönelik politikasında önemli bir etkiye sahiptir. Bu çalışma Trump ve Biden dönemi ulusal güvenlik stratejilerinin Orta Doğu'ya ilişkin yaklaşımlarını karşılaştırmalı bir perspektiften ele alacaktır. Obama döneminden itibaren başlayan Orta Doğu'da askeri varlığı azaltma çabaları Trump ve Biden dönemlerinde devam etmiştir. Ancak ABD, bölgedeki askeri varlığını ve güvenlik taahhütlerini sürdürmeye çalışmıştır. Trump ve Biden dönemi ulusal güvenlik stratejilerinin bazı konularda farklılaşması ABD'nin bu dönemlerde bölgeye yönelik politikasını da etkilemiştir. Bu bakımdan çalışma, Trump döneminde Orta Doğu'nun geleneksel güvenlik anlayışı çerçevesinde ele alındığını Biden döneminde ise yeni güvenlik/tehdit anlayışı açısından Orta Doğu'nun ulusal güvenlik stratejisinde yer edindiğini ileri sürmektedir.

Anahtar kelimeler: Orta Doğu, ABD, Ulusal güvenlik, Trump, Biden.

NATIONAL SECURITY STRATEGY OF THE UNITED STATES AND THE MIDDLE EAST: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE TRUMP AND BIDEN ADMINISTRATIONS

Abstract

This article examines the role of the Middle East in the national security strategies of the Trump and Biden administrations. The Middle East is central to the United States (US) national security agenda. The national security strategy plays a decisive role in shaping US foreign policy towards the region. This study analyzes the national security strategies of the Trump and Biden administrations in the Middle East with comparative method. Despite efforts to reduce military presence that began during the Obama administration, the US has maintained its military presence and security commitments in the region in Trump and Biden administrations. The divergence of their national security strategies on some issues has also impacted the US policy towards the region during these periods. The study asserts that, during the Trump era, the Middle East was addressed within the confines of the traditional security approach, whereas during the Biden era, the Middle East was incorporated into the national security strategy in accordance with the new understanding of security and threats.

Keywords: Middle East, USA, National Security, Trump, Biden.

*Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, DİYARBAKIR.
e-posta: mmmehmet.alkis@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-6521-0701>)

1. GİRİŞ

Bu çalışma Trump ve Biden yönetimleri döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) ulusal güvenlik stratejilerinde Orta Doğu'nun yerini karşılaştırmalı bir perspektiften incelemeyi amaçlamaktadır. ABD, dış politikasını çıkarlarını ve güvenliğini temellendirdiği ulusal güvenlik stratejisi etrafında şekillendirmektedir. Orta Doğu bölgesi de ABD'nin ulusal güvenlik stratejilerinde önemli bir yer edinmektedir. Özellikle Çin ile artan rekabetinden dolayı ABD'nin ulusal güvenlik stratejisinde Orta Doğu'nun edindiği konum üzerinde durulmayı gerektirmektedir.

Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde güvenlik konusu geniş ve çok-boyutlu bir şekilde ele alınmaktadır. Baldwin (1997), güvenlik kavramının zaman içerisinde genişleyip derinleşen bir karakter arz ettiğine dikkat çekmektedir. Bu açıdan ulusal güvenlik, insan güvenliği, çevre güvenliği, ekonomik güvenlik, sağlık güvenliği ve siber-güvenlik gibi konular güvenlik konusu tartışmalarına yeni boyutlar katmıştır. Ancak başta realizm olmak üzere geleneksel yaklaşımlara göre devletlerin uluslararası siyasetin en önemli aktörleri olmaları ve bu aktörlerin de en önemli kaygılarının da güvenlik olmasından dolayı devletlerin güvenlikleri öne çıkmaktadır. İç ve dış tehditlere karşı devletler güvenliklerini sağlama arayışında olurlar (Morgan, 2007). Walt (1991) da güvenliği devlet-merkezli olarak ele almış ve güvenliği "tehditlerin incelenmesi ve askeri gücün kontrolü" şeklinde ifade etmiştir. Uluslararası siyaset açısından devletlerin güvenliği önemli bir yere sahiptir. Genellikle devletlerin güvenliği ile "ulusal güvenlik" aynı anlamda kullanılmaktadır. Ulusal güvenlik; "bir ulusun siyasi temellerini oluşturan etkin değerlerinin güvenliğinin sağlanması" (Hermann, 1909) ya da daha detaylı bir şekilde "devletlerin iç ve dış siyasetlerinde hayati gördüğü çıkarlarını tanımlaması ve tehditlere karşı kendisini koruması" (Kirchner, 2006:5) olarak tanımlanmaktadır. ABD'nin dünyanın en önemli güçlerinden biri olması çıkarlarını ve tehditlerini tanımlamasını beraberinde getirmektedir. ABD'nin ulusal güvenliği, devlet kurumlarının ülkeye, vatandaşlarına ve ulusal çıkarlarına zarar vermeye çalışanlarını engelleyebilme kapasitesi şeklinde tanımlanmaktadır (Sarkesian, Williams ve Cimal, 2008). İlk olarak Reagan döneminde 1986 yılında "Goldwater-Nichols Department of Defense Reorganization Act" adıyla yayınlanan belgede ABD'nin güvenlik stratejisi ortaya konulmuştur. Bu dönemden itibaren başa geçen her başkan döneminde ulusal güvenlik stratejisi yayınlanmıştır. ABD'nin ulusal güvenliği ile dış politikası arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Her ne kadar ulusal güvenlik daha dar çerçevede güvenliğe odaklanmış olsa da dış politika ile çakışmaktadır. Bu bakımdan ABD'nin ulusal güvenliği iç ve dış güvenlik politikalarını da içermesinden dolayı daha kompleks bir hal almıştır (Sarkesian, Williams ve Cimal, 2008).

Küreselleşme süreçlerinin de etkisiyle ABD Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk yıllarında tek-kutuplu dünya sisteminin üstün gücü olmuş ve geniş siyasal seçeneklere sahip olmuştur (Kirchner, 2006:4). Başta El-Kaide olmak üzere Anti-Amerikancılık ekseninde gelişen saldırı eylemleri de tek-kutuplu sistemin ve küreselleşmenin bir sonucu olarak görülebilir. Küreselleşmenin getirdiği dolaylı sonuçlardan biri de ABD'nin geçmiş dönemlere oranla dünyada gücünün ekonomik ve siyasi olarak azalmış olmasıdır. Sermaye, mal ve hizmet hareketlerinin sınırları aşmış olması uluslararası sistemin önemli aktörlerinden Çin'i küresel güç konumuna getirmiştir. Küresel siyaset açısından bakıldığında Orta Doğu, ABD'nin ulusal güvenlik stratejisinde önemli bir konum edinmektedir. Bölgedeki güç dengesi ve dinamikler ABD-Çin rekabetinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Friedman ve Sela, 2023).

ABD'de Trump Cumhuriyetçi Parti'den Biden ise Demokrat Parti'den gelmektedir. Cumhuriyetçilerin dış politika anlayışı genel olarak geleneksel güvenlik temelinde savunma harcamalarını arttırmaya ve tehditlere daha aktif cevap vermeye dayanmaktadır (Rubenzer, 2017:11). Demokratlar ise güvenliği farklı ele alarak sert gücün yanında diğer güç seçeneklerini de içerecek şekilde çok-yönlü bir dış politika anlayışına sahiptir (Davis, 1924:22). Literatüre bakıldığında ise ABD'nin ulusal güvenlik stratejisini ele alan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Snow (2017), ABD'nin ulusal güvenliğin temel boyutlarını ve değişen karakterini ele almaktadır. ABD'nin ulusal güvenliğinin tanımlanması bir dizi süreç ve politika belirlenmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır (Sarkesian, Williams ve Cimal, 2008). Zelikow (2003), George W. Bush döneminde ABD'nin ulusal güvenlik anlayışında yaşanan dönüşümlere odaklanmaktadır. Gündüz ve Okçuoğlu (2020) ABD'nin ulusal güvenlik anlayışını kronolojik çerçevede ele almıştır. Trump dönemi ulusal güvenlik stratejisi "Önce Amerika" politikası (Ettinger, 2018) çerçevesine otururken Biden döneminde ise strateji ABD'nin uluslararası sistemdeki gücünü küresel boyutlarıyla yeniden organize etmeye yönelmiştir (Ettinger, 2023).

Yukarıda belirtildiği üzere Trump ve Biden dönemi ulusal güvenlik stratejilerinde Orta Doğu'nun yerine odaklanan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma da "Trump ve Biden dönemlerinde ABD'nin ulusal güvenlik stratejilerinde Orta Doğu nasıl bir yer edinmektedir?" ve "her iki dönem stratejileri arasında hangi benzerlik, farklılık ve sürekliliklerden söz edilebilir?" sorularına cevap aramaktadır. Karşılaştırmalı yöntemi benimseyecek olan çalışma her iki dönemde ABD ulusal güvenlik stratejisini incelemeye çalışacaktır. Çalışmada karşılaştırmalı yöntemin kullanılmasının nedeni birbirini izleyen dönemlerde ABD'nin ulusal güvenlik stratejisinde Orta Doğu'nun yerini belirgin hale getirmektir. Belirtildiği üzere Trump ve Biden dönemleri ulusal güvenlik stratejisinde Orta Doğu'nun önemini ele alan sınırlı sayıda çalışma olduğundan dolayı bu çalışma da literatüre özgün bir katkıda bulunacaktır.

Çalışmanın planı şu şekilde olacaktır: İlk bölümde Trump dönemi ulusal güvenlik stratejisi ele alınacak ve Orta Doğu'nun stratejide edindiği konum çerçevesinde ABD'nin bölge politikası incelenecektir. Sonraki bölüm Biden döneminde Orta Doğu'nun ulusal güvenlik stratejisindeki yerini detaylı bir biçimde tartışacaktır. Aynı bölümde Trump ve Biden dönemleri ulusal güvenlik stratejilerinin genel bir karşılaştırmasına yer verilecektir. Sonuç bölümü ise çalışmanın genel yaklaşımlarını ve argümanlarını özetleyecektir.

2. TRUMP DÖNEMİ ULUSAL GÜVENLİK STRATEJİSİ VE ORTA DOĞU

2017 yılının başında iktidara gelen Donald Trump yönetiminin ulusal güvenliği hangi esaslar üzerine tanımlayacağı ve dış politikayı nasıl şekillendireceği tartışma konusu olmuştur. Seçim kampanyası döneminde Trump, dış politikada önceki dönemlerden farklı bir doğrultuda ilerleyeceğini belirtmiştir. Genel olarak bakıldığında Trump'ın çalışma ekibinin muhafazakâr, realist, ulusçu ve popülist bir profilden geldiği görülmektedir (Pffifner, 2018). Ancak Mattis; Tillerson ve McMaster gibi uluslararası cenahtan isimlere de yer vermiştir. Bu bakımdan belirgin ve tutarlı bir dış siyaset izlediğini söylemek zordur. Zaman zaman ulusal güvenlik ekibi ile çelişkili dış politika tutumlarının ortaya çıkmasında bu durum görülmüştür. Ancak Trump ekibi ağırlıklı olarak küreselleşme yanlısı politikaları ABD için bir tehdit olarak görmüştür (Pffifner, 2018).

Ulusal güvenlik stratejisi yayınlanmadan önce Trump yönetiminin aldığı kararlar farklı tartışmalara neden olmuştur. Trump yönetiminin dış politikada ideolojik bir yönelime sahip olmadığı, siyaseti sıfır-toplamlı bir oyun olarak görme eğilimi, rol edinmekten geri durduğu, kazançlara odaklandığı ileri sürülmüştür. "Önce Amerika" dış politikası ile İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası düzendeki konumundan koparak izolasyoncu bir doğrultuya girmeye çalışmıştır (Clarke ve Ricketts, 2017:371). NATO üyesi ülkelerin daha fazla mali yükümlülükler altına girmesinin savunulması, Trans-Pasifik İşbirliği Anlaşması ve Paris İklim Değişikliği Anlaşması'ndan çekilme bunun tipik göstergeleridir. Biyolojik, kimyasal ve nükleer silahların yayılması tehdidi Trump döneminde öncelikler arasında yer almıştır (Dombrowski ve Reich, 2017:1017). Nitekim rejimin 2017 yılında kimyasal silah kullandığı iddiası üzerine Amerikan güçleri Suriye'yi bombalamıştır. Özellikle Obama döneminden itibaren Çin ile artan küresel rekabetten dolayı ABD'nin Pasifik bölgesine odaklanması Orta Doğu politikasının Trump döneminde nasıl şekillendirileceği ilgi konusu olmuştur.

Trump dönemi ulusal güvenlik stratejisi 2017 yılının sonunda yayınlanmıştır. Giriş bölümünde ulusal güvenlik stratejisine "sonuç odaklı ilkeli realizm" in yön verdiği belirtilirken yine sonuç bölümünde "ilkeli realizm" çerçevesinde stratejinin hazırlandığı ve uluslararası siyasette gücün etkisi tekrar vurgulanmıştır. Giriş bölümünde dikkat çeken hususlardan biri stratejinin "Önce Amerika Ulusal Güvenlik Stratejisi" şeklinde ifade edilmiş olmasıdır (National Security Strategy of United States of America, 2017) .

Stratejinin ilk bölümlerinde İran ve Kuzey Kore birer diktatörlük şeklinde tanımlanıp buldukları bölgeleri istikrarsızlaştıran bir tehdit unsuru olarak nitelendirilmiştir. Stratejiye bölgeler düzeyinde bakıldığında Çin ve Rusya'nın dünya çapında güç sahibi olmaya çalıştığı Kuzey Kore ve İran'ın da bu güçlere yakın bir etkileşim içinde olduğu belirtilmiştir. Hint-Pasifik ve Orta Doğu'da güç kaymasının engellenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Hint-Pasifik bölgesi ele alınırken Çin'in önemli bir tehdit olduğu ifade edilmiştir. Ticari ve ekonomik araçlar ile Çin'in jeopolitik bir plan çerçevesinde hareket ettiği ve Hint-Pasifik bölgesindeki devletlere karşı tehditleri arttırdığına dikkat çekilmiştir (National Security Strategy of United States of America, 2017).

Orta Doğu'ya gelindiğinde ise bölgenin güvenli olmadığı ve cihatçı gruplar için zemin oluşturduğu ifade edilerek ABD'ye düşman olabilecek bir güç tarafından domine edilmesine karşı çıkılacağı ve istikrarlı küresel enerji pazarına katkıda bulunacak bir bölge olması için çaba harcanacağı belirtilmiştir. Bölgede İran'ın yayılmacı siyaseti, cihatçı ideolojilerin güç kazanması ve bazı devletlerin çökmesi sorun olarak görülmüştür. Bu bakımdan DEAŞ ve El-Kaide gibi grupların istikrarsızlıkların neden olduğu ve İran'ın bölgede etkisini partnerler ve vekil gruplar ile arttırmaya çalıştığı iddia edilmiştir. Yine İran'ın füze teknolojisi ve istihbarat yetenekleri ile bölgede etkinlik çabalarına yer verilmiştir. Bunun için aşırılıkçı ideolojiler ile mücadele edileceği ve mezhepçi ayrışmaların azaltılması yolunda adımlar atılacağı belirtilmiştir (National Security Strategy of United States of America, 2017).

Filistin-İsrail çatışması ise ulusal güvenlik stratejisinde bölge barışı ve refahına karşı bir engel olarak görülmüştür. İran'ın sorun kaynağı olduğu belirtilirken bölge ülkelerinin ortak tehditlere karşı İsrail ile ortak çıkarlarının olacağı ifade edilmiştir. Eylem açısından ise Körfez İşbirliği Konseyi ile işbirliği yapılacağı, Suriye'de iç savaşın bitmesi için gerekli ortamın sağlanması gerektiği ve İran'ın nükleer silah edinmesinin önüne geçileceği ve bölgede etkisini nötr hale getirileceği üzerinde durulmuştur. Filistin-İsrail çatışmasının barış anlaşması ile sonuçlandırarak girişimlerde bulunulacağı belirtilmiştir. Bölgede güvenlik ve istikrarın sağlanması için Amerikan askeri varlığının devam edeceği ve güç dengesine önem verileceği yar almıştır. Yine İran'ın olumsuz etkinliğine karşı partner ile ortak çalışma içerisinde olunacağı ileri sürülmüştür (National Security Strategy of United States of America, 2017).

Trump dönemi ulusal güvenlik stratejisine bakıldığında Orta Doğu'nun öncelik olarak ifade edildiği görülmektedir. Bu bakımdan bu dönemde ABD'nin genel dış politikasını ve özelde de Orta Doğu politikasını detaylı ele almakta yarar bulunmaktadır. Jeffrey'e göre (2021:12) Jacksoncu gelenek içerisinde askeri gücü önemseyen milliyetçiliğe dayanan ama uluslararası liderlik konusunda mesafeli bir politika izleyen bir Trump yönetiminin olduğunu söylemek gerekir. Nitekim Trump dönemi ulusal güvenlik stratejisi bu politikaların temel göstergesi olmuştur. Clinton ve Obama dönemlerinin aksine Trump, "dışarıda düşman" arayışında, "ulus-inşası" işlerinde ve "evrensel değerleri yayma"yı esas alan müdahalelerde (Mısır, Suriye, Irak'a doğrudan müdahil olmama politikası örneklerinde olduğu gibi) bulunmama politikasını izlemiştir. Bunun yerine mevcut düzen ve istikrarın devamından yana olacağını belirtmiştir (Edwards, 2018:183). Terör ve radikal grupların faaliyetleri gerekçesi ile Müslüman nüfusa sahip ülkelerden gelen ziyaretçi ve göçmenlere karşı kısıtlamalar konulması da sınır kontrolü açısından öne çıkan bir politika olmuştur. Trump dönemi dış politikası ulus-inşası ve demokrasiyi ilerletme politikalarının geri teptiği düşüncesi üzerine oturmuştur. Daha önce belirtildiği üzere "Önce Amerika" politikası iç politikaya odaklanmayı ve gücü restore etmeyi temel almıştır. Trump yönetimine göre müdahaleci dış politika DEAŞ gibi örgütlerin faydalandığı güç boşluklarına neden olduğu gibi Rusya ve Çin gibi güçlerin de güçlenmesine zemin sağlamıştır (Edwards, 2018:189). Obama dönemi Orta Doğu politikası bölgede küresel güçler yerine bölgesel güçlerin sorunları çözmesine dayanmıştır. Düşünsel yaklaşımı itibarıyla Obama dönemi politikasından farklı olsa da bölgeye müdahale etmeme konusunda Trump yönetimi benzer bir yol izlemiştir (Yom, 2020:80).

Trump için bölgede öncelikli görev İran olmuştur (Jeffrey, 2021:14). 1979 devriminden sonra ABD ve İran'ın birbirlerini düşman olarak görmeleri bölge dinamiklerini önemli ölçüde şekillendirmiştir. ABD, İran'ı bölge istikrarına karşı bir tehdit ve Hizbullah ve Hamas gibi örgütlerin destekçisi olarak görmüştür. Özellikle Trump döneminde nükleer anlaşmadan vazgeçilmesi ABD-İran zıtlığının en önemli unsurlarından biri olmuştur. Trump başa geçtikten sonra DEAŞ ile mücadele konusunda Obama'nın politikalarını sürdürürken İran'a karşı yaklaşımında farklılaşmaya gitmiştir. Obama döneminde yapılan nükleer anlaşmadan geri çekilme ve yaptırımların tekrar uygulanması takip edilen farklı politikanın sonucu olarak görülebilir (Barnes ve Barron, 2018). İran karşıtı görüşleri ile bilinen Mike Pompeo'nun Rex Tillerson'ın yerine Dışişleri Bakanı olması da bu minvalde ele alınabilir. Yine İran'ın bölgedeki iki sıkı karşıtı olan İsrail ve Suudi Arabistan ile daha yakın ilişkiler kurulmuş olması da bu politikanın bir yansımasıdır. İran'ın bölgedeki etkinliği ve nükleer kapasite arttırma çabası ABD'nin kaygılarını arttırmış olsa da doğrudan bir çatışma yerine yaptırımlar ve diplomatik araçlar ile İran'ı çevrelemeye çalışmıştır. Obama döneminde temel politika İran'ı anlaşmaya çektikten sonra caydırma stratejisi etrafında şekillenirken Trump döneminde ise İran'a karşı caydırıcı önlemler olarak anlaşmaya mecbur bırakma politikasına dayandırılmıştır (Jeffrey, 2021:15). Özellikle Körfez bölgesindeki müttefiklerine silah satışı yaparak İran'a karşı caydırıcı bir denge oluşturma politikası bunun bir sonucudur. Trump yönetimi Suudi Arabistan ile yakın ilişki içerisine girmiş ve Muhammed Bin Selman'ın Yemen'de yürüttüğü savaşı desteklemiştir (Gause III, 2023:274). Bu dönemde ABD

İsrail'e desteğini sürdürmüştür. Bu kapsamda ABD elçiliğini Kudüs'e taşımış ve Golan tepelerinin ilhakını tanımıştır (Stocker, 2023:15). Arap-İsrail ilişkilerinde ise İbrahim Anlaşmaları'nın yapılmasına destek vererek bölgede İran'a karşı yeni bir güç ekseninin oluşmasına destek vermiştir. Kasım Süleymani'nin ABD tarafından düzenlenen hava saldırısı sonucu öldürülmesi de İran'ı dengeleme politikasının bir tezahürüdür (Jeffrey, 2021:15).

ABD'de petrol üretiminin önemli düzeyde artması bölgeye bağımlılığını azaltmış ve bölgedeki askeri varlığını gözden geçirmesinde etkili olmuştur. Yine Hint-Pasifik'in daha ciddi bir rekabet alanı haline gelmesi de bu gözden geçirmede etkilidir (Gause III, 2019:9). Ancak dünya petrol piyasalarına bölge petrolünün arzında Körfez bölgesi önemlidir. Amerikan varlığı Körfez bölgesinde başka bir gücün petrol kaynaklarını kontrol etme ihtimalini azaltmaktadır. Afganistan, Irak ve Suriye'deki birlikler dışarıda bırakıldığında ABD'nin bölgedeki askeri varlığı 11 Eylül öncesinde daha fazla bir seviyede olmuştur. Bu bakımdan ABD'nin bölgeden ayrıldığını söylemek zor olacaktır. ABD bölgede askeri üsleri arttırma, silah satışı ve diplomatik araçları kullanmaya dayalı standart rolüne devam etmektedir (Gause III, 2019:15). Trump yönetiminde ABD'nin bölgedeki askeri personel sayısı dönemsel olarak 65 bine kadar yükselmiştir. Obama dönemine benzer şekilde Suriye, Irak ve Afganistan'daki askeri varlık azaltılmış ancak sayı: hiçbir zaman sıfır olmamıştır (Gause III, 2023:271). Her ne kadar fazladan taahhütlerden kaçınmış olsa da Suriye örneğinde olduğu gibi askeri gücünü kullanmaktan geri durmamıştır.

3. BIDEN DÖNEMİ ULUSAL GÜVENLİK STRATEJİSİ VE ORTA DOĞU

ABD'de Trump yönetiminin bir dönem daha iktidarda kalacağı tahmin edilirken ancak 2020 seçimlerini Joe Biden kazanmıştır. Yeni yönetimin ulusal güvenlik stratejisi ve Orta Doğu politikası ilgilerin odağında olmuştur. İktidara gelmeden önce Biden, Foreign Affairs dergisinde çıkan yazısında başkan olması durumunda dünya siyasetinde ABD'nin konumuna ilişkin görüşlerine yer vermiştir. Biden (2020), ABD'ye düşen sorumluluğun dünyaya liderlik etmek olduğunu belirtmiştir. Trump yönetiminin Kuzey Kore, İran, Suriye ve Afganistan gibi ülkeler ile karşı karşıya gelerek bunu ulusal güvenlik sorunu haline getirirken aslında pratikte önemli şeyler yapmadığını ileri sürmüştür. İklim değişikliği, göç ve salgınlar gibi yeni yüzyılda ortaya çıkmış tehditleri tanımlamakta ve baş etmekte Trump'ın zorluklar yaşadığını vurgulamıştır. Kendi başkanlığı döneminde bu sorunlara çözüm üreteceğini ileri sürmüştür. Demokrasi, özgürlükler, dış yardımlar ve iyi yönetim konularında adımlar atacağını belirtmiştir. ABD'nin Çin'e karşı sert tutum takınması gerektiği ve Çinli firmaların gelecekte teknoloji ve sanayi alanlarında dünyayı domine edebileceklerini vurgulamıştır. Bunun için de müttefikleri ile birlikte ABD'nin Çin'i çevrelemesi gerektiğini ileri sürmüştür. Orta Doğu'da ABD açısından maliyetli savaşların sonlandırılması ve bölgede misyonun sadece El-Kaide ve DEAŞ gibi mücadele ile sınırlı tutulması gerektiği üzerinde durmuştur. Uluslararası meselelerde önceliğin diplomatik araçlara verilmesini ve Obama döneminde İran'ın nükleer silah elde etmesini durdurmada yapılan anlaşmanın önemine atıfta bulunmuştur. Aynı zamanda İsrail'in güvenliğinin sağlanmasındaki taahhütlerin sürdürülmesi gerektiğini vurgulamıştır. İran örneğinde olduğu gibi ABD'nin çıkarlarına yönelik tehditlerde akılcı yöntemlerin daha etkili olabileceğini belirten Biden, Kasım Süleymani'nin öldürülmesinin bir tehdidi ortadan kaldırdığını ancak bunun bölgede şiddet döngüsünü arttırabileceğini iddia etmiştir (Biden, 2020).

ABD'nin güvenlik ve dış politikası konusunda çalışmalar yapan RAND Corporation'ın 2022 yılında hazırladığı rapora göre Orta Doğu ABD'nin güvenliği açısından önemli bir yere sahiptir (Culberston, 2022:9-11). Bölgedeki önemli güvenlik çıkarları; terörle mücadele, enerji arzının devamını sağlamak, İran'ın nükleer tehdidini bertaraf etmek, büyük güçler ile rekabette bölgenin önemli olması, bölgesel çatışmaları sonucunda güç boşlukları oluşmasının önüne geçmek, bölgeye yönelik askeri yaklaşımları gözden geçirmek, istikrarsızlıklara neden olacak göç hareketlerini azaltmak, iklim değişikliği için önlemler almak, bölgedeki müttefikler ile sıkı işbirliği yapmak ve bölge toplumlarının hukuk-ekonomi alanında imkanlara erişmesini teşvik etmek şeklinde sıralanmıştır (Culberston, 2022:9-11).

Biden, Trump döneminin aksine deneyimli diplomat ve bürokratlardan oluşan bir ekip ile çalışmaya başlamıştır (Boys, 2021:31). ABD'nin ulusal güvenlik stratejisi için bu kişilere ekibinde yer vermeye dikkat etmiştir. 2021 yılında hazırlanan Geçici Ulusal Güvenlik Stratejik Planı'nda ABD'nin dünyadaki gücünün eskisinden daha iyi bir hale getirmenin hedeflendiği belirtilmiştir. Ortaya çıkan yeni tehditlerin (iklim değişikliği ve teknolojik gelişmeler kaynaklı) ciddiyeti vurgulanarak bunlar ile mücadele edileceği vurgulanmıştır. Çin ve Rusya'nın etkinlikleri ile ABD'nin çıkarlarını korumasını zorlaştırdığı ileri sürülmüştür. İran ve Kuzey Kore'nin bazı teknolojik yeterliliklere

sahip olarak ABD ve müttefiklerini tehdit ettiği ve bölgesel istikrarı zorladığına yer verilmiştir (Interim National Security Strategic Guidance, 2021).

2022 yılında hazırlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi bu dönemde ABD'nin önceliklerinin, çıkar ve tehditlerinin tanımlanması açısından Trump dönemi stratejisi ile benzerlikler ve farklılıklar olduğu görülmektedir. En başta Çin'in uluslararası düzeni kendi lehine değiştirme niyetlerinin olduğu ve Rusya'nın da Ukrayna Savaşı ile istikrar ve barış ortamını bozduğu belirtilmiştir. İklim değişikliği, Covid-19 gibi salgınlar ve enerji krizi gibi küresel çaplı tehditlerin önemi vurgulanmıştır (National Security Strategy, 2022:10). Özellikle Covid-19 ile mücadelede Çin'in işbirliğine mesafeli tutumu ve enerji krizinin oluşmasında Rusya'nın etkili olduğu ileri sürülmüştür. Küresel öncelikler sıralanırken en başta Çin ve Rusya'ya ağırlık verilmiştir. Çin'in ekonomik, diplomatik, askeri ve teknolojik gücü ile uluslararası düzeni yeniden şekillendirme amacında olduğu belirtilmiştir. Rusya'nın Ukrayna ve Suriye Savaşları'nda olduğu gibi uluslararası düzenin temel kurallarını ihlal ettiği ve komşu bölgelerini de istikrarsızlaştırdığı ifade edilmiştir. Çin ve Rusya'ya başta NATO olmak üzere Hint-Pasifik'teki ittifakların güçlendirileceği ve diplomasinin etkin bir biçimde kullanılacağı belirtilmiştir. Yine küresel öncelikler arasında iklim-enerji güvenliği, salgın hastalıklar ile mücadele, gıda güvenliği ve terörle mücadele gibi yeni güvenlik sorunları yer almıştır (National Security Strategy, 2022:27).

Bölgesel düzeye gelindiğinde ise Orta Doğu'da ittifaklar, dostluklar ve koalisyonlara ağırlık verilerek caydırıcılığın arttırılacağı, diplomasinin öne çıkacağı ve bölgede istikrarın sağlanacağı belirtilmiştir (National Security Strategy, 2022:42). Bunun için de müttefik ülkelerin tehditlere karşı savunmalarına katkıda bulunulacağı, deniz taşımacılığına karşı oluşacak tehditlerin engelleneceği, diplomasinin etkin kullanılacağı ifade edilmiştir. İran'ın istikrarsızlaştırıcı etkinliklerinin olduğuna yer verilen stratejide Tahran'a karşı diplomatik araçlar ile birlikte diğer seçeneklerin de hazır tutulacağı vurgulanmıştır. Terörle mücadele konusunda ise başta Suriye, Yemen ve Somali'de örgütlere karşı etkin bir mücadelenin yürütüleceği ifade edilmiştir. Afganistan'da ise El-Kaide ile mücadelede önemli bir başarının elde edildiği ve ülkede Taliban yönetiminin terörle mücadelede taahhütlerine bağlı kalmasının sağlanacağına dikkat çekilmiştir. İsrail'in Arap devletleri ile yakınlaşma sürecinin destekleneceği ve güvenliğinin sağlanmasında taahhütlerin devam edeceği belirtilmiştir. Filistin meselesinde ise iki-devletli çözümün destekleneceği ifade edilmiştir. Son olarak iklim, teknoloji ve nüfus değişiklikleri ile birlikte geleneksel güvenlik sorunlarının giderilmesinde bölgede partner ülkelerin destekleneceği vurgulanmıştır (National Security Strategy, 2022:43).

Biden dönemi Orta Doğu politikasına bakıldığında Trump dönemi politikalarının bir kısmının sürdürüldüğü görülmektedir. Liberal uluslararasıçılığa mesafeli olduğunu Afganistan'dan çekilirken sadece "11 Eylül saldırıları nedeniyle ABD'nin bu ülkede olduğunu" ve "Afganistan halkının kendi geleceğini çizmesi gerektiğini" belirtmesinden anlamak mümkündür (Shifirinson ve Wertheim, 2021). Bölgede askeri varlığı belli bir seviyede tutmuş Afganistan'dan çekilme takvimini uygulamıştır. Suriye ve Irak'ta DEAŞ ve İran destekli paramiliter gruplara karşı saldırılar düzenlemiştir. Yine Biden döneminde İran'ın nükleer programı ile mücadele kapsamında yeni bir anlaşmanın yapılması olasılığı yoklanmıştır. Diplomasinin öncelikli araç olduğunu belirten Biden yönetimi gerektiğinde askeri seçeneklere de başvuracağını belirtmiştir (Stocker, 2023:452). Yine bu dönemde Filistin-İsrail çatışması açısından Trump politikalarının değiştiğini söylemek zordur.

Biden'in ulusal güvenlik danışmanı Jake Sullivan'ın 2023 yılının sonunda Foreign Affairs dergisinde yayınlanan yazısı ABD'nin ulusal güvenlik stratejisini anlamakta dikkat çekici bir konum edinmektedir. Sullivan (2023), Biden'in daha önce ifade ettiği ABD'nin "dönüm noktasında" olduğu ifadesine dikkat çekmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönem olarak adlandırılan zamanın sona ermesi ile birlikte 2050'e kadar ABD'nin karşılaşabileceği zorluklara karşı koyma konusunda gerekli adaptasyonu sağlaması gerektiği üzerinde durulmuştur. Sullivan, Trump döneminde jeopolitik çıkarlar nedeniyle hasara uğrayan ittifak ilişkilerinin Biden döneminde bu hasarların tamir edildiğini ileri sürmektedir. Orta Doğu'ya gelindiğinde ise Sullivan 7 Ekim'de başlayan Gazze Savaşı öncesinde bölgede düzen ve istikrarın sağlanması için çatışmaların azaltılması ve altyapı yatırımlarının planlanması gibi önemli gelişmelerin yaşandığı ancak bu savaşın bu gelişmeleri gölgelediğini ifade etmiştir. İran'ın nükleer silah edinmesinin önüne geçilmesi ABD'nin öncelikli taahhütlerinden biri olarak gösterilmektedir (Sullivan, 2023).

Bir önceki bölümde ve yukarıda Trump ve Biden dönemleri ulusal güvenlik stratejilerinde Orta Doğu'nun önemi aktarılırken burada ise her iki dönemin genel bir karşılaştırmasına yer vermek uygun olacaktır. Trump ve Biden dönemi ulusal güvenlik stratejileri değerlendirildiğinde dış politikaya hakim olan süreklilik çizgisinin devam ettiği ancak bazı konularda farklılıklar olduğu görülmektedir. Daha önce belirtildiği üzere Trump dönemi ulusal güvenlik stratejisi realizm üzerine oturtulmuştur. Bu bakımdan Trump dönemi ulusal güvenlik stratejisi geleneksel tehditler açısından dünyayı jeopolitik bir çerçevede tanımlamıştır. Cumhuriyetçilerin dış politika yaklaşımının etkisi Trump dönemine yansımıştır. Uluslararası siyasette gücün etkisi öne çıkarılmış ve "Önce Amerika" politikası ile Çin ile mücadele temel parametre olmuştur. Bu dönemde Hint-Pasifik ve Orta Doğu'da güç kaymasını engellemek önemli politikalar olmuştur. Orta Doğu'da ABD'nin baskın güç olma politikası çerçevesinde İran bir sorun olarak görülmüş ve etkinliğinin minimize edilmesi politikası izlenmiştir. Bunun için de Trump yönetimi bölgede İran karşıtı cepheyi güçlendirme stratejisini uygulamıştır. Kasım Süleymani'nin öldürülmesini de bu bağlamda ele almak mümkündür. Biden dönemi ulusal güvenlik stratejisi ise ABD'nin dünyaya liderlik etmesine dayandırılmıştır. Aynı zamanda ABD'nin bir dönüm noktasında olduğu Biden yönetimi tarafından vurgulanmıştır. Bu dönemde de Trump dönemindeki Çin'in tehdit olarak tanımlanması sürekliliği devam etmiştir. Ancak Biden döneminin tehditleri konusunda Trump döneminden farklılaştığı da görülmektedir. Demokratların dış politika geleneğinin etkisini bu dönemde görmek mümkündür. İklim değişikliği, enerji krizi, salgınlar ve teknolojik değişimler konusunun Biden dönemi stratejisinde öne çıkarıldığı görülmektedir. Bu bakımdan Trump döneminin aksine yeni tehditlerin de öncelikler arasına alındığı görülmektedir. Orta Doğu'da ise Trump dönemine benzer şekilde ittifakların güçlendirilmesi ve İran'a karşı önlemlerin alınması temel önceliklerden olmuştur. Bu konuda Biden yönetimini farklı kılan diplomatik araçlara ağırlık verileceğinin vurgulanmasıdır. Yine Orta Doğu'da müttefik ülkeler ile iklim değişikliği, teknoloji ve demografik değişiklikler konusunda işbirliği yapılacağına ifade edilmesi bölgeye ilişkin stratejide yeni tehditlerin de hesaba katıldığını göstermektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışmanın ele aldığı üzere Trump ve Biden dönemleri ulusal güvenlik stratejilerinde Orta Doğu'ya ilişkin yaklaşımda benzerlikler ile birlikte farklılıklar da bulunmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dünyada güvenlik anlayışının değişmesiyle birlikte iklim, enerji, gıda, teknoloji ve sağlık gibi konular da güvenliğin önemli boyutlarını oluşturmuştur. Bu bakımdan ABD'nin ulusal güvenlik anlayışının hangi parametreler üzerine oturtulacağı tartışma konusu olmuştur. Genel düzeyde bakıldığında 2010 sonrası dönemde Çin'in ABD açısından bir tehdit olarak tanımlandığı görülmektedir. Çalışmada dikkat çekildiği üzere Trump ve Biden dönemleri ulusal güvenlik stratejilerinin tehdit algılamasında Çin en önemli öncelik olduğudur. Trump dönemi ulusal güvenlik stratejisi realizm çerçevesinde dünyayı bir jeopolitik açıdan konumlandırırken Biden dönemi ulusal güvenlik stratejisi Çin'i tehdit olarak görmekle birlikte iklim değişikliği, teknolojik tehditler, enerji ve gıda güvenliği boyutlarını da içeren bir düzleme oturtulmuştur.

Hegemonyasının aşınmış olması ve Çin'in yükselişi nedeniyle dünya siyaset/ekonomisinin merkezinin Pasifik'e kayması ABD'nin küresel siyasetteki seçeneklerini ve etkinlik alanını daraltmıştır. Bu durum Trump ve Biden döneminde ABD'nin Orta Doğu politikasını etkilemiştir. Orta Doğu konusunda her iki dönem ulusal güvenlik stratejisi de İsrail'in güvenliğini taahhüt ederek İran'ı önemli bir tehdit olarak görmektedir. İran ile başa çıkma konusunda farklılaşmalar olmakla birlikte benzer politikaların takip edildiği görülmektedir. Ancak Biden dönemi ulusal güvenlik stratejisi Orta Doğu'ya ilişkin yaklaşımına iklim, teknoloji ve göç gibi konuları da eklemiştir. Geline nokta ABD'nin bölgedeki üstünlüğü tartışma konusu olmaktadır. Bölgedeki dinamikler Çin ile rekabeti de şekillendiren faktörlerden olmaktadır. Bu bakımdan Trump ve Biden dönemlerinde ABD'nin bölgeden askeri olarak geri çekileceği belirtilmesine rağmen askeri varlığın sürdürülmesi bunun sonucudur. Aslında Biden'ın ulusal güvenlik danışmanı Jake Sullivan'ın ABD'nin dünya siyasetindeki rolü açısından yeni bir aşamaya geçildiğini ve yine ABD'nin bir dönüm noktasında olduğunu ısrarla vurgulaması uluslararası sistemin şekillenmesi açısından büyük bir anlam taşımaktadır. Uluslararası sistemde yaşanacak değişimlerin nasıl gerçekleşeceği ve Orta Doğu'nun sistem içerisindeki değişimlerden nasıl etkileneceği soruları cevabını beklemektedir.

KAYNAKÇA

- Baldwin, D. A. (1997). "The Concept of Security", *Review of International Studies*, 23.
- Barnes, J. ve Barron, R. (2018). Trump Policy in the Middle East: Iran, 3/12, *Rice University's Baker Institute for Public Policy*, Houston.
- Biden, J. R. (2020, 20 Ocak). *Why America Must Lead Again*. Foreign Affairs.
- Boys, J. D. (2021). "All Change in the White House? Trump's Legacy and Biden's Challenges," *Political Insight*, 12/1.
- Clarke, M. ve Ricketts, A. (2017). "Donald Trump and American Foreign Policy: The Return of the Jacksonian Tradition", *Comparative Strategy*, 36/4, doi: 10.1080/01495933.2017.1361210.
- Culberston, S., Shatz, H. J. ve Stewart, S. (2022). Renewing U.S. Security Policy in the Middle East, Research Report, RAND Corporation.
- Davis, N. H. (1924). "American Foreign Policy: A Democratic View", *Foreign Affairs*, 3/1.
- Dombrowski, P. ve Reich, S. (2017). "Does Donald Trump Have a Grand Strategy?", *International Affairs*, 93/5, doi: 10.1093/ia/iix161.
- Edwards, J. A. (2018). "Make America Great Again: Donald Trump and Redefining the U.S. Role in the World", *Communication Quarterly*, 66/2, doi: 10.1080/01463373.2018.1438485.
- Ettinger, A. (2023). "Truman Redux? Biden's National Security Strategy", *Survival*, 65/2.
- Ettinger, A. (2018). "Trump's National Security Strategy: "America First" Meets the Establishment", *International Journal*, 73/3.
- Friedman, B. ve Sela, O. (2023). "Sino-American Relations and the 'new Cold War': A Useful Analogy for the Middle East?", *Global Policy*, 14, doi: <https://doi.org/10.1111/1758-5899.13134>.
- Gause III, F. G. (2023). "The Trump Administration and the Middle East: Not Much Change, Not Much Success", (Ed: R. Jervis, D. N. Labrosse, S. E. Goddard ve J. Rovner), *Chaos Reconsidered: The Liberal Order and The Future of International Politics*, Columbia University Press, New York.
- Gause III, F. G. (2019). "Should We Stay or Should We Go? The United States and the Middle East", *Survival*, 61/5, doi: 10.1080/00396338.2019.1662114.
- Goldwater-Nichols Department of Defense Reorganization Act. (1 October 1986). Public Law 99-433, 99th Congress, 100 STAT. 993.
- Gündüz, O. ve Göçoğlu, V. (2020). "Ulusal Güvenlik Politikası Çerçevesinde ABD'nin Güvenlik Anlayışına Kronolojik Bir Bakış", *OPUS International Journal of Society Researches*, 15/21.
- Hermann, Charles F. (1909). "Defining National Security", *American Defense Policy*, 19.
- Interim National Security Strategic Guidance. (2021). The White House.
- Jeffrey, J. F. (2021). "The Trump Foreign Policy Legacy in the Middle East", *Turkish Policy Quarterly*, 19/4.
- Kirchner, J. (2006). "Globalization and National Security. (Ed: J. Kirchner), *Globalization and National Security*, Routledge, London.
- Morgan, P. (2007). "Security in International Politics: Traditional Approaches", (Ed: A. Collins), *Contemporary Security Studies*, Oxford University Press, Oxford.
- National Security Strategy of United States of America. (2017). *The White House*.
- National Security Strategy. (2022). *The White House*.
- Pfiffner, J. P. (2018). "The Contemporary Presidency: Organizing the Trump Presidency", *Presidential Studies Quarterly*, 48/1.
- Rubenzler, T. (2017). *Today's Foreign Policy Issues: Democrats and Republicans*, ABC-CLIO, California.
- Sarkesian, S. C., Williams, J. A. ve Cimbali, S. J. (2008). *US National Security: Policymakers, Processes & Politics*, Lynne Rienner Publishers, Boulder.
- Shiffrin, J. ve Wertheim, S. (2021, 9 Eylül). "Biden the Realist", *Foreign Affairs*.

Snow, D. M. (2017). *National Security*, Routledge, New York.

Stocker, J. R. (2023). One Eye on the Rearview Mirror: The Middle East from Trump to Biden. (Ed: R. Jervis, D. N. Labrosse, S. E. Goddard ve J. Rovner), *Chaos Reconsidered: The Liberal Order and the Future of International Politics*, Columbia University Press, New York.

Sullivan, J. (2023). "The Sources of American Power: A Foreign Policy for a Changed World", *Foreign Affairs*.

Walt, S. (1991). "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, 35/2.

Yom, S. (2020). "US Foreign Policy in the Middle East: The Logic of Hegemonic Retreat", *Global Policy*, 11/1.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.02.2024 ✓Accepted/Kabul:25.05.2024

DOI:10.30794/pausbed.1429902

Research Article/Araştırma Makalesi

Aydın, M. (2024). "Yaşlanan Toplum ve Vergi Politikası", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 63, ss. 163-180.

YAŞLANAN TOPLUM VE VERGİ POLİTİKASI

Murat AYDIN*

Öz

Dünya nüfus yapısı içerisinde 60 yaş ve üzeri artan insanların sayısı, hiç olmadığı kadar farklı kuşağın bir arada yaşamasına sebep olmaktadır. Demografik süreçte yaşanan bu geçiş, genç yaşlı ayrımı yapmaksızın herkesin yaşamını etkilemektedir. Ayrıca makroekonomik ve sosyal kazanımları azaltarak refah devletinin aşınacağı endişesini ortaya çıkarmaktadır. Kamu maliyesi açısından ise asıl endişe kaynağını kamu gelirleri azalırken, kamu harcamalarının artması ve buna bağlı olarak finansman sorunlarının yaşanması oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, literatür taraması yöntemiyle toplumun yaşlanmasının sadece vergi politikası boyutu ele alınarak hangi endişelerin ne ölçüde dile getirilmesi ve neler yapılması gerektiğine ilişkin yanıtlar aranmıştır. Yaşlı bağımlılık oranının her geçen gün artıyor olması ve konunun vergi politikası bağlamında yeterince ele alınmaması çalışmanın önemini oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında ulaşılan sonuç, endişenin yersiz olmadığı ancak her ülke boyutunun farklı olduğu ve ülkelerin kendi gerçeklerine göre çözümler bulması gerektiği yönündedir. Zira farklı ülke deneyimleri bu konuda herkese standartlaştırılmış ortak bir çözüm sunmayı olanaklı kılmamaktadır.

Anahtar kelimeler: *Yaşlanma, Kamu maliyesi, Vergi politikası, Gelir vergisi, Tüketim vergileri.*

AGING SOCIETY AND TAX POLICY

Abstract

The increasing number of people aged 60+ in the world's population structure means that more different generations are living together than ever before. This transition in the demographic process affects the lives of everyone, young and old alike, and raises concerns that macroeconomic and social gains will diminish and it will result in the erosion of the welfare state. In terms of public finance, the main concern is that while public revenues will decrease, expenditures will increase, causing financing problems.

In this study, only the tax policy dimension of the aging of the society is addressed through a literature review, and answers are sought as to which concerns should be expressed and to what extent, and what should be done. The fact that the elderly dependency ratio is increasing day by day and that the issue is not sufficiently addressed in the context of tax policy increases the importance of the study. The conclusion is that the concern is appropriate, but each country's dimension is different, and countries should find solutions according to their own realities. This is because different country experiences do not make it possible to offer a standardized common solution to everyone on this issue.

Keywords: *Ageing, Public finance, Tax policy, Income tax, Consumption taxes.*

*Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü ÇANAĞKALE.
e-posta: murataydin@comu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-4868-1429>)

1. GİRİŞ

Geçtiğimiz yaklaşık 70 yıl boyunca, gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus artışı endişe yaratmıştır. Oysa doğurganlık oranındaki düşüş ve artan yaşam beklentisi artık gelişmiş ülkelerde genç nüfus yerine toplumsal yaşlanma endişesi yaratır hale gelmiştir. Bu endişe “yaşlıların yaşlanması” olarak da adlandırılmaktadır. Şimdilik bu durum sadece gelişmiş ülkelerin karşılaştığı bir endişe kaynağı olarak görülürken, yakın zamanda gelişmekte olan ve yükselen ekonomilerin de endişe kaynağı olacak gibi görünmektedir.

Toplumların yaşlanmasının ülkeler açısından endişe yaratmasının sebebi, makroekonomik ve sosyal boyutundan kaynaklanmaktadır. Çünkü nüfusun yaşlanması kamu gelir ve giderleri başta olmak üzere, işgücünün büyüklüğü, aile yapısı, kuşaklar arası ilişkiler, gelir ve servetin yeniden dağılımı, toplam işgücü arzı ve verimliliği, ücret, üretim, tüketim ve tasarruf, ekonomik büyüme gibi birçok konuyu etkileyebilecek niteliktedir. Bu nedenle nüfusu yaşlanan veya yaşlanacak ülkelerin genel olarak mali, ekonomik ve sosyal alanda düzenlemeler yapması gerekmektedir. Çünkü yaşlanan nüfus birçok ülkede, kamu maliyesinin sürdürülebilirliği konusunda endişe yaratır hale gelerek konunun incelenmesi gereksinimini doğurmaktadır. Vergi politikası ise burada güçlü, sürdürülebilir ve kapsayıcı çözümler geliştirebilecek yapısal itici bir güç alanı olup, yaşlanan toplum gibi çağın en acil sorunlarından birine kendi özelinde çözümler sunabilecek niteliktedir.

Bu çalışma kapsamında, konunun sadece vergi politikası boyutu ele alınarak var olan endişelerin haklılığı ya da haksızlığı, neler yapıldığı ya da neler yapılması gerektiği konusu incelenecektir. Konunun hem yaşlanmayı hem de vergi politikasını içermesi yani herkesin yaşamına dokunacak olması önemini oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında; önce yaşlanan toplum ve vergi politikası ile ilgili kavramsal çerçeve oluşturulacak, sonra yaşlanan toplumun kamu maliyesi üzerindeki etkisine değinilerek, çalışma konusu olan yaşlanan nüfus ile vergi politikası ilişkisi incelenecektir. Yaşlanan nüfus ve vergi politikası ilişkisi konusunda gelir vergisi, tüketim vergisi, servet vergisi, kamu harcamaları ve dikkate alınması gereken diğer hususlara yer verilerek, sonuç kısmında çözüm önerileri sunulacaktır.

2. YAŞLANAN TOPLUM

Nüfusun yaşlanması, artan yaşam beklentisi ve doğurganlık oranlarındaki düşüş dâhil olmak üzere pek çok faktörden etkilenecek hızlanmaktadır. Bu durum gelişmiş ülkeler için yeni bir durum değilken, son zamanlarda birçok gelişmekte olan ülke ve yükselen ekonomiler için yeni bir olgudur (Redonda vd., 2019: 1). Dünya büyük bir demografik geçiş sürecinden geçmekte, bu süreç içerisinde birçok ülkede hem nüfus artış hızı yavaşlamakta hem de nüfusun yaş yapısının değiştiği gözlemlenmektedir (Broniatowska, 2019: 179). Geçtiğimiz 50 yıl boyunca, dünyanın az gelişmiş bölgelerinde (üçüncü dünya ülkelerinde) nüfusun hızla artması, endişe verici bir gelişme olarak bilimsel politika tavsiyelerinin odağında yer alırken artık bu endişe yerini küresel yaşlanmaya bırakmıştır. Bu evrensel bir eğilim olmakla birlikte, şimdilik sadece “gelişmiş” toplumları ilgilendiriyor görünmesine (Höhn, 2008: 65) karşılık yakın gelecekte gelişmekte olan ülkeleri de ilgilendirecek hal alması beklenmektedir. Bu nedenle gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde yaşanan bu demografik geçiş sürecinin, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel etkileri ve sonuçlarının neler olabileceği tartışılır hale gelmiştir. Çünkü belki de hiçbir dönemde bu kadar çok kuşak bir arada yaşamamıştır (Tufan, 2016: 15). Yaşanan bu geçiş süreci genç, yaşlı ayrımı yapmaksızın herkesin hayatını, sosyal ilişkilerini ve ekonomiyi farklı şekillerde etkilemektedir (Duben, 2018: 1).

Demografik değişimin ekonomik etkileri üzerine tartışmalar 200 yılı aşkın bir süredir devam etmektedir. Bununla ilgili Malthus (1798: 6) “Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme” adlı çalışmasında, kontrol edilmediğinde nüfusun geometrik bir oranda, insanın geçiminin ise aritmetik bir oranda artacağını söylemiştir. Bu nedenle nüfus artışının besin maddelerinin artışından daha fazla artacağını ve kişi başına düşen besin miktarının azalacağını ifade etmiştir. Bu çalışma ile birlikte hızlı nüfus artışının, dünyanın kaynaklarını kırılma noktasının ötesine taşıyacağı, kitlesel açlığa ve ölüme yol açacağı varsayıldığından beri, gerek demograflar gerekse ekonomistler tarafından tartışılmaktadır (Bloom ve Canning, 2006: 1; Tufan, 2016: 50). Bu çalışma kapsamında ise nüfus artışından ziyade yaşlanan nüfusun mali boyutu özellikle de vergi politikası boyutu ele alınarak incelenecektir. Bunun için öncelikle yaş, yaşlı ve yaşlanma kavramları açıklanarak konunun anlaşılması hedeflenmektedir.

Yaş, birçok disiplinin ilgilendiği bir kavramdır. İnsan yaşamının seyri için genellikle biyolojik, psikolojik ve sosyal yaş arasında bir ayrım yapılmaktadır. “Biyolojik yaş” organizmanın doğum ve ölüm arasındaki gelişim evrelerini, “psikolojik yaş” zihinsel yaşı ya da kişisel sistemin evrelerini, “sosyal yaş” ise kişinin sosyal olarak

yapılandırılmış yaşam seyrindeki yerini, diğer bir ifade ile sosyal olarak sınırlandırılmış yaş evrelerinden ve yaş gruplarından birine ait olmasını ifade etmektedir (Kohli, 2013: 11). Yaşlılıkta, yaşın tanımındaki gibi 60 veya 65 yaş üstü kronolojik yaşam evresine sığdıramayacak kadar geniş bir kavramdır. Çünkü hem biyolojik hem psikolojik hem de bilişsel ve sosyal bileşenleri olan bir kavramı ifade etmektedir (Salur, 2018: 9). Bu nedenle yaşlılık, büyük ölçüde toplumlar tarafından oluşturulmuş bir olgu niteliğinde olduğu için hem zamansal hem de toplumsal olarak farklılıklar içerebilmektedir (İçli, 2016: 41). Ancak kronolojik, fizyolojik, biyolojik, psikolojik ve sosyal boyutları olan, organizmanın doğumundan ölüme kadar devam eden, kaçınılmaz bir büyüme ve gelişme sürecini tanımlamaktadır (Saygılı, 2017: 21; Arpacı, 2016: 2). Yaşlanma ise kişiden kişiye değişen birbirine bağlı çok sayıda fizyolojik, nörolojik ve psikolojik değişkenlerden etkilenen dinamik bir süreci ifade etmektedir (Canbeyli, 2018: 38). Buradaki yaşlanan nüfus olgusu, sürekli olarak düşük seyreden doğum oranı ve on yıllardır gözlemlenen ortalama yaşam süresindeki artıştan kaynaklanmaktadır (Höhn, 2008: 65).

Eski Yunan'da yaşam beklentisi 18 yaş iken, 1600'lü yıllarda Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde 33'e yükselmiş, 1950-1955'li yıllara gelindiğinde ise dünya'da doğumda beklenen yaşam süresi 47 yaş olmuştur. 2020-2025'li yıllara gelindiğinde beklenti yükselerek 73'lere çıkmış, 2095-2100 yılları arasındaki ise 82 olması öngörülmektedir (Mavili, 2020: 5; UNdata, 2022). Nüfusun giderek birçok ülkede yaşlanıyor olması beraberinde toplumsal yaşlanma riskini doğurmaktadır. Toplumların yaşlanması devletlerin yaşlanan nüfus için ekonominin her alanında olduğu gibi vergi politikası alanında da düzenlemeler yapmasını gerektirmektedir. Çünkü yaşanan bu demografik değişimi hem finanse etmek hem de yönlendirebilmek için vergi politikası alanında değişiklik kaçınılmaz görünmektedir. Ancak burada vergi politikasının bireysel çıkarlara hizmet edecek şekilde tasarlanmaması, bunun yerine toplumun kırılğan gruplarına¹ bir bütün olarak çeşitli faydalar sağlayan ilkelere odaklanması gerekmektedir (Begum ve Moment, 2019: 2).

3. VERGİ POLİTİKASI

Vergilerin amacı nedir? Vergilere gerçekten ihtiyaç var mıdır? Gelir elde edildiğinde, harcadığında ya da servete dönüştürüldüğünde neden vergi ödemek zorundayız? Bu soruları yanıtlamak için vergilerin gerçekte ne olduğunu ve toplumların neden onlarsız yapamadığını anlamak gerekmektedir. Çünkü insanların bireysel ihtiyaçları dışında kolektif ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçları ise bireysel olarak karşılamak oldukça zor, bazen de imkânsızdır. Eğer ıssız bir adada, tamamen kendi başına ve kendi kendine yetebilen bir kazazede olarak kendini kurtarabilen Robinson Crusoe olsaydık, doğal olarak vergi ödemeye gereksinim duymayacaktık. Ancak birkaç kişi bir araya gelip hayatlarını birlikte düzenlemeye çalışmaya başlar başlamaz şu soru ortaya çıkacaktır. Bu nasıl finanse edilecek? Örneğin, bir apartmandaki daire sahipleri asansörün bakımı, merdivenlerin temizliği, dış alanın bakımı, bir bina sigorta poliçesinin imzalanması gibi karmaşık yönetimi organize etmek zorundadırlar. Bunlar aynı zamanda tek bir daire sahibini değil, tüm daire sahiplerini etkileyen hizmetlerdir. Bu nedenle ortak hizmetlerin görülmesi ve finansmanının karşılanmasından tüm daire sahiplerinin ortak sorumluluğudur. Aynı şekilde, ödeme yapılabilmesi için mutabık kalınacak bir dağıtım anahtarına göre para, mal sahiplerinden toplanmalıdır. Kısacası, ortak bir girişimde bir araya gelen insanlar ve bu insan topluluğu tüm üyelerine fayda sağlayacak hizmetleri organize ve finanse etmelidir. Bu durum, bir topluluğu oluşturan insan sayısı çok büyük olduğunda da geçerlidir. Bu bir köy, büyük bir şehir, milyonlarca nüfusa sahip bir devlet, devlet toplulukları ya da devlet konfederasyonları olabilmektedir (Adam, 2013: 17-18).

¹ Literatürde; engelliler, yoksullar, yaşlılar, kadınlar, LGBT+lar, göçmenler gibi bazı gruplar sahip oldukları kültürel ve demografik özellikleri nedeniyle toplum içinde kırılğan bir grup olarak kabul edilmektedir (Arıca, Çakır ve Kağnıcı, 2023: 179). Yaşlılıkta yoksulluk hakkında doğru bilgi edinilmesi, yaşa göre ayrıştırılmış yoksulluk oranlarına ilişkin uluslararası uyumlaştırılmış bir veri tabanının bulunmaması nedeniyle engellendiğinin de düşünülmesine sebep olmaktadır. Hâlihazırda yaşlılar arasındaki yoksulluk oranlarına ilişkin kanıtlar, seçilmiş ülke veya bölge düzeyindeki çalışmalarla sınırlıdır. Mevcut en son rakamlara göre 60 yaş ve üzeri kişiler arasında yoksulluk oranı 2013 yılında Hollanda'da %2, 2012 yılında Çek Cumhuriyeti (Çekya)'nde %3 iken aynı yıl Avustralya'da %34'tür. Bu oran 2009 yılında Kore Cumhuriyeti'nde %50 gibi yüksek bir orandır. 2005 yılında Zambiya'da ulusal yoksulluk sınırının altındaki yaşlıların oranı ise %80'e kadar çıkmaktadır. Mevcut rakamlar, az gelişmiş ülkelerin geride kalmaya devam ettiği yoksulluk verilerinin mevcudiyeti ve karşılaştırılabilirliği açısından var olan kapsamlı boşlukları yansıtmaktadır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerinde 75 yaş üstü kişiler için yoksulluk düzeyi ortalama olarak %14,7 olup, bu oran 66-75 yaş arası kişilerin yoksulluk düzeyinden %3,5 daha yüksektir. "En yaşlılar", 80 yaş ve üzeri olup daha genç yaşlılara göre daha az çalışabilir durumdadır. Birikimlerini harcamış olma olasılıkları daha yüksek olup, yaşlarına uygun hem sağlık hem de uzun vadeli kişisel bakım hizmetlerine çok fazla gereksinim duyan grubu oluşturmaktadır. Küresel olarak, "en yaşlıların" sayısı genel olarak yaşlıların sayısından bile daha hızlı artmaktadır. Sonuç olarak, 80 yaş ve üzeri insanların oranı hemen hemen her yerde artmakta olup, en yaşlı üç kişiden ikisinin gelişmekte olan bölgelerde yaşayacağı, 2050 yılına kadar üç kattan fazla artarak 434 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir (UNDESA, 2015: 1).

Vergi ise burada daha iyi, daha güçlü ve daha kapsayıcı toplumlar inşa etmenin merkezinde yer almakta (Saint-Amans ve Perez-Navarro, 2021: 3), politik ekonomide her zaman merkezi rol oynamaktadır. Devletlerin ana faaliyetlerinden birisini oluşturup, yaptıkları diğer her türlü hizmet için gerekli bir koşul olmaktadır (Kiser ve Karceski, 2017: 76). Birçok hükümetin daha az gelir, artan harcamalar ve bunun sonucunda ortaya çıkan mali kısıtlamalarla başa çıkmak zorunda olduğu bir bağlamda, gelirin artırılmasında, kanun ve düzenin korunmasında ve kamu harcamalarına finansman sağlanmasında önemli işlev görmektedir (OECD, 2014: 30). Bu yüzden vergilendirmenin öncelikli amacı, vergi mükelleflerinden (vatandaşlar/işletmeler) devlete yeniden kaynak aktarmak suretiyle kamu harcamalarını finanse etmektir. Kamu gelirlerinin toplanması ve harcamaların yapılmasının genel amacı sosyal refahı en üst düzeye çıkarmaktır. Bu özellikle önemli piyasa başarısızlıklarının görüldüğü alanlarda (eğitim, sağlık hizmetleri, sosyal koruma, altyapı, kirlilik ve iklim değişikliği gibi) refahı artırıcı kamu malları için finansman sağlamayı içermektedir (European Union, 2020: 16-17). Vergi politikasının ekonomik istikrarsızlıkla mücadele etmek, fiziksel ve beşerî sermayeyi teşvik etmek, kaynak dağılımında etkinliği sağlamak gibi ekonomik amaçları da bulunmaktadır. Gelir ve servet dağılımında eşitsizliğin azaltılması ise sosyal amaçları arasındadır. Ayrıca vergilendirme kendi içinde maliyetli olup, çoğu durumda insanların karar verme süreçlerini (bir işe girerken, bir paket sigara alırken, dizel veya elektrikli araba alırken, ev kiralarken veya satın alırken, x veya y'ye para yatırırken) de etkileyebilmektedir. Bu yüzden vergi politikası ekonomik, sosyal ve mali amaçları gerçekleştirebilmede önemli bir güç konumundadır (Cliche, 2012: 1; European Union, 2020: 16-17; Şen ve Sağbaşı, 2015: 22-23). Düşük küresel büyüme, yavaşlayan verimlilik artışları, artan eşitsizlik, yaşlanan nüfus ve çevresel sürdürülebilirlik ihtiyacı gibi çağın en acil sorunlarından bazılarını cevap verebilecek niteliktedir (Saint-Amans ve Perez-Navarro, 2021: 10).

4. YAŞLANAN TOPLUMUN KAMU MALİYESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Dünya, yılda yaklaşık 76 milyonluk bir hızla yeni sakinler kazanmaktadır. 1950'li yıllarda 2 milyarın biraz üzerinde olan küresel nüfus bugün 8 milyar² geçmiştir. Bu artış yavaşlamakla birlikte, orta vadeli projeksiyonlar 2050 yılında dünyanın 9,1 milyar nüfusa sahip olacağını ve bu tarihte nüfus artışının yılda yaklaşık 34 milyon olacağını göstermektedir. Nüfus artışının neredeyse tamamı (%95) şu anda gelişmekte olan ülkelerde gerçekleşmektedir. Dünyanın en az gelişmiş 50 ülkesinin nüfusunun bu yüzyılın ortasına kadar iki katından fazla artması, bazı yoksul ülkelerin ise bu süre zarfında nüfuslarını üç katına çıkarması beklenmektedir. Buna karşın, gelişmiş ülkelerde nüfusun 1,2 milyar civarında sabit kalması ve bazı zengin ülkelerde ise azalması beklenmektedir. Dünya nüfusunun büyüklüğü değiştiği gibi yaş yapısı da değişmektedir. 60 yaşın üzerindeki insan sayısının 2050 yılına kadar üç katına çıkması ve neredeyse 1,9 milyara ulaşması tahmin edilmektedir. Bu yaşlanma düzeyinin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkması öngörülmektedir. Sanayileşmiş ülkelerde 60 yaş ve üzeri insanların oranının 2050 yılına kadar %20'den %32'ye çıkacağı, gelişmekte olan ülkelerde ise bu oranın %8'den %20'ye yükseleceği tahmin edilmektedir (Bloom ve Canning, 2006: 1-2).

Gelişmekte olan ülkelerde nüfus, sanayi ülkelerine kıyasla çok daha hızlı yaşlanmaktadır. Bugünün genç işçileri emekliliğe yaklaştıkça -2030 yılı civarında- dünyadaki yaşlıların %80'inin bugünün gelişmekte olan ülkelerinde yaşayacağı öngörülmektedir. Bunların yarısından fazlası Asya'da, dörtte birinden fazlası ise sadece Çin'de yaşayacağı tahmin edilmektedir. Bu ülkelerin yaşlılık sistemlerini hızlı bir şekilde geliştirmeleri ve hızlı demografik değişime dayanacak kadar dirençli hale getirmeleri gerekmektedir (James, 1995: 4). Ancak nüfusun yaşlanması karşısında yazılacak standart bir reçete olmayıp, yazılacak en iyi reçete her hastaya en uygun ilacın yazılması şeklinde olacaktır. Bu yüzden her ülke için geçerli standart bir öneride bulunmak mümkün görünmemektedir. Ancak bazı genel politika önerileri kuşkusuz yapılabilir (Hong ve Schneider, 2020):

- Nüfusun yaşlanması ile işgücü piyasasından ayrılanların sayısında yaşanacak artış, bunun işgücü piyasasına etkisi ile emekli olanların finansmanı gibi birçok konu, maliyetleri içeren uzun vadeli bir kamu maliyesi görüşüne ihtiyaç ortaya çıkarmaktadır. Özellikle kamu emekli maaşları, sağlık hizmet maliyetleri, uzun süreli bakım ve emekli yardımlarında yapılacak artışlar, bunların finansmanı noktasında artacak vergi yükü gibi hassas alanlarda erken uyumu gerekli hale getirmektedir.

² Dünya nüfusu, 8.107.186.500 <https://www.worldometers.info/tr/> (Erişim Tarihi:02.05.2024).

• Büzülme ekonomisinin üretkenlik ve büyüme üzerindeki potansiyel olumsuz etkisi, yapısal reform ve yenilik ihtiyacını vurgulamaktadır. Bu kapsamda işgücü piyasasında esneklik artırılmalı, yüksek üretkenlik artışını sağlamaya yönelik stratejiler (otomasyon, robotik ve yapay zekâ kullanımı dâhil) geliştirilmeli, yaşlanma ve emekliliğe ilişkin daha esnek bir bakış açısı sunulmalıdır.

Nüfusun ortalama yaşının artması özellikle başta gelişmiş ekonomiler olmak üzere demografik geçişin hız kazandığı birçok gelişmekte olan ekonomide kamu maliyesinin sürdürülebilirliği konusunda artan endişelere yol açmaktadır (Borrallo, Párraga-Rodríguez ve Pérez, 2021: 8; Crowe vd., 2022: 6; Beznoska ve Hentze, 2016: 77). Beznoska ve Hentze, Kundra vd., Zokalj, Lee vd., Okamoto, Sriyana, Park ve Hong yaptıkları çalışmalarda nüfusun yaşlanması ile çalışanlar azalacağı için bunun vergi tabanını azaltarak kamu gelirlerine olumsuz etkisi olacağını belirtmişlerdir. Miller ve Castanheria, Kitao, Kundra vd., Zokalji, Narthey, Heinanen, Pena, Lee vd. ise yaşlı bağımlılık oranında yaşanacak artışın kamu giderlerinde artışa neden olacağını ifade etmişlerdir. Çünkü emeklilik aylıkları, sağlık harcamaları, sosyal transferler ve yaşlı bakımı gibi birçok alanda harcamaların artması öngörülmektedir. Gerek kamu gelirleri gerekse kamu giderleri noktasında yaşanacak bu olumsuz gelişmelerse Chen, Zokalji, Narthey, Kaymak ve Dökmen tarafından bütçe açıkları olarak ele alınmıştır. Kamunun finansman noktasında yaşayacağı sıkıntı ise ülkelerin borçlanmaya yönelmesini gerektirebilecektir. Ono, Heinanen, Pena, Abd Rahman vd.'lerinin yapmış oldukları çalışmalar kapsamında ise kamu borçlanma konusu ele alınmıştır (Kaymak ve Dökmen, 2021: 466; Ko ve Kwon, 2015: 9; Gölçek ve Göde, 2023: 629-631).

Colin ve Brys (2019: 2) çalışmalarında, OECD'ye üye ülkelerde nüfusun hızla yaşlandığı, bunun da kamu harcamaları ve gelirleri başta olmak üzere önemli makroekonomik etkiler doğuracağını ifade etmişlerdir (Redonda vd., 2019: 1). Ayrıca nüfusun yaşlanmasının makroekonomik etkilerinin yanı sıra sosyoekonomik etkileri de ortaya çıkacaktır (Gölçek ve Göde, 2023: 614). İşgücünün büyüklüğünde bir azalma, aile yapısındaki değişim, yaşam düzeyinde farklılaşma, kuşaklar arası ilişkilerde değişim, yaşlı bağımlılık oranında³ bir artış ile gelir ve servetin yeniden dağılımında ortaya çıkabilecek bu durum sosyoekonomik etkilerden sadece bazılarıdır. Çünkü nüfusun yaşlanması ekonomiyi etkileyerek toplam işgücü arzı, verimliliği, ücret, üretim, tüketim, tasarruf, ekonomik büyüme ve gelir dağılımı gibi birçok alana da yansımaları olacaktır (Üstün, 2017: 8; Redonda vd., 2019: 1; Samorodov, 1999: 4). Nüfusun yaşlanması ilk olarak daha yaşlı toplumlar oluşturacak, özellikle emeklilik ve sağlık alanlarında daha fazla devlet harcaması talep edilmesi gereksinimini doğuracaktır. İkinci olarak, yaşam döngüsü boyunca gelir, tasarruf ve tüketim kalıplarındaki zamanlar arası değişiklikler vergi geliri üzerinde önemli bir etkiye sahip olacaktır. Bu nedenle nüfusun yaşlanması kamu maliyesi üzerinde iki kat baskı yaparak harcamaları artıracak ve vergi gelirlerini ise azaltabilecektir (Borrallo, Párraga-Rodríguez ve Pérez, 2021: 8).

Kamu maliyesi üzerinde yaşanacak baskı nedeniyle birçok hükümet, emeklilik yaşını yükselterek, malulen emeklilik ve işsizlik yardımları gibi erken emeklilik yollarını sınırlandırarak, yaşlıları daha uzun süre çalışmaya teşvik etmek gibi politika reformları uygulamaya koyacak ya da koymaya çalışacaktır. Bu politikaların arkasındaki varsayım, ileri yaşlarda istihdam oranlarının artmasıyla gelir vergisi gelirlerinin artacağı, iş dışı yardımlara yapılan harcamaların azalacağı ve yaşamın ilerleyen dönemlerinde yaşam ve bakım maliyetlerini karşılamak için devlete olan bağımlılığın azalacağı öngörüsüdür (Samorodov, 1999: 2). Nüfusun yaşlanmasının hükümet harcamalarıyla ilgili olan kısmı, ekonomi literatüründe geniş bir şekilde ele alınırken, vergilere ilişkin kısmı nispeten araştırılmamıştır (Borrallo, Párraga-Rodríguez ve Pérez, 2021: 8; Beznoska ve Hentze, 2016: 81). Bu da yaşlanan nüfus için vergi politikası konusunun önemini daha da artırmaktadır.

5. YAŞLANAN TOPLUM VE VERGİ POLİTİKASI İLİŞKİSİ

Vergilendirme, bazı davranışları etkilemek ya da var olan bazı sorunları ele almak için kullanılan kilit politika araçlarından birisidir (Redonda vd., 2019: 4). Kilit politika aracı olarak rol oynadığı alanlardan birisi de kuşkusuz toplumların yaşlanması ile ortaya çıkacak yeni durumdur. Çünkü toplam nüfus içinde yaşlı nüfusun artması öncelikle nesiller arası vergi katkısı⁴ dengesizliğine yol açacak (Begum ve Moment, 2019: 3) ve çalışmayacak olanlardan kaynaklı gelir vergisi kaybı yaşanabilecektir. Vergi türleri (gelir, servet ve harcamalar üzerinden)

³ Yaşlılık/çalışma yaşı demografik oranı, 20-64 yaş arası olarak tanımlanan çalışma çağındaki her 100 kişi başına 65 yaş ve üzeri bireylerin sayısı olarak tanımlanmaktadır (OECD Data, 2023).

⁴ Emeklilik sisteminin sürekliliği, her çalışan kuşağın kendisinden önce çalışan emekli ve yaşlı kuşak ile dayanışmasına dayanmaktadır. Bu ise çalışanlar tarafından artık işgücü piyasasında aktif olmayan, çalışmayan yaşlı nüfus için yapılacak kamu harcamalarına katılım ile mümkündür (Kapar, 2005: 6).

arasında değişim söz konusu olacak, sağlık harcamalarındaki artış ve bu artışın finansmanı gündeme gelecektir. Sağlıklı iken kayıt dışı çalışıp yaşlanınca artık çalışamayanların oluşturduğu kesimin finansmanı daha da önem kazanacaktır. Daha sağlıklı yaşlanmak⁵ için uygulanacak yönlendirici vergi politikaları, nüfusun yaşlanması ile işgücünün yerini dolduracak teknolojinin vergilendirilmesi, yaşlanan nüfusun vergi ödeme ve benzeri davranışlardaki dijitalleşmeye uyum sorunu, yaşlı yoksulluğunun giderilmesinde vergi harcamaları, vergi uyumu, vergi ahlakı gibi birçok konu daha da önem kazanacaktır.

5.1. Yaşlanan Toplum ve Gelir Vergileri İlişkisi

Avrupa ülkelerinde, kamu sektörü finansmanının ana kaynaklarını gelir vergileri, mal ve hizmet vergileri, emlak vergileri ve sosyal katkılar oluşturmaktadır. Bunların her birinin değişen yaş demografisinden etkilenmesi muhtemeldir (Cylus vd., 2020: 190). Ancak bu etki her ülkenin kendi özelinde değişebilmektedir. Bu yüzden yaşlanmanın vergi gelirleri üzerindeki etkisine bakıldığında ülkeden ülkeye farklılaştığı görülmektedir (Beznoska ve Hentze, 2016: 77). Örneğin Japonya'daki nüfus yapısı diğer ülkelerdeki nüfus yapılarına göre çok daha hızlı yaşlanmaktadır. 65 yaş ve üzeri nüfusun oranı 1975 yılında sadece %7,9 iken 2021 yılında bu oran %28,8 olmuştur. Azalan doğum oranı ve artan ortalama yaşam süresi bu eğilimi daha da ileriye taşımaktadır. Bu durumsa Japon toplumu için ciddi sorunları beraberinde getirmektedir. Mevcut sistemde, yaşlanan nüfusun giderek artan emeklilik ve tıbbi bakım giderlerinin ağır yükü, giderek azalan çalışan nüfusun sırtına yüklendiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla, bu ciddi demografik değişime uyum sağlayacak yapısal reformları, özellikle de vergi reformlarını acil bir politika konusu haline getirmektedir. Burada vergi matrahlarının doğru seçimi önemli bir konu olmaktadır. Bu seçim, tasarrufların ve ekonomik büyümenin seyri, ekonomik verimlilik düzeyi ve refahın nesiller arasındaki dağılımı üzerinde önemli etkiler doğurmaktadır (Okamoto, 2007: 91-92; OECD, 2023).

Japonya'da olduğu gibi Yeni Zelanda da nüfusu önümüzdeki 50 yıl içinde önemli ölçüde yaşlanması, 80 yaşın üzerindeki insanların oranının ise ayrıca artarak buna "yaşlıların yaşlanması" eşlik etmesi beklenmektedir. Bu yaşlanmanın, kazançlardan elde edilen gelir oranında bir azalmaya ve süper emeklilik de dâhil olmak üzere sosyal yardım ödemeleri şeklindeki gelir oranında bir artışa yol açması muhtemeldir. Gelir kaynaklarındaki bu yapısal değişiklik, farklı yaş gruplarındaki bireyler arasında farklı harcama kalıplarının varlığı ile birleştiğinde, vergi gelirlerinin yapısında bir değişikliğe yol açması beklenmektedir (Creedy vd., 2009: 2). Çünkü nüfusun yaşlanması birçok ülkede kayıtlı işgücü piyasasında aktif olan kişi sayısındaki azalmanın bir sonucu olarak doğrudan vergi gelirlerini azaltabilecek gibi görünmektedir. Örneğin, OECD ülkelerindeki vergi sistemleri emek geliri üzerinden alınan vergilere yöneldiğinden, işgücündeki azalma kişisel gelir vergilerini ve sosyal güvenlik katkı paylarını önemli ölçüde azaltabileceği ifade edilmektedir (Colin ve Brys, 2019: 5-6). Prammer (2019: 1)'in Avusturya'yı ele aldığı çalışmasında oluşturduğu üçlü senaryodan birisine göre bu düşüşün kişi başına düşen gelir vergisi gelirlerinde ve sosyal güvenlik katkı paylarında %10'a kadar olabileceği şeklindedir.

Nüfusun hızla yaşlanması nitelikli işçi sorunu, azalan üretkenlik⁶, daha yüksek işgücü maliyeti, ücret artışları ve azalan uluslararası rekabet gibi başka sorunları da beraberinde getirebilecek niteliktedir. Örneğin yüksek net göçün bir sonucu olarak Almanya'da nüfus ve dolayısıyla çalışma çağındaki insan sayısının artmakta olduğu ifade edilmektedir. Ancak sadece birkaç yıl içinde demografik eğilimin tersine döneceği, nüfus ve özellikle de istihdam edilen kişi sayısının azalacağı, nüfusun yaşlanması ile de gelir vergisi gelirlerinin düşerek tekrar kamu maliyesi açısından büyük zorluklara yol açacağı öngörülmektedir. Bir simülasyon hesaplamasına göre de 20 yıl içinde yıllık gelir vergisi geliri 18 milyar Avro'ya, fiyatlara göre ayarlandığında bugüne kıyasla neredeyse %7 daha düşük olacağı belirtilmektedir (Beznoska ve Hentze, 2016: 77). Benzer şekilde yaşlanan nüfusun ABD ekonomisi

⁵ Sağlıklı yaşlanma, yaşlılıkta refahı mümkün kılan fonksiyonel yeteneklerin geliştirilmesi ve sürdürülmesi sürecidir. *Anahtar Terimler: İşlevsel yetenek*, insanların değer vermek için sebepleri olan şeyleri yapmalarını ve olmalarını sağlayan, yeteneklere sahip olmakla ilgilidir. Her biri çevresel faktörler tarafından geliştirilebilen (veya kısıtlanabilen) beş temel işlevsel yetenek alanı vardır. Bunlar: temel ihtiyaçları karşılama; öğrenme, büyüme ve karar verme; hareketli olma; ilişki kurma ve sürdürme ve topluma katkıda bulunma becerileridir. *İşsel kapasiteyi* ve işlevsel yeteneği destekleyen ve sürdüren ortamlarda yaşayabilmek sağlıklı yaşlanmanın anahtarıdır. *İşlevsel yetenek*, bireyin işsel kapasitesinden, ilgili çevresel özelliklerden ve bunlar arasındaki etkileşimden oluşur. İşsel kapasite, bir kişinin yararlanabileceği tüm zihinsel ve fiziksel kapasiteleri kapsar ve yürüme, düşünme, görme, duyma ve hatırlama yeteneklerini içerir. İşsel kapasite düzeyi, hastalıkların varlığı, yaralanmalar ve yaşa bağlı değişiklikler gibi çeşitli faktörlerden etkilenir. *Ortamlar*; ev, toplum ve daha geniş anlamda toplumu ve bunların içindeki yapıyı çevre, insanlar ve ilişkileri, tutumlar ve değerler, sağlık ve sosyal politikalar, bunları destekleyen sistemler ve uygulanan hizmetler gibi tüm faktörleri içerir (WHO.INT, 2019: 1).

⁶ Bazı araştırmacılar, nüfus yaşlandıkça üretkenlik artışının yavaşlayacağını ve kısmen yaşlı işçilerin genç işçilerden daha az üretken olabileceği için ekonomik büyümeyi daha da azaltacağını savunmaktadır. Bu konudaki araştırmalar ise karışıktır (Boyd, 2019: 13).

üzerindeki etkisi, devlet bütçesi yoluyla ek etkiler dikkate alınmasa bile önemli olduğu, yaşlanan nüfusun olmadığı modelin sonuçlarıyla karşılaştırıldığında, kişi başına düşen Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYH)'nın 2040 yılında %6,1 ve uzun vadede %7,8 oranında azalacağı öngörülmektedir (Nishiyama, 2013: 49).

Nüfusun yaşlanmasıyla birlikte gelir vergisi gelirlerinin azalacağı şeklinde bir bakış açısını ise her ülke açısından genellemek mümkün değildir. Bunun nedenleri;

- Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde dolaylı ve dolaysız vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki ağırlığının farklı olmasıdır. Dolaysız vergilerin ağırlıklı olduğu gelişmiş ülkelerde gelir vergisinde yaşanacak bir kayıp ciddi bir sorun yaratabilecek niteliktedir. Oysa dolaysız vergiler yerine dolaylı vergilerin ağırlıklı olduğu gelişmekte olan ülkelerde yaşanacak bir kayıp önemli olmayabilecektir.

- Japonya gibi bazı ülkeler göç politikasına karşı kapalı ve muhafazakâr (ikinci ABE iktidarına kadar) bir politika izlerken (Erkan, 2022: 2498), Türkiye gibi sürekli göçe açık ülkelerde durum daha da farklıdır. Bu da çalışan nüfustaki azalışın her ülkede benzer olmayabileceği anlamına gelmektedir.

- Gelir kaybı yaşanacağı ifade edilirken, sanki nüfusun yaşlandığı ülkelerde yaşlanan veya emekli olan insanların tekrar çalışmayacağı şeklinde bir algı oluşmaktadır. Oysa yaşanan ekonomik sıkıntılar, politik kaygılar ile alınan erken emeklilik kararları, sağlıklı yaşlananların varlığı ve emekli aylıklarının düşüklüğü gibi birçok görünürde neden insanların tekrar çalışmayı tercih ettiğini göstermektedir. Birçok ülkede yaşanan durum da bunu (Tablo 1) özetlemektedir.

Tablo 1. 65 Yaş Üzeri Çalışanlar Yüzdesi (%) (2021)

Ülkeler	(%)	Ülkeler	(%)	Ülkeler	(%)	Ülkeler	(%)
Avustralya	15	Fransa	3,5	İrlanda	12,8	Kore	33,6
Belçika	2,8	Almanya	7,5	İsrail	20,8	Yeni Zelanda	25,1
Kanada	14	İzlanda	33,4	Japonya	25,6	Türkiye	11,3

Kaynak: (OECD.Stat, 2023).

OECD ülkelerinde 65 yaş üzeri çalışanların oranı %15,5'tir (OECD.Stat, 2023). Bu rakamlar ise Covid-19 pandemi sürecinin olduğu bir dönemi içermektedir. Bu da rakamların daha da yukarılarda olabileceği anlamına gelmektedir.

- Gelecekte reel ücretlerin ve emeklilik maaşlarının artacağını öngören uzun vadeli bir senaryo ise hiç dikkate alınmamaktadır (Prammer, 2019: 1). Bütün kurgular gelecekte durumun bundan daha da kötü olacağı üzerinedir.

- Emekli kişilerin tekrar işgücüne katılarak gelir, servet ve harcamalar üzerinden vergilendirilebileceği ve sosyal güvenlik sistemine ek katkılar yapabileceği göz ardı edilmektedir. Ayrıca emekli olan kişilerin çalışma yaşamları boyunca sağladıkları katkıların karşılığını almaya çalıştıkları da ihmal edilmektedir.

- Hep işgücü kaybindan dolayı gelirin azalabileceği üzerinden tartışma yapılmaktadır. Creedy vd. (2009: 21) yaptıkları çalışmada Yeni Zelanda da önümüzdeki 40 yıl içinde nüfusun yaşlanması (nüfus büyüklüğü sabit tutulmakta) kişisel gelir vergisi ve mal ve hizmet gelirleri üzerindeki etkisini değerlendirmişlerdir. Değerlendirmelerinin sonucunda literatüre uygun bir sonuca ulaşmamışlardır. Çünkü emekli sayısının toplam nüfus içindeki payındaki artışın toplam gelirleri azaltması, tüketilen miktarı artırması beklenirken, durumun hiç de böyle olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Yaş-kazanç profillerinin 45-54 yaş grubunda bir kazanç zirvesi ortaya koyması ve önümüzdeki 40 yıl boyunca nüfusun beklenen ortalama yaşının bu yaş grubundan geçmesi nedeniyle, gelirleri artan genç bireylerin yaşlı bireylerin azalan gelirlerini yaklaşık olarak dengelemesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Burada da görüldüğü üzere yaşlılık esnasında azalan gelirin, geliri artan bireyler tarafından dengelenme olasılığı da bulunmaktadır. Bu nedenle nüfusun yaşlanmasının her ülkede doğrudan gelir kaybına neden olacağını ifade etmek pek de mümkün görünmemektedir. Hatta genel literatürün aksine Gölçek ve Göde (2023: 614) Türkiye üzerine yaptıkları çalışmada, nüfusun yaşlanması medyan yaşta meydana gelen %1'lik bir artış neticesinde, GSYH içinde vergi gelirlerinin payını %2,71 oranında artıracığını ifade etmişlerdir.

Nüfusun yaşlanmasının gelir vergisini düşüreceği endişesi ülkelere göre ifade edildiği üzere farklılık gösterebilmektedir. Ayrıca nüfusun yaşlanması ile dikkat edilmesi gereken başka sorunlar da vardır. Örneğin, emekli olan bir kesimin tekrar kayıt altına girmeden çalışması ya da işletmelerin yaşlıları daha düşük ücret ile çalıştırma arzusu gösterilebilir. Çünkü emekli olduğu için bir aylık aldığı ve sağlık güvencesine sahip olduğu için bazı ülkelerde (örneğin Türkiye’de) işletmeler vergi ve prim yüküne katlanmamayı tercih edebilmekte ve emeklileri düşük ücret ile çalıştırabilmektedir. Bu konudaki denetim yetersizliği, birçok emekliyi düşük gelirinden dolayı yaşam mücadelesi içinde kayıt dışı istihdama yönlendirebilmekte, bu durum ise beraberinde hem ücret yapısını hem de işsizlik sorununu gündeme getirmektedir (Sarıca, 2006: 71). Bunlarında dışında emeklilerin işverenler tarafından istismar edilmesi sorunu da yaşanabilmektedir. Ancak kayıt dışı istihdam bağlamında elde edilen ücret/maaş gelir vergisi kapsamında vergilendirilemezken harcamaya ya da servete dönüştüğünde vergilendirilmesi söz konusudur. Ayrıca geliri yetmediği için yardıma gereksinim duyan bir kesimin kayıt dışı çalışması ile sağladığı gelirden kaynaklı devlet yardımına başvurmuyarak yine kamuya gelir bağlamında katkı sağlaması da mümkündür.

Nüfusun yaşlanması karşısında gelir vergisinde yaşanacak kayıp noktasında çözüm önerilerinde bulunmak gerekirse;

- Nüfusun yaşlanması, ekonomik davranışları değiştirebilecek niteliktedir. Eğer insanlar yaşlılıkları esnasında da sağlıklı ve aktif kalabilirlerse, topluma katkıda bulunmaları için daha büyük bir alan oluşacaktır. Zira pek çok insan ileri yaşlarda ücretli işlerde çalışmaya devam etmektedir. İşgücü verimliliği, insanlar yaşlandıkça farklı iş türleri için değişen derecelerde farklılaşmaktadır. Örneğin, fiziksel olarak çok fazla çaba gerektirmeyen işler, daha uzun yıllara dayanan deneyimle birlikte üretkenlik artışı yaratabilecek niteliktedir. Aslında önemli ölçüde fiziksel çaba gerektiren işler ile gerektirmeyen işler arasında ayırım yapılmassa bile, ampirik kanıtlar, ortalama olarak birçok insanın ileri yaşlarda çalışmaya devam etmek için önemli sağlık kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle kilit soru, birçok yaşlı insanın hâlihazırda ekonomiye ve topluma tanınmayan şekillerde katkıda bulunup bulunmadığıdır. Örneğin, gayri resmi bakım verme genellikle yaşlı insanlar tarafından yapılmaktadır. Kayıt dışı bakıcılar, ulusal istihdam istatistiklerinde ücretli işçilerle aynı şekilde hesaba katılmamaktadır. Eğer hesaba katılmış olsalardı, yaşlı insanlar için istihdam oranlarında önemli bir artış olacaktı, yaşlıların topluma yeterince katkıda bulunmadığına dair yaş ayrımcı algılar değişebilecekti. Portekiz’de, kayıt dışı bakıcılar diğer işler gibi hesaba katıldığında, 55 yaşın üzerindekiiler arasında istihdam oranlarında yaklaşık %13 puanlık bir artış olması öngörülmektedir. Benzer şekilde İspanya’da yapılan bir araştırmada da gayri resmi bakımın ekonomik değerinin GSYH’nin %2’sini aştığı tahmin edilmektedir (Cylus vd., 2020: 190-191).

- Hükümetlerin emeklilik sisteminin sürdürülebilirliği noktasında ya da gelir üzerinde alınacak vergilerdeki kayıp noktasında kayıt dışılık konusuna ciddi bir şekilde eğilmesi gerekmektedir. Çünkü kayıt dışılık maliye politikasının etkinliğini önemli ölçüde engellemektedir. Büyük bir kayıt dışı sektör vergi tabanlarını daraltmakta ve dolayısıyla vergi oranlarını artırma baskısı yaratmaktadır. Ayrıca vergi yükü vergi ödeyenlere yüklendiğinden kayıt dışılık yatay eşitlik ilkesini de ihlal etmektedir. Kayıt dışılık konusu yaşanan toplumlar bağlamında tekrar ele alınması gerekir hale gelmektedir. Çünkü kayıt dışılık, emeklilik planı katkı paylarını önemli ölçüde azalttığından, yenileme oranlarını (emeklilik hakları/emeklilik öncesi kazançlar) ciddi ölçüde düşürmektedir. Buna karşılık, düşük bir kapsama oranı (kayıt dışılığın yanı sıra) orantısız bir şekilde yoksulları etkilemekte ve dolayısıyla eşitsizliği de yoğunlaştırmaktadır (Redonda vd., 2019: 10-11). Bu yüzden eğer kayıt dışı istihdam boyutu oldukça düşük seviyelere çekilebilirse bu durum nüfusun yaşlanmasının doğuracağı gelir vergisi kaybı ile sosyal güvenlik sistemindeki baskıyı azaltabilecek gibi görünmektedir.

- Nüfusun yaşlanmasından kaynaklı işgücü kaybı ile oluşacak gelir vergisi kaybı noktasında bir başka bakış açısı ise kadın işgücünün de üretim sürecine daha fazla sokularak oluşacak kaybın çözülebileceğidir. Bu konuda yine Japonya örnek olarak gösterilmektedir (Redonda vd., 2019: 5-6). Kadınların işgücüne katılım oranlarını vermek gerekirse Tablo 2’deki gibidir.

Tablo 2. Kadınların İşgücüne Katılım Oranı (%) (2023)

Ülkeler	%	Ülkeler	%	Ülkeler	%	Ülkeler	%
Solomon Adaları	82,73	Avustralya	61,52	ABD	56,51	Ürdün	14,05
Madagaskar	82,58	Kanada	61,41	Japonya	54,85	Irak	11,38
Burundi	78,78	Almanya	56,45	Yunanistan	45,19	Yemen	5,1
Mozambik	78,42	İsviçre	61,28	Türkiye	35,35	Afganistan	4,83

Kaynak: (theglobaleconomy.com, 2024a).

2023 yılı itibariyle 178 ülke bazında yapılan çalışmada kadınların işgücüne katılım oranı %51,07'dir. En yüksek kadın katılımı %82,73 ile Solomon Adaları'nda iken en düşük katılım %4,83 ile Afganistan'dadır (theglobaleconomy.com, 2024a). Burada ilgi çekici nokta Afganistan'la ilgili verideki değişimdir. Çünkü kadınların işgücüne katılım oranı 2017 yılında %21,23 iken 2021 yılında %14,79'a, 2022 yılında %5,1'e ve 2023 yılında ise %4,83'e düşmüştür. Bu da aslında bir ülke için iyi olabilecek bir düzenlemenin başka bir ülke için çok da gerçekçi olmayabileceği anlamına gelmektedir (theglobaleconomy.com, 2024b).

Yaşlanan nüfus ile işgücü arzında yaşanabilecek bir düşüş, işletmelerin daha fazla sermayeye yönelmesini beraberinde getirebilecektir. Bu durum aynı zamanda yaşlanmanın olumsuz doğrudan gelir etkisini bir dereceye kadar telafi edebilecek nitelikte olup ortalama ücret seviyelerinde bir artışta doğurabilecektir. Nüfusun yaşlanması, bazı ülkelerde ekonominin otomasyonu ve dijitalleşmesi ile eş zamanlı olarak gerçekleşeceği beklenmektedir. Bu noktada teknolojik yenilikler işgücündeki azalmaya çözüm sunabilecek nitelikte görünmektedir. Bununla birlikte ekonominin otomasyonu, vergi karışımında genellikle yüksek oranlarda alınan işgücü vergilerinden, genellikle daha düşük oranlarda alınan sermaye vergilerine doğru bir kayma anlamına da gelmektedir (Colin ve Brys, 2019: 5). Ancak Colin ve Brys'in ifade ettiği, nüfus yaşlanması ile ekonominin otomasyon ve dijitalleşmesinin aynı anda gerçekleşeceği ifadesi kuşkusuz gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayrımı dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü her ülkede yaşlanma ile paralel otomasyonun gerçekleşmesini beklemek mümkün değildir. Bu da işgücü vergilerinin her ülkede sermaye vergilerine kaydırılmasının mümkün olamayabileceği anlamına gelmektedir.

5.2. Yaşlanan Toplum ve Tüketim Vergileri İlişkisi

Nüfusun yaşlanması, gelir vergisi gibi tüketim vergilerini de etkilemektedir. Çünkü insanlar orta yaşa geldiklerinde tüketim davranışları zirve yapma eğilimindeyken, yaşlandıklarından bu eğilim düşmektedir. Tüketim, gelirle benzer bir model izlemekte ancak tüketim düzleştirme⁷ davranışının bir sonucu olarak zaman içinde daha sabit hale gelmektedir. Bireyler işgücüne katıldıkça hem gelirleri hem de net servetleri muhtemelen artmaktadır. Bireyler emekli olduklarında, gelirleri genellikle önemli ölçüde düşmekte ve emeklilikten sonra tasarruf yapmazlarsa veya azalan tasarruf oranları nedeniyle net servetleri azalabilmektedir. Bu nedenle tüketim vergisi yükleri, hane reisinin 70 yaş ve üzerinde olduğu hanelerde genel olarak düşmektedir. Sonuçlar, harcama yüzdesi olarak sunulduğunda da benzer olup en yaşlı haneler için tüketim vergisi yükünde önemli bir düşüş meydana gelmektedir. Ancak nüfusun yaşlanmasının tasarruf ve tüketim dolayısıyla vergi gelirleri üzerindeki etkisi belirsizdir. Yaşlanmanın bir sonucu olarak refah sistemi üzerindeki mali baskı, orta yaşlı bireylerin tasarruflarını artırmalarına ve tüketimlerini ertelemelerine neden olabilecek niteliktedir (Colin ve Brys, 2019: 11).

Creedy vd. (2009: 21) yaptıkları çalışmada Yeni Zelanda da gelir ve tüketim kalıpları, tüketilen gelir oranının emekliliğin ilk on yılında (65-74 yaş) artıyor gibi görünmesine rağmen bunun sürekli olmadığını ifade etmişlerdir. Daha yaşlı emekli yaş gruplarında, özellikle de 85 yaşın üzerindekielerde tasarruf oranı artma eğilimindedir. Tasarrufun yaşam döngüsü hipotezinin öne sürdüğü gibi, Japonya'nın toplam hane halkı tasarruf oranı, nüfusu yaşlandıkça azalma eğilimi göstermektedir. Bu nedenle, yaşlanan bir toplumda, sermaye birikimini artıran vergi politikaları gerekmektedir. Okamoto (2007: 108)'nin yaptığı çalışmanın sonuçlarına göre, tüketim vergisinin sermaye birikimini diğer vergi rejimlerinden daha fazla teşvik ettiği ve yaşlanan bir nüfusta meydana gelen

⁷ Tüketim düzleştirme (yumuşatma), hayatımızın farklı aşamalarında harcama ve tasarruf arasında uygun bir denge sağlayarak, yaşam standartımızı optimize etme uygulamasıdır (Kenton, 2021)

tasarruf kaybının bir kısmını dengelediğidir. Japonya’da sermaye oluşumunun teşvik edilmesi gerekiyorsa tüketim vergisinin toplam vergi gelirinin daha büyük bir bölümünü kapsamı arzu edilmektedir. Japonya için tüketim vergilerinin artırılarak, faiz gelirleri üzerindeki vergilerin düşürülmesi önerilmektedir. Ayrıca tüketim vergisi oranının yükseltilmesinde siyasi zorluklarla karşılaşıldığında, veraset vergisi önemli bir rol oynayabileceği ifade edilmektedir (Gölçek ve Göde, 2023: 630; Okamoto, 2007: 108). Braun ve Joines Japonya için yaptıkları çalışmada eğer mali sistemde reformlar yapılmazsa, nüfusun yaşlanmasından kaynaklı baskının ortadan kaldırılması için tüketim vergisi oranının %37’ye çıkarılması gerektiği belirtilmektedir (Gölçek ve Göde, 2023: 630). Ayrıca tüketim modelinin enerji, ev işleri, sağlık ve eğlence hizmetleri gibi yaşlılar için daha uygun olan mallara doğru kaydırılabileceği de vurgulanmaktadır. Ekonominin arz tarafı bileşiminin de buna paralel olarak değişmesi, hizmet sektörünün ise imalat sektörüne göre büyümesi öngörülmektedir (Aiyar, Ebeke ve Xiaobo Shao, 2016: 4-5).

Yaşlanan nüfus için gelir vergisinde olduğu gibi tüketim vergilerinde de bir genelleme yapmak mümkün görünmemektedir. Çünkü dolaylı vergilerin yüksek olduğu ülkelerde yaşlıların (ya da düşük gelirli grupların) yoğun olarak kullandığı mal ve hizmetlerde var olan vergiyi artırmak sadece sorunların daha da büyümesine neden olabilecektir. Çünkü yalnızca sabit bir gelire bağımlı olan yaşlılar (ya da asgari ücret veya biraz üstünde gelir elde edenlerin) ihtiyaç ve hizmet harcamalarını sürdürmekte zorluklarla karşılaşabileceklerdir. Genel olarak yaşlı yetişkinlerin genç çalışanlara kıyasla gelirlerinin daha yüksek bir oranını tükettiklerini ve hatta bazen sabit gelirlerinden daha fazlasını tüketmeleri gerekebileceğini de unutmamak gerekmektedir (Begum ve Moment, 2019: 2-3).

5.3. Yaşlanan Toplum ve Servet Vergileri İlişkisi

Yaşlanan nüfus ile artan yaşlı bağımlılık oranı devletin gelir ve tüketim vergileri dışında diğer vergilerini de etkileyebilecek niteliktedir. Ancak bu etkiler gelir ve genel satış vergilerinde olduğu kadar belirgin değildir. Ayrıca vergilerin kendileri daha küçük olduğu için değişikliklerin genel devlet bütçeleri üzerinde daha küçük bir etkiye sahip olması muhtemeldir. Bu tür vergilerden birisi de emlak vergisidir. Yerel nitelikteki emlak vergileri nüfusun yaşlanmasından etkilenebilecek bir özelliktir. Bu özellik her yerelde benzer şekilde değildir. Örneğin, ABD’de 2016 yılında eyalet hükümetlerinin öz kaynak gelirlerinin sadece %1,3’ünü ve vergi gelirlerinin %1,8’ini emlak vergileri oluşturmaktadır. Oysa New Hampshire eyaletinde bu oran vergi gelirlerinin %9,3’ünü oluşturmuştur. Bu da mevcut politikaların emlak vergisi gelirleri ve özellikle yaşlılar üzerindeki olumsuz etkilerini artırmaktadır. Çünkü ev değerleri yaş artıkça düşme eğiliminde olup yaklaşık 50 yaşından sonra, diğer şeylerin yanı sıra, yaşlı bireylerin servetlerinde de küçülme eğilimi anlamına gelmektedir. Mevcut nüfus anketi verilerine dayanarak emlak vergileri daha da düşecek gibi görünmektedir. Emlak vergilerinin ev değerlerinden daha fazla düşmesinin bir nedeni, çoğu eyaletin yaşlı vatandaşlar için ev sahibi muafiyetleri veya kredileri zorunlu kılmasıdır. Bazı eyaletlerde mülklerin ne zaman yeniden değerlendirilebileceğini düzenleyen karmaşık kuralların olması, bazen mülkün yeniden değerlendirilebilmesi için önce satış veya devrinin yapılmasını gerektirmektedir. Bu hükümler yaşlı ev sahiplerine önemli faydalar sağlayabilecek ve mülk satma teşviklerini değiştirebilecek niteliktedir. Sonuç olarak, mevcut yasalara göre ABD’de nüfusun yaşlanmasının emlak vergisi gelirleri üzerindeki etkisi muhtemelen olumsuz olacaktır (Boyd, 2019: 19-20).

Emlak vergisi olayın sadece kamusal boyutunu oluştururken, bir de olayın diğer boyutu yani yaşlı insanlar üzerinde olan sosyal etkisi söz konusu olacaktır. Emlak üzerindeki vergilerin artırılması, düşük gelirle ev sahibi olan yaşlı yetişkinler için ekonomik sıkıntılar doğurabilecektir. Genel olarak sabit bir gelirle yaşayan ve artan giderleri karşılamak için gelirlerini artırma olasılığı düşük olan yaşlı yetişkinler, aldıkları emeklilik yardımları veya emekli maaşları ile artan yaşam maliyeti ayarlamalarıyla karşı karşıya kalacaklardır. Sabit bir gelirle yaşayan yaşlı ev sahiplerinin, hükümetin emlak vergilerini artırmaya yönelik herhangi bir kararının onları evlerini terk etmeye zorlayacağı ve artık ikamet ettikleri ev için vergi ödemeye güçlerinin yetmeyeceği iddia edilmektedir. ABD’deki birçok eyalet krize yanıt olarak yaşlı ev sahiplerine destek sağlamanın yollarını bulmak için emlak vergisi indirimi yoluna gitmektedir. ABD bağlamında, bir eyalette artan emlak vergilerinin yaşlı ev sahiplerinin düşük emlak vergisi ilkelerinin benimsendiği diğer eyaletlere taşınmasına neden olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, yaşlı ev sahiplerinin zengin konutlarını genel tüketim için kullanılacak emeklilik tasarruflarının bir parçası olarak görmeleri halinde, emekli olduktan sonra konut servetlerini takas edebilecekleri ve tüketebilecekleri de ileri sürülmektedir. Bazı hükümetler de vergi indirimi politikasını benimseyerek emeklileri kendi bölgelerine çekebilecek niteliktedir.

Örneğin yakın zamanda İtalya'nın güney bölgesi Sicilya yönetimi, 10 yıl boyunca vergi ödemekten feragat etme niyetiyle insanları buraya yerleşmeye çekerek nüfusu artırmaya çalışmıştır. Yaşlı yetişkinler genellikle sosyal güvenlik yardımları ve emeklilik yardımları gibi sabit bir gelire bağlıdır. Her ne kadar yaşlı ev sahiplerinin konutlarına karşı büyük bir psikolojik bağlılık duydukları ve karşılayabildikleri sürece taşınmamayı tercih ettikleri düşünülse de vergilerdeki önemli artışlar yaşlı ev sahiplerinin konut servetlerini tasfiye etmelerine neden olabileceği ayrıca vurgulanmaktadır (Begum ve Moment, 2019: 2-3).

Yaşlanma burada da ifade edildiği üzere servet dağılımını değiştirebilecek niteliktedir. Zaten "Yaşam Döngüsü Hipotezi" de kişilerin sahip oldukları hayat standartlarını korumak, tüketimlerini sabit tutmak için gelirinin yüksek olduğu dönemde tasarrufunu artırdığını, yaşlandığında ise tasarrufunu azalttığını diğer bir ifade ile uzun vadeli planlamalar yaptığını belirtmektedir. Dünya'da 2050 yılına kadar olan süreçte 60 yaş üstü nüfusun yaklaşık %80'ninin gelişmekte olan ülkelerde olacağı, yaşlıların birçoğunun ise günümüzde sosyal güvenlik programına sahip olmadığı (%72) görülmektedir. Ancak bu durumu her yaşlı için benzer şekilde de yorumlamak mümkün değildir. Örneğin, ABD'de yaşlanmanın servet birikimini artırdığı, fakat bunun adil bir şekilde gerçekleşmediği, düşük servet sahipliğinin ise sonraki nesillere aktararak kendini tekrarladığı ifade edilmektedir. Japonya'da yaşla beraber servetin artması tüketim harcamasını azaltarak talep kaynaklı durgunluk yaratarak genç insanlar için hem iş potansiyelini hem de servet edinimini olumsuz etkilediği ifade edilmektedir. Servetteki bu eşitsizlik tüketim, tasarruf ve miras bırakma gibi birçok davranışı etkilemektedir. Bu yüzden en basitinden yaşlıların ihtiyaç duyduğu hem yeni ürünlerin hem de hizmetlerin gelişmesini sağlayacak yeni vergisel düzenlemelerin acilen yapılması gerekmektedir (Kenanoğlu ve Aydın, 2022: 762-765).

5.4. Yaşlanan Toplum, Kamu Harcamaları ve Vergi Politikası İlişkisi

Uzun ömürlülükteki kazanımlar haklı olarak kutlansa da nüfusun yaşlanmasıyla birlikte gelen politika endişeleri vardır (Cylus vd., 2020: 189). Gerçekten yaşlanma, ek emeklilik, sağlık ve uzun vadeli bakım harcamaları yoluyla kamu maliyesi üzerinde doğrudan baskı yaratacak gibi durmaktadır. Bu harcama kategorileri hâlihazırda OECD ülkelerinde birincil harcamaların üçte biri ile yarısını oluşturduğu ifade edilmektedir (Colin ve Brys, 2019: 6-7). Yaşlanan nüfusun sağlık harcamalarını artırması başlangıçta kamunun sadece harcama sorunu gibi görünse de eşitliğin diğer tarafını kamu gelirleri oluşturmaktadır. Kamunun en önemli gelir kaynağı ise vergilerdir. Bu da ister istemez vergi politikasını önemli bir konu haline getirerek tasarımı zorunlu kılmaktadır.

Genel olarak insanlar yaşlandıkça sağlık hizmetlerine olan ihtiyaç artmaktadır. Çünkü yaşlılıkla birlikte multimorbidite⁸ olasılığı yükselmektedir. Multimorbidite ise kişinin hem yaşam kalitesini bozmakta hem de sağlık harcamalarını artırmaktadır. Multimorbidite prevalansı (yaygınlık) ise belli yaş aralıklarına göre farklılaşmaktadır. 18-44 yaş grubunda %69 iken, 45-64 yaş grubunda %93, 65 üstünde de %98'lere kadar artış gösterdiği tespit edilmiştir (Nadir-Aykin, 2013: 36). Bu durum, yaşlanan nüfusun sağlık harcamalarındaki artış oranının daha genç yaş gruplarına göre fazla olacağı anlamına gelmektedir.

Kişi başına sağlık harcaması yaşla birlikte artma eğiliminde olmakla birlikte, bu artışın büyüklüğü ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Örneğin yapılan bir çalışmada, Macaristan'da ortalama 80 yaşındaki bir kişi, 2015 yılında 20 yaşındaki bir kişiye göre 16 kat daha fazla sağlık hizmeti tüketirken, Güney Kıbrıs'ta bu fark yalnızca 2,7 kat olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte, ülkeler ortalama olarak yaşlı insanlar için gençlerden daha fazla kişi başına harcama yapsa da nüfusun yaşlanmasının gelecekte sağlık harcaması eğilimleri üzerinde büyük bir etkisinin olması beklenmediği ifade edilmektedir. Her zaman olduğu gibi fiyatlar ve teknolojik yeniliklerin sağlık harcamalarının temel itici güçleri olmaya devam edeceği düşünülmektedir. Bu yüzden nüfus yaş yapısındaki değişikliklerin, ortalama bir Avrupa Birliği (AB) ülkesinde 2010 ile 2060 yılları arasında kişi başına ortalama yıllık sağlık harcaması artışına %1 puandan daha az etkide bulunacağını yönünde bir tespit yapılmıştır (Cylus vd., 2020: 189).

⁸ Çoklu hastalık durumu olup, bir kişide iki ve/veya daha fazla kronik durumun, hastalığın ya da belirtinin eşzamanlı bulunması durumu olarak ifade edilmektedir (Nadir-Aykin, 2013: 35)

Dünya Bankası verileri dikkate alınarak ülkeler gelir düzeylerine göre gruplandırılarak yapılan bir başka çalışmada ise bir önceki çalışmanın aksine 65 yaş üstü nüfusta meydana gelecek artışın 2030 yılında sağlık harcamalarını önemli ölçüde artıracığı belirtilmiştir. OECD'nin bir raporunda sağlık harcamalarının %40-50'sinin 65 yaş üstü grupta gerçekleştiği ifade edilmiştir. Bu oran 65 yaşın altındakilere göre 3 ila 5 kat daha yüksektir (Şenol ve Cansever, 2023: 267-270). Benzer şekilde Türkiye üzerine yapılan bir başka çalışmada ise yaşlı nüfusun sağlık harcamalarındaki payının 2015 yılında %9 iken, 2030 yılında %15, 2050 yılında ise %23 olmasının beklendiği vurgulanmaktadır (Bozkaya, 2017: 90). Burada görüldüğü üzere sağlık harcamalarında ister %1 isterse daha fazla artış olsun, ortaya çıkacak her yeni durum vergi politikasında ayarlamalar yapılarak finansman sorununun çözümünü gerektirecektir.

5.5. Yaşlanan Toplum ve Diğer Vergi Politikası Önerileri

Yaşlanan toplum ile düşünülmesi ve planlamalara dâhil edilmesi gereken bir başka nokta ise vergi politikasının yönlendirici yönüdür. Burada gerek caydırma gerekse özendirme yöntemlerine başvurulması gerekmektedir. Caydırma yöntemi ile belirli davranışların yapılmaması sağlanabilirken, özendirici yöntemler ile yaşlanan nüfus adına bazı olumlu davranışlar teşvik edilebilir (Göker, 2011: 22-23). Çünkü vergi politikasında yapılacak yönlendirici düzenlemeler ile sağlıklı yaşlanmanın yolu açılabilir. Özellikle sağlıklı beslenme özendirilerek sağlıksız beslenme caydırılabilir. Kültürel alanlarda yapılacak özendirmeler ile yaşlı insanların sosyal yaşama daha fazla katılmaları sağlanabilir. İletişim ve ulaşım gibi alanlarda yapılacak vergisel düzenlemeler ile yaşlıların gündelik yaşam içine daha fazla çekilmeleri sağlanarak pozitif katkılar sunulabilir. Emlak vergisi muafiyeti gibi avantajlar ile zor durumda kalan yaşlıların hem evlerini hem de sosyal çevrelerini değiştirmeleri engellenebilir. İnsanların yaşlılıkları esnasında yaşayabilecekleri birçok sorunun önüne geçmek adına vergisel teşvikler ile tasarruflarını artırmalarının yolu açılabilir. Özellikle sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı niteliğindeki bireysel emeklilik sistemi vergisel avantajlar ile teşvik edilerek yaşlılık dönemlerindeki gelirleri daha da artırılabilir (Işık vd., 2011: 25). Emeklilik yaşına yaklaşıldığında işgücü vergisi oranlarının düşürülmesi yoluyla yaşlı yetişkinler için uzun bir çalışma hayatı desteklenebilir. Ya da emeklilik sonrası tekrar çalışmak isteyenlere yönelik çalışan dostu vergi tasarımları yapılabilir. Yaşlı bakım hizmetleri noktasında yapılacak düzenlemeler ile bu alandaki işgücü açığı ya da hizmet kalitesi artırılarak, bireysel maliyetler aşağılara çekilebilir. Yaşlı yoksulluğuna vergi harcaması ile müdahale edilerek yaşam kalitesinin artırılması noktasında çözümler sunulabilir. Ancak burada varlıklı vergi mükellefinin ayırımının iyi yapılması gerekmektedir. Çünkü dünyanın birçok ülkesinde, bankacılık ve diğer sektörlerdeki düzenli yatırımlardan faiz ve temettü geliri gibi gelir elde edebilen varlıklı yaşlı yetişkinlerin de olduğu gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır (Begum ve Moment, 2019: 3-4). Bu sayede vergilendirmede adalet duygusunun da zedelenmeyerek, kamuya ekstra mali külfet yüklenmemesi sağlanabilir.

Yaşlanan nüfus için söylenebilecek bir başka şey ise vergi ahlakı ve vergi uyumu ile ilgilidir. Çünkü Vogel'in İsveç üzerine yaptığı çalışmada, vergi ahlakı konusunda yaş ile vergilendirme arasında pozitif bir ilişki bulunmuş, yaşlıların gençlere kıyasla vergi kaçırmaya daha az eğilimli oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Torgler'in Asya ülkeleri üzerine yaptığı bir başka çalışmada, bireylerin yaşı arttıkça vergi moralinin de arttığı tespit edilmiştir. Yine Torgler'in 30 ülke üzerine yaptığı bir başka çalışmada, yaş ilerledikçe vergi moralinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Gökbunur vd., Türkiye üzerine yaptıkları çalışmada ise yaşlı insanların yaptırım tehditlerine karşı daha duyarlı oldukları, dolayısıyla yaşlılık ile vergi morali ve uyumu arasında doğrudan bir ilişki olduğu ifade edilmiştir (Gölçek ve Göde, 2023: 629-630). Bu çalışmaları destekler nitelikte bir başka çalışmada da yaşlıların gençlere, kadınların erkeklere, ülke vatandaşlarının yabancılara göre daha yüksek vergi ahlakı sergiledikleri ortaya konulmuştur (Çelikkaya, 2020: 71). Bu nedenle vergi ahlakı, vergi uyumu gibi konuların da vergi politikası planlamalarına dâhil edilmesi gerekmektedir.

Dijitalleşme ise yaşlılıkta dikkate alınması gereken bir başka konuyu oluşturmaktadır. Çünkü vergi idarelerinin daha fazla dijitalleştiği bir çağda yaşlıların bunlara uyum sorunu hem bugün hem de gelecekte karşılaşılabilecek önemli bir sorun gibi durmaktadır. Dijitalleşmenin değişim ve yaygınlaşması neticesinde genellikle odaklanılan nokta bu değişimi kabul etme, onu kullanma ve uyum sağlama sürecidir. Olayın sosyolojik açıdan boyutuna daha çok odaklanılmaktadır (Uysal, 2020: 43). Oysa burada vergi idaresinin, vergi politikasının tasarımında yaşlılarında kolay uyum sağlayacağı dijital dönüşümlere odaklanması gerekmektedir. Nasıl sağlık alanında yaşlıların yaşam kalitesinin artıracak teknolojik gelişmelere odaklanılıyor ise vergilendirme alanından da bu tarz düzenlemelerin

yapılması gereksinimi doğmaktadır. Çünkü yaşlılık ile dijitalleşme sürecini ele alan bir çalışmada, yaşlıların teknolojik cihaz kullanımına tam hâkim olamadıkları, aile içi ilişkilerini olumsuz etkilediği, pandemi döneminde ise teknolojik tabanlı etkinlikleri ve gelişmeleri takip edemedikleri gibi bir sonuca ulaşılmıştır (Arıcı ve Bayram, 2021: 367). Bu da dijitalleşmeyi hem olağan hem de olağan dönemleri için vergilendirme alanında düşünülmesi gereken önemli bir konu haline getirmektedir.

Ülkeler düzeyinde, emeklilik gelirleri için farklı, tutarsız ve koordinasyonsuz vergilendirme kurallarından kaynaklı olarak mali adaletsizlikler söz konusudur. Bu sorun ayrıca uluslararası taşınabilir emekli maaşlarının ve diğer emeklilik tasarruflarının vergilendirilmesinde şaşırtıcı bir çeşitlilik, karmaşıklık ve tutarsızlığa neden olmaktadır. Bu nedenle, küresel emeklilik maaşlarının nasıl vergilendirileceği konusu ortak bir akıl çerçevesinde düzenlenmelidir. Ayrıca emeklilik gelirlerinin vergilendirilmesinde ulusal özerklik dikkate alınmalı, aynı zamanda çifte vergilendirmeden kaçınmak için iki taraflı kurallarla da düzenlemelere gidilmelidir. Kuşkusuz başarılı bir reform yaklaşımı, küresel emekliliğin vergilendirmesi için çok taraflı bir yaklaşım üzerinde anlaşmaya (örneğin AB düzeyinde) istekli olmaya hem ulusal düzeyde hem de uluslararası kuruluşlar düzeyinde koordineli bir vergi ve emeklilik politikası için ekonomik önerileri kabul etmeye hazır olma gereksinimi doğurmaktadır (Genser ve Holzmann, 2016: 24, 29). Bu yüzden yaşlanan nüfusa yönelik her türlü çözümün beraberinde getirebileceği yeni açılımların da dikkate alınarak uzun vadeli planlamaların yapılması gerekmektedir.

Vergi politikası başarısının burada maliye, para ve gelir politikalarının yanı sıra yapısal ve sosyal alanda yapılacak birbiri ile uyumlu birçok politikaya bağlı olduğunun unutulmaması gerekmektedir. Yoshino ve Miyamoto tarafından yapılan bir çalışma, bu durumu hatırlatır niteliktedir. Çünkü nüfusun yaşlanmasının mali teşviklerin etkinliğini zayıflattığı, yaşlanan ekonomilerde ne para politikasının ne de maliye politikasının etkili olacağı, aksine yapısal reform önlemlerinin daha etkili olacağı ifade edilmiştir. Bu konuda da Japon ekonomisi örnek olarak verilmiştir. Çünkü nüfusun yaşlanması esnasında Japonya ekonomisini toparlamak için para ve maliye politikalarının uygulandığı, bu makroekonomik politikaların geçici bir rahatlama getirmiş olsa da Nakahigashi ve Yoshino; Yoshino vd. yapmış oldukları çalışmalarda etkinliğinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu yüzden Japonya için bazı politika önerileri sunmuşlardır. Bu politika önerileri (Yoshino ve Miyamoto, 2019: 2, 13): ,

- Emeklilik yaşının ertelenmesi, insanların mümkün olduğunca uzun süre çalışmalarının istenmesi ve
- Ücret oranının belirlenmesinde kıdeme dayalı bir ücret oranı yerine verimliliğe dayalı bir ücret oranının takip edilmesi olmuştur.

Bu iki öneri işgücünü artıracak, sosyal güvenlik harcamalarının yükünü düşürerek, bütçe açıklarını azaltacak ve yaşlanan bir nüfusla karşı karşıya kalan ekonominin mali sürdürülebilirliğini sağlayabilecektir.

Yaşlanan nüfusun ekonomik üzerinde doğurabileceği olumsuzluklar karşısında önceden planlamalar yapılarak, sorunlarla karşılaşıldığında üretilecek kısa vadeli çözümler yerine, uzun vadeli kamu maliyesinin kalitesinin artırılmasına yönelerek, sürdürülebilir kalkınmayı artırıcı reformların uygulanması gerekmektedir. Bu reformlar, daha fazla inovasyon ve işgücü tasarrufu sağlayan teknolojik ilerleme yoluyla verimlilik görünümünün genişletilmesine ve beşerî sermayeye yatırımın teşvik edilmesine yardımcı olmalıdır. İşgücü arzı üzerindeki olumsuz etkiyi hafifletmek için yaşlı işçilere yönelik işgücü piyasası reformları ve kadınların işgücüne katılım oranlarının artırılması gibi iyi hedeflenmiş yapısal iyileştirmeler yapılmalıdır. Çalışanları emekliliklerini ertelemeye teşvik eden daha fazla emeklilik reformuna ihtiyaç vardır. Ayrıca bazı ülkelerin işçi göçünü teşvik edecek uygulamalar ile bu işçilerin işgücü piyasasına uyumunu sağlayacak politikaların da düşünülmesi gerekmektedir (Bodnár ve Nerlich, 2022: 4). Ancak burada kuşkusuz vurgulanması gereken önemli nokta yaşlı nüfusa yönelik bir vergi politikasını uygulamaya koymadan önce yaşlanma sorununu ve yaşlıların sosyal koşullarını anlamak, sorunun çözüm noktasında temel yapı taşlarından birini oluşturacaktır (Begum ve Moment, 2019: 5).

6. SONUÇ

Birçok ülkede nüfusun giderek yaşlanıyor olması, beraberinde toplumsal yaşlanma riskini doğurmaktadır. Toplumların yaşlanması devletlerin yaşlanan nüfus için ekonominin her alanında olduğu gibi vergi politikası alanında da düzenlemeler yapmasını gerektirmektedir. Çünkü yaşanan bu demografik değişimin vergi gelirlerini azaltacağı, sosyal güvenlik sisteminde yük oluşturacağı, sağlık harcamaları ve sosyal transferlerden kaynaklı olarak da mali baskılara yol açarak, refah devletini aşındırabileceği yönünde geniş bir bakış açısı vardır. Bununla birlikte bir başka bakış açısı ise bu görüşün yanlış olmamakla beraber gereğinden fazla abartıldığı şeklindedir.

Bu çalışma kapsamında yapılan literatür incelemesinde bu endişelerin yersiz olmadığı ama her ülke gerçeğine göre değişebileceği ve birçok değişkeninin de dikkate alınması gerektiği yönündedir. Çünkü vergi politikası bağlamında yaşlanmadan kaynaklı işgücü kaybı ile gelir kaybı olacağı ve bunun gelir vergisini olumsuz etkileyeceği ifade edilmektedir. Oysa burada çalışan işgücü ücretlerindeki artışların gelir kaybını ne ölçüde telafi edebileceği ya da işgücünde teknolojiye yönelmenin ne ölçüde gelir vergisindeki kaybı gidereceği net olarak ortaya konulamamaktadır. Ayrıca çalışmaların birçoğunda yaşlanan kişilerin hiç çalışmadığı gibi bir algı vardır. Fakat yaşlıların yaşadığı geçim sıkıntısı, politik endişelerle alınan erken emeklilik kararları, sağlıklı yaşlananların çalışma arzusu gibi birçok faktör yaşlıların önemli bir kısmını zaten çalışmaya zorlamaktadır. Japonya'da 65 yaş üstü yaşlıların %25'i, İzlanda ve Kore'de ise yaklaşık %33'ü tekrar çalışmaktadır. Hatta kayıt dışı bakıcıların bir kısmının yaşlı olduğu yani tekrar çalıştıkları ancak kayıt dışı oldukları için çalışmıyor görüldükleri ifade edilmektedir. Bu da yaşlıların önemli bir kısmının halen çalıştığını vergisel bağlamda katkılar sağladıklarını göstermektedir.

Yaşlanan nüfusun ortaya çıkaracağı mali kayıplar ve vergisel boyutlara odaklanılırken, kayıt dışı istihdam gibi bir sorunun görmezden gelinerek (ucuz işgücü, rekabet endişesi ile) yaşlılar günah keçisi ilan edilmektedir. Oysa çalışmayacak çağa gelene kadar sağladığı katkılar görmezden gelindiği gibi kayıt dışı istihdam gibi bir sorunu minimize ederek veya kadın iş gücü arzının düşük olduğu ülkelerde kadınların çalışma yaşamına girmesini sağlayarak ya da göç ile işgücü kaybından kaynaklı gelir vergisi kayıplarının da giderilebileceği bir çözüm yolu göz ardı edilmektedir. Eğer burada tüm çözüm yollarına rağmen gelir üzerinden alınan vergilerin yetersizliği noktasında tüketim üzerinden vergilendirmeye ağırlık verilirse yalnızca sabit bir gelire bağımlı olan yaşlıların yaşamlarını daha zor koşullarda sürdürmesine neden olunabilecektir. Ayrıca tüketim üzerinden alınan vergiler her ülkede aynı ağırlıkta değildir. Bu da her ülke için tüketim üzerinden alınan vergileri daha da arttırma yolunu kapatmaktadır. Servet üzerinden alınan vergilerden emlak vergilerine ağırlık verildiğinde bu sefer de yaşlı ev sahiplerinin konut servetlerini tasfiye etmeleri gibi başka bir sorunu meydana getirerek daha da zor koşullarda yaşamlarına sebep olunabilecektir.

Yaşlanan topluma yönelik vergi politikası önerilerinde bulunmak gerekirse; öncelikle uzun vadeli kamu maliyesi (gelir-gider bağlamında) bakış açısına sahip olunması gerekmektedir. Yaşlanan toplumlarda gelir vergisi kaybı endişesi yerine kayıt dışı ekonomiye odaklanılması, teknolojinin vergilendirilmesine yoğunlaşılması, emeklilik maaşları ve sosyal güvenlik sistemini destekleyecek tamamlayıcı vergisel düzenlemelere ağırlık verilmesi, sağlıklı beslenme ve yaşlanmanın yolunun açılması ve yaşlıların sosyal yaşama (ulaşım, iletişim, kültürel vb. alanlarda) daha fazla katılmalarını sağlayacak vergi politikalarına ağırlık verilmesi gerekmektedir. Yaşlanan insanların çalışma yaşamında daha uzun süre kalmalarını sağlayacak, emeklilik sonrasında ise tekrar çalışma arzusu olanları destekleyecek vergi politikalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Vergi harcamaları ile yaşlılara yönelik popülist (oy endişesi ile) uygulamalar yerine gerçekçi çözümler sunulmalıdır. Herkesin eninde sonunda yaşlanacağı gerçeği göz önünde bulundurularak hem bakım hizmet maliyetleri azaltılmalı (kamusal ve bireysel bazda), hem de bu alanda yaşanan hizmet boşluğunun doldurulmasını sağlayacak vergisel düzenlemelere acilen yer verilmesi gerekmektedir. Vergi ahlakı, dijitalleşmeye uyum, uluslararası taşınabilir emekli maaşları ve diğer emeklilik tasarruflarının vergilendirilmesi noktasındaki birçok başka konuda da yapıcı çözümler beklemektedir. Burada dikkat edilmesi gereken politik kaygılardan uzak, yaşlanma sorununu anlayıp uzun vadeli mali, ekonomik, sosyal düzenlemeler içeren bir bakış açısına sahip olunması, vergi politikasının maliye politikası, para politikası, gelir politikası, yapısal ve sosyal alanda yapılacak birçok düzenlemeyle uyumun sağlanmasıdır.

KAYNAKÇA

- Adam, H. (2013). "Was sind Steuern und warum werden sie erhoben?", *Steuerpolitik in 60 Minuten*, Springer VS Wiesbaden.
- Aiyar S., Ebeke C. ve Shao X. (2016). "The Impact of Workforce Aging on European Productivity", *International Monetary Fund*, IMF Working Paper WP/16/238, December, 1-29.
- Arıca F., Çakır C. ve Kağnıcı D. Y. (2023). "Kırılgan Gruplar Özelinde Afetlerde Psikososyal Hizmetler", *Afet ve Risk Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 176-187.
- Arıcı A. ve Bayram M. N. (2021). "Yaşlılıkta Dijital Çağı Yakalamak", *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 2, 367-390.
- Arpacı, F. (2016). "Geçmişten Günümüze Yaşlılık", *Yaşlılık Sosyolojisi* (Ed: H. Ceylan), Yayın No: 1657, Beşerî Bilimler/ Sosyoloji: 103, Aralık, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Begum M. ve Momend N. (2019). "Tax Policies and Older Adults", *Encyclopedia of Gerontology and Population Aging* (Ed.: D. Gu, M. E. Dupre), Springer Nature Switzerland AG.
- Bernstein, D. P. (2009). "Demographic Change and the Future of State Income Taxes", *SSRN Elektronik Journal*, March 26, 1-21.
- Beznoska M. ve Hentze T. (2016). "Die Wirkung des demografischen Wandels auf die Steuereinnahmen in Deutschland", *IW-Trends 3*, Vierteljahresschrift zur empirischen Wirtschaftsforschung, Jg. 43, Institut der deutschen Wirtschaft Köln, 77-93.
- Beznoska M. ve Hentze T. (2017). "Demographic Change and Income Tax Revenue in Germany: A Microsimulation Approach", *Public Sector Economics* 41(1), March, 71-84.
- Bloom D. E., ve Canning, D. (2006), "Demographic Challenges, Fiscal Sustainability and Economic Growth". *PGDA Working Paper*, No: 8, Program on the Global Demography of Aging, May, 1-13.
- Bodnár K. ve Carolin N. (2022). "The Macroeconomic and Fiscal Impact of Population Ageing", *European Central Bank (ECB)*, ECB Occasional Paper Series, No 296, June, 1-39.
- Borrillo F., Párraga-Rodríguez S. ve Pérez J. J. (2021). "Taxation Challenges of Population Ageing: Comparative Evidence from the European Union, the United States and Japan". *Banco de Espana Occasional Paper*, No. 2102, January 28, 1-27.
- Boyd, D. (2019). "Demographics, Aging, and State Taxes, State and Local Government Finance Project", *Rockefeller College*, Suny Albany, December, 14, 1-57.
- Bozkaya, Z. R. (2017). "Türkiye'de Yaşlı Bireylerin Cepten Sağlık Harcamaları ve 2050 Yılı İçin Projeksiyon", T.C. Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Kurumları İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Sağlık Kurumları İşletmeciliği, Yüksek Lisans Tezi (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. F. Yılmaz), Ankara.
- Broniatowska, P. (2019). "Population Ageing and Inflation", *Journal of Population Ageing* 12, 31 October, 179–193.
- Canbeyli, R. (2018). "Biyolojik Saat ve Yaşlılık", *Yaşlanma ve Yaşlılık Disiplinlerarası Bakış Açılıarı* (Der: A. Duben), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 629, Bilgi ve Toplum 10, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cliche, P. (2012), "Tax Policy", *Encyclopedic Dictionary of Public Administration* (Ed: L. Côté ve J. F. Savard) [Online], www.dictionnaire.enap.ca (Erişim Tarihi: 11.04.2023).
- Colin C. ve Brys B. (2019). "Population Ageing and Sub-Central Governments: Long-term Fiscal Challenges and Tax Policy Reform Options". *OECD Working Papers on Fiscal Federalism* No. 30, OECD Publishing, 1-29.
- Creedy J., Enright J., Gemmell N. ve Mellish A. (2009). "Population Ageing and Taxation in New Zealand", *The University of Melbourne, Department of Economics, Working Paper Series*, Research Paper Number 1078, 1-32.
- Crowe D., Haas J., Millot V., Rawdanowicz Ł. ve Turban S. (2022). "Population Ageing and Government Revenue: Expected Trends and Policy Considerations to Boost Revenue", *OECD Economics Department Working Papers* No. 1737, ECO/WKP(2022)38, 1-53.
- Crowe D., Haas J., Millot V., Rawdanowicz Ł. ve Turban S. (2023). "Population Ageing and Government Revenue: It is Not All Bad News", *ECOSCOPE*, January 24, 1-7.

- Cylus J., Williams G., Normand C., ve Figueras J. (2020). "Economic, Fiscal, and Societal Consequences of Population Aging – Looming Catastrophe or Fake News?", *Croat Med J.*, Apr. 61(2), 189–192.
- Çelikkaya, A. (2020). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Ahlakı: OECD Raporu Çerçevesinde Bir Değerlendirme". *Sayıştay Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 116, Mart, 65-89.
- Duben, A. (2018). "Giriş", *Yaşlanma ve Yaşlılık Disiplinlerarası Bakış Açılıarı* (Der: A. Duben), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 629, Bilgi ve Toplum 10, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erkan, K. (2022). "İkinci ABE İktidarında Japonya'da Göç Politikası Açılımının Siyasi Boyutu: Yabancı Bakıcı Alımı Örneği", *Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 4, Aralık, 2498-2516.
- European Commission (2020). *Tax Policies in the European Union 2020 Survey*, Luxembourg, Publications Office of the European Union.
- Genser, B. ve Holzmann, R. (2016). "The Taxation of Internationally Portable Pensions: An Introduction to Fiscal Issues and Policy Options", *CESifo DICE Report*, ISSN 1613-6373, ifo Institut - Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München, München, Vol. 14, Iss. 1, 24-29.
- Göker, C. (2011). "Yönlendirici Vergilendirme", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi (MÜHF-HAD.)*, Cilt: 17, Sayı: 3-4, 11-30.
- Gölçek, A. G. ve Göde, B. (2023). "The Course of Tax Revenue During the Process of Population Aging: Empirical Evidence from Turkey", *Fiscaoeconomia*, 7 (Özel Sayı), 614-640. Doi: 10.25295/fsecon.1348960
- Heer B., Polito V. ve Wickens M. R. (2020). "Population Aging, Social Security and Fiscal Limits", *Journal of Economic Dynamics & Control*, Volume: 116, July, 103913, 1-27.
- Hong G. E ve Schneider T. (2020). "Shrinkonomics Lessons from Japan-Japan is the World's Laboratory for Drawing Policy Lessons on Aging". *Dwindling Populations, Finance & Development*, March, 20-23.
- Höhn, C. (2008). "Demographischer Wandel und alternde Gesellschaft", *Alter(n) in der alternden Gesellschaft -Eine soziologische Einführung in die Wissenschaft vom Alter(n)* (F. Thieme), Lehrbuch, VS Verlag für Sozialwissenschaften. ISBN 978-4-431-53975-9
- Işık A., Ay H., Meriç M. ve Baran T. (2011). "Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sisteminde Vergisel Avantajlar ve Uygulamaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı:1, 25-45.
- İçli, G. (2016). "Sosyal Statü ve Rol Bağlamında Yaşlılık", *Yaşlılık Sosyolojisi* (Ed: H. Ceylan), Yayın No: 1657, Beşerî Bilimler / Sosyoloji: 103, Aralık, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- James, E. (1995). "Averting the Old-Age Crisis", *International Monetary Fund, Finance & Development*, June, 4-7.
- Kapar, R. (2005). "Kuşaklararası Sosyal Dayanışma", *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Ekim-Kasım-Aralık, 5-12.
- Kaymak H. ve Dökmen G. (2021). "Nüfusun Yaş Yapısındaki Değişimin Bütçe Açıklarına Etkisi". *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı:3, Eylül, 459-470.
- Kenanoğlu M. E. ve Aydın M. (2022). "Yaşlanan Nüfusun Servet Dağılımı Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Bir Değerlendirme". *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 4, Aralık, 758-774.
- Kenton, W. (2021). "Consumption Smoothing Definition, Affect on Living Standards", *Investopedia*. <https://www.investopedia.com/terms/c/consumption-smoothing.asp> (Erişim Tarihi: 27.04.2024).
- Kiser E. ve Karceski S. M. (2017). "Political Economy of Taxation", *Annual Review of Political Science*, Volume: 20, 75–92.
- Ko J. ve Kwon H. (2015). "The Effect of an Aging Population on Personal Income Tax Revenue in Korea: Evidence from a Dynamic Microsimulation", *Korea Institute for Health and Social Affairs*, Working Paper 09, 1-85.
- Kohli, M. (2013). "Alter und Altern der Gesellschaft", *Handwörterbuch zur Gesellschaft Deutschland* (Ed: S. Mau, M. N. Schöneck), 3. Auflage, Springer VS.
- Malthus T. (1798). *An Essay on the Principle of Population -An Essay on the Principle of Population, as it Affects the Future Improvement of Society with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and Other Writers-*, London: Printed for J. Johnson, in St. Paul's Church-Yard.

- Mavili, A. (2020). "Yaşlılık, Yaşlanma ve Sosyal Hizmetler", *Modern Hayat ve Yaşlılık* (Ed: Doç. Dr. H. Ceylan), 2. Basım, Yayın No: 1210, Sosyal Çalışmalar No: 07, Mart, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Nadir-Aykın, S. (2013). "Aile Hekimliğinde Komorbidite ve Multimorbiditeyi Anlamak", *Turkisch Journal of Family Medicine and Primary Care (TJFMPC)*, Vol. 7, No. 3, 35-39. Doi: 10.5455/tjfmpe.30945
- Nishiyama, S. (2013). "Fiscal Policy Effects in a Heterogeneous-Agent Overlapping-Generations Economy With an Aging Population", *Working Paper Series Congressional Budget Office Washington, DC, Working Paper 07, December, 1-60.*
- OECD (2014). "Fundamental Principles of Taxation", *Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy*, OECD Publishing, Paris.
- OECD (2023). "Elderly Population (indicator)". doi: 10.1787/8d805ea1-en (Erişim Tarihi: 12 Nisan 2023).
- OECD Data (2023). "Old-Age Dependency Ratio", *OECD Data*, <https://data.oecd.org/pop/old-age-dependency-ratio.htm> (Erişim Tarihi: 24.04.2023).
- OECD.Stat (2023). "Labour Force Statistics by Sex and Age-Indicators". https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=ifs_sexage_i_r (Erişim Tarihi: 11.04.2023).
- Okamoto, A. (2004). *Tax Policy for Aging Societies Lessons from Japan*, 1 st edition, (eBook), Springer Japan.
- Okamoto, A. (2007). "Optimal Tax Combination in an Aging Japan", *International Economic Journal*, Volume: 21 (1), 91-114.
- Prammer, D. (2019). "How Does Population Ageing Impact on Personal Income Taxes and Social Security Contributions?", *The Journal of the Economics of Ageing*, Volume 14, 1-18.
- Redonda A., Galasso V., Mazur M., Stewart M. ve Whittaker M. (2019). "Taxation in Aging Societies: Increasing the Effectiveness and Fairness of Pension Systems", *Aging Population and its Economic Impact + Immigration*, T20 Japan, 1-17.
- Saint-Amans P. ve Perez-Navarro G. (2021), "Introduction", OECD Work on Taxation, Centre for Tax Policy and Administration, OECD, <https://www.oecd.org/tax/centre-for-tax-policy-and-administration-brochure.pdf> (Erişim Tarihi: 20.09.2022).
- Salur, G. (2018). "Yaşlılık ve Bilişsel Süreçler", *Yaşlanma ve Yaşlılık Disiplinlerarası Bakış Açıları* (De: A. Duben), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 629, Bilgi ve Toplum 10, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Samorodov, A. (1999). "Ageing and Labour Markets for Older Workers". Employment and Training Department, International Labour Office Geneva, *Employment and Training Papers* 33, 1-33.
- Sarıca, A. O. (2006). *Kayıt Dışı İstihdam ve Mücadele Yöntemleri*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Planlama Uzmanlığı Tezi, Temmuz, Ankara.
- Saygılı, S. (2017). *Yaşlılık Psikolojisi*, Yayıncı Sertifika No: 16440, İstanbul, Türdav Yayın Grubu.
- Şen H. ve Sağbaş İ. (2015). *Vergi Teorisi ve Politikası*, Ankara: Kalkan Ofset.
- Şenol O. ve Cansever İ. H. (2023). "Yaşlı Nüfusun Geleceği ve Sağlık Hizmetleri ile İlişkilendirilmesi: Dünya Bankası Gelir Grupları Üzerine Bir Araştırma", *Toplum ve Sosyal Hizmetler*, 34(2), 267-283. Doi: 10.33417/tsh.989051
- Taşcı, F. (2010). "Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar: İsveç, Almanya, İngiltere ve İtalya Örnekleri", *Çalışma ve Toplum* (1), 175-202.
- Theglobeconomy.com (2024a). "Female Labor Force Participation-Country Rankings", *Business and Economic Data for 200 Countries*, https://www.theglobeconomy.com/rankings/female_labor_force_participation/ (Erişim Tarihi: 30.04.2024).
- Theglobeconomy.com (2024b). "Afghanistan: Female Labor Force Participation", *Business and Economic Data for 200 Countries*, https://www.theglobeconomy.com/Afghanistan/Female_labor_force_participation/ (Erişim Tarihi: 30.04.2024).
- Tufan, İ. (2016). *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık ve Yaşlanma*, Geliştirilmiş 2. Basım, Yayın No: 1479, Psikoloji/Psikiyatri No: 087, Mart, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.

- UNdata (2022). Life Expectancy at Birth for Both Sexes Combined (Years), The 2019 Revision, UNdata a World of Information, <http://data.un.org/Data.aspx?q=life+expectancy&d=PopDiv&f=variableID%3a68> (Erişim Tarihi: 24.11.2022).
- UNDESA (2015). "Income Poverty in Old Age: An Emerging Development Priority 60+ Counts", *Department of Economic and Social Affairs Programme on Ageing*, The Focal Point on Ageing in the United Nations System, 1-5. <http://data.un.org/Data.aspx?q=life+expectancy&d=PopDiv&f=variableID%3a68> (Erişim Tarihi: 24.11.2022).
- Uysal, M. T. (2020). "Yaşlı Bireylerin Sosyalleşmesinde Dijital Teknolojinin Rolü: Dijital Yaşlılar Üzerine Bir Çalışma", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 50, 43-59.
- Üstün, N. (2017). *Yaşlanan Nüfus ve Ekonomiye Etkileri*, Konya Ticaret Odası, Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü, Araştırma Raporu, Konya.
- WHO.INT (2019). "Decade of Healthy Ageing 2020-2030", Update 1: March, https://www.who.int/docs/default-source/documents/decade-of-health-ageing/decade-healthy-ageing-update-march-2019.pdf?sfvrsn=5a6d0e5c_2 (Erişim Tarihi: 27.04.2024).
- Worldometers (2024). "Dünya Nüfusu", <https://www.worldometers.info/tr/> (Erişim Tarihi: 02.05.2024).
- Yoshino N. ve Miyamoto H. (2019). "How Does Population Aging Affect the Effectiveness of Monetary and Fiscal Policies?", *Asian Development Bank Institute (ADBI) Working Paper 1064*, Tokyo: Asian Development Bank Institute.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.03.2024 ✓Accepted/Kabul:17.05.2024

DOI: 10.30794/pausbed.1446015

Research Article/Araştırma Makalesi

Göç, M. (2024). "New Journalism and Truman Capote's *In Cold Blood*", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 63, pp. 181-183.

NEW JOURNALISM AND TRUMAN CAPOTE'S *IN COLD BLOOD*

Murat GÖÇ*

Abstract

New Journalism was a response to the new competitive situation brought about by the new forms of narration in the postwar era introduced by the mass media besides being the successor of a long-term American tradition in literature. Truman Capote's *In Cold Blood* (1966) is often considered to be a magnum opus of New Journalism, which attracted considerable attention in terms of the aesthetic and theoretical questions it raised. This article mainly scrutinizes the possibilities of fictionalizing the reality and of the capability of the author to offer a new form of writing reconciling the mass-mediated forms of narration and aesthetics of conventional fiction with references to the Capote's efforts to transform literary aesthetics.

Keywords: *New journalism, Realist fiction, American literature, Literary aesthetics.*

YENİ HABERCİLİK VE TRUMAN CAPOTE'NİN SOĞUKKANLILIKLA ROMANI

Öz

Yeni Habercilik, savaş sonrası dönemde medya tarafından yaratılan yeni anlatı formları ile rekabet etme gerekliliğine karşı geliştirilmiş edebi bir tepki olduğu kadar Amerikan edebiyat geleneğindeki gerçekçi akımın da yeniden gözden geçirilmiş bir halini sunar. Truman Capote'nin *Soğukkanlılıkla* başlıklı romanı Yeni Habercilik akımının önemli örnekleri arasında yer alır ve ortaya koyduğu estetik ve kuramsal sorular bağlamında yoğun bir ilgiye mazhar olmuştur. Bu makale, Capote'nin edebi estetiği dönüştürme çabaları bağlamında gerçekliğin kurgulaştırılması ve medyanın sunduğu yeni anlatı türleri ve geleneksel kurgu estetiğini uzlaştırma bağlamında yazarın olanaklarını tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: *Yeni habercilik, Gerçekçi kurgu, Amerikan edebiyatı, Edebi estetik.*

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar University, English Language and Literature Dept., MANİSA.
e-mail: gocmurat@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-4299-1776>)

New Journalism and Truman Capote's *In Cold Blood*

In an age of racial lynchings, political assassinations, and legitimized xenophobia as well as the overwhelming violence of the American war machine in the Second World War and Vietnam, the 20th century infringed the imagination of the writer:

“whose hands full in trying to understand, describe and then make credible much of American reality. It stupefies, it sickens, it infuriates, and finally it is even a kind of embarrassment to one's own meagre imagination. The actuality is continually outdoing our talents, and culture tosses up figures almost daily that are the envy of any novelist” (Roth, 1977: 29).

Having been deprived of an ethical ground, the writer of the postwar America lost their credibility and status to the new modes of narration in the entertainment industry. They inevitably voiced an edgy dissent against their being stranded between personal experience and public events as Saul Bellow put it “private life cannot maintain a pretense of its importance” (Bellow, 1977: 69). Many writers concluded that history itself was an absurd fiction, a massive plot dissolving the sense of stable reality. For Vladimir Nabokov, for instance, reality has a meaning only when used between quotation marks and he believes that “every great writer is a great deceiver, but so is that arch-cheat Nature” (Nabokov, 2002: 5). Ursula Le Guin famously noted “At this point, realism is perhaps the least adequate means of understanding or portraying the incredible realities of our existence” (Le Guin, 1979: 58). Consequently, they turned their faces to reality “stripping off the human agency both in terms of the author and the reader” (Bellow, 1977: 53) and explored new forms of writing, taking shelter in speculative fiction or reinventing realist fiction with a voluntary retreat from social and political phenomena in either case. As the appropriation of social reality into the world of fiction became virtually impossible, the social realist novel, as a genre on the verge of exhaustion, could no longer grasp the surreal lunacy and pains of the postwar world.

In the wake of such a bedazzlement with the representation of reality in fiction and debates around the death of the novel, New Journalism entered the stage like a *deus ex machina* as “the de facto literature of postwar American literature” (Weber, 1980: 9). Although there has been a common consensus that Tom Wolfe coined the term New Journalism in his book *the New Journalism*, a collection of his articles published in 1973, the controversies around the formal, stylistic, and contextual framework of New Journalism have not been resolved. One reason for such confusion is that the birth of New Journalism coincided with the discussions around the death of the novel. Indeed, the death of the novel had quite prematurely been announced at the beginning of the 20th century and a variety of critics and authors ranging from Henry James to T.S. Eliot, Ortega Y Gasset, Walter Benjamin, John Barth, and Philip Roth among many others have joined the debates around the death of the novel, particularly realist novel, in terms of its aesthetic quality and taken for granted capacity to reflect social reality (Metz, 2018: 55-57). (There should be a thesis statement emphasizing a correspondence between New Journalism and Capote's work)

New Journalism was not only a response to the new competitive situation brought about by the new forms of narration introduced by the mass media but also it was the successor of a long-term American tradition in literature. Indeed, the early examples of American writing, documents, journals, diaries, and even fictionalized hagiographies of Puritan forefathers were immature examples of non-fiction when *belles-lettres* literally meant documenting the social scene in an aesthetic fashion (Baym, 1995: 81). In this sense, New Journalism was a return to Puritan aesthetics, based on direct statements of the facts in the form of fictionalized confessions of the masses. On the other hand, New Journalism, or non-fiction as christened by Truman Capote, was supposedly a radical break with the earlier forms of realist fiction, tending to create a free interchange of historical data and imaginative fiction leading to docu-fictional dramas (Ruland and Bradbury, 1991: 382). Applying fictional techniques to non-fiction materials such as the manipulation/distortion of point of view, scenic narration, use of dialogues, and the recording of details, the journalist-writer redefined the boundaries of writing fiction while writing for popular magazines with a literary sentiment seeking to prove that journalism could surpass traditional forms of fiction. On the other hand, New Journalism was a deliberate deviation from the journalistic reporting techniques that claim an aesthetic value as well. John Hollowell notes that “[t]he new journalism differs from the conventional reporting practiced in most newspapers and magazines in two main ways: (i) the reporter's

relationship to the people and the events he describes reflects new attitudes and values (ii) the form and style of the news story is radically transformed through the use of fictional devices borrowed from short stories and novels” (Hollowell, 1977: 23). By incorporating historical events or personae into a fictional context, New Journalism revived the ancient debate on the authenticity of written texts, suggesting a new interpretation of writing that reality and history can exist only within textual boundaries and therefore the truth can be only revealed by fictionalizing it. The New Journalist aimed not only to convey information like a historian but inevitably experimented with the distortion of factual observations through the writer’s imagination and offers only an apocryphal portrayal of reality that substitutes the material reality (Nightingale, 2006: 40).

Truman Capote’s *In Cold Blood* is often considered a magnum opus of New Journalism, which attracted considerable attention in terms of the aesthetic and theoretical questions it raised. Considering the debates on the credibility and agency of writer in an age when the author was apparently dead, linguistic concerns about the centrality of language in the workings of subconscious and representation of the reality, and the reader’s agency in the production and consumption of literature, Capote’s *In Cold Blood* provides an insightful case to contemplate on the (im)possibility of representing the real and reflecting it through writing. Following a lead, he happened to encounter on a third-page news report, Capote traveled to Kansas to investigate a multiple murder committed by two ex-convicts, Richard Hickock and Perry Smith. He spent six years interviewing the murderers, the townspeople and the officers as well as compiling eight thousand pages of various documents ranging from private letters of the criminals, diary accounts, and direct quotations from the interviews to the court statements. Besides being an impressive journalistic record, the novel was hailed as the pioneer of a new genre and an original mastery of artful historicization of fiction and fictionalization of history. It was first published in the *New Yorker* magazine, like the classical journalistic masterpiece John Hersey’s *Hiroshima*, in four episodes each of which focused on a different phase of a “crime without a motive” referring to a vast amount of documents as well as based on a cinematic cross-cut narration switching back and forth between the main narratives. Capote deliberately aimed to elaborate a story of universal suffering of the self and an exploration into the nature of innocence and evil. To compensate for the writer’s relative impotence and inadequacy as a moralist and an eye-witness for his age, Capote strived to put his artistry into action to establish that reporting had an aesthetic value besides its social functions, and that “reporting is an art form, can be an art form, people who are reporting are artists and can be artists as much as a novelist can be” (Weber, 1980: 20) to “create a new art form, and the form, demands that writer be completely in control of fictional techniques, which means that to be a good creative reporter, you have to be a good fiction writer” (Weber, 1980: 74).

It has been often suggested that Capote’s *In Cold Blood* should be considered as a work of literature rather than pure journalism with its “use of imagination, its shaping of the facts, and its manipulation of the reader’s responses to the characters and events”, it is still obvious that Capote’s fiction only produced “an impure hybrid between fact and fiction” (Lehtimäki, 2005: 69). On the other hand, Capote ‘contaminated’ his self-proclaimed non-fiction novel and intentionally violated the conventions of realism by employing an omniscient narrator, penetrating into the minds and dreams of the characters, and inviting the reader to complete the story to conceal the factual inadequacy of his text. In other words, Capote betrayed his own claim of writing a true account of a multiple murder by constantly turning to an artistic demystification, symbolization, and conventional novelistic practice. By adopting the voice of a reporter, Truman Capote has assumed the role of a novelist, thus fictionalizing not only the facts but also his role as a journalist, shifting the narrative mode from facts and thoughts to mythical allusions and assumptions, from the omniscient voice of the classical realist author to the journalistic note-taking of the messy heresy.

In this regard, *In Cold Blood* raised much controversy than admiration and stirred “a symptomatic theoretical confusion between fictional status and literary merit” (Lehtimäki, 2005: 66). Apart from the widespread rumors about being a “literary shark” exploiting the tragedy and the murderers’ situation and distorting the facts *in cold blood* (why are the initials in lower-case letters?), Capote was harshly criticized for his self-entitled agency that knew no ethical boundaries, interchangeably assuming the roles of the historian and the philosopher to his own liking. Indeed, the foremost traditional role of the author in realist fiction was confined to a scientific objectivity and neutrality to faithfully reflect American society as it was and the author had to cope with social reality by eliminating his mediation and intervention at any level (Waugh, 1984: 19). On the other hand, Capote’s

In Cold Blood bore the traces of an old fashioned sensitivity in its strictly impersonal narration on the surface. Capote managed to disguise his presence in the novel as the omniscient storyteller by using source markers, impersonating himself as an anonymous journalist talking to Perry's father or visiting the murderers in prison, an acquaintance talking to the townspeople, an eyewitness in the courthouse and even talking through multiple story tellers in the novel.

Indeed, Capote was supposedly intending to strip his identity from the novel and characters to present an objective narration in line with the prerequisites of realist fiction. However, since the techniques of reporting in New Journalism urged the writer to go to the bottom depths of the material and seek out not only what was said and done but what was thought and felt, a kind of in-depth reporting that got inside the characters, Capote inevitably became an integral part of the story as the mediator of the narration. Capote offered his readers an interpretation of the events and characters whose judgmental voice as an author was distinctly felt in the refabrication of the events and in the selection and arrangement of the material. In fact, Capote was obviously stalking a story, preferably a murder story for its crashing tragedy as the prodigal son of the postwar American literature. He had reached a point in his career where the expectations of the readers and the publication houses were urging him to come back with just another best-selling miracle. The tragic massacre in Holcomb arrived just in the nick of time to allow him to freely explore the *terra incognita* of New Journalism since Capote had no choice but to invent larger-than-life characters, add some poetic justice to the story of a brutal murder and runaway, and prefer a peaceful resolution at the end of the novel that would provide him with the opportunity to regain his fame as a distinct artist and a glamorous celebrity in literary circles in New York.

On the other hand, Capote, like his contemporaries, was deprived of the abilities and intellectual autonomy to write the truth. As literature merged with mass-mediated forms of narration, reality as represented by the author whose agency is manufactured by particular historical structures of literary canonization is also manufactured by the same structures of knowledge and power which are not conceived within "an ordered and fixed hierarchy but as a web of interrelating multiple realities" any longer (Waugh, 1984: 7). Considering the fact that storytelling has always been regarded a kind of shamanistic mediation between the truth and the ideal, and that "the apparent impersonality of the storyteller is always personal and discursive", one must agree that each story presents an unverifiable fantasy of the writer (Butor, 1977: 46). Therefore, though it heavily relied on the documents and factual testimonies, *In Cold Blood* could only be respected as a successful interpretation of an author who is only able to create versions of reality let alone keeping the historical records of their time. In this regard, Truman Capote, as an author, created a probable reflection, not a true representation, of what he witnessed and perceived. Holcomb town and the townspeople, the murderers, the federal agents, and the Clutter family, therefore, are mere fictitious creations of Capote's unscrupulous imagination: they never existed because once processed into a text, reality loses its originality and purity and the observer always changes the observed and its environment. The act of writing is fundamentally determined by the author's omnipresent "I/eye" which signifies much more than a grammatical expression in an attempt to create the characters and suspense so as to create a fictional coherence. The writer's "I/eye" can substitute the reality of the external world and transform the fictitious structures into the ideological revelations of the writer's presence and consciousness. In this sense, Roland Barthes, for instance, distinguishes historical discourses from fictional discourses and primarily targets the objectivity of traditional historiography by accentuating the conceptual differences between actual and representational. For Barthes, "historical discourse is in its essence a form of ideological elaboration," and performative and ideological in nature (Barthes, 1981: 16-17). Moreover, Dario Villanueva suggested that narrative truth is utterly "a linguistic phenomenon, resulting from the skillful use of certain techniques, or 'truth devices' through which the text does not impose the evidence of truth, but rather establishes a verbal representation of reality" (Villanueva, 1992: 43-44). Therefore, the act of writing is merely a departure from reality that exists only in relation with the mechanisms of power relations which inevitably produce evil others and archetypal heroes. It has also been suggested that the art of fiction is inherently self-conscious and the use of language in fiction is identified with its distinguishability from a particular context, which means that the author creates symbolizations and significations beyond a clear-cut definition of palpable objects or reports of an eye witness (Waugh, 1984: 67).

Accordingly, Capote's use of metadiscursive narrative style is certainly diffused into his aesthetic concerns, personal intentions, and the content of his work. To illustrate the dual nature of Capote's new journalism, the novel is clearly divided into two parts with a sharp narrative distinction. In the first part, Capote reconstructs the whole story based on a variety of sources from eye witnesses to official documents, and he takes the liberty of fantasizing about the major characters, Perry and Dick, the murderers, and agent Dewey, the federal officer investigating the murder. Capote presents a universal story of Abel and Cain by fictionalizing the testimonies, a hide and seek between the good and the evil with a particular emphasis to empathize both parts. Capote recontextualizes the seemingly straightforward narrative of a homicide and its swift judicial resolution, constructing a mythical tale that explores the collapse of American innocence, the hypocrisy of the inhabitants of a small American town, and the growing distrust of traditional and social values during an era of significant societal change. Furthermore, Capote deals with the problematization of reality in his conscious attempts to create larger-than-life characters with psychological depth and archetypal symbolizations through his justifications of the crime and romanticization of the murderers. His characterization of the actors and the landscape heavily relies on the inner monologues of the characters, especially Perry Smith and Dewey, as well as the dream sequences (Capote, 1994: 92-93), usually invisible to the eye and often contradicting with the positivism and empiricism of the realist fiction. Capote obviously experiments with the possible motives that create the good and the evil in the heart of America by portraying a dull Methodist family and two romantic rogue heroes disillusioned with the American dream. And while creating a universe of his own, Capote freely exploits the playfulness of language and uncertainty of authorial voice by approximating the unconscious drives and motives that might have led to this tragic event by moving through one reality to another. In other words, Capote creates a dream within a dream narration blending the real documents with ultimately personal narrations, the reporting techniques of new journalism and a jigsaw puzzle of the fictional techniques of 19th century romance and social realism along with the true to life characters and archetypal heroes with "serpentine eyes" and "the aura of an exiled animal" (Capote, 1994: 341), which is especially apparent when Capote intersects the reality and the dream sequences in the novel and invites the reader into this dream play.

On the other hand, Capote assumes the role of a journalist in the second part of the book. He provides a documentary account of the characters and the tragic events ranging from personal letters of Perry to official reports of the psychiatrists. Capote intentionally creates a suspension and doesn't end the first section of the book with a detailed account of what really happened that night. Likewise, he doesn't end the second section with an account of the deaths of Dick and Perry and makes up a reunion scene, a symbolic marriage of heaven and hell. Detective Dewey and Laura, a young maiden and a close friend of the Clutters, meet in a graveyard and leads the readers into contemplate on life and death, innocence and guilt, and vengeance and forgiveness with a sense of closure and return to where everything was started, the peaceful and quiet Kansas landscape.

However faithful to the truth he may be, Capote hovers between the psychological subjectivity of the multiple literary discourses and the formality and objectivity of the journalistic discourse as a fiction writer and the eyewitness in the second part of the book. Paradoxically, the more Capote experiments with the language and the possibilities of the alternate representations of his subjects, namely, the more he tries to detach himself from the language of reality, the more he focuses on the details and seemingly unimportant significations of everyday reality, probably because the art of fiction has taught the reader to focus their attention the things that are usually taken for granted and thus making visible the invisible to the naked eye (Morson, 2006: 216). The abundance of details and their careful recording (the description of the landscape that introduces the peaceful and godforsaken the planet Kansas, people's clothes, physical characteristics, emotional reactions and manners, furniture, and buildings) are striking and enthralling instruments that Capote employed in *In Cold Blood* he inherited from literary realism of the late nineteenth century. While Capote used the details as the absorbing quality of creating an effect of realism to draw the reader inside the narrative, he also constructed an illusion of reality by using details in excess so that he could manipulate our attention into emotional and personal tensions rather than factual dilemmas and climaxes. Capote's portrayal of characters and places in detail primarily aimed to conceal the fact that the fundamental tensions of the story and the details about the murder and the execution were consciously played down to contribute to the broader emotional aim of the work (Dennis, 2017: 36), to evoke empathy for Dick and Perry as well as for the Clutters, to view them all as a "perfect set of

symbols" (Weber, 1980: 48) besides being victims of a culture feeding on violence and intolerance. Moreover, Capote deliberately refrained from giving detailed descriptions of the feelings of the two murderers during the execution and focused mostly on the reactions of other people around so that he stars the convicts, especially Perry as the "the natural killer" (Capote, 1994: 55) as well as being a sensitive artist with his "guitar, and two big boxes of books and maps and songs and poems and old letters" "carrying that junk everywhere" (Capote, 1994: 14). Capote justifies their violent and cruel characters by inviting the reader into the intimate stories of their families or highlighting "sad childhood memories" of Perry who was physically and emotionally torn down in a nunnery (Capote, 1994: 132), which, Capote indirectly offers as an apology for Perry's violent hatred against religious people.

Indeed, textual representation of reality has always been a problem, and especially when American historical reality "inhabits a crazy house" (Mailer, 2018: 66) and when the incredibility and inhumanity of reality surpassed fiction. What Capote achieved in *In Cold Blood* was just another version of the world, not an objective representation and true account of what happened that night in Holcomb. Just like his blue-eyed character Perry who pretends to speak like someone he can't become (Capote, 1994, s. 146), Truman Capote, too, impersonates the role of a historical witness of a world he didn't belong to. He confronted an intellectual dead end while challenging the writer's dilemma whether he should be an agent of the truth, a historian, or he should delight his readers by providing multiple probabilities. Capote could only offer rumors, a distorted portrayal of reality, and a fictitious mis-en-scene of the eternal feud between the good and the evil, relying on the assumption that history provides us an innocent, coherent, and decipherable universe proceeding in a linear timeline. Rather, it sounds more eligible to think that writing can only suggest "an illusory fragment of daily life, only one particular aspect of it, the one which allows us to isolate it as a literary genre" (Butor, 1977: 49) especially when non-fiction started to imitate fiction and pretended to be art. As John Barth suggested, the new fiction is the substitution of reality, a kind of in-betweenness, that best represents the condition of humanity in the world of post-whatever (Barth, 1977: 81). The primary purpose of the conventional realist fiction was the investigation of social reality and to incite a true to life confrontation with the harsh realities of life. New Journalism, on the other hand, was both a response and a contribution to the sense that a world of eternal truth no longer exists, the writer and the reader alike have been left alone with a series of constructions, deceptions, and impermanent structures. It was a desperate attempt to write down the truth, an attempt to unmask the invisible nature of human reality and the reemergence of the author and the self since the writing of truth is always external and depends on signs that belong to others.

REFERENCES

- Barth, J. (1977). Literature of exhaustion. In M. Bradbury (Ed.), *The novel today: Contemporary writers on modern fiction* (pp. 70-84). Manchester University Press.
- Barthes, R. (1981). The discourse of history. In E. Shaffer (Ed.), *Rhetoric and history: Comparative criticism yearbook*. Cambridge University Press.
- Baym, N. (1995). Early histories of American literature: A chapter in the institution of New England. In G. Hutner (Ed.), *The American literary history reader* (pp. 80-111). Oxford University Press.
- Bellow, S. (1977). Some notes on recent American fiction. In M. Bradbury (Ed.), *The novel today: Contemporary writers on modern fiction* (pp. 54-70). Manchester University Press.
- Butor, M. (1977). The novel as research. In M. Bradbury (Ed.), *The novel today: Contemporary writers on modern fiction* (pp. 48-54). Manchester University Press.
- Capote, T. (1994). *In Cold Blood: A true account of a multiple murder and its consequences*. Vintage.
- Dennis, E. (2017). *Other Voices: The new journalism in America*. Routledge.
- Hollowell, J. (1977). *Fact and fiction: The new journalism and non-fiction novel*. UNC Press.
- Le Guin, U. K. (1979). *Language of the night: Essays on fantasy and science fiction*. Putnam.
- Lehtimäki, M. (2005). *The poetics of Norman Mailer's fiction: Self-reflexivity, literary form, and the rhetoric of narrative*. Tampere University Press.
- Mailer, N. (2018). *The armies of the night: History as a novel, the novel as history*. Penguin.

- Mete, B. (2018). Theories of the end of the novel. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*(39), 49-64. <https://doi.org/10.21497/sefad.443340>
- Morson, G. S. (2006). The Russian debate on narrative. In P. Waugh (Ed.), *Literary theory and criticism* (pp. 194-205). Oxford University Press.
- Nabokov, V. (2002). Good readers and good writers. In F. Bowers (Ed.), *Lectures on literature* (pp. 1-8). Mariner Books.
- Nightingale, A. (2006). Mimesis: Ancient Greek literary theory. In P. Waugh (Ed.), *Literary theory and criticism* (pp. 37-48). Oxford University Press.
- Roth, P. (1977). Writing American fiction. In M. Bradbury (Ed.), *The novel today: Contemporary writers on modern fiction* (pp. 32-48). Manchester University Press.
- Ruland, R., & Bradbury, M. (1991). *From Puritanism to postmodernism: A history of American literature*. Viking.
- Villanueva, D. (1992). *Theories of literary realism*. State University of New York Press.
- Waugh, P. (1984). *Metafiction: The theory and practice of self-conscious fiction*. Methuen.
- Weber, R. (1980). *The literature of fact: Literary nonfiction in American writing*. Ohio University Press.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.05.2024 ✓Accepted/Kabul:07.06.2024

DOI:10.30794/pausbed.1477294

Research Article/Araştırma Makalesi

Takıcak, M. (2024). "Mustafa Salim [Tunakan]'ın Matematik Konulu Makaleleri-I", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 63, ss. 189-206.

MUSTAFA SALİM [TUNAKAN]'IN MATEMATİK KONULU MAKALELERİ-I

Müjdat TAKICAK*

Öz

Mustafa Salim [Tunakan] Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş değerli bir matematikçidir. Döneminin yüksek öğretim kurumlarında cebir, integral ve makine teorileri alanlarında hocalık yapmıştır. Söz konusu alanlarda yazdığı ders kitaplarının yanı sıra akademik dergilerde matematik alanında, Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası'nda 1, Mühendis Mektebi Mecmuası'nda 1, Genç Mühendis'te 2 ve Darülfünun Fünun Fakültesi Mecmuası'nda 7 makalesi yayımlanmıştır. Eldeki çalışmanın amacı, Mustafa Salim'in, Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası, Mühendis Mektebi Mecmuası ve Genç Mühendis isimli dergilerde matematik alanında yayımlanan makalelerinin tamamının matematiksel analizini yapmaktır. Bu amaçla Mustafa Salim'in söz konusu dergilerde yayımlanan 4 makalesi önce Latin harflerine çevrilmiş ve ardından makalelerde ele alınan konuların matematiksel analizleri yapılmıştır. Söz konusu makalelerinde Mustafa Salim integral, diferansiyel hesap, lineer cebir, fonksiyon ve geometrik yer konularında lisans seviyesinde problem durumları tanımlamış ve çözümlenmiştir. Oldukça sade ve kısa bir anlatım üslubu benimseyen Mustafa Salim, makalelerinde küçük birkaç tane hata dışında herhangi bir matematiksel yanlış yapmamıştır.

Anahtar kelimeler: *Bilim tarihi, Matematik tarihi, Osmanlı bilimi, Mustafa Salim [Tunakan].*

MUSTAFA SALİM [TUNAKAN]'S ARTICLES ON MATHEMATICS-I

Abstract

Mustafa Salim [Tunakan] was a significant mathematician who flourished during the final years of the Ottoman Empire. He imparted knowledge of algebra, integration and machine theory at the universities of this period. In addition to his textbooks in these fields, he published one article in Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası, one article in Mühendis Mektebi Mecmuası, two articles in Genç Mühendis and seven articles in Darülfünun Fünun Fakültesi Mecmuası. The aim of this study is to make a mathematical analysis of all of Mustafa Salim's articles published in the field of mathematics in the journals named Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası, Mühendis Mektebi Mecmuası and Genç Mühendis. For this purpose, Mustafa Salim's four articles published in these journals were initially translated into Latin letters, after which mathematical analyses were conducted on the topics covered in the articles. In these articles; Mustafa Salim defined and solved problems at undergraduate levels in the subjects of integral, differential calculus, linear algebra, functions and geometric location. Mustafa Salim, who adopted a very simple and concise narrative style, did not make any mathematical mistakes in his articles, except for a few minor errors.

Keywords: *History of science, History of mathematics, Ottoman science, Mustafa Salim [Tunakan].*

*Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, KASTAMONU.
e-posta: mtakicak@kastamonu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-7809-5156>)

1. GİRİŞ

On sekizinci yüzyılın sonlarında Batılı tarzda eğitim verecek şekilde tasarlanan mühendislik fakültelerinin kurulması ile beraber modern bilimlerin Osmanlı'ya geçiş süreci başlamıştır. Ancak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar bu kurumlardan istenen düzeyde bir başarı elde edilememiştir. Tanzimat'ın ilanından sonra yapılan reformların etkisi ile birlikte batılı tarzda eğitimin olumlu sonuçları alınmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise ortaya çıkan özgürlük ortamının neticesinde sayıları hızla artan gazete ve dergiler arasında bilimsel makale yayımlayan akademik dergiler de vardır. Söz konusu akademik dergiler Osmanlı gençlerinin bilgi seviyesini artırmış ve yeni üretilen bilimsel çalışmaların yaygınlaşmasına yardımcı olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra yapılan bilimsel faaliyetlerin ilk örnekleri Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş bilim insanları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda özellikle 1900-1923 yılları arasında yapılan akademik çalışmaların analiz edilmesi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan bilimsel birikimin niteliği konusunda ilk elden bilgi vermesi ve dolayısıyla Türk bilim tarihini şekillendirmesi açısından önem arz etmektedir. Söz konusu dönemde Salih Zeki, Mehmet Nadir, Hüsnü Hamit, Ali Yar, Aram Margosyan, Fikri Santur, Hasan Fehmi Çayköy ve bu makalenin konusunu teşkil eden Mustafa Salim [Tunakan] gibi isimler matematik alanında yayımladıkları telif ve tercüme kitapların yanı sıra akademik dergilerde yayımladıkları makaleler ile Osmanlı bilimine katkı sağlamışlardır.

Osmanlı'nın son döneminde yapılan bilimsel çalışmalar Cumhuriyet döneminde de devam ettirilmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilk yılları ile Osmanlı'nın son döneminde bilimsel gelişmeler devamlılık arz ederler. Bu devamlılık 1933 üniversite reformu ile bozulmuştur ve Alman bilim insanlarının katkıları ile İstanbul Üniversitesi ve Türk bilimi için yeni bir sayfa açılmıştır (Eden ve Irzık, 2012: 433). Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki bilimsel gelişmeleri analiz edebilmek için özellikle 1900-1933 yılları arasında verilen eserlerin analiz edilmesi önem arz etmektedir. Fakat söz konusu yıllarda yazılmış eserlerin çoğunun Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olması bu araştırmayı güçleştirmektedir. Bu çalışma ile söz konusu döneme ait Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bazı matematik makaleleri ele alınmıştır.

Hendese-i Mülkiye Mektebi'nden 1889'da mezun olan Mustafa Salim [Tunakan], bir süre Nafia Nezaret'i'nde çalıştıktan sonra Mühendis Mektebi'ne matematik hocaları olarak atanmış ve cebir, integral ve makine teorisi alanlarında uzmanlaşmıştır. Hamid Dilgan'ın aktardığına göre, Başhoca İshak Efendi, Emin Paşa, Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa, Tahir, Ethem, Cemal Paşalar, Aram Margosyan, Yusufyan, Tahsin, Şükrü Sayan, Salih Zeki, Mehmet Nadir, Mehmet Emin Kalmuk ve Mustafa Salim [Tunakan] gibi matematikçiler, Darülfünun'da, Askeri ve Sivil Mühendis mekteplerinde Batı yöntem ve teknikleriyle eğitim veren ve ayrıca telif ve tercüme eserler yazan değerli matematikçilerdir. Ayrıca Dilgan bu isimlerin arasında özellikle Salih Zeki, Mehmet Nadir, Mehmet Emin Kalmuk ve Mustafa Salim Tunakan'ın Cumhuriyet Dönemi'nde klasik matematiğin geliştirilmesinde büyük pay sahibi olduklarını bildirmektedir (Dilgan, 1955:21). Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında görev yapan bir matematikçi olan Mustafa Salim'in Cebir alanında *Cebr-i Alâ*, integral ve diferansiyel hesap alanlarında *Asgâr-ı Nâmütenâhiyat (Kısm-ı Evvel) Hesâb-ı Tefâzü'lî ve Hesâb-ı Tamamî* ve makine teorisinde *Makine-i Riyâzî ve Meseleleri* isimli kitapları uzun yıllar yüksek öğretimde ders kitabı olarak okutulmuştur. Söz konusu eserlerden *Asgâr-ı Nâmütenâhiyat* isimli eserin ilk cildi *Hesâb-ı Tefâzü'lî* [diferansiyel hesap] ve ikinci cildi ise *Hesâb-ı Tamamî* [integral hesap] isimleriyle basılmıştır. Mustafa Salim'in *Asgâr-ı Nâmütenâhiyat* isimli kitabının her iki cildi Ayşe Kökçü tarafından yazılan doktora tezinde incelenmiştir (Kökçü, 2014a: 407-418; Kökçü, 2014b: 214-233). Mustafa Salim'in yazdığı bu kitapların yanı sıra matematik alanında, *Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası*'nda 1, *Mühendis Mektebi Mecmuası*'nda 1, *Genç Mühendis*'te 2 (Okay, 2004: 19-29; 40-43; 64-66) ve *Darülfünun Fünun Fakültesi Mecmuası*'nda 7 (Günergun, 1995: 289) makalesi yayımlanmıştır. Oldukça üretken bir matematikçi olan Mustafa Salim'in adı geçen makalelerinin matematiksel analizinin yapılması, Osmanlı'nın son döneminde üretilen matematiğin niteliğinin ortaya konulması açısından değerlidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla matematik alanında toplam 11 makalesi yayımlanan Mustafa Salim'in tüm makalelerinin tek bir çalışmada analiz edilmesi mümkün olmadığından, *Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası*'nda, *Mühendis Mektebi Mecmuası*'nda ve *Genç Mühendis*'te yayımlanan toplam 4 makalesi eldeki bu çalışma kapsamında değerlendirilmiş ve *Darülfünun Fünun Fakültesi Mecmuası*'nda yayımlanan 7 makalesi ise bir sonraki çalışmada ele alınmak üzere dışarıda bırakılmıştır.

Osmanlı'nın son döneminde sayısı hızla artan akademik dergilerde yayımlanan bilimsel makalelerin derinlemesine analiz edilmesiyle farklı disiplinlerde dönemin bilimsel seviyesi tespit edilebilecektir. Bu bağlamda eldeki çalışmanın amacı, Mustafa Salim [Tunakan]'ın, *Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası*, *Mühendis Mektebi Mecmuası* ve *Genç Mühendis* isimli dergilerde matematik alanında yayımlanan makalelerinin tamamının matematiksel analizini yapmaktır. Bu amaçla Mustafa Salim'in söz konusu dergilerde yayımlanan 4 makalesi önce Latin harflerine translite edilmiş ve ardından makalelerin matematiksel analizleri yapılmıştır.

2. MUSTAFA SALİM HAKKINDA BİYOGRAFİK NOTLAR

Şekil 1: Mustafa Salim [Tunakan]

Kaynak: (Uluçay ve Kartekin, 1958: 352)

1872'de Selanik'te doğan Mustafa Salim'in babası tüccar İsmail Efendi'dir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], 1269/1872: 405). İlk öğrenimini Terakki Mektebi'nde bitirdikten sonra Askerî Rüşdiye'ye geçmiş ve bu okuldan birincilikle mezun olmuştur. Babasının teşvikiyle yüksek öğretim için İstanbul'a giderek 1889'da yapılan sınavda başarılı olmuş ve Hendese-i Mülkiye Mektebi'ne kaydolmuştur (Uluçay ve Kartekin, 1958: 351-352). Öğrenciliğinin 1., 2. ve 3. yıllarında 30 kuruş, 4. yılında 45 kuruş, 5. yılında 60 kuruş, 6. yılında 75 kuruş ve 7. yılında 90 kuruş maaş almıştır (BOA, 1269/1872: 405). İyi bir öğrencilik döneminin neticesinde 1895'de bu okuldan Karibü'l-Âlâ (10 üzerinden 6-7) derecesiyle mezun olmuştur (BOA, 1269/1872: 405; Uluçay ve Kartekin, 1958: 351-352). Mülkiye'den mezun olduktan sonra 25 Şubat 1895'te dördüncü dereceden rütbe (rütbe-i râbia) kendisine verilmiş ve 11 Ekim 1896'da Bursa Vilayeti Baş Mühendis Muavinliği'ne 650 kuruş maaşla Nafia Nezareti tarafından tayin edilmiştir. 11 Mayıs 1897'de 800 kuruş maaşla Erzurum Vilayeti'ne mühendis ve 17 Nisan 1900 tarihinde ise Suriye'ye Baş Mühendis Muavini olarak görevlendirilmiştir (BOA, 1269/1872: 405). 15 Haziran 1900 tarihinde Hendese-i Mülkiye-i Şahane'ye muallim olarak atanmıştır (BOA, 1269/1872: 405; Neftçi vd., 2007: 653). Daha sonra Cebr-i Âlâ (Yüksek Cebir), Hesâb-ı Tefâzülî (Diferansiyel Hesap) ve Mihanik-i Riyaziye (Makine Teorisi) hocalığına terfi ettirilmiştir (Uluçay ve Kartekin, 1958: 351-352). 4 Eylül 1909 tarihinde diğer görevlerine ilaveten Dârülfünûn'a Mihanik-i Riyaziye hocası olarak tayin edilmiştir (BOA, 1269/1872: 405).

31 Temmuz 1911 tarihinde toplanan Cemiyet-i Tedrise-i İslamiye'de alınan karar ile Mustafa Salim Heyet-i Tedris Azâlığı üyeliğine atanmış ve 1913 yılında ise cemiyet üyeliğine kabul edilmiştir (Kılıç, 2016: 98, 146; Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiyye, 1332/1913: 91, 149). Adı geçen cemiyet Darüşşafaka'yı kuran bir sivil toplum kuruluşudur. Mustafa Salim'in ismi söz konusu tarihlerde Darüşşafaka'nın öğretmen sicil defterlerinde yer almamaktadır fakat fahri olarak matematik derslerine girmiş olması muhtemeldir. Zira Mustafa Salim'e ait lise düzeyinde ders kitapları Darüşşafaka kütüphanesinde yer almaktadır.

31 Mart 1919 tarihli Vakıf Gazetesi'nde yer alan "Fünûn Fakültesi'nde Teşkilât" başlıklı haberde, "alınan yeni karar gereği bazı müderris ve muavinler açığa alınmış olup bunlardan biri de Mihanik-i Riyâziye Müderrisi Mustafa Salim'dir" bilgisi yer almaktadır (Vakıf Gazetesi, 31 Mart 1919: 1). Dölen'e göre söz konusu tasviyenin gizli gerekçesi ismi zikredilen Dârülfünûn hocalarının İttihat ve Terakki ile irtibat halinde olmalarıdır (Dölen, 2009: 535). Mustafa Salim Dârülfünûn Fünûn Medresesi'nde 1920-1921 ders yılında Müderris unvanıyla Kimya-yı Tahlilî dersini vermiştir. Bir sonraki ders yılında bu dersi Ligor Bey üstlenirken kendisi ise 1933 üniversite reformuna kadar okutacağı Mihanik-i Riyâzî dersini vermeye başlamıştır (İshakoğlu-Kadioğlu, 1998: 13). Ayrıca 1928-1929 ders yılında Dârülfünûn Riyâziyât Enstitüsü Müdürlüğü görevinde bulunmuştur (İshakoğlu-Kadioğlu, 1998: 24).

Mustafa Salim hocalık yıllarında devrinin en iyi matematik bilginlerinden biri olduğunu her fırsatta göstermiştir. 1911 yılında yayımladığı *Asgâr-ı Nâmütenâhiyat (Kısm-ı Evvel) Hesâb-ı Tefâzüli ve Hesâb-ı Tamamî* isimli kitabı, Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa'nın meşhur eseri olan *Lineer Algebra*'dan sonra uzun yıllar okutulmuştur (Uluçay ve Kartekin, 1958: 353). Mustafa Salim bir süre Darülfünun'un divan heyetinde de bulunmuştur (Vakit Gazetesi, 3 Teşrin-i Sâni 1930: 5; Vakit Gazetesi, 4 Teşrin-i Sâni 1930: 5).

1 Ağustos 1933 tarihinde gerçekleştirilen üniversite reformu çerçevesinde Dârülfünûn'un lağvedilip yerine İstanbul Üniversitesi'nin kurulması ile birlikte görevine son verilen akademisyenlerden biri de Mustafa Salim'dir (Akit Gazetesi, 2 Ağustos 1933: 8; Demirtaş, 2018: 169). Mustafa Salim üniversiteden uzaklaştırılmasına rağmen 1937'ye kadar Yıldız Teknik Üniversitesi'nde fahri olarak ders vermeye devam etmiştir (Uluçay ve Kartekin, 1958: 353).

Mustafa Salim 29 Aralık 1943 günü vefat etmiş, cenazesi 30 Aralık 1943 Perşembe günü Feneryolu'nda Profesör Salim Tunakan Sokak'taki köşküden 14:30'da kaldırılarak Kızıltoprak Zühtüpaşa Camii'nde cenaze namazı kılınmış ve Karacaahmet Mezarlığı'nda aile kabristanına defnedilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 30 Birincikanun 1943: 3).

Eserleri: Telif Kitapları; *Asgâr-ı Nâmütenâhiyat (Kısm-ı Evvel) Hesâb-ı Tefâzüli ve Hesâb-ı Tamamî, Cebr-i Alâ, Mebhas-ı Dalle. Ders Kitapları; Hendese-i Müsteviye Mesâli, Mesâil-i Müsellesâtiye, Hesâb-ı Nazari Mesâili. Tercüme; Mihanik-i Riyaziye. Makaleleri; "Kısm-ı Riyâzi", Genç Mühendis, S. 13, (1909); "Riyâziyyât", Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası, S. 3, (1909); "Hendese Mes'elesi", Genç Mühendis, S. 25, (1910); "Mihanik", Darülfünun Fünun Fakültesi Mecmuası, S. 1, (1916); "Hesâb-ı Nazari", Darülfünun Fünun Fakültesi Mecmuası, S. 1, (1916); "Mihanik-i Riyazi", Darülfünun Fünun Fakültesi Mecmuası, S. 3, (1916); "Mihanik-i Riyazi", Darülfünun Fünun Fakültesi Mecmuası, S. 4, (1916); "Cebir Meselesi", Darülfünun Fünun Fakültesi Mecmuası, S. 4, (1916); "Mihanik-i Riyazi Meselesi", Darülfünun Fünun Fakültesi Mecmuası, S. 5, (1917); "Mihanik-i Riyazi Meselesi", Darülfünun Fünun Fakültesi Mecmuası, S. 6, (1917); "Hesâb-ı Tahlîliyye", Mühendis Mektebi Mecmuası, S. 17, (1923).*

3. MUSTAFA SALİM'İN GENÇ MÜHENDİS, OSMANLI MÜHENDİS VE MİMAR CEMİYETİ MECMUASI VE MÜHENDİS MEKTEBİ MECMUASI'NDA YAYIMLANAN MATEMATİK KONULU MAKALELERİ

Mustafa Salim'in matematik alanında, *Genç Mühendis*'in 13. sayısında "Kısm-ı Riyâzi" ve 25. sayısında "Hendese Mes'elesi", *Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası*'nın 3. sayısında "Riyâziyyât" ve *Mühendis Mektebi Mecmuası*'nın 17. sayısında "Hesâb-ı Tahlîliyye" isimli makaleleri yayımlanmıştır. Osmanlı Türkçesi ile yayımlanan bu eserlerden "Riyâziyyât" isimli makale matbaada basılırken, diğer makaleler ise el yazması şeklinde yayımlanmıştır. Bu çalışma kapsamında, söz konusu makalelerin Latin harflerine tam transliterasyonu ve matematiksel değerlendirilmesi araştırmacı tarafından yapılmıştır. Mustafa Salim makalelerinde ele aldığı konulara dair matematiksel işlemleri atlayarak oldukça kısa ve özlü bir anlatım üslubu benimsemiştir. Söz konusu makalelerin daha anlaşılır kılınması için gerekli görülen yerlerde Mustafa Salim'in üslubunun dışına çıkılarak matematiksel anlatım tarafımızca zenginleştirilmiştir.

Mustafa Salim adı geçen makalelerinde matematik bilgisi açısından çeşitli konulara temas etmektedir. Birbirinden farklı konularda problemlerin ele alınması, bu problemlerin bir yerden alınıp alınmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Bu amaçla Mustafa Salim'in yazdığı ders kitapları taranmıştır. Öncelikle Mustafa Salim'in Paul Émile Appell (1855-1930)'den çevirdiği *Mihanik-i Riyâziye (1921)* isimli kitabına bakılmış ve söz konusu problemlere rastlanılmamıştır. Mustafa Salim Hendese-i Mülkiye-i Şahane'de ve Dârülfünûn'da Cebr-i Âlâ (Yüksek Cebir), Hesâb-ı Tefâzüli (Diferansiyel Hesap) ve Mihanik-i Riyaziye (Makine Teorisi) derslerini okutmuştur. Mustafa Salim bu derslerinde anlattığı konuları öğrencilerinin not almakta zorlandığını fark etmiş olmalı ki, 1902 yılında ilk baskısını yapan *Asgâr-ı Nâmütenâhiyat (Kısm-ı Evvel) Hesâb-ı Tefâzüli ve Hesâb-ı Tamamî* isimli kitabının önsözünde, bu kitabı yazmasının amacının "diferansiyel integral hesaba dair mükemmel bir eser kaleme almak olmadığını, bilakis hocası olduğu Hendese-i Mülkiye Mektebi öğrencilerini derste yazma derdinden kurtarmak olduğunu" (Kökçü, 2014: 409) ifade etmiştir. Mustafa Salim'in bu beyanı, makalelerinde ele aldığı problemlerin, ders notlarından müteşekkil olan *Asgâr-ı Nâmütenâhiyat (Kısm-ı Evvel) Hesâb-ı Tefâzüli ve Hesâb-ı Tamamî* isimli kitapta alıştırma problemi olarak ele alınma olasılığını ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu kitap tarafımızca incelenmiş ve Mustafa Salim'in makalelerinde ele aldığı determinant, türev, kısmî türev, integral, geometrik yer vb. konulara kitapta yer verdiği tespit edilmiştir. Ancak kitapta konuların sonunda verilen alıştırma problemleri oldukça basit ve bu bağlamda anlatılan konuyu pekiştirmeye yöneliktir. Dolayısıyla makalelerinde ele aldığı çözümü oldukça meşakkatli olan problemler ders kitabında yer almamaktadır. Bu gözlem bizi Mustafa

Salim'in derslerinde kullanmak üzere kaleme aldığı kitaplarında ele aldığı konulara paralel olarak, söz konusu konularda çözülmesi zor olan problemleri çeşitli akademik dergilerde müstakil birer makale olarak yayımladığı sonucuna götürmektedir. Örneğin Mustafa Salim *Mebhas-ı Dalle (1903)* isimli ders kitabında determinant konusunu ayrıntılı bir şekilde analiz etmiştir. Homojen fonksiyonların determinantlarına dair bir problemi ele aldığı "Kısm-ı Riyâzi" isimli makalesi de *Mebhas-ı Dalle* kitabında anlattığı konularla ilişkilidir fakat bu kitapta problem olarak yer almamıştır. Ayrıca bu makalede ele aldığı problemin çözümünde faydalandığı Euler Formülü'nü *Asgâr-ı Nâmütenâhiyat (Kısm-ı Evvel) Hesâb-ı Tefâzülî ve Hesâb-ı Tamamî* isimli kitabında ayrıntılı bir şekilde ispatlayarak anlatmıştır (Mustafa Salim, 1331/1915: 304-314). Bu bağlamda Mustafa Salim'in makalelerinde ele aldığı konular derslerinde anlattığı konular ile paralellik arz etmektedir.

3.1. "Kısm-ı Riyâzi" Başlıklı Makalesi

Mustafa Salim'in "Kısm-ı Riyâzi" isimli makalesi *Genç Mühendis*'in 20 Temmuz 1325 (2 Ağustos 1909) tarihinde yayımlanan 13. sayısında yer almıştır. Bu makalesinde Mustafa Salim, x_1, x_2, x_3 bağımsız değişkenlerine tabi m 'nci dereceden bir homojen fonksiyonun kısmî türevlerine dair Hessian Matrisi'ni kullanarak elde ettiği kullanışlı bir eşitliği ve ispatını incelemiştir. Bu eşitlikle beraber kısmî türevlerin bir kısmını birinci dereceden türevlere indirgeyerek işlem yükünden kurtulunabilecektir.

Mustafa Salim makalesine, ilgili fonksiyona dair tanımlamalarını vererek başlamıştır:

x_1, x_2, x_3 bağımsız değişkenlerine tabi m 'nci dereceden bir homojen fonksiyon: $g = f(x_1, x_2, x_3)$ olur;

x_1 bağımsız değişkenine göre g fonksiyonunun birinci dereceden kısmî türevi g_1 ve ikinci dereceden kısmî türevi g_{11}

x_2 bağımsız değişkenine göre g fonksiyonunun birinci dereceden kısmî türevi g_2 ve ikinci dereceden kısmî türevi g_{22}

x_3 bağımsız değişkenine göre g fonksiyonunun birinci dereceden kısmî türevi g_3 ve ikinci dereceden kısmî türevi g_{33}

x_1 bağımsız değişkenine göre kısmî türevinin x_2 'ye göre kısmî türevi g_{12} ve devamı da bu üslupla gösterilsin (Mustafa Salim, 1909a: 33).

Mustafa Salim, üç değişkenli fonksiyonunu g ile göstermiş ve buna bağlı olarak $g_{11}, g_{22}, g_{33}, g_{12}, g_{13}, g_{21}, g_{23}, g_{31}, g_{32}$ sembolleri ile isimlendirmiş olduğu kısmî türevleri Hessian Matrisi'te göstermek suretiyle (1) numaralı eşitliği şu şekilde ifade etmiştir (Mustafa Salim, 1909a: 33):

$$(1) \dots \begin{vmatrix} g_{13} & g_{12} & g_{11} \\ g_{23} & g_{22} & g_{21} \\ g_{33} & g_{32} & g_{31} \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} g_2 & g_1 & \frac{mg}{m-1} \\ g_{12} & g_{11} & g_1 \\ g_{22} & g_{21} & g_2 \end{vmatrix} \frac{(m-1)^2}{x_3^2}$$

Mustafa Salim, yukarıda ifade edilen eşitliğin ispatını yapacağını makalesinde vadedmiştir. Yapılan işlemleri analiz ettiğimizde, bu eşitliğin ispatı için Euler'in homojen fonksiyonlarla ilgili verdiği karakterizasyondan faydalandığı anlaşılmaktadır. Fakat Mustafa Salim makalesinde Euler'in ismini anmamış, bunun yerine "homojen fonksiyon teoremine göre..." şeklinde genel bir ifade kullanmıştır. Yukarıdaki eşitlik makalede şu şekilde ele alınmıştır:

$$(1) \dots \begin{vmatrix} g_{13} & g_{12} & g_{11} \\ g_{23} & g_{22} & g_{21} \\ g_{33} & g_{32} & g_{31} \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} g_2 & g_1 & \frac{mg}{m-1} \\ g_{12} & g_{11} & g_1 \\ g_{22} & g_{21} & g_2 \end{vmatrix} \frac{(m-1)^2}{x_3^2} \text{ eşitliğinin ispatı:}$$

Homojen fonksiyon teoremine uygun olarak:

$$(2) \dots \begin{cases} x_3 g_3 + x_2 g_2 + x_1 g_1 = mg \\ x_3 g_{13} + x_2 g_{12} + x_1 g_{11} = (m-1)g_1 \\ x_3 g_{23} + x_2 g_{22} + x_1 g_{21} = (m-1)g_2 \\ x_3 g_{33} + x_2 g_{32} + x_1 g_{31} = (m-1)g_3 \end{cases}$$

olup (1) numaralı eşitliğin ilk tarafı (A) ile gösterilerek söz konusu ifadenin birinci sütunu [sağdan sola 1.,2.,3.] x_1 , ikinci sütunu x_2 , üçüncü sütunu x_3 ile çarpılır ve üçüncü sütunun terimlerine simetrik olarak buldukları satırların terimleri ilâve edilir ise (2) numaralı eşitlik dikkate alındığına göre:

$$\begin{vmatrix} g_1 & g_{12} & g_{11} \\ g_2 & g_{22} & g_{21} \\ g_3 & g_{32} & g_{31} \end{vmatrix} = \frac{x_3 \cdot A}{m-1}$$

olur (Mustafa Salim, 1909a: 33).

Yukarıdaki alıntıya göre (A) matrisi, determinant ile ilgili temel özellikler ve gerekli elementer sayı işlemleri uygulanarak

$$\begin{vmatrix} x_1 g_{11} + x_2 g_{12} + x_3 g_{13} & g_{12} & g_{11} \\ x_1 g_{21} + x_2 g_{22} + x_3 g_{23} & g_{22} & g_{21} \\ x_1 g_{31} + x_2 g_{32} + x_3 g_{33} & g_{32} & g_{31} \end{vmatrix}$$

formuna dönüştürülüp Euler'in homojen fonksiyonlarla ilgili verdiği karakterizasyona göre düzenlendiğinde ise yukarıdaki alıntıda verilen eşitlik elde edilmiş ve ispatın ilk kısmı tamamlanmıştır.

İspatın ilk kısmı tamamlandıktan sonra Mustafa Salim, sütunlar için yaptığı işlemlerin aynısını satırlar için de tekrarlayarak söz konusu ispatı aşağıdaki gibi sonuçlandırmıştır:

Elde edilen eşitliğin birinci satırını x_1 , ikincisini x_2 , üçüncüsünü x_3 ile çarpıp bunlar üçüncü satıra ilâve edilir ise:

$$\frac{A \cdot x_3^2}{m-1} = \begin{vmatrix} g_1 & g_{12} & g_{11} \\ g_2 & g_{22} & g_{21} \\ mg & (m-1)g_2 & (m-1)g_1 \end{vmatrix}$$

olup ispatı istenen eşitlik elde edilmiş olur (Mustafa Salim, 1909a: 33).

Mustafa Salim bu noktada ispatın gerçekleştiğini beyan ederek makalesini bitirmiştir. Oysa makalenin başında verilen $\begin{vmatrix} g_2 & g_1 & \frac{mg}{m-1} \\ g_{12} & g_{11} & g_1 \\ g_{22} & g_{21} & g_2 \end{vmatrix}$ matrisi ile son işlemde bulunan $\begin{vmatrix} g_1 & g_{12} & g_{11} \\ g_2 & g_{22} & g_{21} \\ mg & (m-1)g_2 & (m-1)g_1 \end{vmatrix}$ matris birebir aynı değildir. Fakat söz konusu matrislerin determinant değerleri aynı olup¹ temsil değerleri birbirine eşit olduğundan ispat gerçekleşmiştir.

Mustafa Salim'in ifade ettiği bu eşitlik sayesinde 3×3 toplam 9 kısmî türev değerini bulmak yerine 4 kısmî türev hesaplanarak determinant değeri bulunabilecektir. Ayrıca bu eşitlikte x_3 bağımsız değişkenine tabi kısmî türevler sadeleştirilmiştir, arzu edilirse x_1 ve x_2 bağımsız değişkenlerine tabi kısmî türevler sadeleştirilecek şekilde eşitlik düzenlenebilir. Bu bağlamda oldukça pratik ve kullanışlı bir eşitlik tanımlanmıştır. Ancak eşitlikte yer alan $\frac{mg}{m-1}$ ifadesinin $m-1$ terimi paydada bulunduğundan bu eşitlik $m=1$ için tanımlı değildir. Mustafa Salim'in yaptığı ispatta bu duruma dikkat çekilmemiş olup, ispatın hipotez kısmında $m \neq 1$ şeklinde bir kısıtlamaya yer verilmemiştir. Halbuki $m=1$ durumu dikkate alınarak kolaylıkla yazılabilecek bir eşitlik Mustafa Salim tarafından ele alınsaydı matematik açısından daha kıymetli olabilirdi. Bu gözlem bizi Mustafa Salim'in bu problemle ilgili bu şekilde bir perspektifi olmadığı yorumuna götürmektedir.

3.2. "Riyâziyyât" Başlıklı Makalesi

Mustafa Salim'in "Riyâziyyât" isimli makalesi *Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası'nın* Kanun-ı Evvel 1325 (Aralık 1909) tarihinde yayımlanan 3. sayısında yer almıştır. Bu makalesinde Mustafa Salim, eğrilik

¹ $\det \begin{vmatrix} g_2 & g_1 & \frac{mg}{m-1} \\ g_{12} & g_{11} & g_1 \\ g_{22} & g_{21} & g_2 \end{vmatrix} = (g_2 g_{11} g_2 + g_1 g_1 g_{22} + \frac{mg}{m-1} g_{12} g_{21}) - (\frac{mg}{m-1} g_{11} g_{22} + g_1 g_{21} g_2 + g_2 g_1 g_{12})$
 $\det \begin{vmatrix} g_1 & g_{12} & g_{11} \\ g_2 & g_{22} & g_{21} \\ \frac{mg}{m-1} & g_2 & g_1 \end{vmatrix} = (g_1 g_1 g_{22} + g_{12} g_{21} \frac{mg}{m-1} + g_{11} g_2 g_2) - (\frac{mg}{m-1} g_{22} g_{11} + g_{21} g_2 g_1 + g_2 g_{12} g_1)$ olduğundan iki determinant değerinin eşit olduğu görülür.

yarıçapları sabit olan daire eğrisi denklemine, diferansiyel denklemlerle ifade edilmiş olan eğrilik yarıçapı formülünden yola çıkarak ulaşılmıştır.

Mustafa Salim makalesine, eğrilik yarıçapı formülünü ifade ederek başlamıştır:

Eğrilik yarıçapları sabit olan eğrilerin tayini?

Eğrilik yarıçapları sabit olan eğriler daire eğrileridir. Gerçekten eğrilik yarıçapı formülü olan işbu:

$$r = \frac{\left[1 + \left(\frac{dy}{dx}\right)^2\right]^{\frac{3}{2}}}{\frac{d^2y}{dx^2}}$$

formül bilindiğinde (Mustafa Salim, 1909b: 52)...

Yukarıdaki alıntının başında Mustafa Salim küçük bir hata yaparak “eğrilik yarıçapları aynı kalan eğrilerin sadece daire eğrileri olduğunu” ifade etmiştir. Oysa daire ile birlikte düz çizgilerin de eğrilik yarıçapları sabittir. Bu nokta makalede göz ardı edilmiştir.

Mustafa Salim eğrilik yarıçapı formülünde değişken değiştirme yöntemini uygulayarak $\frac{dy}{dx}$ yerine g 'yi ve $\frac{d^2y}{dx^2}$ yerine de $g \frac{dg}{dy}$ 'yi yazarak g 'ye bağlı formülü şu şekilde elde etmiştir:

$$g = \frac{dy}{dx} \text{ ve } \frac{dg}{dx} = \frac{d^2y}{dx^2}$$

bunların birincisinden:

$$dx = \frac{dy}{g}$$

bulunup ikincisinde yerine yerleştirildiğinde

$$\frac{dg}{\frac{dy}{g}} = \frac{d^2y}{dx^2}$$

bulunarak buradan:

$$g \frac{dg}{dy} = \frac{d^2y}{dx^2}$$

elde edilir. Eğrilik yarıçapı formülünde $\frac{dy}{dx}$, $\frac{d^2y}{dx^2}$ yerlerine işbu g , $g \frac{dg}{dy}$ eşitleri kullanıldığında:

$$(1 + g^2)^{\frac{3}{2}} = r \cdot g \frac{dg}{dy}$$

veyahut

$$\frac{dy}{r} = \frac{g dg}{(1 + g^2)^{\frac{3}{2}}}$$

yazılır (Mustafa Salim, 1909b: 52-53).

Görünümde sadeliğin ve buna bağlı olarak anlaşılabilirliğin temin edilmesi amacıyla $r = \frac{\left[1 + \left(\frac{dy}{dx}\right)^2\right]^{\frac{3}{2}}}{\frac{d^2y}{dx^2}}$ eğrilik formülü $r = \frac{\left[1 + g^2\right]^{\frac{3}{2}}}{\frac{dg}{dy}}$ şeklinde ifade edilmiştir. Bu eşitlikte içler dışlar çarpımı yapılarak elde edilen $\frac{dy}{r} = \frac{g dg}{(1+g^2)^{\frac{3}{2}}}$ eşitliğinin her iki tarafının integrali Mustafa Salim tarafından şu şekilde alınmıştır:

İşbu bilinen bir diferansiyel ifade olduğundan integrali alındığında:

$$\frac{y+c}{r} = -\frac{1}{(1+g^2)^{\frac{1}{2}}} = -\frac{1}{\sqrt{1+g^2}}$$

bulunur (Mustafa Salim, 1909b: 53).

$\frac{dy}{r} = \frac{g dg}{(1+g^2)^{\frac{3}{2}}}$ eşitliği değişkenlerine ayrılmış bir diferansiyel denklemdir. Bu denklem doğrudan integral alınarak çözümlür. Söz konusu integral alma işlemi sonucunda yukarıdaki alıntıda ifade edilen eşitliğe ulaşılmıştır.

$\frac{y+c}{r} = -\frac{1}{\sqrt{1+g^2}}$ eşitliğinde içler dışlar çarpımı yapıp her iki tarafın karesi alındığında g ,

$$\sqrt{1+g^2} = -\frac{r}{y+c}$$

$$1+g^2 = \frac{r^2}{(y+c)^2}$$

$$g^2 = \frac{r^2 - (y+c)^2}{(y+c)^2}$$

$$g = \frac{\sqrt{r^2 - (y+c)^2}}{y+c}$$

şeklinde tespit edilir.

Mustafa Salim $g = \frac{\sqrt{r^2 - (y+c)^2}}{y+c}$ ifadesini, daha önce kullandığı $g = \frac{dy}{dx}$ eşitliğinden faydalanarak şu şekle dönüştürmüştür:

$$g = \frac{\sqrt{r^2 - (y+c)^2}}{y+c} = \frac{dy}{dx}$$

olur. Burada da

$$dx = \frac{(y+c)dy}{\sqrt{r^2 - (y+c)^2}}$$

bulunur (Mustafa Salim, 1909b: 53).

$dx = \frac{(y+c)dy}{\sqrt{r^2 - (y+c)^2}}$ ifadesi de değişkenlere ayrılmış bir diferansiyel denklem olup doğrudan integrali alınarak $x + c_1 = -\sqrt{r^2 - (y+c)^2}$ eşitliğine ulaşılmıştır. Mustafa Salim bu eşitliğin her iki tarafının karesini alarak çember denkleminde şu şekilde ulaşmıştır:

...işbu ifadede integral alınırsa:

$$x + c_1 = -\sqrt{r^2 - (y+c)^2}$$

veyahut

$$(x + c_1)^2 + (y+c)^2 = r^2$$

bulunur ki (r) sabit olduğu halde işbu denklem bir daire eğrisini vereceği bilindiğinden istenen elde edilmiş olur (Mustafa Salim, 1909b: 53).

Dolayısıyla Mustafa Salim, diferansiyel denklemlerle ifade edilen eğrilik yarıçapı denkleminde, merkezi $(-c_1, -c)$ ve yarıçapı r olan $(x + c_1)^2 + (y + c)^2 = r^2$ daire denkleminde ulaşmıştır.

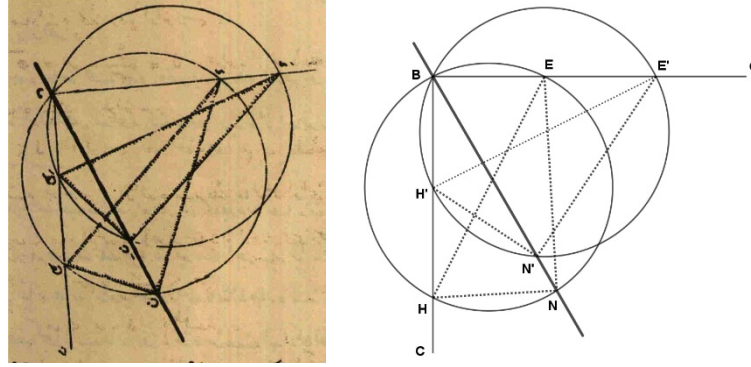
Düzlem eğrileri için eğrilik yarıçapı formülünden birtakım integral alma yöntemlerini işe koşarak Mustafa Salim çember denklemini elde etmeyi başarmıştır. Ancak eşitliğin çok daha zarif ispatı, eğriyi yay uzunluğu cinsinden yeniden parametrize edildiğinde ortaya çıkar². Dolayısıyla Mustafa Salim gereksiz karmaşıklıkta ve eksik bir ispat yapmıştır.

3.3. "Hendese Mes'elesi" Başlıklı Makalesi

Mustafa Salim'in "Hendese Mes'elesi" isimli makalesi, *Genç Mühendis* isimli derginin 1 Şubat 1325 (14 Şubat 1910) tarihinde yayımlanan 25. sayısında yer almıştır. Bu makalesinde Mustafa Salim, bir dik üçgenin düzlemde farklı konumlarda yer alması ile elde edilen bir geometrik yer problemini ele almıştır.

Mustafa Salim makalesine, problem durumunu ifade ederek ve problem durumuna uygun bir şekil çizerek başlamıştır:

Mes'ele-1: *Birbirine dik iki doğru üzerinde bir gönyenin hipotenüsünün iki ucu kaydırıldığında dik açının köşesinin çizdiği geometrik yer nedir (Mustafa Salim, 1910: 11)?*

Şekil 2: Dik Üçgenin Geometrik Yeri

Kaynak: Mustafa Salim, 1910: 11

Şekil 2'de, öncelikle birbirine dik konumda olacak şekilde GB ve BC doğruları çizilmiş ve ardından ENH gönyesinin E ve H köşeleri bu doğruların üzerine denk gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Problemde istenen ise, ENH gönyesinin E ve H köşeleri söz konusu doğruların üzerinde şekildeki gibi kaydırıldığında N köşesinin çizdiği geometrik yerin tespit edilmesidir. Mustafa Salim söz konusu geometrik yeri şu şekilde belirlemiştir:

Şekilde birbirine dik GB , BC doğruları üzerinde hipotenüsün iki ucu kaydırılan EHN gönyesinin, EHN , $E'H'N'$ halleri dikkate alındıktan sonra gönye EHN durumunda iken EH çapı dikkate alınarak bir çember çizildiğinde işbu çember B , N köşelerinden geçer. Benzer şekilde, $E'H'$ çapı dikkate alınarak bir çember çizildiğinde işbu çember de B , N' noktalarından geçip HN , $H'N'$ eşit kirişleri aynı çapla çizilen çemberlerde bulduklarından, HN , $H'N'$ yayları da birbirlerine eşit olurlar. B noktasıyla N , N' noktaları birleştiklerinde: NBH , $N'BH'$ açıları aynı yaylarla ölçüldüklerinden birbirlerine eşit olup işbu açılarla ortak olmayıp NB , $N'B$ kenarları birbirine çakışık olup bundan dolayı söz konu gönyenin dik açısının köşelerinden çizilen doğru NB doğrusundan ibaret olup istenen elde edilmiş olur (Mustafa Salim, 1910: 11).

Yukarıdaki paragrafta ifade edilen çözümde $s(\widehat{EBH}) = s(\widehat{ENH}) = 90^\circ$ olduğundan ENH dik üçgenin hipotenüsü çap olacak şekilde çizilen çember B ve N köşelerinden geçmek zorundadır. Benzer şekilde $s(\widehat{E'BH'}) = s(\widehat{E'N'H'}) = 90^\circ$ olduğundan $E'N'H'$ dik üçgenin de hipotenüsü çap olacak şekilde çizilen çember N' ve B köşelerinden geçmek zorundadır. Ayrıca HN ve $H'N'$ kirişleri eş çemberlerin kirişleri olduklarından HN ve $H'N'$ yaylarının açıları da birbirlerine eşit olmak durumundadır. B noktası ile N ve N' noktalarının ayrı ayrı birleştirildiklerinde $(\widehat{NBH})$ açısı ile $(\widehat{EBH})$ açısı aynı yayı gördüklerinden birbirlerine eşit olurlar. Bu durumda BN ve BN' doğruları çakışık olacaklarından B noktası ile N ve N' noktaları doğrudan olacaklardır. Dolayısıyla

² Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://math.stackexchange.com/questions/4800135/showing-that-every-plane-curve-with-constant-curvature-is-a-circle-by-solving-th>.

problemden sorgulanan “Birbirine dik iki doğru üzerinde bir gönyenin hipotenüsünün iki ucu kaydırıldığında dik açının köşesinin çizdiği geometrik yer nedir?” sorusunun cevabı “ B, N ve N' noktalarından geçen doğru” olacaktır. Bu bağlamda söz konusu dik üçgende hipotenüsün köşesinin çizdiği geometrik yer bir doğrudur.

3.4. “Hesâb-ı Tahlîliyye” Başlıklı Makalesi

Mustafa Salim’in “Hesâb-ı Tahlîliyye” isimli makalesi *Mühendis Mektebi Mecmuası*’nın 1 Şubat 1339 (1 Şubat 1923) tarihinde yayımlanan 17. sayısında yer almıştır. Bu makalesinde Mustafa Salim, x ’in tek değişken olduğu $y = \sqrt[3]{x^2(x-6)}$ fonksiyonuna ait dört problem durumuna çözüm aramıştır: 1) Fonksiyonun grafiğinin çizilmesi, 2) $\int y dx$ integralinin hesaplanması, 3) y ’nin bir ilkel fonksiyonunun $F(x)$ olduğu varsayıldığında $z(x) = F(x) - gx^2 - kx - l \ln x$ fonksiyonunun, x ’in sonsuza eşit olmasına karşılık sınırlı bir değeri muhafaza edecek şekilde g, k, l gibi üç sabit değerinin belirlenmesi, 4) $F(x) = \int_3^x y dx$ integraline karşılık gelen $F(x)$ fonksiyonuna x ’in sonsuza eşit olması ve g, k, l sabit değerlerinin yukarıdaki fonksiyonda belirlenmiş olan değerlerine dokunmaması halinde $z(x)$ ’in alacağı değeri bulmak (Mustafa Salim, 1923: 257).

Mustafa Salim makalesine, $y = \sqrt[3]{x^2(x-6)}$ fonksiyonunun grafiğinin çizilmesinin istendiği ilk problem durumunu ele alarak başlamıştır:

Verilen fonksiyonu:

$$y = x^{\frac{2}{3}}(x-6)^{\frac{1}{3}}$$

şeklinde gösterelim. Bu fonksiyon x ’in $-\infty$ ’dan $+\infty$ ’a kadar değişiminde gerçek değerleri alır. $x = 0$, $x = 6$ değerleri için sıfır değerini alıp x ’in bu iki değeri arasında fonksiyon negatif değerleri aldığı gibi altıdan sonra da daima pozitif değerleri alır (Mustafa Salim, 1923: 257-258).

Yukarıdaki alıntıda y fonksiyonunun grafiğinin çizilebilmesi için gerekli olan bazı kritik değerler ve bu değerler arasındaki işaret incelemeleri yapılmıştır. Fakat Mustafa Salim, x ’in 0’den küçük değerleri için y fonksiyonunun alacağı değerler hakkında bir açıklama yapmamıştır. Grafiğe baktığımızda ise (Şekil 3) y fonksiyonunun söz konusu aralıkta alması gereken negatif değerlerin doğru bir şekilde ifade edildiği görülmektedir.

Mustafa Salim y fonksiyonunun grafiğinin çizilebilmesi için gerekli olan diğer kritik noktalarının tespiti için bu fonksiyonun türevini almıştır:

Bu fonksiyonun türevi:

$$y' = \frac{2}{3}x^{-\frac{1}{3}}(x-6)^{\frac{1}{3}} + \frac{1}{3}x^{\frac{2}{3}}(x-6)^{-\frac{2}{3}}$$

veyahut:

$$y' = \frac{1}{3} \frac{2(x-6) + x}{\sqrt[3]{x(x-6)^2}} = \frac{x-4}{\sqrt[3]{x(x-6)^2}}$$

olup bu türevin $x = 0$ ve $x = 4$ kıymetleri için değişime işaret eder. x ’in $-\infty$ ile sıfır değerleri arasında işareti daima pozitif olup sıfırdan dörde kadar değerleri için de negatif ve dörtten $+\infty$ ’a kadar değerler için de daima pozitif işaretleri alır. Dolayısıyla $x = 0$ için y fonksiyonu sıfır olan bir en büyük değeri ve $x = 4$ için de $y = -2\sqrt[3]{4}$ en küçük değeri almış olur (Mustafa Salim, 1923: 258).

Mustafa Salim fonksiyonun türevini alıp sıfıra eşitlemek suretiyle grafiğin çizilebilmesi için gerekli olan kritik değerleri tespit etmiştir. Bu durumda $x = 0$ noktası yerel maksimum, $x = 4$ noktası ise yerel minimum noktasını verecektir. Dolayısıyla y fonksiyonu $-\infty$ ile 0 arasında artan, 0 ile 4 arasında azalan ve 4 ile $+\infty$ arasında artan değerler alır.

Mustafa Salim son olarak fonksiyonun eğik asimptotunu tespit edip fonksiyonun grafiğini şu şekilde çizmiştir:

Bunun ortaya çıkarılması için de söz konusu fonksiyonu:

$$y = x \left(1 - \frac{6}{x}\right)^{\frac{1}{3}}$$

şeklinde gösterelim ve bunu da binom açılımına göre düzenleyelim

$$\left(1 - \frac{6}{x}\right)^{\frac{1}{3}} = 1 - \frac{2}{x} - \frac{4}{x^2} - \frac{40}{3} \cdot \frac{1}{x^3} \dots$$

buradan:

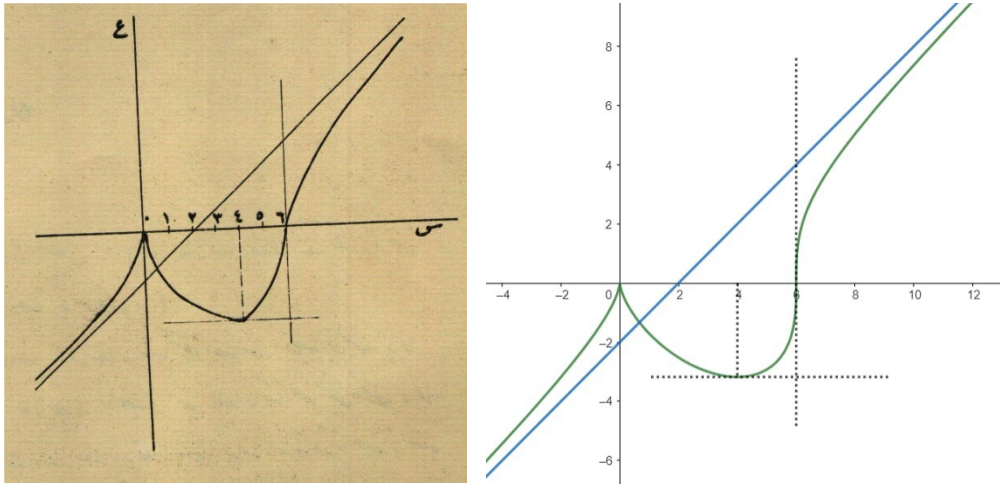
$$y = x - 2 - \frac{4}{x} - \frac{40}{3} \cdot \frac{1}{x^2} \dots$$

bulunur ki buradan da asimptot denklemi:

$$y = x - 2$$

den ibaret olur.

Bu asimptot şekilde görüldüğü gibi sol taraftaki eğrinin altından ve sağ tarafındaki eğrinin de üstünden geçer. İşte bu asimptot da elde edildikten sonra türevin özelliklerini de dikkate alarak bu eğriyi yaklaşık bir halde çizmek pek kolay olmuş olur (Mustafa Salim, 1923: 258).

Şekil 3: Fonksiyonun Grafiği

Kaynak: Mustafa Salim, 1923: 258

Mustafa Salim yukarıdaki alıntıda eğik asimptot denklemini, fonksiyonun eş değer ifadesini kullanarak birtakım cebirsel işlemlerle elde etmiştir. Yapılan işlemleri analiz ettiğimizde, *Kompleks Analiz*'de sıklıkla müracaat edilen Laurent seri açılımına göre y fonksiyonunun düzenlendiği anlaşılmaktadır. Fakat Mustafa Salim makalesinde Laurent seri açılımlarından söz etmemektedir.

Mustafa Salim eğik asimptot denklemini tespit ettikten sonra y fonksiyonunun grafiğini doğru bir şekilde çizerek (Şekil 3) ilk problemini çözümlenmiştir.

Mustafa Salim y fonksiyonunun grafiğini oluşturduktan sonra ikinci problemde çözülmesi istenen $\int y dx$ integralini şu şekilde hesaplamıştır:

$\int y dx$ 'in değeri için bir g değişken dönüşümü vâsıtasıyla x ve y 'i mantıkî bir şekilde göstermek mümkündür. Bunun için de $y = g \cdot x$ farz edelim.

Bu hâlde:

$$g^3 x = x - 6$$

$$x = \frac{6}{1 - g^3}$$

ve buradan da:

$$y = \frac{6g}{1 - g^3}$$

$$dx = \frac{18g^2 dg}{(1-g^3)^2}$$

ve dolayısıyla:

$$f(x) = \int y dx = \int \frac{6 \cdot 18g^3 dg}{(1-g^3)^3}$$

$$\frac{f(x)}{6 \cdot 18} = \int \frac{g^3 dg}{(1-g^3)^3}$$

olur (Mustafa Salim, 1923: 258-259).

Mustafa Salim $\int y dx$ integralinin çözümü için bir g değişken dönüşümü uygulamış ve g cinsinden ifade ettiği integralin çözümü için de kısmî integral alma yöntemlerinden yararlanmıştır. Yapılan işlemleri incelediğimizde $\int u dv = uv - \int v du$ formülü söz konusu integralin hesaplanmasında kullanıldığı tarafımızdan tespit edilmiştir. Fakat Mustafa Salim makalesinde bu formülden yararlandığını ifade etmemiştir. Mustafa Salim söz konusu integral hesabı için değişken değiştirme yöntemini aşağıdaki gibi uygulamıştır:

$$\frac{f(x)}{6 \cdot 18} = \int \frac{g^3 dg}{(1-g^3)^3}$$

$$u = g, \quad dv = \frac{g^2}{(1-g^3)^2}$$

varsayımı altında çarpma yöntemini uygulayarak integral alırsak:

$$\frac{f(x)}{6 \cdot 18} = \frac{1}{6} \cdot \frac{g}{(1-g^3)^2} - \frac{1}{6} \int \frac{dg}{(1-g^3)^2}$$

bulunur (Mustafa Salim, 1923: 259).

$\frac{f(x)}{18} = \frac{g}{(1-g^3)^2} - \int \frac{dg}{(1-g^3)^2}$ ifadesinde eşitliğin sağ tarafında yer alan $\int \frac{dg}{(1-g^3)^2}$ integrali Mustafa Salim tarafından aşağıdaki gibi hesaplanmıştır:

Şimdi son terimi aşağıdaki kısımlara ayıralım:

$$\int \frac{dg}{(1-g^3)^2} = \int \frac{(1-g^3 + g^3) dg}{(1-g^3)^2} = \int \frac{dg}{1-g^3} + \int \frac{g^3 dg}{(1-g^3)^2}$$

Bu son integralde çarpma yöntemini uygulayalım:

$$\int \frac{g \cdot g^2 dg}{(1-g^3)^2} = \frac{1}{3} \cdot \frac{g}{1-g^3} - \frac{1}{3} \int \frac{dg}{1-g^3}$$

olur (Mustafa Salim, 1923: 259).

Yukarıdaki alıntıda, basit cebirsel dönüşümler uygulanarak $\int \frac{dg}{(1-g^3)^2}$ integrali $\int \frac{dg}{1-g^3} + \int \frac{g^3 dg}{(1-g^3)^2}$ haline getirilmiştir. $\int \frac{dg}{1-g^3}$ integrali bilinen bir değer olup $\int \frac{g^3 dg}{(1-g^3)^2}$ için ise yeni bir değişken değiştirme yöntemi uygulanması gerekecektir. Bu bağlamda $\int \frac{g^3 dg}{(1-g^3)^2}$ integrali için de $\int u dv = uv - \int v du$ formülü uygulanmıştır.

Mustafa Salim integral hesabı için yaptığı işlemleri toparlamak amacıyla elde ettiği son eşitlikte $\int \frac{dg}{1-g^3}$ integrali L_1 ile göstermiş ve son durumu şu şekilde özetlemiştir:

$\int \frac{dg}{1-g^3}$ integral ifadesi (L_1) ile gösterilirse

$$\frac{f(x)}{18} = \frac{g}{(1-g^3)^2} - \frac{1}{3} \cdot \frac{g}{1-g^3} - L_1 + \frac{1}{3} L_1$$

olup buradan L_1 'in sonucu kalır. Bunun için

$$\frac{1}{1-g^3} = \frac{1}{3(1-g)} + \frac{2+g}{3(1+g+g^2)}$$

ve dolayısıyla:

$$\int \frac{dg}{1-g^3} = L_1 = \int \frac{dg}{3(1-g)} + \int \frac{(2+g) dg}{3(1+g+g^2)}$$

haline getirilebilir (Mustafa Salim, 1923: 259).

İntegralin son basamağı olan L_1 değerinin hesaplanması için $\frac{1}{1-g^3}$ ifadesi, basit özdeşlikler kullanılarak $\frac{1}{1-g^3} = \frac{1}{3(1-g)} + \frac{2+g}{3(1+g+g^2)}$ şeklinde ele alınmıştır. Bu durumda $\int \frac{dg}{1-g^3} = L_1 = \int \frac{dg}{3(1-g)} + \int \frac{(2+g) dg}{3(1+g+g^2)}$ integrali hesap edilmelidir. $\int \frac{dg}{3(1-g)}$ integrali hesabı bilinen bir ifade olup sonuç $-\frac{1}{3} \ln(1-g)$ 'dir. $\int \frac{(2+g) dg}{3(1+g+g^2)}$ için ise Mustafa Salim şu şekilde bir çözüm üretmiştir:

Hesâb etmek için de:

$$g + \frac{1}{2} = \frac{\sqrt{3}}{2} n$$

farz ederek:

$$L_1 = -\frac{1}{3} \ln(1-g) + \frac{1}{6} \ln(1+g+g^2) + \frac{1}{\sqrt{3}} \arctan n$$

bulunur ve

$$n = \frac{2g+1}{\sqrt{3}}$$

olduğundan

$$L_1 = -\frac{1}{3} \ln(1-g) + \frac{1}{6} \ln(1+g+g^2) + \frac{1}{\sqrt{3}} \arctan\left(\frac{2g+1}{\sqrt{3}}\right) + C$$

bulunur (Mustafa Salim, 1923: 259).

Yukarıdaki alıntıda L_1 değerinin hesaplanması için gerekli olan işlemlerde bazı basamaklar atlanıp³ doğrudan sonuç yazılmıştır. L_1 değerinin bulunması ile birlikte $f(x) = \int y dx$ integrali Mustafa Salim tarafından hesaplanabilmiştir:

Dolayısıyla:

---

³ İlgili işlemler şu şekildedir: $\int \frac{(2+g) dg}{3(1+g+g^2)}$ integralinde öncelikle $2+g$ ifadesi $\frac{2g+1}{2} + \frac{3}{2}$ şeklinde düşünülüp $\frac{1}{3} \int \frac{(2+g) dg}{(1+g+g^2)} = \frac{1}{3} \int \left(\frac{2g+1}{2(1+g+g^2)} + \frac{3}{2(1+g+g^2)} \right) dg$ eşitliğine ulaşılır. Burada gerekli aritmetik düzenlemeler yapıldığında ise $\frac{1}{3} \int \frac{(2+g) dg}{(1+g+g^2)} = \frac{1}{6} \int \frac{2g+1}{1+g+g^2} dg + \frac{3}{6} \int \frac{1}{1+g+g^2} dg$ eşitliği elde edilir. Eşitliğin sağ tarafında yer alan ilk integralde $u = g^2 + g + 1$ olduğunda $du = (2g+1)dg$ olacağından verilenler yerine yerleştirildiğinde $\frac{1}{6} \int \frac{2g+1}{1+g+g^2} dg$ integrali $\frac{1}{6} \int \frac{1}{u} du = \frac{1}{6} \ln u = \frac{1}{6} \ln(g^2 + g + 1)$ sonucuna ulaşılır. $\frac{1}{3} \int \frac{(2+g) dg}{(1+g+g^2)} = \frac{1}{6} \int \frac{2g+1}{1+g+g^2} dg + \frac{3}{6} \int \frac{1}{1+g+g^2} dg$ integralinin ikinci kısmında yer alan $\frac{3}{6} \int \frac{1}{1+g+g^2} dg$ ifadesinin integrali $\frac{3}{6} \int \frac{1}{\left(\frac{g+1}{2}\right)^2 + \frac{3}{4}} dg$ formuna çevrilip $u = \frac{2g+1}{\sqrt{3}}$ ve $du = \frac{2}{\sqrt{3}} dg$ dönüşümü uygulanarak hesap edilmiştir. Söz konusu değişken değiştirme işleminden sonra $\frac{3}{6} \int \frac{1}{1+g+g^2} dg = \frac{3}{6} \int \frac{1}{\left(\frac{g+1}{2}\right)^2 + \frac{3}{4}} dg = \frac{3}{6} \int \frac{1}{\frac{3u^2}{4} + \frac{3}{4}} du = \frac{3}{6} \int \frac{1}{\frac{3}{4}(u^2+1)} du = \frac{1}{\sqrt{3}} \arctan u = \frac{1}{\sqrt{3}} \arctan\left(\frac{2g+1}{\sqrt{3}}\right)$ sonucuna ulaşılır. Buradan hareketle $L_1 = -\frac{1}{3} \ln(1-g) + \frac{1}{6} \ln(1+g+g^2) + \frac{1}{\sqrt{3}} \arctan\left(\frac{2g+1}{\sqrt{3}}\right) + C$ hesaplanabilir.

$$\frac{f(x)}{18} = \frac{g}{(1-g^3)^2} - \frac{g}{3(1-g^3)} + \frac{2}{9} \ln(1-g) - \frac{1}{9} \ln(1+g+g^2) - \frac{2}{3\sqrt{3}} \arctan\left(\frac{2g+1}{\sqrt{3}}\right) + C$$

buradan g yerine eşiti olan $\sqrt[3]{\frac{x-6}{x}}$ değeri konulursa $f(x)$ 'in x cinsinden değeri elde edilirse bu şekilde bırakılması tercih edilir (Mustafa Salim, 1923: 259).

Mustafa Salim yukarıdaki paragrafta $\int y dx$ integralinin değerini g cinsinden hesaplamış ve arzu edilirse $g = \sqrt[3]{\frac{x-6}{x}}$ eşitliği kullanılarak x cinsinden değerine de ulaşabileceğini belirterek bir sonraki probleme geçmiştir.

Mustafa Salim makalesinin üçüncü alt probleminde, y 'nin bir ilkel fonksiyonunun $F(x)$ olduğu varsayıldığında $z(x) = F(x) - gx^2 - kx - l \ln x$ fonksiyonu, x 'in sonsuz değerine karşılık sınırlı bir değeri muhafaza edecek şekilde g, k, l gibi üç sabit değer tespit edilmesini ele almıştır. Öncelikle $y = \sqrt[3]{x^2(x-6)}$ fonksiyonunun binom açılımına uygun formu olan karşılığını ifade ederek işlemlerine başlamıştır:

x mutlak değerce 6'dan büyük olması halinde y 'nin binom kuralına uygun olarak açıldığını görmüştük ki o da:

$$y = x - 2 - \frac{4}{x} - \frac{40}{3} \cdot \frac{1}{x^2} - \dots$$

ve buradan da $\int y dx$ bulunarak:

$$F(x) = b' + \frac{x^2}{2} - 2x - 4 \ln(x) + \frac{40}{3} \cdot \frac{1}{x} + \dots$$

bulunur (Mustafa Salim, 1923: 259).

$|x| > 6$ olması durumunda y fonksiyonunun Laurent serileri yardımıyla açılımı yukarıdaki paragrafta verilmiştir. $F(x)$ ilkel fonksiyonunun tanımı gereği türevi y fonksiyonunu verdiği için, y 'nin integrali de $F(x)$ fonksiyonunu verecektir. Eşitlikte yer alan b' ifadesi, günümüzde bir fonksiyonun belirsiz integralinin alınması ile elde edilen C sabit değerini göstermektedir.

Mustafa Salim $x = \infty$ olması durumunda $F(x) = b' + \frac{x^2}{2} - 2x - 4 \ln(x) + \frac{40}{3} \cdot \frac{1}{x} + \dots$ eşitliğinde b' sabit sayısını yalnız bırakarak $z(x)$ fonksiyonuna aşağıdaki gibi ulaşmıştır:

Burada $x = \infty$ olması halinde:

$$b' = z(x) = F(x) - \frac{x^2}{2} + 2x + 4 \ln(x)$$

kalır ki b' bir sabit değer olduğundan $z(x)$ varsayıldığı bu sabit değer x 'in sonsuz olması hâlinde $z(x)$ 'in belirli değeri olması gibi kabul edilir. İşte bu son şekil ile teklif edilen şekil karşılaştırılırsa:

$$g = \frac{1}{2}, \quad k = -2, \quad l = -4$$

olmaları gerekir (Mustafa Salim, 1923: 259-260).

$z(x)$ fonksiyonu elde edildikten sonra problem durumunda ifade edilen g, k ve l katsayıları elde edilmiştir. Çözümün bu noktasında elde edilen g, k ve l değer takımının biricik olup olmadığının sorgulanması gerekir. Mustafa Salim bu noktaya aşağıdaki gibi dikkat çekmiştir:

g, k, l için başka değer takımları olamaz.

Hakikatte bunların başka değer takımları g_1, k_1, l_1 olsa bu değerlere karşı $z(x)$ sabit değeri $z_1(x)$ ile gösterilerek:

$$z_1(x) = z(x) + (g - g_1)x^2 + (k - k_1)x + (l - l_1) \ln x$$

şeklinde yazılır.

Hâlbuki burada $g = g_1, k = k_1, l = l_1$ takımlarından yalnız biri sıfırın dışında olsa x 'in sonsuz değeri için $z_1(x)$ ifadesi sınırlı bir değer olmayıp sonsuz olur. Bundan dolayı $g = g_1, k = k_1, l = l_1$ olması gerekir (Mustafa Salim, 1923: 260).

Yukarıdaki paragrafta tespit edilmiş olan g, k ve l değer takımının dışında başka değerler takımları olması durumunda $z(x)$ fonksiyonunun sonsuza eşit olacağı vurgulanmış ve dolayısıyla g, k ve l değerlerinin sabit bir değere karşılık geldikleri gösterilerek problem cevaplandırılmıştır.

Mustafa Salim dördüncü alt probleminde, $F(x) = \int_3^x y dx$ integraline karşılık gelen $F(x)$ fonksiyonunda x 'in sonsuz değeri alması ve g, k, l sabit değerinin üçüncü problemde verilen fonksiyonda tayin edilmiş olan değerlerine dokunmaması halinde $z(x)$ 'in alacağı değeri bulmak istemiştir. İkinci alt problemde, y fonksiyonunun integrali $g = \sqrt[3]{\frac{x-6}{x}}$ dönüşümü uygulanarak $\frac{f(x)}{18} = \frac{g}{(1-g^3)^2} - \frac{g}{3(1-g^3)} + \frac{2}{9} \ln(1-g) - \frac{1}{9} \ln(1+g+g^2) - \frac{2}{3\sqrt{3}} \arctan\left(\frac{2g+1}{\sqrt{3}}\right) + C$ olacak şekilde hesaplanmıştır. Üçüncü alt problemde bulunan g, k, l sabit değerlerine dokunulmaması şartı altında $F(x) = \int_3^x y dx$ ilkel fonksiyonunda $z(x)$ 'in değerinin tespit edilmesi için $x = 3$ ve $x = \infty$ değerlerine karşılık g 'nin alacağı değerler aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

g, k, l sabit değerlerine dokunmaması ve $F(x) = \int_3^x y dx$ 'in bahsi geçen kıymete karşı $z(x)$ 'in değerini bulmaya gelince

$$\left. \begin{array}{l} x = 3 \text{ için } g = -1 \\ x = \infty \text{ için } g = 1 \end{array} \right\}$$

olur (Mustafa Salim, 1923: 260).

Mustafa Salim bu noktada $\int y dx = \frac{f(x)}{18} = \frac{g}{(1-g^3)^2} - \frac{g}{3(1-g^3)} + \frac{2}{9} \ln(1-g) - \frac{1}{9} \ln(1+g+g^2) - \frac{2}{3\sqrt{3}} \arctan\left(\frac{2g+1}{\sqrt{3}}\right) + C$ eşitliğini kullanarak $F(x) = \int_3^x y dx$ belirli integralini şu şekilde hesaplamıştır:

Yukarıdaki $\frac{F(x)}{18}$ fonksiyonunda $x = \infty$ için $g = 1$ yazmayıp yine g ile göstermek üzere bu şekilden $x = 3$ için $g = -1$ koyup öncekinden çıkarırsak:

$$\frac{F(x)}{18} = \frac{g}{(1-g^3)^2} - \frac{g}{3(1-g^3)} + \frac{1}{9} \ln \frac{(1-g)^3}{1-g^3} - \frac{2}{3\sqrt{3}} \arctan \frac{2g+1}{\sqrt{3}} + \left(\frac{1}{12} - \frac{2}{9} \ln 2 - \frac{\pi}{9\sqrt{3}} \right)$$

olduğu görülür (Mustafa Salim, 1923: 260).

Üçüncü alt problemde $z(x) = F(x) - \frac{x^2}{2} + 2x + 4 \ln(x)$ fonksiyonu hesaplanmıştır. Mustafa Salim bu eşitliği kullanarak $\frac{z(x)}{18}$ fonksiyonunun g cinsinden karşılığını şu şekilde göstermiştir:

Bu fonksiyona

$$-\frac{x^2}{36} + \frac{x}{9} + \frac{2}{9} \ln x$$

veyahut bunun eşiği olan:

$$-\frac{1}{(1-g^3)^2} + \frac{2}{3(1-g^3)} + \frac{2}{9} \ln \frac{6}{1-g^3}$$

ilave edilirse $\frac{z(x)}{18}$ değeri bulunup bu halde

$$\frac{z(x)}{18} = \frac{g-1}{(1-g^3)^2} + \frac{2-g}{3(1-g^3)} + \frac{1}{9} \ln \left(\frac{1-g}{1-g^3} \right)^3 - \frac{2}{3\sqrt{3}} \arctan \frac{2g+1}{\sqrt{3}} + \frac{1}{12} + \frac{2}{3} \ln 3 - \frac{\pi}{9\sqrt{3}}$$

bulunur (Mustafa Salim, 1923: 260).

Mustafa Salim son durumda g 'ye bağlı elde ettiği eşitlikte $x = \infty$ için $g = 1$ yazıp problemin çözümü için istenen $\frac{z(x)}{18}$ 'in değerini şu şekilde hesaplamıştır:

Şimdi burada $x = \infty$ için $g = 1$ olduğundan yerlerine konulup çözümlenirse:

$$\frac{z(x)}{18} = \frac{1}{12} - \frac{1}{9} \ln 3 - \frac{\pi}{9\sqrt{3}}$$

ve bundan dolayı:

$$z(x) = \frac{3}{2} - 2 \ln 3 - 2\pi\sqrt{3}$$

değeri bulunur (Mustafa Salim, 1923: 260).

Mustafa Salim Dördüncü makalesinde hedeflediği sonuca ulaşmıştır.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Mustafa Salim, 1909-1923 yılları arasında matematik alanında *Genç Mühendis* isimli dergide 2, *Osmanlı Mühendis ve Mimarlar Cemiyeti Mecmuası*'nda 1 ve *Mühendis Mektebi Mecmuası*'nda 1 tane olmak üzere toplam 4 makale yayımlamıştır. Günümüzde lisans seviyesinde kabul edilebilecek konuları oldukça sade bir anlatımla ele alan Mustafa Salim gerekli gördüğü yerlerde grafikleri itinalı bir şekilde çizmiştir. Osmanlı'nın ekonomik açıdan zor durumda olduğu söz konusu yıllarda, "Riyaziyat" isimli makalesi hariç diğer 3 makalesi el yazısı ile kaleme alınarak yayımlanmıştır.

Mustafa Salim "Kısm-ı Riyâzî" isimli makalesinde, x_1, x_2, x_3 bağımsız değişkenlerine tabi m 'nci dereceden homojen bir g fonksiyonunun toplam 9 kısmî türevlerini, 4 kısmî türeve indirgeyebilecek bir eşitliği tanımlamış ve ispatlamıştır. İspatta Euler'in homojen fonksiyonlar için verdiği karakterizasyondan, determinant ile ilgili bazı özelliklerden ve basit cebirsel işlemlerden faydalanmıştır. Mustafa Salim bu eşitliği gereksiz bir kısıtlamaya giderek $m \neq 1$ şartı altında ifade etmiştir. Halbuki $m = 1$ durumunun dikkate alınması matematik açısından kıymetli olabilirdi. Bu durum Mustafa Salim'in bu seviyede bir perspektifinin olmadığını düşündürmektedir.

Mustafa Salim "Riyâziyyât" isimli makalesinde, eğrilik yarıçapı sabit bir eğri olan dairenin denklemini, diferansiyel denklemlerle ifade edilen eğrilik yarıçapı formülünden yola çıkarak elde etmiştir. Mustafa Salim diferansiyel denklemlerle daire denklemine ulaştığı bu makalesinde etkili bir anlatım üslubu benimsemiştir. Bu bağlamda Mustafa Salim'in konuya hakimiyetinin üst seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Mustafa Salim, makalesinin başında eğrilik yarıçapı aynı kalan düzlem eğrilerinin sadece daire eğrileri olduğunu beyan ederek küçük bir yanlışlık yapmıştır. Oysa dairenin yanı sıra bir diğer düzlem eğrisi olan düz çizginin de eğrilik yarıçapı sabittir.

Mustafa Salim *Genç Mühendis* dergisinde yayımladığı "Hendese Mes'alesi" isimli makalesinde, bir dik üçgenin analitik bir düzlemde belli özelliklerle hareket ettirildiğinde, bu dik üçgenin geometrik yerine dair bir problem durumunu çözümlenmiştir.

Mustafa Salim "Hesâb-ı Tahlîliyye" isimli makalesinde, x 'in tek değişken olduğu $y = \sqrt[3]{x^2(x-6)}$ fonksiyonuna ait belirlendiği dört problemi çözümlenmiştir. İlk problemde fonksiyonun grafiğini çizmek istemiştir. Şekil 3'ün sol tarafında yer alan şekil Mustafa Salim'in el yordamı ile çizdiği grafik iken, sağ tarafta yer alan şekil ise Geogebra isimli bilgisayar programı marifetiyle çizilen fonksiyona ait grafikdir. Söz konusu iki şeklin neredeyse birbirinin aynısı olması takdire şayandır. Mustafa Salim'in bu bağlamda hassas ölçümlerle ve hesaplamalarla makalesini yazdığı anlaşılmaktadır. Mustafa Salim makalesinde söz konusu fonksiyonun grafiğinin bir "Cubique Unicursale" eğrisi olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Salim ikinci problemde, y fonksiyonunun integralini hesaplamayı hedeflemiştir. İntegrali hesaplamak için değişken değiştirme yöntemini ve $\int u dv = uv - \int v du$ formülünü kullanmıştır. Üçüncü problemde, y fonksiyonunun bir ilkel fonksiyonu olarak $F(x)$ fonksiyonu kabul edildiğinde $z(x) = F(x) - gx^2 - kx - l \ln x$ fonksiyonu, x 'in alacağı sonsuz değerine karşılık, fonksiyonda ifade edilen g, k, l gibi üç sabit değerlerin hesaplanmasını ele almıştır. Dördüncü alt problemde ise, bir önceki problemde ele aldığı konunun devamı olarak, $F(x) = \int_3^x y dx$ integraline karşılık gelen $F(x)$ fonksiyonunda, $x = \infty$ olması durumunda, üçüncü alt problemde elde edilen g, k, l sabit değerlerinin değiştirilmemesi koşulu altında, $z(x)$ 'in alacağı değeri hesaplamak istemiştir. Söz konusu hesaplamalarda Mustafa Salim çok dikkatli ve hatasız bir çözüm gerçekleştirmiştir.

Eldeki bu çalışma kapsamında, Mustafa Salim'in günümüzde "Lineer Cebir" ve "Analiz" konuları içinde yer alan problem durumlarını incelediği dört makalesi, matematiksel açıdan ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiş ve problem çözümlerinin küçük hatalar dışında tam ve eksiksiz olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda Mustafa Salim'in söz konusu makaleleri döneminin yurtdışı dergilerinde de yayımlanabilecek seviyededir. Günümüzde

lisans seviyesinde olan bu problemlere verilen cevaplarda kullanılan yöntem ve teknikler analiz edildiğinde ise “özgün” bir yaklaşım ile karşılaşmamıştır. Fakat söz konusu yıllarda Osmanlı Devleti’nin sosyal, siyasal ve ekonomik koşulları hali hazırda devam etmekte olan savaşlar nedeniyle oldukça olumsuz ve umutsuz bir tablodayken, Mustafa Salim gibi üniversite hocalarının, bu çalışmada ele alınan makalelerde olduğu gibi, ileri seviye matematik problemleri ile uğraşıp yayımlamaları değerlidir. Devletin bekasının sıhhati için tek yol olarak, gençlerin bilgi seviyelerinin artırılarak bilimde atılım yapmaları ile mümkün olabileceği düşünülmüş ve bu doğrultuda az sayıdaki üniversite hocalarının gayreti ile çok sayıda makale akademik dergilerde yayımlanmıştır. Zira Cumhuriyet’in ilanından sonra gerçekleştirilen bilimsel atılımın ve bilimsel farkındalığın tohumları Mustafa Salim gibi bilim insanlarının katkılarıyla atılmıştır. Doğrudan öğrencilere yönelik hazırlandığını düşündüğümüz bu makalelerin yanı sıra yurt içinde yayımladığı başka özgün makaleler de mevcuttur. Bu açıdan Mustafa Salim’in diğer yayınları da bundan sonraki akademik çalışmalarda ele alınmalıdır.

Teşekkür

Mustafa Salim [Tunakan]’ın el yazması eserlerinin Latin harflerine transliterasyonunda yardımcı olan Semiha Betül Takıçak’a ve Alaattin Dolu’ya; ileri seviye matematik makalelerinin analizi sürecinde değerli görüşleri ile katkı sunan Ahmet Kaçar’a, Göksal Bilgici’ye, Abdülkadir Tuna’ya, Murat Gevgeşoğlu’na ve Zafer Ünal’a; makalenin genelinde yönlendirici ve tamamlayıcı eleştirilerinin yanı sıra Mustafa Salim’in makalelerindeki hatalara dikkatimi çeken ve buna bağlı olarak yönlendirici analizler yaparak makalenin seviyesini yükselten derginin hakemlerine teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): Dahiliye Defterler (DH.SAİDd.) 89/405, 29 Zilhicce 1269 (10 Mart 1872).

Basılı Kaynaklar

“Büyük Bir Kayıp”, *Cumhuriyet Gazetesi*, (1943, 30 Aralık).

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiyye (1332/1913). *Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiyye Salnamesi*, Dârülhilâfeti’l-‘aliyye Hikmet Matbâ-i İslâmiyyesi, İstanbul.

“Darülfünun Divanı”, *Vakit Gazetesi*, (1930, 3 Kasım).

Demirtaş, A. (2018). *Darülfünundan Üniversiteye Öğretim Üyelerinin Toplumsal Profilleri (1900-1946)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul.

Dilgan, H. (1955). *Matematiğin Tarih ve Tekâmülüne Bir Bakış*, İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, İstanbul.

“Divan Ne Vakit Toplanacak”, *Vakit Gazetesi*, (1930, 4 Kasım).

Dölen, E. (2009). *Türkiye Üniversite Tarihi 1, Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)*, Cilt 1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Eden, A.; Irzik G. “German Mathematicians in Exile in Turkey: Richard von Mises, William Prager, Hilda Geiringer, and Their Impact on Turkish Mathematics”, *Historia Mathematica*, 39, 432-459.

“Fünûn Fakültesi’nde Teşkilât”, *Vakit Gazetesi*, (1919, 31 Mart).

Günergun, F. (1995). “Darülfünun Fünun (Fen) Fakültesi Mecmuası (1916-1933)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 1, 285–349.

İshakoğlu-Kadioğlu, S. (1998). *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Tarihçesi (1900-1946)*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), Bilim Tarihi Müzesi ve Dökümantasyon Merkezi Yayınları, İstanbul.

Kılıç, Y. (2016). *H. 1332 (M. 1913) Tarihli Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kırıkkale.

Kökçü, A. (2014a). “Bir Osmanlı Muallimi ve Mühendisi Mustafa Salim Bey ve Hesâb-ı Asgar-ı Nâmütenâhiyat (Kısm-ı Evvel) Hesâb-ı Tefâzülî Adlı Eseri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54, 407–418.

Kökçü, A. (2014b). *Osmanlılar’da Diferansiyel İntegral Hesap ve Eğitimdeki Yeri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe (Bilim Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara.

Mustafa Salim [Tunakan]. (1909a). “Kısm-ı Riyazî”, *Genç Mühendis*, 13, 33.

Mustafa Salim [Tunakan]. (1909b). “Riyâziyyât”, *Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası*, 3, 52–53.

Mustafa Salim [Tunakan]. (1910). "Hendese Mes'elesi", *Genç Mühendis*, 25, 11.

Musta Salim [Tunakan]. (1915). *Asgâr-ı Nâmütenâhiyât Kısm-ı Evvel Hesâb-ı Tefâzülî*, üçüncü baskı, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul.

Mustafa Salim [Tunakan]. (1923). "Hesâb-ı Tahlîliyye", *Mühendis Mektebi Mecmuası*, 17, 257–260.

Neftçi, A., Yiğit, N., Şahin, H. H., Uysal, A. O., Satar, S. (2007). *İstanbul Teknik Üniversitesi Arşivi: Hendese-i Mülkiye Mektebi (HMM) , Mühendis Mektebi Müdüriyeti (MÜM), Yüksek Mühendis Mektebi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Okay, C. (2004). *Eski Harfli Mühendislik Dergileri*, Kurtiş Matbaası, İstanbul.

Uluçay, Ç., & Kartekin, E. (1958). *Yüksek Mühendis Okulu*, Berksoy Matbaası, İstanbul.

"Yeni Profesörler Kim Olacak", *Vakit Gazetesi*, (1933, 2 Ağustos).

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.04.2024 ✓Accepted/Kabul:21.05.2024

DOI:10.30794/pausbed.1464151

Research Article/Araştırma Makalesi

Başaran, N. (2024). Anlık Elektrik İthalat/İhracatı'nın ₺/\$ Kur Riski Üzerine Etkilerinin Kaos Verileri ile İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 63, ss. 207-221.

ANLIK ELEKTRİK İTHALAT/İHRACATI'NIN ₺/\$ KUR RİSKİ ÜZERİNE ETKİLERİNİN KAOS VERİLERİ İLE İNCELENMESİ

Nizamettin BAŞARAN*

Öz

Elektrik enerjisi depolanamaması sebebiyle ihtiyaç duyulduğunda anlık olarak tedarik edilmektedir. Elektriğin depolanamamasına bağlı olarak ani talep artışlarına cevap verebilmek için uluslararası elektrik şebekelerinden tedariki zorunlu hale gelmektedir. Ortaya çıkan bu optimizasyon problemine bağlı olarak ülkeler anlık elektrik ithalatı ve ihracatı yapmaktadırlar.

Bu çalışmada anlık olarak gerçekleştirilen elektrik ihracatı veya ithalatının döviz kurunu (₺/\$) dolayısıyla da Türkiye piyasalarında kur riskini etkileyip etkilemediği araştırılacaktır. Bunu tespit edebilmek amacı ile EPIAŞ Şeffaflık Platformundan 2015-2023 dönemleri arası Mw/h bazında saatlik elektrik ihracat ve ithalat verileri ile ₺/\$ döviz kuru verilerinden oluşan bir araştırma veri seti oluşturulmuştur.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; elektrik dış ticaret dengesindeki düzensizlikler tüm dönemler için sabit bir algoritma ile döviz kurlarını etkilememektedir. Elektrik dış ticaretinin açık verdiği dönemlerde elektrik dış ticaretindeki düzensizlik artışları döviz kurlarını olumsuz etkilediği için ülke genelinde kur risklerini arttırmaktadır. Elektrik dış ticaret dengesinin fazla verdiği dönemlerde elektrik dış ticaretinde yaşanan düzensizlikler döviz kurları üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir ve kur riskini etkilememektedir.

Anahtar kelimeler: Anlık Elektrik İthalat ve İhracatı, Kur Riski, Kaos.

Jel Kodları: G31, G32, F31, F37.

ANALYZING THE EFFECTS OF INSTANT ELECTRICITY IMPORTS/EXPORTS ON ₺/\$ EXCHANGE RATE RISK WITH CHAOS DATA

Abstract

Since electricity cannot be stored, it is supplied instantaneously when needed. As electricity cannot be stored, it becomes necessary to supply it from international electricity grids in order to respond to sudden increases in demand. Depending on this optimization problem, countries import and export electricity instantaneously.

In this study, we investigate whether instantaneous electricity exports or imports affect the exchange rate (₺/\$) and thus the exchange rate risk in Turkish markets. In order to determine this, a research dataset consisting of hourly electricity export and import data on Mw/h basis and ₺/\$ exchange rate data from EPIAŞ Transparency Platform for the period 2015-2023 has been created.

According to the findings of the study, irregularities in the electricity foreign trade balance do not affect exchange rates with a constant algorithm for all periods. In periods of deficit in electricity foreign trade, increases in irregularities in electricity foreign trade negatively affect exchange rates and increase exchange rate risks across the country. In periods when the

*Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, NiğDE.
e-posta: nbasaran@ohu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-0459-1819>)

electricity foreign trade balance is in surplus, irregularities in electricity foreign trade do not have a significant effect on exchange rates and do not affect exchange rate risk.

Keywords: *Instantaneous Electricity Imports and Exports, Exchange Rate Risk, Chaos.*

Jel Codes: *G31, G32, F31, F37.*

Giriş

Üretim faktörlerinden biri olan enerji ve enerjinin spesifik hali olarak elektrik, ekonomik kalkınma için oldukça önemlidir. Literatür incelendiğinde ülkelerin elektrik kullanımı ile ekonomik kalkınması arasında ilişkinin varlığını araştıran bir çok çalışma mevcuttur. Söz konusu bu çalışmalar incelendiğinde elektrik kullanımı ile ekonomik kalkınma arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur (Yıldırım ve Dağdemir, 72: 2018; Ghosh: 2002; Shiu ve Lam: 2004; Morimoto ve Hope: 2004; Yuan, Kang, Zhao ve Hu: 2008; Acaravcı ve Öztürk: 2010; Kar ve Kınık: 2008). Ekonomik kalkınma için oldukça önemli olan elektrik üretimi ve tüketimi konusunda Türkiye'ye ait veriler ise Tablo 1'de gösterilmiştir. Söz konusu tabloda Türkiye'nin 2015-2023 yılları arasındaki elektrik üretimi, tüketimi ve elektrik açığı ele alınmıştır.

Tablo 1: Türkiye'nin Yıllık Elektrik Üretim ve Tüketim Verileri (Mwh)

	Üretim (Mwh)	Tüketim (Mwh)	Net Elektrik Dış Ticaret Yapısı(Mwh)
2015	237251787,60	241216688,70	-3964901,13
2016	249334792,00	254201830,50	-4867038,55
2017	273756262,40	273174508,40	581753,95
2018	283182728,00	282571168,60	611559,43
2019	281540178,40	280972677,10	567501,32
2020	282340283,20	281743178,50	597104,73
2021	308392613,60	307392138,90	1000474,66
2022	303849721,50	307044261,20	-3194539,67
2023*	203597874,10	206591919,50	-2994045,47

(*)2023 yılı 01/01/2023-31/08/2023 dönemi 8 aylık veri toplamıdır.

Tablo 1 verileri incelendiğinde Türkiye'nin her yıl elektrik tüketimini arttırdığı ve son dönemlerde ise ortalama 300 milyon Mwh elektrik tüketimine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'de elektrik tüketimi, elektrik üretimine yakın değerlerle hareket etmekte ancak hiçbir dönemde üretilen elektrik tüketilen elektrığe eşit olmamaktadır. Elektrik üretimi ile tüketimi arasındaki bu farklılık anlık olarak uluslararası elektrik paylaşım sistemi tarafından dengelenmekte ve bazı dönemlerde elektrik ihracatı fazla verirken, bazı dönemlerde ise elektrik ithalatı fazla vermektedir. Söz konusu bu durumun yıllık kümülatif yapısı Tablo 2'de gösterilmektedir:

Tablo 2: Türkiye'nin Yıllık Elektrik Dış Ticareti (Mwh)

	İthalat (Mwh)	İhracat (Mwh)	Net Elektrik Dış Ticaret Yapısı(Mwh)
2015	7160328	3195427	-3964901
2016	6310751	1443712	-4867039
2017	2728274	3310027	581754
2018	2463583	3075143	611559
2019	2210548	2778050	567501
2020	1878321	2475426	597105
2021	2334457	3334932	1000475
2022	6287255	3092716	-3194540
2023*	4059616	1065570	-2994045

(*) 2023 yılı 01/01/2023-31/08/2023 dönemi 8 aylık veri toplamıdır.

Türkiye'nin yıllık kümülatif Mwh bazında elektrik dış ticareti 2015, 2016, 2022 ve 2023 yıllarında açık verirken, 2017, 2018, 2019, 2020 ve 2021 yıllarında fazla vermiştir. Türkiye'nin elektrik sektöründeki bu dış ticaret yapısı Türk Lirası (₺) ve ABD Doları (\$) arasında değer farklılaşmasına etki edebilecek potansiyel bir risk ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu potansiyel riskin incelenmesi; ₺/\$ kur risklerinin önceden tespit edilmesi ve uygun bir kur yönetimi için ilgili taraflara yol gösterici bir çalışma olacaktır.

Elektrik sektörünü diğer enerji sektörü unsurlarından (petrol, doğal gaz vb.) ayıran en temel özellik elektriğin depolanamaması ya da çok küçük (genel yapı içerisinde ihmal edilebilecek seviyede) miktarlarda depolanabilmesidir. Elektriğin depolanamaması, ithalatı ve ihracatının uzun dönemli planlamalarla düzenlenmesini zorlaştırmaktadır. Elektriğin bu özelliğinden dolayı ithalatı ve ihracatı çok kısa sürelerde alanın kararlarla yapılmakta ve oldukça büyük çabalar gerektirmektedir. Çok kısa sürelerde alınan elektrik ihracat ve ithalat kararları ise elektrik dış ticaretini oldukça kaotik bir duruma dönüştürebilmektedir.

Elektrik dış ticaretinin bu kaotik yapısının diğer dövizler karşısında ₺'nin değerinde bir değişikliğe neden olup olmadığı, yapılan bu çalışmanın temel sorusudur. Elektrik dış ticaretindeki kaotik yapı ile döviz kurları arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilirse ilişkinin yönü ve şekline bağlı olarak kur riskini yönetmek isteyen taraflar için önemli bir veri kaynağı türetilmiş olacaktır.

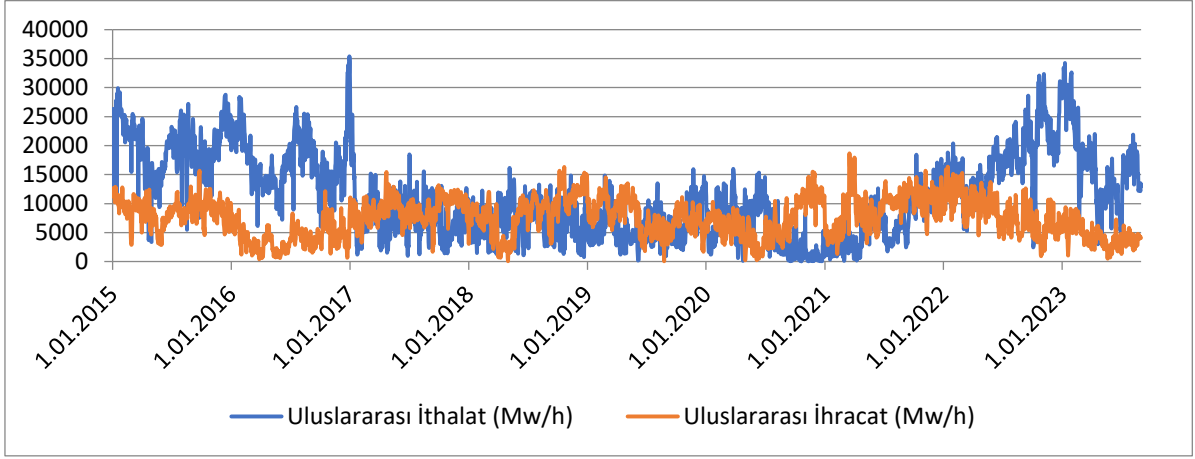
Literatür

Literatürde doğrudan Türkiye'de elektrik enerjisi ithalat/ihracatı ile döviz kuru ilişkisini araştıran çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışmalar genellikle enerji (Petrol, doğalgaz, elektrik vb) tüketimi ile ekonomik büyüme (kalkınma) ilişkisini tespit etmek üzere yapılmışlardır. Bu çerçeveden baktığımızda çalışmamız doğrudan elektrik enerjisi ithalat/ihracatı-döviz kuru ilişkisini araştıran ilk çalışma olma niteliğini taşımaktadır. Aşağıda enerji tüketimi-döviz kuru ilişkisine değinen çalışmalar özetlenmiş olup, diğer çalışmalara yer verilmemiştir.

Sinan (2021) "Türkiye'de YEKDEM ile Döviz Kuru, Elektrik Tüketimi Arasındaki İlişki" isimli çalışmasında; uzun dönemde Yenilenebilir Enerji Kaynaklarını Destekleme Mekanizması (YEKDEM) aylık gerçekleşen birim fiyatları ile aylık toplam elektrik tüketimi ve aylık USD döviz kuru arasında bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Ancak çalışmada ilişkinin yönü hakkında bir açıklama bulunmamaktadır. Şişeci ve Sürekçi Yamaçlı (2020) "Enerji İthalatı, Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki" isimli çalışmalarında; reel GSYH'da yaşanan %1'lik artışın reel enerji ithalatını %0,2, reel efektif döviz kuru endeksinde yaşanan %1'lik artışın reel enerji ithalatını %3,7 artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Hatta çalışma bulgularından elde edilen sonuçlara göre, uzun dönemde reel efektif döviz kuru endeksinin reel toplam enerji ithalatı üzerindeki etkisi reel GSYH'nın reel toplam enerji ithalatı üzerindeki etkisinden daha güçlüdür. Uçan (2015) "Enerji Büyüme İlişkisine Ampirik Bir Yaklaşım" isimli çalışmasında kur değişkeninden enerji kullanımına bir nedensellik ilişkisi bulmuştur.

Veri Seti ve Metodoloji

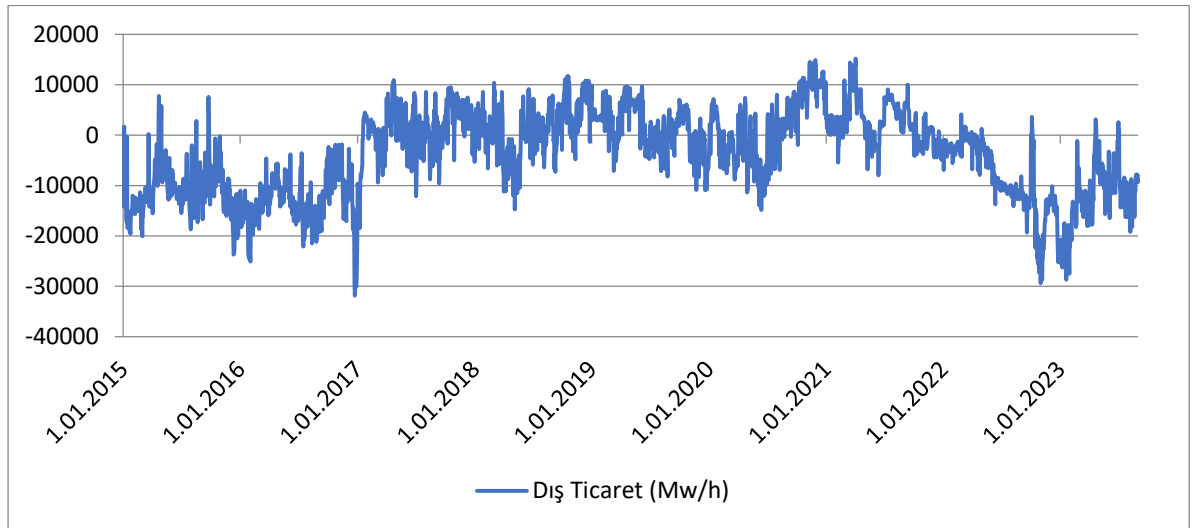
Türkiye'nin elektrik ithalatı ve ihracatı verilerine bağlı olarak hesaplanan elektrik dış ticaret farklarının döviz kurlarına olan etkisinin araştırılmasında Türkiye elektrik üretimi, Türkiye elektrik tüketimi ve ₺/\$ döviz kuru verileri kullanılmıştır. Türkiye'deki elektrik üretim, tüketimi ve dış ticaret verileri Enerji Piyasaları İşletme AŞ. (EPIAŞ) Şeffaflık Platformu 2015-2023 yılları verilerinden elde edilmiştir. EPIAŞ Şeffaflık Platformu 2015 yılında enerji piyasasında güvenilir bilginin anlık olarak ilgili taraflara aktarılması amacı ile Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) tarafından kurulmuştur (EPIAŞ). Araştırmada kullanılan elektrik günlük ihracat ve ithalat verileri Grafik 1'de sunulmuştur.

Grafik 1: Türkiye Günlük Elektrik İhracat ve İthalat Verileri (Mw/h)

Kaynak: EPIAŞ, "seffaflik.epias.com.tr"

Elde edilen günlük elektrik ithalat ve ihracat verileri üzerinden günlük elektrik dış ticaret denge değerleri elde edilmiş olup bu veriler Grafik 2’de sunulmuştur.

Grafik 2: Türkiye Günlük Elektrik Dış Ticaret Denge Verileri (Mw/h)

Kaynak: EPIAŞ, "seffaflik.epias.com.tr"

Grafik 2 incelendiğinde 2015 ve 2016 yıllarında elektrik dış ticareti Mw/h cinsinden açık vermektedir. 2017’den 2020 yılına kadar olan dönemde ise günlük veriler bakımından oldukça kaotik bir yapıda olan dış ticaret toplamda pozitif bir yapıda olup 2021 ve sonrasında ise tekrar açık vermektedir. Tüm veri seti incelendiğinde elektrik dış ticaret yapısının günlük bazda oldukça kaotik bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Ortaya çıkan bu kaotik zaman serisi üzerinden analiz yapabilmek için elektrik dış ticaret verileri üzerinden kaos araştırma değişkenlerinin kullanılmasının daha uygun olacağı düşünülmüş ve elektrik dış ticaretinin kaotik yapısının döviz üzerindeki etkisi üzerinden ortaya çıkabilecek kur riskinin tespit edilmesinin daha doğru olacağı kabul edilmiştir. Son dönemlerde kaotik zaman serileri üzerinde yapılan araştırmalarda Yenileme Haritaları Analizi (RQA) sıkça kullanılmakta, özellikle kaotik zaman serisi verilerinden olan entropi ön plana çıkmaktadır (Yalçınkaya ve Başaran, 2023: 72; Başaran, 2023). Yapılan bu çalışmada RQA üzerinden elde edilecek elektrik dış ticaret entropi verileri ile $\text{₺}/\text{\$}$ arasında nedensellik araştırması gerçekleştirilecektir.

RQA (Yineleme Haritaları Analizi)

İlk olarak Eckmann (1987) tarafından oluşturulan RQA, topolojik problemlerin çözümü için geliştirilmiştir. Eckmann belirli bir zaman içerisinde elde edilen değişim verilerini tek boyutlu zaman serilerinden, yine aynı zaman serisinin birim gecikme değerleri ile iki boyutlu matrisler oluşturmuştur. Ortaya çıkan bu zaman serisi matrisleri üzerinde oluşan tekrarlar hücrelerini tespit ederek bir örüntü ortaya çıkarmıştır. Oluşan bu örüntü üzerinden zaman serisi hakkında çeşitli çıkarımlar önermiştir.

Eckmann'nın geliştirdiği yöntemde x_i zaman serisini yine aynı zaman serisinin j gecikmeli x_j zaman serisi ile bir matris oluşturmuştur. Elde edilen matris üzerinde Heaviside Θ (basamaklandırma) fonksiyonu çalıştırılarak tespit edilen tekrarlamalar 1, tekrarlama yok ise 0 değerine dönüştürülür. 1 ve 0'dan oluşan matris renklendirilerek görsel grafikler de elde edilebilmektedir. Elde edilen bu kare matris görseline yenileme matrisi (R_{ij}) denir. Yenileme matrisinin matematiksel elde edilme yöntemi Formül (1)'de gösterildiği gibidir:

$$R_{ij} = \theta(\varepsilon_i \|\vec{x}_i - \vec{x}_j\|), \quad \vec{x}_i \in R^m, \quad i, j = 1, 2, \dots, N \quad (1)$$
$$\theta(x) = \begin{cases} 1, & x_j \geq x_i \\ 0, & x_j < x_i \end{cases}$$

Formülde ε_i eşik mesafesini, θ Heaviside adımlama fonksiyonunu, $\vec{x}_i$ zaman serisi vektörünü $\vec{x}_j$ gecikmeli zaman serisi vektörünü tanımlamaktadır.

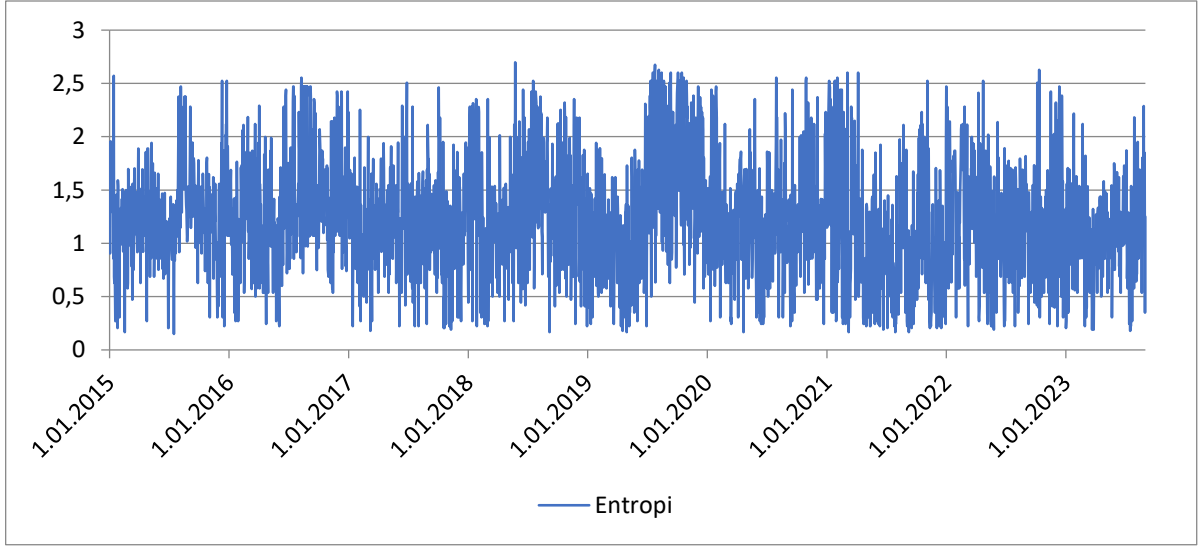
Görsel olarak oluşturulan ilk dönem RQA sonuçları Zbilut ve Webber (1992) tarafından matematiksel ifadelere dönüştürülmüş ve elde edilen fonksiyonlara bağlı olarak bir çok kaos verisini hesaplanabilir hale getirmişlerdir. Bu gelişmeden sonra RQA kaos değişkenlerine bağlı olarak daha anlaşılır bir model haline gelmiştir. RQA ile elde edilen kaos verileri oldukça fazla sayıda olmakla beraber özellikle finansal zaman serilerinde entropi verisinin kullanımının daha kullanışlı olduğu geçmiş araştırmalarda tespit edilmiştir (Marwan ve Kurths, 2002; 301: Zbilut ve Webber, 2006; 3; Başaran, 2023). Buna bağlı olarak yapılan bu çalışmada da RQA entropi verisi üzerinden araştırmaya devam edilecektir.

Entropi (Entr): RQA yapısı ile hesaplanan entropi değeri Shannon Entropisi olarak tanımlanan düzensizlik değeridir. Entr değeri arttıkça sistemde düzensizliğin arttığını yani zaman serisinin kaotik yapıya dönüştüğünü göstermekte, azaldıkça ise düzensizliğin azaldığını göstermektedir. Formül (1) üzerinden yapılan hesaplama aşağıda gösterilmiştir:

$$Entr = - \sum_{l=l_{min}}^N p(l) \ln p(l) \quad (2)$$

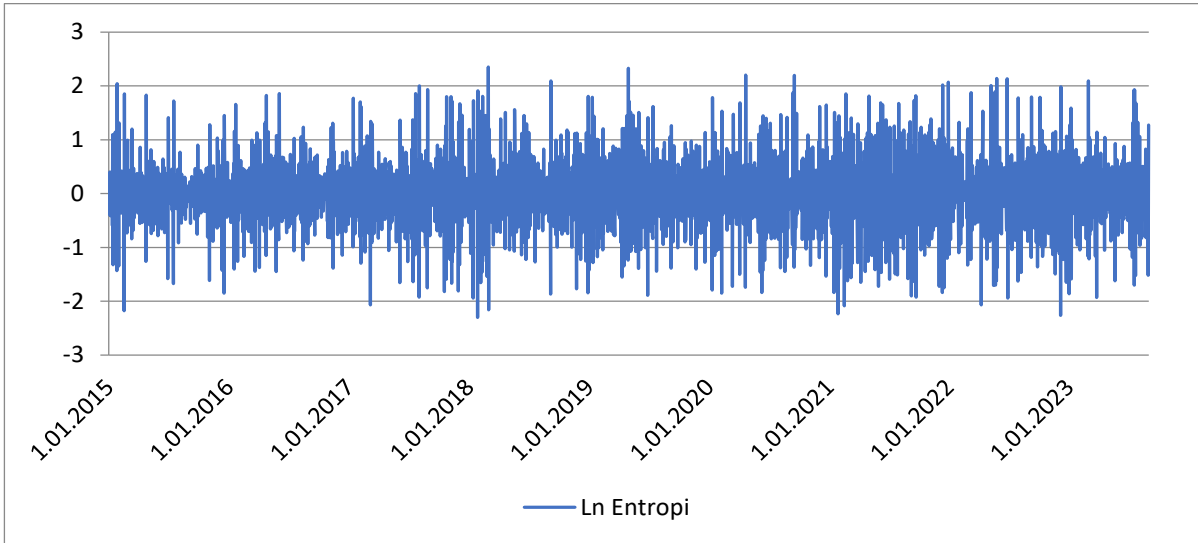
Formül (1)'te gösterilen ($p(l)$) diyagonal çizgilerin olasılığını ifade etmektedir.

Türkiye'de 01/01/2015-31/08/2023 tarihleri arasında gerçekleşen elektrik ithalatı ve ihracatı verileri EPIAŞ veri platformunda saatlik olarak sunulmakta ve buna bağlı olarak araştırmaya konu olan süre aralığında her gün için 24 adet ithalat ve ihracat verisi oluşmaktadır. Her gün için elde edilen 24 adet veri ile günlük entropi verisi Pencerelemiş RQA yöntemi ile hesaplanmıştır. Hesaplanan entropi verileri üzerinden elde edilen zaman serisi Grafik 3'te gösterilmiştir.

Grafik 3: Türkiye Günlük Elektrik Dış Ticareti Üzerinden Hesaplanan Entropi Verileri

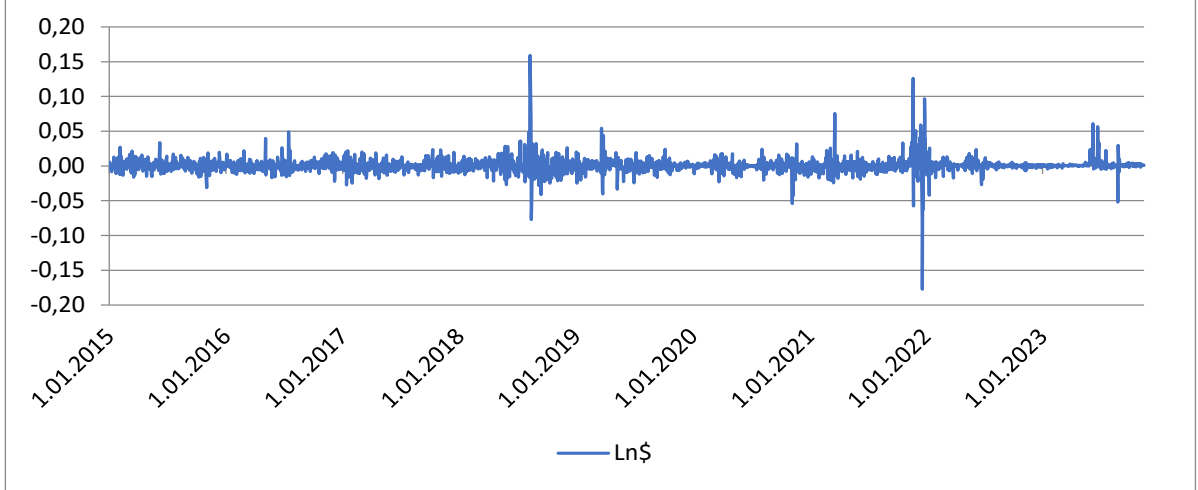
RQA ile yapılan öncü çalışmalarda anlaşıldığı üzere entropi verisinin doğrudan kullanılması pozitif ve negatif şokların tespitini tam olarak yansıtamamaktadır (Yalçinkaya ve Başaran, 2023: 72). Entropi zaman serisinin pozitif ve negatif şoklarını tam olarak tespit edebilmek için elde edilen zaman serisinin ve günlük döviz kuru (\$) verisinin logaritmik getirileri hesaplanarak değişim zaman serileri oluşturulmuştur.

Grafik 4: Türkiye Günlük Elektrik Dış Ticareti Üzerinden Hesaplanan LnEntropi Verileri

Elde edilen LnEntropi zaman serisi ile entropi zaman serisindeki gözlemlenen trend oluşumları ortadan kalkmakta ve kısa zamanlı pozitif ve negatif şoklar daha belirgin hale gelmektedir. Aynı işlemler günlük ₺/\$ döviz kuru zaman serisine de uygulanmış ve elde edilen Ln\$ zaman serisi Grafik 5'te gösterilmiştir.

Grafik 5: Günlük Ln\$ Verileri

Günlük ₺/\$ döviz kuru verileri üzerinden hesaplanan Ln\$ zaman serisi incelendiğinde 2018 sonu ve 2022 başı gözlenen aşırı şoklar hızlıca tespit edilebilmektedir. Ara dönemlerde de pozitif ve negatif şokların varlığı Grafik-5’de gözlemlenmektedir. Elde edilen bu iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi Hatemi-J nedensellik analizi yardımı ile araştırılacaktır.

Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Analizi

Literatürde yaygın olarak kullanılan Granger Nedensellik Analizi iki farklı zaman serisinden ilkinin t_n zamanındaki değerini, diğer zaman serisinin t_{n-1} i kadar gecikmeli değeri etkiliyor ise iki değişken arasında nedensellik ilişkisi vardır denilmektedir. Ancak farklı zamanlardaki değerlerin üzerindeki şokların yönü Granger Nedensellik analizinde simetrik kabul edilerek ihmal edilmektedir. Bu durum araştırmacılar açısından büyük bir veri kaybına neden olmaktadır. Keza araştırmacılar negatif şokların mı yoksa pozitif şokların mı daha etkili olduğunu bilerek daha doğru çıkarımlar yapmak istemektedirler. Söz konusu bu problemi ortadan kaldıran yöntem Hatemi (2012) tarafından geliştirilen Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Analizi yöntemi olmuştur. Hatemi zaman serileri üzerindeki negatif ve pozitif şokları ayrı ayrı hesaplayarak, bir zaman serisi üzerinden negatif ve pozitif olmak üzere iki farklı zaman seri türetmiştir. Türetilen bu zaman serileri üzerinden Var (Vector Autoregressive) analizi gerçekleştirerek pozitif ve negatif şoklara bağlı nedensellik sonuçlarına ulaşılmaktadır (Hatemi, 2012; Mert ve Çağlar, 2019; 350). Hatemi_J Asimetrik Nedensellik Analizinin teorik yapısı bir çok makalede detaylıca açıklandığı için bu çalışmada modelin detaylı açıklamasına yer verilmeyecektir.

Bulgular

2015-2023 yılları arası günlük elektrik dış ticaret dengesinin günlük entropisindeki (düzensizliğindeki) logaritmik fark (LnEntro) ile günlük ₺/\$ kurundaki logaritmik farkın (Ln\$) arasındaki ilişkinin tespiti amacı ile yapılan Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Analizi sonuçlarına ulaşmak için öncelikle söz konusu zaman serisi değişkenlerin üzerinde birim kök probleminin araştırılması gerçekleştirilmiştir. Kaos verileri ile yapılan araştırmalarda durağanlık testlerine gerek duyulmamaktadır. Çünkü RQA üzerinden elde edilen kaos verileri ile çeşitli çıkarımlar yapılarak sonuca ulaşılmaya çalışılmaktadır. Ancak çalışmanın amacı kaos verisi olan entropi üzerinden elektrik dış ticaretinde yaşanan düzensizliği ölçmek değil, elektrik dış ticaretindeki günlük entropi değişiminin ₺/\$ kuru değişimine olan etkisini tespit edebilmektir. Bu sebeple iki yeni zaman serisi oluşturulmuş ve aralarında nedensellik araştırması yapılmıştır. Temeli ne olursa olsun zaman serileri arasında nedensellik araştırması yapılacaksa birim kök araştırması ve gecikme değerleri tespit edilmelidir. Yapılan birim kök testlerinin sonuçları Tablo 3’de sunulduğu gibidir:

Tablo 3: Birim Kök Test Sonuçları

BİRİM KÖK TESTİ TABLOSU (PP)			
Seviyede			
		LnEntro	LnŞ
Sabit	t-İstatistiği	-14.6478	-14.6045
	Prob.	0.0000	0.0000
		***	***
Sabit & Trend	t-İstatistiği	-13.4332	-13.2145
	Prob.	0.0000	0.0000
		***	***
BİRİM KÖK TESTİ TABLOSU (ADF)			
Seviyede			
		LnEntro	LnŞ
Sabit	t-İstatistiği	-10.2648	-9.4528
	Prob.	0.0000	0.0000
		***	***
Sabit & Trend	t-İstatistiği	-10.1425	-9.2147
	Prob.	0.0000	0.0000
		***	***

(*)%10 düzeyinde anlamlı; (**) %5 düzeyinde anlamlı; (***) %1 düzeyinde anlamlı ve anlamlı değil

*MacKinnon (1996) tek taraflı p-değerleri.

Yapılan birim kök test sonuçlarına göre araştırmaya konu olan zaman serilerinin hiç birinde birim kök sorunu tespit edilememiştir. Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Analizi zaman serilerinin negatif ve pozitif türev serileri arasında Var modeli kurarak test sonuçlarını elde ettiği için zaman serilerinin en uygun gecikme değerlerinin de tespit edilmesi gerekmektedir. Oluşturulan Var modeline göre zaman serileri gecikme kritik değerleri Tablo 4'te gösterildiği gibidir:

Tablo 4: En Uygun Gecikme Sayısı

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	1784.052	NA	0.000197	-2.845796	-2.785494	-2.845796
1	2206.42	458.9658	0.000137	-3.324564	-3.214578	-3.214578
2	2106.254	128.0214*	0.000123*	-3.332456*	-3.271245*	-3.294578 *

Araştırmaya konu olan zaman serileri üzerinden kurulan Var modeline göre tespit edilen en uygun gecikme değeri iki dönem olarak tespit edilmiştir.

Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Analizi sonuçlarının yorumlanmasında Wald istatistiğinin belirlenen kritik değerleri aşıyorsa değişkenler arasında nedensellik ilişkisi vardır hipotezi reddedilememektedir. Eğer elde edilen Wald istatistiği kritik değerleri aşmıyor ise değişkenler arasında nedensellik ilişki vardır hipotezi reddedilmektedir. Gerçekleştirilen bu araştırmada 2015-2023 yılları arasındaki LnEntro ve LnŞ değişkenlerinin negatif ve pozitif şoklarının nedensellik ilişki sonuçları Tablo 5'de sunulduğu gibidir:

Tablo 5: 2015-2023 Dönemleri LnEntro/LnŞ Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

	Wald İst.	%1	%5	%10
Lnentr +=>LnŞ+ (**)	8.926	10.264	7.748	4.509
Lnentr +=>LnŞ-	3.429	10.179	6.420	4.642
Lnentr -=>LnŞ+	3.548	10.544	6.227	4.624
Lnentr -=>LnŞ- (*)	5.145	9.585	7.072	5.143

(***); %1 hata payı, (**); %5 hata payı, (*): %10 hata payı ile

2015-2023 yılları arası LnEntr ile LnŞ arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisi sonuçlarına göre:

- LnEntro pozitif şokları LnŞ pozitif şoklarının nedenidir hipotezi %5 hata payı ile reddedilememektedir.
- LnEntro pozitif şokları LnŞ negatif şoklarının nedenidir hipotezi reddedilmektedir.
- LnEntro negatif şokları LnŞ pozitif şoklarının nedenidir hipotezi reddedilmektedir.
- LnEntro negatif şokları LnŞ negatif şoklarının nedenidir hipotezi %10 hata payı ile reddedilememektedir.

Söz konusu değişkenler arasında pozitif korelasyon tespit edilirken negatif bir korelasyon tespit edilememiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre tüm zaman serisi ele alındığında elektrik dış ticaret dengesindeki düzensizlik arttığında ₺/\$ kurunun pozitif artışları da artmaktadır. Ayrıca elde edilen bu ilk sonucu destekler şekilde; daha zayıf da olsa elektrik dış ticaretindeki düzensizliğin azalmasının ₺/\$ kurunun azalmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Özetlemek gerekirse elektrik dış ticaret dengesinde düzensizlik arttıkça ₺/\$ kurunda artışa, bunun tam tersi durumda düzensizliğin azalması döviz kurunda azalmaya neden olmaktadır.

2015-2023 döneminin tamamı için elde edilen sonuçlar oldukça anlaşılır olmakla beraber belirtilen dönem içerisinde yıllara göre de aynı sonuçların elde edilip edilemeyeceği araştırılmıştır. Bunun nedeni 2015-2023 yılları elektrik dış ticaret dengesi 2015, 2016, 2022 ve 2023 yıllarında yıllık toplamda negatif fark vermiş, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 dönemlerinde yıllık toplamları pozitif fark vermiştir. Ayrıca 2020 ve 2021 dönemleri her ne kadar pozitif fark verse de dönem içerisinde önemli boyutta negatif fark şokların varlığı Grafik 2’de görülmektedir. Elektrik dış ticaret dengesinin araştırmaya konu olan dönem içerisinde farklı periyotlara sahip olmasına bağlı olarak her bir yılın LnEntro ve LnŞ değişkenleri arasında asimetrik nedensellik analizlerine devam edilmiş ve sonuçları her bir yıl için ayrı ayrı sunulmuştur.

Tablo 6: 2015 Dönemi LnEntro/LnŞ Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

2015	Wald İst.	1%	5%	10%
Lnentr +=>LnŞ+ (**)	Wstat = 7.761	9.561	6.074	4.716
Lnentr +=>LnŞ-	Wstat = 0.344	9.736	6.184	4.72
Lnentr -=>LnŞ+	Wstat = 1.568	7.154	3.994	2.781
Lnentr -=>LnŞ-	Wstat = 0.001	6.531	3.812	2.667

(***); %1 hata payı, (**); %5 hata payı, (*): %10 hata payı ile

2015 dönemi LnEntro pozitif şokları LnŞ pozitif şoklarının nedenidir hipotezi %5 hata payı ile reddedilemezken diğer nedensellik hipotezleri reddedilmektedir. 2015 yılı için elde edilen sonuç tüm yıllar için elde edilen sonuç ile uyumludur.

Tablo 7: 2016 Dönemi LnEntro/Ln\$ Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

2016	Wald İst.	1%	5%	10%
Lnentr +=>Ln\$+	Wstat = 2.425	9.771	6.083	4.7
Lnentr +=>Ln\$-	Wstat = 1.609	9.419	6.024	4.606
Lnentr -=>Ln\$+ (*)	Wstat = 5.283	9.574	6.226	4.672
Lnentr -=>Ln\$-	Wstat = 1.886	9.86	6.2	4.645

2016 yılı verileri ile yapılan asimetrik nedensellik analizinde ise LnEntro negatif şokları Ln\$ pozitif şoklarının nedenidir hipotezi %10 hata payı ile reddedilememektedir. Elde edilen bu sonuç tüm dönemler için elde edilen sonuçlarla uyumsuzluk göstermektedir. Ayrıca kabul edilen hipotezin hata payının yüksek olması dikkat çekicidir.

Tablo 8: 2017 Dönemi LnEntro/Ln\$ Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

2017	Wald İst.	1%	5%	10%
Lnentr +=>Ln\$+	Wstat = 0.380	9.629	6.153	4.687
Lnentr +=>Ln\$-	Wstat = 2.046	9.729	6.196	4.694
Lnentr -=>Ln\$+	Wstat = 1.213	9.852	6.033	4.571
Lnentr -=>Ln\$-	Wstat = 0.893	10.074	6.155	4.691

2017 yılı asimetrik nedensellik analiz sonuçları incelendiğinde; LnEntro ile Ln\$ arasında hiçbir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Elde edilen bu sonuç genel sonuç ile uyumsuzdur, ancak 2017 yılında elektrik dış ticaret dengesinin pozitif fark verdiği dönemdir.

Tablo 9: 2018 Dönemi LnEntro/Ln\$ Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

2018	Wald İst.	1%	5%	10%
Lnentr +=>Ln\$+	Wstat = 3.379	13.734	8.65	6.632
Lnentr +=>Ln\$-	Wstat = 3.569	10.208	6.144	4.674
Lnentr -=>Ln\$+	Wstat = 4.663	10.611	6.411	4.674
Lnentr -=>Ln\$-	Wstat = 3.537	14.206	8.12	6.256

2018 yılı da aynı 2017 yılında olduğu gibi LnEntro ile Ln\$ zaman serileri arasında hiçbir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Elde edilen bu sonuç genel sonuç ile uyumsuzdur. 2018 yılı da 2017 yılı gibi elektrik dış ticaret dengesinin pozitif fark verdiği dönemdir.

Tablo 10: 2019 Dönemi LnEntro/Ln\$ Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

2019	Wald İst.	1%	5%	10%
Lnentr +=>Ln\$+	Wstat = 4.365	12.753	8.067	6.133
Lnentr +=>Ln\$-	Wstat = 1.603	12.269	7.868	6.090
Lnentr -=>Ln\$+ (*)	Wstat = 4.674	10.775	6.211	4.570
Lnentr -=>Ln\$-	Wstat = 0.244	10.378	6.061	4.524

2019 yılı asimetrik nedensellik analiz sonuçları incelendiğinde; LnEntro negatif şokları Ln\$ pozitif şoklarının nedenidir hipotezi %10 hata payı ile reddedilememekte, ancak söz konusu tespitinin temel dayanağı olan wald istatistiğinin %10 kritik değerini çok az bir farkla aştığı anlaşılmaktadır. 2019 yılı elektrik dış ticaret dengesinin pozitif fark verdiği ayrıca belirtilmesi gereken bir durumdur.

Tablo 11: 2020 Dönemi LnEntro/Ln\$ Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

2020	Wald İst.	1%	5%	10%
Lnentr +=>Ln\$+	Wstat = 5.459	9.804	6.005	4.619
Lnentr +=>Ln\$-	Wstat = 2.149	9.968	5.944	4.555
Lnentr -=>Ln\$+	Wstat = 1.531	12.65	8.094	6.252
Lnentr -=>Ln\$-	Wstat = 0.093	9.23	6.124	4.648

Elektrik dış ticaret fazlası veren diğer dönemlerdeki gibi 2020 yılında da asimetrik nedensellik analiz sonuçlarına göre her hangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Tablo 12: 2021 Dönemi LnEntro/Ln\$ Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

2021	Wald İst.	1%	5%	10%
Lnentr +=>Ln\$+ (*)	Wstat = 5.551	9.286	6.119	4.713
Lnentr +=>Ln\$-	Wstat = 5.594	11.486	7.958	6.358
Lnentr -=>Ln\$+ (*)	Wstat=5.843	9.463	6.052	4.604
Lnentr -=>Ln\$- (**)	Wstat = 10.712	11.86	7.881	6.342

2021 yılı verileri ile yapılan asimetrik nedensellik analiz sonuçları incelendiğinde; LnEntro pozitif şokları Ln\$ pozitif şoklarının nedenidir hipotezi %10 hata payı ile, LnEntro negatif şokları Ln\$ pozitif şoklarının nedenidir hipotezi %10 hata payı ile ve LnEntro negatif şokları Ln\$ negatif şoklarının nedenidir hipotezi %5 hata payı ile reddedilememektedir. Bu elde edilen sonuçlar incelendiğinde ilginç olan üç farklı hipotezin aynı anda reddedilememesidir. Bu ilginç durumun anlaşılması için 2021 yılı elektrik dış ticaret dengesi grafiği incelenmiş ve söz konusu dönemde dış ticaret dengesinin pozitif trendden negatif trende doğru evrildiği anlaşılmıştır.

Tablo 13: 2022 Dönemi LnEntro/Ln\$ Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

2022	Wald İst.	1%	5%	10%
Lnentr +=>Ln\$+ (***)	Wstat = 14.680	11.943	8.144	6.361
Lnentr +=>Ln\$-	Wstat = 4.379	11.903	8.015	6.479
Lnentr -=>Ln\$+	Wstat = 3.329	9.584	6.016	4.588
Lnentr -=>Ln\$-	Wstat = 0.983	9.943	6.21	4.703

Elektrik dış ticaret dengesinin negatif olduğu 2022 dönemi incelendiğinde; LnEntro pozitif şokları Ln\$ pozitif şoklarının %1 hata payı ile nedenidir hipotezi reddedilememektedir. Elektrik dış ticaret dengesinin negatif olduğu bu dönemde belirgin bir şekilde elektrik dış ticaretinde entropinin (düzensizliğin) artması ₺/\$ kurunun pozitif yönde artmasını güçlü bir şekilde desteklemektedir.

Tablo 14: 2023 Dönemi LnEntro/Ln\$ Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

2023 (ilk 8 ay)	Wald İst.	1%	5%	10%
Lnentr +=>Ln\$+ (*)	Wstat = 5.249	10.928	6.186	4.559
Lnentr +=>Ln\$-	Wstat = 0.278	13.652	6.921	4.569
Lnentr -=>Ln\$+	Wstat = 1.711	11.807	7.024	4.944
Lnentr -=>Ln\$-	Wstat = 0.054	10.976	6.388	4.6

2023 yılı verileri ilk sekiz ayı kapsamakla beraber hipotezlerin incelenmesi ve belli çıkarımların elde edilmesi için yeterli görüldüğü için araştırmaya dahil edilmiştir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre LnEntro pozitif şokları Ln\$ pozitif şoklarının nedenidir hipotezi %10 hata payı ile reddedilememektedir. 2023 yılının ilk 8 ayı dikkate alındığında söz konusu dönemde elektrik dış ticaret dengesi negatif durumdadır.

Tüm dönemler ele alındığında üç örüntü ortaya çıkmaktadır: ilk olarak elektrik dış ticaretinin pozitif fark verdiği dönemlerde nedensellik ilişkisi ya kurulamamakta ya da oldukça zayıf bir şekilde (sadece 2019 yılı için) elektrik dış ticaretinin düzensizliğinin azaldığı dönemlerde ₺/\$ kurunda artışlar tespit edilmektedir. İkinci olarak elektrik dış ticaretinin negatif fark verdiği dönemlerde güçlü bir şekilde elektrik dış ticaretinde düzensizliğin artması ₺/\$ kurunun artmasına neden olmaktadır. Üçüncü olarak elektrik dış ticaret dengesi trend geçiş dönemlerinde (2016 negatif trendden pozitif trende ve 2021 pozitif trendden negatif trende) ya zayıf bir şekilde elektrik dış ticaret düzensizliğinin azalması ₺/\$ kurunun artmasına neden olmakta ya da güçlü bir şekilde elektrik dış ticaret düzensizliğinin azalması ₺/\$ kurunun azalmasına neden olmaktadır. Üçüncü olarak belirtilen örüntüde oluşan bu anlaşılması güç durumun geçiş dönemlerinde kur riskinin yönetimi amacı (geçiş dönemi kaygılarının artmasına bağlı olarak) ile çeşitli fayda grupları tarafından ters pozisyonlar alınmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca 2021 yılı elektrik dış ticaret dengesinin pozitif trendden negatif trende geçiş döneminde genel beklentiye uyumlu olarak dış ticarete yaşanan düzensizliğin azalması sonucunda ₺/\$ kurunun da negatif yönde etkilendiği güçlü bir şekilde tespit edilmiştir.

SONUÇ

Üretim faktörleri içerisinde önemli bir paya sahip olan elektrik enerjisi depolanamama özelliğinden dolayı diğer enerji kaynaklarından ayrılmaktadır. Elektrik enerjisi ihtiyaç duyulduğunda anlık olarak tedarik edilmektedir. Bu bağlamda üretimde yada son tüketiciler için tüketimde ani talep artışlarının yaşanması durumunda anlık elektrik arzının gerçekleşmesi gerekmektedir. Daha önce belirtildiği gibi elektriğin depolanamamasına bağlı olarak ani talep artışlarına cevap verebilmek için uluslararası elektrik şebekelerinden elektrik tedariki zorunlu hale gelmektedir. Ortaya çıkan bu optimizasyon problemine bağlı olarak ülkeler anlık elektrik ithalatı ve ihracatı yapmaktadırlar. Türkiye’de de elektrik arz ve talep güvenliğini sağlamak amacı ile EPDK yoğun çabalar sarf etmektedir. Türkiye’nin anlık olarak elektrik ihracat ve ithalat işlemleri çeşitli döviz cinslerinden (ABD \$ ve AB €) yapılmaktadır ve bu durumda ₺ dış ticarete kullanılan döviz cinsleri karşısında bir türbülansa maruz kalabilmektedir. Anlık olarak gerçekleştirilen elektrik ihracatı ve ithalatına bağlı olarak ₺’nin diğer dövizler karşısında maruz kaldığı bu durumun Türkiye piyasalarında kur riskini etkileyip etkilemediğini araştırmak amacıyla 2015-2023 dönemleri arası EPIAŞ Şeffaflık Platformundan Mw/h bazında saatlik elektrik ihracat ve ithalat verileri ile ₺/\$ döviz kuru verilerinden oluşan bir araştırma veri seti oluşturulmuştur. Bu çerçevede elde edilen elektrik saatlik ithalat ve ihracat verilerinden saatlik olarak elektrik dış ticaret dengesi hesaplanmış ve bu değer üzerinden elektrik piyasasındaki arz ve talebe bağlı ortaya çıkacak düzensizliğin hesaplanması için kaos verilerinden olan ve zaman serilerindeki düzensizliği ölçen Entropi verisi hesaplanmıştır. Hesaplanan günlük entropi verilerinin değişimine bağlı olarak ₺/\$ döviz kurunda bir değişimin olup olmadığını araştırmak amacı ile analize dahil edilen değişkenlerin logaritmik farkları alınarak araştırmada kullanılacak zaman serileri oluşturulmuştur. Oluşturulan LnEntro ve Ln\$ zaman serileri ile elektrik dış ticaret dengesindeki pozitif ve negatif şokların ayrı ayrı olarak ₺/\$ döviz kuruna nasıl etki ettiğinin tespit edebilmek için Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Analizi gerçekleştirilmiştir.

Yapılan analiz sonucunda 2015-2023 dönemlerinde elektrik dış ticaret dengesindeki negatif şokların ₺/\$ döviz kurunda negatif şoklara, elektrik dış ticaret dengesinde yaşanan pozitif şokların ise ₺/\$ döviz kurunda pozitif şoklara neden olduğu tespit edilmiştir. Tüm zaman serisinden elde edilen bu sonucun tüm zaman dilimlerinde geçerli olup olmadığını tespit etmek amacı ile aynı testler her bir yıl için ayrı ayrı yapılmıştır. Her bir yıl için ayrı ayrı yapılan testlerden elde edilen sonuçlar, tüm zaman serisi üzerinden elde edilen sonuçlarla tam olarak örtüşmemektedir. Her bir yıl için elde edilen sonuçlar çalışmanın bulgular kısmında detay açıklandığı için burada özetlemek gerekirse: Elektrik dış ticaret dengesinde açık olan dönemlerde; elektrik dış ticaret dengesinin düzensizliği arttığında ₺/\$ döviz kurunda artışlar oluşmaktadır. Elektrik dış ticaret dengesinin fazla verdiği dönemlerde; elektrik dış ticaret dengesinde yaşanan düzensizlikler ₺/\$ döviz kurunda dikkate değer değişikliğe neden olmamaktadır. Elektrik dış ticaret dengesinin pozitiften negatife trend değişikliği yaşadığı dönemlerde ise elektrik dış ticaret dengesindeki düzensizlik azalışı ₺/\$ döviz kurunda negatif yönlü değişikliğe neden olmaktadır.

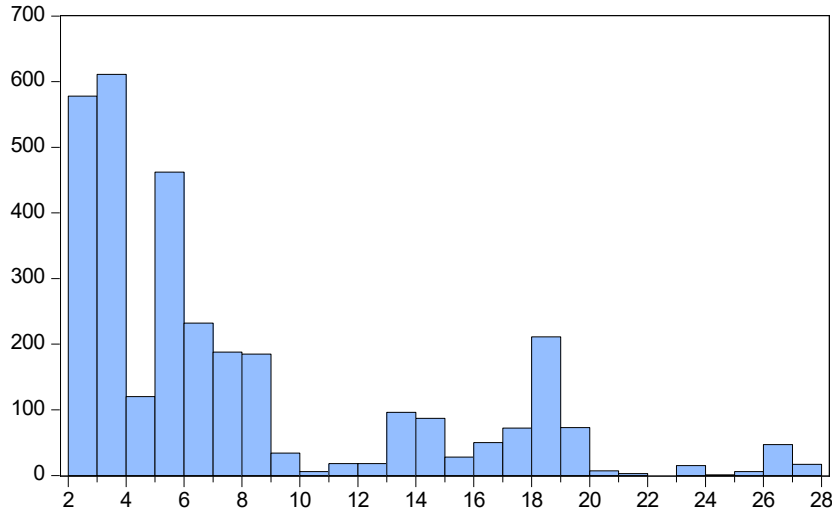
Elde edilen bu sonuçlara göre elektrik dış ticaret dengesindeki düzensizlikler tüm dönemler için sabit bir algoritma ile döviz kurlarını etkilememektedir. Elektrik dış ticaretinin açık verdiği dönemlerde elektrik dış ticaretindeki düzensizlik artışları döviz kurlarını olumsuz etkilediği için ülke genelinde kur risklerini arttırmaktadır. Elektrik dış ticaret dengesinin fazla verdiği dönemlerde elektrik dış ticaretinde yaşanan düzensizlikler döviz kurları üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir ve kur riskini etkilememektedir. Ulaşılan bu sonuca göre; elektrik dış ticaretinde açık verilen dönemlerde döviz kurları üzerinde negatif baskı artmakta ve yaşanan düzensizlikler (kaos) döviz kuru üzerindeki negatif baskıyı yoğunlaştırmaktadır. Elektrik dış ticaretinin fazla verdiği dönemlerde ise döviz kurları üzerinde bir baskı oluşmadığı için yaşanan düzensizlikler döviz piyasasını etkilememektedir. Dolayısıyla elektrik dış ticaretinin açık verdiği dönemlerde günlük elektrik ihracat ve ithalatındaki düzensizliğin azaltılması döviz kurları üzerindeki baskıyı azaltıcı etkiye sahip olacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

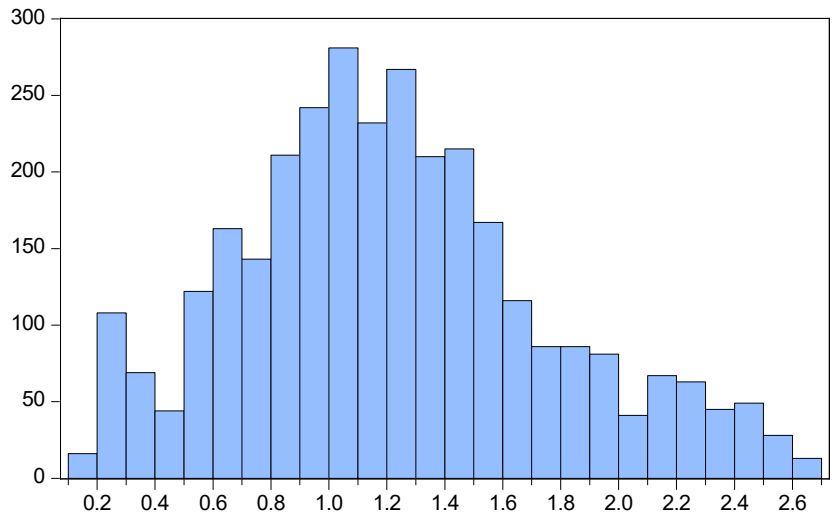
- Acaravcı, A. Öztürk, I. (2010). Electricity Consumption-Growth Nexus: Evidence from Panel Data for Transition Countries, *Energy Economics*, C: 32, No: 3, ss. 604-608. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2009.10.016>
- Başaran, N. (2023). Döviz Kuru (ABD Doları) İle Faiz Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkinin Kaos Verileri Kullanılarak Test Edilmesi (Bildiri sunumu), *10. Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongresi*, 14-16 Eylül 2023, Hitit Üniversitesi, Çorum.
- Eckmann, J. Kamphorst, S. O. Ruelle, D. (1987). Recurrence Plots of Dynamical Systems. *Europhysics Letters*, 5, s:973-977. DOI: 10.1209/0295-5075/4/9/004
- EPİAŞ, Enerji Piyasaları İşletme AŞ.(2023, 10 Eylül) Veriler 10.09.2023 tarihinde seffaflik.epias.com.tr/about/about adresinden edinilmiştir.
- Ghosh, S. (2002). Electricity Consumption and Economic Growth in India. *Energy Policy*, C: 30, No: 2, ss. 125-129. [https://doi.org/10.1016/S0301-4215\(01\)00078-7](https://doi.org/10.1016/S0301-4215(01)00078-7)
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric Causality Tests With An Application. *Empirical Economics*, 43(1), 447 – 456. DOI 10.1007/s00181-011-0484-x
- Marwan, N. Kurths, J. (2002). Nonlinear Analysis of Bivariate Data with Cross Recurrence Plots. *Physics Letters A*, 302(5-6), 299-307. [https://doi.org/10.1016/S0375-9601\(02\)01170-2](https://doi.org/10.1016/S0375-9601(02)01170-2)
- Mert, M. ve Çağlar, A.E. (2019). *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık
- Morimoto, R. Hope, C. (2004). The Impact of Electricity Supply on Economic Growth in Sri Lanka. *Energy Economics*, C: 26, No: 1, ss. 77-85. [https://doi.org/10.1016/S0140-9883\(03\)00034-3](https://doi.org/10.1016/S0140-9883(03)00034-3)
- Shiu, A. Lam, P. L. (2004). Electricity Consumption and Economic Growth in China, *Energy Policy*, C: 32, No: 1, ss. 47-54. [https://doi.org/10.1016/S0301-4215\(02\)00250-1](https://doi.org/10.1016/S0301-4215(02)00250-1)
- Sinan, O.B. (2021). Türkiye’de Yekdem İle Döviz Kuru, Elektrik Tüketimi Arasındaki İlişki (2012.1-2020.2). *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt.6 Sayı.2. <https://doi.org/10.29106/fesa.829643>
- Şişeci, N. G. Sürekçi Yamaçlı, D. (2020). Enerji İthalatı, Döviz Kuru Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Bir Araştırma, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1). <https://doi.org/10.30561/sinopusd.715798>
- Uçan, O. (2015). Enerji Büyüme İlişkinine Ampirik Bir Yaklaşım. *Verimlilik Dergisi*(2), 7-16.
- Yalçınkaya, H. S., Başaran, N. (2023). Investigation of the Relationship Between Chaos Data and €/₺ Exchange Rate Index Data with RQA Method. *Chaos Theory and Applications*, 5(2), 78-89. <https://doi.org/10.51537/chaos.1260049>
- Yalçınkaya, H. S., Başaran, N. (2023). Piyasa Sıcaklığının S&P500 Endeks Fiyat Değişimine Etkisi (Bildiri sunumu), *10. Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongresi*, 14-16 Eylül 2023, Hitit Üniversitesi, Çorum.
- Yıldırım, C. Dağdemir, Ö. (2018). Türkiye’de Ekonomik Büyüme Ve Elektrik Tüketimi İlişkisi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7.4: 57-76.
- Yuan, J. H. Kang, J. G. Zhao, C. H. ve Hu, Z. G. (2008). Energy Consumption and Economic Growth: Evidence from China at Both Aggregated and Disaggregated Levels, *Energy Economics*, C: 30, No: 6, ss. 3077-3094. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2008.03.007>
- Zbilut, J. P., & Webber Jr, C. L. (2006). Recurrence Quantification Analysis. *Wiley Encyclopedia of Biomedical Engineering*. DOI:10.1002/9780471740360.ebs1355

EK 1: TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER

ABD\$ Tanımlayıcı istatistikleri

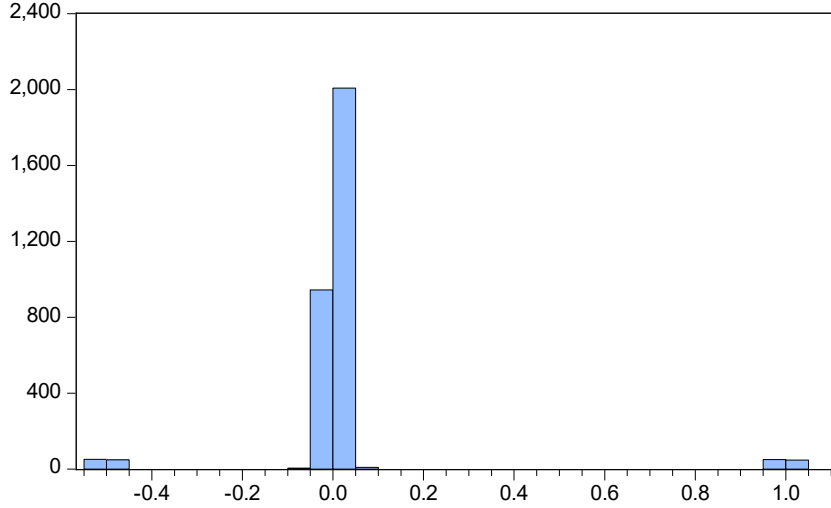

ENTROPİ SERİSİ Tanımlayıcı istatistikleri

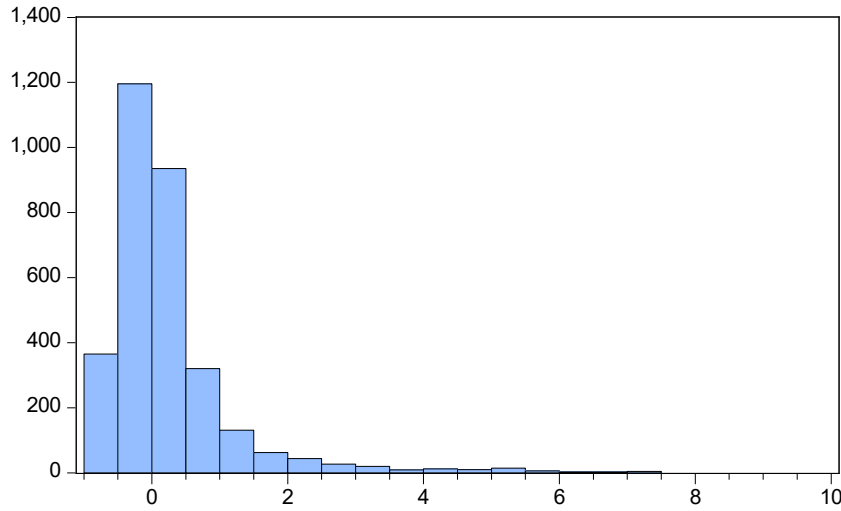
Ln\$ Tanımlayıcı istatistikleri

Series: LNS	
Sample 1/01/2015 8/31/2023	
Observations 3165	
Mean	0.016461
Median	0.000000
Maximum	1.075481
Minimum	-0.513910
Std. Dev.	0.197405
Skewness	3.318262
Kurtosis	20.81884
Jarque-Bera	47680.02
Probability	0.000000

LnEntropi Tanımlayıcı istatistikleri

Series: LNENTROPI	
Sample 1/01/2015 8/31/2023	
Observations 3165	
Mean	0.237324
Median	0.000000
Maximum	9.512948
Minimum	-0.899740
Std. Dev.	1.008949
Skewness	3.537763
Kurtosis	20.80030
Jarque-Bera	48386.77
Probability	0.000000

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.04.2024 ✓Accepted/Kabul:21.05.2024

DOI:10.30794/pausbed.1463891

Research Article/Araştırma Makalesi

Şahin, O. (2024). "Mardin Bienalleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 63, ss. 223-237.

MARDİN BİENALLERİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Okan ŞAHİN*

Öz

Mardin Bienalleri 2010 yılında başlayıp günümüzde de sürmekte olan Türkiye'nin önemli şehir bienalleri arasındadır. Çağdaş sanat pratikleri aracılığıyla hem şehrin kendine özgü motiflerini hem de güncel problemleri ortaya koymayı hedefleyen etkinlikler serisi olarak diğer şehir bienallerinden ayrılan Mardin Bienalleri dönem dönem yaşadığı çeşitli zorluklara rağmen varlığını sürdürmektedir. Şehrin kendine özgü kültürel dinamiklerinden hareket alan Mardin Bienalleri, yerli ve yabancı sanatçıları bir araya getiren yapısı ve değişken kavramsal çerçeveleriyle butik bir bienal olma özelliğinden sıyrılmıştır. Çalışma, başlangıcından günümüze sürmekte olan Mardin Bienallerini estetik değerlendirmeler bağlamında, bienal metinlerinin kavramsal çerçeveleri yahut çeşitli yazar ve eleştirmenlerin değerlendirmeleri ışığında ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: *Mardin, Bienal, Çağdaş sanat, Şehir, Kültür.*

A GENERAL EVALUATION ON MARDİN BIENNIALS

Abstract

Mardin Biennials are among the important city biennials of Türkiye, which started in 2010 and continues today. Mardin Biennials which differ from other city biennials as a series of events that aim to reveal both the unique motifs of the city and current problems through contemporary art practises still continue their existence despite the various difficulties they experience from time to time. Motivated by the unique cultural dynamics of the city, Mardin Biennials have distinguished themselves from being a boutique biennial with its structure that brings together local and foreign artists and its variable conceptual frameworks. The study aims to discuss the Mardin Biennials which have been ongoing from their beginning to the present day in the context of aesthetics evaluations, and in the light of the conceptual frameworks of the biennial texts or the evaluations of various writers and critics.

Keywords: *Mardin, Biennial, Contemporary art, City, Culture.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, MARDİN.
e-posta: okansahin@artuklu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-9317-8267>)

Giriş

“Mardin Bienalleri” başlıklı metin, kültür-sanat kenti olan Mardin özelinde gelişen çağdaş sanat pratiklerini kapsayan genel bir değerlendirmeyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. İlki 2010 tarihinde gerçekleşmiş olan ve an itibariyle de sürmekte olan bienaller, şehrin kültürel yapısını dönüştürmeye odaklanan ve Mardin’i süreklilik teşkil edecek olan etkinlikleriyle çağdaş sanatın bir tür ‘yeni’ merkezi haline getirme anlayışıyla düzenlenmeye başlamıştır.

Mardin Bienalleri 2010 tarihinden başlayarak -bienalin düzenli aralıkları dışında-bazı yıllarda farklı sorunlardan ötürü zorunlu aralar vererek devam etmektedir. Mardin Bienalleri’nin genel yapısı, Mardin’in tarihi, kültürel, etnik ve mimari özelliklerini, şehrin gündelik yaşam pratikleriyle bütüncül olarak değerlendirme noktasından hareket alan düşünsel yapıyı yansıtır. Bienallerin genel konsepti, yerel sanatçılar özelinde özellikle Mardin ve çevresinde yaşamış ve yetişmiş; bununla birlikte şehirle doğrudan organik bağı olmasa da Mardin şehri bağlamında düşünen yahut sanatsal üretimlerini Mardin üzerine şekillendiren çağdaş sanatçıların üretimleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bununla birlikte kendi sanatsal deneyim veya serüvenlerini doğrudan Mardin Bienalleri’ne eklemeyen yabancı yahut Mardin dışında bulunan yerli sanatçılar da bu sürece önemli katkı oluşturmuşlardır. Bu noktadan bakıldığında bienallerin genelinde yerli sanatçılar kadar yabancı sanatçıların da önemli pay sahipleri olduklarını belirtmek gerekir. Bienal paydaşları içerisinde çeşitli kültür-sanat toplulukları, özel veya kamu kurum-kuruluşları, çeşitli vakıf ve dernekler, sanatı destekleyen kurumsal yapılar, belediye ve valilik, çeşitli alanlardan sponsorlar ve sivil inisiyatifler veya doğrudan bireyler-tüzel kişilikler yer almaktadır.

Bienal etkinliklerinin bütünü; coğrafyayı sanatçılar, öğrenciler, akademisyenler veya farklı kültür topluluklarıyla bir araya getirmek ve sözü edilen gruplar vasıtasıyla Mardin halkı arasında bir tür sinerji yaratmak mottosuyla düşünülmüştür. Mardin Bienalleri’nin çıkış noktasının da bienal olgusunun belli merkezler dahilinde akla gelen yapısına alternatif oluşturabilecek yeni bir sanatsal merkez oluşturma pratiğinden hareket aldığını söylemek gerekir. Çağdaş sanat pratikleri bağlamında ‘merkez’ olgusunun kavramsal boyutu, ‘bienal’ konseptinin şehir olgusuyla doğrudan bir ilişkilendirme biçimiyle birlikte düşünüldüğünde Mardin Bienalleri’nin genel olarak daha da hayati bir rol üstlendiği belirtilebilir. Bununla birlikte Mardin Bienalleri’nin bütününe bakıldığında genel izlenim, şehrin asli unsurlarıyla bienaller arasında belli bir mesafenin hissediliyor oluşudur. Bienal olgusunun şehir dinamiğiyle doğrudan ilişkisi göz önüne alındığında ilgili dinamiklerin yer yer ihmal edildiğini söylemek mümkündür. Her şeye rağmen Mardin Bienalleri bütünü, çağdaş sanat hareketlerinin Güneydoğu merkezli pozisyonunu oluşturma noktasında halen başat bir rol üstlenmektedir.

‘Mardin Bienalleri’ yazısı söz konusu rolün ‘ne’liği hakkında günümüze kadar gerçekleşmiş olan bienaller-ve 2024 yılında gerçekleşecek olan bienal-üzerinden genel bir değerlendirme yapmak amacındadır. Değerlendirmeler zaman zaman ilgili bienalin kavramsal çerçevesi bağlamında yahut yine ilgili bienalin örnekleri dahilinde yapılacaktır.

1. Birinci Mardin Bienali: *Abbara Kadabra*

Mardin Bienalleri’nin başlangıcını oluşturan 1. Mardin Bienali 2010 yılı Haziran ayında küratörlüğünü Döne Otyam’ın üstlendiği, ana başlığı *Abbara Kadabra* olarak belirlenmiş ve ilki olması dolayısıyla kısıtlı imkanlar dahilinde ortaya çıkarılmış bir bienaldir. İlki itibariyle Mardin Sinema Derneği’nin de katkısıyla ortaya çıkarılan, düzenleyici kurumlar bağlamında Mardin Valiliği ve GAP’ın desteğiyle düzenlenen bienalde Mardin’le özdeşleşmiş olan abbaralarla, sağaltıcı etkisine inanılan ve sihirli sözcükler olarak evrenselleşmiş *abra kadabra* söz öbeğinin kaynaşmasıyla oluşturulmuş bir kavramsal çerçeve karşımıza çıkar.¹ Abbaralar Mardin’de hem evlere; hem de sokaklara geçit sağlayan binlerce yıllık mimari bir unsur olarak bilinirler. Özellikle dar sokakları yahut mimari

¹ *Abra kadabra* söz öbeğinin kökensel olarak kaynaklarının Aramice olduğu düşünülmektedir. *Abra kadabra* “bırak yok olsun” şeklinde çevrilebilir ve hastalıkların yok olup gitmesi anlamında bir tür başlangıç sözcükleri olarak kullanılır. Yüzyıllar öncesine dayanan bu sözün aynı zamanda tılsım özelliği de olduğuna inanılır ve ilgili bağlamda bir tür dönüştürücü gücü olduğu düşünülür.

açıdan temas-geçit özelliğine imkan vermeyen kısımları birbirlerine bağlamak üzere tasarlanmış küçük yapı birimleri olarak karşımıza çıkarlar. Böylece abbaralarla, sihir sözcüklerinin birlikte kurgulandığı bir çağdaş paradigma bağlamında ilk bienal gerçekleştirilmiştir.

1. Mardin Bienali Uluslararası sanat camiaları ile yerel ve ulusal çağdaş sanatçıların ortak katılımıyla gerçekleşen ilk etkinlik olması itibarıyla öne çıkar. İlk bienalde yerel bir kültürel motif olarak abbaralar, küratöryal çerçevede Mardin'in 'büyülü!' atmosferiyle birlikte ele alınmış, abbaraların sözü edilen atmosferdeki dönüştürücü etkisi bienalin farklı sanatçıları tarafından ortaya konmuştur. Abbaraların mimari bir öneri olarak ortaya koyduğu kamusal özelliği, bienalin söylem bütünlüğü içerisinde çağdaş paradigmanın işlediği 'kamusal alan' ve onun sosyolojik özelliklerine vurgu yapmak niyetindedir. Bu bağlamda ilk bienalin kavramsal çerçevesi kamusal alanın bir unsuru olarak abbaralar üzerinden bir tür özel alan-kamusal alan tartışması yürütmüştür.

Bienale katılan sanatçılar sözü edilen kamusal alanın kullanımı ve bunun şehirle ilişkisi üzerinden bir söylem geliştirmişlerdir. İlk bienalin çalışmaları çoğunlukla kamusal alanda sergilenen işler olarak dikkati çekerler. Bu bağlamda abbaralar üzerinden şekillendirilen süreç çalışmalarının genelinin sergi dağılımı anlamında genel söylem bütünlüğünü ortaya koyar. İlk bienalde özellikle yabancı sanatçıların çalışmalarının geneli, sözü edilen sanatçıların kendi coğrafyalarında karşılaştıkları kamusal alan deneyimleriyle Mardin özelinde hissettikleri kamusal alan deneyimlerinin kesişme noktasından hareket almıştır denebilir. Serginin tanıtım metninde belirtildiği şekliyle *mimarlığın bütün bir çevrenin görünür kılınmış biçimine* vurgu yapıldığı düşünüldüğünde; ilk bienalde ortaya konan öneriler bütünü mimari çevrenin sorunsallaştırılmasıyla göz önüne konmaya çalışılmıştır.² İlgili tartışma daha önce değinildiği gibi Eski Mardin şehrinin kamusal ile özel alan arasında mimari geçiş özelliği sağlayan abbaralar merkeze alınarak yürütülür. Abbaralar, barındırdıkları özelliklerle evlerin sokaklara, sokakların da ana hatlara geçişini sağlayan önemli bir mimari enstrümandır. Fiziki unsurları nedeniyle de dar sokaklar içerisinde gömülü yapılarıyla bir noktada "görünmez" hale gelebilme özelliğine sahiptirler. Bu bağlamda Mardin özelinde görünürleş(e)meyen kültürel unsurların 1. Bienal vasıtasıyla görünür hale getirilebilme potansiyeline yapılan vurgu, sözü edilen kavramsal nosyonla bütünleştirilerek ele alınır. Bununla birlikte bienal vasıtasıyla abbaralar üzerinden bu tür bir 'görünür' kılma ediminin gündeme getirilmesi olumlu bir vurguya sahipken; 'sihir' gibi egzotikleştirilmeye oldukça müsait bir kelimenin yine abbaralar üzerinden kavramsallaştırılması da ayrıca tartışılması gereken bir meseledir. Nitekim bu tip bir yaklaşım, şehirle kurulan ilişkinin boyutunu da tanımlar niteliktedir.

Abbara Kadabra başlıklı bienalin ortaya çıkışına katkıda bulunan bazı yazar, akademisyen ve eleştirmenler de kamusal alan-özel alan tartışmaları bağlamında ve 'ilk' bienal olma özelliğinin Mardin açısından önemini vurgulamışlardır. Bu bağlamda Ferhat Özgür ilk bienalin kültürel ve coğrafi çok katmanlılığa vurgu yapacak şekilde kurgulanışının altını çizer.³ Bienalin ilk kurgulanışının 2009 yılında gerçekleşen *Davetinizi Aldım, Teşekkürler!* başlıklı sergiyle hareket aldığını, bu serginin bienal sürecine giden yolda organizasyona ilişkin bir tür güven oluşturduğunu vurgular. Bununla birlikte yerel halk ile bienal üretimlerinin bir araya nasıl getirileceği ve ilk bienal olma sebebiyle kurgulanış tekniğindeki kimi problemlerin de altının çizilmesi gerekliliğini vurgulamıştır.⁴

Esra Aliçavuşoğlu *Mardin Abracadabra Diyebilecek mi?* başlıklı metninde ise, Mardin'de bienal düzenleniyor oluşunu İstanbul Bienalleri bütününe şekillendiren 'tarihsellik' süreciyle paralel ele alarak, Mardin Bienali'nin ortaya çıkarılışının tıpkı İstanbul Bienali'nin doğuşunu hazırlayan tarihsel dokuyla, çağdaşın imkansızlığının birlikte

² Bkz. Susanne K. Langer, *Feeling and Form, A Theory of Art*, Charles Scribner's Sons, New York, 1953. (1. Mardin Bienali tanıtım kitapçığı içinde, s. 9.)

³ Ferhat Özgür, "Mardin'de Bienal: 'AbbaraKadabra Süreci'", (1. Mardin Bienali tanıtım metni içinde, s. 86.), 2010.

⁴ A.y, s. 86.

düşünülüşü bağlamında ele alır.⁵ Buna göre 1. Mardin Bienali'nin genel konsepti, tarihsel dokunun çağdaş sanat bağlamında batılı merkezden perifelere doğru sapma göstermesiyle birlikte 'kendi' merkezini oluşturan yeni bir çağdaş sanat pratiği ortaya koymasındır. İlk bienal özelinde her ne kadar sergileme pratiği mekanla izleyicinin buluşması anlamında belli problemleri barındırsa da bölgenin çağdaş sanatla buluşması anlamında önemli bir ilk bienal olma özelliği ortaya koymuştur.

Bienal mekanlarına bakıldığında 1. Mardin Bienali'nin ilk olması nedeniyle Mardin'i yansıtan ana mekanların öne çıktığını söylemek mümkündür. Kasımiye ve Zinciriye Medreseleri, Meryem Ana Kilisesi, Kırklar Kilisesi, Mardin Müzesi, Kız Meslek Lisesi, Tokmakçılar Konağı, Revaklı Çarşı gibi Eski Mardin dendiğinde akla gelen bu mekanların ilk bienalde kullanılıyor oluşu Mardin kimliğinin sanatla buluşması ve bu ilişkilenden doğan dinamiklerin vurgulanmasına yöneliktir. Çalışmaların geneline bakıldığında özellikle açık alanda coğrafi müdahalelere imkan veren yerleştirmelerin öne çıktığını söylemek mümkün olur. Bertrand Ivanoff'un kamu ve özel binalara yerleştirdiği led ışıklı dalları, Alina Viola Grumiller'in *Tent* (Çadır) isimli enstalasyonu gibi çalışmalar bienal bağlamında geniş alana yayılmış enstalasyonlar olarak dikkati çekerler.

Resim 1: Bertrand Ivanoff, Dal(Branch), enstalasyon, ışıklı ledler, değişebilir boyutlarda, 2010.

Kaynak: <http://ivanoffbertrand.blogspot.com/2013/10/dallar-rameaux-mardin-biennial-2010-to.html>

2. İkinci Mardin Bienali: İkinci Bakış

İkinci Mardin Bienali, 21 Eylül-21 Ekim 2012 tarihinde Paolo Colombo ve Lora Sariaslan ortak küratörlüğünde gerçekleştirilmiştir. İkinci bienal adından da anlaşılacağı üzere Mardin'e, çağdaş sanat perspektifinde bienal eşliğinde *ikinci bir bakışın* gerçekleştirilmesine yönelik bir öneri ortaya koymaya çalışmıştır. Bienal metninden yansıyan şekliyle: *bilinen ve alışık olunanı, bilinmeyen ve alışık olunmayanla* karşılaştırmak veya bir araya getirmek bağlamında bir teorik düzlem merkeze alınarak çoğunluğu yabancı sanatçılardan oluşan bir bienal programı ortaya konmuştur.⁶ İkinci bienalin genel olarak hissettirdiği, Franco Moretti'nin *Mucizevi Göstergeler* kitabında

⁵ Esra Aliçavuşoğlu, "Mardin Abracadabra Diyebilecek mi?", (1. Mardin Bienali tanıtım metni içinde, s. 98.), 2010.

⁶ 2. Mardin Bienali tanıtım metni, s. 4. Ayrıca bknz. <https://www.biennialfoundation.org/2012/10/2nd-mardin-biennial-double-take-is-curved-by-paolo-colombo-and-lora-sariaslan/>

da tanımlandığı şekliyle farklı bir kültürel oluşumu temsil eden kişilerin yeni ve yabancı bir kültürle karşılaşma anında, bu karşılaşmalardan doğan güncel dinamiğin yarattığı şaşkınlığın vurgulanıyor oluşudur.⁷ Bu bağlamda bienal kurgusu, Mardin şehrine ve bölge kültürüne doğrudan teması bulunmamış sanatçıların çalışmaları dahilinde belirlenmiştir. Bu karşılaşmalar hem felsefede hem sanatta aslında çokça refere edilen 'öteki'nin genel kurgusunu görünürleştirmek adına önemlidir. Fakat bu noktada ilgili referasyon, belli bir kültürün ya da coğrafi bölgenin dışarıda tutulmasının ötesinde, sanatın merkez olarak kurgulandığı-işaretlendiği şehirlerin dışında bir merkezin sanatsal imkanlılığının araştırılmasına dönük bir vurguyu kapsar.

İkinci Mardin Bienali'nin genel akışı Mardin'in kültürel dokusunu tanımlayan ve doğrudan Mardinlilerin zamanlarını geçirdikleri mekanları odağına alarak şekillendirilmiştir. Bunlar içinde kiraathaneler, tarihi konaklar, yıllar önce açılmış dükkanlar ve dokusunu korumayı sürdüren kamusal alan kesitleri vardır. Bu bağlamda bienalin ana mekanı tarihi 16. yüzyıla dayanan Tokmakçılar Konağı olarak belirlenmiştir. Tokmakçılar Konağı'nda bienali oluşturan çalışmaların önemli bir kısmını vitrinlere bölünmüş alanlarda görüyoruz. Bu anlamda sergileme kurgusu, konağı da oluşturan mimari bölümlenmeleri de hatırlatırcasına her bir işin bu bölümlerde görünürleştiği ve mekanla birebir bağ kuracak şekilde yerleştirilmiş. Tokmakçılar Konağı'ndaki çalışmaların geneli mekan-kültürel doku ilişkisi içinde bir küratöryal kurgu barındırıyor. Örneğin Anri Sala'nın *Börek* isimli video enstalasyonu Seyit Battal Kurt'un *Yemek Odası'nın Altındaki Anılar* isimli çalışmaları yemeğin kültürel bir nosyon olarak önemi üzerinde dururlarken, Hiraki Sawa, Manfredi Beninati gibi sanatçılar 'ev' teması üzerinden mikro yaşam alanlarının sosyolojik özelliklerini tartışmaya açmışlardır. Dolayısıyla ana mekanın mimari özelliği *İkinci Bakış* başlığı özelinde tematik bir bağlama oturarak 'ev'i meydana getiren çeşitli özellikleri, şehrin ve bölgenin yapısal özelliklerine doğru bütüncül bir anlatıya dönüştürür.

Bienalin diğer mekanları özelinde çalışmalara bakıldığında Yeni Otel, kamusal alan-özel alan tartışmaları bağlamında yine önemli bir sergi mekanı olarak tasarılan yapıyla karşımıza çıkar. Yeni Otel'in her bir odası, video enstalasyonların öne çıktığı tematik bütüncüllüğünün tam da bu disiplinden hareketle inşa edilen bir yapı özelinde şekillendiğini ortaya koyar: Odalar ve odalarda şekillenen tekil oluşların, Mardin bünyesinde kültürel katmanlarla örülen toplumsallığa dönüşmesi olarak. Bu bağlamdan bakıldığında bienal mekanı olarak seçilen Yeni Otel'in şehrin ontolojisi hissedilerek seçilmiş olmasının yanında, sergileme mantığı açısından da benzer bir hassasiyetin gözetildiği hissedilmektedir. Yeni Otel böylece zamanı ve mekanı bütüncülleme eğiliminde olan bir tür 'çağdaş müze' formuna evrilir.

Bienalin esnaf dükkanları kısmına ayrılan bölümlerinde ise farklı meslek kollarından gelen kişilerin çalışma mekanları kavramsal konseptin asli unsurları olarak sergileme mekanlarına dönüşürler. *Turistik Kiraathane*, *Genç Berber*, *Asinin Dükkanı* gibi gündelik yaşamın dinamiğinin sosyolojiyi doğrudan şekillendirdiği mekanlar, izleyiciyle sadece sanatsal karşılaşma bağlamında değil; aynı zamanda gündelik yaşam pratiklerinin esnaf özelinde nasıl hissedildiğinin sözü edilen karşılaşmalar ışığında nasıl yansıdığını-yahut ilgili çalışmalarla birlikte nasıl yansıyabileceğini araştıran örnekler ev sahipliği yapar. Bununla birlikte bu bienal özelinde en önemli handikaplardan biri, bienal süresince adı geçen mekanların zaman zaman kapalı oluşu, ya da dükkanlar açık olsa dahi video enstalasyonların kapalı tutulması şeklinde not edilebilir. Zira, kavramsal çerçeveye ikinci Bakış olarak şekillendiğinde, ilgili karşılaşmaların bu şekilde gerçekleşmesini ummamak gerekir!

Karşılaşmalar bağlamında seçilen mekanlar aynı zamanda dini mekanlardır da. Kırklar Kilisesi, Şeyh Çabuk Camii, Ulu Camii gibi Mardin kentiyle bağı geçmişe dayalı mekanların da bienal kapsamında düşünülmesiyle birlikte Mardin Bienalleri adına bir ilk de gerçekleşmiş olur. Bu şekliyle bakıldığında İkinci Bakış başlıklı ikinci

⁷ Franco Moretti, *Mucizevi Göstergeler*, (Çev. Zeynep Altok), İstanbul, Metis Yay, 2021. (İlgili bağlamı sözü edilen kaynağı işaret ederek kullanan: Barış Acar, *Ekphrasis: Görünür ve Söylenir Arasında Geçitler (İçinde)*, İstanbul, Corpus Yay, 2018, s.150.)

bienal mekanları, Eski Mardin'in Diyarbakır Kapı olarak bilinen tarafından Mardin Kapı olarak bilinen kısma doğru ilerlendiğinde 1. Cadde'nin üst ve alt kısmındaki sivil ve dini yapılara dağılmış olarak kurgulanmıştır. Eski Mardin'in şehir yapısı özellikleri bienal bağlamında bütüncül olarak değerlendirilmiş olur.

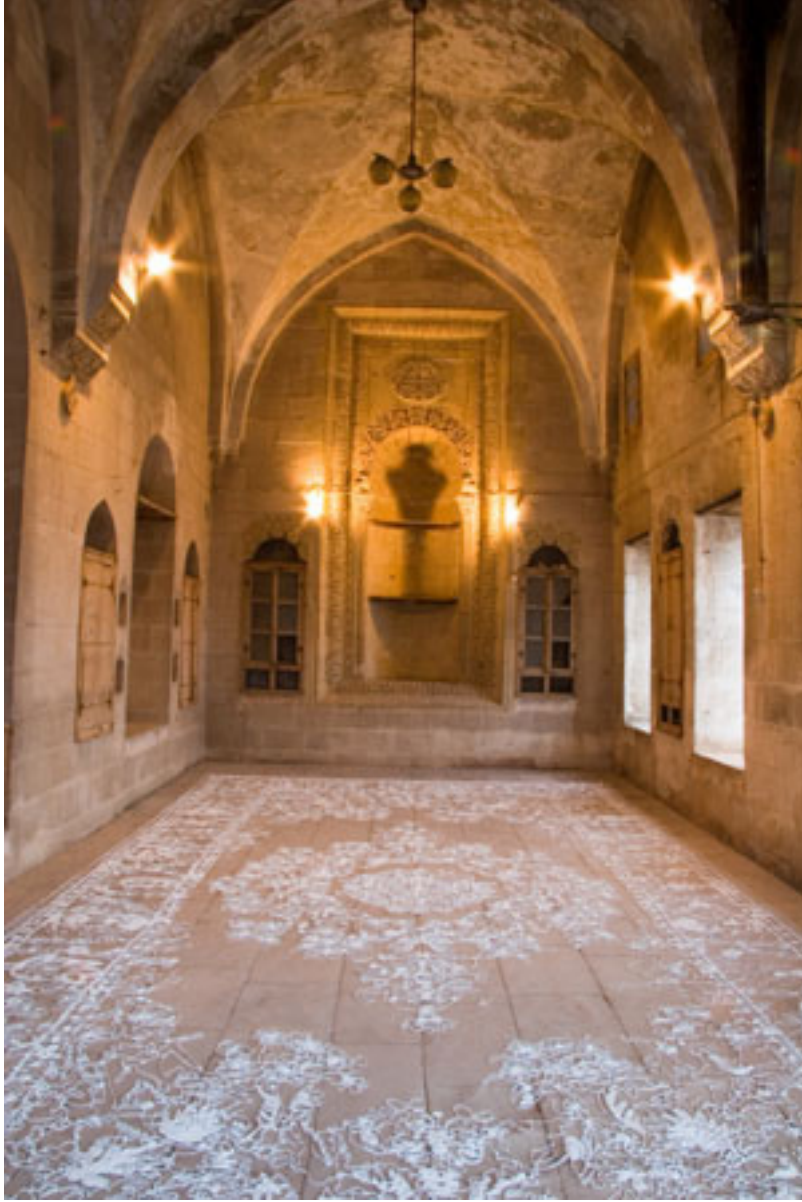
İkinci Bakış başlıklı 2. Mardin Bienali'nde video enstalasyonların ve heykel-enstalasyon grubunun sayıca fazlalığı dikkati çeken bir başka unsurdur. Mardin'deki günlük yaşam pratiğinin ve günlük ritmin bienal metninde de vurgulandığı üzere gündelik rutini fazla rahatsız etmeden, yaşamsal olguları sekteye uğratmadan sözü edilen pratikler özelinde ele alınışı, bienal izleyicisi ile yerel halk arasındaki dinamiğin kavramsal çerçeve dahilinde düşünüldüğünü ortaya koyar. Belirlenmiş mekanlardaki tarihi, psikolojik ve fiziksel temsiliyetler video yahut sinematografik kesitlerle bazı bienal sanatçıları tarafından görselleştirilmiştir. Rosemarie Trockell'in *Röportaj* ve *Bay Güneş* isimli iki videosu mikro kültürün yansımalarını işlerken, İtalyan Yeni Gerçekçilik sinema akımının en yetkin temsilcisi olan Pier Paolo Pasolini'nin üzüntü ve çekilen bu üzüntüler sonrası kurtuluş temasını işleyen *Lor Peyniri* (La Ricotta) isimli filmi de bienal kapsamında izleyiciyle buluşmuştur.

Resim 2: Manfredi Beninati, Ali Kaya'nın gündüzü ve gecesi, enstalasyon, gündelik nesnelere, değişebilir boyutlarda, 2012.

Kaynak: <https://www.manfredibeninati.com/works/installations/#jp-carousel-910>

Resim 3: Heike Weber, Kilim, enstalasyon, silikon, 680 x 340 cm, 2007-2010-2012

Kaynak: [https://www.heikeweber.net/installations en work.html?&group=113&member=0](https://www.heikeweber.net/installations%20en%20work.html?%26group=113%26member=0)

3. Üçüncü Mardin Bienali: Mitolojiler

15 Mayıs-15 Haziran 2015 tarihleri arasında gerçekleşen 3. Mardin Bienali'nin kavramsal çerçevesi Ali Artun'a referansla *Mitolojiler* olarak belirlenmiştir. Bienalde sanatçılar, kenti oluşturan mitosları mekanlar özelinde coğrafyanın hafızası aracılığıyla toplumsal belleğe ilmekler atan bir bağlam üzerinden üretimlerini ortaya koymuşlardır.⁸ Mardin Sinema Derneği ve özel sektörün desteğiyle düzenlenen bienalde Mor Efrem Manastırı, Alman Karargahı, Mardin Keldani Kilisesi, Mardin Müzesi, Açık Hava Sineması (Cun Cinema), Mardin Çarşısı gibi kentin hafızasını koruyan ve aktaran mekanların tercih edilmiş olması; kent nezdinde şekillenen *mitos*ların bu mekanlarla kurduğu tarihsel ilişkiye odaklanır. İlgili mitoslar sanat ve zanaatın yanı sıra inanç ve kültürel çeşitlilik temalı anlatıların geneline vurgu yapan bir kavramsal çerçeve ortaya koyar. Buna göre Mardin'in mitoslarının izleri, üçüncü bienal merkezinde gündelik hayatın yaşandığı mekanlarda, zanaat atölyelerinde, dükkanlarda biriktirilen

⁸ Nazlı Pektaş, 3. *Uluslararası Mardin Bienali, Sanat Dünyamız dergisi (içinde)*, İstanbul, YKY, Sayı:148, Eylül-Ekim 2015, s. 4-6.

veya tutulan muskalar, tılsımlar, giysiler, kitaplar, resimler, fotoğraflar, bardak-tabaklar, halı-kilimlerden oluşan nesnelere vurgu yapar.⁹ Bienalin genel izleği, sözü edilen nesnelere üzerinden bunları barındıran mekanların birer özel 'müze'lere dönüşümünü vurgular.¹⁰ Çalışmaların sözü edilen gündelik mekanların unsurlarını oluşturan motiflerini bienal çerçevesinin merkezine yerleştirme fikri, ilgili mitosların işlenişini daha da görünür kılmıştır.

3. Mardin Bienali, önceki iki yılın aksine herhangi bir küratör belirlenmeden farklı alanlardan gelen geniş bir ekiple Mardin'i oluşturan yerel unsurları da bünyesine dahil ederek gerçekleştirilmiştir. 3. Mardin Bienali kolektif bir anlayışla, genellikle küratöryal unsurların kavramsal çerçeveyi şekillendirdiği bienal anlayışından uzakta bir anlayışla ortaya çıkarılmıştır. Böylece bienal süreci Mardin'de yaşayanları da içine alan, bienal kitleleriyle yerel halkın bütünleştiği organik bir yapıya yaklaştırılmaya çalışılmıştır. "Mitolojiler" başlığı bu temayla birlikte Mardin halkının ortak hafızasını, esnaf ve zanaatkarlara biraz daha vurgu yaparcasına işaretlemiş olur.¹¹

Bununla birlikte 'kültürel çeşitlilik' motifi bu bienalde de yine sıklıkla başvurulan temalardan biri olagelmiştir. Sait Tunç'un farklı din kökenlerinden gelen ailelerin bir arada yaşadığı kentin dokusunu ele aldığı, bienal mekanlarından biri olarak Alman Karargahı'nın bir odasında sergilenen aile fotoğraflarından oluşan albüm serisi sözü edilen bir arada yaşama imkanlılığını Mardin kültürünün özellikleriyle aktarır. Yine benzer şekilde Ani Setyan'ın konservelerden oluşan yerleştirmesi, kültürel mirasın tarihe ilişkisini ortaya koymaya dönük bir yerleştirmedir. Alban Muja'nın *Benim Adım Onların Kentleri* başlıklı foto serilerden oluşan çalışması da farklı kültürlerin gündelik yaşamlarına odaklanan kişilerin portrelerinden oluşur. Bu portrelerde her bir birey farklı yaşam alanlarının fotoğraflarını ellerinde tutarak, bu bölgelerin coğrafi kesitlerinden oluşan panoramik görüntülerle Mardin arasında bir tür 'köprü' oluşturacak bağlamda bir sunum yansıtır. *Yaygara* inisiyatifinin *Kuluçka* isimli yerleştirmesi, Miquel Garcia'nın *Bayrak* isimli yerleştirmeleri de 3. Mardin Bienali'nin öne çıkan çalışmaları arasında gösterilebilir.

3. Mardin Bienali'nin genel izleği kentin kendi dokusunu; üzerinde yükseldiği mitoslar üzerinden tanımlayan bir şehrin sözü edilen mitlerin yerli ve yabancı sanatçıların perspektifinden ele alındığı tematik bir çerçeveyi ortaya koyar. Bu bienal özelinde hissedilen en önemli handikaplardan biri-ki aynı zamanda belki de en önemli avantajlardan biri de!- belli bir küratör veya küratörler grubunun olmayışıdır. Bazı sanatsal oluşumların veya bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları seçkiler bütünü, kavramsal çerçevenin ortaya koyduğu mitik boyutun zaman zaman gözden kaçtığı karmaşık bir görüntü hissettirir. Ayrıca yabancı sanatçıların dışında yerli sanatçıların da Mardin'e bakışlarında kendi 'mitos'larını yaratma girişiminin yer yer hissediliyor oluşu, Mardin Bienalleri özelinde genel olarak varlığını hep hissettiren bir tür *kapma aygıtının* devrede olduğu görüntüyü yeniden üretir.¹² Bununla birlikte bu heterojen yapı, sözü edilen oryantalist kurgunun dışında gelişen bir sunum çoğulluğunu da beraberinde getirir. Özellikle farklı coğrafyalardan gelen sanatçıların oldukça farklı konseptlerde ortaya koydukları örnekler Mardin'e bakışı da olumlu anlamda yeniden üreten kuşatıcı bir bienal vurgusunu her şeye rağmen oluşturmaya katkıda bulunur.

⁹ 3. Mardin Bienali tanıtım metni, s. 6. (Ayrıca bkz. Claudia Segura Campins/Döne Otyam/Ferhat Özgür/Fırat Arapoğlu, *Mardin Bienali: Bir Şölen Çağrısı*, İstanbul Art News, Ekim 2014, Sayı:13, s. 1-2.

¹⁰ A.y., s. 6.

¹¹ Pektaş, a.g.y., s. 9.

¹² *Kapma aygıtı*, Gilles Deleuze'e ait bir kavramsallaştırma olup, herhangi bir olguyu belirli bir yere sabitlemeye çalışan denetlemeci bir yapıyı tarifler. Deleuze bu yapıyı tanımlarken 'devlet' i bir özne olarak konumlar ve devletin yapısını sözü edilen kapma aygıtının başat uygulayıcısı olarak ortaya koyar. Buna göre kapma aygıtı aslında tümünden yasa koyucu anlamında düşünüldüğünde herhangi bir belirleyici ve sabitleyici bir yorum tarzının indirgemeci ve tektipçi oluşunu vurgulayan bir kavramsallaştırma olarak tanımlanabilir.

Resim 4: Alban Muja, Benim Adım Onların Kentleri, fotoğraf-enstalasyon, beyaz afiş, 2012-2015

Kaynak: <https://www.saha.org.tr/projeler/saha-3-mardin-bienali>

4. Dördüncü Mardin Bienali: Sözden Öte

Walter Benjamin *Son Bakışta Aşk* isimli kitabında tarihselleştirme olgusuna ilişkin net beyanlarda bulunur. *Tarihsel maddecinin* otomat bir şekilde tarih aktarışında tıpkı otomat bir satranç oyuncusunun hamle kesinliğiyle birlikte düşünülebilecek paralellikler görür. Benjamin ilgili analogiyi satranç tahtasının altında hamleleri hesaplayarak oynayan bir kuklanın, oyuncunun yerine bu hamleleri yaparak kati bir kesinlik oluşturduğunu ve *tarihsel maddecinin* de tıpkı bu kukla tarafından yapılan hamlelere benzer şekilde kesin bir sapmazlıkla ilerlemeci bir tarihselliği benimseyerek ezberci bir tarih yazımını meydana getirdiğini vurgular.¹³ 4. Mardin Bienali'nin *Sözden Öte* üst başlığıyla belirlenmiş ana metninde de tarihsel anlatıların sisteminde merkez bir hareket noktası teşkil eden görme eylemi ve bakış olgusunun toplumsal aktarımında gerek bölge özelinde gerekse de Mardin özelinde alışıldık aktarımlarına bir itiraz söz konusudur. Sözün uçuculuğu geleneksel anlatılarda sürekli vurgulanır. Küratör ekibi de sözün uçucu özelliğine istinaden kendilerince "kalıcı" olabilecek belli temalar etrafında 4. Mardin Bienali'nin kavramsal yapısını oluşturmuşlardır.

Mayıs-Haziran 2018 tarihlerinde gerçekleştirilen 4. Mardin Bienali Fırat Arapoğlu, Nazlı Gürlek ve Derya Yücel küratörlüğünde gerçekleştirildi. Bienalin kavramsal çerçevesi ise *Sözden Öte* olarak belirlendi. Küratör grubu *Sözden Öte* temasını bir 'üst başlık' olarak nitelemiş ve bu üst başlığın altında dallanan ve katılımcı sanatçıların ilgili alt başlıklar dahilinde ortaya koyabilecekleri genel bir tematik bütünü ortaya koymuşlardır. Buna göre alt başlıkları oluşturan olgular *Sonsuz Bakış, Beden Dili, Sınırlar ve Eşikler* olarak belirlenmiştir. Küratör grubu alt başlıklardan hareketle üst başlığın oluşturulmasını bir tür geçişlilikler ve etki alanından hareket ederek kurgulamışlardır. Her bir küratörün kendi kavramsal çerçevesi bağlamında genel bir problemin etrafında şekillendirdiği metinler, 4. Mardin Bienali'nin genel kavramsal çerçevesini ortaya koyar. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki; bu tip bienallerin çoklu küratörlerce düzenlenişinde ortak bir bienal metninden ziyade birden fazla metnin ortaya çıkışı, olguların çoğullaşmasını sağlayarak ortaya konacak işlerin skalasını açımlayacağı gibi; diğer taraftan kakafonik bir kavramlar çokluğunu da beraberinde getirme riski teşkil eder. 4. Mardin Bienalinde ikinci ihtimalin dikkatlice

¹³ Walter Benjamin, *Son Bakışta Aşk*, (Çev. Nurdan Gürbilek, Sabir Yücesoy), İstanbul, Metis, 2018, s. 39.

gözetilerek sanatçılarca bienal kapsamında düşünülen çalışmalar özelinde her bir küratörün farklı kavramsal teması başarılı bir şekilde harmanlanmıştır. Bununla birlikte her bir küratör tarafından ortaya konan kavramsal şema neredeyse bienal çalışmalarının önüne geçebilecek uzunlukta ve etkide olduğundan, bir tür bienal sorunsalı olan 'metin yaratımı'nın sanatsal auranın önüne geçtiğini de hissetmemek mümkün değildir.

4. Mardin Bienali'nin Fırat Arapoğlu tarafından ortaya konan ilk alt başlığı *Sonsuz Bakış* metninde Arapoğlu, yürümek ediminden hareketle mekanla coğrafya arasında kurulan düşünsel izleklerin bienal çalışmaları bağlamında işlenişini ortaya koyar. Buna göre Arapoğlu, Jean Jacques Rousseau, Kierkegaard ve Nietzsche üzerinden durağanlığa karşı hareketin gücünden dem vurarak, insan-mekan arasındaki ilişkinin sözü edilen hareket olgusundan başlayarak 21. Yüzyıl coğrafyasında ve Mardin özelinde nasıl bir etki oluşturduğu sorunsalına vurgu yapar.¹⁴ Bu tip bir zaman-mekan algısı Sitüasyonizmin devamlı vurgu yaptığı *derive*¹⁵ kavramını hatırlatırcasına bienal eşliğinde Mardin sokaklarında *sürüklenmeye* dair bir psiko-coğrafi hareketlenmeyi ifade eder. Böylece Arapoğlu, bienal metninde kendisinin de vurgu yaptığı şekilde *flaneur*'ün hissi özelinde mekânsal ve manzaraya dair perspektiflerin özelliklerini öne çıkarmak ister.¹⁶ Sözü edilen *flaneur* bienal metninde de vurgulanan 'bakış' odaklı olgular bütününe etrafında dolaşan bir gezgindir artık. *Flaneur*'ün deneyimi özelinde bakılan nesnenin (bienal özelinde bunları ortaya konan çalışmalar olarak okumak mümkün) bakışımıza cevap vereceği beklentisinin karşılanmasına yönelik *aurasını* kaybetmiş bir çağın deneyimidir bu.¹⁷ Bu auranın yitiminde en büyük paya sahip Foucaultyen bir kavram olarak iktidar mekanizmasının motoru olan en önemli iki olgu 'beden' ve 'mekan' 4. Mardin Bienali ana metninde de Arapoğlu'nun kendi metninde de vurgulanır.

Nazlı Gürlek bu bağlamda *Beden Dili* başlığı altında bedenin fiziksel mekanla ilişkisi üzerinden kendi kavramsal çerçevesini kurar. Buna göre sanatsal yaratıcılığın *iyileştirici*, *birleştirici* ve *güçlendirici* etkisiyle birlikte oluşabilecek yeni düşünsel kanalların yaratılması adına bedenin fiziksel, ruhsal, sembolik ve içgüdüsel varlıklarına odaklanılmıştır.¹⁸ Beden üzerinden şekillendirilen iktidar mekanizmalarını görünür kılmaya dönük çalışmalara odaklanan Gürlek, bedene dair politikaların-özellekle din, ırk, milliyet, ideolojik ayrılma gibi mekanizmalar üzerinden tanımlanan yapısına vurgu yaparak bienalin genel çerçevesini ortaya koyar. Gürlek kendi metninde bienal özelinde disiplinlerarası tutumun ve bu bağlamda performans olgusunun bienalle bir arada düşünülen örnekler üzerinden bütünleştirilme çabasını da vurgular. Buna göre performatif çalışmaların genelinde mekanlara göre oluşturulan tekil öznellik vurgusu, kişinin sosyal çevreyle olan ilişkisinin irdelenişi açısından ele alınır ve sözü edilen vurgular, Gürlek'in seçkinde video ve performans çalışmaları bünyesinde vücut bulurlar.

Derya Yücel, *Sınırlar ve Eşikler* başlıklı metninde ise, 4. Mardin Bienali'nin 'mekan' kavramı özelinde bireysel ve toplumsal pratiklerin şekillendirici bir unsuru olarak coğrafi, fiziksel, psikolojik etmenlerini ele alan çalışmaların merkezde olduğu bir anlayış çerçevesinde metnini şekillendirir.¹⁹ Yücel, mekan olgusunun yaşamı sınırlandıran yapısına vurgu yaparak; mekanın geleneksel sınırları oluşturan kültür ve kimlik odaklı yapısını metnin merkezine alır. Buna göre mekanın sınırları belirleyen yapısına karşın George Simmel'e referansla mekanların aynı zamanda *sınırsızlığa* ilişkin diyalektiği de beraberinde getirebileceğini işaret ederek sınırlayanın aynı zamanda olumsuz yanına da vurgu yapar. Yücel, bu noktada mekanı mikro ölçekte belli bir alanı ifade eden fiziksel yapısından öte, ulus-devlet şemasının ortaya koyduğu tarih-bellek ilişkisi üzerinden ele alır. Bununla birlikte ulus-devlet yapılarının çözülmesiyle görünürleşen neoliberal politikalar bağlamında küresel sermaye odaklı sorunlar da Yücel'in metninde vurgulanır. Bu bağlamda özellikle göç, yerinden edilme, kimlik politikaları gibi küreselleşme sonrası çağın konularını merkeze alan çalışmalar da Yücel'in bienal seçkinde yer almıştır. Yücel, metninde sınırları keskinleştiren ya da muğlaklaştıran bir unsur olarak 'eşik' teması üzerinden mekanın mimari, felsefi, politik ve estetik boyutlarını vurgulayan çalışmaların öne çıktığı bir bienal mantığını ortaya koyar.²⁰

¹⁴ 4. Mardin Bienali tanıtım metni, s. 5.

¹⁵ *Derive* Fransızca bir kelime olup sözlük anlamı olarak *kendini kaybederek bir yerden bir yere doğru bilinçsizce ve zihinsel olarak bölünmüş bir şekilde hareketlenme* olarak çevrilebilir. Estetik paradigma bağlamında bakıldığında Sitüasyonistler *derive* kavramını, zaman-mekan döngüsünden koparak kendini akışa bırakmak, otomatik bir sürüklenme deneyiminin kendisi olarak tanımlar.

¹⁶ Fırat Arapoğlu, 4. Uluslararası Mardin Bienali: Sözdən Öte, Aurum Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, (Yaz, 2018), s. 109.

¹⁷ Nurdan Gürbilek, *Son Bakışta Aşk Sunuş Yazısı* (Benjamin, a.g.e. içinde, s. 37.)

¹⁸ Nazlı Gürlek, *Beden Dili* (4. Mardin Bienali tanıtım metni içinde), s. 6.

¹⁹ Derya Yücel, *Sınırlar ve Eşikler*, (4. Mardin Bienali tanıtım metni içinde), s. 7.

²⁰ A.y, s. 7.

4. Mardin Bienali özelinde sergilenen çalışmaların geneline bakıldığında genel Mardin bienalleri arasında en yoğun politik vurguya sahip bienal olduğunu söylemek yanlış olmaz. Özellikle neoliberal politikaların mikro ölçekteki sorunlarını Mardin bağlamında yahut evrensel boyutta ele alan farklı alan ve disiplinlerden sanatçıların çalışmaları kimlik-göç-aidiyet kavramları üzerinden genel bir izlek ortaya koymuştur. Sanatçı seçkisine bakıldığında önceki iki bienale nazaran yerli sanatçıların ağırlığı net bir şekilde hissedilir. Muhtemeldir ki az önce sözü edilen küresel sorunlara doğrudan bu coğrafyada verilen tepkilerin ya da aranan yanıtların sesi 4. Mardin Bienali'nin asıl odağı olarak belirlenmiş. Seçilen mekanlar özelinde bakıldığında yine Kilise-Manastır yapılarıyla birlikte Mardin gündelik hayatının yoğunlaştığı kimi merkez noktaları da sergi alanları olarak öne çıkmışlardır. Bunlardan daha önce kullanılmamış alanlar olarak Marangozlar Kahvesi, Yıldız Hamamı, Ferhat Salman Atölyesi gibi mekanlar şehrin dinamizminin başka minvallerdeki hareket noktaları olarak bienal kapsamında sözü edilen ruhu yansıtır.

Resim 5: Parastou Forouhar, Portreler, enstalasyon, afiş üzeri çizim-duvar kağıdı, 2018.

Kaynak: <https://www.gzt.com/journalist/4-uluslararasi-mardin-bienali>

5. Beşinci Mardin Bienali: Çimenin Vaadi

20 Mayıs-20 Haziran 2022 tarihinde Adwait Singh küratörlüğünde gerçekleştirilen ve başlığı Çimenin Vaadi olarak belirlenen 5. Mardin Bienali, özellikle Ortadoğu ve Asya kökenli sanatçıların yoğunluğuyla diğer tüm Mardin Bienalleri arasında kendine has bir yere yerleşir. Seçkinin bu şekilde oluşturulduğu çağdaş sanat pratiklerinin çoğunlukla Batı merkezli değerlendirilişinin oldukça dışında nedenlerle kurgulanmış. Ekolojik yıkımlar ve bunun sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilecek olan zorunlu göç olgusunun birlikte ele alındığı bienalde, bu sorunla karşılaşmış coğrafyalardan gelen sanatçıların çalışmalarına ağırlık verilmiş. Bienal metninde net bir şekilde belirtildiği gibi yaşamla tüketim arasında gelişen ters orantı, bir tarafta ekolojik yıkımlara yol açan devlet politikalarının ve bunlar sonucunda merkezine sadece ekonomik büyümeleri yerleştirmiş bu devletlerin sözü edilen politikalar sonucunda oluşan ekolojik olumsuzlukların başat aktörleri olmaları 5. Mardin Bienali'nin kavramsal çerçevesini oluşturur.

Bienal metninde dikkati çeken bir başka unsur ise özellikle sermaye odaklı küresel yapıların şirketleşme yapılı büyüme yönelimleri sonucu *prekarite*²¹ olgusunun da bu bağlamda işleniyor oluşudur. Prekaritenin ortaya çıkışı ile sonuçlanan bireyselleşme konusu, küratör Singh'in de odaklandığı bir olgu olarak kapitalizmin karşısına armağan ekonomisinin yerleştirilmesiyle birlikte ele alınır. Buna göre sanatı da kolektif bir kavrayışla ele alacak olan bienal sanatçısı için ekolojik kalkınmayla birlikte tüketim toplumunun eleştirisi 5. Mardin Bienali için de temel düsturlardan biri olmuştur.²² Özellikle Singh'in odaklandığı meselenin çağdaş sanat paradigmaları bağlamında merkezlerin dışında gelişen şehirlerin sözü edilen paradigmalarda özelinde dönüştürücü etkisi bienaller üzerinden genellikle denir. Tüm bu tartışılan olgular özelinde bir bienalin şehre ne kattığı? Bienalin kavramsal çerçevesiyle şehrin dinamikleri arasındaki ilişki uyumlu mu? gibi sorular özellikle Mardin örneği düşünüldüğünde önemli sorular olarak görünür hale gelir.²³

5. Mardin Bienali mekanlarına bakıldığında özellikle yine Alman Karargahı, Cumbalı Konak ve Develi Han özelinde sergilenen çalışmaların yoğunluğu dikkati çeker. Alman Karargahı'nda Türkiye'den Gülsün Karamustafa, Lara Ögel, Sibel Horada'nın çalışmalarıyla birlikte daha önce de sözü edilen *merkez dışına* yapılan vurgu anlamında Zahra Malkani, Nandita Kumar, Rakhi Peswani gibi çoğunlukla Pakistan-Hindistan hattında üretimlerini gerçekleştiren sanatçıların bir arada düşünülmesi bienal metninde vurgulanan 'kolektif kurtuluş'un gözetildiğini hissettirir. Bununla birlikte söz konusu kolektif birlikteliğin sergi kurgusunda içerik yönünden ziyade fiziksel biraradalık üzerinden düşünülüşü de bir handicap olarak vurgulanmalıdır. Develi Han'da da gerek sanatçı seçkisi gerekse de çalışmaların düzenleniş açısından benzer bir kurgu karşımıza çıkar. Burada da Selma Gürbüz, İpek Hamzaoğlu ve Server Demirtaş'ın çalışmaları video, karışık medya teknikleri ve heykel gibi farklı pratiklerin bir arada kurgulandığı bir sergileme anlayışını ortaya koyar. Antropoloji ve ekoloji başlıklı işlerin genelinde göze çarpan en önemli olgu ise sanatçıların bulunduğu coğrafyalarla ilgili ortaya koymuş oldukları belgeleyici nitelikteki aktarımlardır. Bu vurgu, 5. Mardin Bienali'nin genelinde hissedilen bütüncül bir dokümantasyonun çıktılarını olarak hissedilir. Böylece bienalin kavramsal çerçevesi açısından vurgulanan *takas*, *cömertlik* ve *armağan ekonomisi* gibi kavramlar ortaya konan çalışmalar bağlamında metne bir tür alternatif oluşturan çıktılar olarak görünürleşirler.²⁴ Bununla birlikte Adwait Singh'in kendi küratöryal pratiklerinde karşımıza çıkan tarih yazımı meselesi de yine 5. Mardin Bienali özelinde çalışmaların genelinde hissedilir. Bununla birlikte bu bienalin çoğu çalışmasında sosyo-ekonomik sıkışmışlıklar ve kapitalist krizlerin günümüz dünyasına etkilerinin araştırılışı yine karşımıza çıkan diğer sorunsallar olarak görünürleşirler.²⁵

5. Mardin Bienali özelinde görülen yeniliklerden biri de bu bienal çerçevesinde gerçekleştirilen *Invited* sergisi olmuştur. Bienale paralel gerçekleşen bu sergi Ebru Nalan Sülün'ün de belirttiği şekliyle çağdaş sanatın bilindik statü ve *görevlerinin dışında özerk bir yol, yeni bir anlayışla sergileme modeli* üzerinden gelişen bir pratik önermektedir.²⁶ Kurulum davetini 5. Mardin Bienali danışma kurulundan alan serginin, bienalin genel kavramsal çerçevesinden hareketle kolektif paylaşımcılığın izlerini süren ve bienale alternatif yeni öneri modelleriyle farklı bakış açıları sunması açısından *Mardin Bienalleri* konseptine de yeni bir soluk getirmiştir.

6. Altıncı Mardin Bienali: *Daha Uzaklara...*:

10 Mayıs-10 Haziran 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilecek olan 6. Mardin Bienali'nin küratörlüğünü Ali Akay üstlenecek. Bu yazının yazıldığı tarihlerde henüz başlamamış olan bienalin genel başlığı ise *Daha Uzaklara* olarak belirlendi. Bu yazı yazıldığında bienalin henüz başlamamış olması nedeniyle 6. Mardin Bienali ile ilgili değerlendirme sadece kavramsal çerçeve özelinde yapılacaktır.

²¹ Prekarite kelimesi Latince kökeni *precarari* olarak da bilinen ve Fransızca'da *precaire* İngilizcede de *precarious* olarak çevrilebilecek ve kökeni dua etmek kökünden (to pray) gelen bir kelimedir. *Geri alınabilir olan izin yahut sonlandırılabilir bir hoşgörü sayesinde* anlamına gelen bir terim olan prekarite sosyolojik değerlendirmeler bağlamında ele alınan bir kavram olarak literatüre dahil olmuştur. (bkz. Elif Demirkaya, "Nedir Bu Prekarite?", <https://bianet.org/yazi/nedir-bu-prekarite-155726> (Çevrimiçi) Erişim Tarihi: 05.02.2024

²² 5. Mardin Bienali tanıtım metni, s. 2.

²³ İlgili bağlamı tartışmaya açan bir metin için bkz. Ebru Nalan Sülün, *Bir Milat Misali: Bienal'den Sonra Mardin*, <https://www.unlimitedrag.com/post/bir-milat-misali-bienal-den-sonra-mardin> (Çevrimiçi), Erişim Tarihi: 09. 02. 2024

²⁴ A.y, Erişim Tarihi: 09. 02. 2024

²⁵ Fisun Yalçınkaya, "Gökten Yeryüzüne, Yerden Gökyüzüne", Sanat Dünyamız (içinde), YKY, Sayı:189 (Temmuz-Ağustos 2022), s.106.

²⁶ A.y, Erişim Tarihi: 10.02.2024

6. Mardin Bienali için düşünülen *Daha Uzaklara* teması, bienal metninden de anlaşıldığı gibi Epikür'ün *katastema* kavramından hareketle *acidan kurtulma sonucu beden ve ruhun dinginliğe kavuştuğu an* olarak belirlenmiştir.²⁷ İlgili kavramsallığın kurgusu, canlıların özgürlüğüne ket vuran küreselleşmiş olguların nasıl aşılabileceğine dönük *daha uzaklara* bakılmasının olasılığını soruşturan teorik bir düzlem ortaya koymayı önermektedir. Birlikte var olma halinin sosyolojik düzlemde ele alınışına odaklanılan metinde, mücadele pratiğinin hayata geçme yollarını güncel teknolojik dönüşümler bağlamında var etme yolları ele alınır. Buna göre enformasyon çağında yeni ilişkilene modelleri geleneksel ilişkilene modellerini (aile-sınıf-millet) nasıl örgütleyebilir? sorusu üzerinden hareket alınarak "müzakareci demokrasi" fikriyle tüm canlıları (Şeylerin Parlamentosu)²⁸ kuşatan oluşları iletişime sokma yönelimi vurgulanır.

Bu noktada demokrasi kuramının sorunlu özelliklerinin, sözü edilen *müzakare* olgusunun altını oyan yapısını hatırlamak gerekir. Jacques Ranciere demokrasi kuramının iki yönlü doğası hakkında konuşurken, demokrasi anlayışının liberal özellikleri bağlamında olumlu yapısının kolektifleşme özelinde dönüştürücü olabileceğini vurgularken; öte yandan da mutlu-kent-devlet düşlerinin (bu noktada Mardin örneğinin oryantalist yapısı belki de gönül çelici olmuş olabilir!) mülk sahibi bireyler saltanatını oluşturan ve kapitalist işbirliğine içkin unsurları barındıran yapısını da hatırlatır.²⁹ Dolayısıyla böylesi tahayyüller hangi bağlamda-sistemle ve kimlerle *müzakere* edildiği gibi hayati soruları da beraberinde getirebilir. Henüz bienal çalışmalarının öznellik durumunu ya da genel konseptle olan ilişkisi bağlamında nasıl kurgulanacaklarını bilmiyoruz fakat metinden hareketle *katastema* kavramının günün *post-truth* kırılğanlığında olguları görmezden gelen ve sahte hakikatleri inşa eden bir yapıya ya da söylemler bütününe- dönüşmemesi de hayli elzem görünmektedir. Zira 'demokrasi' olgusu sözü edilen kırılğanlıklar bağlamında çokça tüketilen bir kavram haline dönüşmüştür.

Öte yandan bienal metni, sözü edilen müzakareci kapsayıcılığı, sistemin olumsuzlayıcı özelliklerinin farkında olan gruplara yönelik bir çağrı olarak hissettirmeye yönelik bir bağlamı da işaret eder. Bu tutum tıpkı, Deleuze ve Guattari'nin *Felsefe Nedir?* isimli metinde ortaya koydukları ve felsefe üzerinden şekillendirdikleri *kendi içinde bir müstakbel biçime, henüz var olmayan yeni bir yeryüzüne ve insanlara çağrıda buldukları* ütopyacı perspektifi ifade eder ve genel olarak ikilinin direniş mekanizması olarak *devrimci-oluş* paradigmasının yerine yerleştirdikleri *demokratik-oluş* paradigmasını akla getirir.³⁰ Bu bağlam bütününden bakıldığında 6. Mardin Bienali'nin demokratik çoğulculuğun çağdaş sanat sürecindeki hallerini irdelemeye dönük çalışmalara yoğunluk vereceği anlaşılıyor. 6. Mardin Bienali'nin genel sanatçı seçkisinin de dünyanın farklı bienallerinde daha önce boy göstermiş veya defalarca önemli kişisel sergilere imza atmış prestijli sanatçılardan oluşturulduğunu da ayrıca belirtmek gerekir. Bu seçkinin pozitif yönü Mardin Bienali'ni uluslararasılaştırma noktasında iddialı bir konuma yaklaştırmak çabası gibi okunabilir. Negatif yönü ise tam da bu niyetle şehirle bienal arasında doğabilecek olası mesafenin keskinleşmesi ihtimalidir.³¹

Öte yandan 6. Mardin Bienali'nde de 5. Mardin Bienali'nde karşımıza çıkan *Invited* başlıklı yan etkinlikler sürdürülecektir. 6. Mardin Bienali kapsamında Bor Sanat'ın katkılarıyla gerçekleşecek olan *Invited* sergisi bu bienalde *Invited: Müşterek/Unified* başlığıyla izleyicilerin karşısına çıkacak. Bu konsept küratör Ali Akay'ın bienal metninde belirttiği müşterek olmayı becerebilme, başarıma ve deneyimletme edimlerini vurgulayan kısmına atıfla müşterek olabilme ve bir arada yaşam kültürünün deneyimlenmesini hatırlatma bağlamında şekillenecektir. Bu bağlamda Ebru Nalan Sülün'ün koordinasyonunda düzenlenecek olan *Invited* etkinliği bienal sürecinde üretim pratiklerine başlayacak olan Exit Kolektif'in ev sahipliğinde gerçekleşecek. Müşterek sergisinin kavramsal

²⁷ Ali Akay, "Daha Uzaklara..", 6. Mardin Bienali tanıtım metni (içinde), <https://www.mardinbienali.org/konsept.aspx> (Çevrimiçi), Erişim Tarihi: 14.02.2024

²⁸ 6. Mardin Bienali tanıtım metninden, , <https://www.mardinbienali.org/konsept.aspx> (Çevrimiçi), Erişim Tarihi: 15.02.2024

²⁹ Jacques Ranciere, *Siyasalin Kıyısında*, (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), İstanbul, Metis, 2007, s. 50.

³⁰ Gilles Deleuze, *Müzakereler*, (Çev. İnci Uysal), İstanbul, Norgunk, 2013. Ayrıca bkz. Gilles Deleuze & Felix Guattari, *Felsefe Nedir?* (Çev. Turhan Ilgaz), İstanbul, YKY, 2015. (Ayrıca bkz. Paul Patton, *Demokratik-Oluş*, Cogito-Gilles Deleuze: Ortadan Başlamak (içinde), İstanbul, YKY, 2016, Sayı: 82, s. 144.)

³¹ Bu noktada belirtmek gerekir ki; sözü edilen mesafe sanatın kendi doğasından kaynaklanan ve ontolojik olarak diğer her şeyle kurmuş olduğu olumlu mesafesi değildir. Bir organizasyon pratiği olarak 'bienal' oluşumunun ilişkilene üzerinden gelişen verili yapısından söz edilmektedir.

çerçevesi ise ışığın, izlerin ve güneş etkisinin izleğinde şekillenen mimarinin insan deneyimleri üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlayacaktır. Mekanların tarihsel ve sosyal boyutları bağlamında yaşayanların sözü edilen izlekler ışığında birlikte var olma halleri sergi kapsamında ele alınacak.

SONUÇ

Mardin Bienalleri 2010 yılından itibaren düzenli olarak devam eden ve Türkiye özelinde çoğunlukla İstanbul merkezli bir alışkanlık haline gelen 'bienal' anlayışına yeni bir soluk getirme adına önemli şehir sergilerinden biri olagelmıştır. Mardin Bienalleri çoğunlukla yerel, kamu ve özel destekli unsurlarla devamlılığı korunabilmiş bir bienal olarak merkez teşkil eden şehirlerdeki çağdaş sanat sergilerine alternatif oluşturabilme iddiasıyla düzenlenmeye başlamıştır. Mardin Bienalleri genel olarak bienallerin temsil ettiği 'çoksatan' çağdaş sanat çalışmalarının dışından bir öneri getirme şiarını güncel tutmaya çalışırken öte yandan da maalesef Mardin söz konusu olduğundan sıklıkla işlenen oryantalist temalı sunumları yeniden inşa ediyor. Mardin Bienallerinin çoğunlukla aynı kişiler tarafından, aynı kurumlarla ilişkili olarak benzer temalar üzerinden hareket alması, şehrin sanatsal anlamda içe dönük-kendi iç sesini duymaya daha yatkın bir yapı oluşturmasına neden oluyor. Bu bağlılık bienal serilerini, alışlageldik çağdaş sanat galeri alışkanlıklarının yatkın olduğu 'piyasa' özellikli halinden ayrılması gereken yapısının altını oyan kozmopolit bir pozisyona sokmaktadır. Küresel bir platform olma iddiasındaki bienallerin rolü dikkate alındığında; Mardin Bienalleri'nin genelinde hissedilen içedönük hal ve belli gruplar arasındaki ilişkilermelerin bir sonucu olarak sadece yerel dinamikler ya da bağlamlar üzerinden oluşturuluyor olması bu bienallerin handikapı olarak karşımızda durmaktadır. Şehrin organik uzantıları olarak kabul edilebilecek ve bienal serilerinin düzenlenişinde paydaş olabilecek akademik kurum veya kişiler, minör inisiyatifler çoğunlukla dışarıda bırakılmışlardır.

Bununla birlikte Çanakkale ve Sinop gibi merkez illerin dışında şekillenen ve özellikle bölge dinamiği anlamında zorlu koşullar içerisinde böylesi bir bienaller bütünü çıkarabilmek de her şeye rağmen yadsınmaması gereken bir konudur. Bölge kültürünün özelliklerini bienallerin kavramsal örüntüleri içerisine eklemleyen küratöryal müdahaleler, mekanlardan kültürel dokuya kadar çeşitli alanlardaki temasların kurulması sonrası şekillenmiştir. Bununla birlikte tüm Mardin Bienalleri'nde karşımıza çıkan genel yapı, şehir hayatı dokusunun dışarıda bırakıldığı ve geleneksel motiflerin toptan bir 'Mardin' kimliğini yansıtmış gibi aktarılan sorunlu sunumunda karşımıza çıkar. Örneğin Mardin Bienalleri düzenleyicilerinin çoğunlukla odaklandığı 'Eski Mardin' şehrinin dışında başka bir Mardin yokmuş gibi hareket ediliyor oluşu, bienaller serisinin turistik bir etkinlik haline evrilmesini kolaylaştırır. Bienal düzenleyicilerinin bölgenin tıpkı Diyarbakır gibi önemli metropol şehirlerinden sayılabilecek Mardin'in gündelik şehir hayatındaki yeni yansımalarını gözden kaçırdıklarını bu noktada söylemek mümkün. Bienallerin tam da şehre dair yaşanan dönüşümleri, karşılaşmaların sonuçlarını irdeleme doğrultusunda rol üstlendiğini belirtirsek, 'Yeni Mardin'in bu yüzünün herhangi bir bienal dahilinde ele alınmadığı fark edilmektedir. Örneğin bienallerden birini Mardin'in 'Yenişehir' olarak adlandırılan kısmında gerçekleştirmek; herhangi bir bienal konusunun şehrin modern yüzünün olumlu ve olumsuz özelliklerinin tartışılması açısından pekala yeni bir alan açabilir. Aynı şekilde herhangi bir bienalin sergilerinin veya yan etkinliklerin ilçelerde gerçekleştirilmesi Mardin Bienalleri'ne farklı bir soluk getirebilir.

Mardin Bienalleri serisi diğer şehir bienallerinden farklı olarak kültürel bellek ve mirasa sunduğu katkılar, şehrin geçmişten günümüze taşınan tarihi özelliklerinin vurgulanması anlamında Türkiye Bienalleri arasında kendine özgü yapısıyla önemli bir katkı sağlamıştır. Farklı kültür ve inanç kollarının bir arada bulunduğu Mardin'de; şehrin bu özelliği hemen hemen bütün bienallerin ana temalarından biri olagelmıştır. Bu temaların çağdaş sanatın çeşitli pratikleri bağlamında ele alınışı yine Mardin Bienalleri serisinin kendine özgü yapısal bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Bunların dışında özellikle 5. Mardin Bienali'nde karşımıza çıkan yan etkinlikler, bienal dışı bağımsız sanatçı sergileri bienal süreciyle başlayan alternatif dönüştürücü etkiye örnek oluşturabilecek yeni düşünceler olarak uygulanmıştır. Bununla birlikte özellikle 4. Bienal'den sonra sergi mekanlarının kalıcı olarak birer kültür-sanat alanları olarak dönüşmesi (Develi Han-Alman Karargahı) ve 'Mardin Bienali' dendiğinde doğrudan akla geliyor olması, tekrar eden sergi süreçlerinde kültürel alışkanlığı oluşturabilmesi anlamında oldukça önemli.

Bütün bu bağlamlar bütününden bakıldığında Mardin Bienalleri UNESCO tarafından Dünya Kültür Mirası listesinde yer alan bir şehrin düzenli olarak çağdaş sanat örneklerinin sergilendiği bir alana dönüşmesini sağlaması, bölgenin kültürel atılımı anlamında önemli bir adımdır. Son söz olarak, Mardin Bienalleri'nin sürekliliğinin sağlanabilmesi bu yazıda tartışılan teknik unsurların ötesinde oldukça hayati bir mesele olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, B. (2018). *Ekhprasis: Görünür ve Söylenir Arasında Geçitler*, 1. Baskı, Corpus, İstanbul.
- Akay, A. (2024, Ocak). "Daha Uzaklara..", [Online Yayın], 6. Mardin Bienali Tanıtım Metni. Elde edilme tarihi: 15.02.2024, <https://www.mardinbienali.org/konsept.aspx>
- Aliçavuşoğlu, E. (2010). "Mardin Abracadabra Diyebilecek mi?", 1. Mardin Bienali Tanıtım Metni, 98-99.
- Arapoğlu, F. (2018). "4. Uluslararası Mardin Bienali: Sözdən Öte", *Aurum Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/1, 109.
- Benjamin, W. (2018). *Son Bakışta Aşk*, (Çev. Nurdan Gürbilek, Sabir Yücesoy), 1. Baskı, Metis, İstanbul.
- Biennial Foundation. (2012). Elde edilme tarihi: 17.05.2024, . <https://www.biennialfoundation.org/2012/10/2nd-mardin-biennial-double-take-is-curated-by-paolo-colombo-and-lora-sariaslan/>
- Campins C.S, Otyam, D, Özgür, F, Arapoğlu, F. (2014). "Mardin: Bir Şölen Çağrısı", *İstanbul Art News*, 13, 1-2.
- Deleuze, G. (2013). *Müzakereler*, (Çev. İnci Uysal), 3. Baskı, Norgunk, İstanbul.
- Deleuze G, Guattari, F. (2015). *Felsefe Nedir?* (Çev. Turhan Ilgaz), YKY, İstanbul.
- Demirkaya, E. (2014, Mayıs). "Nedir Bu Prekarite?" [Online Yayın]. Elde edilme tarihi: 05.02.2024, <https://bianet.org/yazi/nedir-bu-prekarite-155726>
- Gürbilek, N. (2018). Sunuş Yazısı (Son Bakışta Aşk), 37.
- Gürlek, N. (2018). "Beden Dili", 4. Mardin Bienali Tanıtım Metni, 6.
- Langer, K. S. (1953). *Feeling and Form: A Theory of Art*, Charles Scribner's Sons, New York.
- Moretti, F. (2021). *Mucizevi Göstergeler*, (Çev. Z. Altok), 1. Baskı, Metis, İstanbul.
- Özgür, F. (2010). "Mardin'de Bienal: Abbarakadabra Süreci", 1. Mardin Bienali tanıtım metni, 86-87.
- Patton, P. (2016). "Demokratik Oluş", *Cogito*, 82, 144.
- Pektaş, N. (2015). "3. Uluslararası Mardin Bienali", *Sanat Dünyamız*, 148, (Eylül-Ekim), 4-6.
- Ranciere, J. (2007). *Siyasalın Kırısında*, (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), Metis, İstanbul.
- Sülün, N.E. (2022, Haziran). "Bir Milat Misali: Bienal'den Sonra Mardin", [Online Dergi]. Elde edilme tarihi: 09.02.2024, <https://www.unlimitedrag.com/post/bir-milat-misali-bienal-den-sonra-mardin>
- Yalçınkaya, F. (2022). "Gökten Yeryüzüne, Yerden Gökyüzüne", *Sanat Dünyamız*, 189, (Temmuz-Ağustos), 106.
- Yücel, D. (2018). "Sınırlar ve Eşikler", 4. Mardin Bienali Tanıtım Metni, 7.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.04.2024 ✓Accepted/Kabul:13.07.2024

DOI:10.30794/pausbed.1464403

Research Article/Araştırma Makalesi

Babaoğlu, C., Yıldız, M. ve Kulaç, E. (2024). "Street-Level Bureaucrats Against Pandemic in Türkiye: Problems & Strategies", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 63, pp. 239-250.

STREET-LEVEL BUREAUCRATS AGAINST PANDEMIC IN TÜRKİYE: PROBLEMS & STRATEGIES*

Cenay BABAOĞLU**, Mete YILDIZ***, Onur KULAÇ***

Abstract

This article examines and explains the problems encountered and strategies employed by the street-level bureaucrats (SLBs) used during COVID-19 Pandemic response efforts in Türkiye. To this end, the authors adopted Michael Lipsky's street-level bureaucrat concept to explain the conditions and challenges faced by various Turkish street-level bureaucrats (e.g., doctors, nurses, security personnel, and teachers) during the COVID-19 Pandemic response efforts. The article ends with discussing and categorizing strategies used by the Turkish SLBs and directions for future research.

Keywords: *Street-level bureaucrat, COVID-19, Municipality, Türkiye, Public health.*

TÜRKİYE'DE SOKAK DÜZEYİ BÜROKRATLARI PANDEMİYE KARŞI: SORUNLAR VE STRATEJİLER

Öz

Bu makale, Türkiye'de COVID-19 Pandemisi ile mücadele sırasında karşılaşılan sorunları ve sokak düzeyinde bürokratların (SLB'ler) kullandıkları stratejileri incelemekte ve açıklamaktadır. Bu amaçla yazarlar, COVID-19 Pandemisine müdahale sürecinde çeşitli Türk sokak düzeyi bürokratlarının (örneğin, doktorlar, hemşireler, kolluk kuvvetleri ve öğretmenler) karşılaştığı koşulları ve zorlukları açıklamak için Michael Lipsky'nin sokak düzeyi bürokratları kavramını kullanmıştır. Makale, Türk SLB'leri tarafından kullanılan stratejilerin tartışılması ve sınıflandırılması ve gelecekteki araştırmalara yönelik öneriler ile sona ermektedir.

Anahtar kelimeler: *Sokak düzeyi bürokratlar, COVID-19, Belediye, Türkiye, Kamu sağlığı.*

*An earlier version of this article was presented on April 5, 2021, at the International Conference Governance of Public Policies during and after Conflicts in the Middle East, April 4-6, 2021, in Doha, Qatar.

**Ph.D., Assoc. Prof. Niğde Ömer Halisdemir University, Department of Public Administration, NIĞDE.
e-mail: cbabaoglu@ohu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-2935-0579>)

***Ph.D., Prof. Dr. Hacettepe University, Department of Political Science and Public Administration, ANKARA.
e-mail: myildiz@hacettepe.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-5864-6731>)

****Ph.D., Assoc. Prof., Pamukkale University, Department of Political Science and Public Administration, DENİZLİ.
e-mail: onurkulac@yahoo.com, (<https://orcid.org/0000-0002-5135-0356>)

1. INTRODUCTION

The COVID-19 Pandemic significantly influenced all dimensions of our lives, including the administrative efforts to manage the impact of this pandemic in all countries throughout the World. Street-level bureaucrats (SLBs), who are the bureaucrats that deliver services in accordance with the policy decisions made at the top echelons of the political system (for Türkiye, the Presidency, the Parliament, the ministries and the municipalities), made sure that all policy decisions taken to minimize the negative impacts of the pandemic are implemented successfully. To this end, SLBs such as doctors, teachers and police officers acted as the first line of defense against the pandemic. They struggled with the unfavorable conditions on the field of implementation, such as lack of funds, personnel and sometimes the lack of cooperation of the citizenry. They tried to make sure that the anti-pandemic policies are implemented as intended, with the minimum amount of policy drift. Therefore, at times, they needed to adapt the generic policies to specific conditions of the implementation context, without too much deviation from the main objectives of the policy in question.

Within this context, this article examines and explains the problems encountered and strategies employed by the street-level bureaucrats (SLBs) used during COVID-19 Pandemic response efforts in Türkiye, with special emphasis on SLBs working at the local level. Such an analysis is timely and important because SLBs are in a critical position to successfully implement the intended public policies with minimal deviations from the policy intent. However, to minimize policy drift and maximize policy success, the conditions in which SLBs work and the factors that influence implementation success in crisis situations need to be well-understood.

The article aims to answer the following questions: Can Turkish SLBs adapt high-level policy decisions to the local conditions & realities of the field during F2F interactions while implementing different public policies? What kind of strategies do Turkish SLBs use for this adaptation process? Do Turkish SLBs need to use their discretionary administrative powers to adapt high-level policy decisions to the conditions and realities of the implementation? While using discretion, do Turkish SLBs divert high-level policy decisions from their intended course and objectives, causing intentional or unintentional policy drift? The article ends with the discussion of factors that influence SLBs' success in policy implementation in times of crisis.

2.CONTEXT: ADMINISTRATIVE EFFORTS TO MANAGE THE COVID-19 PANDEMIC

As part of the fight against coronavirus, each country has developed practices under different policy headings. It has been observed that the policies implemented in different dimensions at the national and local levels act primarily on controlling the epidemic, preventing its spread, and finally, on the principles of continuity of services. Here, street-level bureaucrats are usually active in the implementation process. For Türkiye, doctors, nurses, other health workers, teachers, police, and imams have been prominent actors at the national level. At the local level, it can be said that municipal police officers, social workers, cleaners, transport services, and municipal employees who work for the continuity of services stand out.

About 90% of the population in Türkiye lives in urban areas (TURKSTAT, 2020). For this reason, municipalities also stood out with their services during the Pandemic as the closest service units to the citizens. The Public Health Law, No. 1593, which forms the fundamental backbone of combating the epidemic, also places essential duties on local governments and orders them to participate in health boards established to control and monitor the epidemic (Etiler, 2020: 68). Accordingly, it can be said that throughout the epidemic, local governments have played a significant role in implementing national decisions and shaping policies at the local level.

On the other hand, in times of Pandemic and crisis, the complex and uncertain working environment, limited time, and information resources lead street-level bureaucrats to adapt to this challenging situation. In such unfavorable situations, rules must be flexible so street-level bureaucrats can perform their duties (Brockmann, 2015: 1-15). According to Buffat (2015: 151), the discretionary power of street-level bureaucrats is more prominent in situations where policy goals are ambiguous, resources are inadequate and insufficient, and there are structural problems. The fact that street-level bureaucrats use discretion and go outside certain routines can create an advantage. In this way, street-level bureaucrats contribute significantly to more innovative and successful outputs in policy implementation (Kørnø et al., 2015: 612). In order to combat COVID-19, which has

become a pandemic, extensive policy practices were needed in different areas. In general, local governments' works focus on informative, social, educational, cultural, and health services (Erdoğan, 2022: 44-45; Bilgiç, 2020: 2087). Therefore, local governments have been one of the most critical actors in policy implementations during the Pandemic. Hence, the main research question focuses on the role of municipalities in Türkiye and the role of SLBs during the policy implementations during the COVID-19 Pandemic. How did SLBs, which are the main actors in implementing local policies, shape the practices, what kind of problems were encountered during the policy implementations, and what kind of solutions should be developed for these problems?

Aristovnik et al. (2021: 9) examined the examples of five countries, provision of material and spatial conditions, coordination of urgent tasks, stress caused by overwork, and ICT-based problems most prominent problem areas in terms of administration. In the same study, the uncertainty of regulations regarding the Pandemic and inconsistencies at different times were also counted as one of the biggest problems. In the research conducted by Kulaç and Babaoğlu (2022), interviews were conducted with the district governors and the provincial representatives of the central government. These interviews determined that local-level managers mostly have problems in processes such as employee coordination and digitalization of services. From this point of view, the efforts of SLBs, which need coordination and are responsible for face-to-face services, become the essential requirement for the success of policies. For this purpose, the policies of the municipalities to combat the Pandemic and the efforts of the street-level bureaucrats at the local level as the implementers of these policies are discussed in this study.

In times of chaotic crisis, where resources are limited, such as a pandemic, the practices of street-level bureaucrats are as effective as policy decisions (Brockmann, 2015). For this reason, street-level bureaucrats have been the most prominent actors in the implementation processes of policies. Bakir (2020: 432) indirectly emphasizes the capacity of municipalities in the policy implementation process in Türkiye. Finally, as Bakir envisioned, the central structure was abandoned in the supply of hygiene materials such as mask distribution, and the work carried out by the municipalities was emphasized. Therefore, the study mainly focuses on the problems street-level bureaucrats face in local applications and the answers to these problems. Based on this focal point, the roles of SLBs in practices in crisis environments in Türkiye are discussed.

3. STREET-LEVEL BUREAUCRACY AND POLICY IMPLEMENTATION

Social needs, policy, decision-making, implementation, and policy actors are frequently used as keywords in various public policy studies. The concepts mentioned above can also be described as chains of an intensive network of relations between the government and citizens. The increase in the number of people globally, globalization, information and communication technologies development, and citizen expectations have led to a strict policy process for policymakers. Therefore, policy drafts that come to the government agenda in line with social needs (Knoepfel et al., 2007) may have a legal basis after a long and complicated policy-making process. The fact that social needs, demands, and expectations concern different policy issues overwhelmingly expands the focus of public policy studies (Hogwood and Gunn, 1984: 13). It is stated that public policies are decisions and actions rather than a single decision (Hill, 1997: 7), and various policy actors play a role in each decision and implementation stages and processes. In the policy implementation stage, where the selected policy proposals turn from the thought stage to the action stage (Howlett and Ramesh, 1995: 153), it is essential to reach the determined goals and achieve policy success. Even the formulation stage of policies is shaped functionally; effective and efficient implementation is the fundamental requirement for successful policy outputs (Edwards, 1980: 1).

Although the impacts of various factors, country dynamics, public attitudes, and behaviors are observed in the implementation stage of the policies, the street-level bureaucrats' role is quite determinant. The concepts of street-level bureaucracy and street-level bureaucrats were introduced in the seminal study of Lipsky (1980). Lipsky (1980: 3, 2010: 3) described street-level bureaucrats as "public sector workers who interact directly with citizens in the course of their jobs and who have substantial discretion in the execution of their work." Street-level bureaucrats provide services to the public in various public institutions and organizations. In other words, street-level bureaucrats respond to citizens' health, education, security, and social policy demands. Therefore, street-

level bureaucrats consist of professional groups such as police officers, teachers, court officers, law enforcement personnel, judges, and health workers (Lipsky, 1980: 3). The number of street-level bureaucrats identified as frontline service providers significantly shares the public sector's comprehensive human resources. Thus, the street-level bureaucracy theory and the different perceptions of policy implantation have central significance for public administration discipline and education (Rowe, 2012: 10). However, the main assumptions and details of the street-level bureaucracy offer a promising perspective for both public policy analysis studies and policy analysts. Many scholars have paid attention to the street-level bureaucracy and scrutinized the role and the influence of street-level bureaucrats on different policy fields in various country cases (see Alcadipani et al., 2020; Brockmann, 2015; Caswell and Høybye-Mortensen, 2015; Ellis, 2011; Erasmus, 2014; Honig, 2006; Jansen et al., 2021; Keiser, 2010; Kørnøv et al., 2015; Lotta and Marques, 2019; May and Winter, 2007; Seva and Jagers, 2013; Ulutaş, 2021; Yang et al., 2021; Zarychta et al., 2019; Zedekia, 2017). Consequently, considering the studies in the literature, the street-level bureaucracy approach introduced by Lipsky (1980) has been applied to different policy areas in many academic studies in the following years. As a reflection of the changing conditions, this situation contributed to fruitful discussions and debates about street-level bureaucrats in policy implementation.

4. TURKISH EXPERIENCE

In Türkiye, macro-level policies such as health, education, security, and justice, which concern the public, are carried out by the central government. Service delivery is monitored and provided more functionally and efficiently through the provincial organizations of the central government in provinces and districts. However, the COVID-19 Pandemic has reshaped policy-making and implementation processes almost worldwide. Central and local government relations, intergovernmental cooperation, and solidarity have significantly impacted the policies made during the Pandemic. The participation and contributions of official, civil, and international actors in the pandemic process formed the basis of successful policy outcomes. Ensuring coordination between administrations during the Pandemic and extraordinary situations contributes to reducing problems related to authority confusion. It is essential to precisely define the definitions of duty and responsibility in terms of efficient service delivery. During the Pandemic, local governments have made significant efforts as they are the closest unit to the public. Although local governments are not responsible for delivering health services, local governments have played a significant role, especially in the transportation of patients, the provision of housing facilities, and the management of transportation services. In this regard, the dissemination of awareness-raising information, contact tracing, recording, and reporting of contacts, investigation of disease outbreaks, enforcing proper environment, ensuring safe water supply, supporting social and economic relief activities, establishing and operating food and non-food distribution centers, building and operating services such as homeless shelters are carried out by local governments (Yılmaz and Boex, 2021: 805-809).

Türkiye has been one of the countries most affected by the Pandemic, primarily due to its geographical location and human mobility. Central and local government agencies have provided substantial services within the scope of health policies. Local governments contribute positively to citizens' quality of life by providing environmental cleaning, infrastructure, green spaces, playgrounds, youth centers, water services, waste management, and recycling (Erdoğan, 2022: 12; Karataş and Beşer, 2021: 1341). During the pandemic process in Türkiye, dedicated efforts have been put forward by various municipalities in many policy areas (see Bek and Bek, 2021; Karataş and Beşer, 2021; Çelikyay and Küçük Bayraktar, 2021; Peker and Köseoğlu, 2021). When the legal regulations related to local governments are examined in Türkiye, it is observed that fundamental duties and responsibilities are given to local governments related to health policies. Within the framework of laws No. 5393, 5216, and 442, the duties of local government units related to health services have been regulated. There are various areas of activity of local governments in cooperation with the central government on environmental and public health issues. Municipal Law No. 5393 covers the functional issues related to the health services of municipalities. In this context, municipalities have responsibilities for issues such as urban infrastructure services, environmental health, cleaning and solid waste, emergency assistance, ambulance, opening, and operating health-related facilities, and taking measures related to environmental pollution. In addition, in Metropolitan Municipality Law No. 5216, the municipalities' duties in the health field are covered. These tasks include reforestation, creating a solid waste management plan, establishing laboratories for analyzing foodstuffs, and medical facilities, planning for natural disasters, ensuring environmental and agricultural protection, water and sewage services, and establishing mobile medical units.

An overarching legal regulation on epidemics and pandemics entered into force in Türkiye long ago. Public Health Law No. 1593, which entered into force in 1930, determined a road map for the fight against epidemic diseases. In this context, the emphasis has been placed on the cooperation of the central and local governments. Local government units operating in Türkiye have come to the fore in the pandemic process in conducting several services. Some of the services offered by local governments are carrying out public information and awareness activities, cleaning works at regular intervals, managing the production and distribution of masks, providing support for health services, carrying out social aid and support services, controlling the decisions and restrictions taken by the central government and providing psychological support services.

From Türkiye's point of view, it has been observed that practices such as the production of hygiene materials such as masks and disinfectants and the supervision of national decisions stand out. Individual crowdfunding practices developed by some municipalities have also been noted as part of the fight against the Pandemic.¹ Sub-policy titles developed locally in Türkiye and implemented by the locally assigned street-level bureaucrats will be classified and examined below.

4.1. Cleaning / Disinfection Services

During the Pandemic, hygiene was one of the outstanding issues worldwide. In order to combat the coronavirus, rules regarding putting on masks, personal hygiene, and social distancing have been practiced in almost every country. Municipalities are mainly responsible for the cleaning services of urban areas in Türkiye. As part of the fight against COVID-19, the leading service title highlighted by local governments was disinfection operations. In this context, parks, streets, playgrounds, town centers, schools, mosques, cultural centers, food markets, bus stops, and metro/train stations were disinfected by municipality workers. In addition, some municipalities have undertaken hygiene measures in shops that require continuous close contacts, such as hairdressers, and hygiene materials were distributed to all these shopkeepers.² Some municipalities have placed disinfectant booths at entry points in city squares or public spaces, and it is aimed to disinfect citizens or materials through these points.³

In the implementation of all these cleaning activities, the cleaning officers of the municipalities took an active role. When many public servants worked remotely or flexibly during the pandemic period, the cleaners worked overtime and had a busy working period.

4.2. Transportation Services

Public transport was one of the most prominent hygiene topics during the epidemic. Municipalities have disinfected both municipal and private vehicles, such as taxis. Even personal vehicles have benefited from disinfection services in some cities, such as Sanliurfa (Sanliurfa BSB, 2020). On the other hand, both inner-city and inter-city restrictions have been imposed on transport services and limited passenger numbers. Increasing the number of bus tariffs and developing alternative transport systems were necessary for citizens not to be affected by the restrictions. In this context, it was observed that the ongoing interest in bicycle road construction by municipalities in Türkiye accelerated during the pandemic period.⁴

1 Crowdfunding practices carried out by local governments such as Istanbul, Ankara, Izmir, and Konya MMs are planned to provide support at the local level for citizens experiencing economic problems due to the Pandemic. These projects were canceled after a while because of legal restrictions, and a single campaign was launched nationally (Sayın, 2020).

2 <https://www.ankara.bel.tr/haberler/mansur-yavastan-esnafa-hijyen-ve-iscal-harci-destegi>;
<https://www.denizli24haber.com/haber/bozkurt-belediyesiden-esnafa-temizlik-ve-hijyen-paketleri-28717>;
<https://www.tbb.gov.tr/basin-ve-yayin/covid-19/belediyelerimizden-covid-19-haberleri/konyadan-ucretsiz-dezenfeksiyon-hizmeti> ;
<https://www.tbb.gov.tr/basin-ve-yayin/covid-19/belediyelerimizden-covid-19-haberleri/kecioren-belediyesi-pazarlarda-sabit-el-dezenfektani-uygulamasi>

3 <https://www.ankaragolbasi.bel.tr/haberler/golbasi-belediyesi-pazarlar-icin-dezenfektan-kabini-uretti.html>;
<http://www.yalvac.bel.tr/haberdetay/219>;

<https://www.tbb.gov.tr/basin-ve-yayin/covid-19/belediyelerimizden-covid-19-haberleri/malatya-buyuksehir-belediyesinin-covid-19-onlemleri/> ;

<https://www.tbb.gov.tr/basin-ve-yayin/covid-19/belediyelerimizden-covid-19-haberleri/buca-belediyesi-ozel-dezenfekte-kabinitepeden-tirnaga-koruma-kalkani/>

4 <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/pandemide-bisiklet-kullanimi-2-3-kat-artti-41754560>;

<https://www.aa.com.tr/tr/yasam/ulasimin-yeni-gozdesi-bisiklet/1977574>

Due to the long time required to develop alternative transportation models, public transportation systems were sometimes crowded. In these periods, when the implementation of the restrictions became difficult, the necessary inspections were carried out by the municipal police. In addition, security guards and drivers who work in municipal companies have taken an active role under the supervision of HES codes, which the Ministry of Health developed, defined on electronic cards used in transportation services or citizens over 65 and under 18 years of age-restricted from using transportation services (VoA, 2020).⁵

4.3. Social and Economic Supports

Social services are one of the issues that municipalities focus most on combating the Pandemic. For example, the municipality of Barcelona has provided about 2.5 billion Euros in rent assistance. Helsinki, London, and New York municipalities provided homeless people with food aid and housing support. Madrid Municipality also allocated housing for the elderly and met their needs during their stay in these residences (Bilgiç, 2021: 2088-2089). Culture and social affairs department employees, social workers, psychologists, and child development professionals working in municipalities in Türkiye took an active role in this period. During this period, policies aimed at groups with special needs, such as disabled people, the elderly, asylum seekers, children, and those with lower socio-economic status, were emphasized. During this period, food parcels and cleaning packages were distributed to those in need. Hot meals were distributed to those in quarantine. The street residents were moved to housing centers, and their needs were met. During this period, direct financial aid campaigns were organized by metropolitan municipalities (MMs) such as Ankara, Aydın, Gaziantep, Istanbul, Izmir, and Konya and tried to provide cash support to people in need. On the other hand, after running these campaigns as a single national campaign, some relevant municipalities have developed crowdfunding projects under such headings as payment of bills, food parcel support, rent support, and urban transport support.

Due to the increasing need for socio-psychological support during the Pandemic, some examples, such as the Istanbul MM, have established psychological support mechanisms by telephone. Psychologists and social workers working here provided advice and guidance to the counselee. It has been determined that the support line opened by Istanbul has received applications from 77 of 81 cities in Türkiye (Urhan and Arslançoç, 2021: 964). Therefore, it has been observed that a local practice has evolved into a national form of service. Küçükçekmece Municipality provided a similar service, and Bağcılar Municipality provided similar psychological support through live broadcasts for women staying at home during the pandemic period (Urhan and Arslançoç, 2021).

Some groups, such as disabled people, children, and the elderly, spent the pandemic period entirely at home. Municipalities also took an active role in meeting basic needs. Municipal employees also participated in Fidelity (VEFA) groups, a national project. They support people by shopping for their needs, supplying medicines, and getting their other urgent needs from municipal field officials. Again, it was also observed that in some examples, such as the Istanbul MM, special consulting services were provided for people with disabilities. Şişli Municipality provided a child-specific counseling service and psycho-social support with a psychologist's help. During this period, it was found that the municipalities of Istanbul/Şişli and Istanbul/Pendik also assisted Syrian asylum seekers, such as food and cleaning packages.

Another group that has experienced problems during the Pandemic is farmers. Examples such as Adana, Ankara, Balıkesir, Gaziantep, and Kocaeli metropolitan municipalities have sometimes provided financial and sometimes in-kind support to farmers. In addition, some agricultural supports, such as seeds, seedlings, and greenhouse support, also stood out during the Pandemic.⁶

⁵ <https://tuhim.ibb.gov.tr/haberler/hes-kodu-uygulamasi/>;
<https://hes.eshot.gov.tr/>;

⁶ [https://www.gaziantep.bel.tr/tr/haberler/buyuksehirin-ciftcilere-destegi-suruyor](https://www.gaziantep.bel.tr/tr/haberler/buyuksehirin-ciftcilere-destegi-suruyor;);
<https://www.bursa.bel.tr/haber/ciftciye-fidan-destegi--30004>;
<https://antalya.bel.tr/Haberler/HaberDetay/2212/buyuksehirin-ciftciye-destegi-suruyor>;
<https://www.kocaeli.bel.tr/tr/main/news/haberler/3/buyuksehir-belediyesinin-sera-destegi-ciftcil/37919>;
<https://ankara.bel.tr/haberler/ciftciye-destek-ulkeye-destek>;
https://www.adana.bel.tr/panel/uploads/duyuru_v/dosya/ciftcilere-ve-balikcilara-nakdi-hibe-yardim-destegi.pdf
<https://www.tbb.gov.tr/basin-ve-yayin/covid-19/belediyelerimizden-covid-19-haberleri/balikesir-buyuksehir-ureticilere-destegi-artirdi>

Private businesses involved in urban transport services were also one of the groups supported by municipalities during this period. Restrictions or curfews due to falling revenues while providing some examples of direct cash support to these groups, such as the Ankara MM.⁷ Bursa MM supported passenger fare⁸, Adana MM and Altınordu Municipalities gave fuel support⁹. Burhaniye Municipality delivered gift cards for shopping¹⁰. Aydın MM made applied discounts for service and permit fees.¹¹ As can be seen, various forms of support were provided for the transportation sector during this period. In addition, rent support for merchants, discounts on local taxes, and support packages for loss of turnover were also launched during this period.¹²

Finally, another group supported during this period was street animals. Kayseri MM, Ankara MM, Selçuk, Selçuklu, Üsküdar, Bucak different examples food distribution, Veterinary Services, care services, cleaning services were produced for street animals.¹³

4.4. Health Services

Health care has been one of the most critical topics in combating the Pandemic as a health problem. During this period, transportation services were the first superior services for health workers. For example, the municipality of Rome has allocated one hundred vehicles for transportation services for medical personnel during the epidemic period (Institute Istanbul, 2020). In Türkiye, municipalities have provided free public transport for health workers by the presidential decision (Presidency of the Republic of Türkiye, 2020). As part of the same decision, health workers also received the right to free municipal accommodation services. Different municipalities, such as Istanbul, Ankara, and Samsun MMs, as well as Şişli, Altındağ, and Akdeniz municipalities, have allocated rooms for health workers in this context (Urhan and Arslankoc, 2021).¹⁴

During this period, support efforts for health services were also carried out. For example, Samsun MM has taken on the disposal of medical waste used within the scope of Covid-19 collected from 565 health institutions in the province (TBB, 2020). Malatya MM has supported Mask production by coordinating textile factories in the province (Kaşık, 2020). İzmir MM performed mask production through professional courses, and mask vending machines was placed at public transport stops. In addition, municipal personnel have distributed masks in busy areas (İzmir BSHB, 2020).

Patient transport services, ambulance services, health advice lines, funeral services, and home care services continued in this period. However, restrictions have been imposed on services that require direct contact, such as home care. During this period, the COVID-19 health support line, established by Gaziantep MM and coordinated with the governor's office, was an essential service delivery and coordination project. During the Pandemic, when ambulance services were concentrated, and demand for home care services increased due to restrictions, they became support mechanisms (Kavas-Bilgic, 2020: 2096-2097).

7 <https://www.ankara.bel.tr/haberler/mansur-yavastan-bir-destek-de-oho-ve-otalara/>

8 <https://www.bursa.bel.tr/haber/toplu-ulasim-desteklerinde-bursa-model-oluyor--29611>

9 <https://www.tbb.gov.tr/basin-ve-yayin/covid-19/belediyelerimizden-covid-19-haberleri/adana-buyuksehir-den-toplu-tasima-araclarina-yakit-destegi>;

<https://www.16haber.com/ekonomi/sofor-esnafina-bin-depo-yakit-destegi-h36092.html>

10 <https://www.burhaniye.bel.tr/guncel/haber-arsivi/6572-belediye-den-burhaniye-minibus-ve-servis-soforlerine-alisveris-karti-destegi.html>

11 <https://www.efelergazetesi.com/sofor-esnafini-rahatlatan-karar/>

12 <https://www.tbb.gov.tr/basin-ve-yayin/covid-19/belediyelerimizden-covid-19-haberleri/tutuncuden-esnafa-kira-mujdesikepez-belediyesi>;

<https://www.selcuklu.bel.tr/haberler/guncel-haberler/2756/selcuklu-belediyesi-nden-esnafa-pandemi-destegi.html>;

<https://www.merkezefendi.bel.tr/haber.aspx?haber=merkezefendi-belediyesinden-esnafa-1200-tl-destek>;

<https://www.haberturk.com/tokat-haberleri/86004706-belediyeden-esnafa-pandemi-destegi>

13 <https://www.haberturk.com/izmir-haberleri/86053348-selcuk-belediyesi-pandemide-sokak-hayvanlari-yalniz-birakmadi>;

<https://tbb.gov.tr/basin-ve-yayin/covid-19/belediyelerimizden-covid-19-haberleri/kayseri-buyuksehir-belediyesi-sokak-hayvanlarini-unutmadi/>;

<https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/belediye/tbbden-sokak-hayvanlarina-yonelik-projelere-7-milyon-250-bin-tl-destek/661798>;

<https://www.selcuklu.bel.tr/haberler/guncel-haberler/2780/selcuklu-belediyesi-tam-kapanma-doneminde-de-sokak-hayvanlarini-unutmadi.html>;

<https://ankara.bel.tr/haberler/baskentte-can-dostlarin-gunu-kutlandi/>

14 <https://www.ankara.bel.tr/haberler/saglik-calisanlari-istedi-buyuksehir-yapti> ;

<https://www.cnnturk.com/yemel-haberler/ankara/altindagda-saglik-calisanlarina-konaklama-destegi-1502757>;

<https://www.samsunetikhaber3.com/haber-samsun-buyuksehir-den-saglik-calisanlarina-tam-destek-15231.html>

5. DISCUSSION

This article examines and explains the problems encountered by and strategies used by the street-level bureaucrats (SLBs) during COVID-19 Pandemic response efforts in Türkiye. To this end, the authors tried to adopt Michael Lipsky's (2010) street-level bureaucrat concept to the local conditions during the Turkish COVID-19 Pandemic response efforts.

The list of Turkish SLBs that contributed to COVID-19 Pandemic response efforts can be listed as follows: Teachers and school administrators in education policies; doctors, nurses, and other health personnel in health policies; policemen, gendarme (rural military police) personnel, municipal police, and night guards in security policies; members of Vefa (Fidelity) Support Groups, which are established as de facto groups made up of both civil servants, NGO members such as the Turkish Red Crescent and volunteers in order to serve the needs of people who cannot leave their homes, such as the elderly and chronically ill, etc.

The authors found out that the primary strategy that the SLBs use is "risk minimization." The subcategories of this risk minimization strategy can be listed as follows:

First, while some SLBs needed to provide public services to implement public policies delivered face-to-face services, a few SLBs had the chance of screen-based service delivery instead of face-to-face interactions. On the one hand, doctors, nurses, other health personnel; police officers, gendarme personnel, municipal police, and night guards; and Vefa (Fidelity) Support Group members provided many face-to-face services, such as health, security, and social services and policies. On the other hand, teachers, school administrators, and university lecturers had the opportunity to provide screen-based educational services, which enabled them to better protect themselves and their families from getting ill.

Two specific policy recommendations can originate from this situation: The first is to transform some face-to-face public service sectors to screen-based services. For example, providing telemedicine services would shield some healthcare workers from illness. A second policy recommendation would be to prioritize vaccination and other preventive policies for the SLBs who have to provide face-to-face services. Among the SLBs, who provide face-to-face policy/service delivery, those working in high-density & high-risk areas should be given priority. For example, police officers working in urban areas are subject to more health risks than gendarme personnel working in relatively more rural areas.

The second subcategory of risk minimization strategies is SLBs trying to protect themselves from COVID-19. For example, citizens arguing with, shouting at, or even spitting at security personnel who warn or fine them for rule violations put SLBs under serious health risks.

Another subcategory of risk minimization strategy that SLBs use is protecting themselves from the citizens' physical or psychological violence violating COVID-19 rules and regulations. A significant increase in such risky confrontations finally led to the Turkish Parliament enacting a long-awaited law protecting health personnel from physical and psychological violence in 2020.

The fourth subcategory of SLB's risk minimization strategies is trying to protect themselves from the political risks of COVID-19-related public policies, especially when politicians correctly or incorrectly perceive them as not sincerely investing in the COVID-19 Pandemic response efforts. In other words, these SLBs can be seen by the politicians as bureaucrats who do not understand the underlying logic/essence of the pandemic relief policies; therefore, not being responsive to or not being kind, compassionate, or empathic enough against the citizens, especially when the citizens are members of the disadvantaged groups such as the elderly, poor or chronically ill. In this case, the risk that SLBs try to manage or minimize is politicians removing them from their offices or penalizing them in some other way.

Another subcategory of risk minimization is SLBs trying to protect disadvantaged groups, such as the elderly, from the mistreatment and abuse of other citizens, who see the elderly as the cause of the Pandemic or responsible for the COVID-19 restrictions. For example, many physical or psychological abuse cases against elderly or Asian-looking people are being reported in several countries.

A sixth subcategory is SLBs trying to protect the poor, chronically jobless, and members of the precariat, people that have jobs with minimal pay, without predictability, security, and benefits, conditions that negatively affect their material or psychological welfare, and result in many different disadvantages ranging from poverty and starvation. In Türkiye, members of the Vefa (Fidelity) Support Groups provided food, money, goods, and services to the people who could not leave their homes, such as the elderly and chronically ill, etc.

A seventh and final subcategory is SLBs trying to protect the law/rule-abiding citizens from violators who systematically disregard COVID-19 limitations such as quarantine rules, lockdowns, social distancing, mask-wearing, etc.

Overall, all these little short-term risk minimization/protection strategies serve a primary underlying long-term objective of protecting the social, economic, and political system from significant shocks, such as political & economic crises and social upheavals. Within this framework, the economic crises stemming from many small and medium-sized businesses closing down and the loss of many service sector jobs are essential. Because of these systematic and irreversible economic problems, significant social protests, such as anti-lockdown and anti-vaccination protests and looting, might happen.

In order to better understand and explain all the strategies employed by the SLBs and the impact these strategies create, there is a need to extend the definitions and limits of the concept and model of street-level bureaucrats coined by Michael Lipsky. To this end, to decrease the ambiguity in the definition of the SLB concept and the extent of its categorical limits, a street-level bureaucrat during the Pandemic can be defined not only as a civil servant. Instead, the criterion of providing public services or creating public value can be used. Suppose such an extended definition can be used, private sector delivery personnel (e.g., parcel delivery, food delivery), market cashiers, and postal workers (some may be employees of privatized postal services) can also be included in the street-level bureaucrats' category, since they contribute to the provision of public services or they contribute to the creation of public value.

REFERENCES

- Alcadipani, R., Cabral, S., Fernandes, A., & Lotta, G. (2020). Street-level bureaucrats under COVID-19: Police officers' responses in constrained settings. *Administrative Theory & Praxis, 42*(3), 394–403.
- Aristovnik, A., Kovac, P., Murko, E., Ravšelj, D., Umek, L., Bohatá, M., Hirsch, B., Schäfer, F. S., & Tomaževic, N. (2021). The use of ICT by local general administrative authorities during COVID-19 for a sustainable future: Comparing five European countries. *Sustainability, 13*(11765), 1-20. <https://doi.org/10.3390/su132111765>
- Aristovnik, A., Ravšelj, D., & Umek, L. (2020). A bibliometric analysis of COVID-19 across science and social science research landscape. *Sustainability, 12*(9132). <https://doi.org/10.3390/su12219132>
- Aurélien, B. (2015). Street-level bureaucracy and e-government. *Public Management Review, 17*(1), 149–161.
- Bakir, C. (2020). The Turkish state's responses to existential COVID-19 crisis. *Policy and Society, 39*(3), 424–441. <https://doi.org/10.1080/14494035.2020.1783786>
- Bek, N., & Bek, A. (2021). Yerel yönetimlerin COVID-19 ile imtihanı: İstanbul Büyükşehir Belediyesi örneği. *Lapseki Meslek Yüksekokulu Uygulamalı Araştırmalar Dergisi, 2*(4), 117-127.
- Bilgiç, A. K. (2020). COVID-19 ile mücadele sürecinde yerel yönetimlerin genel görünümü. *İdealkent, 11*(31), 2084-2112.
- Brockmann, J. (2017). Unbureaucratic behavior among street-level bureaucrats: The case of the German state police. *Review of Public Personnel Administration, 37*(4), 430–451.
- Buffat, A. (2015). Street-level bureaucracy and e-government. *Public Management Review, 17*(1), 149–161.
- Caswell, D., & Høybye-Mortensen, M. (2015). Responses from the frontline: How organizations and street-level bureaucrats deal with economic sanctions. *European Journal of Social Security, 17*(1), 31–51.
- Çelikyay, H. H., & Bayraktar, H. K. (2021). Sakin şehirlerin COVID-19 ile mücadele yöntemleri: Seferihisar ve Bra kenti örnekleri. *İdealkent, 12*, 333-361.

- Davidovitz, M., Cohen, N., & Gofen, A. (2021). Governmental response to crises and its implications for street-level implementation: Policy ambiguity, risk, and discretion during the COVID-19 pandemic. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 1–11.
- Edwards, G. C., III. (1980). *Implementing public policy*. Congressional Quarterly Press.
- Ellis, K. (2011). Street-level bureaucracy revisited: The changing face of frontline discretion in adult social care in England. *Social Policy & Administration*, 45(3), 221–244.
- Erasmus, E. (2014). The use of street-level bureaucracy theory in health policy analysis in low-and middle-income countries: A meta-ethnographic synthesis. *Health Policy and Planning*, 29, iii70-iii78.
- Eraydin, A., & Tasan-Kok, T. (2014). State response to contemporary urban movements in Türkiye: A critical overview of state entrepreneurialism and authoritarian interventions. *Antipode*, 46(1), 110–129.
- Erdoğan, O. (2022). *Türkiye'nin Koronavirüs ile Mücadelesinde Belediyeler*. TIAV.
- Etiler, N. (2020). Yerel yönetimler ve salgınlarla mücadele, COVID-19 pandemisi altıncı ay değerlendirme raporu. Türk Tabipler Birliği. https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6/covid19-rapor_6_Part11.pdf
- Hill, M. (1997). *The policy process in the modern state* (3rd ed.). Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf.
- Hogwood, B. W., & Gunn, L. A. (1984). *Policy analysis for the real world*. Oxford University Press.
- Honig, M. I. (1984). Street-level bureaucracy revisited: Frontline district central-office administrators as boundary spanners in education policy implementation. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 28(4), 357–383.
- Howlett, M., & Ramesh, M. (1995). *Policy cycles and policy subsystems*. Oxford University Press.
- Institute Istanbul. (2020). Rome. Covid-19 Araştırmaları. <https://enstitu.ibb.istanbul/covid19/yerel-yonetimler/roma/> accessed April 13, 2020.
- Izmir Metropolitan Municipality. (2020). İzmir Büyükşehir Belediyesi'nden günde 60 bin maske. <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/izmir-buyuksehir-belediyesi-nden-gunde-60-bin-maske/43495/156> accessed April 10, 2021.
- Jansen, E., Javornik, J., Brummel, A., & Yerkes, M. A. (2021). Central-local tensions in the decentralization of social policies: Street-level bureaucrats and social practices in the Netherlands. *Social Policy & Administration*, 55(7), 1–14.
- Karataş, A., & Beşer, N. G. (2021). Yerel yönetim birimleri olarak belediyelerin salgın hastalıklar konusundaki sorumlulukları: Covid-19 pandemisi örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1340-1351.
- Kaşık, V. (2020). Malatya'da günlük 2 milyon maske üretiliyor. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/malatyada-gunluk-2-milyon-maske-uretiliyor/1807513> accessed April 16, 2020.
- Kazan, A. (2017). The effects of the Law No. 6360 on the financial structures of metropolitan municipalities. *Journal of Sayıştay*, 104, 87–196.
- Keiser, L. R. (2010). Understanding street-level bureaucrats' decision making: Determining eligibility in the social security disability program. *Public Administration Review*, 70(2), 247–257.
- Knoepfel, P., Larrue, C., Varone, F., & Hill, M. (2007). *Public policy analysis*. The Policy Press.
- Kørnø, L., Zhang, J., & Christensen, P. (2015). The influence of street-level bureaucracy on the implementation of strategic environmental assessment. *Journal of Environmental Planning and Management*, 58(4), 598–615.
- Lipsky, M. (1980). *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public service*. Russell Sage Foundation.
- Lipsky, M. (2010). *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public service* (30th Anniversary ed.). Russell Sage Foundation.
- Lotta, G. S., & Marques, E. C. (2020). How social networks affect policy implementation: An analysis of street-level bureaucrats' performance regarding a health policy. *Social Policy & Administration*, 54(3), 345–360.
- May, P. J., & Winter, S. C. (2009). Politicians, managers, and street-level bureaucrats: Influences on policy implementation. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 19(3), 453–476.

- Netuce. (2021). Akıllı şehirler koronavirüs ile nasıl mücadele ediyor? <https://netuce.com/akilli-sehirler-koronavirus-ile-nasil-mucadele-ediyor/> accessed May 1, 2021.
- Peker, D., & Köseoğlu, I. (2021). Koronavirüs (Covid-19) salgınında krizle mücadelede yerel yönetimlerin rolü: Beş büyükşehir belediyesinde bir analiz. *ASSAM*, 8(18), 87-102.
- Presidency of the Republic of Türkiye. (2020). T. C. Presidential Decision No. 2280 (March 24, 2020). <https://yhg.m.saglik.gov.tr/Eklenti/36953/0/toplu-tasima-sosyal-tesispdf.pdf> accessed April 2, 2022.
- Rowe, M. (2012). Going back to the street: Revisiting Lipsky's street-level bureaucracy. *Teaching Public Administration*, 30(1), 10–18.
- Sanlıurfa Metropolitan Municipality. (2021). Büyükşehir vatandaşların araçlarını ücretsiz dezenfekte ediyor. Retrieved April 21, 2021, from <http://sanliurfa.bel.tr/icerik/9499/21/buyuksehir-vatandaslarin-araclarini-uccretsiz-dezenfekte-ediyor>
- Sayın, A. (2021). Koronavirüs: Belediyelerin yardım kampanyaları neden tartışma yarattı, iktidar ve muhalefet ne diyor? BBC Türkçe. Retrieved May 1, 2021, from <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52127212>
- Sevä, M., & Jagers, S. C. (2013). Inspecting environmental management from within: The role of street-level bureaucrats in environmental policy implementation. *Journal of Environmental Management*, 128, 1060-1070.
- The Constitution of the Republic of Türkiye. (1982). Retrieved from <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
- The Law on Metropolitan Municipality, No. 5216. Retrieved from <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf>
- The Law on Municipality, No. 5393. Retrieved from <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf>
- The Law on Public Health, No. 1593. Retrieved from <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.1593.pdf>
- The Law on Special Province Administrations, No. 5302. Retrieved from <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5302.pdf>
- The Law on Village, No. 442. Retrieved from <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.442.pdf>
- Turkish Statistical Institute (TURKSTAT). (2021). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları-2020 (Address Based Population Registration System Results). Retrieved April 10, 2021, from <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020-37210>
- Türkiye Belediyeler Birliği (Union of Municipalities of Türkiye) (TBB). (n.d.). Samsun Büyükşehirden 'Tıbbi Atık' Seferberliği! Retrieved from <https://www.tbb.gov.tr/basin-ve-yayin/covid-19/belediyelerimizden-covid-19-haberleri/samsun-buyuksehirden-tibbi-atik-seferberligi/>
- Ulutaş, Ç. U. (2021). Street-level bureaucrats and provision of welfare services to forced migrants in Türkiye. *Journal of Identity and Migration Studies*, 15(1), 29-49.
- Urhan, G., & Arslankoç, S. (2021). COVID-19 pandemi sürecinde sosyal politika ve yerel yönetimler: İstanbul ilçe belediyeleri örneği. *Çalışma ve Toplum*, 2021(2), 945-980.
- Voice of America (VoA). (2020). Toplu taşıma ve konaklamada HES kodu zorunluluğu. Retrieved May 1, 2021, from <https://www.amerikaninsesi.com/a/sehir-ici-toplu-tasima-ve-otel-konaklamasinda-hes-kodu-zorunlulugu/5603220.html>
- Yang, F., Huang, X., & Li, Z. (2021). Gender, situational visibility, and discretionary decision-making of regulatory street-level bureaucrats under pandemic emergency: An experimental study in China. *Public Management Review*, 24(8), 1312-1329.
- Yılmaz, S., & Boex, J. (2021). Unleashing the potential of local governments in pandemic response. *Development in Practice*, 31(6), 805-815.
- Zarychta, A., Grillos, T., & Andersson, K. P. (2019). Public sector governance reform and the motivation of street-level bureaucrats in developing countries. *Public Administration Review*, 80(1), 75-91.
- Zedekia, S. (2017). Street level bureaucrats as the ultimate policy makers. *Journal of Political Sciences & Public Affairs*, 5(4), 306.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.05.2024 ✓Accepted/Kabul:03.07.2024

DOI:10.30794/pausbed.1477485

Research Article/Araştırma Makalesi

Güvenbaş, S. (2024). "Birinci Dünya Harbi Öncesi Büyük Devletlerin Takip Ettiği Akdeniz Siyasetinin Demiryolu İmtiyazı ve Petrol Açısından Değerlendirilmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 63, ss. 251-266.

BİRİNCİ DÜNYA HARBI ÖNCESİ BÜYÜK DEVLETLERİN TAKİP ETTİĞİ AKDENİZ SİYASETİNİN DEMİRYOLU İMTİYAZI VE PETROL AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sehernaz GÜVENBAŞ*

Öz

Üç kıtayı birbirine bağlayan Akdeniz, tarih boyunca buraya hâkim olmak isteyen devletlerin ilgisini çekmiş ve devletler bu uğurda savaşmaktan da geri durmamıştır. Akdeniz hâkimiyet mücadelesi bölgedeki ticaret yollarına sahip olup ekonomiye hükmetme düşüncesiyle başlamışken bu mücadele Birinci Dünya Harbi öncesi bölgedeki kaynakların elde edilmesi politikasına dönüşmüştür. 19. Yüzyıl sonları ile 20. Yüzyıl başlarında, Osmanlı Devleti sınırları içinde bilinen en mühim petrol yataklarının tespit edilmesi, endüstrileşmiş ülkeler arasındaki enerji rekabetinde bu ülkelerin dikkatlerini Mezopotamya bölgesine yoğunlaştırmalarına sebep olmuştur. Ticari ve iktisadi imtiyazlar alarak stratejik noktaları elde etmek ve demiryolu yatırımlarıyla bu kaynaklara ulaşmak, bu rekabetin temel dinamiği olmuştur. Jeopolitik ve jeostratejik öneminden dolayı günümüzde de Akdeniz'e komşu devletler ile büyük devletlerin ilgisini kaybetmeyen bu coğrafya, mevcut konumu ve enerji potansiyeli ile mücadele alanı olmaya gebe bir bölge olduğu açıkça görülmektedir. Bu çalışmada Birinci Dünya Harbi öncesinde büyük devletlerin yürütmüş olduğu siyaset ve mücadele, literatürden tespit edilen ve Osmanlı Türkçesi kaynaklarla karşılaştırmalı olarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Akdeniz'de hâkimiyet, Akdeniz siyaseti, Bağdat demiryolu, Petrol.

AN EVALUATION OF THE MEDITERRANEAN POLITICS THE GREAT POWERS PURSUED PRIOR TO THE FIRST WORLD WAR IN TERMS OF RAILWAY CONCESSION AND OIL

Abstract

Throughout history, the Mediterranean has been a connecting region between three continents. States that aspire to dominate the geography of the Mediterranean have never hesitated to engage in conflict. The competition for control of the Mediterranean, which originated with economic and trade routes, persisted prior to the First World War in order to exploit the region's mineral resources. The Ottoman State's discovery of the most significant oil deposits within its borders at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century prompted these countries to concentrate their efforts on the Mesopotamia region in the energy competition among industrialized nations. The primary dynamic of this competition was the acquisition of strategic locations through the acquisition of commercial and economic concessions and the utilization of these resources through railway investments. It is evident that the neighboring states and great states of the Mediterranean have always been interested in this geography due to its geopolitical and geostrategic significance. The geopolitical and geostrategic significance of this region has consistently piqued the interest of neighboring states and major Mediterranean states, indicating its susceptibility to future threats as a result of its location and current energy potential. The objective of this investigation was to examine the politics and conflicts that the main states were involved in prior to the First World War, utilizing Ottoman Turkish sources and literature to draw comparisons.

Keywords: Dominating in the mediterranean, Mediterranean politics, Baghdad railway, Oil.

*Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, ANKARA.
e-posta: sehernaz.guvenbas@hacettepe.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-7509-5724>)

GİRİŞ

Kadim uygarlıkların, Akdeniz’i evrenin merkezi kabul ettikleri bilinmektedir. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birleşerek bir iç deniz meydana getirdiği Akdeniz dünyası coğrafi açıdan birliği simgelemektedir (Leroux ve Contenau, 1966: 5).

Tarihin ilk devirlerinden itibaren birçok medeniyeti barındıran Akdeniz, üç kıtayı ve iki okyanusu birbirine bağlayan ve sürekli siyaset ve mücadele sahası olmaya devam eden iktisadi ve ticari öneme haiz bir denizdir (Bargut, 1946: 7). Bundan dolayı üzerinde hâkimiyet kuran devletler için jeopolitik¹ ve jeostratejik² açılardan büyük bir zenginlik kaynağı olmuştur. Bunun tabii sonucu olarak Akdeniz’de hâkimiyet kurmak isteyen devletlerin bir Akdeniz siyaseti güttüğü görülmüştür. Bu hâkimiyet kurma isteği, coğrafi keşifler zamanından başlayıp günümüze kadar sürmektedir.

Coğrafi keşifler, kısa sürede bütün Batı Avrupalıların katıldığı bir sömürge yarışına dönüşmüş, sömürgeler elde eden devletler diğer uygarlıklar karşısında üstünlük sağlamıştır. Batı Avrupalılar ve Prusya kapitalizmin devlet gelirlerini arttırdığını görerek merkantilizm siyasetini gütmüştür. Bu siyaset yüksek gümrük vergileri konarak ithalatın kısıtlanması ve ihracatın çoğaltılması esasına dayanmaktadır. İhracatın artmasını desteklemek için sanayileşmeyi özendirilen bu devletler için mallarını serbestçe pazarlayabilecekleri, hammaddelerini istedikleri şekilde piyasaya sürebilecekleri sömürgeler elde etmek daha da önem kazanarak bir devlet siyaseti olmuştur (Akşin, 2020a: 8).

Braudel, büyük keşiflere Türk fethinin yol açtığına dair eski düşüncenin bir kenara bırakılması gerektiğini belirterek Doğu Akdeniz’de ortaya çıkan çıkar alanlarına Türklerin rahatça yerleşmesinde büyük keşiflerin etken olduğu görüşünü benimsemiştir (Braudel, 1990: 7). Ancak kadim zamandan günümüze kadar gerek keşifler gerekse fetihlerin amacı jeopolitik ve jeostratejik alanlar üzerinde hâkimiyet kurmaktır. Osmanlı-Rus Harbini bahane ederek İngiltere’nin Akdeniz’de Kıbrıs’ı hâkimiyet altına alması ardından Mısır’ı işgal etmesi, Osmanlı-İtalyan Harbi sonunda On iki adalara İtalyanların el koyması, Balkan Harbi sonunda Yunanistan’ın önemli Ege adalarını işgali Osmanlı Devleti için Akdeniz hâkimiyetinin sonu olmuştur.

Nitekim Osmanlı topraklarında emperyalistlerin Akdeniz siyaseti adım adım gerçekleşmeye başlamıştır. Birinci Dünya Harbi başlamadan hemen önce Avrupa’da bloklaşmış devletlerin, “hasta adam” olarak gördükleri Osmanlı Devleti’nin özellikle Mezopotamya topraklarındaki yer altı kaynaklarına ulaşmak için iktisadi entrika çevirdiği görülmüştür. 1903’te imzalanan Bağdat Demiryolu imtiyaz anlaşmasıyla Almanlar, Mezopotamya’ya barışçıl yolla girmiştir. Ancak bu anlaşma İngiliz ve Fransız hâkimiyet alanlarını ele geçirmek demek olduğundan onları rahatsız etmiştir.

Bu çalışma Birinci Dünya Harbi’nin askeri, siyasi ve ekonomik sebeplerini, büyük devletlerin Akdeniz siyaseti çerçevesinde ele almayı amaçlamıştır. Bu minvalde konuyla ilgili temel ve ikinci el kaynaklara yer verilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Türkçesi basılı kaynaklardan, Charles Vellay’ın “Akdeniz Meselesi” adlı eserin de çalışmaya özgünlük kattığı düşünülmektedir.

1. BÜYÜK DEVLETLERİN AKDENİZ’DE HÂKİMİYET MÜCADELESİ

18. yüzyıldan itibaren Akdeniz’e yerleşen İngilizler Akdeniz yoluna, “ kanla çizilmiş yol (The way mainted by bloodshed)” tabirini atfetmişlerdi. Onu elde etmek için her türlü fedakârlığı yapmışlardı. (Bargut, 1946: 7).

19. yüzyılda İtalya (1870) ve Almanya’nın (1871) milli birliklerini kurması, Avrupa’nın haritasını değiştirecek bir gelişmeydi (Akşin, 2020a:14). İtalya, Avusturya ile ittifak yapıp sömürge ve deniz ticareti sahasına atılarak

¹ “Coğrafya ve jeopolitik arasında bariz bir fark olduğu bilinmektedir. Coğrafya sadece bir sahayı nazarı dikkate alır ve onun tabii teşekkülü ve politik icapları üzerinde fikir yürütmektedir. Ancak jeopolitik, coğrafyayı da içine alan bir devlet ilmidir. Bundan dolayı bir milleti incelerken coğrafyadan ziyade jeopolitik şartları göz önünde tutmak gerekmektedir. Zira coğrafya statik bir ilim, jeopolitik ise dinamik bir ilimdir.” Bkz. (Oral, 1945, s.135).

² Barış ve savaş dönemlerinde verilen mücadelelerde coğrafi unsurların etkilerini ve ilişkilerini inceleyerek stratejik güçleri belirten ve stratejik hedefleri araştıran bilim dalı olan Jeostrateji, jeopolitik çıkarların stratejik yönetimidir. Bkz. Mehmet Aygün (2004) *Yeni İpek Yolu (Traceca) ve Türkiye*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü; Jeostrateji kavramı ilk defa 1942 yılında Frederick L. Schuman tarafından yayınlanan “Let Us Learn Our Geopolitics” başlıklı makalede kullanılmıştır. Bkz. Frederick L. Schuman (1942) “Let Us Learn Our Geopolitics”, *Current History*, 2(9), 161-165.

yaptığı yeni donanmayla İngiltere'ye rakip olmuştu. Fransa'nın mağlubiyeti üzerine Rusya, Paris Antlaşması'nın bir maddesini fesh ederek Karadeniz'de donanma bulundurmaya başladı. Böylece Akdeniz-Karadeniz Boğazları meselesi ehemmiyet kazandı. Ruslar Karadeniz'de donanma bulundurmaya karar verdikleri için İstanbul ve boğazlara gözlerini dikmişlerdi (Kaymakam Ertuğrul, 1933: 112-113). Böylece 19. Yüzyıl sömürge siyasetindeki aktörlerin sayısı arttığı gibi ortaya çıkan meseleler de çoğalıyordu.

Emperyalizm 1876'dan itibaren korkunç bir şekilde başlamıştı (Akşin, 2020a: 18). 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi de Osmanlı Devleti'nin hızlı bir şekilde dağılmaya başladığı dönemin başlangıcı oldu. Bu harbi sonlandıran 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması, Avrupalı devletlerin çıkar mücadelesi sonunda imzalandı (Hayta ve Birbudak, 2016:2). Almanya dışında büyük devletler Osmanlı Devleti'nden birer ülke koparmış ve özellikle Afrika'da dünyanın parsellenmemiş yerlerini paylaşmışlardı (Akşin, 2020a: 18). 1878'de Kıbrıs'ı alarak Süveyş Kanalı'nı kontrol eden İngilizler, 1882'de de Mısır'ı işgal ederek Akdeniz'in her iki kapısına hâkim olmuşlardı (Bargut, 1946: 7). Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Hint yolu kısaldığından beri İngiltere zaten Mısır'ı almayı düşünüyordu. Muhtelif zamanlarda Rusya ve Fransa donanmalarına büyük kayıplar verdirerek Akdeniz'de kesin bir hâkimiyet tesis etmişlerdi. Fransızlar da 1881'de de Tunus'u aldı (Kaymakam Ertuğrul, 1933: 115, 117).

Avrupa'nın büyük devletleri arasına en son dâhil olan İtalya, İngiltere'yi Mısır'da, Fransa'yı da Tunus'ta yerleşmiş olarak görmüştü. Fas da rehin durumdaydı ve Batı Akdeniz'de ele geçirilecek sadece Bingazi ve Trablusgarp kıtaları bir deneme ve teşebbüs sahası olarak duruyordu (Revol,1940: 4-5). Fransızların Tunus'u işgali İtalya'yı Almanya'ya yaklaştırmıştır. Böylece Almanya-Avusturya-İtalya'dan oluşan üçlü İtilaf vücut buldu. Bunlara karşı Fransa ve Rusya ittifakı meydana geldi. İngiltere bir süre tarafsız kalarak bunlardan uzak kaldı. 1885'te Afrika'nın taksimene girildi. Fransızlar Madagaskar'ı, Almanlar ise doğu ve batısında birtakım sömürgeler elde etti. İngilizler Nijerya, Sudan ve Doğu Afrika'yı aldı. İtalya ise Somali ve Eritre'yi alarak Trablusgarp'a göz dikti (Kaymakam Ertuğrul, 1933: 115).

Öteden beri Libya'ya göz diken İtalya, Avusturya, Fransa, İngiltere ve Rusya ile anlaşmalar imzalayarak bu devletlerin Bosna, Fas, Mısır ve Boğazlar üzerindeki hareket serbestliklerine karşılık, kendisi de Libya üzerinde hareket serbestliği sağlamıştı (Erkal, 1978: 6). İtalyan Hükümeti, 1911 Eylül sonunda Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Ekim sonunda da İtalyan filoları 60.000 askerden oluşan bir işgal gücünü Trablusgarp, Bingazi ve diğer şehirlere doğru düzenli bir şekilde sevk etti. Bu işgaller üzerine başlayan yerli direnişin alevlenmesi İtalyan zayıflığını artırdığından İtalyan Hükümeti İstanbul ile barış şartlarını müzakereye razı oldu. Osmanlı Devleti, işgalden bir sene sonra Libya üzerinde İtalyan hâkimiyetini kavramsal olarak tanıdı. İç kesimleri denetimleri altına almayı başaramayan İtalyanlar, kontrol ettikleri kesimleri modern bir İtalyan kenti olarak inşa etmeye başladılar. On iki Adalar'ın stratejik değerinin farkında olan İtalyanlar, 1912'de adalara el koydu. Bu işgal, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ni dağıtmaya yönelik bir girişimin ilk aşamasını simgelemekteydi (Abulafia, 2012: 640-641).

İtalya, beklediği bir direnişle karşılaşmadığından Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak istiyordu. Bu yüzden savaşı Ege Denizi'ne taşıyarak donanmasını İstampulya Adası önünde topladı. Fakat İtalyan donanması, Çanakkale Boğazı önlerinden geri çekilmek zorunda kaldı (18 Nisan 1912). Daha sonra Sisam'a saldıran İtalyan donanması, bir Türk gambotunu batırdıktan sonra İstampulya Adası'nı 28 Nisan 1912'de işgal etti. Ardından Rodos'u 5 Mayıs 1912'de ve 9 Mayıs'ta Herke'yi işgal etti. 12 Mayıs'ta ise Kerpe, İleki, İlyeryoz, Kilimli ve Batnoz Adalarını, Mayıs'ın 16'sında Lipso, 19'unda Sömbeki ve 20 Mayıs'ta İstanköy işgal edildi. Netice olarak Menteşe Adaları bölgesinde 16 ada İtalya'nın eline geçti. Osmanlı Devleti ile İtalya arasında imzalanan Uşi Antlaşması (15-18 Ekim 1912) gereği Osmanlı Devleti Trablusgarp'tan askerini çekti. Bu anlaşma İtalya'nın da adalardan çekilmesini öngörüyordu. Ancak anlaşma uygulanmadan Balkan Harbi patlak (8 Ekim 1912) verdi (Küçük, 2001: 8-9). Yunan donanmasına karşı İtalyanlar, adaları emaneten muhafazaları altında bulundurmaya taahhüt ettiler (Kaymakam Ertuğrul, 1933: 124).

Aslında Ege Denizi, 1912 tarihine kadar Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasında az çok dengeli bir şekilde paylaştırılmıştı. Batı ve güneybatı Ege Adaları Yunanistan sınırları içindeydi. Doğu ve Kuzey Ege Adaları ile Girit Adası ise Osmanlı Devleti egemenliğindeydi. Fakat bu dengenin, 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Savaşında ve 1912-1913 Balkan Savaşlarında fiilen değiştiği görüldü. (Şimşir, 1989: VII).

Yunanistan, Balkan Harbi'ne 18 Ekim 1912'de katıldı. Osmanlı donanması bu esnada Doğu Trakya'daki kara harekâtını destekleme vazifesiyle meşguldü. Bundan faydalanarak Ege Adalarını ele geçirmeye başlayan Yunanistan (*Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea*, 1985. s.19), 21 Ekim'de Limni'yi işgal etti. 31 Ekim'de Taşoz, Gökçeada ve Bozbaba Adasını ele geçirdi. Semadirek Adası'nı 1 Kasım'da, Bozcaada'yı 3 Kasım'da, Nikarya Adası'nı 17 Kasım'da, Midilli'nin büyük kesimini 21 Kasım'da ve Sakız'ı 24 Kasım'da işgal etti (Hayta, 2015: 63-66). Böylece Osmanlı hâkimiyetindeki adalardan bir kısmı Yunanistan'ın bir kısmı da İtalya'nın işgaline maruz kalmış oldu (Küçük, 2001: 9). Balkanlar'da savaşan devletlerin temsilcilerinin katıldığı ve 16 Aralık 1912'de başlayan Londra Barış Konferansı'ndan bir gün sonra 17 Aralık'ta "Büyükelçiler Konferansı" toplandı (Hayta ve Birbudak, 2016: 107). Bu konferans büyük devletlerin Londra'daki büyükelçileri arasında icra edildiği için "Büyükelçiler Konferansı" olarak adlandırıldı (Hayta, 2008: 24; Hayta, 2015: 83).

Büyükelçiler Konferansı'nda karşılaşılan en zor konulardan biri Ege Adaları meselesiydi. Bu adaların hepsi Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmakla birlikte, Konferansın açıldığı 17 Aralık tarihinde İtalya, Trablusgarp Harbi'nde zapt ettiği Rodos ve 12 Adayı elinde tutmaya, Yunanistan ise Balkan Harbi boyunca işgal etmiş olduğu Ege Adaları'ndaki vaziyetini korumaya devam ediyordu. İtalya söz konusu adaların işgalini olabildiği kadar uzatarak onların stratejik konumundan daha çok faydalanmak istiyordu fakat İngilizler bu adaların büyük devletlerden birinin işgalinde kalmasından oldukça rahatsızdı. 29 Haziran'da İngiliz Amirallığı tarafından Dışişleri Bakanlığına sunulan rapor, bu rahatsızlığı açıkça ortaya koyuyordu. Raporda mevcut durumun İngiltere'nin Mısır'daki pozisyonunu tehlikeye sokacağı, Karadeniz ve Doğu Akdeniz ticaretinin kontrolünü kaybettireceği belirtiliyordu. Fransa da İtalya'nın bu işgalinden rahatsızdı ve İtalya'yı Ege'den çıkarmak için İtilaf Devletleri tarafından zorlamak gerektiğini düşünüyordu. Ancak büyük devletlerden hiçbiri diğer devletlerin birbirinden bağımsız olarak harekete geçmesini istemiyordu. Sadece İtalya ve Türkiye'yi değil aynı zamanda Yunanistan ve büyük devletleri de memnun edecek bir çözüm bulmak gerekiyordu (Hayta ve Birbudak, 2016: 108).

Londra Barış Konferansı'nda Balkan devletleri, Edirne ve İşkodra dâhil Rumeli ve Ege Adalarını istiyorlardı. Osmanlı delegeleri, Ege Adalarının kesinlikle verilmeyeceğini bildirdi. Ancak 1 Ocak 1913 tarihli oturumunda konferans, Osmanlı görüşünü "Adalarla ilgili meselelerin gerektiğinde büyük devletlerle birlikte incelenebileceği" şeklinde değiştirerek adalar sorununu "Büyükelçiler Konferansı"na havale etti. Mesele 2 Ocak 1913 tarihinden itibaren bu konferansta müzakere edilmeye başlandı. 30 Mayıs 1913'te Londra Antlaşması İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya ile Balkan Devletleri ve Osmanlı Devleti arasında imzalandı. Antlaşmanın 4'üncü maddesi ile Girit Adası üzerindeki Osmanlı egemenlik haklarına son verilerek ada Balkan devletlerine terk edildi. Antlaşmanın 5'inci maddesi ile İtalya ve Yunanistan'ın işgali altında bulunan adaların geleceğinin tayini "Büyükelçiler Konferansı"na havale edildi ve Birinci Dünya Harbi başlayana kadar çözüme kavuşmadı (Küçük, 2001:10).

Neticede Osmanlı-İtalyan ve Balkan Muharebeleri, Avrupalı büyük devletlerin gündemini meşgul eden Akdeniz sorununa konu olan adaların egemenlik hakkının muallak bir durumda bırakılmasına sebep olmuştu. Aslında bu sonuç, bu devletlerin yıllar öncesinden başlayarak takip ettikleri siyasetle Osmanlı Devleti'nin topraklarını konu edinen Akdeniz sorununun, kendi lehlerine neticelenmesinden başka bir şey değildi. Gerek imza edilen Londra Konferansı gerekse devam eden Büyükelçiler Konferansı, adalar sorununun aslında Büyük Devletler için bir Akdeniz sorununun bir parçası olduğunun kanıtıydı. Tam da bu konferansların hummalı bir şekilde görüşüldüğü 1913 yılında yayınlanmış olan ve aynı yıl Osmanlı Türkçesiyle tercüme edilen bir eser³ dikkati çekmektedir.

Yusuf Ziya, "*Hiss-i vatanla yürekleri sızlayan her Osmanlı'nın eseri kemal-i dikkatle mütalaa etmesini rica ederiz.*" diyerek "Akdeniz sorunuyla Anadolu'nun istikbalinin birbirine bağlı olduğunun altını çizmektedir (Vellay, 1329: 3). Bu satırlarda Balkan Muharebelerinin yaşandığı o dönemin ıstırabı hissedilmekle birlikte millet olarak uyanık olunmasına işaret edilmektedir.

Akdeniz meselesinde rol alan veya bu meseleden doğrudan etkilenen üç grup ülke bulunduğu Vellay tarafından şöyle dile getirildi:

³ Charles Vellay tarafından 1913 yılında yayınlan "Akdeniz Sorunu" adlı eser, Yusuf Ziya tarafından aynı yıl Osmanlı Türkçesiyle "Anadolu'nun İstikbali ve Akdeniz Meselesi" adıyla neşredilmiş olup bu sorunun kökeni ve önemi hakkında önemli ipuçları vermektedir.

“1- Akdeniz’e penceresi olan büyük devletlerdir ki bunlar, bu denizde işgal ettikleri yerlerini güçlendirmek veya genişletmek için her türlü çabayı harcamaktadırlar.

2- Doğrudan doğruya Akdeniz’le temasları olmayan fakat herhangi bir vasıta ile Akdeniz’de nüfuz tesis etmek için çalışan büyük devletler

3- Aşırı hırsların etkisi altında yok olmaya veya esaslı bir değişim geçirmeye mahkûm zayıf devletlerdir.” (Vellay, 1329: 5-6)

20. Yüzyılın başlarında, Avrupa’nın Akdeniz siyasetine bu üç bakış açısının hâkim olduğunu belirten Vellay, Fransa’yı Marekeş’e sevk eden ve İngiltere’nin muhalefetine uğratanın bu yaklaşım olduğunu ifade etmektedir. İngiltere’nin Mısır siyasetini sağlamlaştıran ve genişleten, Almanya ve Rusya’yı Akdeniz’de harp ve ticaret gemilerine yol açmak için uğraştıran, İspanya’yı hem siyasetini ve hem de donanmasını yeniden tesis etmek suretiyle Avrupa âleminde bir mevki kazanmaya mecbur eden de bu yaklaşımdı. İngiltere, Avusturya ve İtalya’nın hırs ve açgözlülüğü ile yutulmamak için Balkan Devletlerini birleşmeye mecbur kılan ve istilaya mukavemet edecek siyasi ve askeri kudreti olmadığından dolayı Türkiye’nin Avrupa’dan silinmesine sebep olan şeyin de yine bu yaklaşım olduğunu (Vellay, 1329: 6) dile getiren Vellay’ın Balkan Harbi sonrasında kaybedilen toprakları kastettiği düşünülmektedir.

Avrupa’nın Akdeniz siyasetine hâkim olan bu üç bakış açısının devam etmesi halinde neler olabileceği Vellay tarafından şöyle açıklanmıştır:

“Eğer aynı kanun Akdeniz’in mukadderatı üzerinde tesir etmeye devam ederse devletlerin burada askeri kuvvetleri ve manevi nüfuzları taarruzdan korunduğu müddetçe sebat olabileceklerini ve kendisine bir müddet teneffüs bırakılacak olan Türkiye Asyası gibi zayıf devletler elinde bulunan memleketlerin en cüretkâr ve en iktidar sahibi olanlara takdim edilmiş bir av halinde kalacaklarını tahmin etmek güç bir şey değildir...”

Bu meseleyi tam anlamıyla kavramak ve tüm teferruatıyla onun esaslarını tayin etmekle alakadâr olan devletlerden her birinin nokta-i nazarını takip etmekle mümkündür. Şahsi ve müstakil olarak bir Akdeniz meselesi yoktur. Avrupa’nın her milleti için bir Akdeniz meselesi vardır...”

İttifak ve İtilaf Devletleri adı altında iki devletler grubu bir diğerine karşı koymaktan asla vazgeçmedi. Gerçekte bütün Akdeniz meselesinde devletler zamanın ihtiyacına göre aynı düşüncede olurlar. Bugün tamamıyla birbiriyle birleşmiş ve hem fikir olan devletler yarın bir diğerine karşı tamamen büyük hasım olurlar. Bu yüzdendir ki İngiltere, Fransa, İtalya bazı noktalar üzerinde ittifak ve itilaf edebilirler ve biraz sonra İtalya’nın Rusya’ya yaklaştığı, çeşitli noktalar üzerinde itilaf ettiği ve daha sonra Rusya siyasetine set çekmek için İngiltere’nin Almanya ve Avusturya’ya yaklaştığı görüldü. Bu çalkantılı siyaset gereklidir ve mantıktır...” (Vellay, 1329: 6-9)

Vellay’ın bu satırları, kendi döneminden adeta yakın ve uzak geleceğe ilişkin projeksiyonları ortaya koyarak tarihsel öngöründe bulunan bir bilim insanının sorumluluğunu taşımaktadır (Tosh, 2013: 18).

Gerçekten de büyük devletlerin her birinin ayrı bir Akdeniz siyaseti bulunmaktaydı. Birinci Dünya Harbi arifesinde başlayan hareketlilik, Akdeniz sularındaki ve kıyılarındaki stratejik şehir ve adalara hâkimiyet noktasında, büyük devletlerin kapışmalarına sahne oluyordu. Zira sömürge edinme, görünürde bir toprak parçasının elde edilmesi olsa da gerçek anlamda bölge kaynaklarına sahip olmaktan geçiyordu. Bunun bir yolu ticari ve iktisadi imtiyazlarla zengin kaynaklara sahip olan stratejik noktaları elde etmektir. Diğer bir yol da demiryolu yatırımlarıyla bu kaynaklara ulaşım sağlamaktır. Birinci Dünya Harbi öncesinde Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu şartlardan istifade eden büyük devletler zaten bu yolları denemişler ve önemli kazanımlar elde etmek için Doğu Akdeniz’in hinterlandı durumunda olan Mezopotamya’daki kaynaklara da gözlerini dikmişlerdi.

2. EMPERYALİSTLERİN GÖZÜ MEZOPOTAMYA'DA

Sanayi devriminin insanlığa önemli katkıları olmuş ve ışıkla aydınlanma konusunda, kömürden havagazı ve kömürün rafine edilmesiyle elde edilen kömür yağı şehirlerde aydınlanma için kullanılmıştı. 1850'li yıllarda ABD, İngiltere ve Fransa'da rafineri yöntemi ile elde edilen aydınlatma yağı ticaretinde büyük gelişmeler yaşanmıştı. Bu durum petrol için teknolojik bir hazırlık anlamına geliyordu. Nitekim ABD'nin Pensilvanya eyaletinde petrol deresi mevkiinde, petrol arama çalışmalarından bir yıl sonra 27 Ağustos 1859 tarihinde 21 metre derinlikten petrol çıkarılmaya başlandı.(Karataşer, 2018: 344).

Rafineri teknolojisinin gelişmesi ve içten yanmalı motorların keşfi, petrolün sanayiden ulaşımına her alanda kullanılmaya başlanmasına sebep oldu. Böylece endüstrileşmiş ülkeler arasında petrol kaynakları üzerinde yoğun bir rekabet başlamış oldu. Petrolün öneminin yeni fark edildiği 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında, bilinen en mühim petrol yataklarının Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunması, endüstrileşmiş ülkeler arasındaki enerji rekabetinde Osmanlı topraklarına merkezi bir konum kazandırdı. Bu ülkelerin dikkatleri Ortadoğu bölgesine yoğunlaşmıştı. Gerek bölgeyi karış karış dolaşan gezginler, gerekse de Avrupalı bilim adamlarının çalışmaları vasıtasıyla Avrupa kamuoyu bölgenin zengin petrol kaynaklarından zaten haberdardı. Her ne kadar Mezopotamya, Avrupalı güçlerin çok boyutlu çekişmesine sahne olsa da bu dönemde hala Osmanlı toprağıydı ve hiçbir devletin bölgeyi işgal etmeyi göze alamaması bölge kaynakları üzerindeki denetimin barışçıl yollardan (imtiyaz anlaşmaları) olmasını zorunlu kılıyordu (Acar, 2013: 2-3). Emperyalistler arasındaki yarış, zengin hammadde kaynağı, stratejik nokta ve ulaşım yollarına sahip toprakların ele geçirilmesiyle kendini gösteriyordu.

19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl başında, sömürgeciliğin en etkili vasıtalarından biri olarak demiryolu görülüyordu. Çünkü demiryolu şirketleri yaptıkları demiryolunun her iki tarafındaki toprakların yeraltı ve yerüstü doğal kaynaklarını da işletme hakkını elde ettikleri gibi o ülkenin içlerine kadar nüfuz etme imkânını da elde etmekteydiler (Armaoğlu, 1997: 417).

19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başında Osmanlı ülkesinde demiryolu döşeme işi uluslararası bir rekabete dönüşmüştü. Nitekim İngiliz sermayedarlara 1856 yılında İzmir-Aydın ve Köstence-Çernovada, 1861'de Rusçuk-Varna, 1863'te İzmir-Kasaba (Turgutlu) hatlarını inşa imtiyazları verilmişti. Bu hatlardan Köstence-Çernovada 4 Ekim 1860, İzmir-Kasaba 10 Ocak ve İzmir-Aydın demiryolu ise, 1 Temmuz 1866 tarihlerinde işletmeye açılmıştı. Suriye civarında ise, genellikle Fransız sermayesiyle yapılan Yafa-Kudüs, Beyrut-Şam, Şam-Müzeyreb ve Şam-Birecik hatları bulunuyordu (Esirgen, 2010: 54-56). Görüldüğü gibi demiryolu imtiyazlarında İngiliz ve Fransız rekabeti söz konusuydu.

Bu bağlamda 19. yüzyılın ikinci yarısında maden mevzuatında yapılan önemli değişikliklere bakıldığında, Osmanlı Devletinin Avrupa'nın açık bir pazarı haline geliş süreci ile doğrudan ilişkisi olduğu görülüyordu (Tamzok, 2008: 181). 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nde maden üretimini tertip eden bir nizamname bulunmamaktaydı. 1858 Arazi Kanunnamesi'nin 107'nci maddesi, madenlerin mülkiyeti ve vergi hakkında bir takım hükümler içeriyordu fakat madenlerin işletme yöntemleri, mültezim ve maden emininin görev ve sorumlulukları, yakacak temini, işçilerin durumu gibi birçok konu açık değildi. Bu yüzden müstakil bir maden nizamnamesinin lüzumu ortaya çıkmıştı. Bu gereklilik doğrultusunda 1861 tarihinde ilk maden nizamnamesi⁴ hazırlanarak yürürlüğe girdi. (Bayartan, 2008: 137-138; Keskin, 2005: 154-156). 1861 nizamnamesinin en belirgin özelliği, yabancılara ilk defa maden ihalelerine "hissedar" olarak katılabilme imkânı tanımasıydı (Keskin, 2011: 129). Avrupalılar için Osmanlı topraklarından demiryolu ve maden imtiyazı almak ne kadar önemliyse, Osmanlı Devleti için de maden imtiyazı vermenin bir takım sebepleri vardı.

Osmanlı Devleti mevcut kaynaklarını değerlendirmek, atıl kalmalarını önlemek ve ülkenin zenginleşmesini sağlamak amacıyla madenleri imtiyaza veriyordu. Zira devletin kendi olanaklarıyla mevcut kaynakları değerlendirmesi güçtü. Bu yüzden bu işi sermaye sahibi kişi ve şirketlere yaptırarak elde edilen gelirden pay

4 1861 nizamnamesi: 5 bölüm ve 54 maddeden oluşmaktadır. Madenler iki kısma ayrılmış olup mevadd-ı madeniye ve mevadd-ı gayr-ı madeniye olarak adlandırılmıştır. Yer üstü ve yer altında çıkan madenler ilk gruba, bina ve diğer inşaatlarda kullanılan toprak ve taş çeşitleri de ikinci gruba girmektedir. Genel olarak maden arama, keşif, ruhsat alımı, maden imali, madenlerden alınacak vergiler, madenlerin eritildiği fabrikalarla ilgili hükümler, Anadolu ve Rumeli bölgelerindeki vilayetlerde vazife alacak vilayet maden mühendislerinin görevleri konularına değinmektedir. En önemli kısmı 13'üncü maddesi olan 1861 nizamnamesi, Osmanlı tebasından bizzat ve ya şirket suretiyle birleşerek maden işletmesine talip olanlara münasip müddette "imtiyaz" ile "ruhsat" verileceği, bu şirketlere yabancı tebedan olanların dahi "hissedar" olmasının uygun olacağı belirtilmektedir. Bkz. BOA.,C.DRB. Nr: 28-1360-001-001(002-008)

almak istiyordu. İmtiyaz vermek suretiyle ülkeye yabancı sermaye akışı olacağından, Avrupa devletleri kendi çıkarları için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasını uygun görecektlerdi (Balci, 1994: 64). Ancak bu imtiyazlar Osmanlı Devleti'nin madenlerden istifadesini büyük oranda azaltmıştı. Teknoloji, bilgi ve altyapı yetersizliğiyle birlikte ekonomik açıdan büyük bir buhran yaşanması gibi nedenlerle hem var olan madenlerden hem de elde edilmesi düşünülen gelirden yeteri kadar istifade edilememişti (Bayartan, 2008: 139). Ne var ki yabancı sermaye akışını sağlamak adına verilen bu imtiyazlar, ilerleyen zamanlarda büyük devletlerin stratejik bölgelere nüfuz etmelerine olanak sağlayacaktı.

Nitekim İngilizler imparatorluklarını genişletmek amacıyla Akdeniz'e hâkim olmak istiyorlardı. Bu amaçla 19. Yüzyıldan itibaren her türlü girişimde bulunarak Osmanlı toprakları dâhilindeki yer altı ve yerüstü kaynaklarından faydalanmak için her türlü yolu denemişlerdi. II. Abdülhamid'in tahta geçtiği sırada Osmanlı sınırları dâhilindeki Avrupalı devletler önemli mücadeleler veriyorlardı. Devletin toprakları İngiliz, Alman, Rus ve Fransızların iktisadi olarak mücadele alanı olmuştu. Aynı zamanda ülke, iç karışıklık ve dış müdahalelerin bulunduğu bir dönem yaşıyordu (Karataşer, 2018: 346).

Zaten 1861 nizamnamesinin yetersizliği anlaşılmış ve 1810 tarihli Fransız Maden Kanunundan ilham alınarak 1869, 1887 ve 1906 Maadin Nizamnameleri uygulamaya konulmuştu (Eldem, 1994: 41). 1870-1898 yılları arasında hükümete on adet petrol arama izni talebi gelirken bu dönemde ilgi artmış izin talebi ortalama 139'a yükselmişti. Osmanlı Devleti sınırları dâhilindeki Bağdat, Musul⁵ vilayetlerinde oldukça fazla petrol bulunuyordu. Fransız ve Almanlar bu kaynakları araştırmak için büyük ilgi duyuyorlardı (Karataşer, 2018: 346-347). Birliğini yeni tamamlayan Almanya, Musul ve Kerkük topraklarında petrol bulmak ve işletmek istediklerinden 1871 yılında Alman uzmanlar tarafından araştırmalar yapılmış ve bol miktarda petrol bulunmuştu (Acar, 2013: 8).

Aslında Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde ilk petrol aramaları İskenderun bölgesinde yapılmıştı. Halep vilayetine bağlı İskenderun-Çengen⁶ köyünde yapılan aramalarda petrole rastlanmış ve 17 Temmuz 1887 yılında yapılan tahlillerde kesin netice alınmıştı. Ahmed Necati Efendi, bu petrolün tasfiyesi için gerekli fabrikaları kurmak, iskeleye taşınmak için borular döşemek amacıyla izin istenmişti. Şura-yı Devlet, Petrol madeni konusuna önem vermiş ve yapılan görüşmeler sonunda petrol işletme hususlarının belirlendiği 17 maddelik bir şartname hazırlanmıştı. Şartnameye göre, petrol gazının çıkarılacağı bölgenin sınırları belirlenecekti. Ayrıca bölgede güvenliği sağlanması amacıyla çeşme, bent, demiryolu gibi mahallere uzaklığının 150 metre olacak ve ödenecek vergilerin miktarı belirlenecekti (Bostan, 1990: 129-130).

Osmanlı topraklarının tabii kaynaklar bakımından zengin olduğu ve petrolün Mezopotamya'da bol miktarda bulunduğu bilgisi, Earle tarafından şu satırlarla ifade edilmiştir:

"Türkiye'nin geri kalmış bir ülke olması tabii kaynaklardan yoksun olmasından değildir. Sultan'ın Asya toprakları zengin hammadde yakıt ve tarım imkânları ile doludur. Mesela yalnız Anadolu önemli madenler deposudur...Petrol bol miktarda Mezopotamya'da ve bir miktar da Suriye'de vardır. Bu petrol yataklarının Hazar Denizi'nden Birmanya'ya kadar uzanan bir petrol bölgesinin bir kısmı olduğu söylenmektedir. Bir uzmanlar kurulu 1871 yılında Fırat ve Dicle vadilerinde hemen kuyular açmak amacıyla bir araştırma yapmıştır. Kurul, bölgede zengin yataklar bulunduğunu bildirmekle birlikte taşıma güçlükleri dolayısıyla çıkarılacak petrolün Rus ve Amerikan petrolü ile yarışabileceği konusunda emin olamayacağını da belirtmişti. Bundan sonra Mezopotamya petrolü Araplar tarafından bir miktar çıkarılmıştı. Bu kuyuların kâr getirdiğini gören Osmanlı Hükümeti, 1888 yılında bunlara el koymuş ve tekeline almıştı (Earle, 1972: 25-26).

Alman, İngiliz, Fransız ve Ruslar petrol rezervlerinin büyük bir bölümünü sınırlarında bulduran Osmanlı topraklarında söz sahibi olabilmek için iktisadi alanda birbirleriyle mücadeleye girişmişlerdi. Petrol kaynaklarına hâkimiyet noktasında Adana-Mersin ve Bağdat demiryolunun yapımında etkin olmak için Suriye ve Irak bölgesinde bir takım imtiyazlar almak istiyorlardı. Bu bölgeler konum açısından büyük petrol rezervlerini barındırdığı gibi önemli geçiş güzergâhlarına sahipti (Akkaya, 2016: 30-31).

⁵ "19. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı" nı veren Tabloda; Musul'un Tuzhurmato, Eski Kale, Kil, Babagurgur, Karabağ, Gur, Telkay-yare, Tavuk, Nemrut bölgelerinde Petrol bulunduğu bilgisi verilmiştir. Bkz. (Bayartan, 2008: 147-148).

⁶ "19. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı" nı veren Tabloda; Halep, İskenderun Çengan Köyü'nde Petrol Gazı bulunduğu dair malumat bulunmaktadır. Bkz. (Bayartan, 2008: 142).

1888'den sonra Osmanlı demiryolu serüveninde, Almanlar görülmekteydi. (Esirgen, 2010: 56). Alman endüstri ve ekonomisinin gelişmesi, yeni pazarlar ve kaynaklar arama gereğini ortaya çıkarmıştı. Deutsche Bank Osmanlı Devleti'nden 1888'de İzmit-Haydarpaşa demiryolu imtiyazını aldı. Bu proje Berlin-Bağdat Demiryolu Projesinin⁷ başlangıcı idi (Armaoğlu, 1997: 384-385).

Nitekim Berlin'den İstanbul'a zaten demiryolu vardı. İstanbul'dan Bağdat'a bir demiryolu yapacaklardı. Osmanlı Asya'sında Avrupalı şirketlerin daha önce yaptıkları yerel demiryolları vardı. Örneğin, Mudanya- Bursa- İzmit- Kasaba, Beyrut- Şam demiryollarıydı. Almanya Osmanlı Asya'sını baştan aşağıya kat edecek bir demiryolu ile Osmanlı Devleti'nin tümünde hak iddia etmiş gibi oluyordu. Üstelik demiryolunun Bağdat'ta kalmayıp Basra'ya kadar uzanması da söz konusuydu. Fakat Basra Körfezi Hindistan'ın kapısı demek olduğundan İngilizler, bu gelişmelerden rahatsızlık duymuştu. Deutsche Bank önderliğinde bir sermaye grubu 1888'de Anadolu Demiryolu Şirketi'ni kurdu ve 1898'de bu şirket, Konya-Bağdat hattının ön imtiyazını aldı (Akşin, 2020a: 30-31).

II. Abdülhamit, Osmanlı topraklarında imtiyaz usulüyle gerçekleştirilebilecek yatırımların gerek Avrupa, gerek Osmanlı Devleti için öneminin bilincindeydi. Demiryolu imtiyazları ile ilişkili olarak petrol ve maden yataklarının öneminin de farkına varılmıştı (Esirgen, 2010: 62-63). II. Abdülhamit, petrol yataklarını özel mülk haline getirmişti. Özellikle Filistin, Kerkük ve Musul'da verimli toprakları ve petrol yataklarını tamamıyla özel mülk, yani Hazine-i Hassa'ya kaydetti. Çünkü bir yer işgal edildiği zaman, devlet malı işgalci devletler tarafından alınabildiği halde, özel mülkler işgal edilse bile sahiplerine ait sayılıyordu. Sultan bunu öngörmüş ve önemli toprakları kendisine mülk olarak kaydettirmişti (Bicik, 2008: 150-151). Fakat Abdülhamit, bu çabalarıyla devlet topraklarını korumaya çalışsa da bu kaynakları çıkarmada teknik imkânlarla sahip yabancılara imtiyaz verilmeye mecbur kalınıyordu. Üstelik bu durum Avrupalı şirketlerin demiryolu projeleriyle ülke topraklarına nüfuz etmesine de engel olamamıştı.

II. Abdülhamit devrinde 1903'te imzalanan ve büyük bir gizlilik içinde yapılmış olan Bağdat Demiryolu imtiyaz anlaşmasının şartları Osmanlı kamuoyuna açıklanmamıştı (Earle, 1972: 237). Bu imtiyaz verilirken İngiliz ve Fransızlar, Osmanlı Devleti'nin muhtelif bölgelerinde demiryolu imtiyazlarına haizdiler. Fransız sermayesi 1902'de toplamda neredeyse 200 milyon frank bedelinde beş mühim demiryolu imtiyazına (Mersin-Adana, Mudanya-Bursa, Yafa-Kudüs, İzmir-Kasaba ve Beyrut-Şam-Müzeyreb hatları) sahipti. Fakat bu hatların herhangi birisi ya da hepsi Bağdat Demiryolu imtiyazının elde ettiği siyasal etki potansiyeline sahip değildi (Esirgen, 2010: 59).

Almanya'nın Bağdat Demiryolu projesinin bir Akdeniz siyaseti olduğunu Vellay şöyle dile getiriyordu:

“Almanya için bir Osmanlı siyaseti yani Akdeniz siyaseti ortaya çıkmış oluyordu. Almanya Balkan sorununa müdahaleyi başkalarına bırakarak Türkiye Asya'sında nüfuz elde etmeye çalışmıştı. 1888'den 1912'ye kadar Bağdat Şimendiferi tarihi Rusya, İngiltere ve Fransa'nın rekabet ve emniyetsizliğini ortadan kaldırmak için Alman diplomasisi tarafından yapılan kavganın tarihinden başka bir şey değildi. Bağdat hattının Konya'dan Halep'e kadar olan kısmı özellikle bir Akdeniz teşebbüsü olup bu hat Adana'dan geçerek İskenderun Körfezi'ni sahilin birkaç km ötesinden devredecekti. Bu büyük demiryolu ile bu kıtanın limanlarından birini diğerine bağlamak arzu ediliyordu. Daha önce İskenderun Körfezi'nde Adana'nın 50 km kadar uzağında olan Yumurtalık Limanı düşünülürdü. Lakin orada her şeyi yeniden yapmak hem limanı hem de şimendiferi birden vücuda getirmek gerekiyordu. O yüzden Bağdat hattıyla Akdeniz arasında temas noktası teşkil eden Mersin'de yerleşmek daha faydalı göründü. Mersin Yumurtalık kadar gemiler için emin bir korunak yeri olmak meziyetini arz etmiyordu. Ancak ne kadar ibtidai olursa olsun bir liman mevcuttu ve bir şimendifer hattı da bu limanı Adana'ya bağlıyordu. Mersin-Tarsus-Adana şimendiferi bir Fransız kumpanyası tarafından işletiliyordu. 1906 Temmuz'unda Anadolu Şimendifer Kumpanyası, Mersin-Adana Şimendifer Kumpanyasının büyük hissesini satın alarak Mersin hattına hâkim oluyordu. Bundan böyle Fransız hatasıyla Almanya Akdeniz'de bir mahrece sahip olmuş ve Mersin, Alman limanı haline gelmişti.” (Vellay, 1329: 33-35)

⁷ “Aslında Mezopotamya'da bir demiryolu projesiyle ilgili ilk fikir İngiltere'de belirmişti. 1831'de İngiliz ordusunda genç bir subay olan Francis R. Chesney'in, Akdeniz'le Basra Körfezi arasında bir demiryolu yapımı fikri olmuştu. 1856'da William Andrew isimli bir İngiliz Fırat Vadisi Demiryolu kumpanyasını kurmuş ve Canning ve Parmerston tarafından desteklenmişti. İnşaat için 1857'de imtiyaz bile verilmişti. Ancak gerekli sermaye olmadığından neticesiz kalmıştı. Bu proje 1870'de tekrar gündeme gelmişti. Avam Kamarası'nın hazırladığı raporda, bu hattın İngiliz çıkarları için hayati olduğu belirtilmişti. İnşaat için 10 milyon sterlin hesaplanmıştı. Ancak 1875'te Disraeli'nin bu paranın yarısını vererek Süveyş Kanalı'ndan hisse satın alarak kontrolü ele geçirmesi üzerine Hindistan'a ikinci bir yol fikri unutuldu.” Bkz. (Earle, 1972, s. 189-192)

İngiltere'nin bu projeye yaptığı siyasi itirazın başlıca sebebi, Basra Körfezi bölgesine yabancıların ayak basacağı korkusuydu. Aynı zamanda Hindistan'ın savunması ile ilgili doğrudan ve dolaylı sebepler de vardı. Bağdat Demiryolu imtiyazı anlaşmasına göre, Bağdat'tan bugünkü Irak-İran sınırındaki Hanikin'e bir demiryolu hattı uzatılacaktı. Bu hattın uzatılması ile birlikte, yıllık çeyrek milyon sterlin hacmindeki İngiliz kervan ticaretine yeni rakipler gelecekti. Bu durum Hindistan yolu üzerindeki İran'a başka bir emperyalist devletin nüfuz etmesi anlamına gelmekteydi. Nitekim Osmanlı topraklarında kurulacak demiryolu şebekesinin Abdülhamit'in gücünü ve nüfuzunu arttıracığı muhakkaktı. Ulaşım yollarıyla Müslümanlar uyanacak Hıristiyanlara kafa tutacaklardı. Böyle bir durum eğer 1914 harbinden önce gerçekleştirilebilmiş olsaydı İngiltere'nin Yakındoğu'da tutunması güçleşirdi (Earle, 1972: 221-222).

Bağdat Demiryolu imtiyaz anlaşmasından sonra 1904 yılında Anadolu Demiryolu Kumpanyası, Hazine-i Hassaya ait olan Musul ve Bağdat petrol madenlerinin işletilmesi imtiyazını aldı. (BOA., Y-MTV – 00260-00015-001-001; BOA., Y-MTV – 00260 00015-002-001; BOA.,Y-MTV – 00260-00015-003-001; BOA., Y-MTV – 00296-00069-001-001)

Almanlar sömürge yarışında Mezopotamya'ya ılımlı bir yöntemle, iktisadî girişimle sızmaya çalışıyordu. Şüphesiz Almanlar için bu sızma girişimiyle Akdeniz siyasetine de kapı aralıyordu. Ancak diğer büyük devletlerin bu bölgeye ilgisinin azımsanamayacak kadar büyük olduğu Earle tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“1901 yılında bir Alman teknik komisyonu Mezopotamya petrol kaynakları üzerinde yaptığı bir araştırma için hazırladığı raporda, bölge için “gerçek bir petrol gölü” demişti. Raporda ayrıca Ruslarla anlaşip dünya tekeline ele geçirme yolunda olan Amerikan Standart Kumpanyasının belini kırmak için işletilmeye değer olduğu da belirtilmişti. Ünlü bir Alman gazetecisi olan Dr. Paul Rohrbach da Musul bölgesini gezmiş ve Mezopotamya bölgesinin her karış toprağının petrole ve doğal gazlara bulanmış olduğunu yazmıştı. Rohrbach'a göre Musul petrolerinin işletmesi Rusların Kafkasya'daki petrol kuyularının işletilmesinden çok daha kârlı olacaktı. 1904 yılında Bağdat Demiryolunun planlayıcısı olan Deutsche Bank, bir yıl içinde işletmeye başlama şartı ile Osmanlı Hükümetinden Fırat ve Dicle Vadilerinde esaslı bir petrol araması imtiyazı koparmıştı. Çok geçmeden Amerikan Deniz Kuvvetleri'nden Amiral Colby M. Chester de Asya Türkiyesi'ndeki petrol kaynaklarının geliştirilmesine ilgi duymaya başlamıştı. Yakındoğu sadece madenler bakımından değil tarım imkânları bakımından da çok zengin bir bölgeydi.” (Earle, 1972: 26-27).

Osmanlı Devleti'nin demiryolu hattında yer alan bölgeler, Alman, Fransız, İngiliz nüfuz alanları olarak ayrılmıştı. Düyun-u Umumiye'nin kuruluşundan sonra hızlanan demiryolu yapımı, Tanzimat döneminde başlamış, verilen imtiyazlarla 1888, 1892, 1894, 1897 ve 1903'de birçok demiryolu hattı tamamlandı. Paris-Viyana-İstanbul Semplon Ekspresi 12 Ağustos 1888 tarihinde Sirkeci istasyonuna törenle girdi. Diğer demiryolu hatları Selanik, İzmir, İstanbul, Mersin, Şam gibi merkezlerin hinterlandına kadar girmektedir. Berlin-Bağdat hattı, demiryolu yapımı projelerinde en çetin ve en ünlü olanı idi. Çünkü iç ve dış etkiler açısından en önemli yabancı sermaye girişimi buydu. Ayrıca bu hat diğerleri gibi eteklerdeki hinterlandlara uzanmak yerine, Anadolu'nun ortasından geçecek bir hat idi. Üstelik dış sermaye rekabetlerinin en şiddetlisine yol açtı.

Berkes'e göre, bu proje Sultan Abdülhamit yönetiminin gittikçe güçlenen Alman siyasal etkisi altına girişine buna bağlı olarak İngiltere'nin, Almanya'ya karşı kuşkulanasına sebep olmuş nihayetinde bu gelişmeler Birinci Dünya Harbi'nin patlak verişinde etkin rol oynayacaktı (Berkes, 1978: 358). Neticede Büyük Devletler bu yarışta birbirlerinin nüfuz alanlarını belirliyorlardı.

1906 senesinde bu derece üstün olan Almanya'nın nüfuzu onu takip eden senelerde daha da arttı. Bu durum bütün yabancı rekabetini ortadan kaldırarak Osmanlı Devleti'nin bu kısmında bir çeşit Alman mıntıkası vücuda getirilmişti. Almanlar yavaş yavaş Bağdat demiryolu hattıyla doğuya ve Şam-Kudüs istikametiyle güneye doğru yöneldi (Vellay, 1329: 36). İngiltere bu durumda fazla gecikmeden Fransa ile anlaşma yaptı. Ardından üç yıl sonra 1907'de Doğu'daki diğer rakibi olan Rusya ile anlaştı (Earle, 1972: 227).

31 Ağustos 1907’de Rusya ve İngiltere arasında yapılan sömürge antlaşması neticesinde İran’ın kuzeyi Rusya’nın nüfuz alanı oluyordu. İran’ın güneyi ise İngiltere’nin nüfuz alanı olup arada tarafsız bölge kabul edilmişti. 1901’de William d’Arcy adlı bir İngiliz petrol arama ve işletme için 60 yıllık bir imtiyaz almıştı. İran’da 1908’de petrol bulunmuş ve aynı yıl darbe olmuştu. 1909’da Anglo-Persian (İngiliz-İran) Petrol Şirketi kuruldu. Ham petrol boru hattıyla Abadan Limanı’na getirilerek dışarıya başlanmıştır. (Akşin, 2020a: 42).

İngiltere ayrıca Afganistan’daki bütün iddialarından vazgeçmiş ve Çin’in Tibet üzerindeki egemenliğini kabul etmişti. Fransa ile yaptığı anlaşmayla Süveyş’i Sudan istikametinden gelecek bir saldırıya karşı güven altına almıştı. Rusya ise kuzey ve kuzeybatıdan Hindistan’a doğru bir saldırı tehlikesini ortadan kaldırıyor. Böylece İngiltere Yakındoğu’daki en büyük düşmanı Almanya ile baş başa kalmıştı (Earle, 1972: 227).

Bağdat demiryolu inşaatının ilerleyişi, siyasi, teknik sorunlar ve özellikle Toros ve Amanos dağlarındaki tünel ve viyadük çalışmalarından dolayı gecikti. Demiryolundaki inşaat çalışmaları, 1910’a kadar 6 yıl boyunca durdu. Proje başlangıcından beri Osmanlı Devleti’ndeki sosyopolitik çalkantılar, demiryolunun yapımını sabote eden iç ve dış odaklar, İngiliz ve Fransız müdahaleleri ve 1908’de meydana gelen askeri darbe, İttihat ve Terakki’nin iktidara gelmesi projenin gelişimini etkileyen önemli unsurlardı (Alperen, 2018: 11).

Bu gelişmeler neticesinde Almanya’ya karşı mesafeli duruş başladı. Bu durum 1876-1908 dönemine tepki sayılabilecek şekilde olduğundan, Almanlara verilen imtiyazlara, gerçekleştirilen ve planlanan projelere de şüpheyle yaklaşılması sonucunu doğurmuştu. II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi, Osmanlı Devleti’nde Deutsche Bank’ın yatırımları için koşulları değiştirmişti. Yeni dönem başlarken Alman yatırımcılar, sözleşmelerin korunması için çok gayret göstermişlerdi (Esirgen, 2010: 194).

II. Meşrutiyet sonrası İttihatçıların hâkim olmaya başladığı dönemde iktisadi fikir alanında da dönüşümler olmuştu. Başlarda Meşrutiyet liberalizmi etkili olmaya başlamış fakat Alman etkisiyle “milli iktisat” İttihat ve Terakki kesiminde taraftar bulmuştu (Toprak, 1982: 23-25). İttihat Terakki, Bağdat Demiryolu sözleşmesi ile ilgili Avrupa basınında yayınlananların, II. Abdülhamit’in açığa vurulmasına izin verdiği kısımlar olduğu fikrindeydi. Milli Mücadele Döneminde Cavid Bey tarafından kaleme alınan ve Edward M. Earle’e gönderilen şu sözler dikkat çekicidir: *“Bağdat Demiryolu imtiyaz sözleşmesini kaplayan gizlilik, sözleşmenin yalnız ağır malî ve iktisadî değil; Devletin siyasî bağımsızlığını da tehlikeye düşüren hükümler içerdiği kanısını uyandırıyor.”* Bu satırlar, İttihat Terakki’nin ülkenin bağımsızlığını sınırlayacak hiçbir konuya hoşgörüyü yaklaşmayacağını ifade etmekteydi (Earle, 1972: 237).

Bu dönemde gerçekleşen “31 Mart Olayı” sonrasında İttihat Terakki’nin II. Abdülhamit’e karşı şüphesi artmış ve Sultan 27 Nisan 1909’da tahttan indirilmişti (Armaoğlu, 1997: 611). II. Abdülhamit’in devrilmesi, İngilizlerin işine geldi. Zira bu sayede zaman kazanarak Bağdat demiryolunun inşaatını önlemiş oldular. Aslında Avrupalı güçler tarafından Bağdat demiryolunun engellenmesi, Ortadoğu’da hâkimiyet kurma mücadelesinin bir sonucuydu. Osmanlı devletinin iç siyaseti üzerinde, onların çıkar mücadelesinin büyük etkisi oldu (Alperen, 2018: 11). İngiltere’nin Bağdat demiryolu projesine karşı duyduğu rahatsızlık ve bunu engelleme çabaları, demiryolu inşası esnasında da devam etmişti.

Bağdat’tan Basra Körfezi’ne kadar yapılacak olan demiryolu ile ilgili Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında çıkan sorunların halledilmesi için Maliye Nazırı Cavid Bey Londra’da bulunduğu sırada Sir Edward Grey ve Sir Charles Hardinge ile görüşüldüğü 28 Temmuz 1910 tarihli raporla bildirilmişti. Londra sefirinin de bulunduğu bu görüşmelerde, İngiltere’nin Bağdat Demiryolu’nun Basra’ya uzatılmasına talip olmuşlardı. Bu konuda en azından paralel bir demiryolu hattı için imtiyaz verilmesi ve Kuveyt Limanı’nın İngiliz sermayedarları tarafından işletilmesini istemişlerdi. Ancak Almanlarla görüşüldükten ve izinleri alındıktan sonra gerekenin yapılması kararlaştırıldı. Bölgedeki petrol ile ilgili de isteklerini Osmanlı Devleti’ne yaptıkları görüşme ile iletseler de karşılıklı temennilerin ötesine geçilememiştir. (BOA., HR-SYS-00109-000009-001-001(002)

Neticede itibariyle Basra ile Bağdat arasında yapılması tasarlanan demiryolu hattı inşasından 1911’de vazgeçildi (Korn: 2009, 19; Bickel: 2003, 160’dan aktaran Alperen, 2018: 12). Fakat Almanların İttihat Terakki ile daha sonra kurduğu iyi ilişkiler neticesinde demiryolu inşaatına yeniden başlandı. Bağdat-Musul demiryolu hattının inşası 1912 yılında Alman mühendis Heinrich August Meissner’in idaresine verildi. Osmanlı Devleti, Birinci

Dünya Harbi'nde Almanların safında savaşa katılmıştı. Bağdat demiryolu inşaatına stratejik nedenler yüzünden savaş boyunca devam edildi. (Held: 1960, 135'den aktaran, Alperen, 2018: 12).

Birinci Dünya Harbi'ne rastlayan dönemde tüm dünyada süratli kalkınma faaliyeti yaşanmaktaydı. Demiryolu şebekeleri artmış, deniz nakliyatı buharlı gemiler sayesinde hız kazanmış, sanayileşmeyle birlikte ülkelerarası ilişkiler gelişmişti. Bu arada Batı Avrupa'nın sanayileşmekte olan ülkelerinde hammaddeye olan ihtiyaç arttığından milli piyasada bulamadıkları imkân ve şartları dış piyasalarda imtiyazlı yatırımlarda aramaya başlamışlardı (Eldem,1994: 1-2). Sanayinin muhtelif alanlarında kullanılan madenler de bu imtiyazlı yatırımlar arasındaydı.

Bu dönemde yayımlanmış 1909, 1910, 1911 yıllarına mahsus olan maden istatistiğinde, Osmanlı topraklarında çıkarılan madenler ve bunların hangi sancak, nahiye ve köyde bulunduğu, genel maden üretimi, ihraç edilen madenler, arama ruhsatnamesi ve arama ruhsatnamesinin kimlere verildiği, maden imtiyazları gibi birçok bilgiye ulaşılmaktadır (Ticaret ve Ziraât Nezâreti İstatistik İdare-i Umumiyyesi Müdiriyyeti. 1330: 1-297).

Bu bilgilerden yabancılara imtiyaz ve ruhsat verme işinde de dönemin şartlarına göre hareket edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca "milli iktisat" görüşü doğrultusunda Türk vatandaşlarını destekleme politikasının etkisinin olduğu, maden imtiyazlarının üç yıllık sürede Osmanlı tebaasından olanlara daha fazla sayıda verildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Musul ve Suriye özelinde bu yıllarda arama ruhsatı verildiği ve fakat maden imtiyazı verilmediği görülmektedir. Genel maden üretiminde petrole dair üç yıllık istatistik bilgileri mevcut olup bu üretim, tüm Osmanlı toprakları hesaba katılarak elde edildiği düşünülmektedir.

Tablo 1: Genel maden üretimi⁸

Maden	1325 senesi				1326 senesi				1327 senesi			
	Miktarı		Kıymet		Miktarı		Kıymet		Miktarı		Kıymet	
	Ton	Kilo	Kuruş	Para	Ton	Kilo	Kuruş	Para	Ton	Kilo	Kuruş	Para
Petrol	-	-	-	-	73	500	28.000	00	62	222	41.000	00
Zift	4.487	038	1.183.608	33	7.770	465	1.594.513	27	4.809	535	1.269.208	20

Tablo 2: Arama ruhsatnamesi⁹

Vilayat ve Elviye-i Müstakile	1325 Senesi		1326 Senesi		1327 Senesi	
	Adet	Dönüm	Adet	Dönüm	Adet	Dönüm
Halep	2	12000	-	-	9	69940
Suriye	1	13000	6	164260	-	-
Kudüs-i Şerif	1	Bahr-i Lut	-	-	7	97900
Musul	-	-	2	12900	3	40000

İngiliz ve Alman ortaklığı ile 1912'de Türk Petrolleri Şirketi kuruldu. Bu dönemde bir İngiliz şirketi de Suriye'de petrol aramalarını yürütüyordu (Tambay, 2019: 221). Netice itibariyle sömürge yüzyılında siyasi, askeri, iktisadi gücünü kaybetmiş olan Osmanlı Devleti'nin Mezopotamya toprakları, kendine hammadde ve pazar arayan güçlerin çörelendiği ve ne koparılsa kâr olarak görülen büyük bir sahaydı.

SONUÇ

Emperyalist güçlerin odağında kalan Akdeniz, sömürge ve ekonomik yarışta önemli bir coğrafi bölge olma özelliğini korumuştur. Üç kıtayı birbirine bağlayan bu coğrafyaya hâkim olmak isteyen büyük devletler, askeri ve siyasi bakımdan zayıflayan Osmanlı Devleti'nden pay almak amacıyla yarışmıştır.

İngilizlerin yürütmüş olduğu denge siyaseti, yerini yeni ittifaklara bırakmış, Osmanlı Devleti dönemin şartlarına göre Almanya ile ilişkilerini geliştirmek zorunda kalmıştır. Almanya Berlin-Bağdat demiryolu hattıyla istediğini

⁸ Ticaret ve Ziraât Nezâreti İstatistik İdare-i Umumiyyesi Müdiriyyeti. (1330): 148-153.

⁹ Ticaret ve Ziraât Nezâreti İstatistik İdare-i Umumiyyesi Müdiriyyeti. (1330): 17.

almıştır. Devletlerarası yapılan ittifaklar Birinci Dünya Harbi öncesinde şekillenmeye başlamış, Akdeniz'deki mücadele de bu ittifakların bir nedeni olarak kendisini göstermiştir.

Askeri siyasi ve ekonomik gelişmelerin tetiklemesiyle büyük devletler bloklaşmış bu durum da Birinci Dünya Harbi kaçınılmaz olmuştur. Büyük devletler için Akdeniz hakimiyeti, "hasta adam"ın özellikle Mezopotamya topraklarındaki zengin yeraltı kaynaklarına hâkim olmak anlamına gelmekteydi.

Bölge jeopolitik ve jeostratejik açıdan tartışılmayacak derecede önemli bir konumdadır. Büyük devletlerin endüstrileşmeleriyle başladıkları sömürge yarışında, Osmanlı Devleti'nin topraklarında bulunan petrol ve maden önem kazanmış, bu potansiyel büyük devletlerin iştahını kabartmıştır. Asya'ya açılan kapının kontrol altında tutulması ile sağlanacak ekonomik kazançlar da başka bir neden olarak kendisini göstermektedir.

Bulgular bize 19.Yüzyıl ortalarından 20.Yüzyıl başlarına kadar geçen süreçte büyük devletlerin güttüğü "Akdeniz siyaseti"nin başarıya ulaştığını göstermektedir. Osmanlı Devleti savaş öncesine kadar, büyük devletlerin askeri, siyasi ve iktisadi amaçlarına ulaşmak adına icra ettikleri faaliyetleri savuşturmaya çalışmıştır. Fakat her alanda zayıflayan devlet, savaş başladığında Almalarla ittifak yapmak zorunda kalmıştır.

Son döneminde Akdeniz hâkimiyetini kaybeden Osmanlı Devleti askeri, siyasi ve ekonomik zayıflıktan dolayı verdiği imtiyazlarla, büyük devletlerin açık pazarı haline gelmiştir. Akdeniz hâkimiyetini kaybetmiş olarak savaşa giren Osmanlı Devleti açısından bu durum, Birinci Dünya Harbi'nde açılan cephelerden özellikle Sina-Filistin-Suriye cephelerindeki muharebelerde yenilgiye uğramasına sebep olmuştur. Bu yenilgi de sonraki dönemler için Türkiye'nin Akdeniz hâkimiyetini olumsuz etkilemiştir.

Bilindiği üzere İtilaf devletleri, Birinci Dünya Harbi sırasında aralarında gizli anlaşmalar yaparak Osmanlı Devleti'ni paylaşma yoluna gitmiştir. Bu paylaşma planlarının Akdeniz hâkimiyeti ile ilgili olanlarına bakıldığında Rusya İstanbul Boğazı'nın batı kıyısı, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Güney Trakya'nın kendine verilmesini isterken, bu isteğin kabul edilmesi durumunda İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı topraklarında yapacağı diğer planları kabul edeceğini bildirmiştir. 14 Mart 1915'te Fransa ise Rusya'nın isteklerini, İskenderun Körfezi ve Toroslara kadar Kilikya dâhil olmak üzere Suriye'nin kendisine bırakılması halinde onaylayacağını bildirmiştir. Bu teklif hem Rusya hem de İngiltere tarafından kabul edilmiştir. 1915-1916 yıllarında Rusların Erzurum, Van ve Bitlis'i işgal etmesi üzerine İngiltere ve Fransa endişeye kapılarak işgal ettikleri yerleri paylaşmaya karar vermişlerdir. Mayıs 1916'da imzaladıkları Sykes-Picot antlaşmasıyla Fransa Suriye'nin kıyı kesimleri ile Adana ve çevresinin tamamını, İngiltere ise Bağdat'tan Basra Körfezi'ne kadar güney Irak ve Filistin'de Hayfa ve Akka Limanlarını almıştır. Netice itibarıyla Osmanlı Devleti, büyük devletlerin aralarında yaptığı plan ve anlaşmalarla nüfuz alanlarına bölünmüştür. Birinci Dünya Harbi'nde cephelerde icra edilen muharebeler, bu nüfuz alanlarını elde etmek üzere sürdürülmüştür.

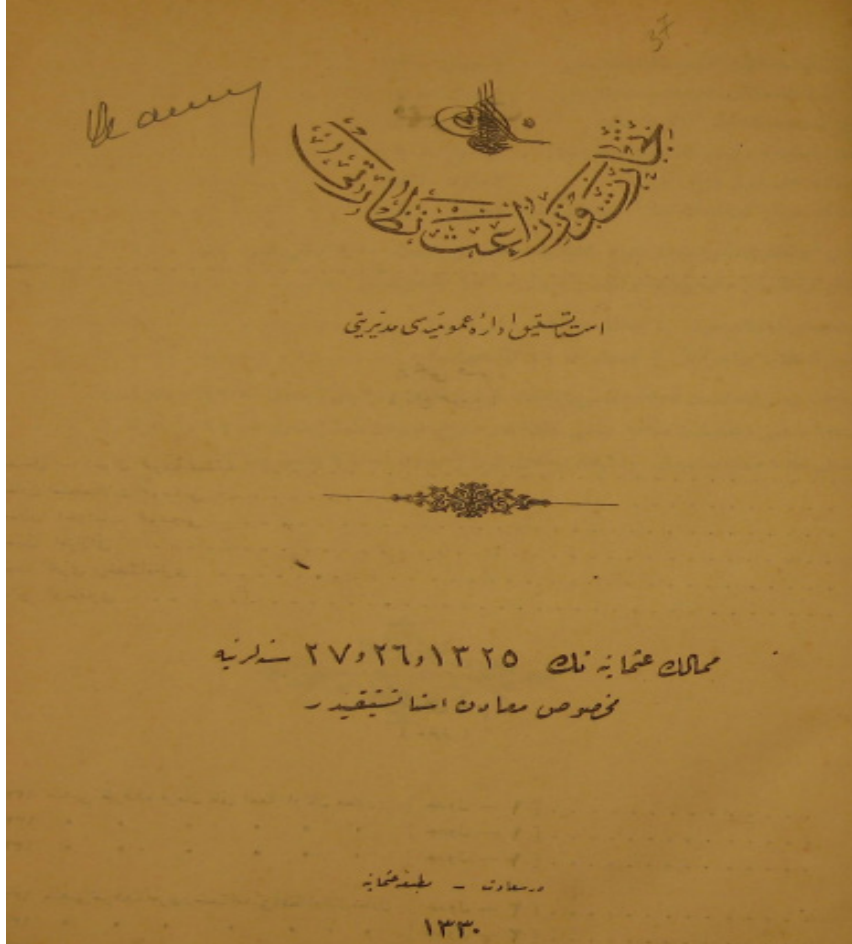
KAYNAKÇA

- 1869 Maden Nizamnamesi (1872). Düstur, 1. tertip, Cilt 2, H. 02 Şaban1285, R. 06 Teşrin-i Sani 1284, M. 18 Kasım 1869. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- 1887 Maden Nizamnamesi. (1937). Düstur, 1. tertip, Cilt 5, H. 18 Zilhicce 1304, R. 26 Ağustos 1303, M. 17 Eylül 1887. Ankara: Başvekâlet Matbaası.
- 1906 Maden Nizamnamesi. (1943). Düstur, 1. tertip, Cilt 8, H. 14 Safer 1324, R. 27 Mart 1322, M. 9 Nisan 1906. Ankara: Başvekâlet Matbaası.
- Abulafia, D. (2012). *Büyük Deniz, Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*, (Çev: Gül Çağalı Güven), 1.Baskı, Alfa, İstanbul.
- Acar, N. (2013). "Petrol'ün Stratejik Önemi ve Mezopotamya Petrol Kaynaklarının Paylaşımında Calouste Sarkis Gülsenkyan'ın Rolü (1890-1928)", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (4), 1-32.
- Akkaya, A. (2016). *Geçmişden Günümüze Ortadoğu'da Petrol Savaşları ve Devlet Sistemlerine Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Kamu Yönetimi Bilim Dalı.
- Akşin, S. (2020). *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Akşin, S. (2020). *Kısa Türkiye tarihi*, XXVII. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Alperen, A. (2018). "Bağdat Demiryolu: Siyasal Sonuçları olan Bir Türk-Alman Demiryolu Projesi", *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 7 (19), 1-22.
- Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Aygün, M. (2004) *Yeni İpek Yolu (Traceca) ve Türkiye*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü.
- Balcı, E. (1994). *Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi ve İmtiyazlar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İktisat Tarihi Anabilim Dalı.
- Bargut, Ş. (1946). *Birinci ve ikinci dünya harplerinde Akdeniz*, Deniz Basımevi, İstanbul.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Bayartan, M. (2008). "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*. 10 (1), 137-138.
- Bicik, M. (2008). *Bilinmeyen Yönleriyle II. Abdülhamit*, Akis Kitap, İstanbul.
- Bostan, İ. (1990). "Osmanlı Topraklarında Petrolün Bulunuşu ve İskenderun'da İlk Petrol İşletme Çabaları", *Coğrafya Araştırmaları*, 1 (2), 129-135.
- Braudel, F. (1990). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt 2., (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Earle, E. M. (1972). *Bağdat Demiryolu Savaşı*, (Çev: Kasım Yargıcı), 1. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Esirgen Ö. S. (2010). *Osmanlı Devleti'nde Yabancılar Verilen Kamu Hizmeti İmtiyazları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı.
- Erkal, Ş. (1978). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI'ncı Cilt. Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya harekâtı 1914-1918*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Schuman, Frederick L. (1942) "Let Us Learn Our Geopolitics", *Current History*, 2(9), 161-165.
- Hayta, N. (2008). *Balkan Savaşlarının Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Hayta, N. (2015). *1911'den Günümüze Ege Adaları Sorunu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Hayta N. & Birbudak, T.S. (2016). *Balkan Savaşlarında Edirne*, 2. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Karataşer, B. (2018). "Babiâli'nin Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil'e Bakışı", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 343-363.
- Kaymakam Ertuğrul (1933). *Akdeniz Hâkimiyeti ve Türkler*, Erkân-ı Harbiye Reisliği IX. Deniz Şubesi, İstanbul.
- Keskin, Ö. (2005). *Orman ve Maadin Nezareti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Keskin, Ö. (2011). "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)". *OTAM*, 29, 125-147.
- Küçük, C. (2001). *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihiçesi*, (Haz: Cevdet Küçük, Feridun M. Emecen, İdris Bostan, İlhan Şahin, Vahdettin Engin, Mustafa Oğuz, Ömer İşbilir, Ali Fuat Örenç, Fehmi Yılmaz), Stratejik Araştırma ve Editörler Milli Komitesi, Ankara.
- Leroux, J. G. & Contenau, G. (1966). *Eski Akdeniz ve Yakın Doğu Uygarlıkları*, (Çev: Nihal Önal), Varlık Yayınevi, İstanbul.
- Oral, C. (1945). *Akdeniz Meselesi, İkinci Cild*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- Revol, İ. (1940). "1911-1912 Türk-İtalyan Harbi", (Çev: Kadri Demirkaya), *Askeri Mecmua*, 58, 4-5.
- Tambay, F. (2019). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı.
- Tamzok, N. (2008). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları, 1861-1948", *Ankara Üniversitesi SBS Dergisi*, 63(4), 179-204.
- T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi; BOA., C.DRB. Nr: 28-1360-001-001(002-008)
- T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi; BOA., HRT-h-00961-00001(00002)

- T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi; BOA., HR-SYS-00109-000009-001-001(002)
- T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi; BOA., Y-MTV-00260-00015-001-001;
- T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi; BOA., Y-MTV-00260-00015-002-001
- T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi; BOA., Y-MTV-00260-00015-003-001
- T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi; BOA., Y-MTV-00296-00069-001-001
- Ticaret ve Ziraât Nezâreti İstatistik İdare-i Umumiyyesi Müdiriyyeti. (1330). *Memâlik-i Osmaniyyenin 1325, 26, 27 Senelerine Mahsus Maâdin İstatistiğidir*. Matbaa-i Osmaniyye, Dersaadet.
- Toprak, Z. (1982). *Türkiye’de Millî İktisat 1908-1918*. Yurt Yayınları, Ankara.
- Tosh, J. (2013). *Tarihin Peşinde: Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, (Çev: Özden Arıkan), (Yay. haz: Ayşen Anadol, Tansel Demirel), 5.Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea (1985)*. (Yay. haz: Hamdi Ertuna, Necati Ökse, Yücel Aktar), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Vellay, C. (1329). *Anadolu’nun İstikbali ve Akdeniz Meselesi*, (Mütercim: Yusuf Ziya), (Tab ve Naşiri: İbrahim Hilmi), Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası, Dersaadet.

EKLER

Fotoğraf 1: Ticaret ve Ziraât Nezâreti İstatistik İdare-i Umumiyyesi Müdiriyyeti. (1330). Memâlik-i Osmaniyyenin 1325, 26, 27 Senelerine Mahsus Maâdin İstatistiğidir. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniyye

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.04.2024 ✓Accepted/Kabul:16.07.2024

DOI:10.30794/pausbed.1464005

Research Article/Araştırma Makalesi

Toktaş, P. ve Gül Uçar, S. (2024). "Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Beyhan Sultan'a Ait Vakfiyelerin Tezminatı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 63, ss. 267-290.

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİNDE BULUNAN BEYHAN SULTAN'A AİT VAKFİYELERİN TEZİNATI*

Pınar TOKTAŞ**, Sinem GÜL UÇAR***

Öz

Vakfiyeler, bir vakfın usul ve esaslarını bildiren, vakfedilen malların neler olduğu, bunlardan kimlerin nasıl yararlanacağı, kimlere hangi miktarda ödemeler yapılacağı gibi bilgileri içeren belgelerdir. Vakfiyeler ait olduğu dönemin kültürel, sosyal, hukuki ve ekonomik yapısını günümüze yansıtmakla birlikte hat, tezhip, ebru ve cild gibi kitap sanatları uygulamalarını da gün ışığına çıkaran önemli vesikalardır. Yazma kitap sanatlarından biri olan tezhip sanatı, geçmişte genellikle Mushaf, delâilü'l-hayrât gibi dinî, edebî ve ilmî yazmaların, tuğraların, fermanların, vakfiye gibi önemli eserlerin tezyin edilmesinde uygulanmıştır. Bu çalışmada, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan Sultan III. Mustafa'nın kızı Beyhan Sultan'a ait yedi adet vakfiyenin yer aldığı 1444 no'lu vakfiye kasa defterindeki tezminatın incelenmesi amaçlanmıştır. Yedi adet vakfiyedeki müzehhep varakların teknik, motif, renk ve kompozisyon özellikleri belirlenmiş, elde edilen bulgular uygun tablolar halinde yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda, XIX. yüzyıla tarihlenen 1444 no'lu vakfiye kasa defterinin tezminatında kullanılan renklerin, motiflerin ve uygulanan tekniklerin ait olduğu dönemin tezhip özelliklerini yansıttığı anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Tezhip, Vakfiye, El yazmaları, Kitap sanatları, Geleneksel sanatlar.*

THE ORNAMENTATION OF THE WAQFEYAHS BELONG TO BEYHAN SULTAN IN ARCHIVE OF THE GENERAL DIRECTORATE OF FOUNDATIONS

Abstract

Waqfeyah is a document that informs the procedures and principles of a foundation and contains information such as what the donated goods are, who will benefit from them, and how and to whom and what amount will be paid. While waqfeyahs reflect the cultural, social, legal and economic structure of the period to which they belong, they are also important documents that reveal book arts practices such as calligraphy, illumination, marbling and binding. The art of illumination, which is one of the manuscript book arts, was generally applied in the past to embellish religious, literary and scientific manuscripts such as Mushaf, delâilü'l-hayrât, important manuscripts such as tughras, edicts and waqfeyahs. In this research, it is aimed to examine the illuminations in the waqfeyah cash book numbered 1444, which includes seven waqfeyahs belonging to Sultan III. Mustafa's daughter Beyhan Sultan. The technical, motif, color and composition features of the illuminated pages in seven waqfeyahs were determined, and the findings were interpreted in appropriate tables. As a result of the research, it has been understood that the colors, motifs and techniques used in the decoration of the foundation cash book numbered 1444, dated to the XIX. century, reflect the illumination characteristics of the period to which it belongs.

Keywords: *Illumination, Waqfeyah, Manuscripts, Book arts, Traditional arts.*

*Bu çalışma Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Bulunan Beyhan Sultan'a Ait Vakfiyelerin Tezminatı (1444 Numaralı Vakfiye Kasa Defteri) isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, ANKARA.

e-posta: pinar.toktas@hbv.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1546-6578>)

***Uzman, ANKARA.

e-posta: sinemgulucar17@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-0283-6998>)

1. GİRİŞ

Yazma eserlerimizde yer alan tezyinatın gün ışığına çıkarılması, milli kültür hazinelerimizden haberdar olmak adına mühim bir konudur. Mushaflar, dua kitapları, padişaha sunulan edebî ve ilmî eserler, padişah divanları gibi önemli yazma eserler arasında yer alan “vakfiyeler” ait olduğu dönemin hat, tezhip, ebru ve cild gibi yazma kitap sanatları uygulamalarına ışık tutan önemli vesikalardır.

Vakfiye, “bir vakfın kurucusu tarafından düzenlenen, vakfın işleyişiyle ilgili bilgileri içeren resmî belge”dir (Özgüdenli, 2012: 465). Vakfiyelerde vakfedilen malların neler olduğu, bunlardan kimlerin nasıl yararlanacağı, kimlere hangi miktarda ödeme yapılacağı gibi bilgiler yer alır. Vakıf müessesesi, VIII. yüzyıl ortalarından XIX. yüzyıl ortalarına kadar İslâm devletlerinin, özellikle Türklerin kurduğu Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinin kültürel, sosyal ve ekonomik yaşamlarında önemli rol oynamıştır (Yediylidiz, 1988: 404). Günümüzde devletin sağladığı hizmetlerin önemli bir kısmı geçmişte vakıflar aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Özellikle Selçuklular döneminden itibaren hükümdarlar, hükümdar çocukları, hanım sultanlar ve devlet adamları adeta birbirleriyle yarışmasına vakıf camiler, medreseler, kervansaraylar inşa ettirmişler ve bu kurumlar asırlarca hizmet vermişlerdir (Başar, 2019: 7). Toplumun refahına katkıda bulunan bu hizmetlerde hanım sultanların kurduğu vakıfların önemli bir payı olmuştur (Kala, 2019: 136-137). Osmanlı padişahı III. Mustafa'nın kızı Beyhan Sultan da diğer hanım sultanlar gibi kurduğu vakıflarla yaşadığı toplumun refahına katkıda bulunmuştur.

Topkapı Sarayı harem dairesinde, 13 Ocak 1766 tarihinde dünyaya gelen Beyhan Sultan, babası III. Mustafa (1757-1774), amcası I. Abdülhamid (1774-1789), ağabeyi III. Selim (1789-1807), amcazadeleri IV. Mustafa (1807-1808) ile II. Mahmut (1808-1839) olmak üzere beş ayrı padişah devri görmüştür. (Ersöz, 2020: 36,74; Pekşen, 2021: 7). 1774'te babasının vefatından sonra annesi Adilşah Kadın ve kız kardeşi Hatice Sultan ile birlikte Beyazıt'da bulunan Eski Saray'da yaşamıştır (Ersöz, 2020: 76). Beyhan Sultan Halep Valisi eski Silahdar Mustafa Paşa ile 1784 yılında evlendirilmiştir (Bayram, 1990: 1127). Beyhan Sultan'a ait masraf defterleri ve diğer muhasebe evrakı incelendiğinde, kendisinin zengin olmakla birlikte hesabını bildiği, zaman zaman gayr-i müslim sarraflardan borç alsada da sonrasında ödediği, yıllık gelir-gider tablolarına bakıldığında gelirleri giderlerini karşılayan bir bütçeye sahip olduğu görülmüştür (Pekşen, 2021: 77). 1824 yılında vefat eden Beyhan Sultan Eyüp'te Mihrişah Valide Sultan Türbesi'ne defnedilmiştir (Uluçay, 1985: 103).

Beyhan Sultan'ın dedesi Sultan III. Ahmed'in (1703-1730) hükümlerlik döneminde imzalanan Pasarofça Antlaşması'ndan (1718) sonraki 12 yılı kapsayan dönem “Lale Devri” olarak adlandırılır (Kunt, 2009: 57-58). Osmanlı sanatında Batı etkisi de ilk kez bu dönemde görülmeye başlamıştır (Özcan, 2002: 485). XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren tezhip sanatında Batı etkisi artmış ve Batının barok ve rokoko sanatından etkilenen Türk sanatkarları, bu etkilere kendi zevk ve görüşlerini de ilave ederek sanatta Türk barok ve rokokosu denilen yeni bir üslûp geliştirmişlerdir (Okumuş, 2016: 17-19). Bu dönemde klâsik kompozisyonlar yavaş yavaş bırakılarak rokoko üslûbunda motifler tezhip sanatında kullanılmaya başlanmıştır (Aksu, 2008: 160). Rokoko üslûbunun en önemli motifleri; iri ve geniş yapraklar, “S” ve “C” kıvrımlar, sepet içinde yahut vazo içinde çiçekler, kurdele ve fiyonklar, bereket boynuzları, ışın ve zikzaklar, sütun ve perdelerdir. Rokoko üslûbunun vazgeçilmez unsuru olan gül, bu dönemde en çok kullanılan çiçektir (Taşkale, 2012: 417). Bu dönemde sayfa kenarı bezemelerinde, halkârî ve rokoko üslûbunda yeni motiflerin kullanıldığı tezhipler uygulanmıştır (Duran, 2012: 406). Yine bu dönemde yaygınlaşan çiçek resimleri çoğunlukla şiir kitaplarını ve kaplarını bezemiş; gül, menekşe, karanfil, sümbül, sıklamen, leylak gibi çiçeklerin arasında lalenin yeri hep ayrı olmuştur (Duran, 2015: 21). Osmanlı sanatında çiçek ressamlığının öncülerinden olan Ali Üsküdari, aynı zamanda lake ustası ve müzehhibdir. Sanatkâr, tezhipte XVI. yüzyıl sernakkaşları Şahkulu ve Kara Memi'nin sanatından çok etkilenmiş, klasik sanat anlayışı ile rokoko üslûbunu birleştirerek kendi sanat anlayışını geliştirmiştir (Duran, 2012: 410-411). Devrin bir diğer tanınmış çiçek ressamı Abdullah Buhari olup daha çok tek çiçek çalışmıştır (Derman, 2000: 630).

Rokoko üslûbunun tezyini sanatlardaki etkisi XIX. yüzyılda da devam etmiş olup kıta, levha ve hilye eserlerinin tezyin edilmesinde yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Metinden sonraki boşluklarda, noktalama ve tarama teknikleriyle, ağırlıklı olarak gül motifinin yer aldığı çiçek ve buketlerle bezeme yapılmıştır (Taşkale, 2012: 417). Bu dönemde klasik dönemden farklı olarak motifler kaba ve iri çalışılmış, rumîler orantısız formda çizilmiş, zeminlerde altın yoğun biçimde kullanılmış, renkler arasındaki uyum pek sağlanamamıştır (Özkeçeci ve Özkeçeci,

2014: 53). Zer-ender-zer tekniği, XIX. yüzyıl tezhiplerinde diğer yüzyıllara göre daha fazla uygulanmış, yine bu yüzyılın işlerinde iğne perdahtı ile altın zeminin parlatılması pek beğenilmiştir (Derman, 1999: 490).

XIX. yüzyıl sonlarına doğru müzehhipler bir taraftan rokoko üslûbunda eserler vermeye devam ederken bir taraftan da klasik dönem özellikleri taşıyan eserler vermişler, bazen de bu iki tezhip üslûbunu birlikte kullanmışlardır (Taşkale, 2012: 417). XIX. yüzyılda motif zenginliği kaybolmuş, klasik desenlerde bile desenin tamamı aynı penç ve yaprağın tekrarından oluşturulmuştur. Bu yüzyılın en güzel bezeme unsuru, renkli geçmelerden oluşan, çok farklı çeşitlerde işlenmiş mücevher duraklardır (Derman, 2000: 631). XIX. yüzyıl tığ tezyinatı incelendiğinde eserlerde sadece klasik üslûpta ya da sadece rokoko üslûbunda tığların işlendiği görüldüğü gibi her iki üslûbun bir arada kullanıldığı tığ işlemleri de mevcuttur (Keleş, 2019: 123).

XIX. yüzyılın en önemli sanatkârı Sultan II. Mahmud devrinde (1808-1839) Saray'da mücellitbaşı olan Hezargradlızade Seyyid Ahmed Atullah Efendi'dir. Rokoko üslûbunu Osmanlı sanatı ile sentezleyerek, günümüzde atâ yolu ya da pesend yolu olarak bilinen üslûbu oluşturmuştur. Çok dikkat ve sabır isteyen bu üslûpta fazla eser üretilmemiştir (Derman, 2015: 370-371).

Beyhan Sultan'ın XIX. yüzyıla tarihlenen ve kurduğu vakıflara ilişkin hususiyetleri içeren iki ayrı vakfiye defteri (1444 ve 1445 no'lu defterler) bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde özel bir kasada muhafaza edilmektedir (Çam vd., 2020: 18). Beyhan Sultan vakfiyeleri, Beyhan Sultan'ın mal varlığı, o dönemin toplumsal ihtiyaçları, sosyal ve ekonomik yapısı gibi konularda aydınlatıcı olmakla beraber, söz konusu vakfiyelerin tezyinatı da o devrin tezhip sanatı özelliklerini gün ışığına çıkarması açısından önem arz etmektedir. Bu araştırmanın konusu, 1444 no'lu vakfiye kasa defterinde yer alan 7 adet vakfiyenin tezhip özelliklerinin incelenmesidir.

2. YÖNTEM

Araştırma tarama modelinde bir betimleme çalışmasıdır. Çalışma evreni, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan Beyhan Sultan'a ait yedi adet vakfiyenin ciltlenerek bir araya getirildiği 1444 numaralı vakfiye kasa defteridir. Örneklemini ise 1444 numaralı vakfiye kasa defterinin tezhipli varakları oluşturmaktadır.

Araştırmada Beyhan Sultan'a ait yedi adet vakfiyenin yer aldığı 1444 no'lu vakfiye kasa defterindeki müzehhep varakların motif, renk, teknik ve kompozisyon özellikleri belirlenmiş, bulgular uygun tablolar halinde yorumlanmıştır. Araştırmaya ilişkin bilgiler ve görseller Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden elde edilen dijital veriler ile sınırlıdır.

3. BULGULAR VE YORUMLAR

3.1. Cilt Özellikleri

Eser, 23x32 cm ölçülerinde olup bordo renkli meşin cilttir. Cildin ortasında yer alan şemse formu dönem özellikleri doğrultusunda dar ve uzun olacak şekilde tasarlanmıştır (Şekil 1). Şemse ve köşebendler kap üzerinde uygulanan esas deriden farklı olarak siyah renkte deri ile kaplanmış olup mülevven şemседir. Şemse ve köşebendlerde bezeme iki renk (sarı ve beyaz) altınla fırça ile deri yüzeyine yazma tekniğinde uygulanmış, yekşah denilen sivri uçlu metal aletle işlenerek hacim kazandırılmıştır. Şemse formu ¼ simetrik planda barok-rokoko üslûbunda motiflerle tezyin edilmiştir. Köşebendlerde şemsenin ¼'ünü oluşturan simetrik desen kullanılmıştır. Altın ipliklerle çevrelenen dış pervaz, geçmelerden oluşan iki sıra bordür ile tamamlanmıştır. Eser cildinin iç kabının zemin rengi bordo olup zilbahar cilttir (Şekil 2).

Eserde vakfiye metinleri "nesih" hatla, müfettiş onayları "talik" hatla, tescil kayıtları "siyakat" hatla olmak üzere nohudi renk aharlı kâğıt üzerine, siyah (is) mürekkebiyle yazılmıştır. Metinde satır sayısı 11, unvan sayfalarında ise satır sayısı 7'dir. Eserde toplam numara verilmiş 249 varak bulunmaktadır. İncelenen eserin varaklarında yer yer lekelenmeler, renklerde ve altında dökülmeler mevcuttur. Eserin genel durumu iyi olmakla birlikte desenler net biçimde seçilebilmektedir.

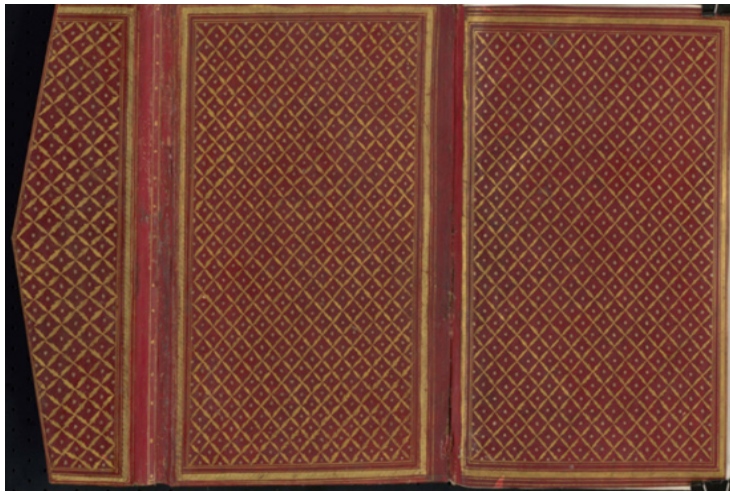
Defterde yer alan 7 adet (1 Asıl, 6 Adet Zeyl) vakfiyenin zahriye (ilk sayfa), unvan sayfası, şühûdü'l-hâl (şahitler) sayfaları ile vakfiye metinlerinin dış pervazları müzehheptir.

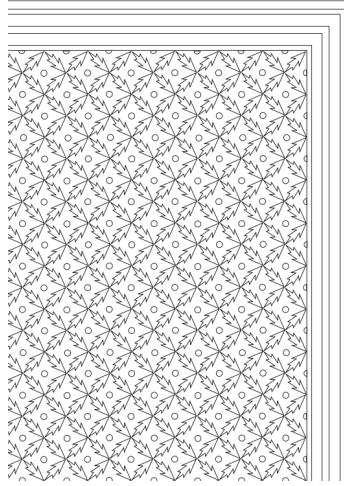
Şekil 1: 1444 no'lu vakfiye kasa defterinin cildi. Alt kap ve miklep

Şekil 1a: 1444 no'lu vakfiye kasa defterinin alt kap cild deseni detay görünümü

Şekil 2: 1444 no'lu vakfiye kasa defterinin cildi, miklepli iç kap

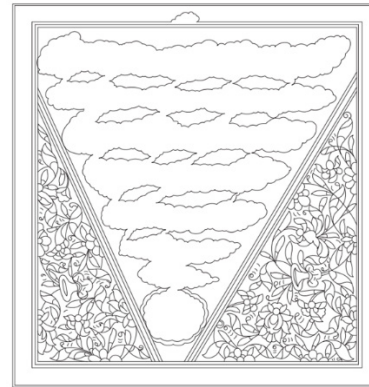
Şekil 2a: 1444 no'lu vakfiye kasa defterinin iç kap cild deseni detay görünümü

3.2. Vakfiye Defterinin Zahriye Sayfaları (İlk Sayfa) Tezyinatına Ait Bulgular

Araştırmada incelenen 7 adet vakfiyenin zahriyesi benzer şekilde hatime tezhibi biçiminde düzenlenmiştir. Üç zahriyede kubbeli başlık yer almakta olup $\frac{1}{2}$ simetrik planda düzenlenmiş desen yer almaktadır (Şekil 7, 8, 9). Üç kubbeli başlığın biri barok-rokoko üslûbunda halkârî tekniğinde (Şekil 7), biri çift tahrir tekniğinde hatayî grubu motiflerle (Şekil 8), diğeri ise sulu halkârî tekniğinde hatayî grubu motiflerle bezenmiştir (Şekil 9). İki zahriyede taç başlıklar altınla renklendirilmiş çift tahrir tekniğinde tığlar ile tamamlanmıştır (Şekil 7 ve 8). Bir zahriyede taç başlık çift tahrir tekniğinde lacivert ve kırmızı ile renklendirilmiş tığlar ile nihayetlendirilmiştir (Şekil 9). Yedi zahriyede metinler siyah (is) mürekkebiyle talik hat üzeredir. Altı zahriyede metinler arasında beynessûtur uygulanmıştır (Şekil 3, 4, 5, 6, 8, 9). Dördünde altın zemin üzerine iğne perdahtı yapılmıştır (Şekil 3, 5, 8, 9). Bir vakfiyede pençhane duraklar iki renk altınla renklendirip kırmızı ile detaylandırılmış, siyahla tahrirlenmiştir (Şekil 6). Bir vakfiyede ise şeşhane ve helezoni iki durak altınla renklendirip siyahla tahrirlenmiştir (Şekil 9). Tüm örneklerde yazı sahasının dışında kalan alanlarda desen, hatâyî grubu motiflerden oluşmuş olup altı zahriyede (Şekil 4, 5, 6, 7, 8, 9) altınla çift tahrir tekniğinde bezenmiştir. Birinde ise hatayî grubu motifler açık yağ yeşili ve altınla renklendirilmiştir. Motifler kırmızı ile detaylandırılmış, altın üzerine yer yer iğne perdahtı uygulanmıştır (Şekil 3). Yedi zahriyede de metnin altında müfettiş mührü yer almaktadır. Birinci, ikinci ve üçüncü vakfiyelerin zahriyelerinde Haremeyn Vakıfları Müfettişi Mehmed Atullah'ın mührü yer almaktadır. Dördüncü vakfiyenin zahriyesinde Haremeyn Vakıfları Müfettişi Seyyid Mehmed Zeki'nin mührü, beşinci vakfiyenin zahriyesinde Haremeyn Vakıfları Müfettişi Akif-zâde Abdurrahim'in mührü, altıncı vakfiyenin zahriyesinde Haremeyn Vakıfları Müfettişi Seyyid Mehmet Arif'in mührü, yedinci vakfiyenin zahriyesinde Haremeyn Vakıfları Müfettişi Emin Beyzâde Abdulkadir'in mührü yer almaktadır.

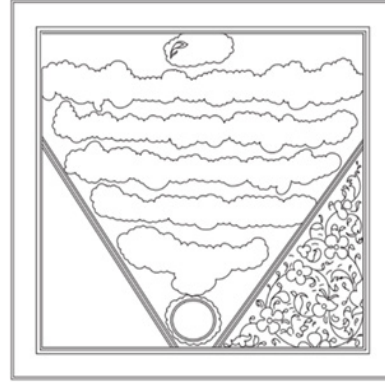
Şekil 3: 1. vakfiyenin zahriyesi

Şekil 3a: 1. vakfiyenin zahriye deseni

Şekil 4: 2.vakfiyenin zahriyesi

Şekil 4a: 2.vakfiyenin zahriye deseni

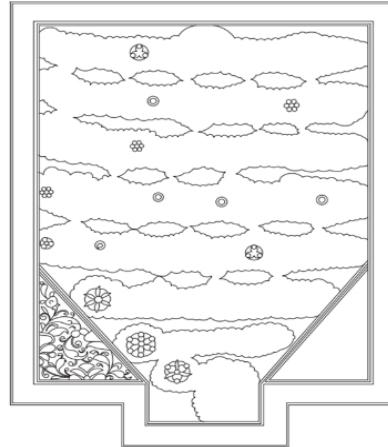
Şekil 5: 3.vakfiyenin zahriyesi

Şekil 5a: 3.vakfiyenin zahriye deseni

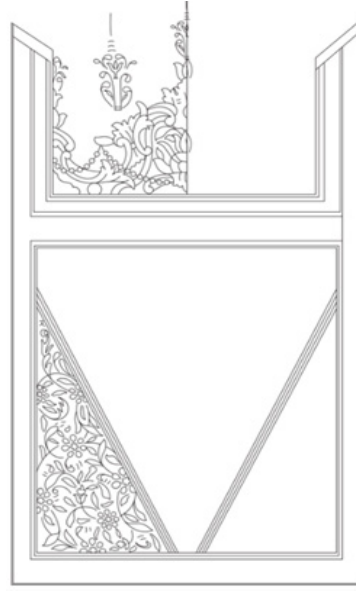
Şekil 6: 6.vakfiyenin zahriyesi

Şekil 6a: 6.vakfiyenin zahriye deseni

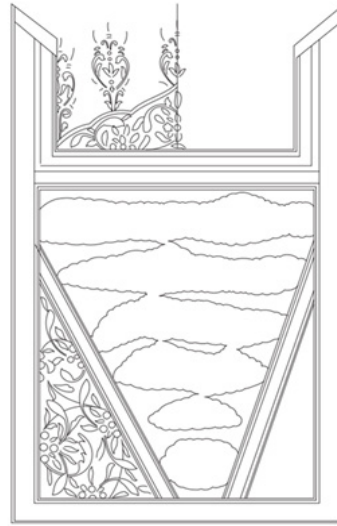
Şekil 7: 4.vakfiyenin zahriyesi

Şekil 7a: 4.vakfiyenin zahriye deseni

Şekil 8: 5.vakfiyenin zahriyesi

Şekil 8a: 5.vakfiyenin zahriye deseni

Şekil 9: 7.vakfiyenin zahriyesi

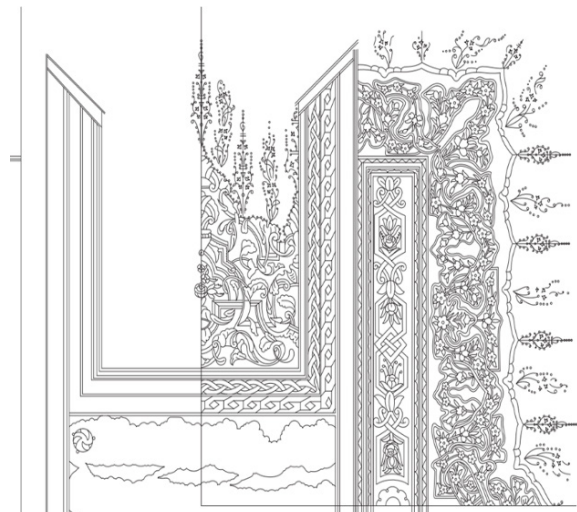
Şekil 9a: 7.vakfiyenin zahriye deseni

3.3. Vakfiye Defterinin Unvan Sayfaları Tezyinatına Ait Bulgular

7 vakfiyenin tümünde unvan sayfası karşılıklı olarak benzer biçimde serlevha tarzında bezenmiş olup ilk sayfalarda başlık tezhibi yapılmıştır. Unvan sayfalarının tümü taç başlıklıdır. Tümünde siyah (is) mürekkebiyle yazılan metin ilk varakta 7 satır, ikinci varakta 11 satır halinde nesih hat üzeredir. Tümünde beyressütür uygulanmış, beş örnekte altın zemin üzerine iğne perdahtı yapılmıştır (Şekil 10, 12, 13, 14, 16). Duraklar pençhane, helezoni ve şeşhanedir. Taç başlıkların tümü ½ simetrik planlıdır. Taç başlıkların üçü barok-rokoko üslûbunda olup (Şekil 10, 11, 16), üçü klasik üslûpta (Şekil 12, 13, 14), biri de hem klasik hem barok-rokoko üslûbunun bir arada kullanılması ile bezenmiştir (Şekil 15). Unvan sayfalarının tümünde dış pervaz deseninden önce gelen arasuyu yer almaktadır. Arasularının biri sulu halkârî tekniğinde hatayî grubu motiflerle (Şekil 16), beşi barok-rokoko üslûbu motiflerle (Şekil 10, 11, 13, 14, 15), biri de rumî motifleri ile klasik üslûpta bezenmiştir (Şekil 12). Unvan sayfalarının dış pervazlarının beşi klasik üslûpta (Şekil 10, 11, 13, 14, 15), biri barok-rokoko üslûbunda (Şekil 12), biri de halkârî tekniğinde bezenmiştir (Şekil 16). Unvan sayfalarının beşinde dış pervaz ve taç başlıklar çift tahrir tarzında kırmızı ve lacivert renkli tığlarla (Şekil 10, 11, 12, 13, 14), birinde ise taç başlık tığ yerine vazoda şükûfelerle nihayetlendirilmiştir (Şekil 15). Unvan sayfasında toplam on dokuz renk çeşidi kullanılmış olup en çok kullanılan renkler altın, kırmızı, lacivert, siyah, pembe, sarı ve sülyendir.

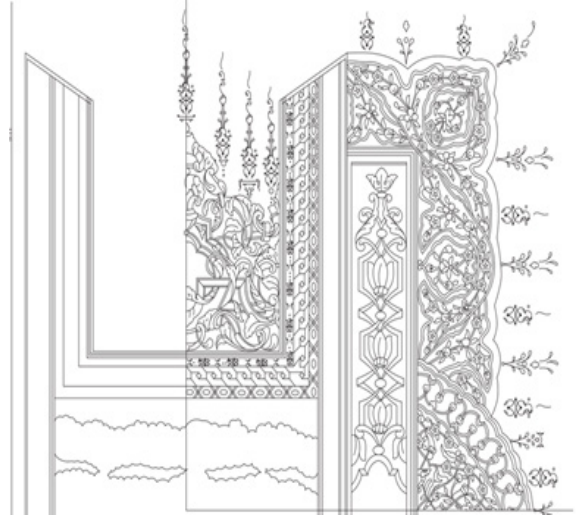
Şekil 10: 1. vakfiyenin unvan sayfası

Şekil 10a: 1. vakfiyenin unvan sayfası detay görünümü

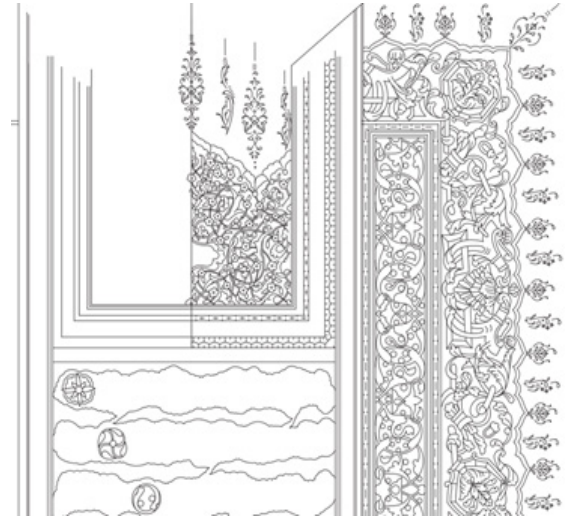
Şekil 11: 2.vakfiyenin unvan sayfası

Şekil 11a: 2.vakfiyenin unvan sayfası detay görünümü

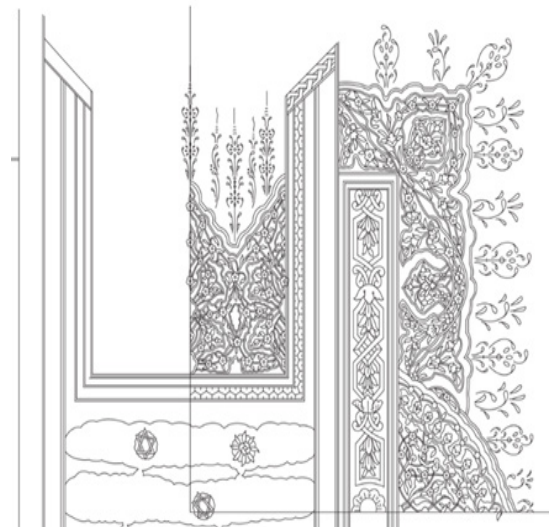
Şekil 12: 3.vakfiyenin unvan sayfası

Şekil 12a: 3.vakfiyenin unvan sayfası detay görünümü

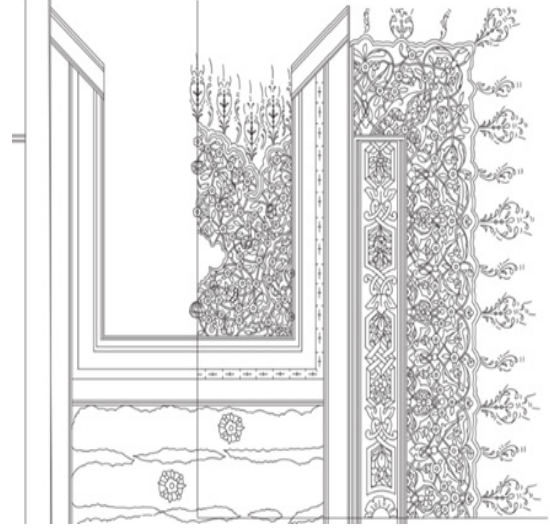
Şekil 13: 4.vakfiyenin unvan sayfası

Şekil 13a: 4.vakfiyenin unvan sayfası detay görünümü

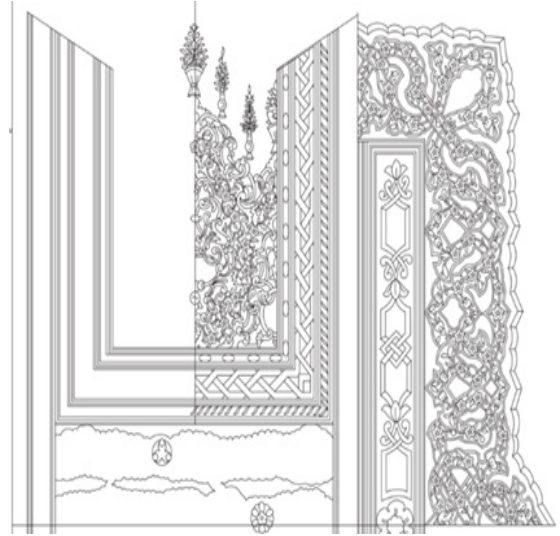
Şekil 14: 5.vakfiyenin unvan sayfası

Şekil 14a: 5.vakfiyenin unvan sayfası detay görünümü

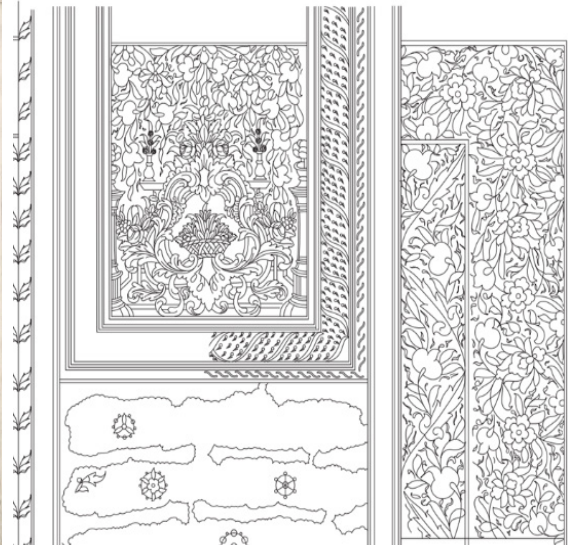
Şekil 15: 6.vakfiyenin unvan sayfası

Şekil 15a: 6.vakfiyenin unvan sayfası detay görünümü

Şekil 16: 7.vakfiyenin unvan sayfası

Şekil 16a: 7.vakfiyenin unvan sayfası detay görünümü

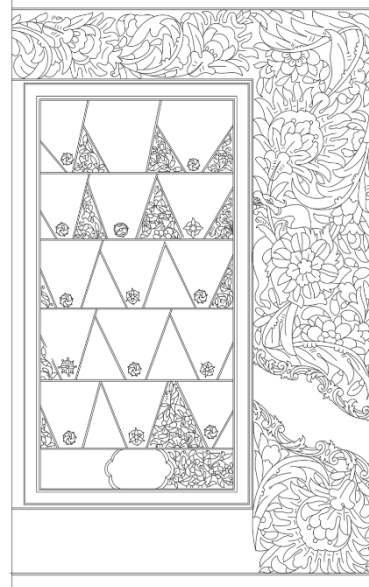

3.4. Vakfiye Defterinin Şühûdü'l-Hâl (Şahitler) Sayfaları Tezînatına Ait Bulgular

İncelenen 7 adet vakfiyenin şahitler sayfalarının tümünde siyah (is) mürekkebiyle nesih hat üzere olan metinler altın cedvellerle çevrilidir. Duraklar pençhane, helezoni ve şeşhane'dir. Şahit isimlerinin yer aldığı metin arasındaki boşluklar varakların dördünde üçgen (Şekil 17, 19, 20, 21), üçünde dikdörtgen (Şekil 18, 22, 23) koltuk biçimindedir. Koltukların biri hatayî grubu motiflerle, açık yağ yeşili ve altınla renklendirilip kırmızı ile detaylandırılarak bezenmiştir (Şekil 17). Beşi altınla çift tahrir tekniğinde (Şekil 18, 19, 20, 21, 22), biri sulu halkârî tekniğinde (Şekil 23) hatayî grubu motiflerle tezhiplenmiştir. Altı varakta iğne perdahtı uygulanmıştır (Şekil 17, 19, 20, 21, 22, 23). Tümünde yazı sahasının üç tarafını çevreleyen dış pervaz sulu halkârî tekniğinde olup dördü hatayî grubu motiflerle (Şekil 17, 18, 19, 21), biri barok-rokoko üslûbunda motiflerle (Şekil 20), ikisi ise gonca ve yaprak motifi dizileriyle (Şekil 22, 23) bezenmiştir. Bir varakta dış pervazda yer alan ejder motifi dikkat çekicidir (Şekil 17). İki varakta dış pervaz deseninden önce gelen arasuyu yer almaktadır (Şekil 22, 23). Arasularının biri üç iplik tarzında rumî motifiyle (Şekil 22) diğeri ise hatayî grubu motiflerle bezelidir (Şekil 23). İki varağın dış pervaz tezhibi arasında siyakat hatla yazılmış tescil kaydı yer almaktadır (Şekil 17, 22).

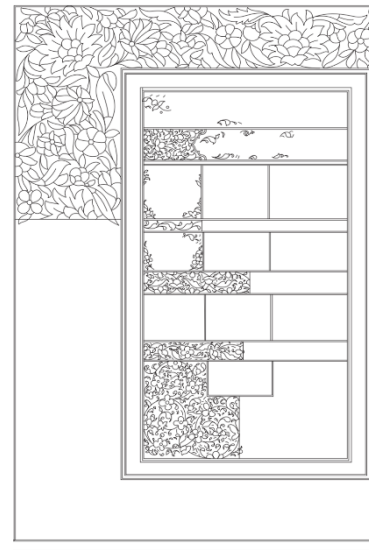
Şekil 17: 1. vakfiyenin şahitler sayfası

Şekil 17a: 1. vakfiyenin şahitler sayfası deseni

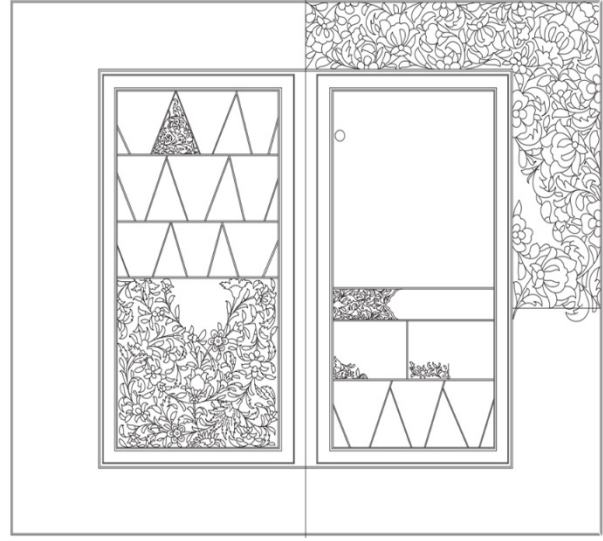
Şekil 18: 2. vakfiyenin şahitler sayfası

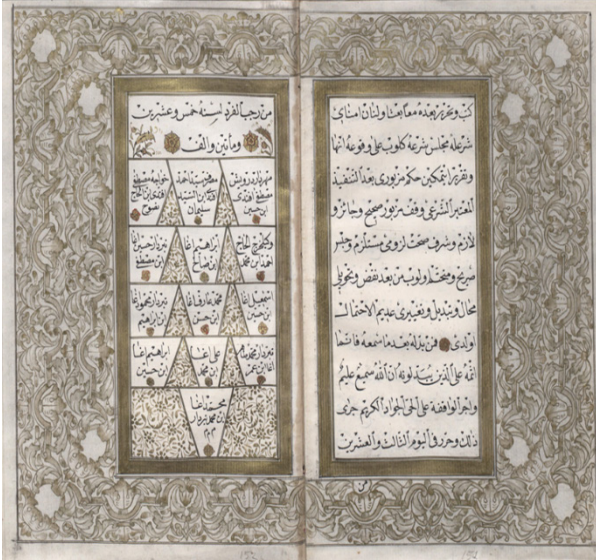
Şekil 18a: 2. vakfiyenin şahitler sayfası deseni

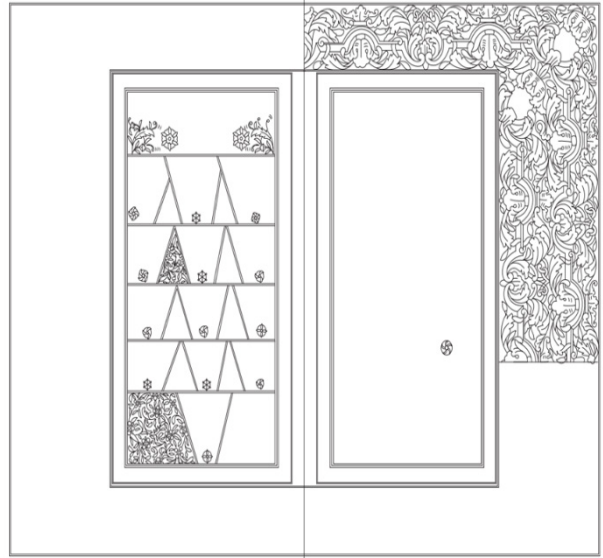
Şekil 19: 3.vakfiyenin şahitler sayfası

Şekil 19a: 3. vakfiyenin şahitler sayfası deseni

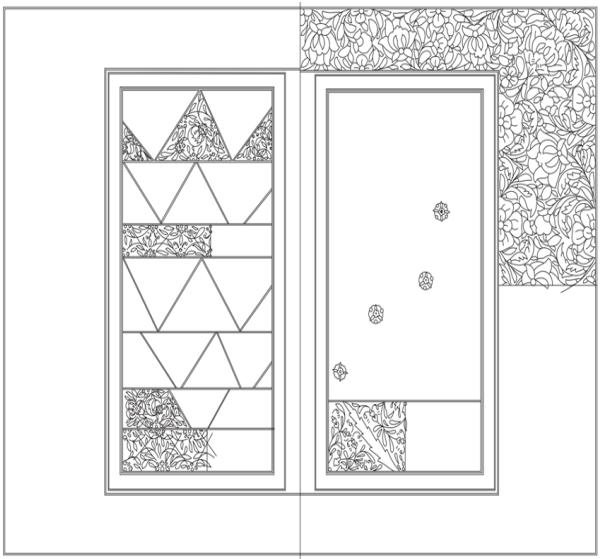
Şekil 20: 4.vakfiyenin şahitler sayfası

Şekil 20a: 4. vakfiyenin şahitler sayfası deseni

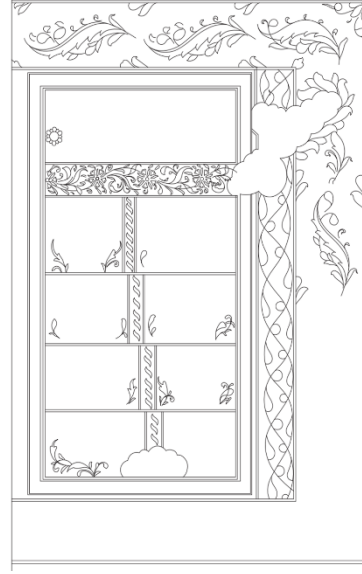
Şekil 21: 5.vakfiyenin şahitler sayfası

Şekil 21a: 5. vakfiyenin şahitler sayfası deseni

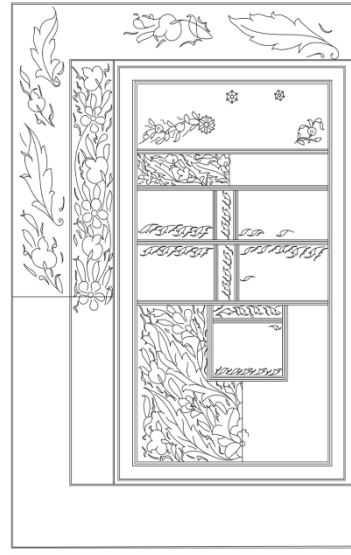
Şekil 22: 6.vakfiyenin şahitler sayfası

Şekil 22a: 6. vakfiyenin şahitler sayfası deseni

Şekil 23: 7.vakfiyenin şahitler sayfası

Şekil 23a: 7. vakfiyenin şahitler sayfası deseni

3.5. Vakfiye Defterinin Dış Pervaz Tezyinatına Ait Bulgular

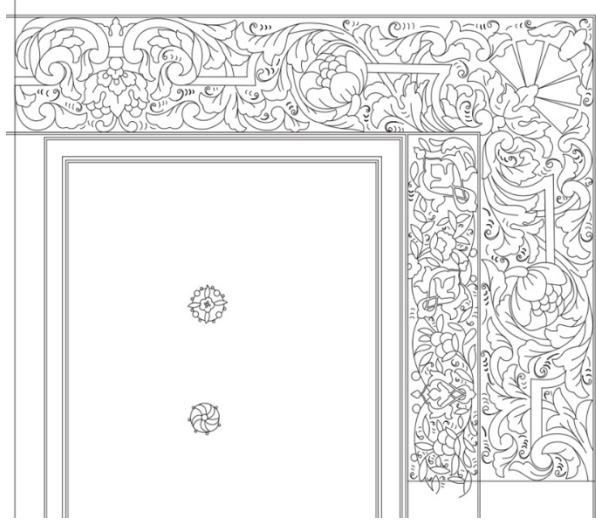
Dış pervaz tezyinatı açısından değerlendirmeye alınan 101 adet varak incelendiğinde, nesih hatla yazılmış 11 satırlık metin alanları altın iplik, kalın altın cedvel ve siyah kuzu ile çevrelenmiştir. Duraklar pençhane, helezoni ve şeşhanedir. 101 adet varağın tamamında yer alan dış pervaz desenleri halkârî tekniğinde bezenmiş olup motif zeminleri altın ile sulandırılarak boyanmış yine altınla tahrirlenmiştir. Dış pervaz bezemeleri siyahla tahrirli altın iplik ile tamamlanmıştır.

Dış pervaz tezyinatı değerlendirilen 101 adet varaktan farklı üslûpta motif gruplarını içeren 12 adet varak örneğinin görseli aşağıda verilmiştir (Şekil 24, 25, 26, 27, 28, 29). Örnek varaklar incelendiğinde karşılıklı dış pervaz desenlerinde şükûfe tarzının 3-4 no'lu ve 45-46 no'lu varaklarda, barok-rokoko üslûbunda motiflerin 3-4 no'lu, 45-46 no'lu ve 117-118 no'lu varaklarda, hatayî grubu motiflerin 5-6 no'lu, 29-30 no'lu ve 191-192 no'lu varaklarda kullanıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca rumî motifinin hatayî grubu motiflerle birlikte 3-4 no'lu ve 5-6 no'lu varakların dış pervaz desenlerinde kullanıldığı anlaşılmıştır. Halkârî tekniğinin uygulandığı bezemelerde motif zeminleri 3-4 no'lu, 5-6 no'lu ve 29-30 no'lu varaklarda iki renk altınla boyanırken, 45-46 no'lu, 117-118 no'lu ve 191-192 no'lu varaklarda tek renk altın ile boyanmıştır. 3-4 no'lu, 5-6 no'lu, 45-46 no'lu ve 191-192 no'lu varaklarda dış pervaz deseninden önce gelen arasuyu bulunurken, 29 ve 30 no'lu ve 117 ve 118 no'lu varaklarda dış pervaz deseninden önce gelen arasuyu bulunmamaktadır. İncelenen 101 adet varağın 53 adetinde dış pervaz

deseninden önce gelen ve altın iplik ile çevrelenmiş arasıyu bulunurken, 48 adetinde dış pervaz deseninden önce gelen arasıyu bulunmamaktadır.

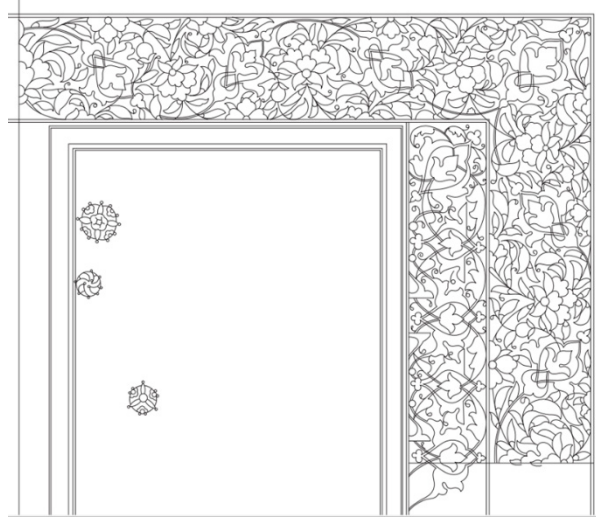
Şekil 24: 3 ve 4 no'lu varaklar

Şekil 24a: 3 no'lu varak deseni detay görünüm

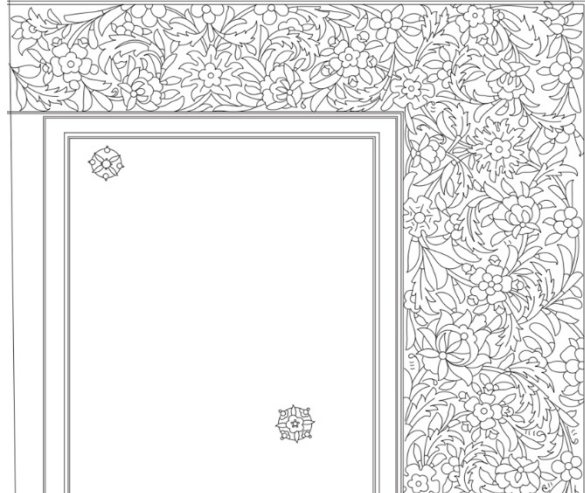
Şekil 25: 5 ve 6 no'lu varaklar

Şekil 25a: 5 no'lu varak deseni detay görünüm

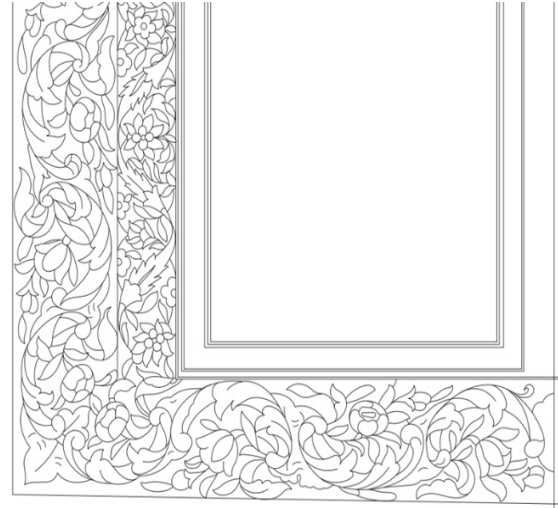
Şekil 26: 29 ve 30 no'lu varaklar

Şekil 26a: 29 no'lu varak deseni detay görünüm

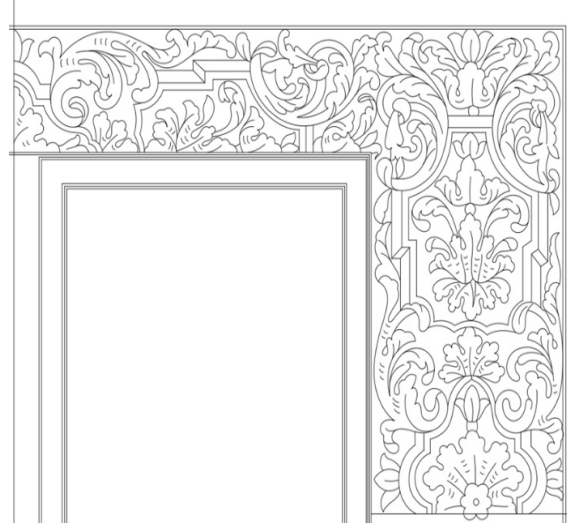
Şekil 27: 45 ve 46 no'lu varaklar

Şekil 27a: 46 no'lu varak deseni detay görünüm

Şekil 28: 117 ve 118 no'lu varaklar

Şekil 28a: 117 no'lu varak deseni detay görünüm

Şekil 29: 191 ve 192 no'lu varaklar

Şekil 29a: 191 no'lu varak deseni detay görünüm

Tablo 1: Dış Pervaz Tezminatı İncelenen 101 Adet Varakta Kullanılan Motiflerin Dağılımı

Motifler	Varak No.	f	%
Sadece Hatayî Grubu Motiflerin Yer Aldığı Varaklar	5-6, 7-8, 19-20, 23-24, 27-28, 29-30, 37-38, 69-70, 91-92, 99-100, 119-120, 139-140, 157-158, 161-162, 191-192, 195-196, 197-198, 199-200, 205-206, 207-208, 211-212, 213-214, 217-218, 219-220, 225-226, 235-236, 237-238, 239-240, 241-242	58	57.4
Barok-Rokoko Üslûbu Motifler ile Hatayî Grubu Motiflerin Birlikte Yer Aldığı Varaklar	3-4, 9-10, 25-26, 43-44, 45-46, 49-50, 61-62, 73, 123-124,133-134, 171-172, 173-174,175-176	25	24.8
Sadece Barok-Rokoko Üslûbunda Motiflerin Yer Aldığı Varaklar	17-18, 47-48, 87-88, 93-94, 117-118, 121-122, 131-132, 143-144, 157-158, 169-170	20	19.8
Şükûfelerin Yer Aldığı Varaklar	3-4, 17-18, 45-46, 87-88, 93-94, 139-140, 143-144, 157-158, 171-172	18	17.8
Rumîlerin Yer Aldığı Varaklar	3-4, 5-6, 7-8, 19-20, 161-162, 213-214	12	11.9

n=101 (yüzde değerler dış pervaz tezminatı incelenen toplam varak sayısına göre hesaplanmıştır)

Tablo 1’de dış pervaz tezminatı açısından değerlendirmeye alınan 101 adet varağın hangilerinde hangi üslûpta motiflerin yer aldığı varak numaraları ile ifade edilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde, 101 adet varağın %24.8’inde barok-rokoko üslûbu motifler ile hatayî grubu motiflerin bir arada kullanıldığı, %19.8’inde sadece barok-rokoko üslûbunda motiflerin kullanıldığı, %57.4’ünde ise sadece hatayî grubu motiflerin kullanıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca yapılan incelemede varakların %17.8’inin bezemesinde şükûfe tarzı desenlerin, %11.9’unun bezemesinde rumîlerin kullanıldığı anlaşılmıştır.

3.6. Kataloğa Ait Bulgular

Araştırmada 1444 no’lu vakfiye kasa defterinin benzer desenli varakları değerlendirme dışında bırakılmıştır. Kataloğa seçilen toplam 133 adet müzehhep varağın tezminatında kullanılan motif örnekleri aşağıda tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 2. Yaprak motifi

			
Varak no. 1-2	Varak no. 7-8	Varak no. 231	Varak no. 61-62
			
Varak no. 37-38	Varak no. 37-38	Varak no. 195-196	Varak no. 177-178

Tablo 3. Hatayî Grubu/Penç motifi

			
Varak no. 19-20	Varak no. 27-28	Varak no. 37-38	Varak no. 61-62
			
Varak no. 27-28	Varak no. 91-92	Varak no. 173-174	Varak no. 191-192

Tablo 4. Hatayî grubu/Hatayî motifi

			
Varak no.7-8	Varak no.7- 8	Varak no. 27-28	Varak no. 37-38
			
Varak no. 19-20	Varak no. 19-20	Varak no. 27-28	Varak no. 73

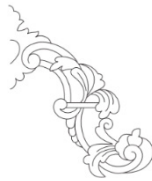

Tablo 5. Hatayî grubu/Goncagül motifi

			
Varak no. 1-2	Varak no. 27-28	Varak no. 27-28	Varak no. 27-28
			
Varak no. 37-38	Varak no. 161-162	Varak no. 69-70	Varak no. 49-50

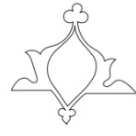

Tablo 6. Şükûfe Tarzı Motifler

			
Varak no. 181-182	Varak no. 181-182	Varak no. 181-182	Varak no. 1-2
			
Varak no. 143-144	Varak no. 157-158	Varak no. 87-88	Varak no. 139-140

Tablo 7. Barok-Rokoko Üslûbunda Motifler

			
Varak no. 3-4	Varak no. 9-10	Varak no. 41-42	Varak no. 59-60
			
Varak no. 181-182	Varak no. 171-172	Varak no. 17-18	Varak no. 121-122

Tablo 8. Rumî Motifleri

			
Varak no. 3-4	Varak no. 5-6	Varak no. 5-6	Varak no. 5-6
			
Varak no. 7-8	Varak no. 19-20	Varak no. 5-6	Varak no. 41-42

İncelenen 133 adet müzehhep varanın tezminatında kullanılan renk, teknik ve motiflere ilişkin verilerin frekans ve yüzde değerleri tablolar halinde değerlendirilerek yorumlanmıştır.

Tablo 9: Vakfiye Defterinin Tezminatında Uygulanan Tekniklerin Dağılımı

Teknikler	f	%
Halkârî	117	88
İğne Perdahtı	113	85
Çift Tahrir	31	23.3
Tarama	12	9
Klasik Tezhip	11	8.3
Noktalama	3	2.3

n=133 (yüzde değerler kataloğa seçilen toplam varak sayısına göre hesaplanmıştır)

Tablo 9 incelendiğinde varakların sırasıyla %88’inde halkârî, %85’inde iğne perdahtı, %23.3’ünde çift tahrir, %9’unda tarama, %8.3’ünde klâsik tezhip, en düşük olarak ise %2.3’ünde noktalama tekniğinin uygulandığı anlaşılmıştır.

Tablo 10: Vakfiye Defterinin Tezminatında Kullanılan Renklerin Dağılımı

Renkler	f	%
Altın	133	100
Siyah	133	100
Kırmızı	109	82
Lacivert	48	36.1
Pembe	13	9.8
Sarı	13	9.8
Sülyen	13	9.8
Eflatun	10	7.5
Yeşil	8	6
Mavi	8	6
Yavruağzı	8	6
Firûze	7	5.3
Beyaz	6	4.5
Mor	4	3
Kahverengi	4	3
Turuncu	2	1.5
Bej	2	1.5
Gri	2	1.5
Limon Küfü Yeşili	2	1.5

n=133 (yüzde değerler kataloğa seçilen toplam varak sayısına göre hesaplanmıştır)

Tablo 10 incelendiğinde varakların tezhiplerinin tamamında altın ve siyah rengin kullanıldığı görülmüştür. Sırasıyla %82’sinde kırmızı, %36.1’inde lacivert, %9.8’inde pembe, sarı ve sülyen, %7.5’inde eflatun, %6’sında yeşil, mavi ve yavruağzı, % 5.3’ünde firûze, % 4.5’inde beyaz, % 3’ünde mor ve kahverengi, en düşük olarak %1.5’inde ise turuncu, bej, gri ve limon küfü renklerinin kullanıldığı anlaşılmıştır.

Tablo 11: Vakfiye Defterinin Tezyinatında Yer Alan Motiflerin Dağılımı

Motifler	f	%
Sade Yaprak	113	85
Goncagül	100	75.2
Penç	83	62.4
Dişli Yaprak	67	50.4
Rokoko Tarzı Motifler	61	45.9
Hatâyi	50	37.6
Akantus Yaprakları	41	30.8
Yalın Rumi	11	8.3
Gül	8	6
İşlemeli Rumi	8	6
Şükûfe	7	5.3
Ayırma Rumi	7	5.3
Sencide Rumi	6	4.5
Anemon	3	2.3
Sarıлма Rumi	2	1.5
Sepet	2	1.5
Vazo	2	1.5
Bulut	1	0.8
Sütun	1	0.8
Sehpa	1	0.8
Saksı	1	0.8
Boru Çiçeği	1	0.8
Ejder	1	0.8

n=133 (yüzde değerler kataloga seçilen toplam varak sayısına göre hesaplanmıştır)

Tablo 11’de varakların tezhibinde en çok %85 ile sade yaprak motifinin kullanıldığı görülmüştür. Sırasıyla %75.2’sinde goncagül, % 62.4’ünde penç, %50.4’ünde dişli yaprak, %45.9’unda rokoko tarzında motifler, %37.6’sında hatâyî, %30.8’inde akantus yaprakları kullanılmıştır. Defterde en az kullanılan motifler ise bulut, sütun, sehpa, saksı, boru çiçeği ve ejder motifleridir.

4. 1444 NO’LU VAKFİYE DEFTERİ TEZYİNATININ DÖNEM TEZYİNAT ÖZELLİKLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Şekil 30: 1444 no’lu vakfiye kasa defterinde yer alan 2. Vakfiyenin unvan sayfası, VGMA

Şekil 31: III. Selim’in 29 no’lu vakfiyesinin unvan sayfası, Ankara Vakıf Eserleri Müzesi (Elkiran,2012:370)

Şekil 32: 1444 no'lu defterdeki 2. vakfiyenin unvan sayfasına ait taç başlık, VGMA

Şekil 33: III. Selim'in 29 no'lu vakfiyesinin unvan sayfasına ait taç başlık, Ankara Vakıf Eserleri Müzesi (Elkırın, 2012:3709)

Beyhan Sultan'ın 1444 no'lu vakfiye kasa defterindeki 1805 yılına tarihlenen 2. vakfiye (Şekil 30) ile Sultan III. Selim'in 1801 yılına tarihlenen 29 no'lu vakfiyesi (Şekil 31) karşılaştırıldığında unvan sayfalarının taç başlıklarına (Şekil 32 ve 33) ait desen planlarının çok benzediği görülmektedir. Bezeme alanları ½ simetrik planda olup renk, motif ve kompozisyon bakımından barok-rokoko üslubundadır. "S" ve "C" kıvrımlı akantüs yapraklarının yoğun olarak kullanıldığı kompozisyonlarda motiflerde ve motiflerin arasında kalan zemin renklerinde farklılıklar görülmüştür. 1444 no'lu defterde taç başlığın bezemesi kırmızı ve lâcivert renkli çift tahrir tarzındaki tığlarla tamamlanırken, 29 no'lu vakfiyede taç başlık vazolu buketler ve çift tahrir tarzında üslûplaştırılmış altın çiçek motifleriyle oluşturulan tığlarla tamamlanmıştır.

Şekil 34: 1444 no'lu vakfiye kasa defterinde yer alan 1. vakfiyenin unvan sayfası, VGMA

Şekil 35: Mihrişah Valide Sultan'ın 175 no'lu vakfiyesinin unvan sayfası, VGMA (Yazıcı, 2015: 81)

Şekil 36: 1444 no'lu vakfiye kasa defterindeki 1. vakfiyenin unvan sayfasına ait dış pervaz, VGMA

Şekil 37: Mihrişah Valide Sultan'ın 175 no'lu vakfiyesinin unvan sayfasına ait dış pervaz, VGMA (Yazıcı, 2015: 81)

Beyhan Sultan'ın 1444 no'lu vakfiye kasa defterindeki 1804 yılına tarihlenen 1. vakfiye (Şekil 34) ile Mihrişah Valide Sultan'ın 1800 yılına tarihlenen 175 no'lu vakfiyesi (Şekil 35) karşılaştırıldığında unvan sayfalarının dış pervaz tezyinatı (Şekil 36 ve 37) benzerlik göstermektedir. İşlemeli rûmî motifleriyle klasik tezhip üslûbunda yapılan bezemelerde işlemeli rumîlerin renk uygulamaları farklılık göstermekle birlikte rumî motiflerinin dışında kalan zemin boşlukları her iki eserde de sıvama altın olup aynıdır. 1444 no'lu defterde siyah ve turuncu ipliklerle dendanlı bitirilen dış pervaz bezemesi, 175 no'lu vakfiyede siyah iplik, altın cedvel ve lacivert kuzu ile bitirilmiştir. Her iki eserde de dış pervaz bezemesi kırmızı ve lacivert renkli çift tahrir tarzındaki tığlarla tamamlanmıştır.

5. SONUÇ

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren tezhip sanatında Batının etkisinin artması ile birlikte Türk sanatçıları Türk barok ve rokoku denilen yeni bir üslûp geliştirmişlerdir. XIX. yüzyılda müzehhipler klâsik kompozisyon uygulamalarının yanı sıra barok-rokoko üslûbunda motifleri tezhip sanatında kullanmaya başlamışlardır. Dönem sanatçıları bu iki üslûbu eserlerinde bazen ayrı ayrı uygularken bazen de birlikte kullanmışlardır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan ve XIX. yüzyıla tarihlenen Beyhan Sultan'a ait 1444 no'lu vakfiye kasa defterinde yer alan 7 adet vakfiyenin tezyinatının incelendiği bu çalışmada, defterin müzehhep varaklarının renk, teknik, motif ve kompozisyon özellikleri belirlenmiş, elde edilen bulgular tablolar halinde değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, barok-rokoko üslûbu motifler ile klasik tarzda hatayî grubu motiflerin bir arada kullanıldığı varakların yanı sıra sadece barok-rokoko üslûbunda motiflerin kullanıldığı ya da sadece klasik tarzda hatayî grubu motiflerin kullanıldığı varakların olduğu anlaşılmıştır. Vakfiye defterinde yer alan vakfiyelerin tezyinatında halkârî tekniğinin yoğun olarak uygulanmış olduğu; bununla birlikte çift tahrir, klasik tezhip, tarama ve noktalama tekniklerinin de kullanıldığı anlaşılmıştır. XIX. yüzyıl eserlerinde bolca kullanıldığı görülen iğne perdahtı tekniği incelenen eserde de sıklıkla uygulanmıştır. Dönemin tezhip özelliklerine uygun olarak barok-rokoko üslûbundaki motiflerin renklendirilmesinde tarama ve noktalama teknikleri ile gölgelendirmeler yapılmıştır. Zahriye ve unvan sayfaları hariç tüm müzehhep varakların dış pervaz desenlerinde motif zeminleri altın ile sulandırılarak boyanmış yine altınla tahrirlenmiştir. Klasik tezhip tekniği eserin sadece unvan sayfalarında uygulanmıştır. Unvan sayfalarının tezhiplerinde, klasik dönem tezhiplerinde sıklıkla görülen bedahşi lacivert zemin renginden farklı olarak bej, yeşil, firûze ve mavi gibi renklerin de desen zeminlerinde kullanıldığı görülmüştür. Bezemede kullanılan motifler incelendiğinde, ağırlıklı olarak sade yaprak, goncagül, penç, dişli yaprak, rokoko üslûbunda motifler, hatayî, akantus yaprakları ve yalın rumî motiflerinin kullanıldığı görülmüştür. Dönem özellikleri doğrultusunda klasik tezhipte kullanılan motif çeşitliliği az olmakla birlikte, desenler daha çok aynı penç ve yaprağın sıklıkla tekrarından oluşmaktadır. Hatayî grubu motifleri ve rumî motifleri, klasik dönemdeki estetik formlarından uzaktır. Penç motifleri klasik dönemde olduğu gibi dendanlarla değil daha çok dairevi biçimdedir. Defterde kullanılan tığlar incelendiğinde desen alanlarının ağırlıklı olarak çift tahrir tekniğinde tığlar ile nihayetlendirildiği anlaşılmıştır. Sadece bir vakfiyede bezeme alanı tığ yerine mavi vazolar içerisinde şükûfeler ile nihayetlendirilmiştir. Defterde kullanılan duraklar pençhane, helezoni ve şeşhanedir.

Beyhan Sultan'ın 1444 no'lu vakfiye kasa defterindeki 1804 ve 1805 yılına tarihlenen vakfiyeleri ile Sultan III. Selim'in 1801 yılına tarihlenen vakfiyesi ve Mihrişah Valide Sultan'ın 1800 yılına tarihlenen vakfiyesi karşılaştırıldığında unvan sayfalarındaki desen planlarının çok benzediği görülmektedir. Bezemelerde barok-rokoko üslûbu ile klasik tezhip üslûbunun birlikte kullanıldığı anlaşılmıştır. Elkıran (2012: 375) tarafından yapılan "Ankara Vakıf Eserleri Müzesi'nde Bulunan Tezhipli Eserlerin Süsleme Özellikleri" başlıklı doktora tezinde, bu devirde yapılan bezemelerin, ince işçilikten ve klâsik dönem tezhiplerinden uzak olduğu ifade edilmiştir. Elitok

(2016: 49) tarafından yapılan “Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Hatice Sultan’a Ait Vakfiyenin Kitap Sanatları Bakımından Değerlendirilmesi” başlıklı araştırmada da bu devire ait el yazması eserlerde zengin renk çeşitliliği olmakla birlikte klasik tarzda uygulanan motiflerin irileştiği ve kabalaştığı, rumî motiflerin formlarının da bozulduğu ifade edilmiştir. Elkıran (2012: 375) ve Elitok (2016: 49)’un dönemin tezhip sanatına ilişkin değerlendirmeleri, 1444 no’lu vakfiye defterinin tezhip özelliklerine ilişkin değerlendirmelerle benzerlik göstermekte olup bu araştırmanın sonuçlarını desteklemektedir. Sonuçta, 1444 no’lu vakfiye kasa defteri tezyinatının XIX. yüzyıl dönem tezyinatı uygulamaları ile benzerlikler gösterdiği ve defterin ait olduğu dönemin tezhip özelliklerini yansıttığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aksu, H. (2008). “Rokoko”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 35, 159-160. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rokoko> (07.10.2022).
- Bayram, S. (1990). “Beyhan Sultan Vakfiyeleri, Tezyinatları ve Türk Tezhip Sanatındaki Yeri”, *XI. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt III, 1127-1139. http://isamveri.org/pdfdrg/D029142-03/1994/1994_BAYRAMS.pdf (27.11.2021).
- Başar, F. (2019). *Vakıf Kuran Kadınlar-Bildiriler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara. <https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/muhtelif/vkk.pdf> (06.09.2022).
- Çam, M., Turhan, İ., Akçatepe, R. E. (2020). *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- Derman, F.Ç. (1999). “Osmanlılar’da Tezhip Sanatı”, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, E. İhsanoğlu (Editör), Cilt 2, 487-491.
- Derman, F.Ç. (2000). “Osmanlı Asırlarında, Üslûp ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı”, *Yeni Türkiye, 701 Osmanlı Özel Sayısı IV*, Sayı:34, 624-633.
- Derman, F. Ç. (2015). “İstanbul’da Tezhip Sanatı”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Edebiyat, Kültür ve Sanat*, Coşkun Yılmaz (Editör), Cilt: 7, 358-383.
- Duran, G. (2012). “XVIII. Yüzyıl Tezhip Sanatı”, Ali Rıza Özcan (Editör), *Hat ve Tezhip Sanatı*, s. 397-415.
- Duran, G. (2015). *Ali Üsküdari Tezhip ve Rugani Üstadı, Çiçek Ressamı*, 3. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- Elitok, H. (2016). “Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Hatice Sultan’a Ait Vakfiyenin Kitap Sanatları Bakımından Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı:37, 35-51. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/263867> (10.11.2023).
- Elkıran, G. A. (2012). *Ankara Vakıf Eserleri Müzesi’nde Bulunan Tezhipli Eserlerin Süsleme Özellikleri*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ersöz, B. (2020). *III. Mustafa’nın Kızı Beyhan Sultan ve Hayatı (1766-1824)*, Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kala, E.S. (2019). “Osmanlı Dönemi Hanım Sultan Vakıfları ve Sosyal Politika Uygulamaları”, *Vakıf Kuran Kadınlar-Bildiriler*, (Hazırlayan: Fahameddin Başar), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, 113-142. <https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/muhtelif/vkk.pdf> (06.09.2022).
- Keleş, Ç. (2019). *XIX. Yüzyıl Tezhip Sanatında Tiğ*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Erzurum.
- Kunt, M. (2009). “Batılılaşmanın Eşiğinde (1739-1789)”, *Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti (1600-1908)*, Cilt 3, 19-73, 10. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Okumuş, A. (2016). *Türk Süsleme Sanatlarında Barok ve Rokoko*, 1. Baskı, İlke Kitap, İstanbul.
- Özcan, Y. (2002). “Türk Tezhip Sanatı”, *Türkler*, (Ed: H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), Cilt 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. https://www.academia.edu/41735750/T%C3%9CRKLER_Cilt_12_Osmanl%C4%B1?email_work_card=view-paper (27.03.2022).
- Özgüdenli, O. G. (2012). “Vakfiye, 1. Bölüm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 42, 465-467. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vakfiye#1> (16.12.2021).
- Özkeçeci, İ. ve Özkeçeci, Ş.B. (2014). *Türk Sanatında Tezhip*, İstanbul.

- Pekşen, S. N. (2021). *Saraylı Beyhan Sultan'a (1765-1824) Ait İki Hesap Defterinin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Taşkale, F. (2012). "XX. Yüzyıl Tezhip Sanatı", *Hat ve Tezhip Sanatı*, (Ed: Ali Rıza Özcan), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Uluçay, M.Ç. (1985). *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yazıcı, N. (2015). *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Mihrişah Sultana Ait Vakfiyelerin Hat, Tezhip ve Cilt Sanatı Bakımından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yediyıldız, B. (1988). "Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:20, 403-408. <https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/vakiflardergisi/20.pdf> (17.10.2022).

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:01.02.2024 Accepted/Kabul:01.04.2024

DOI:10.30794/pausbed.1429865

Research Article/Araştırma Makalesi

Deniz, S. (2024). "Adıyaman Yöresi Ağızlarındaki Atasözlerine Katkılar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 63, ss. 291-296.

ADIYAMAN YÖRESİ AĞIZLARINDAKİ ATASÖZLERİNE KATKILAR*

Sunay DENİZ**

Öz

Atasözleri, milletin yüzyıllarca süren hayat tecrübelerine dayanan değer yargılarını dile getiren kültürel miraslardır. Başlangıçta sözlü olarak yaygınlaşan, yazının kullanılmaya başlamasıyla da bir kısmı yazılı metinlerde yer alan ve milletin tecrübelerine dayalı değer yargılarını özlü şekilde ifade eden kalıplaşmış sözlerdir. Uzun ve köklü bir geçmişe sahip olan, ilk çıkış yeri ve kaynağı tam olarak bilinmeyen atasözleri, Türk dilinin söz varlığında önemli bir yere sahiptir. Bir milletin dünden bugüne her konudaki deneyimlerini, bakış açısını, düşünüş ve yaşayış şeklini, olayları algılayıp değerlendirerek dile getirme biçimini yansıtan kıymetli dil verileridir. Atasözleri daha çok sözlü kültüre dayandıkları için ağızlarda ortaya çıkıp yaygınlaşmakta ve dilden dile söylenerek şekillenmektedir. Derleme yaptığımız Adıyaman ili Gölbaşı ilçesi Yukarı Çöplü köyünde pek çok konuda söylenmiş ve kayda geçmeyi bekleyen birbirinden ilginç atasözleri mevcuttur.

Bu çalışmada, Adıyaman ilinin Gölbaşı ilçesi Yukarı Çöplü köyünde yaşları 70-80 aralığında ikisi hiç okuma yazma bilmeyen diğeri ise ilkokulu dışardan bitirmiş köy sakinleriyle görüşülmüş ve ilgili çalışmalarda aynı şekilde yer almayan 30 atasözü kayda geçirilmiştir. Kayda geçirdiğimiz atasözlerinin karşısına hangi durumlar için kullanıldıkları, anlamları ve varsa bazı sözcüklerdeki yazı dilinden farklı ses özellikleri de verilmiştir. Anlamı bilinmeyen sözcükler de kaynaklar verilerek tanıklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Atasözleri, Ağızlar, Söz varlığı, Adıyaman ili ağızları.

CONTRIBUTION TO THE PROVERBS IN THE DIALECTS OF ADIYAMAN REGION

Abstract

Proverbs are cultural heritages that express the nation's value judgments based on centuries of life experiences. They are stereotyped sayings that initially became widespread orally, some of which were included in written texts with the introduction of writing, and which succinctly express the nation's value judgments based on experience. Proverbs, which have a long and deep-rooted history and whose origin and source are unknown, have an important place in the vocabulary of the Turkish language. They are valuable linguistic data reflecting a nation's experience, perspective, way of thinking and living, and the way it perceives and evaluates events and expresses them. Since proverbs are mostly based on oral culture, they emerge and spread in dialects and are shaped by being spoken from language to language. In Yukarı Çöplü Village of Gölbaşı District of Adıyaman Province, where we conducted a compilation, there are many beautiful proverbs on many subjects waiting to be recorded.

In this study, in the village of Yukarı Çöplü in Gölbaşı district of Adıyaman province, between the ages of 70 and 80, two of whom are illiterate and the other who have completed primary school outside the village were interviewed, and 30 proverbs that were not included in the relevant studies were recorded. The situations for which they are used, their meanings, and, if any, the phonetic features different from the written language in some words are also given against the proverbs we have recorded. Words with unknown meanings are also witnessed with references.

Keywords: Proverbs, Dialects, vocabulary, Dialects of Adıyaman province.

*Bu derleme çalışması için Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 31.05.2024 tarihli ve 2024/5 sayılı kararıyla onay alınmıştır.

**Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, BALIKESİR.
e-posta: sddeniz1@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-8169-4806>)

GİRİŞ

Yazının kullanılmadığı dönemlerde sözlü olarak söylenen, Türkçenin yazılı ilk metinlerinden itibaren de söz varlığımız içinde önemli bir yer tutan atasözlerinin Türkçede büyük öneme sahip oldukları bilinmektedir. Uzun ve köklü bir geçmişe sahip olan, ilk çıkış yeri ve kaynağı tam olarak bilinmeyen atasözleri bir milletin yaşayışını, kültürünü, gelenek ve göreneklerini, tecrübelerini, ortak değerlerini yansıtan ve pek çok konuda yüzyıllar boyunca söylenmiş kalıplaşmış ifadelerdir. Türkçe Sözlük'te atasözü; "Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz; deme, mesel, sav, darbimesel" (TS,2023:281) şeklinde tanımlanmaktadır. Doğan Aksan atasözleriyle ilgili "Her ulusun kendi deneyimleriyle, bilgeliğiyle oluşturduğu atasözleri, bir dilbirliğinin dünya görüşünü, yaşayış biçimini yansıttığı gibi o toplumun kültür tarihiyle ilgili önemli ipuçları da verir" (Aksan,1982:40) der. Ayrıca atasözleriyle ilgili "Pek çok açıdan insan, dünyanın her yerinde aynıdır. Değişik durumlar ve olaylar karşısındaki davranışlarında, yaşam boyunca kazanılmış deneyimlerinde, duygu, düşünce ve yaşantılarını dile getiren sözlerinde ve yargılarında, toplumlar değişse de benzerlikler hatta eşlikler vardır. Bu yüzden, başka başka toplumların birbiriyle hiç ilişkisi olmayan dil birliklerinin söz varlığı içinde "atasözü" adını verdiğimiz sözler kimi zaman birbirine yakınlık gösterir; kimi zaman da değişik kültürlerin bilgeliklerini yansıtır biçimde birbirinden ayrılır" (Aksan,2006:146) denmektedir.

Milletimizin güzel ve etkili söz söyleme yeteneğinin örnekleri olan, yaşanan olaylarla ilgili değer yargılarımızı dile getiren atasözleri konusunda Divânü Lugatî't-Türk'te "Sâw: Atasözü (mesel); Bundan sâwda mundag kelir denir; "atasözünde böyle geçer" (Ercilasun ve Akkoyunlu,2014:810-410) açıklamaları yer alır. Atasözleri ile ilgili en kapsamlı çalışmayı yapan Ömer Asım Aksoy ise atasözlerini "Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler" (Aksoy,1981:36) şeklinde tanımlar. İsmail Parlatır ise "Uzun deneme ve gözlemlere dayanan düşüncelerden doğan, kesin hükümler içeren, bilgece bir tavırla öğüt verir ve yol gösterir nitelikte olan, yüzyıllar boyu sözlü geleneğin içinde beslenerek halk tarafından benimsenmiş bulunan ve de halkın ortak değer yargılarını taşıyan kalıplaşmış özlü sözlerdir" (Parlatır,2007:2) der. E. Kemal Eyüboğlu da ilgili çalışmasında atasözleriyle ilgili olarak; "Mesel veya atasözü bir fikri savunmada, bir olayı, bir davranışı yorumlamada, yermeye kullanılan etken bir dil aracıdır; ya tam ya da öznesi, yüklemi veya tümleci eksik bir önermedir, içindeki düşünceyi dolaylı yoldan benzetme ile söyler" (Eyüboğlu,1973:XX) biçiminde açıklama yapmıştır.

Ağızlar atasözleri bakımından oldukça zengin verilerle doludur. Anadolu insanı; yılların birikimi, deneyimi olan görüş ve kanaatlerini özlü sözlerle söyleme konusunda oldukça başarılıdır. Bu konuda Aksan "Anadolu ağızlarımız, atasözleri açısından da dikkati çeken bir zenginlik sergilemektedir. Ağızlarda, yazın dilimizde kullanılanların yanında, eski kaynaklarda geçen atasözlerinin de yaşamakta olduğu görülmekte, ayrıca bütünüyle ağızlara özgü ilginç örneklerle karşılaşmaktadır" (Aksan,2014:164) der ve Türkçenin Gücü adlı eserinde "Anadolu ağızlarındaki atasözleri üzerinde çalışacak araştırmacının hemen ilgisini çekecek iki önemli özellik vardır sanıyoruz. Bunlardan biri yukarıda da değindiğimiz atasözlerinin bolluğu ve çeşitliliğidir. Gerçekten ağızlarda hemen her konuda, her kavram alanında pek çok atasözümüyle karşılaşırız. İkinci bir özellik ise deyimlerde de karşımıza çıkan "somutlaştırma" dediğimiz aktarmalara atasözlerinde de çok sık rastlanmakta olmasıdır" (Aksan,2006:152) ifadelerini ekler.

Derleme yaptığımız Adıyaman ilinde bugüne kadar konuyla ilgili yapılmış en kapsamlı çalışma M. Fatih Alkayış'ın "Adıyaman Ağızında Atasözleri ve Deyimler 1-2" adlı çalışmasıdır. Burak Tellî ve Türker Barış Bulduk'un "Adıyaman İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığı" adlı çalışmaları da yörenin ağız ile ilgili yapılmış en kapsamlı sözlük çalışmasıdır.

Yapılan bu çalışmada, Adıyaman ilinin Gölbaşı ilçesi Yukarı Çöplü köyünden derlediğimiz ve bugüne kadar ilgili kaynaklarda aynı şekilde yer almayan 30 atasözü kayda geçirilmiştir. Bu sözlerin hangi durumlar için kullanıldıkları, anlamları ve varsa yazı dilinden farklı ses özellikleri de gerekli görüldükçe verilmiştir. Ayrıca bu atasözleri içinde yer alan anlamı bilinmeyen sözcükler de anlamları verilerek tanımlanmıştır. İlgili çalışmalarda bulunan atasözlerinden bazı sözcükleri farklı olan veya farklı anlamda kullanılan sözlere de bu farklılıklar belirtilerek çalışmada yer verilmiştir.

Yörede tespit ettiğimiz atasözleri şunlardır:

Alışına verişim, tarhana aşına bulgur aşım.

Kişi, değerini kendisine verilen hediye ne kadar değerli olduğuyla kıyaslar. Tarhana aşı kıymetlidir fakat bulgur daha da kıymetlidir. Kim bana ne kadar değerli bir hediye getirirse ben de ona o ölçüde değerli bir hediye götürürüm anlamında bir atasözüdür.

Ayının yağsı çoğ olursa yüzüne gözüne suvarımış.

Alkayış bu atasözünü; “Kürdün yağsı çoğ olursa eline yüzüne sürtermiş.” şeklinde kaydetmiştir. İnsan “bir şeyi bol bulunca şaşkınlıktan ne yapacağını bilemez; en olmadık işlere kalkışır. Abartılı ve dikkat çekici davranışlarıyla başkalarını kendisine güldürür” (Alkayış,2021:64). Anlam her iki biçimde de aynıdır.

Ala garga: “Çocuğlarım olalı burnum sıcak pisluya doymadı” derimış.

Alkayış, bu atasözüne benzer bir sözü “Uşacığım olalı sıcak egmege hşret kaldım.” şeklinde kayda geçirmiştir. “Bir kadın anne olduktan sonra artık çocuğı için yaşar; bütün imkânlarını ona seferber eder. Eskisi gibi gönlünün istediğini yiyip içemez. Ekmeğın tazesini, yemeğın etlisini çocuğının önüne koyar. Kendisi ise bayat ekmeğe talim eder. Artık sıcak ekmeğe hasret kalır” (Alkayış,2021:79) biçiminde anlamlandırmıştır. Derlediğimiz yörede de aynı anlamda kullanılan bir atasözüdür.

Analı gızlar sırrını sağlar; anasız gızlar ortada gızlar.

Eğer bir kızın annesi varsa annesi onu dışarıdaki her türlü tehlikeye karşı korur, kollar, kanatları altına alır. Ancak anne yoksa bu kız çocuğı başkalarının çeşitli iftiralara, kötülüklerine maruz kalır; koruyanı yani annesi olmadığı için ise rezil rüsva olur.

Baba ölana bi bağ başlamış; olan babıya bi salım üzüm vermemiş.

Yörede bu atasözünü aynı anlamda olan; “Biri birine bi bağ başlamış, o da bi salım üzüm vermemiş” (Alkayış,2019:28) şekli de kaydedilmiştir. Her iki şeklin anlamı aynıdır: “Bir insan başka bir insana çok büyük bir iyilik yapar ama yeri geldiğinde, iyilik yaptığı insandan küçük bir yardım bile göremez. İnsanoğlu, kendisine faydası dokunan kişiye karşı vefasızdır” (Alkayış,2019:28) biçiminde anlamlandırılmıştır. Bu yörede de aynı anlamda kullanılmaktadır.

Babanın malı ölana ucuz.

Emek çekmeyen evlat için babanın büyük zahmet çekerek kazandığı varlığı ucuzdur. Evlat için bu malın değeri yoktur. Har vurup harman savurur.

Balığ çefden çıhmış garnı yarığ garnıñı bellēm demiş.

Geçmişte çok büyük yokluktan geçmiş, büyük sıkıntılar yaşamış insanın; nereden geldiğini, hangi sıkıntılardan geçtiğini unutmaması, kökenini inkâr etmesi hoş bir davranış değildir. Çünkü insan köklerine bağlı bir canlıdır, inkâr etmek varlığını inkâra girer. **Çeft:** 1. Çam ve palamut ağacının meyvesinin kabuğı; 2.Üzüm kabuğı; 3. Meyvenin içindeki parçalardan her biri (DS,2019:1106-1107).

Beden eritmeyinci buğaz doymaz.

Çalışıp çabalamadan beslenmek, geçim olmaz.

Çömçe dutan benim ossuñ, dış gapi yerim ossuñ.

Herhangi bir yerde bir işiniz varsa ve işin başında duran bizzat sizin ailenizden, akrabanızdan, kızınızdan, oğlunuzdan biriye, işinizi yaptıracağınız o kapının önünde milyonlarca insan sırada beklese işin başındaki, işinizi yapacak olan kişi o kalabalığı geçer ve önce sizin işinizi görür. Ters durumda işiniz çok geç görülecektir.

Daşın daşa dēmedō olmazımış.

Yöreden derlediğimiz bu atasözünü Alkayış “Daş daşa değmedig tuvar olmaz.” biçiminde kaydetmiş ve “İnsanlar el birliğı etmeden, birbirlerine destek olmadan güç birliğı oluşturamaz ve yükselemezler” (Alkayış,2021:37) anlamını vermiştir. Bu yörede de aynı anlamda kullanılmaktadır.

De yeri basmanıñ altında.

İki kişi bir şeyi gizli saklı yapmışsa ve birinin buna çok da gönlü olmamışsa olay ortaya çıksın diye gönlü razı olmayanın bu olayı karşındaki insana ipucu vererek görmesini sağlamak için söylenmiştir. Açıkça söylenmez, üstü kapalı ima yoluyla söylenir.

Elde ğurban ben baña, ben de ğurban ben baña.

Kişinin kendinden daha değerli, kıymetli başka bir kişi daha yoktur. Başkalarının verdiği değerın önemli olmadığı, kendinize verdiğiniz değerın daha önemli olduğu vurgulanır. Başka insanlar canları isterse değer verir, saygı duyarlar; canları istemezse duymazlar. Asıl önemli olan kişinin kendisine verdiği önemdir.

El etiñi yimezse gemoña para vermezimiş.

El işinde çalışılıyorsa sağlıklı olduğunuz ve o insanın işine yaradığınız ölçüde maaşınızı alırsınız. Aksi hâlde kimse işinde hastalıklı birini çalıştırıp işlerin yavaşlamasını istemez. Bu sebeple işveren, çalışanını kanının son damlasına kadar sömürür.

Fıhara halını bissēdi çuğa geyerdi.

Fakir hâlini bilmez, zenginlerle yarışır gibi alışveriş yapmaya, yaşamaya çalışır. Üç kuruş parası olunca derdine derman olacak bir şey için değıl gereksiz bir şey için harcama yapar.

Ġar gederse ğurduñ pislō ayazda ğalır.

Açığa çıkması gereken tüm gerçekler zamanı geldiğinde kendiliğinden ortaya çıkar anlamında kullanılır.

Ġızı ğızıhan görme geliniken gör, gelini geliniken görme beşşig arhısında gör.

Bir kızın evlenmeden önce ne kadar becerikli, temiz, düzenli olduğunun önemi yoktur. Çünkü bekârdır ve tektir. Eş, çocuk, iş gibi sorumlulukları olmadığı için temizliğı ve becerikliliğı görülmez. Ancak evlenip sorumluluklar artınca asıl beceri, temizlik, düzen, işleri çekip çevirme hâli o zaman ortaya çıkar ve değıeri o zaman anlaşılır.

Ġurt burhannō sever.

Kötü insanlar sevmedikleri bir insana zarar vermek için en puslu havayı, o insanın en düşkün vaktini bekler ve o an zarar verir. Bu vakitlerde dikkatli olmakta fayda vardır. **Burhannıh:** Bir insanın en çaresiz, en zor durumda kaldığı an.

Her tarlada var bi kezzek, her köyde var bi pezevek.

Her toplumda ortalığı kızıştırarak, insanları birbirine düşürecek, kötülük tohumu ekecek birilerinin mutlaka bulunduğunu ifade etmek için kullanılan bir sözdür. **Kesek:** 1. Belin ya da çapanın çıkardığı sıkışmış kuru, iri toprak parçası; 2. Geri kalan parça atık (DS,2019:2762).

Her hey dedō davar ossedi her yer davarna dolardı.

Gereksiz isteklerde bulunan kişinin her istediğı her zaman dikkate alınmaz.

İnek mi bızanıñ arhısında geder, bıza mı inān?

Bir evde büyüğün sözü veya kararının küçüğün üzerinde bir etkisi olmadığında ve küçüğün de benim dediğim olacak şeklinde yanlış düşüncede ısrar ettiği durumlar için kullanılan bir sözdür. Derlenen atasözü bu tutumun yanlış olduğunu, küçük olanların büyüklerin sözünü dinlemeleri gerektiğini ifade eder.

İt gıyronu atmaz.

Alkayış'ın "İt, kıyırğını kapı arasında kıomaz." şeklinde kaydettiğı bu söz "Kişi, kendi yakınına sahip çıkar. Ona zarar gelebilecek durumlara karşı önceden tedbir alır ve onun zarar görmesini engeller" (Alkayış,2019:41) anlamında kullanılır.

Kötülük etme bulursuñ, iñileme ölürsuñ.

Alkayış'ın "Étme bulırsın, inneme ölırsın." biçiminde kayda geçirdiğı bu söz, "Kim bir kötülük ederse onun karşılığını bulur" (Alkayış,2019:36) anlamındadır.

Olacağ ölağ kösde belli olur.

Bir kişinin iyi mi kötü mü; çalışkan mı tembel mi olduğı daha küçük yaşlarda durumundan, davranışlarından, konuşma biçiminden belli olur.

Ölü hêrli olursa adamlar gendi gendine gelirimış.

Yörede kullanılan "hêrli" sözcüğü, "hayırlı" sözcüğünün ses değışmesi sonucu kullanıldığı biçimdir. Ölü veya diri bir insan hayırlı, zengin veya iyi niyetli bir insansa onun için herkes her şeyi yapmaya hazırdır. Bunun için özel bir davet veya rica gerekmez.

Ömür boyu ğara ğuyu doymaz.

Bir insan bir ömür çalışır, çabalar fakat küçücük bir mideyi doyuramaz. Bütün hayatı onu doyurmaya çalışmakla geçer.

Sap seniñidi samannıh da mı seniñidi?

Her şeyin aşırısı zarardır. İnsan her şeyi ölçülü yapmalıdır anlamında kullanılır.

Seni kim oydu? Hısım oydu, bildim ki derin oydu.

Bir insana en büyük zararı en yakını verir.

Suyu soğuya goy döv döv, su gene su gene su.

Akılsız insana ne söylersen söyle o yine bildiğini yapar. Akılsız, yanlısında ısrar eder, söylenen sözün onda hiçbir etkisi yoktur. Söylenenlerden ders alınmıyor ve anlaşılmıyorsa nasihatın bir faydası olmaz.

Yidim ağızım bılaşih, boşattım oram bılaşih.

Asıl olan gönül hoşluğu, tatlı söz güler yüzdür. Yemenin içmenin fazla önemi yoktur.

Zengin misafır gelir hoş geldiñ deller, fağır misafır oluncu hoş geldiñ deller.

Zengin misafirliğe gittiğinde paralı olduğundan güzel karşılanır ancak fakir, yoksulluğundan ötürü hoş karşılanmaz.

SONUÇ

Atasözleri, toplumun geçmişten bugüne yaşayış tarzını, düşünce biçimini, olaylara bakış açısını, deneyimlerini etkili ve özlü kalıplaşmış bir anlatım tarzıyla dile getiren, farklı olayları farklı anlatım yolları ile ele alan sözlerdir. Anadolu insanı yaşadıklarından edindiğı değer yargılarını özlü sözlerle dile getirme konusunda oldukça başarılıdır. Diğer Anadolu ağızlarında olduğu gibi Adıyaman yöresi ağızlarında da güzel sözlerle değer yargılarını ifade etme konusunda ilginç ve etkili sözlerin bulunduğu yadsınamaz. Adıyaman yöresi ağızlarında atasözleri konusunda zengin bir malzeme karşımıza çıkmaktadır. Yörede hemen her konuda söylenmiş ilginç, etkili ve güzel cümlelerden oluşan pek çok atasözü bulunmaktadır.

Yörede yaptığımız derlemeler sonucunda bugüne kadar yöreyle ilgili derleme çalışmalarında yer almayan evlilik, fakirlik, çalışma, dürüstlük, aile ve akrabalık ilişkileri, vefasızlık, kıymet bilmeme, akılsızlık, zenginlik, aşırıya kaçma, kötülük, yardımlaşma gibi pek çok konuda söylenmiş 30 atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözlerinden 6 tanesinin daha önce yöreden derlenmiş atasözlerinden sadece bazı sözcüklerinin farklı olduğu görülmektedir. Bu derleme çalışması ile yukarıda yer alan ve daha önceki ilgili çalışmalarda yer almamış atasözlerini unutulmaktan kurtarmak ve Türkçenin zengin atasözü varlığına küçük de olsa bir katkı sağlamak amaçlanmıştır.

KAYNAK KİŞİLER

Saide Deniz / Yaş: 79 / Meslek: Ev Hanımı / Eğitim Durumu: Yok.

İhsan Bilgili / Yaş: 72 / Meslek: Emekli / Eğitim Durumu: İlkokul Dışarıdan Bitirilmiş.

Leyla Bilgili / Yaş: 72 / Meslek: Ev Hanımı / Eğitim Durumu: Yok.

KAYNAKÇA

Aksan, D. (1982). *Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim 3*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Aksan, D. (2006). *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Aksan, D. (2014). *Anadilimizin Söz Denzinde*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Aksoy, Ö. A. (1981). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1- Atasözleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Alkayış, M. F. (2019). *Adıyaman Ağzında Atasözleri ve Deyimler 2*, Hiper Yayın, İstanbul.

Alkayış, M. F. (2021). *Adıyaman Ağzında Atasözleri ve Deyimler 1*, Hiper Yayın, İstanbul.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânü Lugâti't-Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Eyüboğlu, E. K. (1973). *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler - Atasözleri*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul.

Karahan, L. (2014). *Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Parlatır, İ. (2007). *Atasözleri*, Yargı Yayınevi, Ankara.

Telli, B. ve Bulduk, T. B. (2018). *Adıyaman İli ve Yöresi Ağzları Söz Varlığı*, Gazi Kitabevi, Ankara.

(2019). *Derleme Sözlüğü II C-D*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

(2019). *Derleme Sözlüğü IV I-N*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

(2023). *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.12.2023 ✓Accepted/Kabul:24.06.2024

DOI:10.30794/pausbed.1398830

Research Article/Araştırma Makalesi

Öztaş, T. (2024). "Big Data Analytics Software Selection with Multi-Criteria Decision-Making Methods for Digital Transformation", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 63, pp. 297-317.

BIG DATA ANALYTICS SOFTWARE SELECTION WITH MULTI-CRITERIA DECISION-MAKING METHODS FOR DIGITAL TRANSFORMATION

Tayfun ÖZTAŞ*

Abstract

In the process of transitioning to digital businesses, managers are faced with numerous decision-making challenges across various domains. This complexity poses a significant hurdle for traditional businesses seeking to embrace digital transformation. To address this challenge, the Preference Selection Index (PSI) and Additive Ratio Assessment (ARAS) methods are utilized for selecting Big Data Analytics (BDA) software, employing multi-criteria decision-making (MCDM) approaches. With a scenario involving 8 alternatives and 7 criteria, the PSI method is employed to establish the weights of the criteria. Subsequently, the ARAS method is utilized to rank the alternatives. The analysis identifies "Ease of Use" as the criterion with the highest importance weight (0.1464), while "Data Workflow" emerges as the least significant criterion (0.1378). Based on the highest utility degree (0.9548), the fifth alternative was identified as the most suitable big data analytics software for this scenario. Furthermore, the proposed method's applicability is validated through comparative analysis with five different MCDM methods, reinforcing the reliability of the obtained results.

Keywords: Digital business, Digital transformation, Big data analytics, Multi-criteria decision-making.

DİJİTAL DÖNÜŞÜM İÇİN ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİ İLE BÜYÜK VERİ ANALİTİĞİ YAZILIM SEÇİMİ

Öz

Dijital işletmelere geçiş sürecinde, yöneticiler çeşitli alanlarda çok sayıda karar verme zorluğuyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu karmaşıklık, dijital dönüşümü benimsemek isteyen geleneksel işletmeler için önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu zorluğun üstesinden gelmek için, çalışmada Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yaklaşımlarından faydalanılarak Büyük Veri Analitiği (BVA) yazılımı seçmek için Tercih Seçim Endeksi (PSI) ve Eklemeli Oran Değerlendirme (ARAS) yöntemleri kullanılmıştır. Sekiz alternatif ve yedi kriter içeren bir senaryoda, kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için PSI yöntemi kullanılmıştır. Daha sonra, alternatifleri sıralamak için ARAS yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda "Kullanım Kolaylığı" en yüksek önem ağırlığına (0.1464) sahip kriter olarak belirlenirken, "Veri İş Akışı" en az öneme sahip kriter (0.1378) olarak ortaya çıkmıştır. En yüksek fayda derecesine (0.9548) göre, beşinci alternatif bu senaryo için en uygun büyük veri analitiği yazılımı olarak belirlenmiştir. Ayrıca, önerilen yöntemin uygulanabilirliği beş farklı ÇKKV yöntemi ile karşılaştırmalı analiz yoluyla doğrulanarak elde edilen sonuçların güvenilirliği desteklenmiştir.

Anahtar kelimeler: Dijital işletme, Dijital Dönüşüm, Büyük veri Analitiği, Çok kriterli karar verme.

*Assist. Prof. Dr., Pamukkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, DENİZLİ.
e-mail: toztas@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-8224-5092>)

1. INTRODUCTION

In the 21st century, digitalization has become ubiquitous, profoundly impacting our communication methods and business practices. Digitalization can be referred to as a transformative force for businesses that focus on innovation and efficiency by modifying industries and reconsidering customer expectations (Verhoef et al., 2021: 889). As stated by Ebert and Duarte (2018: 16), digital transformation is a way to produce value for businesses by integrating technology and people. Indeed, it plays a vital role in helping businesses remain competitive in the Internet era (Mergel et al., 2019: 2). Businesses are expected to incorporate digital technologies into their operations. Most of the technologies enabling digital transformation in businesses are computer-related. Analytics, artificial intelligence, big data, blockchain, cloud computing, the Internet of Things, and machine learning are among the digital technologies that businesses could apply for transformation (Stark, 2020: 29). According to Berger (2015: 17-19), there are four main drivers for digital transformation: digital data, connectivity, automation, and digital customer access. The capture, processing, and analysis of digital data enable businesses to make more accurate predictions and informed decisions. Big data and the Internet of Things, in particular, play pivotal roles as enablers for leveraging digital data in this transformative process (Berger, 2015: 20).

Businesses generate an immense amount of data in their operations. This data may include text, videos, images, and audio obtained through machines, social media, sensor networks, cyber-physical systems, and the Internet of Things (Sivarajah et al., 2017: 263). Especially over the last two decades, there has been a significant expansion of data across diverse fields. Due to the rapid increase in global data, the term 'big data' is primarily used to describe vast datasets (Chen et al., 2014: 171). TechAmerica Foundation (2012: 10) defined big data as *"Big Data is a term that describes large volumes of high velocity, complex and variable data that require advanced techniques and technologies to enable the capture, storage, distribution, management, and analysis of the information."* However, analyzing vast amounts of data is crucial for businesses to understand customer needs and market trends (Ullah et al., 2018: 3). Due to the variety, velocity, and volume components of big data, capturing, storing, managing, and analyzing it becomes challenging (Sagiroglu and Sinanc, 2013: 42). Therefore, handling big data with traditional software tools within a reasonable time frame becomes impractical (Chen et al., 2014: 173).

Analyzing big data is made possible through methods such as Big Data Analytics (BDA). BDA technology can assist decision-makers in assessing and analyzing large datasets (Pour et al., 2023: 2). As stated by Wamba et al. (2017: 357), BDA can be considered a transformative factor that enhances business efficiency and effectiveness due to its significant operational and strategic capabilities.

Businesses must determine the most suitable technology based on their objectives and investment decisions. However, these objectives and investment decisions can become challenging as the number of alternatives and criteria increases. Multi-Criteria Decision-Making (MCDM) methods play a pivotal role in tackling such decision-making challenges. These methods can address decision-making problems related to various alternatives under specific criteria using a variety of principles. This paper delves into a decision-making challenge associated with selecting BDA software in digital transformation, employing MCDM methodology, specifically utilizing the Preference Selection Index (PSI) and Additive Ratio Assessment (ARAS) methods. The proposed methodology consists of two stages. In the first stage, the PSI method was employed to compute criteria weights (importance levels) and in the second stage, the ARAS method was exploited to rank alternatives. Based on the latest information, it is noteworthy that the PSI and ARAS methods have not been previously employed for this specific purpose in the existing literature. In this regard, the study is positioned to address a significant gap in the literature, particularly in the domain of BDA software selection. The motivation and objectives of the study are outlined below:

- Identifying technologies that facilitate the digital transformation of businesses.
- Demonstrating, based on the definition of big data, that the selection of BDA software, enhancing the effectiveness and efficiency of businesses, constitutes an MCDM problem.
- Providing an extensive literature review of MCDM methods applied in the selection of BDA software.
- Objectively determining the weights of criteria (importance levels) for BDA software selection, a crucial stage in any MCDM problem, through the PSI method.
- Ranking of BDA software alternatives using the ARAS method and a comparison with the results of the PSI method.

The remainder of the paper is organized as follows: The second section presents the related literature. The third section elaborates on the theoretical background of the PSI and ARAS methods. The fourth section provides computational results of the BDA software selection problem. The final section offers an overview of the paper, discusses the analysis results, and outlines the direction for further studies.

2. RELATED LITERATURE

The related literature section is formed into three tiers: The first tier is related to the MCDM applications in the big data domain, and the last couple of tiers are related to the PSI method, and the ARAS method, respectively. Thus, the addressed problem can be analyzed thoroughly.

Lamrini et al. (2023) proposed a parallel Technique for Order Preference by Similarity to the Ideal Solution (TOPSIS) approach to expedite decision-making processes in big data context. Maghsoodi (2023) utilized Density-Based Spatial Clustering of Applications with Noise (DBSCAN) and the Višekriterijumsko Kompromisno Rangiranje (VIKOR) method for asset allocation in cryptocurrency markets. Sharma et al. (2023) investigated big data adoption in the tourism and hospitality sectors of emerging economies through the application of the Analytic Hierarchy Process (AHP) and Decision-Making Trial and Evaluation Laboratory (DEMATEL) models. Asemi et al. (2022) assessed difficulties in recommender systems regarding big data and analytical methods, employing fuzzy AHP and a fuzzy inference system. Kim et al., (2022) utilized Geographic Information System (GIS) and AHP method to determine priority control district areas for distribution networks considering big data related to water quality. Gopal et al., (2022) measured the impact of BDA on supply chain performance using the Tomada de Decisão Interativa e Multicritério (TODIM) method. Helmy et al. (2021) evaluated big data processing frameworks and selected the best alternative, employing fuzzy AHP. Lamba and Singh (2018) analyzed the interactions of big data enablers crucial for initiatives in operations and supply chain management, using interpretive structural modeling, fuzzy total interpretive structural modeling, and the DEMATEL method. Sachdeva et al. (2016) selected cloud solutions through the application of intuitionistic fuzzy TOPSIS for the management of big data projects.

The related literature on the PSI method that is used to prioritize criteria weights is summarized as in Table 1.

Table 1: Findings of the PSI method on the related literature

Subject	Paper(s)
Material Selection	Maniya and Bhatt (2010), Samant et al. (2022), Ulutaş et al. (2023), Yadav (2022)
Configuration Selection	Almomani et al. (2013), Duc Trung (2022), Madić et al. (2017), Pathak et al. (2019)
Logistics	Ulutaş, Popovic et al. (2021), Ulutaş and Topal (2022), Ulutaş, Topal et al. (2024)
Subcontractor Selection	Abbasianjahromi et al. (2013)
Performance analysis in sport	Görçün and Küçükönder (2021)
Location Selection	Ulutaş, Balo et al. (2021)
Vehicle Selection	Vahdani et al. (2011)
Machine Selection	Toslak et al. (2023)
Design Selection	Attri and Grover (2015)
Traffic Jam	Magableh and Mumani (2022)
Energy	Biswas et al. (2023)
Tourism	Aksoy and Yetkin Ozbuk (2017)
University Selection	Obeidat et al. (2023)
Personnel Evaluation	Tuş and Aytaç Adalı (2018)
Road Safety	Chen et al. (2023)
Robot Selection	Son and Hieu (2023)
Flood Risk Assessment	Mahmoodi et al. (2023)
Supplier Selection	Pamucar et al. (2024)
Mining	Ampaw et al. (2024)

Table 1 demonstrates the extensive application of the PSI method in various fields of literature. Material selection, for instance, stands out as a significant area of study. In a study conducted by Maniya and Bhatt (2010), the PSI, Graph Theory and Matrix Representation Approach (GTMA), and TOPSIS methods were employed to select materials that align with the requirements of design engineers. Samant et al. (2022) utilized the PSI method to identify the most suitable material for suspension coil springs. Ulutaş et al. (2023) employed a combination of PSI, Method based on the Removal Effects of Criteria (MERECE), Logarithmic Percentage Change-Driven Objective Weighting (LOPCOW), and Multiple Criteria Ranking by Alternative Trace (MCRAT) methods to determine the most efficient natural fibers for insulation materials in construction. Yadav (2022) used the PSI method for the selection of dental restorative composite materials. Additionally, the PSI method has found prominence in configuration selection studies. Almomani et al. (2013) introduced a novel approach to reduce setup times, combining AHP, TOPSIS, and PSI methods. Duc Trung (2022) conducted research to optimize parameter settings for turning operations, utilizing Pareto-Edgeworth Grieron (PEG), PSI, and Collaborative Unbiased Rank List Integration (CURLI) methods. Madić et al. (2017) investigated optimal parameter settings for laser cutting processes through PSI and Taguchi's orthogonal array. Furthermore, the PSI method was applied in diverse contexts. Pathak et al. (2019) proposed a methodology that combines PSI and the particle swarm optimization algorithm to determine three-dimensional scanning process conditions in reverse engineering. Ulutaş, Popovic et al. (2021) addressed a transportation company selection problem using the fuzzy Pivot Pairwise Relative Criteria Importance Assessment (PIPRECIA)-PSI- Combined Compromise Solution (CoCoSo) methodology. Similarly, Ulutaş and Topal (2022) developed a solution approach that incorporates rough Stepwise Weight Assessment Ratio Analysis (SWARA), PSI, and Improved Operational Competitiveness Rating Analysis (IOCRA) methods to model the third-party logistics selection problem in the logistics area. In another study on the logistics sector Ulutaş, Topal et al. (2024) applied the LOPCOW-PSI-Mixed Aggregation by Comprehensive Normalization Technique (MACONT) methodology to assess third-party logistics companies relative to car manufacturing firms. Abbasianjahromi et al. (2013) employed Fuzzy PSI to select subcontractors in the construction sector. Görçün and Küçükönder (2021) assessed football players' performance and quality with Criteria Importance Through Inter-Criteria Correlation (CRITIC), PSI, and Weighted Aggregated Sum Product Assessment (WASPAS) methods. Ulutaş, Balo et al. (2021) investigated the optimal warehouse location for a supermarket by utilizing grey PSI and Proximity Indexed Value

(PIV) methodology. Vahdani et al. (2011) introduced two novel approaches that combine fuzzy TOPSIS and PSI methods to solve the vehicle selection problem, particularly in buses that use alternative fuels. Toslak et al. (2023) employed a hybrid PSI, Statistical Variance (SV), and Measurement of Alternatives and Ranking According to Compromise Solution (MARCOS) methodology to address the machine selection problem to find the most suitable peanut butter machine. Attri and Grover (2015) analyzed the production system life cycle during the design phase using the PSI method. Magableh and Mumani (2022) tackled traffic jam problems through a simulation-based approach that incorporates TOPSIS and PSI methods. Biswas et al. (2023) investigated factors related to the underground coal gasification method in Bangladesh using PSI. Aksoy and Yetkin Ozbuk (2017) conducted research aimed at defining the factors that affect hotel location and ranking hotels based on their locations, utilizing PSI. Obeidat et al. (2023) applied AHP and PSI methods to select doctorate programs among American universities in the field of industrial engineering. Tuş and Aytaç Adalı (2018) analyzed a textile firm’s personnel selection process with CRITIC, Combinative Distance-based Assessment (CODAS), and PSI methods. Chen et al. (2023) evaluated the road safety performance of East Asia Summit (EAS) countries using PSI, and PRIDIT methods. Son and Hieu (2023) combined MEREC, MARCOS, and PSI methods to select welding robots. Mahmoodi et al. (2023) prioritized watersheds objectively for flood risk using Mean Weight (MW), PSI, Standard Deviation (SD), Entropy, CRITIC, MEREC, and TOPSIS methods. Pamucar et al. (2024) introduced a PSI-CoCoSo methodology under the Fermatean Fuzzy environment to enhance the efficiency and reliability of green supplier selection within the textile industry. Ampaw et al. (2024) explored effective strategies for addressing illegal mining in Ghana, employing the Linguistic Distribution Assessments (LDA)-PSI-TOPSIS methodology.

The findings of the related literature of the ARAS method that was utilized to rank alternatives are summarized in Table 2.

Table 2: Findings of the ARAS method on the related literature

Subject	Paper(s)
Sustainability	Mostafaeipour and Le (2024), Dehshiri and Firoozabadi (2024), Albawab et al. (2020), Ghenai et al. (2020), Ighravwe and Oke (2019), Medineckiene et al. (2015)
Location Selection	Iordache et al. (2019), Turskis and Zavadskas, (2010), Yilmaz et al. (2023), Zagorskas and Turskis (2020a)
Construction/Building	Turskis and Juodagalvienė (2016), Zagorskas and Turskis (2020b), Zavadskas and Turskis (2010)
Financial Performance	Ozcalici (2022), Ghadikolaei and Esbouei (2014)
Production	Yilmaz and Burdurlu (2023), Sivalingam, Ganesh Kumar et al. (2022)
Personnel Selection	Karabasevic et al. (2016), Keršulienė and Turskis (2012)
Configuration Selection	Sivalingam, Poogavanam et al. (2022), Maheshwari et al. (2021)
Military	Hoan and Ha (2021)
Management	Yapıcı Pehlivan et al. (2018)
Software Development	Ayyıldız and Ekinci (2023)
Robot Selection	Goswami et al. (2021)
Technology Selection	Aytaç Adalı et al. (2023)
Traffic Safety	Badi et al. (2023)

Table 2 exhibits related literature on the ARAS method that has been published recently. It is possible to group these works into specific categories. Sustainability is one of the domains that has garnered substantial attention from researchers, particularly due to its far-reaching implications. Mostafaeipour and Le (2024) sought to formulate renewable energy policies by leveraging SWOT analysis, SWARA, and Gray ARAS, COPRAS, TOPSIS, and MABAC methods. Dehshiri and Firoozabadi (2024) introduced a methodology based on Z numbers to analyze solar energy, addressing uncertainty and reliability through Z-EDAS, Z-TOPSIS, Z-ARAS, Z-COPRAS, Z-SAW, and Z-MABAC methods. Albawab et al. (2020) used SWARA and ARAS methods to rank energy storage technologies. Ghenai et al. (2020) assessed sustainability indicators of renewable energy systems using SWARA, and ARAS methods. Ighravwe and Oke (2019) addressed maintenance strategies for public buildings within a sustainability

framework, employing a methodology that integrates SWARA, WASPAS, Fuzzy Axiomatic Design, and ARAS methods. Medineckiene et al. (2015) introduced a novel MCDM approach utilizing AHP and ARAS methods to evaluate building sustainability. Location selection is another prominent domain due to its irrevocable effects on the decisions made by stakeholders. Yilmaz et al. (2023) employed machine learning and MCDM methods to select locations for energy storage systems. Their methodology integrates k-means++, the elbow method, TOPSIS, ARAS, Evaluation based on Distance from Average Solution (EDAS), and Multi-Objective Optimization based on the Ratio Analysis (MOORA). Zagorskas and Turskis (2020a) assessed the locations of pedestrian bridges to mitigate the negative environmental effects of pedestrian and bicycle traffic. Iordache et al. (2019) determined the location for underground hydrogen storage in Romania by integrating interval type-2 hesitant fuzzy sets and the ARAS method. Turskis and Zavadskas, (2010) discussed location selection approaches under a fuzzy environment introducing the ARAS-F method. The ARAS method also finds numerous applications in the construction and building domain. For instance, Zagorskas and Turskis, (2020b) determined priorities for expanding bicycle network using the fuzzy ARAS method. Turskis and Juodagalvienė, (2016) addressed the problem of assessing stair shapes in dwelling houses, employing TOPSIS, EDAS, ARAS, AHP, and SAW methods. Zavadskas and Turskis (2010) introduced the ARAS method in the context of assessing the microclimate of office rooms. Ozcalici (2022) measured financial performance using various MCDM methods, including the ARAS method, while Ghadikolaei and Esbouei, (2014) applied fuzzy AHP and the Fuzzy ARAS methods. In the production field, Yilmaz and Burdurlu (2023) investigated the most suitable wooden furniture joints using CRITIC and ARAS methods. Additionally, Sivalingam, Ganesh Kumar et al. (2022) employed ARAS and CODAS methods to predict an automotive radiator's performance. Karabasevic et al. (2016) proposed a framework to select personnel that combines SWARA and ARAS methods. Additionally, Keršulienė and Turskis (2012) utilized ARAS-F and SWARA methods for architect selection in the personnel selection domain. Meanwhile, Sivalingam, Poogavanam, et al. (2022) investigated the effect of spray-cutting fluid using ARAS and CODAS methods. Maheshwari et al. (2021) determined optimal design parameters for brake discs using SD, EDAS, Complex Proportional Assessment (COPRAS), TOPSIS, and ARAS methods in the field of configuration selection. Hoan and Ha (2021) addressed the fighter aircraft selection problem using ARAS, and Full Consistency Method (FUCOM) methods. Yapıcı Pehlivan et al. (2018) assessed organizational strategy development using Fuzzy AHP, Fuzzy WASPAS, Fuzzy EDAS, and Fuzzy ARAS methods. Ayyıldız and Ekinci (2023) adopted the CRITIC-ARAS methodology to select Six Sigma projects for the software development industry. Goswami et al. (2021) combined ARAS, COPRAS, and TOPSIS methods for robot selection problem analysis. Aytaç Adalı et al. (2023) introduced the neutrosophic extension of the ARAS method, combining it with the N-CRITIC method to handle a technology selection problem. Badi et al. (2023) utilized rough ARAS, WASPAS, COPRAS, and MABAC methods to rank cities in Libya based on traffic safety.

In conclusion, the review of related literature emphasizes the wide-ranging applications of combined MCDM methods in this study, PSI and ARAS, across diverse domains. These methods evolve to adapt to contemporary challenges, offering potential solutions to a broad spectrum of problems. The various extensions of these methods underscore their versatility in addressing uncertainties in varying environments. Furthermore, this study brings a novel contribution by addressing a crucial gap in the resolution of the BDA software selection problem.

3. METHODOLOGY

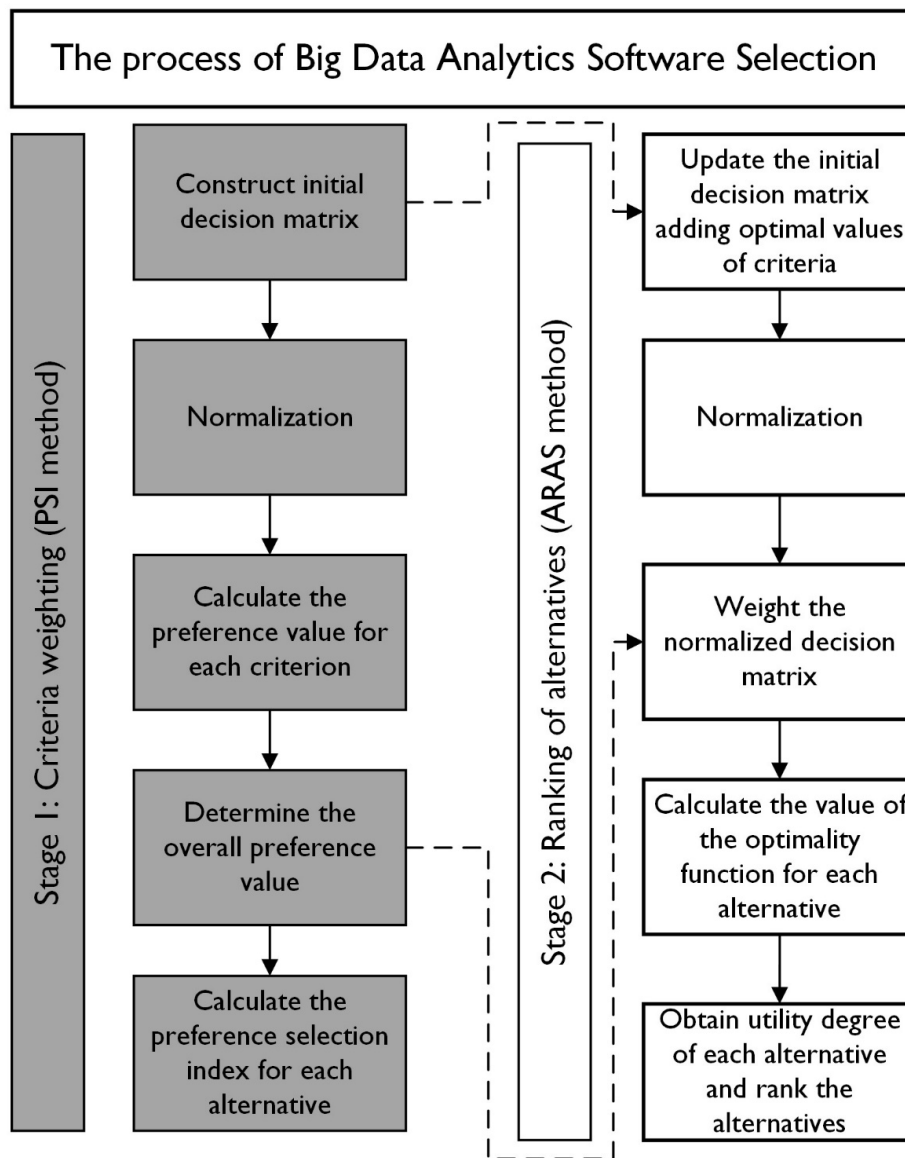
The methodology employed for selecting BDA software in the context of digital transformation consists of a two-stage approach. These stages can be termed as the weighting phase and the ranking phase. The weighting phase is probably the most crucial process as it significantly impacts the outcomes of the BDA software selection process. Therefore, the methodology for weighting criteria should be elaborately designed to encompass all aspects of the dataset comprehensively. The PSI method was utilized to determine criteria weights objectively. Subsequently, in the second phase, alternatives were ranked based on their performance across these criteria. To perform this process the ARAS method was selected. The adopted methodology is depicted in Figure 1.

3.1. PSI Method

The PSI method was proposed by Maniya and Bhatt (2010). This method stands out for its ease of application among researchers (Görçün and Küçükönder, 2021: 515). Although the PSI method does not require comparing criteria weights (Obeidat et al., 2023: 58) the significance of criteria is determined using a statistics-based approach (Ulutaş, Popovic, et al., 2021: 1230). Thus, criteria are prioritized objectively. This prioritization makes it possible to use the PSI method for ranking alternatives and determining criteria weights (Toslak et al., 2023: 77). The steps of the PSI method are outlined in the following equations (Maniya and Bhatt, 2010: 1786; Maniya and Bhatt, 2011: 543-544):

Step 1: The initial decision matrix (X) is constructed. This matrix consists of m alternatives and n criteria. $x_{ij} \in X$ represents the performance of the i th alternative under the j th criterion. The decision matrix is given in Eq. (1).

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \tag{1}$$

Figure 1: Visualization of the proposed methodology

Step 2: The initial decision matrix is normalized. The normalized decision matrix (R) is obtained by being of criteria benefit or cost type. This operation is shown in Eq. (2)-(3) respectively.

$$R_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_j^{max}} \quad (\text{If criterion } j \text{ is benefit type}) \quad (2)$$

$$R_{ij} = \frac{x_j^{min}}{x_{ij}} \quad (\text{If criterion } j \text{ is cost type}) \quad (3)$$

Step 3: The preference variation value (PV_j) is calculated for each criterion. This value is based on the sample variance concept. The computation of PV_j is as in Eq. (4).

$$PV_j = \sum_{i=1}^m [R_{ij} - \bar{R}_j]^2 \quad (4)$$

Here, $\bar{R}_j$ is the mean of the j th criterion of R and it is obtained by Eq. (5).

$$\bar{R}_j = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m R_{ij} \quad (5)$$

Step 4: The overall preference value (Ψ_j) is determined. To find this value, deviation from preference value (Φ_j) is calculated firstly. Then, the overall preference value is obtained using Eq. (6)-(7) respectively.

$$\Phi_j = 1 - PV_j \quad (6)$$

$$\Psi_j = \frac{\Phi_j}{\sum_{j=1}^n \Phi_j} \quad (7)$$

The sum of Ψ_j should equal to 1. Herewith, it is assumed that each element of Ψ_j represents the weight value of a criterion in this paper.

Step 5: The preference selection index (I_i) is calculated for each alternative. Subsequently, the alternatives are ranked from the highest to the lowest value. The alternative with the highest value is considered the best. The preference selection index is using Eq. (8).

$$I_i = \sum_{j=1}^n (R_{ij} \times \Psi_j) \quad (8)$$

3.2. ARAS Method

The ARAS method was proposed by Zavadskas and Turskis (2010). The method's conceptual framework originated from the idea that "simple relative comparisons" could effectively address complex real-world problems (Zagorskis and Turskis, 2020b: 182). In this respect, the ARAS method ranks alternatives based on their utility function values (Yilmaz et al., 2023: 5). The steps of the ARAS method are outlined in the following equations (Zavadskas and Turskis, 2010: 163-165):

Step 1: The initial decision matrix (X) is constructed as in the PSI method. In this matrix x_{0j} represents the optimal value of criterion j . The initial decision matrix is presented in Eq. (9).

$$X = \begin{bmatrix} x_{01} & \dots & x_{0j} & \dots & x_{0n} \\ x_{11} & \dots & x_{1j} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \ddots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \dots & x_{mj} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 0, \dots, m; j = 1, \dots, n \quad (9)$$

If the optimal value of the j th criteria is unknown, x_{0j} can be determined as in Eq. (10)-(11).

$$x_{0j} = \max_i x_{ij} \quad (\text{If criterion } j \text{ is benefit type}) \quad (10)$$

$$x_{0j} = \min_i x_{ij} \quad (\text{If criterion } j \text{ is cost type}) \quad (11)$$

Step 2: The initial decision matrix is normalized. The normalized decision matrix ($\bar{X}$) is obtained by Eq. (12) or (13), depending on the type of criteria.

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad (\bar{x}_{ij} \in \bar{X}) \quad (\text{If criterion } j \text{ is benefit type}) \quad (12)$$

$$\bar{x}_{ij} = \frac{1/x_{ij}}{\sum_{i=0}^m 1/x_{ij}} \quad (\bar{x}_{ij} \in \bar{X}) \quad (\text{If criterion } j \text{ is cost type}) \quad (13)$$

Step 3: The normalized decision matrix ($\hat{X}$) is weighted with the criteria weights (w_j) that were obtained using the PSI method in the previous stage. The elements of this matrix ($\hat{x}_{ij}$) are calculated as in Eq. (14).

$$\hat{x}_{ij} = \bar{x}_{ij} w_j, i = 0, \dots, m \quad (14)$$

Step 4: The value of the optimality function (S_i) is calculated for each alternative as presented in Eq. (15).

$$S_i = \sum_{j=1}^n \hat{x}_{ij}, i = 0, \dots, m \quad (15)$$

Here, S_0 denotes the value of the optimality function for the optimal alternative. The ranking of alternatives is then determined by comparing the value obtained for each ($S_i, i=1,2,\dots,m$) alternative with the value of the optimal alternative (S_0).

Step 5: The utility degree (K_i) of each alternative is calculated using Eq. (16). The calculations depend on a comparison of the alternative with the optimal alternative. Then, the alternative that has the highest utility degree is considered the best alternative among its rivals.

$$K_i = \frac{S_i}{S_0}, i = 0, \dots, m \quad (16)$$

4. NUMERICAL IMPLICATION

Businesses embark on digital transformations by initially conducting a current situation analysis. Subsequently, they determine a strategy, establish a digital team, and select appropriate digital technologies. Digital technologies enable versatile data management, including instant data access, high-performance data analysis, and efficient transmission of large data volumes. The latest transformations encompass technologies such as cloud computing, big data, artificial intelligence, the Internet of Things, blockchains, digital marketing, social media, and mobile applications for businesses. On the other hand, software developers consistently launch new products with the aim of both drawing in potential customers and fostering enduring relationships with current clients. As a result, the market is flooded with various alternative software options designed to perform similar tasks. To address the decision-making challenges encountered during the identification of suitable software, this paper considers the selection process for BDA software in digital transformation as an MCDM problem.

4.1. BDA Software Selection

This study employs a two-stage approach to identify the most suitable BDA software. To begin, in the first stage, the weights of criteria were calculated using the PSI method, as detailed in Section 3.1. Subsequently, the software alternatives were ranked using the obtained criteria weights employing the ARAS method outlined in

Section 3.2. A comprehensive visualization of the entire process is illustrated in Figure 1, providing an insightful overview of the applied methods. There are a lot of websites on the internet that make it possible to review and compare products such as software, electronic devices, services, etc. The data, including alternatives, criteria, and their review scores, were sourced from a reputable online platform, ensuring the reliability of the information. The rationale behind selecting this dataset is to address a significant gap in the existing literature and mitigate the impact of excessively positive or negative evaluations as the number of evaluations increases. Consequently, it is anticipated that the measurement values of the alternatives under the criteria will better capture the overall level of experience in real-world scenarios.

The problem consists of 8 alternatives and 7 criteria. BDA software alternatives are demonstrated as BDA_i ($i = 1, \dots, 8$) and similarly, criteria are represented as C_j ($j=1, \dots, 7$). The extent of the criteria can be summarized as follows:

- *Working with real-time data* (C_1) represents the ability to work with real-time data.
- *Data Querying* (C_2) states that querying data from data sources with query languages.
- *Data Visualization* (C_3) serves as a tool that provides informative visuals to its users.
- *Data Workflow* (C_4) is related to automation and integration of databases and functions.
- *External Sources* (C_5) enables working with big data by other tools.
- *Ease of Use* (C_6) points out how customers are satisfied with their usage experiences.
- *Support* (C_7) expresses the qualification of the support services provided by software developers in case of need.

The statistical summary of the retrieved dataset is presented in Table 3.

Table 3: Statistical summary of the dataset

	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7
Mean	8.263	8.9875	8.0375	8.1375	8.0375	8.5375	8.4875
Median	8.400	8.9500	8.1500	8.4000	8.3000	8.4500	8.4500
Mode	8.400	8.7000	8.2000	8.5000	#N/A	8.4000	8.2000
Standard Deviation	0.532	0.2949	0.5975	0.8733	0.8434	0.2669	0.4549
Range	1.500	0.7000	1.8000	2.8000	2.2000	0.8000	1.5000
Minimum	7.300	8.7000	7.2000	6.3000	6.7000	8.3000	8.0000
Maximum	8.800	9.4000	9.0000	9.1000	8.9000	9.1000	9.5000
Sum	66.100	71.9000	64.3000	65.1000	64.3000	68.3000	67.9000

Table 3 illustrates the measured values of each alternative for every criterion. Notably, criterion C_2 registered the highest mean value (8.9875), whereas the lowest mean value was recorded for C_3 and C_5 (8.0375). Regarding standard deviation, criterion C_4 demonstrated the highest variability (0.8733), whereas criterion C_6 displayed the lowest variability (0.2669). Furthermore, the lowest measurement value was observed at C_4 (6.3) while the highest measurement value was recorded at C_7 (9.5). Similar conclusions can be drawn for other indicators.

All the criteria mentioned above are considered benefit-type criteria in the analysis. The first step of the analysis is determining the criteria weights. To obtain these criteria weights the PSI method was employed. The initial decision matrix was generated as in Table 4.

Table 4: Initial decision matrix of the problem

	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7
BDA_1	8.4	9.2	8.2	8.3	8.2	8.4	8.0
BDA_2	8.4	8.7	7.3	8	7.6	8.7	8.4
BDA_3	8.7	9.4	8.2	8.5	8.4	8.5	8.2
BDA_4	8.7	8.7	7.8	9.1	8.8	8.6	8.5
BDA_5	8.8	8.7	9	8.8	8.7	8.3	8.6
BDA_6	8.1	8.8	8.5	8.5	8.9	8.4	8.5
BDA_7	7.3	9.3	7.2	6.3	6.7	8.3	8.2
BDA_8	7.7	9.1	8.1	7.6	7	9.1	9.5

After the initial decision matrix was constructed, the normalization process was performed using Eq. (2). This process converts measurement units to the [0,1] interval. The normalized decision matrix (R) was obtained and is presented as in Table 5.

Table 5: The normalized decision matrix (R)

	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7
BDA_1	0.9545	0.9787	0.9111	0.9121	0.9213	0.9231	0.8421
BDA_2	0.9545	0.9255	0.8111	0.8791	0.8539	0.9560	0.8842
BDA_3	0.9886	1.0000	0.9111	0.9341	0.9438	0.9341	0.8632
BDA_4	0.9886	0.9255	0.8667	1.0000	0.9888	0.9451	0.8947
BDA_5	1.0000	0.9255	1.0000	0.9670	0.9775	0.9121	0.9053
BDA_6	0.9205	0.9362	0.9444	0.9341	1.0000	0.9231	0.8947
BDA_7	0.8295	0.9894	0.8000	0.6923	0.7528	0.9121	0.8632
BDA_8	0.8750	0.9681	0.9000	0.8352	0.7865	1.0000	1.0000

The preference value PV_j for each criterion was calculated using Eq. (4)-(5) and the elements of R. Using these values, the deviation from preference value (Φ_j) was computed for each criterion using Eq. (6) and subsequently, the overall preference value (Ψ_j) was determined for each criterion using Eq. (7). All these values were presented in Table 6.

Table 6: Some values required to calculate the criteria weights

	PV	Φ_j	Ψ_j
C_1	0.0256	0.9744	0.1436
C_2	0.0069	0.9931	0.1463
C_3	0.0308	0.9692	0.1428
C_4	0.0645	0.9355	0.1378
C_5	0.0629	0.9371	0.1381
C_6	0.0060	0.9940	0.1464
C_7	0.0160	0.9840	0.1450

In Table 6 the overall preference value (Ψ_j) serves as the weight of each criterion. Based on the values extracted from Table 5 it is discerned that *Ease of Use* (C_6) holds the utmost significance among the criteria. Conversely, *Data Workflow* (C_4) emerges as the least significant criterion among all the considered criteria. Despite the distinctions in weight values, it's noteworthy that the differences between the criteria weights are relatively subtle.

The PSI method, utilized for deriving criteria weights, inherently offers a dual output. While its primary purpose is to establish the weights in this paper, it concurrently generates an alternative ranking using Eq. (8), as demonstrated in Table 7. The rankings of the alternatives were pointed out in Table 7 according to the preference selection index values.

Table 7: The preference selection index values and rankings

Alternative	I	Rank
BDA_1	0.9205	5
BDA_2	0.8955	7
BDA_3	0.9393	3
BDA_4	0.9436	2
BDA_5	0.9548	1
BDA_6	0.9357	4
BDA_7	0.8362	8
BDA_8	0.9109	6

Following the PSI methodology, the alternative with the highest preference selection index (PSI) is considered the most favorable choice. In adherence to this criterion, BDA_5 has emerged as the optimal selection, signifying superior performance compared to its counterparts. Conversely, BDA_7 has been identified as the least proficient alternative within this context.

The ARAS method was applied in the second phase for alternative ranking, leveraging criteria weights derived from the initial PSI stage. In preparing for the ARAS method, the extended initial decision matrix was formulated using Eq. (10), considering the absence of known optimal criterion values. Given the benefit-oriented nature of all criteria, Eq. (11) was not invoked. The resulting extended initial decision matrix is explicitly presented in Table 8 for clarity.

Table 8: The extended initial decision matrix for the ARAS method

	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7
BDA_0	8.8	9.4	9	9.1	8.9	9.1	9.5
BDA_1	8.4	9.2	8.2	8.3	8.2	8.4	8
BDA_2	8.4	8.7	7.3	8	7.6	8.7	8.4
BDA_3	8.7	9.4	8.2	8.5	8.4	8.5	8.2
BDA_4	8.7	8.7	7.8	9.1	8.8	8.6	8.5
BDA_5	8.8	8.7	9	8.8	8.7	8.3	8.6
BDA_6	8.1	8.8	8.5	8.5	8.9	8.4	8.5
BDA_7	7.3	9.3	7.2	6.3	6.7	8.3	8.2
BDA_8	7.7	9.1	8.1	7.6	7	9.1	9.5

In this table, each element of the first row represents the value of the optimal criterion. Employing Eq. (12) on the extended decision matrix facilitated the normalization process. This step transforms the measure units to a standardized [0,1] interval. For transparency and reference, the normalized decision matrix is depicted in Table 9.

Table 9: The normalized decision matrix for the ARAS method

	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7
BDA_0	0.1175	0.1156	0.1228	0.1226	0.1216	0.1176	0.1227
BDA_1	0.1121	0.1132	0.1119	0.1119	0.1120	0.1085	0.1034
BDA_2	0.1121	0.1070	0.0996	0.1078	0.1038	0.1124	0.1085
BDA_3	0.1162	0.1156	0.1119	0.1146	0.1148	0.1098	0.1059
BDA_4	0.1162	0.1070	0.1064	0.1226	0.1202	0.1111	0.1098
BDA_5	0.1175	0.1070	0.1228	0.1186	0.1189	0.1072	0.1111
BDA_6	0.1081	0.1082	0.1160	0.1146	0.1216	0.1085	0.1098
BDA_7	0.0975	0.1144	0.0982	0.0849	0.0915	0.1072	0.1059
BDA_8	0.1028	0.1119	0.1105	0.1024	0.0956	0.1176	0.1227

The normalized decision matrix underwent a weighting process using the criteria weights obtained via the PSI method and Eq. (14). The optimality function values (S_i) for each alternative were calculated based on the weighted decision matrix and Eq. (15). Subsequently, the utility degrees (K_i) were computed using the optimality function values and Eq. (16). The resulting rankings of the alternatives are presented comprehensively in Table 10 for a clearer overview.

Table 10: Results of the PSI-ARAS methodology

	S	K	Rank
BDA_0	0.1200	1.0000	
BDA_1	0.1104	0.9200	5
BDA_2	0.1074	0.8950	7
BDA_3	0.1127	0.9392	3
BDA_4	0.1132	0.9433	2
BDA_5	0.1146	0.9550	1
BDA_6	0.1123	0.9358	4
BDA_7	0.1001	0.8342	8
BDA_8	0.1092	0.9100	6

According to the PSI-ARAS methodology, the top three performers are BDA_5 , BDA_4 , and BDA_3 showcasing the highest performances among their competitors. Conversely, BDA_8 , BDA_2 , and BDA_7 are identified as the least performers, exhibiting the lowest performances among their competitors. This ranking provides a comprehensive evaluation of the alternatives based on the given criteria weights and the ARAS methodology.

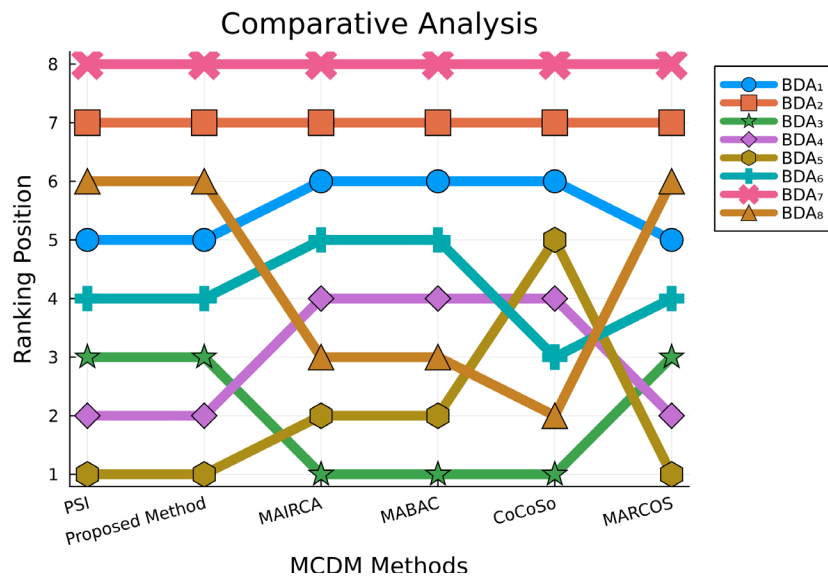
The analysis of findings from both the ARAS and PSI methods reveals a high degree of consistency. The fact that both methods yield fully consistent results under the given conditions underscores the reliability and coherence of the adopted approach. The consistency observed in the results indicates the robustness of the PSI-ARAS methodology employed in this study. This robustness suggests that the methodology can provide dependable outcomes in software selection for businesses undergoing digital transformation. BDA_5 emerges as the optimal software choice for serving business purposes in both methods. This convergence further reinforces the reliability of the selected software under the PSI-ARAS methodology. These insights affirm the efficacy and dependability of the proposed methodology for businesses seeking suitable BDA software in their digital transformation journey.

4.2. Comparative Analysis

The results of the proposed methodology were analyzed through a comparison with outputs from other prominent MCDM methods to validate and ensure the reliability of the PSI-ARAS methodology. Such comparative analyses make it possible to compare new MCDM methodologies proposed by researchers with the results of methods that already produce robust results and are known in the literature, allowing inferences about the reliability of newly proposed methods based on the compatibility of the obtained results. For analyses carried out for this purpose, Alkan and Kahraman (2024), Ul Haq et al. (2023), Tian et al. (2022), and Keshavarz-Ghorabae et al. (2021) can be examined.

To achieve this, the same criteria weight set obtained with the PSI method was used as input for other MCDM methods. The methods included in the comparative analysis were MAIRCA (Pamučar et al., 2014), MABAC (Pamučar and Čirović, 2015), CoCoSo (Yazdani et al., 2019), and MARCOS (Stević et al., 2020). These methods were selected for comparative analysis as they represent relatively new approaches in the MCDM literature and have gained significant traction among MCDM practitioners. The obtained rankings are depicted in Figure 2.

According to the outcomes in Figure 2, BDA_5 emerged as the top BDA software alternative for PSI, PSI-ARAS, and MARCOS methods, while MAIRCA and MABAC methods ranked it as the second-best alternative. In contrast, BDA_3 claimed the top spot for MAIRCA, MABAC, and CoCoSo methods. Notably, BDA_2 and BDA_7 consistently ranked as the least favorable alternatives across all methods. In summary, PSI and MARCOS methods produced identical solutions to the proposed method, while MAIRCA and MABAC yielded similar results. However, CoCoSo exhibited slight differences from the proposed method. According to the results of the comparative analysis, the proposed PSI-ARAS method aligns well with current methods in the MCDM literature. This confirmation suggests that the proposed method can yield valid and reliable results. The Spearman correlation coefficients, calculated based on the results presented in Figure 2, are provided in Table 11.

Figure 2: Visualization of the comparative analysis

Table 11: Spearman Correlation Coefficient of Methods

	PSI	PSI-ARAS	MAIRCA	MABAC	CoCoSo	MARCOS
PSI-ARAS	1.00	1.00	0.76	0.76	0.50	1.00
PSI		1.00	0.76	0.76	0.50	1.00
MAIRCA			1.00	1.00	0.83	0.76
MABAC				1.00	0.83	0.76
CoCoSo					1.00	0.50
MARCOS						1.00

Based upon the interpretation of correlation coefficients by Schober et al. (2018: 1765) the proposed method exhibits a very strong correlation ($\rho = 1$) with the PSI and MARCOS methods, and a strong correlation ($\rho = 0.76$) with the MAIRCA and MABAC methods. These findings statistically support the visual inferences made based on Figure 2.

5. CONCLUSION

This paper addresses a challenging problem in Big Data Analytics (BDA) software selection from a Multi-Criteria Decision Making (MCDM) perspective, particularly for businesses transitioning into digital enterprises. To achieve this goal, a two-stage methodology is designed to investigate the BDA software selection problem. The methodology combines the PSI and ARAS methods. The first stage of the methodology is focused on determining criteria weights. The analysis of the values derived from the PSI method indicates that Ease of Use (C_6) is the most significant criterion as in Hanine et al., (2016), Tuş and Aytaç Adalı (2019), while Data Workflow (C_4) is the least significant among all the criteria examined. Although there are variations in the weight values, it is important to note that the differences between the criteria weights are relatively minor. Despite the type of software selected varied, the most important criterion was found to be in line with existing studies in the literature. The second stage ensures ranking alternatives. Among their competitors, the top three performers identified by the PSI-ARAS methodology are BDA_5 , BDA_4 , and BDA_3 showcasing the highest performance. Conversely, BDA_8 , BDA_2 , and BDA_7 are identified as the lowest performers, exhibiting the lowest performance. The PSI-ARAS methodology fills a significant gap in the BDA software selection literature, offering a valuable tool for practitioners or organizations with similar needs.

During the analysis phase, 8 widely used BDA software options were examined in the market based on 7 criteria. After applying the PSI method, the analysis revealed that Ease of Use was the most crucial criterion, while Data Workflow ranked as the least important criterion. Subsequently, the alternatives were ranked using the ARAS method based on the obtained criteria weights. These ranking results were further compared with the alternative ranking derived from the PSI method. Upon comparing the results, it was evident that they were entirely consistent. This study identified the software alternative labeled BDA_5 as the optimal choice in both scenarios. To validate the proposed solution method, comparative analyses were conducted with MAIRCA, CoCoSo, MABAC, and MARCOS methods, alongside PSI. The results indicated a very strong correlation between the PSI-ARAS method and the PSI and MARCOS methods while showing a strong correlation with MAIRCA and MABAC methods.

5.1. Managerial Implications

These findings hold significant managerial implications in two dimensions. For traditional businesses transitioning into digital businesses realms through digital transformation, employing MCDM methods provides a strategic avenue to discern software or technological processes related to big data. This enables aligning choices with organizational objectives and investment policies. Conversely, software developers can leverage similar approaches to align with user preferences. By identifying what users deem crucial for their existing or prospective products, developers can not only position their offerings favorably against competitors but also elevate the satisfaction levels of their existing customer base.

5.2. Limitations and Further Studies

As with any study, there are several limitations in this research. Firstly, the study focuses on general-purpose Big Data Analytics (BDA) software, which serves a wide range of fields, thereby utilizing available datasets for analysis. However, if a more specific dataset based on user experiences or expert evaluations were available, it could provide insights into potential differences in criterion weights and rankings obtained in this study. Additionally, limitations exist in exploring variations based on user type, purpose of software use, or user expertise level.

In future research, more specific studies focusing on particular purposes such as data storage, visualization, integration, etc., can be conducted to cater to the diverse needs of different sectors. Moreover, there is an opportunity to expand the scope of research by integrating subjective evaluations that incorporate uncertainties derived from decision-makers' experiences, thus enabling analyses with various Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods. Decision-making under uncertain environments could benefit from MCDM methods based on fuzzy, intuitionistic fuzzy, hesitant fuzzy, plithogenic, or neutrosophic numbers. While this study selected Big Data Analytics (BDA) software with a general approach, future studies can tailor the selection process to meet sector-specific needs, including banking, healthcare, insurance, manufacturing, logistics, etc.

REFERENCES

- Abbasianjahromi, H., Rajaie, H., & Shakeri, E. (2013). "A Framework for Subcontractor Selection in the Construction Industry", *Journal of Civil Engineering and Management*, 19/2, 158–168. <https://doi.org/10.3846/13923730.2012.743922>
- Aksoy, S., & Yetkin Ozbuk, M. (2017). "Multiple Criteria Decision Making in Hotel Location: Does It Relate to Postpurchase Consumer Evaluations?", *Tourism Management Perspectives*, 22, 73–81. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.02.001>
- Albawab, M., Ghenai, C., Bettayeb, M., & Janajreh, I. (2020). "Sustainability Performance Index for Ranking Energy Storage Technologies using Multi-Criteria Decision-Making Model and Hybrid Computational Method", *Journal of Energy Storage*, 32, 101820. <https://doi.org/10.1016/j.est.2020.101820>
- Alkan, N., & Kahraman, C. (2024). "CODAS Extension Using Novel Decomposed Pythagorean Fuzzy Sets: Strategy Selection for IOT Based Sustainable Supply Chain System", *Expert Systems with Applications*, 237, 121534. <https://doi.org/10.1016/J.ESWA.2023.121534>
- Almomani, M. A., Aladeemy, M., Abdelhadi, A., & Mumani, A. (2013). "A Proposed Approach for Setup Time Reduction Through Integrating Conventional SMED Method With Multiple Criteria Decision-Making Techniques", *Computers & Industrial Engineering*, 66/2, 461–469. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2013.07.011>
- Ampaw, E. M., Chai, J., Jiang, Y., Darko, A. P., & Ofori, K. S. (2024). "Rethinking Small-Scale Gold Mining in Ghana: A Holy Grail for Environmental Stewardship and Sustainability", *Journal of Cleaner Production*, 437, 140683. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.140683>
- Asemi, A., Asemi, A., Ko, A., & Alibeigi, A. (2022). "An Integrated Model for Evaluation of Big Data Challenges and Analytical Methods in Recommender Systems", *Journal of Big Data*, 9/1, 13. <https://doi.org/10.1186/s40537-022-00560-z>
- Attri, R., & Grover, S. (2015). "Application of Preference Selection Index Method for Decision Making Over the Design Stage of Production System Life Cycle", *Journal of King Saud University - Engineering Sciences*, 27/2, 207–216. <https://doi.org/10.1016/j.jksues.2013.06.003>
- Aytaç Adalı, E., Öztaş, T., Özçil, A., Öztaş, G. Z., & Tuş, A. (2023). "A New Multi-Criteria Decision-Making Method Under Neutrosophic Environment: ARAS Method With Single-Valued Neutrosophic Numbers", *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 22/01, 57–87. <https://doi.org/10.1142/S0219622022500456>
- Ayyıldız, T. E., & Ekinci, E. B. M. (2023). "Selection of Six Sigma Projects Based on Integrated Multi-Criteria Decision-Making Methods: The Case of the Software Development Industry", *The Journal of Supercomputing*, 79/13, 14981–15003. <https://doi.org/10.1007/s11227-023-05250-y>

- Badi, I., Stević, Ž., Radović, D., Ristić, B., Cakić, A., & Sremac, S. (2023). "A New Methodology for Treating Problems in The Field Of Traffic Safety: Case Study Of Libyan Cities", *Transport*, 38/4, 190–203. <https://doi.org/10.3846/transport.2023.20609>
- Berger, R. (2015). *The digital transformation of industry*. Roland Berger Strategy Consultants, A European Study Commissioned by the Federation of German Industries (BDI), Munich.
- Biswas, A. K., Islam, Md. R., & Habib, Md. A. (2023). "An Analytical Investigation of Critical Factors to Prioritize Coalfields for Underground Coal Gasification – Bangladesh Case", *Heliyon*, 9/7, e18416. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e18416>
- Chen, F., Li, Y., Feng, Q., Dong, Z., Qian, Y., Yan, Y., Ho, M. S., Ma, Q., Zhang, D., & Jin, Y. (2023). "Road Safety Performance Rating Through PSI-PRIDIT: A Planning Tool for Designing Policies and Identifying Best Practices for EAS Countries", *Socio-Economic Planning Sciences*, 85, 101438. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2022.101438>
- Chen, M., Mao, S., & Liu, Y. (2014). "Big data: A Survey", *Mobile Networks and Applications*, 19, 171-209.
- Dehshiri, S. S. H., & Firoozabadi, B. (2024). "Sustainable Solar Energy in Urban Areas: A Novel Framework for Uncertainty, Reliability, And 7E Analysis", *Journal of Cleaner Production*, 444, 141136. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.141136>
- Duc Trung, D. (2022). "Multi-Criteria Decision Making of Turning Operation Based on PEG, PSI and CURLI Methods", *Manufacturing Review*, 9, 9. <https://doi.org/10.1051/mfreview/2022007>
- Ebert, C., & Duarte, C. H. C. (2018). "Digital Transformation", *IEEE Software*, 35/4, 16-21.
- Ghadikolaie, A. S., & Esbouei, S. K. (2014). "Integrating Fuzzy AHP and Fuzzy ARAS for Evaluating Financial Performance", *Boletim Da Sociedade Paranaense de Matemática*, 32/2, 163. <https://doi.org/10.5269/bspm.v32i2.21378>
- Ghenai, C., Albawab, M., & Bettayeb, M. (2020). "Sustainability Indicators for Renewable Energy Systems Using Multi-Criteria Decision-Making Model and Extended SWARA/ARAS Hybrid Method", *Renewable Energy*, 146, 580–597. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2019.06.157>
- Gopal, P. R. C., Rana, N. P., Krishna, T. V., & Ramkumar, M. (2022). "Impact of Big Data Analytics on Supply Chain Performance: An Analysis of Influencing Factors", *Annals of Operations Research*. <https://doi.org/10.1007/s10479-022-04749-6>
- Görçün, Ö. F., & Küçükönder, H. (2021). "A Novel Performance Evaluation Technique Based on Integrated Weighting Approach: A Case Study in The Field of Sport Management", *Decision Science Letters*, 10/4, 511–524. <https://doi.org/10.5267/j.dsl.2021.5.004>
- Goswami, S. S., Behera, D. K., Afzal, A., Razak Kaladgi, A., Khan, S. A., Rajendran, P., Subbiah, R., & Asif, M. (2021). "Analysis of a Robot Selection Problem Using Two Newly Developed Hybrid MCDM Models of TOPSIS-ARAS and COPRAS-ARAS", *Symmetry*, 13/8, 1331. <https://doi.org/10.3390/sym13081331>
- Hanine, M., Boutkhoul, O., Tikniouine, A., & Agouti, T. (2016). "Application of an Integrated Multi-Criteria Decision Making AHP-TOPSIS Methodology for ETL Software Selection", *SpringerPlus*, 5/1, 263. <https://doi.org/10.1186/s40064-016-1888-z>
- Helmy, S. E., Eladl, G. H., & Eisa, M. (2021). "Fuzzy Analytical Hierarchy Process (FAHP) Using Geometric Mean Method to Select Best Processing Framework Adequate to Big Data", *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 99/1, 207–226.
- Hoan, P. Van, & Ha, Y. (2021). "ARAS-FUCOM Approach for VPAF Fighter Aircraft Selection", *Decision Science Letters*, 10, 53–62. <https://doi.org/10.5267/j.dsl.2020.10.004>
- Ighravwe, D. E., & Oke, S. A. (2019). "A Multi-Criteria Decision-Making Framework for Selecting a Suitable Maintenance Strategy for Public Buildings Using Sustainability Criteria", *Journal of Building Engineering*, 24, 100753. <https://doi.org/10.1016/j.jobe.2019.100753>
- lordache, M., Schitea, D., Deveci, M., Akyurt, İ. Z., & lordache, I. (2019). "An Integrated ARAS And Interval Type-2 Hesitant Fuzzy Sets Method for Underground Site Selection: Seasonal Hydrogen Storage in Salt Caverns", *Journal of Petroleum Science and Engineering*, 175, 1088–1098. <https://doi.org/10.1016/j.petrol.2019.01.051>

- Karabasevic, D., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Stanujkic, D. (2016). "The Framework for the Selection of Personnel Based on the SWARA and ARAS Methods Under Uncertainties", *Informatica*, 27/1, 49–65. <https://doi.org/10.15388/Informatica.2016.76>
- Keršulienė, V., & Turskis, Z. (2012). "Integrated Fuzzy Multiple Criteria Decision Making Model For Architect Selection", *Technological and Economic Development of Economy*, 17/4, 645–666. <https://doi.org/10.3846/20294913.2011.635718>
- Keshavarz-Ghorabae, M., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J. (2021). "Determination of Objective Weights Using a New Method Based on the Removal Effects of Criteria (MEREC)", *Symmetry*, 13(4), 525. <https://doi.org/10.3390/sym13040525>
- Kim, T., Oh, Y., Koo, J., & Yoo, D. (2022). "Evaluation of Priority Control District Metered Area for Water Distribution Networks Using Water Quality-Related Big Data", *Sustainability*, 14/12, 7282. <https://doi.org/10.3390/su14127282>
- Lamba, K., & Singh, S. P. (2018). "Modeling Big Data Enablers for Operations and Supply Chain Management", *The International Journal of Logistics Management*, 29/2, 629–658. <https://doi.org/10.1108/IJLM-07-2017-0183>
- Lamrini, L., Abounaima, M. C., & Talibi Alaoui, M. (2023). "New Distributed-TOPSIS Approach for Multi-Criteria Decision-Making Problems in a Big Data Context", *Journal of Big Data*, 10/1, 97. <https://doi.org/10.1186/s40537-023-00788-3>
- Madić, M., Antucheviciene, J., Radovanović, M., & Petković, D. (2017). "Determination of Laser Cutting Process Conditions Using the Preference Selection Index Method", *Optics & Laser Technology*, 89, 214–220. <https://doi.org/10.1016/j.optlastec.2016.10.005>
- Magableh, G. M., & Mumani, A. A. (2022). "Simulation Based-MCDM Approach for Evaluating Traffic Solutions", *Promet - Traffic&Transportation*, 34/1, 117–133. <https://doi.org/10.7307/ptt.v34i1.3842>
- Maghsoodi, A. I. (2023). "Cryptocurrency Portfolio Allocation Using a Novel Hybrid and Predictive Big Data Decision Support System", *Omega*, 115, 102787. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2022.102787>
- Maheshwari, N., Choudhary, J., Rath, A., Shinde, D., & Kalita, K. (2021). "Finite Element Analysis and Multi-criteria Decision-Making (MCDM)-Based Optimal Design Parameter Selection of Solid Ventilated Brake Disc", *Journal of The Institution of Engineers (India): Series C*, 102/2, 349–359. <https://doi.org/10.1007/s40032-020-00650-y>
- Mahmoodi, E., Azari, M., & Dastorani, M. T. (2023). "Comparison of Different Objective Weighting Methods in a Multi-Criteria Model for Watershed Prioritization for Flood Risk Assessment Using Morphometric Analysis", *Journal of Flood Risk Management*, 16/2, e12894. <https://doi.org/10.1111/jfr3.12894>
- Maniya, K. D., & Bhatt, M. G. (2011). "An Alternative Multiple Attribute Decision Making Methodology for Solving Optimal Facility Layout Design Selection Problems", *Computers & Industrial Engineering*, 61/3, 542–549. <https://doi.org/10.1016/J.CIE.2011.04.009>
- Maniya, K., & Bhatt, M. G. (2010). "A Selection of Material Using a Novel Type Decision-Making Method: Preference Selection Index Method", *Materials & Design*, 31/4, 1785–1789. <https://doi.org/10.1016/j.matdes.2009.11.020>
- Medineckiene, M., Zavadskas, E. K., Björk, F., & Turskis, Z. (2015). "Multi-Criteria Decision-Making System for Sustainable Building Assessment/Certification", *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 15/1, 11–18. <https://doi.org/10.1016/j.acme.2014.09.001>
- Mergel, I., Edelman, N., & Haug, N. (2019). "Defining Digital Transformation: Results from Expert Interviews", *Government Information Quarterly*, 36/4, 101385.
- Mostafaeipour, A., & Le, T. (2024). "Evaluating Strategies for Developing Renewable Energies Considering Economic, Social, and Environmental Aspects: A Case Study", *Environmental Science and Pollution Research*, 31, 23697–23718. <https://doi.org/10.1007/s11356-024-32612-7>
- Obeidat, M. S., Ababneh, W., & Al Theeb, N. (2023). "The Preference Selection Index Performance in Large Alternatives' Decisions to Support the AHP: The Case of a University Selection", *Journal of Applied Research and Technology*, 21/1, 56–72. <https://doi.org/10.22201/icat.24486736e.2023.21.1.1423>

- Ozcalici, M. (2022). "Allocation with Multi Criteria Decision Making Techniques", *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 5/2, 78–119. <https://doi.org/10.31181/dmame0305102022o>
- Pamučar, D., & Ćirović, G. (2015). "The Selection of Transport and Handling Resources in Logistics Centers Using Multi-Attributive Border Approximation Area Comparison (MABAC)", *Expert Systems with Applications*, 42/6, 3016–3028. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2014.11.057>
- Pamucar, D., Ulutaş, A., Topal, A., Karamaşa, Ç., & Ecer, F. (2024). "Fermatean Fuzzy Framework Based on Preference Selection Index and Combined Compromise Solution Methods for Green Supplier Selection in Textile Industry", *International Journal of Systems Science: Operations & Logistics*, 11/1, 2319786. <https://doi.org/10.1080/23302674.2024.2319786>
- Pamučar, D., Vasin, L., & Lukovac, V. (2014). "Selection of Railway Level Crossings for Investing in Security Equipment Using Hybrid DEMATEL-MARICA Model: Application of a New Method of Multi-Criteria Decision-Making", *XVI International Scientific-Expert Conference on Railways*, Niš, Serbia, 89-92, <https://doi.org/10.13140/2.1.2707.6807>
- Pathak, V. K., Singh, R., & Gangwar, S. (2019). "Optimization of Three-Dimensional Scanning Process Conditions Using Preference Selection Index and Metaheuristic Method", *Measurement*, 146, 653–667. <https://doi.org/10.1016/j.measurement.2019.07.013>
- Pour, P. D., Ahmed, A. A., Nazzal, M. A., & Darras, B. M. (2023). "An Industry 4.0 Technology Selection Framework for Manufacturing Systems and Firms Using Fuzzy AHP and Fuzzy TOPSIS Methods", *Systems*, 11/4, 192.
- Sachdeva, N., Singh, O., Kapur, P. K., & Galar, D. (2016). "Multi-Criteria Intuitionistic Fuzzy Group Decision Analysis with TOPSIS Method For Selecting Appropriate Cloud Solution to Manage Big Data Projects", *International Journal of System Assurance Engineering and Management*, 7/3, 316–324. <https://doi.org/10.1007/s13198-016-0455-x>
- Sagiroglu, S., & Sinanc, D. (2013). "Big Data: A Review", 2013 *International Conference on Collaboration Technologies and Systems (CTS)*, IEEE, 42-47, Doi: 10.1109/CTS.2013.6567202.
- Samant, M. R., Kishore Krishna, S., Raaj Khishorre, K. R., & Sreeharan, B. N. (2022). "A Systematic Way of using Preference Selection Index Methodology for Selecting Suspension Coil Spring Material", *Materials Today: Proceedings*, 68, 2249–2257. <https://doi.org/10.1016/j.matpr.2022.08.443>
- Schober, P., Boer, C., & Schwarte, L. A. (2018). "Correlation Coefficients: Appropriate Use and Interpretation", *Anesthesia & Analgesia*, 126(5), 1763–1768. <https://doi.org/10.1213/ANE.0000000000002864>
- Sharma, M., Gupta, R., Sehrawat, R., Jain, K., & Dhir, A. (2023). "The Assessment of Factors Influencing Big Data Adoption and Firm Performance: Evidences From Emerging Economy", *Enterprise Information Systems*, 17/12, 12. <https://doi.org/10.1080/17517575.2023.2218160>
- Sivalingam, V., Ganesh Kumar, P., Prabakaran, R., Sun, J., Velraj, R., & Kim, S. C. (2022). "An Automotive Radiator with Multi-Walled Carbon-Based Nanofluids: A Study on Heat Transfer Optimization Using MCDM Techniques", *Case Studies in Thermal Engineering*, 29, 101724. <https://doi.org/10.1016/j.csite.2021.101724>
- Sivalingam, V., Poogavanam, G., Natarajan, Y., & Sun, J. (2022). "Optimization Of Atomized Spray Cutting Fluid Eco-Friendly Turning of Inconel 718 Alloy Using ARAS And CODAS Methods", *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 120/7–8, 4551–4564. <https://doi.org/10.1007/s00170-022-09047-w>
- Sivarajah, U., Kamal, M. M., Irani, Z., & Weerakkody, V. (2017). "Critical Analysis of Big Data Challenges and Analytical Methods", *Journal of Business Research*, 70, 263-286.
- Son, N. H., & Hieu, T. T. (2023). "Selection Of Welding Robot by Multi-Criteria Decision-Making Method", *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 1/3(121), 66–72. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2023.269026>
- Stark, J. (2020). *Digital transformation of industry: Continuing Change*. Springer Cham.
- Stević, Ž., Pamučar, D., Puška, A., & Chatterjee, P. (2020). "Sustainable Supplier Selection in Healthcare Industries Using a New MCDM Method: Measurement of Alternatives and Ranking According to COmpromise Solution (MARCOS)", *Computers & Industrial Engineering*, 140, 106231. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2019.106231>

- TechAmerica Foundation. (2012). Demystifying Big Data: A Practical Guide to Transforming the Business of Government. (28.11.2023) <https://breakinggov.sites.breakingmedia.com/wp-content/uploads/sites/4/2012/10/TechAmericaBigDataReport.pdf>.
- Tian, C., Peng, J., Long, Q., Wang, J., & Goh, M. (2022). "Extended Picture Fuzzy MULTIMOORA Method Based on Prospect Theory for Medical Institution Selection", *Cognitive Computation*, 14(4), 1446–1463. <https://doi.org/10.1007/s12559-022-10006-6>
- Toslak, M., Ulutaş, A., Ürea, S., & Stević, Ž. (2023). "Selection Of Peanut Butter Machine by the Integrated PSI-SV-MARCOS Method", *International Journal of Knowledge-Based and Intelligent Engineering Systems*, 27/1, 73–86. <https://doi.org/10.3233/KES-230044>
- Turskis, Z., & Juodagalvienė, B. (2016). "A Novel Hybrid Multi-Criteria Decision-Making Model to Assess a Stairs Shape for Dwelling Houses", *Journal of Civil Engineering and Management*, 22/8, 1078–1087. <https://doi.org/10.3846/13923730.2016.1259179>
- Turskis, Z., & Zavadskas, E. K. (2010). "A New Fuzzy Additive Ratio Assessment Method (ARAS-F). Case Study: The Analysis of Fuzzy Multiple Criteria in Order to Select the Logistic Centers Location", *Transport*, 25/4, 423–432. <https://doi.org/10.3846/transport.2010.52>
- Tuş, A., & Aytaç Adalı, E. (2018). "CODAS ve PSI Yöntemleri ile Personel Değerlendirmesi", *Alphanumeric Journal*, 6/2, 243–256. <https://doi.org/10.17093/alphanumeric.432843>
- Tuş, A., & Aytaç Adalı, E. (2019). "The New Combination with CRITIC And WASPAS Methods for the Time and Attendance Software Selection Problem", *OPSEARCH*, 56/2, 528–538. <https://doi.org/10.1007/s12597-019-00371-6>
- Ul Haq, R. S., Saeed, M., Mateen, N., Siddiqui, F., & Ahmed, S. (2023). "An Interval-Valued Neutrosophic Based MAIRCA Method For Sustainable Material Selection", *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 123, 106177. <https://doi.org/10.1016/J.ENGAPPAI.2023.106177>
- Ullah, S., Awan, M. D., & Sikander Hayat Khiyal, M. (2018). "Big Data in Cloud Computing: A Resource Management Perspective", *Scientific Programming*, 2018, 5418679.
- Ulutaş, A., & Topal, A. (2022). "A New Hybrid Model Based on Rough Step-Wise Weight Assessment Ratio Analysis for Third-Party Logistics Selection", *Soft Computing*, 26/4, 2021–2032. <https://doi.org/10.1007/s00500-021-06374-0>
- Ulutaş, A., Balo, F., & Topal, A. (2023). "Identifying the Most Efficient Natural Fibre for Common Commercial Building Insulation Materials with an Integrated PSI, MEREC, LOPCOW and MCRAT Model", *Polymers*, 15/6, 1500. <https://doi.org/10.3390/polym15061500>
- Ulutaş, A., Balo, F., Sua, L., Demir, E., Topal, A., & Jakovljević, V. (2021). "A New Integrated Grey MCDM Model: Case of Warehouse Location Selection", *Facta Universitatis, Series: Mechanical Engineering*, 19/3, 515. <https://doi.org/10.22190/FUME210424060U>
- Ulutaş, A., Popovic, G., Radanov, P., Stanujkic, D., & Karabasevic, D. (2021). "A New Hybrid Fuzzy PSI-PIPRECIA-COCOSO MCDM Based Approach to Solving the Transportation Company Selection Problem", *Technological and Economic Development of Economy*, 27/5, 1227–1249. <https://doi.org/10.3846/TEDE.2021.15058>
- Ulutaş, A., Topal, A., Görçün, Ö. F., & Ecer, F. (2024). "Evaluation Of Third-Party Logistics Service Providers for Car Manufacturing Firms Using a Novel Integrated Grey LOPCOW-PSI-MACONT Model", *Expert Systems with Applications*, 241, 122680. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2023.122680>
- Vahdani, B., Zandieh, M., & Tavakkoli-Moghaddam, R. (2011). "Two Novel FMCDM Methods for Alternative-Fuel Buses Selection", *Applied Mathematical Modelling*, 35/3, 1396–1412. <https://doi.org/10.1016/j.apm.2010.09.018>
- Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Dong, J. Q., Fabian, N., & Haenlein, M. (2021). "Digital Transformation: A Multidisciplinary Reflection and Research Agenda", *Journal of Business Research*, 122, 889-901.
- Wamba, S. F., Gunasekaran, A., Akter, S., Ren, S. J. F., Dubey, R., & Childe, S. J. (2017). "Big Data Analytics and Firm Performance: Effects of Dynamic Capabilities", *Journal of Business Research*, 70, 356-365.

- Yadav, R. (2022). "Fabrication, Characterization, and Optimization Selection of Ceramic Particulate Reinforced Dental Restorative Composite Materials", *Polymers and Polymer Composites*, 30. <https://doi.org/10.1177/09673911211062755>
- Yapıcı Pehlivan, N., Şahin, A., Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2018). "A Comparative Study of Integrated FMCDM Methods For Evaluation of Organizational Strategy Development", *Journal of Business Economics and Management*, 19/2, 360–381. <https://doi.org/10.3846/jbem.2018.5683>
- Yazdani, M., Zarate, P., Kazimieras Zavadskas, E., & Turskis, Z. (2019). "A Combined Compromise Solution (CoCoSo) Method for Multi-Criteria Decision-Making Problems", *Management Decision*, 57/9, 2501–2519. <https://doi.org/10.1108/MD-05-2017-0458>
- Yilmaz, I., Adem, A., & Dağdeviren, M. (2023). "A Machine Learning-Integrated Multi-Criteria Decision-Making Approach Based on Consensus for Selection of Energy Storage Locations", *Journal of Energy Storage*, 69, 107941. <https://doi.org/10.1016/j.est.2023.107941>
- Yilmaz, K., & Burdurlu, E. (2023). "Selection Of Wooden Furniture Joints with Multi-Criteria Decision-Making Techniques", *Wood Material Science & Engineering*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/17480272.2023.2242329>
- Zagorskas, J., & Turskis, Z. (2020a). "Location Preferences of New Pedestrian Bridges Based on Multi-Criteria Decision-Making and GIS-Based Estimation", *The Baltic Journal of Road and Bridge Engineering*, 15/2, 158–181. <https://doi.org/10.7250/bjrbe.2020-15.478>
- Zagorskas, J., & Turskis, Z. (2020b). "Setting Priority List for Construction Works of Bicycle Path Segments Based on Eckenrode Rating And ARAS-F Decision Support Method Integrated in GIS", *Transport*, 35/2, 179–192. <https://doi.org/10.3846/TRANSPORT.2020.12478>
- Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2010). "A New Additive Ratio Assessment (ARAS) Method in Multicriteria Decision-Making", *Technological and Economic Development of Economy*, 16/2, 159–172. <https://doi.org/10.3846/tede.2010.10>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.02.2024 ✓Accepted/Kabul:25.05.2024

DOI: 10.30794/pausbed.1429786

Research Article/Araştırma Makalesi

Çelik, H. ve Bayar, Y. (2024). "Bilişsel Sinizm ve İşe Yabancılaşma Arasındaki İlişkide İş Yeri Nezaketsizliğinin Aracı Rolü", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 63, ss. 319-330.

BİLİŞSEL SİNİZM VE İŞE YABANCILAŞMA ARASINDAKİ İLİŞKİDE İŞ YERİ NEZAKETSİZLİĞİNİN ARACI ROLÜ

ülke Hilal ÇELİK*, Yasin BAYAR**

Öz

Bu çalışmanın yapılmasının temel amacı, bilişsel sinizm ile işe yabancılaşma arasındaki ilişkide iş yeri nezaketsizliğinin rolünü incelemektir. 2022-2023 eğitim öğretim yılında, Erzurum ilinde görev yapan öğretmenler bu çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Bu evren içinden basit tesadüfi örnekleme modeli ile seçilmiş 390 birey ise çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Örneklem grubundan veri toplamak amacıyla nicel araştırma tekniklerinden literatürde en çok kullanılan anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Anket formları online olarak hazırlanmış, örneklem grubuna araştırmacılar tarafından ulaştırılmıştır. Elde edilen araştırma verileri SPSS ve AMOS programları yardımıyla güvenilirlik analizleri, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ve korelasyon analizleri uygulanarak araştırmaya ilişkin yapısal model test edilerek modele ait değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkiler tespit edilmiş ve bootstrap analizi ile dolaylı ilişkilerin geçerliliği incelenmiştir. Bu çalışma sonucunda öğretmenler arasında bilişsel sinizm ile işe yabancılaşma arasındaki ilişkide iş yeri nezaketsizliğinin anlamlı bir rolü olduğu ortaya koyulmuştur. Aynı zamanda çalışma sonucunda yöneticilere ve öğretmenlere yönelik bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Bilişsel sinizm, İşe yabancılaşma, İş yeri nezaketsizliği.*

THE MEDIATING ROLE OF WORKPLACE INCIVILITY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN COGNITIVE CYNICISM AND JOB ALIENATION

Abstract

The main aim of this study is to examine the role of workplace incivility in the relationship between cognitive cynicism and job alienation. Teachers working in Erzurum province in the 2022-2023 academic year constitute the population of this study. Among this population, 390 individuals selected with a simple random sampling model constitute the sample of the study. In order to collect data from the sample group, data were collected with the questionnaire method, which is one of the most widely used quantitative research techniques in the literature. The questionnaire forms were prepared online and delivered to the sample group by the researchers. Reliability analyses, explanatory and confirmatory factor analyses and correlation analyses were applied to the obtained research data with the help of SPSS and AMOS programs, and the structural model of the research was tested, direct and indirect relationships between the variables of the model were determined, and the validity of indirect relationships was examined with bootstrap analysis. As a result of this study, it was revealed that workplace incivility had a significant role in the relationship between cognitive cynicism and work alienation among teachers. At the same time, as a result of the study, some suggestions for administrators and teachers were presented.

Keywords: *Cognitive cynicism, Work alienation, Workplace incivility.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İİBF, İşletme, ERZURUM.
e-posta: ulke.celik@atauni.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1528-8548>)
**Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İşletme, GAZİANTEP.
e-posta: yasinbayar@gantep.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-1246-0368>)

1.GİRİŞ

Bilgi toplumunun ortaya çıkardığı yeni insan kaynağı fiziksel yeteneklerinden ziyade bilişsel yetenekleri ile iş dünyasında varlık göstermektedir. Yüksek teknoloji ile donatılmış iş ortamlarında artık önemli olan husus, yenilik ve yaratıcılık ortaya koyabilen bilişsel yeteneklerdir. Bu bakımdan insan kaynağının stratejik açıdan taşıdığı değer giderek artmaktadır. Nitekim içinde bulunduğumuz rekabet ortamında en değerli unsur, örgütün temel yeteneğini güçlendirecek fikirler ve yeniliklerdir. İş ortamında daha çok bilişsel yetenekleri ile varlık gösteren işgörenler ise bilişsel ve duygusal kaynaklarını fazlaca kullanmakta ve bu nedenle en çok da bilişsel ve duygusal süreçlerden etkilenmektedirler. Bu bağlamda bu çalışma, söz konusu süreçlerin etkisinde olan insan kaynağının iş yerinde algıladığı olumsuz durumların nasıl etkiler yaratabileceği temelinden hareketle ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan bireylerin iş ortamında sergilenen olumsuz tutumlarına kaynaklık edebilecek bilişsel sinizmin etkileri üzerine alan yazını incelenmiştir. Söz konusu alan taramasının ardından işe yabancılaşma ve iş yeri nezaketsizliği kavramlarının bilişsel sinizm cephesinden değerlendirilmesinin ilgili alanyazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bireyin içinde bulunduğu organizasyona karşı olumsuz duygular beslemesi olarak tanımlanabilen sinizm kavramı, örgütün saygınlığını ve verimliliğini azaltabilecek bir etkiye sahiptir. Çünkü sinizm; tükenmişlik davranışları, işe yabancılaşma, işten ayrılma, örgütsel küçülme, hırsızlık, örgütsel bağlılığın azalması, iş tatminsizliği gibi birçok olumsuz duruma neden olmaktadır (Yıldız vd., 2013: 1264). Bu bağlamda bireyin sahip olduğu sinizm düzeyi iş ortamında istenmeyen örgütsel tutum ve davranışlara kaynaklık edebileceğinden hareketle, mevcut araştırma çerçevesinde bilişsel sinizmin, çalışanların işe yabancılaşma düzeylerine etki edeceği ve bu ilişkide iş yeri nezaketsizliğinin rol oynayacağı öngörülmüştür.

Sinizm kavramının sözlük anlamı “bireylerin hareket ve eylemlerinin samimiyetine ve iyiliğine inanmayan, bu şekildeki davranışlara yönelik karşı gelme düşüncesine sahip, sık sık sorun yaratan ve fikirlerini iğneleyici ve alaycı bir şekilde öne sürmeyi tercih eden birey” olarak ifade edilmektedir (Brandes ve Das, 2006: 236). Sinizm olgusu örgütsel bağlamda ele alındığı zaman ise “bireyin çalıştığı kuruma yönelik olumsuz tutumu” ve “örgütün bütüncül bir yapıya sahip olmadığına dair düşünce” olarak açıklanmıştır (Dean vd., 1998: 345). Diğer bir tanıma göre de örgütsel sinizm; hayal kırıklığı, umutsuzluk ve engellenme özelliklerini içinde barındırmasına ilaveten bireyin çalıştığı örgütü küçümsemesi ve o örgütü verdiği kararları samimiyetsiz bulması olarak açıklanmıştır (Neves, 2012: 966).

Dean vd. (1998), örgütsel sinizmi; bilişsel (inanç), duyuşsal (duygu) ve davranışsal olarak üç boyutta ele almışlardır. *Bilişsel (inanç) boyut*; kınama, hor görme ve öfke gibi olumsuz duygularla ortaya çıkan, bireyin çalıştığı örgütün dürüst olmadığına dair taşıdığı inancı ifade etmektedir. *Duyuşsal (duygu) boyut*, örgütte yaşanan olumsuz olaylar sonucunda beliren duygusal tepkileri kapsamaktadır. *Davranışsal boyut* ise çalışanların çalıştığı örgütten şikâyetçi olması, örgütü eleştirmesi ve çevresine örgüt hakkında olumsuz fikirler yayması olarak açıklanmaktadır (Dean vd., 1998: 345-347).

Bu çalışma sinizmin boyutlarından olan bilişsel sinizm bağlamında yapılmıştır. Sinizmin diğer boyutları olan duygusal ve davranışsal sinizmin tanımlarından da anlaşılacağı üzere daha tepkisel süreçler olduğu, bilişsel sinizmin ise algısal bir sürece işaret ettiği için böyle bir tercihte bulunulmuştur. Bu bakımdan iş yerinde karşılaşılabilecek olumsuz tutum ve davranışlara söz konusu algı ve inançların kaynaklık edebileceği düşünülmektedir. Özellikle iş yeri nezaketsizliği ve işe yabancılaşma kavramlarına öncül olabileceği öngörülmüştür. Ayrıca alan yazınındaki ilgili çalışmalar incelendiğinde çalışanların örgütsel sinizmin diğer boyutlarına göre bilişsel sinizm düzeylerinin daha yüksek olması, bu çalışmanın bilişsel sinizm bağlamında gerçekleştirilmesinde önemli bir etken olmuştur (Erbası ve Zaganjori, 2017; Erdoğan ve Bedük, 2013; Taslak ve Dalgın, 2015.) Ayrıca yapılan diğer çalışmalarda, bu çalışmanın örneklemini oluşturan öğretmenlerin de örgütsel sinizmin diğer boyutlarına göre bilişsel sinizm düzeylerinin daha yüksek olması bir başka önemli etkendir (Ayık ve Çelik, 2023; Çillik, 2019; Gökyer ve Türkoğlu, 2018).

Bilişsel sinizm, Dean ve arkadaşları (1998: 348) tarafından bireylerin inançları aracılığı ile düşünülen ve yaşanan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bilişsel sinizm çalışanların örgütü samimiyetsiz, vicdansız ve kendine hizmet eden bir yapı olarak algılamaları ve bu nedenle örgütü güvenilmez olarak kabul etmeleridir (Naus,

2007: 25). Yalnızca örgüt açısından değil bireysel açıdan da bilişsel sinizm benzer olumsuz yargıları içerisinde barındırmaktadır. İnsanların tutum ve eylemlerindeki samimiyete inançsızlık söz konusudur. Bilişsel açıdan sinik bireyler; samimiyet, dürüstlük ve adalet gibi temel ilkelere ilişkin inançsızlıklarından ötürü içinde buldukları örgütün kendilerini aldattıklarına inanmaktadırlar (Özler vd., 2010: 48). Dolayısıyla bu tarz bir inanç eksikliği ve güvensizlik çalışanların örgütlerine karşı olumsuz tutumlar sergilemelerine neden olabilmektedir. Nitekim, öfke gibi güçlü bir duyguya ve sergilenen agresif dışavurumlara bilişsel sinizm kaynaklık etmektedir. Sinizme ilişkin inançlar duygusal öfke ve davranışsal saldırganlığı tetiklemektedir (Liehr vd., 2000: 114). Bu bakımdan bilişsel sinizmin etkisindeki bireylerin iş yerinde nezaketsiz davranışlar sergilemesi beklenebilecektir.

İlgili yazında ilk kez Andersson ve Pearson (1999) tarafından ele alınan iş yeri nezaketsizliği olgusu, araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. İş yeri nezaketsizliği, örgüt içinde insanların birbirlerine karşı saygı kurallarının ihlal edilmesiyle ortaya çıkan, niyetin açık bir şekilde belli edilmemesine rağmen karşı tarafa zarar verildiği sapkın tarzda bir davranış olarak ifade edilebilir (Özcan, 2022: 345). Bu konu üzerinde çalışma yapan araştırmacılar iş yeri nezaketsizliğini açık bir çatışma, kötü davranış ve bir şiddet biçimi olarak ifade ederken bu durumun örgüt içerisinde çalışanların olumsuz davranışlarına yol açabilecek etken olarak ele almışlardır. Örgütsel, toplumsal ve sosyal davranış bakımından, örgütlerde çalışan bireylerin aralarındaki iletişim ve davranış şekillerinde mümkün olduğu kadar saygılı olmaları beklenmektedir. Bu saygı durumu iş yerindeki profesyonel çalışma yaşamından kaynaklanmaktadır. Çalışanların örgüt içinde uyulması gereken saygı kurallarına uymaması ise iş yeri nezaketsizliği/kabalığı olarak nitelendirilmektedir (Martin, 2008: 22). İş yeri nezaketsizliği olgusuna yönelik gerçekleştirilen bir çalışmada yıkıcı liderlik, duygusal suistimal, işi suistimal etme, taciz, iş göreni suistimal etme, iş yeri travması, mobbing, mağdur etme gibi farklı kavramlarla ilişkilendirilmiştir (Toker, 2010: 40).

Örgüt ortamında olumsuz sonuçlar doğurabileceğinden örgütsel davranış açısından büyük bir öneme sahip olan nezaketsizlik kavramı çeşitli örneklerle örgütlerde görülebilir. Küçümseyici yorumlar yapmak, diğer çalışanların çabalarını küçümsemek, çalışma arkadaşlarını dinlememek, bireyleri aşağılamak, “abla, abi, efendi vs.” gibi kelimeler kullanmak, örgüt içinde iş arkadaşları ile ilgili söylentiler yaymak, etrafı dağınık bırakmak, bilgi saklamak, çalışma arkadaşlarının eşyalarını habersiz kullanmak, diğer bireylerin düşüncelerine önem vermemek iş yerinde nezaketsiz davranışlara örnek olarak verilebilecektir (Pearson ve Porath, 2009: 10). Söz konusu davranışların sergilenmesi ve karşı tarafın bu davranışı algılamasında bireyin örgüte karşı takındığı tutum belirleyici olacaktır. Zaten örgüte güvenmeyen şüphe ile yaklaşan ve olumsuz duygular besleyen sinik çalışan kendisine karşı sergilenen nezaketsiz davranışları algılamada daha hassas olacaktır. Nitekim Çoban ve Deniz (2021) çalışmalarında, bilişsel sinizm ile iş yeri nezaketsizliği algısı arasında güçlü ve olumlu yönde bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadırlar. Alhas ve Seçkin (2023) ise Karayolları Müdürlüğü personelleri üzerine yaptıkları çalışmada katılımcıların sinizm düzeylerinde nezaketsizliğin önemli bir belirleyici olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çini (2022) akademisyenler üzerine yaptığı çalışmada iş yeri nezaketsizliği ile bilişsel sinizm birbirleri üzerindeki anlamlı etkisini vurgulamaktadır. Bu bakımdan örgüt üyelerinin sahip oldukları bilişsel sinizm düzeylerinin kendilerine karşı sergilenen nezaketsiz davranışları algılamalarında etkili olabileceği ifade edilebilecektir. Dolayısıyla mevcut araştırmaya konu olan öğretmenlerin bilişsel sinizm düzeylerinin nezaketsiz davranışları algılamalarında etkili olacağı öngörülmektedir.

H₁: Öğretmenlerin bilişsel sinizm algıları, iş yeri nezaketsizliği algılarını anlamlı ölçüde artırmaktadır.

Çalışma çerçevesinde ele alınan bir diğer kavram olan işe yabancılaşma ile bilişsel sinizm arasında da benzer bir ilişkinin olabileceği varsayılmaktadır. Daha önce değinildiği üzere bilişsel sinizm bireyin örgütünü samimiyetsiz ve güvensiz olarak algılamasıydı. Nitekim, Özbek (2011), çalışanların örgüte karşı güvenlerinin artmasıyla birlikte örgüte uyumlarının da paralel olarak arttığını ve işe yabancılaşmalarının azaldığını ortaya koymaktadır. Kurtulmuş ve Karabıyık (2016) ise öğretmenler üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında; örgütsel adaletin öğretmenlerin işe yabancılaşmasında önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda işe yabancılaşma konusunda çalışanların örgüte duyduğu güvenin ve örgütteki adaletin önemli olduğu görülmektedir. Özellikle bilişsel sinizmin bireylerin örgüte karşı olan güvensizliklerini ve aldatıldıklarına ilişkin görüşlerine kaynaklık ettiği göz önüne alındığında, söz konusu olumsuz inançların zamanla bireyin işine karşı yabancılaşmasına neden olabileceği öngörülebilecektir.

Yabancılaşma kavramı bir tanıma göre bireyin kendisinden ve çevresinden uzaklaşması şeklinde açıklanmıştır (Chiaburu vd., 2013:5). İşe yabancılaşma olgusu ise bir çalışanın çalışma şartlarına ayak uyduramaması ve iş hayatında başarılı olma hedeflerinden uzaklaşması sonucu ortaya çıkan olumsuz duygular olarak ifade edilebilir (Aiken ve Hage, 1966:497). İşe yabancılaşma, denetim ve yönetim şekillerinden, çalışma ilişkilerinden, teknolojik yapılanmalardan ve çalışanın ürettiği üründen kaynaklanabileceği gibi bireyin içinde bulunduğu bilişsel ve duyuşsal ruh durumundan da kaynaklanabilir. Bu kavramı daha geniş bir ifadeyle tanımlamak gerekirse, çalışanın örgütsel ilişkilerde doyum sağlayamaması, geleceğe dair umutlarını tüketmesi, yaptığı işi anlamsız görmesi, kendisini yalnız ve güçsüz görmesi ve ayrıca kendisini mevcut sistemin basit bir unsuru olarak görmesi olarak tanımlanabilir (Elma, 2003: 16).

İşe yabancılaşma durumunun ortaya çıkmasında, yöneticilerin çalışanlarına verdiği yetkilerin önemli seviyede beceri gerektiren işler olmaması ve çalışanın kontrolü dışında gerçekleşen çalışma koşullarının olduğu söylenebilir (Greenberg ve Grunberg, 1995: 85). İşe yabancılaşan bireylerin, sosyal izolasyon ve güçsüzlük hissettikleri ifade edilebilir. Buna ilaveten yabancılaşma tecrübelerinin utanç, aşağılanma, ihanet, şok gibi duygularla temsil edildiği belirtilmiştir (Vickers ve Paris, 2007: 116). Örgütler açısından işe yabancılaşma durumu hayati bir sorundur. (Aiken ve Hage, 1966) çalışmalarında işe yabancılaşmanın doğrudan iş görenin verimliliğini ve performansını olumsuz yönden etkilediğini ifade etmişlerdir. İşine yabancılaşan çalışanların, işlerine yönelik isteksizlik ve güvensizlik duyduklarını vurgulamışlardır. Aynı zamanda bu çalışanların yaptıkları işlerin topluma faydasının olmadığını ve gerçekleştirdikleri görevlerin gerçek değerini görmediğini düşündüklerini ifade etmişlerdir.

Jiang ve çalışma arkadaşları (2019) otoriter liderlik üzerine gerçekleştirdikleri araştırmalarında çalışanların işe yabancılaşma düzeylerinde sinizmin anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sağlık sektöründe gerçekleştirdiği araştırmasında Durrah (2020) adaletsizlik algısının çalışanların işlerine yabancılaşmalarına neden olurken bu ilişkide sinizmin rol oynadığını ve sinizmin işe yabancılaşmayı anlamlı ölçüde artırdığını tespit etmiştir. Altay ve Dedeoğlu (2016) ise etik liderlik cephesinden sinizm ve işe yabancılaşmayı ele almışlardır. Araştırmaları neticesinde bilişsel ve duygusal sinizmin katılımcıların işe yabancılaşma düzeylerini anlamlı ölçüde etkilerken davranışsal sinizmin anlamlı bir etkisi olmadığına ulaşmışlardır. Örgütsel sinizmin alt boyutlarının işe yabancılaşma üzerine etkisi ölçen bir diğer çalışmada ise Abaslı (2018), öğretmenleri inceleyerek örgütsel sinizmin bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarının teker teker, işe yabancılaşmayı anlamlı ölçüde artırdığını tespit etmiştir. Son olarak Tozoğlu ve Uçar (2022) da çalışanların bilişsel sinizm seviyelerinde artışın işe yabancılaşma eğilimlerini artırdığını gözlemlemişlerdir. Söz konusu çalışmaların ışığında mevcut çalışmaya konu olan öğretmenlerin bilişsel sinizm düzeylerinin işlerine karşı yabancılaşmalarına neden olabileceği öngörülmektedir.

H₂: Öğretmenlerin bilişsel sinizm algıları, işe yabancılaşma eğilimlerini anlamlı ölçüde artırmaktadır.

Araştırma modeli doğrultusunda işe yabancılaşmanın bir diğer öncülü, iş yeri nezaketsizliği olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Xia ve çalışma ekibi (2022) "İş yeri nezaketsizliği işe yabancılaşmaya nasıl neden olur?" konulu çalışmalarında bireylerin algıladıkları nezaketsizlik düzeylerinin işe yabancılaşmalarında anlamlı bir belirleyici olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışma ayrıca iş yeri nezaketsizliğinin bireylerarası güveni azalttığını, bunun sonucunda da işe yabancılaşmanın ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Benzer bir şekilde Yılmaz ve Şirin (2020) de iş yeri nezaketsizliğinin işe yabancılaşmayı anlamlı ölçüde artırdığını ve söz konusu ilişkiye stresin ve rol belirsizliğinin aracılık ettiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda iş yeri nezaketsizliğinin işe yabancılaşma eğilimini ortaya çıkarabileceği söylenebilecektir (Hornstein, 2003). Elde edilen bu çalışma sonuçlarından hareketle mevcut araştırmaya dahil olan öğretmenlerin algıladıkları nezaketsiz davranışların, onların işlerine yabancılaşmalarına neden olabileceği öngörülmektedir.

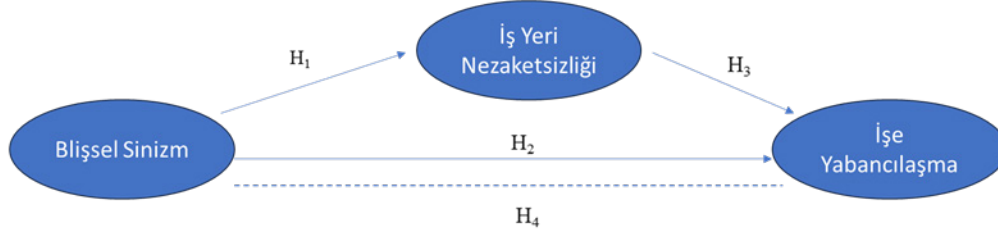
H₃: Öğretmenlerin algıladıkları nezaketsiz davranışlar, işe yabancılaşma eğilimlerini anlamlı ölçüde artırmaktadır.

Araştırma hipotezlerine yön veren bu çalışmalar ışığında, işe yabancılaşmaya neden olan iş yeri nezaketsizliğinin aynı zamanda bilişsel sinizmin işe yabancılaşma üzerindeki etkisine aracılık edeceği varsayılmaktadır. İşe yabancılaşma çalışanların psikolojik olarak işlerinden kopmalarıdır (Ceylan ve Sulu 2010). Söz konusu kopuş elbette çalışanın iş yerinde tecrübe ettiği olumsuz duygusal ve bilişsel süreçlerin etkisinde gerçekleşmekte ve bu olumsuz tecrübeler çalışanın bilişsel sinizm düzeyini belirlemektedir. Bilişsel sinizm düzeyi çalışanların örgütlerine olan inançlarının tükenme hali olduğundan beraberinde güvensizlik, alınganlık ve aldatılmışlık duygularını

getirebilir. Bu olumsuz duyguların etkisi ile birey zamanla kendisine karşı sergilenen nezaketsiz davranışları daha güçlü şekilde algılayabilir ve söz konusu durum bireyin işe yabancılaşma sürecini hızlandırabilir. Ortaya koyulan bu kavramsal ilişki, alan yazını doğrultusunda tasarlanmakla birlikte doğrudan bu ilişki ağını test etmiş bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu bakımdan mevcut araştırmanın alan yazınına katkı sağlayacağı umulmaktadır.

H₄: Öğretmenlerin bilişsel sinizm algıları ile işe yabancılaşma eğilimleri arasındaki ilişkiyi, iş yeri nezaketsizliğine ilişkin algıları doğrudan, anlamlı ve olumlu yönde etkilemektedir.

Yukarıda verilen yazın taraması doğrultusunda mevcut araştırmaya ilişkin tasarlanan çalışma modeli aşağıdaki gibidir.

Şekil 1: Çalışmanın Modeli

2.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1 Araştırmanın Tasarımı, Evreni ve Örneklemi

Bu çalışma kamu kurumlarında öğretmenlik yapan katılımcıların bilişsel sinizm yaşama düzeylerinin ne ölçüde işlerine yabancılaşmada etkili olduğunu ve söz konusu ilişkiye iş yeri nezaketsizliğinin aracılık edip etmediğini incelemektedir. Tasarlanan çalışma modelinin test edilmesi amacıyla yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi, bir veya birden daha fazla bağımlı değişken veya bağımsız değişken arasındaki korelasyonları göstermeye ve test etmeye yönelik istatistiksel bir yöntemdir (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Bu çalışmanın evrenini 2022-2023 eğitim öğretim yılında, Erzurum ilinde görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Bu evren içinden basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilmiş 390 birey ise çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu yöntem, evrenden örnek seçerken her bireyin eşit şansa sahip olduğu basit ve yaygın bir örnekleme yöntemidir (Singh, 2003). Söz konusu yöntem doğrultusunda farklı okullarda farklı branşlarda ve farklı düzeylerde görev yapmakta olan 390 öğretmen kendi istekleri ile çalışmaya dâhil olmuşlardır. Söz konusu katılımcıların %75,1'inin kadın ve %60'nın evli olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %28,2'sinin 19-30 yaş aralığında, %48,4'ünün ise 31-40 yaş aralığında olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %22,2'si lisansüstü eğitimini tamamlamıştır. Ayrıca katılımcıların % 6,4'ü mesleğini 1 yıldan kısa sürede, %25,9'u 1- 5 yıl arasında, %24,4'ü 6- 10 yıl arasında %10'u 16 -20 yıl arasında ve %15'i 20 yıldan fazla sürede yerine getirmektedir.

2.2 Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket formları online olarak hazırlanmış, örneklem grubuna araştırmacılar tarafından ulaştırılmıştır. Anket formu; demografik verilere yönelik sorular (cinsiyet, yaş, medeni durum ve eğitim), olgusal sorular (meslekteki yılı) ve son olarak çalışma değişkenlerine ilişkin ölçeklerin olduğu yargısal sorulardan oluşmaktadır. Kullanılan ölçekler şunlardır:

Bilişsel Sinizm Ölçeği

Çalışmaya katılan öğretmenlerin bilişsel sinizm algılarını ölçmek amacıyla Brandes ve çalışma ekibi (1999) tarafından geliştirilen Sinizm Ölçeğinde yer alan sinizmin bilişsel boyutuna ilişkin 5 ifade kullanılmıştır. Ölçek Beşli Likert ölçeği ile (1- Kesinlikle Katılmıyorum, 2- Biraz Katılıyorum, 3- Kısmen Katılıyorum, 4- Kesinlikle Katılıyorum ve 5- Tamamen Katılıyorum) derecelendirilmiştir. Cronbach's α değeri .924 olan ölçeğin yapısını belirlemek amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmış ve KMO değerinin ,984 ve ifadelerin ölçeğin %71'ini açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Sonrasında gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizine ilişkin uyum indekslerinin de iyi aralıkta

oldukları tespit edilmiştir (RMSEA = .047, SRMR = .009, IFI= .998, CFI = .998, GFI = .993, AGFI = .973, NFI = .995 ve (χ^2/sd) 1.870).

İş yeri Nezaketsizliği Ölçeği

Katılımcıların çalıştıkları örgütte algıladıkları nezaketsizlik düzeyini ölçmek amacıyla amacıyla Cortina ve çalışma ekibi (2001) tarafından geliştirilen iş yeri nezaketsizliği ölçeği yer almaktadır. Ölçek 7 ifadeden oluşmakta ve Beşli Likert ölçeği ile (1- Kesinlikle Katılmıyorum,..., 5- Tamamen Katılıyorum) derecelendirilmiştir. Cronbach's α değeri .926 olan ölçeğin yapısını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizine göre KMO değeri .930 ve ifadelerin ölçeğin %69,7'sini açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizine ilişkin uyum indekslerinin de iyi aralıkta oldukları görülmektedir (RMSEA = .052, SRMR = .016, IFI= .993, CFI = .993, GFI = .981, AGFI = .960, NFI = .986 ve (χ^2/sd) 2.044).

İşe Yabancılaşma Ölçeği

Katılımcıların işe yabancılaşma düzeylerini ölçmek amacıyla Elma (2003) tarafından geliştirilen 38 ifadeden oluşan işe yabancılaşma ölçeği kullanılmıştır. Ölçek anlamsızlık, güçsüzlük, yalıtılmışlık ve okula yabancılaşma boyutlarından oluşmaktadır. Söz konusu ölçekler Beşli Likert ölçeği ile (1- Kesinlikle Katılmıyorum, ..., 5- Tamamen Katılıyorum) derecelendirilmiştir. Gerçekleştirilen güvenilirlik analizine göre ölçeğin Cronbach's α değeri .933'dür. Açıklayıcı faktör analizi sonuçları ise ölçeğin orijinal haline uygun olarak dört boyuttan oluşmakta, KMO değeri .954 iken ifadelerin ölçeğin % 60'ını açıkladığı görülmektedir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ise uyum indekslerinin kabul edilebilir aralıkta olduğu görülmektedir (RMSEA = .035, SRMR = .044, IFI= .929, CFI = .928, GFI = .860, AGFI = .852, NFI = .900 ve (χ^2/sd) 2.403).

2.3 Verilerin Değerlendirilmesi

Elde edilen araştırma verileri ilk olarak SSPS ve AMOS programları yardımıyla güvenilirlik analizleri, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ve korelasyon analizleri uygulanarak araştırmaya ilişkin yapısal model test edilerek modele ait değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkiler tespit edilmiş ve bootstrap analizi ile dolaylı ilişkilerin geçerliliği incelenmiştir.

2.4 Araştırmanın Etik Yönü

Geçerlilik ve güvenilirlik testleri yapılmış olan ölçekler daha önce kullanılmış evrensel nitelikte ölçekler olması bakımından çalışma değişkenlerinin tanımlanabilmesinde yeterli olacağı kabul edilmiştir. Anket formu oluşturulduktan sonra Atatürk Üniversitesi Etik Kurulunca değerlendirilmiş etik kurul izin belgesi (16.06.2023 tarihli ve 169'nolu karar) alınmıştır. Çalışmaya dâhil olan katılımcıların anket formundaki ifadeleri doğru algılayıp yorumladıkları ve samimi görüşlerini paylaştıkları varsayılmaktadır.

3. BULGULAR

Çalışma modelinde yer alan değişkenlerle ilgili betimleyici istatistikler (ortalama ve standart sapma) ve değişkenler arasındaki korelasyonlar Tablo 1'de verilmektedir. Tablo 1' de görüldüğü gibi çalışma modelini oluşturan değişkenler arasında anlamlı ve olumlu yönlü ilişkiler bulunmaktadır.

Tablo 1. Değişkenlerin Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Değişkenler Arası Korelasyonlar

Faktör	Ort.	SS	1	2	3	4	5	6	7
1- BS	2.61	1.061	1						
2- NEZ	1.49	.716	.569**	1					
3- YAB	1.98	.732	.694**	.695**	1				

*p<0,05 **p<0,01
(BS: Bilişsel Sinizm, NEZ: İş Yeri Nezaketsizliği YAB: İşe Yabancılaşma)

Analizin ikinci aşamasında yapısal eşitlik testi ile araştırma modeli test edilerek modele ilişkin değişkenler arasındaki ilişkiler tespit edilmiştir. Çalışmaya konu olan değişkenlere ilişkin kuramsal alt yapı doğrultusunda

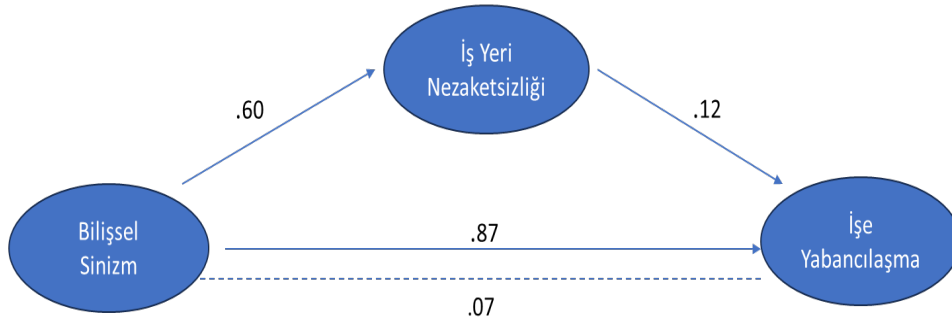
oluşturulan çalışma hipotezleri, geçerliliği sınanmış ölçekler aracılığı ile çalışma modeline uygulanarak test edilmiştir. Modelde bilişsel sinizm tek dışsal (egzojen) değişken olarak yer almaktadır. İş yeri nezaketsizliği ve işe yabancılaşma ise modelin içsel (endojen) değişkenleri teşkil etmektedir. Ayrıca iş yeri nezaketsizliği değişkeni kuramsal çerçeve doğrultusunda aracı değişken olarak modele eklenmiştir. Analiz ve çalışma hipotezlerinin standartlaştırılmış regresyon katsayıları ve regresyon katsayılarının anlamlılık düzeyleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Yapısal Modele İlişkin Kestirim Sonuçları

Hipotezler	Değişkenler	Std. β	Std. Hata	X ² (C.R)	P	Sonuç
H ₁	NEZ <--- BS	.596	.039	10.872	***	Desteklendi
H ₂	YAB <--- BS	.874	.039	11.062	***	Desteklendi
H ₃	YAB <--- NEZ	.122	.024	3.569	***	Desteklendi

***p<0.001 **p<0.01 *p<0.05

Gerçekleştirilen yapısal eşitlik analizi neticesinde araştırma değişkenlerine ilişkin çizilen yolların anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 2’deki veriler doğrultusunda bilişsel sinizm katılımcıların iş yeri nezaketsizliğine ilişkin algılarını doğrudan ve olumlu yönde ($\beta = .596$; $p < .001$) etkilemektedir. Benzer şekilde bilişsel sinizmin, katılımcıların işe yabancılaşma düzeylerini doğrudan ve olumlu yönde ($\beta = .874$; $p < .001$) etkilediği görülmektedir. Katılımcıların iş yerlerindeki nezaketsizlik algılarının, işe yabancılaşma düzeylerini doğrudan ve olumlu yönde ($\beta = .122$; $p < .001$) etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bakımdan tasarlanan araştırma modeline uygun olarak katılımcıların bilişsel sinizm algılama düzeylerinin arttıkça iş yerlerindeki nezaketsizliği daha fazla algıladıkları ve daha fazla işe yabancılaştıkları yorumu yapılabilecektir. Benzer durum katılımcıların nezaketsizlik algıları için de geçerli olmakta katılımcıların nezaketsizlik algıladıklarında işlerine daha fazla yabancılaşacakları ifade edilebilecektir. Dolayısıyla çalışma kapsamında geliştirilen hipotezler (H1, H2, H3) desteklenmektedir. Yapısal modelin test edilmesinden elde edilen uyum indeksi sonuçları şu şekildedir: RMSEA = .083, SRMR = .063, IFI = .949, CFI = .949, GFI = .905, AGFI = .867, NFI = .932 ve (χ^2/sd) 3.653’tür. Veriler incelendiğinde elde edilen uyum indeksi sonuçlarının belirlenen referans aralıkları içerisinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu çalışma modelinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Çalışmanın analizi ile doğrulanan model Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2: Çalışma Modelinin Analizi ile Doğrulanan Model

Aracılık testi için gerekli koşullar yerine getirildiği için bir sonraki aşamada iş yeri nezaketsizliği aracı değişken olarak modele yerleştirilmiştir ve bilişsel sinizmin işe yabancılaşma üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bilişsel sinizm aynı zamanda iş yeri nezaketsizliğini etkileyerek işe bağlılığı da dolaylı olarak etkilemektedir (.073; $p < 0.01$). Ancak bu kısmi aracılık rolünün anlamlı olup olmadığı henüz belirlenmemiştir. Bu nedenle örgütsel sinizmin alt boyutu olan bilişsel sinizm ile işe yabancılaşma eğilimi arasındaki ilişkide iş yeri nezaketsizliğinin aracılık etkisini ortaya koymak amacıyla süreç makrosu ile Bootstrap analizi yapılmıştır. Bootstrap analizi 1000 örneklem büyüklüğü üzerinden %95 güven aralığında gerçekleştirilmiş ve Tablo 3’te verilen sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 3. Yapısal Modele İlişkin Aracılık Testi Sonuçları

Değişkenler	Bootstrap values			Bias %95 CI		Sonuç
	Dolaylı Etki	Std. Hata	P	Lower Limit	Upper Limit	
YAB <--- BS	.073	.024	.003**	.026	.122	Desteklendi
**p<0.01						

Tablo3, incelendiği takdirde doğrudan ve dolaylı yolların anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Bilişsel sinizmin işe yabancılaşma üzerindeki dolaylı etkisi %95 güven aralığında .073 düzeyinde, alt sınırı .026, üst sınırı ise .122 düzeyindedir. Güven aralığı değerleri dolaylı etkinin önemini belirler. Preacher ve Hayes (2008) hem bootstrap alt hem de üst güven aralıklarının sıfırdan farklı olduğunu belirterek dolaylı etkinin önemine işaret etmektedir. Aralıklar incelendiğinde güven aralığı değerlerinin sıfırın üzerinde olduğu görülmektedir. Bu açıdan dolaylı etkinin anlamlı olduğu söylenebilecektir. Nitekim modern yaklaşıma göre aracı etki modelinde bootstrap testi sonucunda bağımsız değişkenin dolaylı etkisinin anlamlı çıkması durumunda aracılık modeli geçerli kabul edilmekte ve başka bir teste gerek duyulmamaktadır (Gürbüz ve Bayık, 2018). Tüm sonuçlar değerlendirildiğinde iş yeri nezaketsizliğinin bilişsel sinizm ile işe yabancılaşma arasındaki ilişkiye aracılık ettiği düşünülebilir. Dolayısıyla H4 hipotezi desteklenmektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Mevcut çalışma bilişsel sinizmin işe yabancılaşma üzerindeki etkisinde iş yeri nezaketsizliğinin rolünü öğretmenlik mesleği açısından değerlendirmesi bakımından yeni bir çalışma olarak nitelendirilebilir. Öğretmenlerin bilişsel sinizm düzeylerini ve olası etkilerinin kavranması noktasında da mevcut çalışmanın önemli olduğu ifade edilebilir. Nitekim çalışmaya ilişkin analiz sonuçları araştırmaya katılan öğretmenlerin sahip oldukları bilişsel sinizm düzeylerinin işe yabancılaşma düzeylerini doğrudan artırdığını göstermektedir. Elde edilen bulgular alan yazınına destekler nitelikte olup daha önce gerçekleştirilmiş araştırmalar ile uyumludur (Alhas ve Seçkin, 2022; Çini, 2022; Çoban ve Yıldız, 2023; Yıldız ve Şaylıkay, 2014). Nihayetinde içerisinde duygusal ve psikolojik süreçleri barındıran bir mesleği ifa eden öğretmenlerin çalıştıkları örgütün dürüstlük ve örgütsel bütünlükten yoksun olduğuna dair inançları, işlerine yabancılaşmalarına neden olabilecektir. Benzer şekilde çalışmaya katılan öğretmenlerin bilişsel sinizm düzeylerinin iş yerindeki nezaketsiz davranışları algılama düzeylerini artırdığını ortaya koymakta ve söz konusu bulgu alan yazında gerçekleştirilmiş önceki çalışmaları desteklemektedir (Akpolat ve Oğuz, 2015; Özer, 2019). Bilişsel yönden sinik olan öğretmenlerin daha alıngan olmaları ve nezaketsiz davranışlara toleranslarının az oluşu beklenen bir durumdur. Çalışmaya ilişkin bir diğer çıkarım ise alan yazına paralel bir şekilde (Hornstein, 2003; Xia, 2022) söz konusu öğretmenlerin iş ortamında algıladıkları nezaketsiz davranışların işlerine karşı yabancılaşma düzeylerini artıracaktır.

Son olarak öğretmenlerin bilişsel sinizm düzeylerinin artıkça iş ortamında karşılaştıkları nezaketsiz davranışları daha fazla algıladıkları, bunun sonucunda da işlerine daha fazla yabancılaştıkları tespit edilmiştir. Çalışma değişkenleri arasındaki bu ilişkiye yönelik alan yazınında herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle mevcut çalışma, üç değişkeni (bilişsel sinizm, iş yeri nezaketsizliği ve işe yabancılaşma) birleştiren kavramsal bir çerçeve olarak kullanan ilk çalışmalar arasında yer aldığından özgün niteliktedir.

Temas ettiği noktalar göz önünde bulundurulduğunda mevcut çalışmanın sonuçlarının çok yönlü olduğu görülmektedir. Özellikle çalışmaya ilişkin kavramların öğretmenlik mesleğine ilişkin koşullarda ve eğitim sektörü açısından değerlendirilmesi çalışmanın değerini artırmaktadır. Bir toplumun eğitilmesinde okullar büyük role sahiptir. Okullardaki örgütsel başarıyı elde etmek, verim ve kalite merkezli inovatif uygulamalar üretmek, öğretmenlerin görevlerini ifa ettikleri örgüte yönelik tutumlarına bağlıdır (Ercan, 2006: 740). Özellikle olumsuz olan tutumların farkında olmak ve bu yönde politika geliştirmek, hem öğretmenlerin görevlerini daha sağlıklı yerine getirebilmelerinde hem okullardaki başarının artmasında hem de eğitilmiş bir toplumun inşasında önem arz etmektedir. Çalışmaya ilişkin bulgular ışığında öğretmenlerin işlerine yabancılaşmaması için dikkate edilmesi gereken hususlar arasında örgütün temelde öğretmenlerinin bilişsel sinizm düzeylerini artıracak politika ve uygulamalardan ve yine nezaketsiz davranışlardan kaçılması gerektiği söylenebilir. Nitekim örgüt

içinde görülebilen ve sapkın olarak nitelendirilebilen nezaket dışı davranışlar (Vagharseyyedin, 2015) olarak tanımlanabilen iş yeri nezaketsizliği, her ne kadar düşük yoğunluklu olarak görülse de mağdur adına olumsuz duygusal sonuçlar doğurabilmektedir. İş yeri nezaketsizliği davranışına maruz kalan çalışanların diğer çalışanlara göre yüksek düzeyde iş stresine sahip oldukları, psikolojik yönden daha sıkıntılı oldukları, bilişsel dikkatlerinin daha fazla dağınık gösterdiği, işten ayrılma ihtimalinin daha yüksek olduğu ve daha düşük seviyede iş tatminine sahip oldukları söylenebilir (D'ambra ve Andrews, 2014). Duygusal emek gösterimlerinin oldukça fazla olduğu öğretmenli mesleği açısından söz konusu etkiler oldukça yıkıcı olacaktır. Bu bakımdan bilişsel sinizm, işe yabancılaşma ve iş yeri nezaketsizliği gibi olumsuz algı ve tutumlara sebep olan durumları çözüme kavuşturmak veya önceden engelleyebilmek örgütler için önem arz etmektedir. Çalışmadaki çıktılar göz önüne alınarak yöneticilere ve öğretmenlere yönelik bazı öneriler sunulabilir:

- Öğretmenlerin işe yabancılaşma eğilimlerini ve birbirlerine yönelik sinik ve nezaketsiz davranışlarını iyi bir şekilde gözlemleyebilecek, ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçları yönetebilecek, lider özellikli bireylerin yönetici olması sağlanmalıdır.
- Yöneticiler tarafından, öğretmenlerin algılarını tespit edebilecek çeşitli test ve anketler yapılarak kurum içindeki öğretmen algıları analiz edilebilir.
- Kurum içinde alınan kararlarda öğretmenlerin görüşlerini dikkate almak onların sinik davranış göstermelerini ve yaptıkları işe yabancılaşma olasılıklarını azaltabilir.
- Öğretmenler arasında güven ve iş birliği duygusu geliştirilmelidir.

Bağlamsal alanındaki yeniliğine rağmen, mevcut çalışmanın vurgulanması gereken bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu sınırlılıklardan ilki araştırmanın örneklem seçimidir. Örneklem seçimi için basit tesadüfi örnekleme prosedürü uygulanmıştır. Örneklem Türkiye'de bir ilde görev yapan ilkökul, ortaokul ve lise öğretmenlerinden oluşmaktadır. Bulguların öğretmenlere genellenebilirliği açısından araştırmanın farklı bölge ve okul türlerini kapsayacak şekilde tabakalı örneklem yaklaşımı kullanılarak tekrarlanması önerilebilecektir. Ayrıca bu çalışma kamu sektöründe çalışan öğretmenler üzerinde gerçekleştirilmiş olup; gelecek çalışmalar özel sektör odaklı veya özel sektör ile kamu sektöründeki öğretmenler arasında bir karşılaştırma yapılarak gerçekleştirilebilir. Çalışmanın ikinci sınırlılığı ise bireylerin beyanlarına dayalı olarak öz bildirim yoluyla bulguların toplanmasıdır. Sinizm, işe yabancılaşma ve nezaketsizlik bireylerin çok rahatlıkla ifade edemediği hassas konulardır. Bu nedenle gelecek çalışmalarda beyana dayalı anketlerin yanı sıra gözlem yönteminde de faydalanabilir.

KAYNAKÇA

- Abaslı, K. (2018). *Örgütsel Dışlanma, İşe Yabancılaşma ve Örgütsel Sinizm İlişkisine Yönelik Öğretmen Görüşleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Üniversitesi, Ankara.
- Acaray, A. ve Yildirim, S. (2017). The Impact of Personality Traits on Organizational Cynicism in the Education Sector, *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, Vol. 13 No. 1, pp. 65-76. <https://doi.org/10.1108/WJEMSD-12-2015-0051>
- Agarwal, S.(1993). Influence of Formalization on Role Stress, Organizational Commitment, and Work Alienation of Salespersons: A Cross-National Comparative Study , *Journal of International Business Studies*, Vol. 24, No. 4 (4th Qtr., 1993), pp. 715-739 (25 pages) <https://www.jstor.org/stable/155172>
- Aiken, M. ve Hage, J. (1966). Organizational Alienation: A comparative analysis. *American Sociological Review*, 31(4) ,497-507. <https://doi.org/10.2307/2090773>
- Alhas, F. (2021). İş yeri nezaketsizliği ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Business Economics and Management Research Journal*, 4 (2) ,156-175. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bemarej/issue/66310/886154>
- Alhas, F. ve Seçkin, Ş.N. (2023). İş Yeri Nezaketsizliği ve Sanal Kaytarma Arasındaki İlişkide Örgütsel Sinizmin Aracılık Rolü. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (58), 123-143. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1259840>
- Altay, H. ve Dedeoğlu, B. B. (2016). Etik Liderlik ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkide Örgütsel Sinizm ve İşe Yabancılaşmanın Aracılık Rolü: Antakya Turizm Sektörü Çalışanları Örneği. *Balkan Journal of Social Sciences/Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 5. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bsbd/issue/43860/539505>

- Akpolat, T. ve Oğuz, E. (2015). İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinde Örgütsel Sinizmin İşe Yabancılaşma Düzeyine Etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (3). <https://doi.org/10.17860/efd.81842>
- Andersson, L. M. ve Bateman, T. S. (1997). Cynicism in the workplace: Some causes and effects. *Journal of Organizational Behavior*, 18(5), 449-469. <https://www.jstor.org/stable/3100216>
- Andersson, L. M.- Pearson, C.M. (1999). Tit for Tat? The Spiraling Effect of Incivility in The Workplace, *Academy of Management Review*, 24(3): 452-471. <https://doi.org/10.2307/259136>
- Ayas, S., Demir, M. ve Yıldız, B. (2018). Örgütsel Sinizm ve İşe Yabancılaşma İlişkisi: Beş Yıldızlı Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16 (32) , 231-254. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/40668/414971>
- Aydın Beşen, M. ve Yurdakul, M. (2023). İş yeri Nezaketsizliğinin Ebelerin Örgütsel Mutluluğuna Etkisi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 16 (1) , 40-48 . <https://doi.org/10.26559/mersinsbd.1174612>
- Ayık, A., ve Çelik, Y. (2023). Okul Müdürlerinin Kullandıkları Güç Kaynaklarının Öğretmenlerin Örgütsel Yaratıcılık ve Örgütsel Sinizm Düzeylerini Yordama Gücü. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 12(1), 119-131. <https://doi.org/10.30703/cije.1175684>
- Brandes, P., Dharwadkar, R. ve Dean Jr., J.W. (1999). Does Organizational Cynicism Matter? Employee and Supervisor Perspectives on Work Outcomes. *The 36th Annual Meeting of the Eastern Academy of Management*, Philadelphia, 1-33.
- Ceylan, A., ve Sulu, S. (2010). Work Alienation as a Mediator of the Relationship of Procedural Injustice to Job Stress. *South East European Journal of Economics and Business*, 5(2), 65-74. <https://doi.org/10.2478/v10033-010-0016-1>
- Chiaburu, D.S., Diaz, I. ve Vos, A.D. (2013). Employee alienation: relationships with careerism and career satisfaction, *Journal of Managerial Psychology*, 1(28), 4 – 20. <https://doi.org/10.1108/02683941311298832>
- Cortina, L. M., Magley, V. J., Williams, J. H. ve Langhout, R.D. (2001). Incivility In The Workplace: Incidence And Impact. *Journal of Occupational Health Psychology*,6(1), 64-80. <https://doi.org/10.1037/1076-8998.6.1.64>
- Çini, M. A. (2022). İş yeri nezaketsizliği, tükenmişlik ve örgütsel sinizm arasındaki ilişki: Akademisyenlere yönelik bir araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 10(2), 644-663. <https://doi.org/10.15295/bmij.v10i2.2000>
- Çillik, A. (2019). *Öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri ile örgütsel sinizm algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çivilidağ, A. (2015). Farklı Örgütsel Yapılarda İş yerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Yaygınlığı, Önlenmesi ve Cinsiyet Değişkeni Üzerine Nitel Bir Analiz. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (46) , 118-147. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4788/66088>
- Çoban, R., ve Deniz, M. (2021). İş yeri nezaketsizliğinin işten ayrılma niyetine etkisinde örgütsel sinizmin aracılık rolü üzerine bir araştırma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(34), 1224-1259. <https://doi.org/10.26466/opus.787756>
- D'ambra, A. M., ve Andrews, D. R. (2014). Incivility, retention and new graduate nurses: an integrated review of the literature. *Journal of Nursing Management*, 22(6), 735-742. <https://doi.org/10.1111/jonm.12060>
- Dean, J. W., Brandes, P. Ve Dharwadkar, R., (1998). Organizational Cynicism. *Academy of Management Review*. 23 (2): 341-352. <https://doi.org/10.2307/259378>
- Durrah, O. (2020). Injustice Perception and Work Alienation: Exploring the Mediating Role of Employee's Cynicism in Healthcare Sector. *Journal of Asian Finance Economics and Business*. 7. 811-824. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2020.vol7.no9.811>.
- Elma, C. (2003). *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin işe Yabancılaşması (Ankara İli Örneği)*. [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Erbaşı, A., ve Zaganjori, O. (2017). Sosyal İzolasyonun Örgütsel Sinizm Üzerindeki Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 24(1), 39-52. <https://doi.org/10.18657/yonveek.307490>
- Ercan, Y. (2006). Okullardaki Örgütsel Güven Düzeyinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 739-756. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed/issue/61792/924169>

- Erdoğan, P., ve Bedük, A. (2013). Örgütsel Sinizm ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 1(6), 17-36. <https://hdl.handle.net/20.500.12395/48702>
- Gökkyer, N., ve Türkoğlu, İ. (2018). Liselerde görev yapan öğretmenlerin örgütsel destek algıları ile örgütsel sinizm tutumları arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim*, 43(196). <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2018.7440>
- Greenberg, E. S. ve Grunberg, L. (1995). Work alienation and problem alcohol behavior. *Journal of Health and Social Behavior*, 36(1), 83-102. <https://doi.org/10.2307/2137289>
- Gültaş, A.S., (2019). *Örgütsel Sapma ve Nezaketsizlik Davranışları İlişkisinde İş yerinde Dışlanmanın Aracı Rolü: Sağlık Kurumlarında Bir Araştırma*, [Yüksek Lisans Tezi], Ankara.
- Gürbüz, S. ve Bayık, M. E. (2018). Aracılık modellerinin analizinde modern yaklaşım: Baron ve Kenny yöntemi artık terk edilmeli mi? 6. *Örgütsel Davranış Kongresi*, Bildiriler Kitabı içinde (s.30-45) 2-3 Kasım 2018, Isparta.
- Hirschfeld, R. R. ve Feild, H. S. (2000). Work centrality and work alienation: Distinct aspects of a general commitment to work. *Journal of Organizational Behavior*, 21. [https://doi.org/10.1002/1099-1379\(200011\)21:7<789::AID-JOB59>3.0.CO;2-W](https://doi.org/10.1002/1099-1379(200011)21:7<789::AID-JOB59>3.0.CO;2-W)
- Hornstein, H. A. (2003). Workplace Incivility: An Unavoidable Product of Human Nature And Organizational Nurturing. *Ivey Business Journal*, 68/1-2: 1-8. <https://iveybusinessjournal.com/publication/workplace-incivility-an-unavoidable-product-of-human-nature-and-organizational-nurturing/>
- Jiang, H., Chen, Y., Sun, P., & Li, C. (2019). Authoritarian leadership and employees' unsafe behaviors: The mediating roles of organizational cynicism and work alienation. *Current Psychology*, 1-11. <https://link.springer.com/article/10.1007/s12144-017-9726-1>
- Kaya, U. ve Serçeoğlu, N. (2013). Duygu İşçilerinde İşe Yabancılaşma: Hizmet Sektöründe Bir Araştırma. *Çalışma ve Toplum*, 1 (36) , 311-346. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ct/issue/71793/1155220>
- Kesik, F. ve Cömert, M. (2014). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin İşe Yabancılaşma Düzeylerine İlişkin Algıları (Malatya İli Örneği). *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 15. <https://doi.org/10.17679/iuefd.99916>
- Kırıcı, E. ve Özkoç, A. G. (2017). Turist Rehberlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin İşe Yabancılaşma Eğilimlerine Etkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14 (1) , 20-32. <https://doi.org/10.24010/soid.303638>
- Kurtulmuş, M. ve Karabıyık, H. (2016). Algılanan Örgütsel Adaletin Öğretmenlerin İşe Yabancılaşma Düzeylerine Etkisi. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 5 (2) , 459-477. <https://doi.org/10.14686/buefad.v5i2.5000175962>
- Liehr, P., Meininger J. C., Mueller, W. H., Chan, W., Frazier, L., ve Reyes, L. R. , (2000). Psychometric Testing of The Adolescent Version of The Cook? Medley Hostility Scale, 23(2), 103-116. <https://doi.org/10.1080/01460860050121420>
- Naus, A.J.A.M. (2007). *Organizational Cynicism on The Nature, Antecedents, and Consequences of Employee Cynicism Toward The Employing Organization*,(Dissertation of Doctor of Philosophy), Maastricht University, Maastrich.
- Neves, P. (2012). Organizational cynicism: Spillover effects on supervisor-subordinate relationships and performance, *The Leadership Quarterly* 23, 965-976. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2012.06.006>
- Martin, W. F. (2008). Is your hospital safe? Disruptive behavior and workplace bullying. *Hospital Topics*, 86(3), 21-28. <https://doi.org/10.3200/HTPS.86.3.21-28>
- Özbek, Y. M. F. (2011). Örgüt içerisindeki Güven ve İşe Yabancılaşma İlişkisinde Örgüte Uyum Sağlamanın Aracı Rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (1) , 231-248. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduibfd/issue/20825/222973>
- Özcan, G. (2022). İşyeri Nezaketsizliği: Kavramsal Bir İnceleme. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 341-367. <https://doi.org/10.38057/bifd.1183503>
- Özer, S. (2019). Örgütsel Sinizm ve İşe Yabancılaşma İlişkisi ve Etkisi: TRB1 Bölgesi Otel İş görenleri Üzerinde Bir Araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1) , 37-47. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anemon/issue/39102/408477>

- Özler, D.E., Atalay, C.G. ve Şahin, M.D. (2010). Örgütlerde Sinizm Güvensizlikle mi Bulaşır? *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 47-57 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oybd/issue/16336/171027>
- Pearson, C. M. ve Porath, C.L. (2005). On the Nature, Consequences and Remedies of Workplace Incivility: No Time for “Nice”? Think Again. *Academy of Management Executive*, 19(1), 7-18 <https://doi.org/10.5465/AME.2005.15841946>
- Polatçı, S. ve Özçalık, F. (2013). Yapısal ve Psikolojik Güçlendirmenin İş yeri Nezaketsizliği ve Tükenmişliğe Etkisi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 1 (1) , 17-34 . <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jobs/issue/22916/245386>
- Preacher, K. J., ve Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879-891. <https://doi.org/10.3758/BRM.40.3.879>
- Singh, H. (2003). Building effective blended learning programs. *Educational Technology*, 43, 51–54 https://www.researchgate.net/publication/265024077_Building_Effective_Blended_Learning_Programs
- Taslak, S., ve Dalgın, T. (2015). Çalışanların Atfetme Eğilimlerinin Örgütsel Sinizm Davranışları Üzerindeki Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16(34), 139-158. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sobbiad/issue/36373/412328>
- Tabachnick, B.G., ve Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics (6th ed)*. Boston: Pearson. <http://doi.org/10.1037/022267>
- Toker, G. A. (2010). *Mobbing: İş Yerinde Yıldırma Nedenleri ve Başa Çıkma Yöntemleri*, 1. Basım, Ankara: Öğreti Akademi.
- Tozoğlu, B., ve Uçar, Ö. (2023). Duygusal Emek ve Örgütsel Sinizmin İşe Yabancılaşma Üzerine Etkisi: Kuşadası’nda Faaliyet Gösteren Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(3), 1937–1961. <https://doi.org/10.21325/jotags.2022.1075>
- Xia, B., Wang, X., Li, Q., He, Y., ve Wang, W. (2022). How workplace incivility leads to work alienation: A moderated mediation model. *Frontiers in Psychology*, 13, 921161. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.921161>
- Vagharseyyedin, S. A. (2015.) Workplace incivility: a concept analysis. *Contemporary Nurse*, 50(1), 115-125. <https://doi.org/10.1080/10376178.2015.1010262>
- Vickers M.H., Paris, M.A. (2007). Your job no longer exists!: from experiences of alienation to expectations of resilience-a phenomenological study, *Employ Respons Rights J*, 19:113–125, <https://doi.org/10.1007/s10672-007-9038-y>
- Yıldız, K., Akgün, N. ve Yıldız, S. (2013). İşe Yabancılaşma ile Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişki. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(6), <https://doi.org/10.9761/JASSS1193>
- Yıldız S., ve Şaylıkay, M. (2014). The effect of organizational cynicism on alienation. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 9, 622-627. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.517>
- Yılmaz, F.ve Şirin, S. (2020). İş yeri Nezaketsizliği ile İşe Yabancılaşma İlişkisinde İş Stresin Aracı Etkisi ve Rol Belirsizliğinin Durumsal Aracılık Rolü Üzerine Bir Araştırma. *28th National Management And Organization Congress At: Ankara Volume: 28*

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.04.2024 ✓Accepted/Kabul: 26.06.2024

DOI:10.30794/pausbed.1462787

Research Article/Araştırma Makalesi

Çalışır, Y. C. ve Gökbayrak, Ş. (2024). "Gelir Eşitsizliğinin Azaltılmasında Sosyal Koruma Harcamalarının Rolü: Avrupa Ülkelerinden Kanıtlar", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 63, ss. 331-350.

GELİR EŞİTSİZLİĞİNİN AZALTILMASINDA SOSYAL KORUMA HARCAMALARININ ROLÜ: AVRUPA ÜLKELERİNDEN KANITLAR*

Yusuf Can ÇALIŞIR**, Şenay GÖKBAYRAK***

Öz

Toplumsal huzur ve barış açısından ortaya çıkardığı potansiyel sorunlar nedeniyle gelir eşitsizliği çağımızın en önemli toplumsal sorunlarından biridir. Bu çalışma, artan gelir eşitsizliği sorununun çözümünde sosyal koruma programlarının etkinliğini ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda sosyal koruma harcamalarının kümülatif ve fonksiyonel düzeyde gelir eşitsizliğini azaltmada ne derece etkili olduğu saptanmaya çalışılmıştır. Farklı harcama bileşenlerinin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi 2005-2017 yılları arasında Avrupa ülkeleri üzerinden analiz edilmiştir. Sonuçlar kamu harcamalarının ve toplam sosyal koruma harcamalarının bir bütün olarak gelir eşitsizliğinin azaltılmasına daha fazla katkıda bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca, yaşlılık, malullük, aile yardımları, işsizlik ve konut harcamaları gelir eşitsizliğinin azaltılmasında etkindir.

Anahtar kelimeler: Kamu harcamaları, Sosyal koruma harcamaları, Sosyal koruma, Gelir eşitsizliği.

THE ROLE OF SOCIAL PROTECTION EXPENDITURES IN REDUCING INCOME INEQUALITY: EVIDENCE FROM EUROPEAN COUNTRIES

Abstract

Income inequality is one of the most important social problems of our time due to the potential problems it poses for social peace and well-being. This study aims to measure the effectiveness of social protection programs in solving the problem of increasing income inequality. In this context, the extent to which social protection expenditures are effective in reducing income inequality at the cumulative and functional level is tried to be determined. The impact of different expenditure components on income inequality was analyzed for European countries between 2005 and 2017. The results show that public expenditures and total social protection expenditures as a whole contribute more to reducing income inequality. Moreover, expenditures on old age, disability, family benefits, unemployment, and housing are effective in reducing income inequality.

Keywords: Public expenditures, Social protection expenditures, Social protection, Income inequality.

*Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamlanan "Sosyal Koruma Harcamalarının Gelir Eşitsizliği Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkelerine Yönelik Ampirik Bir Değerlendirme" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

**Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Ayaş Meslek Yüksekokulu, Sosyal Güvenlik Programı, ANKARA.

e-posta: yusufcan_calisir@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-5715-7269>)

***Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, ANKARA.

e-posta: senay.gokbayrak@politics.ankara.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-3833-7034>)

GİRİŞ

Çağdaş bağlamda belirsizlik ve güvencesizlik, insanların varlığını önemli ölçüde şekillendirmektedir. Bu koşullar altında bireyler, geçim araçlarına bağlı olarak gelir eşitsizliği üzerinde doğrudan ve/veya dolaylı bir etkiye yol açan çeşitli sosyal tehlikelere maruz kalabilmektedir. Bu çıkmazın içsel bir sonucu olarak, sosyal yaşamda tam eşitliğin elde edilmesi ütopyik bir özlemi yansıtmaktadır. Artan gelir eşitsizliğinin sosyal uyumsuzluk riskini beraberinde getirmesi göz önüne alındığında, bu durum günümüzün en önemli toplumsal sorunlarından biri olarak değerlendirilebilir. Gelir eşitsizliği, doğası gereği hem mutlak hem de göreceli çeşitli faktörlerin yakınsaması nedeniyle karmaşık bir toplumsal sorunu ifade etmektedir.

İnsan haklarını ayrıcalıklara, kamusal malları piyasadan alınıp satılabilen metalara, ekonomik ve sosyal politikaları ise ekonomik açıdan güçlü olanların lehine ve siyasi gücün çıkarlarına hizmet etmeye dönüştüren bir süreç gelir eşitsizliğine dayalı çok boyutlu sosyal sorunlara yol açmaktadır. Bu durum, toplumsal huzur ve barışı tehdit eden sosyal kutuplaşmaya neden olmaktadır. Bununla birlikte ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre sosyal kutuplaşmanın deneyimleniş biçimleri farklılaşmaktadır. Yine de, küresel düzlemde gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında; ulusal düzeyde ise nüfusun en varlıklı kesimleri ile yoksul gelir grupları arasında ortaya çıkan yaşam koşulları arasındaki açık hızla büyümektedir.

Sosyal politika uygulamaları, mevcut eşitsizliklerin azaltılmasında ve sosyal adaletin oluşturulmasında çok önemli bir rol üstlenmektedir. Bu açıdan sosyal koruma, özellikle gelir eşitsizliği sorunuyla mücadelede etkisi ön plana çıkan bir sosyal politika aracı olarak kabul edilmektedir (UNDP, 2016). Bu çalışmanın temel çıkış noktası, artan gelir eşitsizliği sorunu karşısında, uygulanan sosyal koruma programlarının etkinliğinin açığa çıkarılmasına dayanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, sosyal koruma harcamalarının kümülatif ve fonksiyonel olarak gelir eşitsizliğini azaltma noktasında ne derece etkili olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Gelir eşitsizliğinin çok boyutlu doğası, sosyal koruma harcamalarının ve diğer kamu harcamalarının bir bütün olarak gelir eşitsizliğini azaltmadaki etkinliğinin değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, sosyal koruma harcamalarının sadece fonksiyonel olarak gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi değil, bir bütün olarak sosyal koruma harcamalarını da içine alacak şekilde kamu harcamalarının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi de ampirik olarak analiz edilerek ilgili literatüre katkı sağlamak istenmektedir. Bu bağlamda ampirik analizimiz, 2005-2017 yılları arasında Avrupa ülkelerinde; toplam kamu ve sosyal koruma harcamalarının ve aynı zamanda fonksiyonel olarak her bir sosyal koruma harcamasının gelir eşitsizliğini nasıl ve ne yönde etkilediğine odaklanmaktadır. Bu etkiler, çeşitli açıklayıcı değişkenlerin analize dahil edildiği, farklı ekonometrik modeller üzerinden gerçekleştirilen doğrusal panel veri analizi yoluyla değerlendirilmiştir.

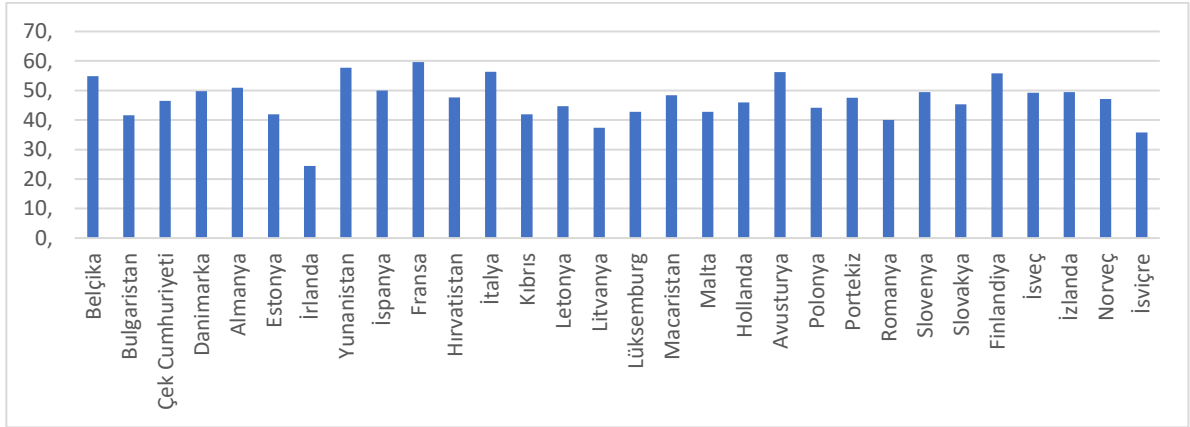
Çalışmanın izleyen bölümleri şu şekilde yapılandırılmıştır: İlk olarak Avrupa ülkelerindeki kamu harcamalarının genel görünümüne ve bu kapsamda toplam sosyal koruma harcamaları ve fonksiyonel sosyal koruma harcamalarının dağılımına yer verilmiştir. İkinci olarak, gelir eşitsizliğinin belirleyicileri literatüre dayalı olarak incelenmiştir. Üçüncü olarak, gelir eşitsizliği ile sosyal koruma harcamaları arasındaki ilişkiye yönelik ampirik literatür özeti sunulmuştur. Ardından ise, benimsenen yöntem ve bu doğrultuda ulaşılan bulguları yansıtan model tahmin sonuçları açıklanmıştır. Son olarak, tartışma kısmında bulguların anlamı literatürdeki diğer çalışmalarla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

1. AVRUPA ÜLKELERİNDE KAMU HARCAMALARININ GÖRÜNÜMÜ

Kamu harcamaları, yönetim organları tarafından belirlenen toplumsal ve ekonomik hedeflere ulaşmak için gerekli olan emtia ve hizmetlerin edinilmesine ve/veya tedarikine imkan tanımaktadır. Bu nedenle, kamu harcamaları, kamu malları ve hizmetlerinin üretimi ile ilgili olarak devlet tarafından üstlenilen ödemelerin tamamını kapsamaktadır. Kamu harcamalarının hedefleri, sosyal, ekonomik ve politik faktörlerin yanı sıra devletin niteliğine ve mevcut koşullarına göre değişmektedir. Bununla birlikte, kamu harcamaları; özel sektörün yeteneklerinin ötesinde mal ve hizmet üretimi, emek verimliliğini artırmak için eğitim ve öğretime yönelik iyileştirmelerin sağlanması, destek gerektiren endüstrilere mali yardım sunulması, gelirin yeniden dağılımına katkı ve sosyal refahın teşvik edilmesi dahil olmak üzere birçok ortak amacı içermektedir.

Kamu harcamaları, uluslararası düzeyde kamu sektörünün büyüklüğünü yansıtan önemli bir ölçüttür. Ülkeler arasındaki kamu harcamalarındaki belirgin farklılıklar, kamusal mal ve hizmetlerin sağlanması ile sosyal koruma politikalarına yönelik benimsenen anlayışın çeşitliliğini göstermektedir. 2021 yılı verilerine göre Avrupa ülkelerinde toplam kamu harcamaları, GSYİH'nin ortalama olarak %51,5'ini oluşturmaktadır. Bir önceki yıla kıyasla bir düşüş (%52,8) söz konusu olsa da, genel olarak GSYİH'deki artışların bir sonucu olarak toplam kamu harcamalarında bir artış yaşandığına tanık olunmaktadır. Diğer yandan kamu harcamalarının ekonomik fonksiyonlarına göre dağılımına bakıldığında ise, sosyal koruma harcamalarının toplam kamu harcamaları içerisinde en fazla payı olan harcama kalemi olduğu görülmektedir. Bu durum, hükümetlerin zorunlu ödemelerle finanse edilen gelir ve serveti yeniden dağıtmaya yönelik temel işlevinin ön plana çıktığını göstermektedir. 2021 yılında, Avrupa ülkelerinde 2.983 milyar Avro (bir önceki yıla kıyasla 41 milyar Avro artış) sosyal koruma harcaması gerçekleştirilmiştir ve bu harcama GSYİH'nin %20,5'ine denk düşmektedir. Toplam kamu harcamaları içerisinde ikinci önemli pay ise sağlık harcamalarına (%8,1) aittir. Bunu sırasıyla; ekonomik faaliyetler (%6,3); genel kamu hizmetleri (%6); eğitim (%4,8); kamu düzeni ve güvenliği (%1,7); savunma (%1,3); rekreasyon, kültür ve din (%1,2); çevresel koruma (%0,8) ve konut ve toplumsal olanaklar (%0,6) takip etmektedir.

Şekil 1: Toplam Kamu Harcamaları (% GSYİH, 2021)

Kaynak: Eurostat, (2023).

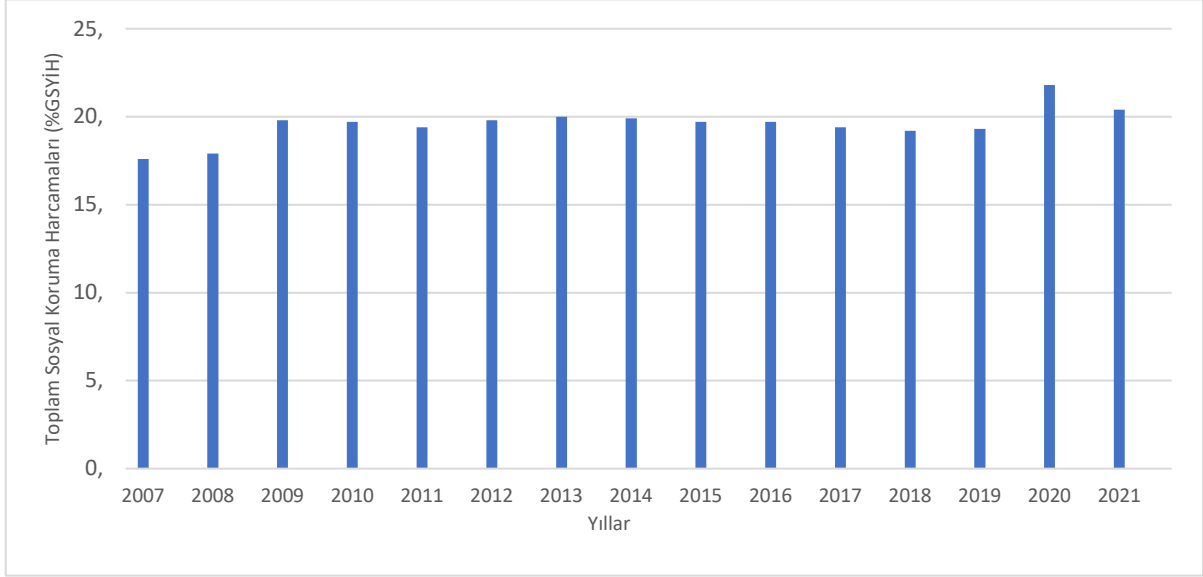
Şekil 1'de toplam kamu harcamalarının Avrupa ülkelerindeki görünümüne yer verilmiştir. 2021 yılında GSYİH'ye oranla en yüksek kamu harcaması Fransa'da (%59,6) gerçekleşmiştir. Yunanistan (%57,7), Avusturya (%56,2), Finlandiya (%55,8), Belçika (%54,9) ve İtalya (%56,3) ise yüksek kamu harcaması gerçekleştiren ülkeler arasında yer almaktadır. Buna karşın; İrlanda (%24,4), İsviçre (%35,8), Litvanya (%37,4), Romanya (%40) ve Bulgaristan (%41,6) ise en düşük seviyelerde kamu harcaması gerçekleştiren ülkeler arasındadır.

Genel olarak bakıldığında, 20. yüzyılın başlarından günümüze kadar, hükümetlerin sosyal koruma ve sağlık gibi alanlara daha fazla kaynak ayırmaya başlamasıyla birlikte kamu harcamaları önemli ölçüde artmıştır. Günümüzde Avrupa ülkelerinde gerçekleştirilen kamu harcamaları içerisinde sosyal koruma ve sağlık harcamaları ön plana çıkmaktadır. Toplumların refah seviyesini arttırmayı amaçlayan bu harcamalar, önemli sosyal harcama alanları arasında yer almaktadır. Diğer yandan Avrupa genelinde sosyal koruma harcamalarının ana eğilimleri ve bu alandaki yapıya dair bir perspektif oluşturması için izleyen kısımda sosyal koruma harcamalarının Avrupa'daki dağılımına dair genel bir görünümüne yer verilecektir.

1.1. Avrupa Ülkelerinde Sosyal Koruma Harcamalarının Dağılımı

Devletin mali akışları kontrol etmesine dayalı olarak yapılan harcamalar, kamusal sosyal koruma harcamaları kapsamında yer almaktadır. Bu çerçevede kamusal sosyal koruma harcamalarından elde edilen faydalar (aynı ve nakdi), uygulamada haneler arasında yeniden dağılımı ve/veya zorunlu katılımı içermektedir. Bu doğrultuda ilk olarak, Avrupa ülkelerinde sosyal koruma harcamalarının genel görünümüne, ardından ise fonksiyonel düzeyde sosyal koruma harcamalarının toplam sosyal koruma harcamaları içerisindeki payına ilişkin açıklamalara yer

verilmiştir. Şekil 2’de Avrupa ülkelerinde toplam sosyal koruma harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasılaya oranının yıllar içerisindeki seyri yer almaktadır.

Şekil 2: Sosyal Koruma Harcamalarının Toplam Payı (% GSYİH)

Kaynak: Eurostat, (2023).

Avrupa ülkelerinde sosyal koruma harcamaları açık ara en önemli kamu harcama bileşenidir. 2021 yılında sosyal koruma harcamaları 2.983 milyar Avro olarak gerçekleşmiştir ve bu oran GSYİH'nin %20,5'ine ve toplam harcamaların %39,9'una karşılık gelmektedir. 1995 ile 2021 arasındaki dönemde, sosyal koruma harcamalarının GSYİH'ye oranında %6,1 bir artış yaşanmıştır. Sosyal koruma harcamalarındaki en güçlü yıllık artışlar 2009 (%1,9) ve 2020 (%2,6) yılında yaşanmıştır. Bu durum her iki dönemde de GSYİH'deki düşüşlerin ve sırasıyla finansal krizin ve COVID-19 salgının etkilerini hafifletmek için sosyal korumaya yönelik toplam harcamalardaki artışın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan sosyal koruma harcama oranlarının GSYİH'ye oranı ülkesel bazda farklılık göstermektedir. AB üye devletleri arasında sosyal koruma harcamalarının GSYİH'ye oranı %8,7 (İrlanda) ile %24,8 (Fransa) arasında değişkenlik göstermektedir. GSYİH'nin en az %20'sini sosyal koruma harcamalarına ayıran ülkeler arasında; Fransa (%24,8), Finlandiya (%24,6), İtalya (%23,4), Avusturya (%21,9), Danimarka (%21,1), Belçika (%21), Almanya (%20,9), Yunanistan ve İspanya (%20,6) yer almaktadır. Buna karşın; İrlanda (%8,7), Malta (%11), Kıbrıs (%12,5), Macaristan (%13,1), Romanya (%13,3), Bulgaristan (%13,4), Estonya (%13,5), Çek Cumhuriyeti (%13,6) ve Letonya (%13,8) ise en az sosyal koruma harcaması gerçekleştiren ülkeler arasında yer almaktadır.

Sosyal koruma harcamalarının GSYİH'ye oranları, uluslararası perspektifte refah sistemlerinin büyüklüğünü değerlendirmek için tek bir gösterge olmasa da, karşılaştırmalı analizler için faydalı bir başlangıç noktası sunmaktadır. Bunun yanı sıra, ülkeler arasındaki sosyal çabalara yönelik bütüncül bir bakış açısı geliştirebilmek için sosyal koruma harcamaları bağlamında öne çıkan farklı sosyal politika alanlarının da değerlendirilmesinde fayda vardır. Bu bağlamda Tablo 1'de farklı harcama bileşenleri ekseninde gerçekleştirilen harcamaların AB ülkelerindeki görünümüne yer verilmiştir.

Tablo 1: Sosyal Koruma Harcamalarının Fonksiyonel Dağılımı (2021; %GSYİH)

Ülkeler	Hastalık/Sağlık Bakımı	Malullük	Yaşlılık	Dul ve Yetim Aylığı	Aile ve Çocuk	İşsizlik	Konut	Sosyal Dışlanma
Belçika	8,2	2,6	11,3	1,6	2,1	1,9	0,2	0,7
Bulgaristan	5,3	1,6	8,1	0,9	1,6	0,5	0,0	0,3
Çek Cumhuriyeti	7,5	1,2	8,7	0,6	1,8	1,1	0,1	0,2
Danimarka	6,9	4,9	11,2	0,2	3,2	1,2	0,6	1,2
Almanya	10,0	2,2	10,9	1,7	3,6	1,5	0,5	0,2
Estonya	5,1	1,9	6,9	0,0	2,2	0,9	0,1	0,1
İrlanda	5,4	0,7	3,7	0,3	1,1	1,4	0,5	0,1
Yunanistan	6,0	1,1	14,0	2,7	1,4	1,0	0,2	0,4
İspanya	8,0	1,7	10,8	2,5	1,5	2,5	0,1	0,4
Fransa	10,3	2,0	12,8	1,6	2,2	2,4	0,6	1,4
İtalya	7,1	1,6	14,6	2,6	1,2	2,0	0,0	1,6
Kıbrıs	6,0	0,7	8,7	1,3	1,0	2,5	0,4	1,1
Letonya	6,3	1,5	7,6	0,3	2,1	1,1	0,1	0,1
Litvanya	5,5	1,4	6,6	0,4	2,0	1,8	0,1	0,3
Lüksemburg	5,8	2,5	7,2	1,4	3,2	0,9	0,1	0,5
Macaristan	5,6	0,9	7,4	0,7	1,8	0,4	0,4	0,2
Malta	5,8	0,6	6,5	1,1	0,9	2,4	0,1	0,3
Hollanda	10,0	2,4	10,6	0,9	1,3	0,7	0,5	1,5
Avusturya	8,8	1,8	13,8	1,6	2,7	3,0	0,1	0,6
Polonya	5,8	1,1	9,9	1,5	3,4	0,4	0,0	0,3
Portekiz	7,1	1,7	11,8	1,9	1,3	1,5	0,0	0,2
Romanya	4,4	0,8	8,2	0,7	1,9	0,1	0,0	0,1
Slovenya	8,5	1,2	9,5	1,2	1,9	1,7	0,0	0,8
Slovakya	6,1	1,4	7,7	0,8	1,9	0,8	0,0	0,2
Finlandiya	7,1	2,8	13,0	0,7	3,1	2,0	0,9	1,0
İsveç	8,0	2,4	12,0	0,2	2,8	1,0	0,4	0,5
Norveç	7,8	4,4	8,1	0,6	2,9	2,5	0,4	1,0
İsviçre	8,7	4,1	9,6	0,2	2,9	0,9	0,1	0,5

Kaynak: Eurostat, (2023).

2021 yılında gerçekleştirilen sosyal koruma harcamalarının fonksiyonel dağılımı incelendiğinde, Avrupa ülkeleri genelinde sosyal koruma harcamaları arasındaki en büyük payın yaşlılık harcamalarına (genel olarak emeklilik ödemeleri) ait olduğu görülmektedir. İkinci en büyük grup olan hastalık/sağlık bakımı ise, sosyal sigorta planları doğrultusunda nakdi veya aynı ödemeleri temsil etmektedir. Diğer yandan aile ve çocuk (GSYİH'nin %1,5'i), işsizlik (GSYİH'nin %1,7'si) ve dul ve yetimler (GSYİH'nin %1,5'i) diğer öne çıkan harcama kategorileri arasında yer almaktadır. Sosyal koruma harcamalarının fonksiyonel dağılımı içerisinde en büyük kalemi oluşturan yaşlılık harcamaları bağlamında ülkeler arasında bir karşılaştırma yapıldığında ise, en düşük yaşlılık harcamasına sahip olan ülkenin İrlanda (%3,7) olduğu anlaşılmaktadır. Bunu sırasıyla; Malta (%6,5), Litvanya (%6,6), Estonya (%6,9) ve Lüksemburg (%7,2) izlemektedir. Buna karşılık, yaşlılık harcamaları içerisindeki en büyük pay %14,6 ile İtalya'ya aittir. Yunanistan (%14), Avusturya (%13,8), Finlandiya (%13) ve Fransa (%12,8) ise, en fazla yaşlılık

harcamasına sahip ilk beş ülke içerisinde yer almaktadır. Genel olarak ülkelerin demografik yapıları, emeklilik sistemleri ve sosyal politikaları arasındaki farklılık bu durumun oluşmasında etkindir. Örneğin İtalya, Avrupa'nın en yaşlı nüfusuna sahip ülkelerinden biridir. 2021 yılında 65 yaş ve üzeri nüfus oranı %23,6'dır. Bu oran AB ortalamasının (%20,1) üzerindedir. Doğal olarak yaşlı nüfus oranının yüksek olması, emeklilik sistemi üzerinde daha fazla yük oluşturmaktadır.

AB'de sağlık hizmetlerinin finansmanına en fazla pay ayıran ülke ise Fransa (%10,3)'dür. Buna karşılık sağlık hizmetlerine en az pay ayıran ülkeler arasında; Romanya (%4,4) ve Estonya (%5,1) yer almaktadır. AB'de sağlık hizmetlerine yapılan harcamalardaki farklılıklar, ülkelerin sağlık sistemleri, ekonomik durumları, demografik yapıları ve siyasi öncelikleri gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Fransa, kapsamlı kamu sağlık sistemi, yaşlı nüfusu ve yüksek maliyetli tıbbi teknolojisi nedeniyle en yüksek sağlık harcamalarına sahip ülke konumundadır. Öte yandan Romanya, AB'nin en düşük kişi başına düşen milli gelirine sahip ülkelerinden biridir. Bu durum, sağlık hizmetlerine ayrılan kamu kaynaklarının da sınırlı olmasına neden olmaktadır. Romanya'da yaşlı nüfus oranı Fransa'ya kıyasla oldukça düşüktür (2021'de %16,7). Bu da kronik hastalıkların ve tıbbi ihtiyaçların daha az olmasına ve dolayısıyla daha düşük sağlık harcamalarına yol açmaktadır.

Bir başka harcama kalemi olarak aile ve çocuk harcamaları incelendiğinde, en fazla pay ayıran ülkenin Almanya (%3,6); en az pay ayıran ülkenin ise Malta (%0,9) olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Almanya, cömert aile politikaları, yüksek doğum oranları ve güçlü ekonomisi nedeniyle ailelere daha fazla destek vermektedir. Malta ise sınırlı aile politikaları, düşük doğum oranları ve küçük ekonomisi nedeniyle ailelere daha az destek vermektedir. Diğer yandan işsizlik harcaması kapsamında ise Avusturya (%3) en çok harcama yapan ülke iken, Romanya (%0,1) en az harcama yapan ülkedir. Avusturya, AB ortalamasının üzerinde bir işsizlik oranına sahiptir (2021'de %6,6). Bu durum, daha fazla sayıda kişinin işsizlik sigortası ve diğer işsizlik yardımlarına ihtiyaç duymasına neden olmaktadır. Romanya ise, AB'nin en düşük işsizlik oranlarından birine sahiptir (2021'de %3,6). Bu noktada temel olarak ülkelerin işsizlik oranları, işgücü piyasası politikaları, sosyal yardım sistemleri ve ekonomik durumları gibi faktörler belirleyici olmaktadır.

Sosyal koruma harcamalarının oranı, son yıllarda küresel düzlemde önemli ölçüde artan gelir eşitsizliğinin azaltılması açısından büyük öneme sahip bulunmaktadır. Sosyal koruma harcamalarının gelir eşitsizliğini ne şekilde etkilediğini analiz etmeden önceden izleyen bölümde gelir eşitsizliğini kavramsallaştırmak için gelir eşitsizliğini belirleyen değişkenler ilgili literatür kapsamında değerlendirilecektir.

2. GELİR EŞİTSİZLİĞİNİN BELİRLEYİCİLERİ

Teorik ve ampirik bakış açılarının çeşitliliği, gelir eşitsizliğinin belirleyicilerine yönelik kesin kanıtlar sunmayı güçleştirmektedir. Ayrıca, gelir eşitsizliğinin belirleyicileri arasındaki etkileşimler de net bir çıkarım yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu perspektiften değerlendirildiğinde gelir eşitsizliğinin birçok farklı ve birbirleriyle ilişkili faktörlerin bir sonucu olarak gerçekleşen karmaşık bir olgu olduğu kabul edilebilmektedir. Literatürdeki çalışmalardan hareketle gelir eşitsizliğinin belirleyicileri arasında; ekonomik kalkınma düzeyi, ülkelerin dışa açıklık oranı, küreselleşme ve teknolojik gelişim süreci, işgücü piyasasında yaşanan kurumsal değişiklikler ve demografik faktörler gibi değişkenler yer almaktadır (Alcantar-Toledo ve Venieris, 2014; Cosmin, 2012; Gregorini, 2015; Jagielski, Duczmal ve Kutner, 2015; Stiglitz, 2012).

Gelir eşitsizliğinin belirleyicileri arasında ilk olarak eşitsizlik ve ekonomik kalkınma düzeyi arasındaki ilişki ön plana çıkmaktadır. Bu noktada geliştirilen en etkili yaklaşım ise eşitsizliğin ters U şeklinde bir görünümü yansıttığını ileri süren Simon Kuznet'e aittir. Kuznets (1955), ülkelerin ekonomik gelişme aşamalarından geçerken görece eşitlikten eşitsizliğe ve daha fazla eşitliğe doğru bir yol izlediğini ileri sürmektedir. Bu görüşün grafiksel gösterimi olan Kuznets eğrisi ise, kişi başına GSYİH ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi ters U şeklinde açıklamaktadır (Kuznetz, 1955). 1980'li yıllardan önce yapılan kesitsel çalışmalar Kuznetz hipotezinin çoğunlukla doğrulamaktadır. Fakat son dönemlerde gerçekleştirilen analizler Kuznetz hipoteziyle uyumsuzdur (Atkinson,

2015; Barro 2000; Gallup, 2012; Hossain, 2013). Lim ve Sek (2014), Kuznetz hipotezine göre büyüme ve gelir eşitsizliği arasında ters yönlü bir ilişkinin açığa çıktığı yüksek gelirli ülkeler için ekonomik büyüme ve eşitsizlik arasında doğrusal yönlü bir ilişki saptamıştır. Diğer yandan refah hipotezine göre, ekonomik büyümedeki küçük bir artış, emek gelirinin değeri, kişi başına düşen GSYİH ve bireylerin genel refah seviyeleri üzerinde pozitif çarpan etkisi oluşturmaya koşut olarak toplumdaki gelir eşitsizliği düzeyinin azalmasına etkili olmaktadır (Rubin ve Segal, 2015). Buna karşılık ekonomik büyümenin, sermaye gelirlerine emek gelirinden daha fazla duyarlı olması halinde ise gelir eşitsizliği artmaktadır (Kaplan ve Rauh, 2010).

Gelir eşitsizliğini belirleyen bir diğer gösterge dışa açıklık oranıdır. Dışa açıklık oranı rekabet edilebilirliğin teşvik edilmesi ve verimliliğin artırılması bakımından birçok ülkede ekonomik büyümenin dinamosu olarak kabul edilmektedir. Özellikle teknolojik gelişmelerin sağladığı yüksek ticari ve finansal akışlar yaygın olarak gelir eşitsizliğinin tetikleyicisi olarak kabul edilmektedir (Rudra, 2004; Ospina, 2010; Monnin, 2014). Bununla birlikte dışa açıklık oranının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi, ülkeler arasındaki göreceli duruma ve üretim faktörlerinin fiyatına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir (Dabla-Norris, Kochhar, Suphaphiphat, Ricka ve Tsounta, 2015). Barro (2000), gelişmekte olan ülkelerde dışa açıklığın gelir eşitsizliğini arttırdığını saptamıştır. Buna karşılık, Dollar ve Kraay (2002), serbest ticaret ve açık ekonomi politikalarının gelir eşitsizliğini azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Rudra (2004) ise, gelişmekte olan ülkelerde dışa açıklığın, gelişmiş ülkelere göre gelir dağılımını daha fazla etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, devletin yoksullara yönelik sosyal harcamaları gerçekleştirmemesi halinde, gelişmekte olan ülkelerde artan dışa açıklık, gelir eşitsizliğinin artmasında etkili olmaktadır.

Gelir eşitsizliğini açıklamada ortaya çıkan bir diğer değişken grubu ise küreselleşme ve teknolojik değişimlerdir. Küreselleşmenin rekabet biçimine bağlı olarak düşük ve yüksek ücretli ekonomiler arasında ortaya çıkardığı eşitsizlikler temel bir sorunu temsil etmektedir (Laskowska, 2021). Küreselleşmeye dayalı olarak ortaya çıkan rekabet anlayışı, eğitilmiş ve vasıflı işgücü talebini arttırmaktadır. Buna karşılık daha düşük vasıflı işgücüne olan ihtiyacı ise azaltmaktadır. Bu durumun doğal sonucu olarak gelir eşitsizliğinde bir artış yaşanması beklenmektedir. Teknolojik gelişmelerin küreselleşme sürecini desteklemesi ve aynı zamanda küreselleşmeyle birlikte artan rekabet olgusu firmaları yenilik yapmaya zorlamaktadır. Üretim süreçlerinde inovasyona dayalı anlayışın kabul görmesi, işgücü gelir eşitsizliğinin beceriye dayalı olarak kalıcı hale gelmesine neden olmaktadır (Acemoğlu, 2002). Diğer yandan bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemelerle birlikte, artan ücret eşitsizliği, niteliğe dayalı teknolojik değişimle karakterize edilmektedir. Bilgi ve teknolojik değişim alanında yaşanan gelişmeler, vasıflı işgücüne duyulan talebi arttırmaktadır (Autor, Levy ve Murnane, 2003; Goldin ve Katz, 2008; Katz ve Margo, 2013; Van Reenen, 2011).

Teknolojik ilerlemeye bağlı olarak yaşanan gelişmeler işgücü piyasasında kurumsal değişikliklerin ve buna bağlı olarak gelir eşitsizliğinin yaşanmasında etkili olmaktadır (Gindelsky, 2018). İşgücü piyasası kurumlarının daha esnek hale gelmesi ekonomik dinamizmi beslemekle birlikte, özellikle düşük vasıflı veya vasıfsız işgücü açısından esneklik uygulamalarının varlığı gelir eşitsizliğini artmaktadır. Değişen yapısal koşullar sonucunda, istihdamın sektörel dağılımının hizmet sektörü lehine genişlemesi, sendikalaşma oranlarında yaşanan düşüşler, emeğin göreceli pazarlık gücünün azalmasına ve ücret eşitsizliğindeki farkın artmasına yol açmaktadır (Calderon ve Chong, 2009; Dabla-Norris vd., 2015; Mergulhao, 2017).

Demografik faktörler gelir eşitsizliğini belirleyen bir diğer değişken grubunu temsil etmektedir. Özellikle yaşlanma olgusu, ekonomiler için temel bir sorun oluşturmaktadır. Nüfusun yapısal özellikleri, örneğin 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içerisindeki payının artması gelir eşitsizliğinin şekillenmesinde etkili olmaktadır. 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içindeki payının artması, daha düşük üretkenlik, daha düşük tasarruf oranları ve daha düşük kuşaklar arası gelir dağılımının gerçekleşmesi sonucunu doğurmaktadır (Rudra, 2004; Ospina, 2010). Yaşlanma, toplumların değişen talep yapısı, azalan üretkenlik, devlet için daha düşük vergi geliri, yaşlılar için emeklilik ve sağlık hizmetlerine yapılan harcamaların artması gibi nedenlerden ötürü bütçe üzerinde daha büyük bir yük oluşturmaktadır (Laskowska, 2021). Bu açıdan yaşlanma sorunu ekonomilerin gelir yapısını olumsuz yönde etkileyen temel bir sorundur. Bu sorun çoğunlukla doğurganlık ve ölüm oranları olmak üzere temel iki demografik

kategori üzerinden şekillenmektedir. Demografik değişim ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişki doğurganlık ve ölüm oranları bağlı olarak farklılaşmaktadır. Doğurganlık oranında yaşanan artış ve ölüm oranlarındaki azalmanın gelir eşitsizliğinin artmasında etkili olduğu ileri sürülmektedir (Mierau ve Turnovsky, 2014, s. 32). Bununla birlikte nüfus artış hızının fazla olduğu bölgelerde kişisel gelir payının azalması olasıdır (Rudra, 2004; Ospina, 2010). Nitekim hanehalkı yapısına bağlı olarak da gelir eşitsizliğinin düzeyi değişmektedir. Örneğin artan boşanma oranları ve tek ebeveynli hane yapıları daha yüksek gelir eşitsizliğine yol açmaktadır (Wędrowska ve Muszynska, 2020).

Kentsel nüfusun artışı, orta sınıfın büyümesini destekleyerek daha yüksek işgücü ve istihdam sağlama olanağı sunmaktadır. Kentleşme süreci, işgücünün kırsal bölgelerden kentsel alanlara yönelmesiyle birlikte, düşük ücretli kırsal işlerin önemini azaltarak gelir eşitsizliğini azaltma potansiyeline sahiptir. Bunun yanı sıra kentsel odaklı kalkınma perspektifi, modern çalışma ilişkilerinde yüksek ücretlerin, daha iyi sağlık hizmetleri ve eğitim gibi kurumsal yapıların genişlemesi için zemin oluşturarak gelir eşitsizliğini azaltıcı bir etki yaratması beklenmektedir (Rudra, 2004; Ospina, 2010). Nitekim gelir eşitsizliğinin belirleyicileri arasında literatürde öne çıkan bir başka değişken işsizlik olgusudur. Checchi ve Garcia-Penalosa (2008) ve Maestri ve Roventini (2012), daha yüksek işsizlik oranının, gelir eşitsizliğini arttırdığını saptamışlardır. Ayala, Carbonell ve Martinez (2001) ise, işsizlerin gelir eşitsizliğinden en çok etkilenen grup olduğunu ve işsizliğin gelir eşitsizliğini arttırdığını ileri sürmektedir.

3. GELİR EŞİTSİZLİĞİ İLE SOSYAL KORUMA HARCAMALARI ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK AMPİRİK LİTERATÜR ÖZETİ

Kamu harcamaları ve farklı düzeylerde gerçekleştirilen sosyal koruma harcamaları ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin incelendiği geniş bir literatür bulunmaktadır. Ancak, kullanılan metodolojik yaklaşımlar ile mekânsal ve dönemsel farklılıklar nedeniyle dağınık bir görünüm söz konusudur. Ayrıca kullanılan verilerin doğasına göre değişkenlikler doğal olarak etki düzeylerini farklılaştırmaktadır. Bu gerçeklikten hareketle, gelir eşitsizliğine yönelik etkilerin olumlu ve olumsuz tahmin sonuçlarının saptanmasında nasıl bir yol izlendiğini ayırt etmek önem taşımaktadır. Literatürde genel olarak kümülatif düzeyde ve her bir harcama bileşeninin gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini analiz eden çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda benimsenen metodolojik yaklaşıma uygun olarak ilgili literatürdeki çalışmaların sonuçları incelenmiştir.

Farklı düzeylerde gerçekleştirilen harcamaların, gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların önemli bir kısmı, harcamaların gelir eşitsizliğinin azaltılmasında etkili olduğu sonucuna ulaşmaktadır (Caminada vd., 2019; Cammeraat, 2020; Wang ve Caminada, 2011; d'Agostino, Pieroni ve Procidano, 2016; Dabla-Norris vd., 2015; Doerrenberg ve Peichl, 2014; Goudsward ve Caminada, 2014; Holzner, 2011; Marrero ve Rodriguez, 2012; Muinelo-Gallo ve Sagales, 2013; Niehues, 2010).

Dabla-Norris, Kochhar, Suphaphiphat, Ricka ve Tsounta, (2015), 1980-2012 yılları arasında ve 100 ülkeyi kapsayan analizlerinde kamu harcamalarının gelir eşitliğine daha fazla katkıda bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Buna göre toplam kamu harcamalarında gerçekleşen %1'lik bir artış, gelir eşitsizliğinde %0.6'lık bir azalışa yol açmaktadır (Dabla-Norris vd., 2015). Benzer şekilde, d'Agostino, Pieroni ve Procidano (2016), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) üyesi ülkelerde gerçekleştirilen refah müdahalelerinin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Bu analiz sonucunda, kamu harcamalarındaki %1'lik bir artışın gelir eşitsizliğini temsilen Gini katsayısını yarım puan azalttığını bulmuşlardır. Doerrenberg ve Peichl (2014) ise, farklı veri tabanlarından elde edilen eşitsizlik ölçülerine (Luxemburg Income Study-LIS, UN World Income Inequality Databases ve University of Texas Inequality Project) dayalı olarak bir analiz gerçekleştirmiştir. Buna göre gerçekleştirilen sosyal koruma harcamalarının, LIS veri tabanından elde edilen Gini katsayısı ile ölçülen gelir eşitsizliğini azalttığı sonucuna varmışlardır. Ancak diğer veri tabanlarından sağlanan eşitsizlik ölçütleri ile sosyal koruma harcamaları arasında anlamlı sonuçlar saptanamamıştır. Bu durum farklı veri tabanlarından sağlanan gelir eşitsizliğine ilişkin verilerin karşılaştırılabilir olmadığını yansıtmaktadır (Doerrenberg ve Peichl, 2014).

Martinez-Vazquez (2014), 1970-2009 yılları arasında 150 ülkeyi kapsayan çok değişkenli bir regresyon analizi üzerinden, kamu harcama bileşenlerinin (sosyal koruma, eğitim, sağlık ve konut) gelir dağılımı üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Sosyal koruma harcamaları, eğitim, sağlık ve konut harcamalarını ayrı ayrı değerlendirildiği

analizde; sosyal koruma harcamalarındaki bir puanlık artışın gelir eşitsizliğini 0.14 puan azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Analiz sonuçlarına göre benzer etkiler eğitim, sağlık ve konut harcamaları için de geçerlidir. Goudswaard ve Caminada (2014) göre OECD üyesi ülkelerinin tamamında sosyal koruma sistemleri, gelirin daha eşit dağılımına katkı sağlamaktadır. Ayrıca sosyal koruma harcamaları ile gelir eşitsizliği arasında negatif; sosyal koruma harcamaları ile gelirin yeniden dağılımı arasında ise pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bununla birlikte, sosyal nitelikli hizmetler için yapılan özel harcamalar ile gelir eşitsizliği veya gelirin yeniden dağılımı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır (Goudswaard ve Caminada, 2014). Goudswaard ve Caminada (2010)'nın, kamu sosyal koruma programlarına karşı, sosyal nitelikli hizmetler için ortaya çıkan özel programların (özel emeklilik ve sağlık programları) gelirin yeniden dağılımı üzerinde etkisini analiz ettikleri bir diğer çalışmalarında ise, kamu sosyal koruma programları ile gelirin yeniden dağılımı arasında güçlü doğrusal yönlü bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık, sosyal nitelikli hizmetlere yönelik özel programların gelirin yeniden dağılımı üzerinde çok daha az etkisi bulunmaktadır. Ortaya çıkan farklılık refahın oluşumu ve dağılımında seçilen öncelikli aktörün (devlet ve/veya piyasa) rolüne göre şekillenmektedir (Goudswaard ve Caminada, 2010).

Literatürde gerçekleştirilen harcamaların gelir eşitsizliği üzerinde olumsuz bir etki yarattığını öne süren çalışmalar da mevcuttur. Örneğin De Mello ve Tiongson (2008), kamusal sosyal koruma harcamalarının genel olarak gelir eşitsizliğini bozucu bir etki yarattığını belirlemiştir. Ancak, bu etkinin verilerin uygunluğuna bağlı olarak 27 ila 56 ülke arasında değişkenlik gösterdiği vurgulanmaktadır. Öte yandan gelir dağılımı eşitsizliğinin en fazla olduğu ülkelerde, bu durumun temel nedeni olarak gelirin yeniden dağılımını sağlamak amacıyla etkili politikalara sahip olma olasılığının daha düşük olması öne sürülmektedir. Bu tip ülkelerde kamusal sosyal koruma harcamalarının gelirin yeniden dağılımından ziyade, daha çok en yoksul gruplara yönelik sınırlı hizmetlere odaklanması, eşitsizliği artıran bir etken olarak da değerlendirilebilir.

Benzer şekilde Brezilya için Clements (1997), kamusal sosyal koruma harcamalarının gelir eşitsizliğini arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Diğer taraftan Boustan, Hernan ve Zolt (2010), 1970-2000 yılları arasında Birleşik Devletler'de gelir eşitsizliğinin kamu harcamaları üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Buna göre, gelir eşitsizliğinin artmasına bağlı olarak (zaman ve bölgeler arasında) kamu harcamalarının da arttığı görülmektedir. Gelir eşitsizliği daha yüksek harcamaya neden olmakla birlikte, vergilerle finansman ve harcama programlarının bir bütün olarak gelir dağılımının iyileştirilmesinde etkili olmadığı ileri sürülmektedir.

Kümülatif harcama bileşenlerinin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin ayrıştırılmış bir şekilde incelendiği çalışmalarda da her harcama bileşeninin genel olarak gelir dağılımı eşitliğini iyileştirici yönde etkide bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Niehues (2010), AB üyesi ülkelerde 1993-2007 yılları arasında kümülatif olarak gerçekleştirilen sosyal koruma harcamalarının gelir eşitsizliğini azaltılmasında etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sosyal koruma harcamaları ayrıştırılarak değerlendirildiğinde ise, sadece işsizlik, yaşlılık aylığı ve maluliyet harcamaları ile gelir eşitsizliği arasında negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Marrero ve Rodriguez (2012), 23 Avrupa ülkesi için 2005 yılına ait verileri kullanarak, sosyal harcamaların farklı bileşenlerinin (toplam sosyal koruma harcaması, işsizlik yardımları, yaşlılık aylığı, çocuk bakımı, maluliyet, sağlık ve sosyal dışlanma harcamaları) gelir eşitsizliği ve fırsat eşitsizliği üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Buna göre tüm harcama bileşenleriyle gelir eşitsizliği arasında negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır.

Wang ve Caminada (2011), Luxemburg Income Study Database (LIS)'e göre; gelir vergisi ve çeşitli sosyal koruma harcamalarının (yaşlılık ve dul/yetim aylığı, aile ve çocuk yardımları, işsizlik ödeneği ve engellilik ödemeleri) gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Buna göre sosyal koruma harcamaları %85; vergiler ise %15 oranında gelir eşitsizliğinin azaltılmasında etkili olmaktadır. Ayrıca gelir eşitsizliğinin azaltılmasında etkili olan harcamalar arasında yaşlılık aylığı ve dul/yetim aylığı programları yer almaktadır. Anglo-Sakson ülkelerinde çocuk ve aile yardımlarının; İskandinav ülkelerinde engellilik harcamalarının gelirin yeniden dağılımına etkisinin görece daha yüksek olması ise öne çıkan bir başka bulgudur. İşsizlik harcamalarının gelir eşitsizliği üzerinde olumlu bir etkisi olmasına rağmen, bu etki diğer programlara göre sınırlı kalmaktadır (Wang ve Caminada, 2011: 28-29). Wang, Caminada ve Goudswaard (2012), 28 OECD ülkesi kapsamında sosyal yardımların eşitsizliğin azaltılmasında vergilerden daha etkin olduğunu saptamaktadır. Bununla birlikte analiz sonuçlarına göre, kamu

emeklilik aylıkları gelir eşitsizliğinin azaltılmasında temel rol oynamaktadır. Engellilik ve aile yardımları ise gelir eşitsizliğinin azaltılmasında daha az etkilidir. Benzer doğrultuda Caminada, Goudswaard, Wang ve Wang (2019), 1982-2014 yılları arasında OECD ülkeleri üzerinden hanehalklarına yönelik gerçekleştirilen sosyal transferler ve gelir vergisinin, gelirin yeniden dağılımı üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir. Bu kapsamda sosyal transferler ve gelir vergisi düzenlemelerinin gelir eşitsizliğinin azaltılmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan analiz sonuçlarına göre, kamu emeklilik aylıkları gelir eşitsizliğinin azaltılmasında önemli ölçüde etkili olmaktadır. Ayrıca sosyal yardım, maluliyet yardımları, aile yardımları ve işsizlik yardımlarına yönelik yapılan harcamalar ile gelir eşitsizliği arasında negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır.

Cammeraat (2020), 1990-2015 yılları arasında 22 AB üyesi ülke üzerinden sosyal koruma harcamalarıyla; yoksulluk, gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir. İlk olarak toplam sosyal koruma harcamaları ile yoksulluk ve gelir eşitsizliği arasında ters yönlü bir ilişki saptanmıştır. Buna karşın, toplam sosyal koruma harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında bir ilişkili olmadığı görülmektedir. Diğer yandan, söz konusu çalışmada fonksiyonel olarak sosyal koruma harcamaları ile yoksulluk, eşitsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki de irdelenmiştir. Buna göre, aile ödenekleri, işsizlik harcaması ve aktif işgücü piyasası programlarına yapılan harcamalarla yoksulluk arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. İkinci olarak fonksiyonel düzeyde gerçekleştirilen sosyal koruma harcamaları ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişki açığa çıkarılmıştır. Bu bağlamda yaşlılık harcamaları, dul ve yetim aylıkları ve aile ödenekleri ile Gini katsayısı arasında ters yönlü ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Ayrıca konut ve diğer sosyal koruma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ise anlamlı doğrusal bir ilişkili bulunmaktadır. Konut ve diğer sosyal koruma harcamaları kapsamında gerçekleşen %1'lik bir artışın üç yıl içinde gayri safi yurt içi hasılda %1.211 puanlık bir artışa yol açtığı görülmektedir.

Benimsenen örneklem, dönem ve yöntemlere göre, ulaşılan sonuçların yönü ve etki düzeyi arasında farklılıkların ortaya çıkması olağan bir durumdur. Örneğin gelir eşitsizliğine yönelik bütüncül bir yaklaşım izleyen çalışmalarda ortak bir yön tayin etmek güçtür. Kümülatif düzeyde gerçekleştirilen harcamaların, gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi arttırıcı/azaltıcı olabilmektedir. Benzer durum tek bir bileşen üzerinden gerçekleştirilen ampirik uygulamalarda da görülmektedir. Bununla birlikte gerçekleştirilen ampirik analizlerde daha ziyade, harcama kalemleri ile gelir eşitsizliği arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığı ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla gerçekleştirilen harcama düzeyinin artmasına bağlı olarak, gelir eşitsizliğinin azalması beklenmektedir. Buna karşılık, sosyal korumanın farklı bileşenlerine dayalı olarak gerçekleştirilen analizlerde ise bulgular arasında farklılık bulunmaktadır. Fakat genel olarak bu tip çalışmalarda farklı harcama kalemlerinin gelir eşitsizliğini azalttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu kapsamda öne çıkan ve gelir eşitsizliğinin azaltılmasında etkili olan harcamalar arasında; yaşlılık, maluliyet, aile ve çocuk, dul ve yetim aylığı ile işsizler için yapılan harcamalar yer almaktadır (Cammeraat, 2020; Niehus, 2010; Marrero ve Rodriguez, 2012; Wang ve Caminada, 2011). Bu bulgular ışığında, Avrupa ülkelerinde farklı harcama düzeyleri (kamu harcamaları, sosyal koruma harcamaları ve fonksiyonel düzeyde sosyal koruma harcamaları) ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiye yönelik analize izleyen bölümde yer verilmektedir.

4. METODOLOJİ

Bu çalışma, artan gelir eşitsizliği sorununu anlamak için sosyal koruma harcamalarının rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen analiz çok boyutlu bir yapıda kurgulanmıştır. Bu bağlamda toplam harcama seviyeleri, alt harcama kalemleri ve literatürde gelir eşitsizliğini etkilediği düşünülen çeşitli açıklayıcı değişkenlerin modellenmesine dair çeşitli analizler yapılmıştır. Aynı zamanda ele alınan birim ve zaman kapsamının görece geniş olması ve gelir eşitsizliği üzerindeki etki için her bir değişken etkisinin ayrı ayrı modellenmesi metodolojik bakımdan önem arz etmektedir.

Literatür taramasında da yer verildiği üzere, sosyal koruma harcamaları ve gelir eşitsizliği ilişkisi alanında farklı özelliklere ve sonuçlara sahip kapsamlı araştırmalar yapılmıştır. Bu nedenle, literatüre uygun olarak nicel bir yaklaşım kullanarak bilginin hem güncellenebileceği hem de üzerine inşa edilebileceği bir yaklaşım benimsenmiştir.

Panel veri kullanımına dayalı gerçekleştirilen analizler sayesinde, yatay kesit ve zaman serisi verileri kullanımının avantajlarına ilave olarak pek çok avantaj sağlanmaktadır (Baltagi, 2008; Hans-Jürgen, Golsch ve Schmidt, 2013; Hsiao, 2014). Panel veri seti, veri setindeki her bir yatay kesit için bir zaman serisi içermektedir. Bu nedenle, sadece tek bir yatay kesit olduğunda nedensel çıkarım yapmak çok zor olduğundan, bir gözlemden daha fazla gözlem kullanılması nedensel çıkarımda kolaylık sağlamaktadır. Bu yolla ekonometrik tahminlerin verimliliğini artırmaktadır. Diğer yandan panel veri kullanımı ampirik çalışmalarda daha gerçekçi hipotezlerin oluşturulması ve dinamik ilişkilerin açıklanmasında kolaylık sağlamaktadır (Wooldridge, 2019:11; Güriş, 2018:11). Buna karşın; veri kısıtlılığı ve zaman serisinin kısa olması, seçicilik sorunları, hata teriminde oluşan sapmalar gibi panel veri kullanımının getirdiği bazı dezavantajlar ve kısıtlılıkları da bulunmaktadır (Baltagi, 2005:7-9).

Tüm bunlar doğrultusunda benimsenen panel veri denklemi aşağıdaki şekildedir:

$$Y_{it} = \alpha + \beta X_{kit} + u_{it} \quad i=1, \dots, N; t=1, \dots, T$$

Buna göre; Y bağımlı değişken, X_k bağımsız değişkenler, α sabit parametre, β eğim parametreleri ve u hata terimidir. i ve t alt indisleri sırasıyla birimleri ve zamanı ifade etmektedir. Panel veri analizinde kullanılacak yöntemler zaman boyutunun yapısına bağlıdır. T sayıda devreye ait gözlemler, yatay kesitte bulunan tüm birimler $i=1,2,3, \dots, N$ için aynı ise bu veriler dengeli veri olarak kabul edilmektedir (Güriş, 2018:5; Yerdelen Tataoğlu, 2020:14).

4.1. Veri Seti ve Değişkenler

Çalışmada, 2005-2017 yılları arasındaki 13 yıllık bir dönem aralığı için aynı zamanda OECD üyesi olan 24 Avrupa ülkesinden oluşan kısa ve dengeli bir panel veri kullanılmıştır. Panel, ülke sayısının dönem sayısından fazla olması nedeniyle kısa, ancak her ülkenin aynı sayıda gözleme sahip olması nedeniyle dengelidir.

Veri seti hazırlanırken, modele dahil edilmek üzere seçilen değişkenlerin her biri için mümkün olduğunca çok yılı kapsayan verilerin toplanması esas alınmıştır. Ancak ülkelere ait birim ve zaman kesit verilerinin yol açtığı kısıt çerçevesinde, ilgili dönem aralığında verileri bulunmayan veya eksik olan Avrupa ülkelerine analizde yer verilmemiştir. Ayrıca analiz sonuçlarının daha anlamlı ve tutarlı olması amacıyla tüm ülkelere¹ ait verilerin ortak olarak yer aldığı 2005-2017 dönem aralığı saptanmıştır.

Gelir eşitsizliğini ölçmek için Atkinson endeksi, Palma oranı ve Theil endeksleri gibi çeşitli ölçütler mevcuttur. Ancak gelir eşitsizliği için en yaygın kullanılan ölçüt Gini katsayısıdır. Ulusal düzeyde uzun dönemli gelir eşitsizliğine ilişkin verilerin kısıtlı olması yürütülen çalışmaların temel sorunudur. Bununla birlikte çalışma kapsamında değerlendirilen ülke ve dönem aralığı bakımından tutarlılık oluşturması amacıyla gelir eşitsizliğinin ölçüsü olarak Gini katsayısına ilişkin veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Dolayısıyla literatürle uyumlu olarak, gelir eşitsizliğini temsilen kurulan modellerin tümünde bağımlı değişken olarak harcanabilir gelir üzerinden elde edilen Gini katsayısı değerleri yer almıştır. Diğer yandan temel bağımsız değişkenler arasında; toplam kamu harcamaları, toplam kamu harcamaları içerisinde yer alan sosyal koruma harcamaları ve fonksiyonel düzeyde yer alan farklı harcama kategorileri yer almaktadır. Ayrıca gerek dışlanmış değişkenlerin yaratabileceği sapmaları en aza indirmek gerekse de modelin açıklayıcı gücünü arttırmak amacıyla açıklayıcı değişkenlere (kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla, 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı, nüfus artış oranı, kentleşme oranı, işsizlik oranı ve dışa açıklık) de yer verilmiştir. Bu bağlamda çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 3'te sunulmaktadır.

1 Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Almanya, Estonya, İrlanda, Yunanistan, İspanya, Fransa, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Hollanda, Avusturya, Polonya, Portekiz, Slovenya, Slovakya, Finlandiya, İsveç, Norveç, İsviçre.

Tablo 3:Değişken Tanımları

Değişken Adı	Tanım	Veri Seti	
Bağımlı Değişken	Gini katsayısı	Harcanabilir gelir üzerinden; 0-1 arasında değer almaktadır.	Dünya Bankası
Bağımsız Değişkenler	Toplam Kamu Harcamaları	Kamu harcamalarının büyüklüğünün bir göstergesi olarak GSYİH'nin yüzdesidir.	OECD
	Toplam Sosyal Koruma Harcamaları	GSYİH'nin bir yüzdesi olarak toplam kamu harcamaları içerisinde sosyal korumaya yönelik toplam harcamaları ifade etmektedir.	OECD
	Fonksiyonel Harcama Kategorileri (yaşlılık, dul ve yetim aylığı, malullük, sağlık, aktif işgücü piyasası programları, aile yardımları, konut yardımı ve diğer transferler.)	Kamusal sosyal koruma harcamaları kapsamında sunulan her bir harcama kaleminin GSYİH'ya oranını göstermektedir.	OECD
Açıklayıcı Değişkenler	Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	Satın alma gücü paritesi (SAGP) ile dönüştürülmüş cari uluslararası dolar cinsinden GSYİH için kişi başına düşen değeri ifade etmektedir.	Dünya Bankası
	Kentleşme Oranı	Toplam nüfusa göre kent olarak tanımlanan bir alanda ikamet eden kişi sayısını (%) göstermektedir.	Dünya Bankası
	İşsizlik Oranı	İşsiz ancak çalışmaya hazır olan ve iş arayanların toplam işgücü içindeki payını ifade etmektedir.	Dünya Bankası
	Dışa Açıklık	GSYİH'nin payı olarak ölçülen mal ve hizmetlerin ihracat ve ithalatının toplamıdır (İhracat+ithalat/ GSYİH).	Dünya Bankası
	65 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı	Toplam nüfusun yüzdesi olarak 65 yaş ve üstü nüfusun oranını göstermektedir. Nüfus, yasal statü veya vatandaşlıktan bağımsız olarak tüm sakinleri sayan fiili nüfus tanımına dayanmaktadır.	Dünya Bankası
	Nüfus artış oranı	T yılı için yıllık nüfus artış hızı, yıl ortası nüfusun t-1'den t'ye yüzde olarak ifade edilen üstel büyüme oranıdır. Nüfus, yasal statü veya vatandaşlıktan bağımsız olarak tüm sakinleri sayan fiili nüfus tanımına dayanmaktadır.	Dünya Bankası

4.2. Model Tahmini

Oluşturulan modeller aracılığıyla bağımsız ve açıklayıcı değişkenlerin, her bir modelde bağımlı değişken olarak alınan Gini katsayısını ne oranda ve hangi yönde etkilediği saptanmak istenmiştir. Bu amaç doğrultusunda 2005-2017 yılları arasında aynı zamanda OECD üyesi olan 24 Avrupa ülkesi için oluşturulan her bir modelin denkleminde aşağıda yer verilmiştir.

$$Gini_{it} = \alpha + \beta_1 Total-Government_{it} + Y_{1it} + Y_{2it} + Y_{3it} + Y_{4it} + Y_{5it} + Y_{6it} + u_{it} \quad (1)$$

$$Gini_{it} = \alpha + \beta_1 Total-Sp_{it} + Y_{1it} + Y_{2it} + Y_{3it} + Y_{4it} + Y_{5it} + Y_{6it} + u_{it} \quad (2)$$

$$Gini_{it} = \alpha + \beta_1 S/H_{it} + \beta_2 D_{it} + \beta_3 Oa_{it} + \beta_4 S_{it} + \beta_5 F/C_{it} + \beta_6 U_{it} + \beta_7 H_{it} + \beta_8 Se_{it} + Y_{1it} + Y_{2it} + Y_{3it} + Y_{4it} + Y_{5it} + Y_{6it} + u_{it} \quad (3)$$

Farklı modellemeler üzerinden gerçekleştirilen analizlerin ilk aşamasında kullanılan verilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler incelenmiş ve bu kapsamda ulaşılan sonuçlar Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum Değer	Maksimum Değer
Gini katsayısı	312	30.89551	3.612133	22	39
Total-Government	312	46.17246	7.159731	26.27578	65.10609
Total-Sp	312	22.22998	4.812088	11.079	32.027
yashrc	312	8.361756	2.433932	2.481	14.499
saglıkhrc	312	5.641295	1.47032	2.361	8.864
dul-yetimhrc	312	1.153074	.8025575	.008	2.656
malullukhrc	312	2.53709	.9615435	1.243	5.897
ailehrc	312	2.25712	.8151448	.74	4.089
aıpphrc	312	.6211346	.3753366	.05	2.043
issizlikhrc	312	.9674647	.7817571	0	3.579
konuthrc	312	.2527019	.2451577	0	.895
digerhrc	312	.4447019	.3394882	0	.895
GDP_percapita	312	37.7811	16.83288	2.725	112.308
Pop_65+	312	17.09551	2.424989	10.5	22.5
Pop-Grow	312	.3166667	.7951083	-2.3	2.9
Urban	312	74.39107	11.36726	51.533	97.961
Unemp	312	8.660577	4.54709	2.5	27.5
Open	312	118.3119	62.55801	45.4	408.4

Gerçekleştirilen analizin işleyiş sistematığı kapsamında çeşitli aşamalar takip edilmiştir. Bu anlayışa uygun olarak, kurulan üç farklı modelin hangi panel veri yöntemine göre değerlendirileceği irdelenmiştir. Öncelikle spesifikasyon hatalarının tespiti için hangi spesifikasyon testlerinin kullanılacağı ele alınmıştır. Hausman (1978) spesifikasyon testlerini ekonometrinin en önemli alanlarından biri olarak tanımlamakta ve regresyon modelindeki sabit terimi modellemenin sabit etkiler ve tesadüfi etkiler olmak üzere iki farklı yolunu sunmaktadır (Hausman, 1978). Bu bağlamda kurulan modellerde birim ve/veya zaman etkinin varlığından hareketle sabit veya tesadüfi etkiler modelinin hangisinin kullanılacağına karar verebilmek amacıyla Hausman Testi uygulanmıştır. Hausman Testi sonuçlarına göre, “parametreler arasındaki fark sistematik değildir” şeklindeki H_0 hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla tesadüfi etkiler tahmincisinin geçersiz olduğu ve sabit etkiler tahmincisinin geçerli olduğu saptanmıştır (p değeri <0.05).

Bununla birlikte izlenen yöntemsel akış dahilinde istatistiksel çıkarım prosedürlerini iyileştirmek için, oluşturulan modellerin altında yatan varsayımların uygunluğunu sağlamak önem arz etmektedir. Diğer bir anlatımla panel veri analizinin uygulanmasında kullanılan veri setinin özelliğine göre; birimler arası korelasyon (yatay kesit bağımlılığı), otokorelasyon ve değişen varyans (heteroskedasite) problemlerinin olmadığı varsayımları yer almaktadır. Panel veri analizinde bu varsayımlardan bir ya da birkaçının sağlanmaması tahmin edicilerin etkinlik özelliklerini kaybetmelerine ve standart hataların sapmalı tahmin edilmesine yol açmaktadır. Bu nedenle model belirlendikten sonra, bu varsayımların geçerli olup olmadığının istatistiksel olarak test edilmesi gerekmektedir. Gerçekleştirilecek testler sonucunda, varsayımlarda bir sapma olması halinde düzeltme işleminin uygulanması, diğer bir ifadeyle sapmanın tahmin edicilerde ortaya çıkardığı olumsuz sonuçların etkilerinin giderilmesi gerekmektedir.

Hausman Testi’nden elde edilen sonuçlara göre, tüm modellerde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon varsayımları sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modellerine uygun olarak, literatürde öne çıkan testler aracılığıyla sınanmıştır. Bu bağlamda ilk olarak sabit etkiler panel veri modellerinde (Model I ve Model II) değişen varyans sorunu olup olmadığının sınanması için Değiştirilmiş Walt Testi uygulanmıştır. “Birimlere göre değişen varyans yoktur” şeklinde kurulan H_0 hipotezi her iki model için reddedilmiştir ($p<0.05$). Dolayısıyla birimlere göre değişen varyans sorunu olduğu saptanmıştır. İkinci olarak sabit etkili panel veri modellerinde

otokorelasyonun olup olmadığı Durbin-Watson ve Baltagi-Wu testleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Buna göre her iki test sonucunda elde edilen değerlerin 2'den küçük olması nedeniyle otokorelasyonun var olduğu anlaşılmıştır. Üçüncü olarak birimler arası korelasyonun varlığını sınamak amacıyla Pesaran CD Testi gerçekleştirilmiştir. Buna göre Pesaran testi sonuçlarına göre, "yatay kesit bağımlılığı yoktur" şeklinde kurulan H_0 hipotezi reddedilmiştir ($p < 0.05$). Dolayısıyla oluşturulan modeller için birimler arasında korelasyonun olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan tesadüfi etkiler panel veri modelinde (Model III), değişen varyansın varlığını sınamak için Levene (1960), Brown ve Forsythe (1974) testleri (H_0 hipotezi ret); otokorelasyonun varlığını sınamak için, Bhargava, Franzini ve Narendranathan tarafından önerilen Durbin-Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testleri (kritik değer < 2) ve birimler arası korelasyon olup olmadığını saptamak amacıyla Pesaran CD Testi (H_0 hipotezi ret) gerçekleştirilmiştir.

Gerçekleştirilen test sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur. Nitekim, söz konusu durumların varlığına koşut olarak, daha tutarlı ve güvenilir sonuçlara ulaşabilmek amacıyla analizin son aşamasında Driscoll-Kraay Tahmincisi üzerinden model tahmini gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5: Tüm Örnekleme Ait Spesifikasyon Testleri

		Test İstatistiği	p-value
Model I	Hausman Testi	15.76	0.0274
	Değiştirilmiş Wald Testi	2580.78	0.0000
	Durbin-Watson Testi	.90550115	
	Baltagi-Wu LBI Testi	1.2836174	
	Pesaran CD Testi	24.235	0.0000
Model II	Hausman Testi	21.12	0.0017
	Değiştirilmiş Wald Testi	883.41	0.0000
	Durbin-Watson Testi	.498647	
	Baltagi-Wu LBI Testi	.7107676	
	Pesaran CD Testi	12.580	0.0000
Model III	Hausman Testi	19.07	0.1623
	Levene, Brown Forsythe'nin Testi	W0=3.5498369 W50=2.4607376 W10=3.2399472	Pr>F=0.00000025 Pr>F=0.00031198 Pr>F=0.00000198
	Durbin-Watson Testi	1.1402782	
	Baltagi-Wu LBI Testi	1.3918054	
	Pesaran CD Testi	5.296	0.0000

5. BULGULAR

Değerlendirilen modellerde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyondan en az birinin varlığı halinde ya parametre tahminlerine dokunulmadan standart hatalar düzeltilmeli (dirençli standart hatalar kullanılmalı) ya da uygun yöntemler aracılığıyla model tahminleri analiz edilmelidir. Daha önce değerlendirilen çeşitli testler sonucunda, değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun varlığının saptanması nedeniyle dirençli tahminciler kullanılarak oluşturulan modellerin etkinliği ve güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla ise Driscoll ve Kraay (1998) tahmincisinden faydalanılmıştır. Driscoll-Kraay tahmincisi aracılığıyla toplam düzeyde ve fonksiyonel olarak gerçekleştirilen sosyal koruma harcamalarının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisine yönelik elde edilen nihai bulgulara Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6: Model Sonuçları

Gini Katsayısı	Model I			Model II			Model III		
	Katsayı	Standart Sapma	p-değeri	Katsayı	Standart Sapma	p-değeri	Katsayı	Standart Sapma	p-değeri
Değişken									
Total-Government	-.2416826	.0270754	0.000	-	-	-	-	-	-
Total-Sp	-	-	-	-.1520806	.0512436	0.012	-	-	-
yashrc	-	-	-	-	-	-	-5247338	.1390592	0.0000
saglikhrc	-	-	-	-	-	-	.3462142	.1223852	0.015
dul-yetimhrc	-	-	-	-	-	-	-.0178181	.4549129	0.969
malulukhrc	-	-	-	-	-	-	-.2719003	.153139	0.010
ailehrc	-	-	-	-	-	-	-1.439036	.3651961	0.002
aiphrc	-	-	-	-	-	-	1.435142	.4880035	0.012
issizlikhrc	-	-	-	-	-	-	-1.473045	.222384	0.025
konuthrc	-	-	-	-	-	-	-1.970765	.6428725	0.010
digerhrc	-	-	-	-	-	-	.3689447	.7789111	0.644
GDP_percapita	.0263486	.0118881	0.027	.0253204	.0157499	0.134	.0178528	.0109264	0.128
Pop_65+	.2969499	.0878441	0.222	-.0060683	.1214426	0.961	.0298406	.0857472	0.734
Pop-Grow	.2355089	.1593823	0.165	.3627472	.1684852	0.042	.3537003	.1598695	0.047
Urban	.0968846	.1364418	0.491	.0714945	.1447658	0.630	-.0013192	.0781364	0.987
Unemp	.1514451	.0573832	0.022	.1720511	.0575031	0.011	.204071	.0613945	0.006
Open	-.0144931	.0064227	0.025	-.0163103	.0066168	0.014	-.011294	.005833	0.037
Gözlem		312			312			312	
R2		0.4071			0.3150			0.1878	

Panel veri sabit ve tesadüfi etkiler yöntemine dayalı olarak gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre, toplam kamu harcamalarının, toplam sosyal koruma harcamalarının ve farklı düzeylerde gerçekleştirilen sosyal koruma harcamalarının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi incelenmiştir. Buna göre oluşturulan ilk model kapsamında temel bağımsız değişken olarak toplam kamu harcamalarının olasılık değeri, hata payından ($prob < 0.05$) küçüktür. Dolayısıyla toplam kamu harcamaları gelir eşitsizliği üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Söz konusu parametrenin katsayısı ise negatiftir. Toplam kamu harcamalarında gerçekleşen artış, bu anlamda gelir eşitsizliğinin azaltılmasında etkili olmaktadır. Diğer bir anlatımla, toplam kamu harcamaları kapsamında gerçekleşen %1'lik bir artış, Gini katsayısını % .2416826 kadar azaltmaktadır.

Modelde yer alan açıklayıcı değişkenler açısından analiz sonuçları incelendiğinde, 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı, nüfus artış hızının ve kentleşme oranının olasılık değerlerinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Model I kapsamında 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı, nüfus artış hızı ve kentleşme oranının gelir eşitsizliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki yaratmadığı saptanmıştır. Diğer yandan kişi başı gayri safi yurt içi hasıla, işsizlik oranı ve dışa açıklık oranını ise gelir eşitsizliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki yaratmaktadır. Fakat bu etkinin yönü farklılık göstermektedir. Kişi başı gayri safi yurt içi hasıla ve işsizlik oranının katsayısı pozitif; dışa açıklık oranının katsayısı ise negatiftir. Bu doğrultuda dışa açıklık oranında gerçekleşen %1'lik bir artış sırasıyla Gini katsayısını % .0144931 kadar azaltmaktadır. Öte yandan kişi başı gayri safi yurt içi hasıla ve işsizlik oranında gerçekleşen %1'lik bir artış ise sırasıyla Gini katsayısını % .0263486 ve % .1514451 kadar arttırmaktadır.

Toplam sosyal koruma harcamalarının temel bağımsız değişken olarak kullanıldığı Model II kapsamında ulaşılan sonuçlar incelendiğinde, toplam sosyal koruma harcamalarının gelir eşitsizliği üzerinde anlamlı bir etki yarattığı görülmektedir. Bu kapsamda toplam sosyal koruma harcamalarında gerçekleşen %1'lik bir artışın Gini katsayısını % .1520806 kadar azaltmaktadır. Modele dahil edilen açıklayıcı değişkenler içerisinde kişi başı gayri safi yurt içi hasıla, 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı ve kentleşme oranı gelir eşitsizliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki yaratmamaktadır. Buna karşılık, nüfus artış hızı, işsizlik oranı ve dışa açıklık oranı ise gelir eşitsizliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki yaratmaktadır. Fakat sadece dışa açıklık oranında meydana gelen artış gelir eşitsizliğini (.0163103) azaltmaktadır. Nüfus artış hızı ve işsizlik oranında yaşanan artışlar ise gelir eşitsizliğini (.3627472 ve .1720511) arttırmaktadır.

Son olarak fonksiyonel düzeyde gerçekleştirilen sosyal koruma harcamalarının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin incelendiği Model III sonuçlarına göre; dul ve yetim aylığı ve diğer harcama kalemlerine ait olasılık değerleri istatistiksel olarak anlamsızdır ve bu nedenle gelir eşitsizliği üzerinde anlamlı bir etki saptanamamıştır. Buna karşın yaşlılık, sağlık, malullük, aile yardımları, aktif işgücü piyasası programları, işsizlik ve konut harcamaları gelir eşitsizliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki yaratmaktadır. Görüleceği üzere yaşlılık, malullük, aile yardımları, işsizlik ve konut harcamaları değişkenlerinin katsayısı negatiftir. Söz konusu parametrelerde gerçekleşen artışlar, gelir eşitsizliğinin azaltılmasında etkilidir. Bu etki, yaşlılık harcaması için % .5247338; malullük harcaması için % .2719003; aile yardımları için % 1.439036; işsizlik harcaması için % .1473045 ve konut harcaması için % 1.970765 kadardır. Diğer taraftan modele dahil edilen açıklayıcı değişkenler içerisinde nüfus artış hızı, işsizlik oranı ve dışa açıklık oranı gelir eşitsizliği üzerinde anlamlı bir etki yaratmakla birlikte, sadece dışa açıklık oranının katsayısı negatiftir. Dolayısıyla dışa açıklık oranında meydana gelen artış, gelir eşitsizliğinin (.011294) azalmasında etkili olmaktadır.

6. TARTIŞMA

2005-2017 yılları arasındaki dönem için 24 Avrupa ülkesine yönelik gerçekleştirilen ampirik analiz sonuçları, toplam kamu harcamalarının, toplam sosyal koruma harcamalarının ve fonksiyonel düzeyde gerçekleştirilen sosyal koruma harcamalarının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisine dair kanıtlar sunmaktadır. Aynı zamanda gelir eşitsizliğinin potansiyel belirleyicileri hakkında da fikir oluşturmaktadır.

Kümülatif düzeyde değerlendirilen ilk iki model açısından temel bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı ve ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu kapsamda söz konusu dönem aralığında Avrupa ülkelerinde gerçekleştirilen toplam kamu harcamalarının ve toplam kamu harcamaları içerisinde yer alan sosyal koruma harcamalarının gelir eşitsizliğini azaltmaya katkı sunduğu anlaşılmaktadır.

Elbette oluşturulan modeller açısından katsayılara dayalı matematiksel farklılıkların bulunması doğaldır. Ulaşılan sonuçlar gelir eşitsizliğinin azaltılmasında toplam kamu harcamalarında yaşanan artışın, toplam sosyal koruma harcamalarına göre daha etkin bir rol oynama potansiyeline kanıt oluşturmaktadır. Özellikle toplam kamu harcamaları yoluyla piyasada oluşturulan birincil gelir dağılımına yönelik gerçekleştirilen kamu müdahalesinin derecesindeki artışın, sosyal koruma harcamaları da dahil olmak üzere, gelir eşitsizliği üzerinde azaltıcı bir etki yaratması beklenmektedir. Ancak bu etkinin açığa çıkmasında sadece sosyal koruma harcamalarının yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple gelir eşitsizliğinin azaltılması için bütüncül bir yaklaşım sergilenmelidir. Başka bir deyişle, kamunun bir bütün olarak toplumsal yaşamda eşitsizliği azaltmaya yönelik gerçekleştireceği politika ve harcamaların diğer kamusal alan ve harcamalar tarafından desteklenmesi gelir eşitsizliğinin azaltılmasında daha etkili sonuçlara ulaşılmasına olanak tanıyacaktır.

Farklı sosyal sorunlara yönelik fonksiyonel düzeyde gerçekleştirilen sosyal koruma harcamaları ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin ele alındığı üçüncü model bulgularına göre Avrupa ülkelerinde 2005-2017 yılları arasında gerçekleştirilen yaşlılık, malullük, aile yardımları, işsizlik ve konut harcamalarının gelir eşitsizliğinin azaltılmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Demografik değişimlerin yaşandığı, işsizliğin kronikleşen bir görünüm sergilediği ve gelir eşitsizliğinin bozulma eğiliminde olduğu hanehalkları açısından yaşlılık, malullük, aile yardımları, işsizlik ve konut harcamaları harcamalarının gelir dağılımının iyileşmesine katkı sunması şaşırtıcı değildir. Farklı harcama kategorileri ekseninde gerçekleştirilen sosyal koruma harcamalarının nispeten bir bütün olarak kamunun piyasada yaratılan gelire müdahale düzeyiyle ilişkili olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır. Gelir eşitsizliğinin belirleyicileri olarak oluşturulan modellere dahil edilen açıklayıcı değişkenlerinin etkileri irdelendiğinde ise tüm modellerde ortak bir sonuç olarak 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı ve kentleşme oranının gelir eşitsizliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki yaratmadığı görülmektedir. Diğer bir ortak bulgu ise işsizlik oranı ile gelir eşitsizliği arasındaki doğrusal yönlü bir ilişkinin varlığıdır. Beklenileceği üzere işsizlik oranında yaşanan artış, gelir eşitsizliğini artırmaktadır. Ayrıca dışa açıklık oranı ile gelir eşitsizliği arasında istatistiksel olarak anlamlı ve ters yönlü bir ilişkinin varlığı da tüm modellerde ortak bir bulgu olarak görülmektedir.

7. SONUÇ

Sosyal koruma politikaları, toplumsal refahı güvence altına almak, geliri korumak ve geliri daha adil bir şekilde dağıtmak açısından önemli bir rol oynamaktadır. Ulusal anayasalar ve uluslararası anlaşmalarla temel bir insan hakkı olarak kabul edilen sosyal koruma hakkına erişememe, bireylerin ve toplumların refahına önemli katkılarda bulunması göz önüne alındığında kabul edilemez bir toplumsal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapsamlı ve yeterli sosyal koruma uygulamalarının eksikliği, bireyleri yaşam döngüsü risklerinin finansal sonuçlarına karşı savunmasız bırakan bir dizi sorunu beraberinde getirmektedir. Bu durum, yüksek ve sürekli yoksulluğun, ekonomik belirsizliğin ve eşitsizliğin ortaya çıkmasına neden olarak ekonomik ve sosyal gelişmelerin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Sosyal koruma hakkından dışlanma, bir toplumda en az gelire sahip grupların sadece temel mal, hizmet ve haklardan daha az faydalanması anlamına gelmemekte aynı zamanda bireysel gelişim potansiyelinin kaybı ve buna bağlı olarak sosyal, politik ve kültürel alanlarda kolektif gelişimin azalması anlamını taşımaktadır. Sosyal korumaya erişimin sınırlılığı, işsizlik, yoksulluk ve gelir eşitsizliği sorunlarının yaygın olduğu ekonomilerde, verimlilik kaybının yaşanmasına neden olarak ekonomik kalkınma çabalarını da baltalayan sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Sosyal koruma sistemlerinin gelir eşitsizliği sorununu azaltması açısından, sosyal koruma sorumluluğunun kim ya da kimler tarafından öncelikle paylaşıldığı da belirleyici bir role sahiptir. Sosyal koruma esas olarak bu alana yönelik kamusal eylemleri, politika ve programlara atıfta bulunarak tanımlanmakla birlikte yaklaşık kırk yıllık süreçte sosyal koruma alanında topluluk temelli kuruluşlar ve özel sektör kuruluşlarının rollerinin önemli ölçüde arttığı ve bu durumun gelir dağılımı eşitsizliğini önemli ölçüde arttırdığı bilinen bir gerçekliktir.

Çeşitli modeller doğrultusunda gerçekleştirilen analizler sonucunda, kamu harcamalarının, toplam sosyal koruma harcamalarının ve fonksiyonel düzeyde gerçekleştirilen sosyal koruma harcamalarının gelir eşitliği üzerindeki etkileri irdelenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın temel bulgusu, gelir eşitliğini sağlamak için farklı harcama düzeyleri ve bileşenleri arasında birbirini ikame eden değil birbirini bütünleyen tamamlayıcı bir yaklaşımın kritik öneme sahip olmasıdır. Dolayısıyla Avrupa ülkelerinde gelir eşitsizliğinin azaltılmasında etkili olan faktörler, sadece sosyal koruma harcamalarındaki kümülatif ve/veya fonksiyonel artışa bağlı değildir. Aksine,

genel olarak kamu harcamalarındaki artış, gelir eşitsizliğinin azaltılmasında öncelikli olarak etkili olmaktadır. Bu çerçevede gelir dağılımı eşitliği açısından piyasada oluşan gelire yönelik çeşitli düzeylerdeki kamu müdahalesinin belirleyici bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Fonksiyonel düzeyde ise gelir dağılımı eşitsizliğini azaltmada özellikle yaşlılık, malullük, aile yardımları, işsizlik ve konut harcamalarının rolü ön plana çıkmaktadır.

Gelişmiş toplumların yaşlanma süreci ve giderek belirsizleşen, kırılanlaşan işgücü piyasası koşulları altında, sosyal koruma programlarının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi sadece giderek yoksullaşan grupların refahı açısından değil, aynı zamanda bir bütün olarak toplumsal refah açısından kritik öneme sahip bulunmaktadır. Analiz sonuçları, sosyal koruma programlarının gelir eşitsizliğini azaltma ve toplumların ekonomik ve sosyal gelişimine katkı sağlama potansiyelini en üst düzeye çıkarmak için, sosyal koruma politikalarının diğer sosyal ve ekonomik politikalarla tamamlanması gerektiğini göstermektedir. Bu bütünsel yaklaşım temelinde, sosyal korumanın gerek bireysel düzeyde gerekse sosyal düzeyde ortaya çıkardığı katkılar dikkate alındığında, sosyal koruma programlarının tasarım ve uygulamalarının insan hakları perspektifinden ele alınma gereği ortaya çıkmaktadır. Sosyal korumaya temel bir insan hakkı olarak yaklaşılmadıkça, sosyal koruma programlarının giderek kutuplaşan gelir grupları arasındaki farkı azaltmasını ve yaratılan etkilerin sürdürülebilir olmasını beklemek imkânsızlaşmaktadır.

Günümüzde artan eşitsizliğin ulaşılmış olduğu boyutlar, gelir eşitsizliğinin azaltılmasında etkin bir sosyal politika aracı olan sosyal koruma harcamalarının, hayırseverlik/ihtiyaç ekseninde gerçekleştirilmesini meşru bir anlayış olarak kabul edilmesini zorlaştırmaktadır. Sosyal koruma programlarının tasarım ve gelişiminde vatandaşlığın merkezde yer aldığı, uluslararası standartlara dayalı bir çerçevede normatif bir rejimin geçerli kılınmasını gerektirmektedir. Sosyal koruma, risk veya ihtiyaç temelinde bir hayırseverlik veya cömertlik meselesi değil, temel bir insan hakkı meselesi olarak kabul edilmelidir. Bu bağlamda devletin benimseyeceği politika ve yasal çerçeveye uygun olarak sosyal korumayı sağlamada öncelikli aktör olarak yükümlülüğünü yerine getirmesi, gelir eşitsizliğinin en aza indirgenmesinde kritik bir öneme sahiptir. Devletlerin, sosyal korumayı sadece bir koruma aracı olarak değil, aynı zamanda ekonomik kalkınma ve yapısal dönüşümü sağlayacak anahtar olarak kabul etmeleri halinde sosyal koruma politikalarının toplumlar açısından sağlayacağı katma değer daha açık bir şekilde görülecektir.

KAYNAKÇA

- Acemoglu, D. (2002), "Technical Change, Inequality, and the Labor Market", *Journal of Economic Literature*, Vol. 40, No. 1.
- Alcantar-Toledo, J. et al. (2014), "Fiscal Policy, Growth, Income Distribution and Sociopolitical Instability", *European Journal of Political Economy*, 34, 315-331.
- Atkinson, A. B. (2015), *Inequality, What Can Be Done?*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Autor, D. et al. (2003), "The Skill Content of Recent Technological Change: An Empirical Exploration", *Quarterly Journal of Economics*, 118(4), 1279-1333.
- Ayala, L. et al. (2001), "The Impact of Unemployment on Inequality and Poverty in OECD Countries", *Economics of Transition*, 9(2), 417-447.
- Baltagi, B. H. (2005), *Econometric Analysis of Panel Data*, 3rd Edition, John Wiley & Sons, New York.
- Baltagi, B. H. (2008), *Econometric Analysis of Panel Data*, 4th Edition, John Wiley & Sons, New York.
- Barro, R. J. (2000), "Inequality and Growth in a Panel of Countries", *Journal of Economic Growth*, 5, 5-32.
- Baylan, M. (2018), Impact Of Social Security Expenditures On Income Distribution: Case Of Turkey", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 2579-2593.
- Boustan, L. P. et al. (2010), "Income Inequality and Local Government in the United States, 1970-2000", *National Bureau of Economic Research, Inc, NBER Working Papers*, 16299.
- Calderon, C. & Chong, A. (2009), "Labor Market Institutions and Income Inequality: An Empirical Exploration", *Public Choice*, 138 (1): 65-81.
- Caminada, K. et al. (2019), "Has the Redistributive Effect of Social Transfers and Taxes Changed Over Time Across Countries?", *International Social Security Review*, Vol. 72(1), 3-31.

- Cammeraat, E. (2020), "The Relationship Between Different Social Expenditure Schemes and Poverty, Inequality and Economic Growth", *International Social Security Review*, Vol. 73, 101-123.
- Cecchi, D. & Garcia-Penalosa, C. (2008), "Labour Market Institutions and Income Inequality", *Economic Policy*, 23(56), 602-649.
- Claus, I. et al. (2013), "Coping with Rising Inequality in Asia: How Effective Are Fiscal Policies?", *Asian Economic Papers*, 12(3), 1-33.
- Clements, B. (1997), "Income Distribution and Social Expenditure in Brazil", *International Monetary Fund*, IMF Working Papers, 97/120, 3-33.
- Cosmin, E. (2012), "Social Protection Public Expenditures and Income Inequality", *Ovidius University Annals, Economic Sciences Series*, Vol. XII, 1120-1125.
- d'Agostina, G. et al. (2016), "Revisiting the Relationship between Welfare Spending and Income Inequality in OECD Countries", *MPRA Paper*, No. 72020, 1-20.
- Dabla-Norris, E. et al. (2015), *Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective*, IMF, Strategy, Policy and Review Department.
- De Mello, L. & Tiongson, E. (2008), "Income Inequality and Redistributive Government Spending", *Public Finance Review*, 34(3), 282-305.
- Doerrenberg, P. & Peichl, A. (2014), "The Impact of Redistributive Policies on Inequality in OECD Countries", *Applied Economics*, 46 (17), 2066–2086.
- Dollar, D. & Kraay, A. (2002), "Growth is Good for the Poor," *Journal of Economic Growth*, Vol. 7(3), 195–225.
- Gindelsky, M. (2018), "Modeling and Forecasting Income Inequality in the United States", https://www.bea.gov/system/files/papers/WP2018-7_0.pdf, 21.11.2021.
- Goldin, C. & Katz, L. (2008), *The Race between Education and Technology*, Belknap Press.
- Goudswaard, K. & Caminada, K. (2010), "The Redistributive Effect of Public and Private Social Programs: A Cross-Country Empirical Analysis", *International Social Security Review*, 63(1), 1-19.
- Goudswaard, K. & Caminada, K. (2014), "Private Social Expenditure and the Redistributive Impact of the Welfare State", https://www.researchgate.net/publication/323476183_Private_social_expenditure_and_the_redistributive_impact_of_the_welfare_state, 19.02.2021.
- Gregorini, F. (2015), "Political Geography and Income Inequalities", *Research in Economics*, 69, 439-452.
- Güriş, S. (2018), *Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi*, Der Yayınları: 481, İstanbul.
- Hans-Jürgen, A. et al. (2013), *Applied Panel Data Analysis for Economic and Social Surveys*, Springer.
- Hausman, J. A. (1978). "Specification Tests in Econometrics", *Econometrica*, 46(6), 1251.
- Holzner, M. (2011), "Inequality, Growth and Public Spending in Central, East and Southeast Europe", *ECINEQ Working Paper 221*, Society for the Study of Economic Inequality.
- Hossain, S. (2013), "Does Economic Development Requires More Income Inequality? – Is the Kuznets Curve Still Valid?", *Developing Country Studies*, 3(8), 196-205.
- Hsiao, C. (2014), *Analysis of Panel Data*, Third Edition, Cambridge University Press, New York.
- Jagielski, M. et al. (2015), "Income Distribution in the European Union versus in the United States", *Physic A: Statistical Mechanics and its Applications*, Vol.433, 36-41.
- Kaplan, S. & Rauh, J. (2010), "Wall Street and Main Street: What Contributes to the Rise in the Highest Incomes?", *Revised Financial Studies*, 23, 1004-1050.
- Katz, L. & Margo, R. (2013), "Technical Change and the Relative Demand for Skilled Labour: the United States in Historical Perspective", *NBER Working Paper Series*, no 18752, 15-57.
- Kuznets, S. (1955), "Economic Growth and Income Inequality", *American Economic Review*, 45, 1- 28.
- Laskowska, P. (2021), "Determinants of Income Inequality in 26 European Union Countries", *Proceedings of the 37th International Business Information Management Association (IBIMA)*, 30-31 May 2021, Cordoba, Spain, ISBN: 978-0-9998551-6-4, ISSN: 2767-9640.

- Lim, C. Y. & Sek, S. K. (2014), "Exploring the Two-Way Relationship between Income Inequality and Growth", *Journal of Advanced Management Science*, 2(1), 33-37.
- Maestri, V. & Roventini, A. (2012), "Inequality and Macroeconomic Factors : A Time-Series Analysis for a set of OECD Countries", *Laboratory of Economics and Management*, Working Paper, 1-38.
- Marrero, G. A. & Rodriguez, J. G. (2012), "Inequality of opportunity in Europe", *Review of Income and Wealth*, 58(4), 597-621.
- Martinez-Vazquez, J. (2014), "The Impact of Tax and Expenditure Policies on Income Distribution: Evidence from a Large Panel of Countries", *Hacienda Publica Espanola / Review of Public Economics*, 200-(4/2012), 95-130.
- Mergulhao, A. P. (2017), "Determinants of Global Income Inequality: Concerns and Evidence about the Neoliberal Paradigm", Nova School of Business and Economics, https://run.unl.pt/bitstream/10362/26845/1/Mergulhao_2017.pdf, 22/01/2021.
- Mierau, O. J. & Turnovsky S. J. (2014), "Demography, Growth and Inequality", *Economic Theory*, Vol.55, no. 1, 29-68.
- Monnin, P. (2014), "Inflation and Income Inequality in Developed Economies", *Council on Economic Policies (CEP)*, Working Paper 2014/1, 1-25.
- Muinelo-Gallo, L. & Roca-Sagales, O. (2013), "Joint Determinants of Fiscal Policy, Income Inequality and Economic Growth", *Economic Modelling*, 30, 814-82.
- Niehues, J. (2010), "Social Spending Generosity and Income Inequality: A Dynamic Panel Approach", *IZA Discussion Paper*, 5178, 1-26.
- Ospina, M. (2010), "The Effect of Social Spending on Income Inequality: An Analysis for Latin American Countries", *Economia y Finanzas*, No.10-3, 1-29.
- Rubin, A. ve Segal, D. (2015), "The Effects of Economic Growth on Income Inequality in the US", *Journal of Macroeconomics*, 45, 258-273.
- Rudra, N. (2004), "Openness, Welfare Spending and Inequality in the Developing World," *International Studies Quarterly*, Vol.48, 683-709.
- Stiglitz, J. (2012), *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*, New York: W.W., Norton.
- UNDP (2016), *Leaving No One Behind: A Social Protection Primer for Practitioners*, United Nations Development Programme (undp.org), 25.01.2021.
- Van Reenen, J. (2011), "Wage Inequality, Technology and Trade: 21st Century Evidence", *Labour Economics*, 18(6), 730-741.
- Wang, C. & Caminada, K. (2011), "Disentangling Income Inequality and the Redistributive Effect of Social Transfers and Taxes in 36 LIS Countries", *SSRN Electronic Journal*, 1-53.
- Wang, C. et al. (2012), "The Redistributive Effect of Social Transfer Programmes and Taxes: A Decomposition Across Countries", *International Social Security Review*, Vol. 65, No. 3, 27-48.
- Wooldridge, J. M. (2019), "Ekonometrinin Doğası ve İktisadi Veri", (Ed: Çağlayan Akay, Ebru), *Introductory Econometrics, A Modern Approach*, 4. Basımdan Çeviri, Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020), *Panel Veri Ekonometrisi, Stata Uygulamalı*, Genişletilmiş 5. Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:01.04.2024 Accepted/Kabul: 08.07.2024

Doi:10.30794/pausbed.1462989

Research Article/Araştırma Makalesi

Gültekin, Z. ve Gültekin, F. (2024). "İş Yerinde Dijital Nezaketsizlik Ölçeğinin Günümüze ve Türkçeye Uyarlanması: Geçerlilik Ve Güvenirlik Çalışması", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 63, ss. 351-363.

İŞ YERİNDE DİJİTAL NEZAKETSİZLİK ÖLÇEĞİNİN GÜNÜMÜZE VE TÜRKÇEYE UYARLANMASI: GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI*

Zümral GÜLTEKİN**, Fırat GÜLTEKİN***

Öz

Bu çalışmanın amacı Lim ve Teo (2009) tarafından geliştirilmiş 14 ifade ve 2 boyuttan oluşan iş yerinde dijital nezaketsizlik (İDN) ölçeğini hem günümüze hem de Türkçeye uyarlamak, geçerlilik ve güvenirlik çalışmasını yapmaktır. Ölçek uyarlama çalışmasında veriler 2 ayrı gruptan elde edilmiştir. Bu gruplardan ilki akademisyenlerden (n=183), ikincisi ise farklı üç sektörde çalışan (n=202) kişilerden oluşmaktadır. Ölçeğin geçerliliği için, yapı, yakınsak, ıraksak ve ölçüt geçerlilik analizleri yapılmıştır. Geçerlilik analizleri sonucunda 14 ifadeli ölçekten 1 ifade çıkarılmıştır. Ölçüt geçerliliği için ölçeğin toplamı ve boyutları ile yaşam tatmini arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Ölçeğin toplamı ve boyutlarının yaşam tatmini ile negatif ve anlamlı ilişkisi olduğu bulunmuştur. Güvenirlik analizi için ise birinci grubun Cronbach Alfa katsayısına, ikinci grubun Cronbach Alfa (CA) ve birleşik güvenirlik (CR) katsayılarına bakılmıştır. Ölçeğin güvenirlik analizi sonucunda her iki grupta da güvenilir bir ölçek olduğu tespit edilmiştir. Yapılan geçerlilik ve güvenirlik analizleri sonucunda iş yerinde dijital nezaketsizlik ölçeğinin 13 ifade 2 boyut olarak Türk iş dünyasına ve günümüze uyumlu bir ölçek olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Dijital nezaketsizlik, Siber nezaketsizlik, Uyarlama, Geçerlilik, Güvenirlik.

JEL Kodu: D23, D83, M10.

DIGITAL INCIVILITY SCALE IN THE WORKPLACE ADAPTION TO TODAY AND TURKISH: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Abstract

The aim of this study is to adapt the workplace cyber incivility scale, which consists of 14 statements and 2 dimensions developed by Lim and Teo (2009), to both today and Turkish, and to study its validity and reliability. In the scale adaptation study, data were obtained from 2 separate samples. The first of these groups consists of academics (n=183), and the second consists of people working in three different sectors (n=202). For the validity of the scale, construct validity, convergent and divergent validities were performed. As a result of the validity analysis, 1 statement from the 14-statement scale was removed from the scale as a result of exploratory factor analysis. For criterion-related validity, the relationship between the total and dimensions of the scale and life satisfaction was examined and all relationships were found to be negative. For reliability analysis, the Cronbach Alpha (CA) coefficient of the first group and the Cronbach Alpha and Combined Reliability (CR) coefficients of the second group were examined. As a result of the reliability analysis of the scale, it was determined that it was a reliable scale in both groups. As a result of the study, it was determined that the cyber incivility scale at work is a scale compatible with the Turkish business world, consisting of 13 items and 2 dimensions.

Keywords: Digital incivility, Cyber incivility, Adaptation, Validity, Reliability.

JEL Classification Codes: D23, D83, M10.

*Bu çalışmayı gerçekleştirebilmek için Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 30.09.2022 tarihli, 2022/804 sayılı kararla onay alınmıştır.

**Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Alaçam MYO, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, SAMSUN.

e-posta: zumral.gultekin@omu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-4032-4651>)

***Öğr. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Alaçam MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, SAMSUN.

e-posta: firat.gultekin@omu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-9456-1818>)

1. GİRİŞ

Dijitalleşmenin getirdiği hız, hayatımızın her alanına yansımış durumdadır. Kullandığımız cep telefonları, tabletler ve bilgisayarlar bugün hayatı daha kolaylaştırırken, insan ilişkilerini de daha fazla dijitalleştirmiştir. Artık özellikle Z kuşağı olarak tanımlanan 1995 sonrası doğumlu bireyler bir kafeye, sinemaya gidip arkadaşlarıyla vakit geçirmek yerine, evlerinde internet üzerinden onlarla iletişim kurmayı tercih etmektedirler (Twenge, 2018). Bu nedenle Twenge (2018) bu kuşağa i-nesli demiş ve süper bağlantılı bir kuşak olarak değerlendirmiştir. Bu dijitalleşme ve süper bağlantılılık hali 2019 yılının sonunda Çin’de başlayan ve bir anda tüm dünyayı etkisi altına alan Covid 19 pandemisi ile tüm insanları etkisi altına almıştır. Pandemi, iş hayatından, eğitime, kamu işlerinden, bankacılık hizmetlerine kadar birçok alanı etkilemiş ve iş yapma şekillerini değiştirmiştir. Değişen bu iş yapış şekli insanlarda olduğu gibi işyerlerinde de iletişimin yönünü dijital platformlara çevirmiştir. 2020 yılında dünya çapında her gün yaklaşık 306 milyar e-posta gönderilmiş ve alınmıştır. Bu sayının 2025 yılında günlük 376 milyarın üzerine çıkması beklenmektedir. Son sektör verileri, mobile yönelik eğilimin e-posta için de geçerli olduğunu göstermektedir. Aralık 2018’de e-posta açılışlarının %43’ü mobil üzerinden gerçekleşmiştir. Bilgisayarda e-posta işlemi yapanların payı %18’e düşmüştür. Mobilin hakimiyeti göz önüne alındığında, iPhone e-posta uygulamasının en popüler e-posta işlem sağlayıcısı olması ve e-postaların % 29’unun iPhone ‘dan açılmış olması şaşırtıcı değildir. Gmail ise %27’lik payla ikinci sırada yer almıştır. Gmail, Google’a ait ücretsiz bir e-posta hizmetidir ve şirket, Ekim 2018’de dünya çapında 1,5 milyar aktif Gmail kullanıcısının bulunduğunu belirtmiştir (Statista, 2023).

Diğer taraftan dünya çapında 4,8 milyar sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Bu, küresel nüfusun %59,9’unu ve tüm internet kullanıcılarının %92,7’sini temsil etmektedir. Nisan 2022 ile Nisan 2023 arasında 150 milyon yeni sosyal medya kullanıcısı olmuştur. Bu durum sosyal medya kullanıcı sayısının önceki yıla göre %3,2 arttığını göstermektedir. Bu rakamlar parçalara ayrıldığında, her gün yaklaşık 410.000, saniyede ise 4,7 yeni sosyal medya kullanıcısı olduğu görülmektedir (Nyst, 2023). Bu veriler iletişimde dijital platformların yaygınlığını bir kez daha göstermektedir.

Dijital teknolojiler, çok sayıda çalışanın üretken ve bağlantıda kalmasının birincil yolu haline geldikçe, örgütler için halihazırda onlarca yıldır süren uzaktan çalışmaya kademeli geçiş aniden hızlanmıştır (Ozimek, 2020). Çalışma tarzındaki değişim, tutumlarda da değişime neden olmuştur. Uzaktan çalışmaya yönelik köklü direnç hem yöneticiler hem de çalışanlar için ortadan kalkmıştır (Colley ve Williamson, 2020). Dijital çalışma hem örgütler hem de çalışanlar için büyük faydalar sağlamakla beraber, teknolojiye bağlı stres ve kaygı gibi bir takım istenmeyen tutumları da beraberinde getirmiştir (Marsh vd., 2022). Bu stres ve kaygının önemli nedenlerinden birisi de iş yerinde dijital teknolojilerin yanlış kullanılmasına bağlı olarak ortaya çıkabilecek dijital nezaketsizlik olabilir. Dijital nezaketsizlik, iş yerindeki karşılıklı saygı normlarını ihlal eden, bilgisayar aracılığıyla gerçekleşen, diğerleriyle etkileşim için sergilenen iletişimsel davranıştır. Dijital nezaketsizlik yapan failin zarar verme niyeti olabilir veya olmayabilir (Lim ve Teo, 2009: 419). Bu kadar çok kişinin dijital teknolojiyi kullanması iletişimde dijital araçları seçmesi, bu dijital kanalları nasıl kullanacağını bilmeme hali kişilerde bilinçli veya bilinçsiz olarak, dijital nezaketsizliğe sebep olabilecektir. Günümüzde yüz yüze iletişimde nezaket kurallarına uyuluyor olsa da bu durum dijital araçların kullanımına yansımıyor olabilir. Belki de dijitalde doğru yapıldığı sanılan davranışlar, mesajın alıcısı tarafından doğru anlaşılabilir, kaba veya nezaketsiz bir davranış olarak algılanabilir.

Literatür tarandığında özellikle yerli literatürde iş yeri nezaketsizliği konusunda yapılan çalışmalar (Kanten, 2014; Demirel ve Erat, 2019; Üstün ve Ersolak, 2020; Seçkin, 2021; Karagöz, 2023) olmasına rağmen, iş yerinde dijital nezaketsizliğe ilişkin yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yerli literatürde kavramın ölçümlenebilmesi ve araştırılabilmesi için Lim ve Teo (2009) tarafından geliştirilmiş iş yerinde dijital nezaketsizlik ölçeği bu çalışma ile hem günümüze hem de Türkçeye uyarlanmıştır. Böylelikle bir ölçüm aracının olması kavramın yerli literatürde de çalışılmasını kolaylaştıracağı düşünülmüştür. İş dünyasının her geçen gün dijitalleştiği düşünüldüğünde dijital nezaketsizlik davranışlarının artabileceği, bunun da çalışanlardaki birçok tutum ve davranışı etkileyebileceği söylenebilir (Hammouri vd., 2024; Shahwar ve Dhar, 2024). Ayrıca dijital nezaketsizliği azaltmaya yönelik çalışmalarında iş dünyası için oldukça önemli bir konu olduğu düşünülmektedir. Uyarlaması yapılan iş yerinde dijital nezaketsizlik ölçeği ile bu araştırmaların daha kolay yapılacağı kanısındayız.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu kısmında iş yerinde dijital nezaketsizlik kavramı açıklanacaktır.

2.1. İş Yerinde Dijital Nezaketsizlik

İş yeri nezaketsizliği kavramı, Andersson ve Pearson'ın (1999) yeni bir çalışma alanı olarak ele alınmıştır. Andersson ve Pearson (1999) iş yeri nezaketsizliğini; *"hedeflenen bireye zarar verme niyetinde belirsizlik, iş yerinde saygı kurallarını ihlal etme ve düşük şiddette görülen bir sapma davranışı"* şeklinde tanımlamışlardır (Vasconcelos, 2020: 514). İş yerinde nezaketsizlik kavramı halen araştırmacılar tarafından merak konusu olsa da dijitalleşmenin etkisiyle beraber yeni bir iş yeri nezaketsizliği kavramı olarak iş yerinde dijital nezaketsizlik kavramı uluslararası yazında araştırmacıların son zamanlarda daha fazla dikkatini çekmiştir (Kamaruddin vd., 2021; Aljawarneh vd., 2022; Xiao vd., 2023).

Dijital nezaketsizlik, iş yerindeki karşılıklı saygı normlarını ihlal eden, bilgisayar aracılığıyla gerçekleşen etkileşimlerde sergilenen iletişimsel davranıştır (Lim ve Teo, 2009: 419).

Dijital nezaketsizlik konusunda dijital beden dili oldukça önemlidir. Dijital platformlarda nezaketsiz görünmemek için öncelikle iletişim kanalının seçimi (e-posta veya sosyal medya), duyguyu aktarmada noktalama işaretlerinin kullanımı, saygıyı göstermek için zamanlama, gönderilen e-postalara kimlerin dahil edileceği (kime, Cc, BCC, tümünü yanıtla) gibi konuların iyi belirlenmesi gerekmektedir (Dhawan, 2022: 67).

Dijital nezaketin ince çizgileri olduğunu bilmek önemlidir. Çünkü yüz yüze belki de dikkate alınmayacak bir söz veya bir davranış, dijital iletişimde kaygıya, endişeye, kızgınlığa veya nezaketsizliğe yol açabilecektir.

Bir e-postaya verilecek cevapta süresi nezaket ve görgü kurallarına göre 24 saat makul bir süredir. Yine benzer şekilde mesai saati içerisinde gönderilen kısa mesajlara hızlı cevap verilmesi beklenir. Mesai saatleri dışında alınan bir mesaja ise mesai saatine kadar görmezlikten gelinebilir (Dhawan, 2022: 92). Dijital iletişimde özellikle astları stres ve kaygıya yönlendirecek ve onlar tarafından yöneticilerinin veya iş arkadaşlarının nezaketsizlik olarak değerlendirecekleri 4 unsur vardır (Dhawan, 2022: 50-63):

- **Kısalık:** Atılan mesaj karşısında *"Tamam. , Bu ne demek?, Konuşmalıyız"* gibi ifadeler mesajı atanı tedirgin edebilir. Bunun dışında yöneticiden beklenen *"Teşekkür ederim"* ifadesi yerine *"tşk"* veya *"Saol"* ifadeleri de yine nezaketsizlik olarak değerlendirilebilir.

- **Pasif agresiflik:** *"e-postamda da belirttiğim gibi"*, *"bunu daha önce açıklamıştım"* gibi ifadeler neden dikkat etmiyorsunuz, daha kaç kere belirteceğim anlamına gelen karşı tarafı tedirgin eden e-posta veya sosyal medya mesajı olarak algılanabilir.

- **Geciken cevaplar:** Yavaş verilen cevaplar veya sessizlik durumu kişilerde kaygıya ve endişeye neden olabilmektedir. Üstün sizi görmediği, dikkate almadığı ve kızdığı şeklinde yorumlanmasına neden olabilmektedir.

- **Resmiyet:** *"teşekkür ederim"* ifadesi normal şartlarda nezaketli bir davranış olarak görülmektedir. Ancak bir meslektaşınız *"Saat dörde kadar raporları göndermenizi istiyorum. Teşekkür ederim"* dediğinde daha resmi bir ifade ile belirttiğinde kızmanız ve davranışı emir olarak anlayarak nezaketsiz bulmanız doğaldır.

Dijital platform türü, yüz yüze iletişimden farklı olan önemli bir özelliğe sahiptir; algılanan anonimlik. Birçok yönden dijital platformlar, sapkın davranış sergileyen bireylere hareket edebilecekleri mükemmel bir ortam sağlamaktadır. Çünkü bu kişiler fiziksel olarak hedeften uzaklaşır, sonuçlar daha az görünür. Bu nedenle, dijital nezaketsizlikte bulunmak, yüz yüze nezaketsizlikte bulunmaktan daha kolay olabilir ve bu durum bu tür davranışların yaygınlığını artırabilir (Giumetti vd., 2012: 149). Ayrıca e-posta ve elektronik ortamlar birçok örgütte çalışanların etkileşimi ve bilgi alışverişi için temel kanaldır (Park vd., 2018).

İş yerinde dijital nezaketsizlik Lim ve Teo (2009) tarafından aktif dijital nezaketsizlik ve pasif dijital nezaketsizlik olmak üzere iki boyuttan oluştuğu ifade edilmiştir. Aktif dijital nezaketsizlikte doğrudan dijital kanallardan nezaketsiz, küçük düşürücü mesaj veya paylaşımlar yapılırken, pasif dijital nezaketsizlikte atılan mesaja geri dönmeme, mesajı görmezlikten gelme gibi davranışlar sergilenmektedir.

Literatür incelendiğinde dijital nezaketsizliğin iş yerlerinde kaygı ve düşmanlığı (Watkins vd., 2021), bilgi saklama davranışını (Ophoff vd., 2015), duygusal tükenmeyi (Niven vd., 2022) artırdığı, performansı ise azalttığı (Trope ve Liberman, 2010; McCarthy vd., 2020) yapılan çalışmalarla da görülmüştür. Yerli literatürde ise konu ile ilgili yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yapılan bu ölçek uyarlama çalışmasıyla yerli literatüre bir ölçek kazandırılmış olacaktır.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışmanın bu kısmında, çeviri çalışmasına, etik kurul izni beyanına, araştırmanın örnekleme, veri toplama araçlarına ve veri analizlerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Ölçeğin Çeviri Çalışması

İş yerinde dijital nezaketsizlik ölçeği, Lim ve Teo (2009) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek Türkçeye uyarlanmadan önce Lim'den uyarlama çalışması için izin istenmiş, araştırmacının olumlu geri dönüşü sonrası etik kurul iznine başvurulmuş ve etik kurulunda onaylaması sonucunda ölçek çeviri aşamasına geçilmiştir.

Ölçeğin çeviri aşamasında Brislin 'nin (1986) önermiş oldukları yöntem kullanılmıştır. Bu yönetime göre; ölçek önce hedef dile çevrilmeli, bu çeviri değerlendirilmeli, kaynak dile yeniden çevrilmeli, geri çevirinin değerlendirilmesi yapılmalı ve son olarak uzman görüşü alınması şeklindedir.

Bu çalışmada da şu adımlar yapılmıştır. İlk olarak ölçek iki dil uzmanı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. İkinci aşamada yönetim ve organizasyon alanında uzman bir öğretim üyesine her iki çeviride incelenmiş ve tek bir ölçek formu haline dönüştürülmüştür. Üçüncü aşamada ölçek tekrar bir dil uzmanı tarafından İngilizceye geri çevrilmiştir. Dördüncü aşamada ölçeğin orijinal hali ile tekrar çevrildiği halinin uyumlu olup olmadığı incelenmiş, gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Beşinci ve son aşamada hem İngilizceye hem de alana hâkim bir öğretim üyesi tarafından tekrar değerlendirilmiştir. Olumlu sonuç alınması neticesinde ölçek kullanılmaya başlanmıştır.

3.2. Araştırma Etik Kurul İzni

Bu çalışmayı gerçekleştirebilmek için Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 30.09.2022 tarihli, 2022/804 sayılı kararla onay alınmıştır.

3.3. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın verileri 2 ayrı örneklemden elde edilmiştir. 1. grup 183 akademisyenden oluşmaktadır. 2. grup ise banka, lojistik ve sağlık sektörü olmak üzere üç ayrı sektörde çalışan 202 çalışandan oluşmaktadır. Veriler çevrimiçi anket yöntemi kullanılarak kolayda örnekleme yöntemi ile toplanmıştır. Örnekleme büyüklüğü ile ilgili yazında farklı görüşler olsa da Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) için olması gereken örnekleme büyüklüğünün en az madde sayısının 10 katı olması gerektiği (Kline, 1994), Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) için örnekleme büyüklüğünün en az 150 olması (Kline, 2011) gerektiği ifade edilmiştir. Çalışmada öncelikle 1. grup akademisyenlerden elde edilen veriler AFA'ya tabi tutulmuştur. 2. gruptan elde edilen veriler ise DFA'ya tabi tutulmuştur. Her iki grubun örnekleme büyüklüğünün faktör analizi yapmaya yeterli olduğu görülmektedir.

3.4. Veri Toplama Aracı

İş yerinde dijital nezaketsizlik ölçeği: İş Yerinde Dijital Nezaketsizlik (İDN) ölçeği Lim ve Teo (2009) tarafından geliştirilmiş 14 ifadelik "aktif dijital nezaketsizlik" ve "pasif dijital nezaketsizlik" olmak üzere 2 boyuttan oluşmaktadır. Lim ve Teo (2009) ölçek ifadelerini, çalışanların yöneticilerinden gördükleri dijital nezaketsizlik düzeylerini düşünerek cevap vermeleri şeklinde belirlemişlerdir. 15 yıl önce dijitalin bu kadar yaygın kullanılmadığı dönemlerde sadece yöneticilerle sınırlı tutmak makul değerlendirilebilir. Ancak günümüzde dijital nezaketsizlik sadece yöneticilerden değil, iş arkadaşlarından, müşterilerden veya örgütün diğer paydaşlarından olabileceği düşüncesiyle sorulara katılımcılardan "yöneticim..." yerine "iş yerimde..." ifadesiyle cevap vermeleri istenmiştir. Ayrıca ölçeği geliştiren araştırmacılar dijital nezaketsizliği sadece e-posta ile sınırlı tutmuşlar ve ifadeleri bu doğrultuda hazırlamışlardır. Ancak günümüzde sosyal medya uygulamaları da örgütler için sık kullanılan iletişim araçlarıdır. Bu nedenle ifadelere e-postanın yanı sıra "sosyal medya (whatsapp vb.)" ifadesi eklenerek ölçek hem Türkçeye hem de günümüze uyarlanmıştır. Son olarak ölçeği geliştiren araştırmacılar "siber nezaketsizlik" olarak

ölçeği geliştirmişlerdir. Alınan uzman görüşleri sonucunda ölçeğin “dijital nezaketsizlik” olarak uyarlanması Türk kültürüne daha uygun olacağı belirtilmiş ve ölçek iş yerinde siber nezaketsizlik yerine iş yerinde dijital nezaketsizlik olarak uyarlanmıştır.

Yaşam Tatmini Ölçeği: Çalışmada ölçüt geçerliliğini yapabilmek için yaşam tatmini ölçeği kullanılmıştır. Yaşam tatmini ölçeği Diener vd. (1985) tarafından geliştirilmiş Türkçeye uyarlaması Bekmezci ve Mert (2018) tarafından yapılmış 5 ifadeli ölçektir.

3.5. Veri Analizleri

Ölçek uyarlama çalışması için öncelikle yapı geçerliliğini test etmek amacıyla AFA ve DFA analizleri yapılmıştır. Daha sonra ölçekte yakınsak ve ıraksak geçerliliği için AVE, CR ve MSV değerleri incelenmiştir. Son olarak ölçeğin ölçüt geçerliliği için yaşam tatmini ölçeği ile korelasyon analizi yapılmıştır. Güvenirlik katsayısı için Cronbach Alfa (CA) ve Birleşik Güvenirlik (CR) katsayıları incelenmiştir. Analizler yapılırken SPSS ve AMOS istatistik programlarından yararlanılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmanın örneklemini 2 ayrı gruptan oluşmaktadır.

1. Grup: Araştırmada AFA yapabilmek için ilk veriler 183 akademisyenden elde edilmiştir. Katılımcıların %47’si kadın, %72,7’si evli, %48,6’sı 36-45 yaş aralığında, %11,5’i Prof. Dr., %31,7’si mesleğinin 11-15 yıldır yapmakta, %25,1’i aynı üniversitede 11-15 yıldır çalışmaktadır.

2. Grup: Araştırmada DFA yapabilmek için veriler farklı üç sektördeki (banka, lojistik ve sağlık) 202 çalışandan elde edilmiştir. Katılımcıların %54,5’i erkek, %63,4’ü evli, %25,2’si banka çalışanı %46,5’i lisans mezunu, %42,6’si mesleğinin 11-15 yıldır çalışmaktadır.

4.2. Betimleyici İstatistikler

Araştırmada yapı geçerliliğini test etmeden önce ölçeğin normallik dağılımına bakmak gerekmektedir. Yapılan analizlerde ilk grubun çarpıklık değeri -,268 ve basıklık değerleri -,643 şeklinde hesaplanmıştır. İkinci grubun çarpıklık değeri ,544 ve basıklık değeri ,043 şeklinde hesaplanmıştır. Bu değerlerin $\pm 1,5$ sınırları arasında olması beklenmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Dolayısıyla bu sonuçlara göre ölçek normal dağılım göstermiştir. Ayrıca ölçeğin ortalaması birinci grupta 2,39 ve standart sapması 0,82, ikinci grupta ortalama 2,37 ve standart sapması 0,84’tür.

4.3. Yapı Geçerliliği

İDN ölçeğinin yapı geçerliliğini test edebilmek için ölçeğin Türk kültüründe de aynı şekilde, aynı yapıyı ya da kavramı ölçüp ölçmediğini araştırmak için önce birinci gruptan elde edilen verilerle AFA yapılmıştır. Daha sonra ölçeğin model uyumunu test etmek için ikinci gruptan elde edilen verilerle DFA yapılmıştır. Son olarak yakınsak ve ıraksak geçerlilikler yapılmıştır. Ölçek uyarlama çalışmalarında genelde, AFA ve DFA’nın birlikte kullanıldığı görülmüştür (Jöreskog ve Sörbom, 1993).

4.3.1. Açıklayıcı Faktör Analizi

İDN ölçeğinin yapı geçerliliğini test edebilmek öncelikle AFA analizi yapılmıştır. AFA’da öncelikle örneklem yeterliliği incelenmiştir. Örneklem yeterliliğini belirleyebilmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri incelenmiştir. KMO değerinin 0,60’tan büyük olmasının yanında, Barlett Küresellik Testinin ise anlamlı olması ($p < 0,05$) istenmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2015: 303). Ölçeğe ait KMO değeri 0,894 iken ve Barlett Küresellik Test ($p = 0,000$) bu değerlere göre örneklem faktör analizine uygun olduğu görülmektedir (bknz. Tablo 1)

Yapılan AFA sonucunda 14 ifadeli İDN ölçeğinden PDN7 maddesi iki faktör altında yer alarak çapraz yük oluşturduğu ve bu yüklerin arasındaki farkın 0,10’dan az olması nedeniyle ölçekten çıkarılmıştır. Geri kalan 13 maddenin 2 faktörlü yapı oluşturduğu belirlenmiştir. İDN ölçeğine ait faktör yüklerinin Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: İDN Ölçeği Faktör Yükleri

	Faktör Yükleri	Faktör Açıklayıcıları (Açıklanan Varyans)	Öz Değerler
Aktif Dijital Nezaketsizlik			
ADN6	,899	49,802	6,474
ADN3	,878		
ADN2	,859		
ADN5	,855		
ADN1	,850		
ADN4	,839		
ADN7	,574		
Pasif Dijital Nezaketsizlik			
PDN3	,841	17,460	2,270
PDN2	,836		
PDN5	,813		
PDN1	,779		
PDN6	,583		
PDN4	,479		
Açıklanan Toplam Varyans: %67,262 KMO: 0,894, Bartlett Küresellik Testi: $\chi^2= 1755,132$ SD:78; p=,000			

Tablo 1 incelendiğinde her bir faktör yükünün 0,40'tan büyük olduğu ve açıklanan varyansın %67,262 olduğu görülmektedir. AFA'da faktör sayısını belirlerken faktörlere ait öz değerlerin 1'in üzerinde olması beklenmektedir. Öz değerler incelendiğinde 1'in üzerinde öz değere sahip olan 2 faktör olduğu görülmektedir. Bu durumun yamaç grafiği ile de kontrol edilmesi önerilmektedir (George ve Mallery, 2003).

Ölçeğe ilişkin yamaç grafiği Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. Yamaç Grafiği

Şekil 1 incelendiğinde yamaç grafiğine göre de ölçeğin iki faktörlü bir yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır.

Birinci gruptan elde edilen veriler sonucunda ölçeğe ilişkin güvenilirlik katsayısı olan Cronbach Alfa katsayıları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Birinci Grup Güvenirlik Katsayıları

Ölçek	İfade Sayısı	1. Grup Güvenirlik Katsayısı
İDN	13	0,912
Aktif Dijital Nezaketsizlik	7	0,935
Pasif Dijital Nezaketsizlik	6	0,846

Sosyal bilimlerde güvenilirlik analizi için iç tutarlılığı gösteren Cronbach Alfa kat sayısına bakılmaktadır. Bu değerin 0,70 üzeri olması beklenmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2015: 318). Tablo incelendiğinde bütün değerlerin 0,70 üzerinde olduğu görülmektedir.

4.3.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

AFA analizi ile ölçeğin faktör yapısı belirlendikten sonra, kuramsal bir temele dayanarak çeşitli ifadelerden oluşturulan faktörlerin verilerle uyumlu olup olmadığını tespit etmek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır (Büyüköztürk vd., 2004).

DFA yapıldıktan sonra öncelikle t değerleri (C.R) incelenmiştir. Bu değerin 0,05 anlamlılık düzeyinde 1,96’dan büyük olması beklenmektedir. Ayrıca yine t değerlerinin 0,01 anlamlılık düzeyinde ise 2,576’dan büyük olması beklenmektedir (Çelik ve Yılmaz, 2013: 150). Bu bağlamda ölçeğe ait t değerinde bir sorun olmadığı tespit edilmiştir. Daha sonra faktör yükleri incelenmiştir. 0,50 altında bir faktör yükünün olmamasına dikkat edilmiştir (Gürbüz, 2019). Faktör yükü nedeni ile de herhangi bir ifade ölçekten atılmamıştır.

Bu işlemlerden sonra ölçeğe ait uyum iyiliği değerlerine bakılmıştır. DFA analizinde uyum indeksleri olarak χ^2/df , CFI, GFI, TLI ve NFI değerleri incelenmiştir. Hu ve Bentler (1999), RMSEA değerinin önemli bir karşılaştırmalı uyum indeksi olduğunu belirtmekle birlikte, bu değerin örneklem büyüklüğüne oldukça duyarlı olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle, 250’den az örneklem büyüklüğünde RMSEA değerinin uyum iyiliğini referans aralığında göstermeyeceğini ve bu nedenle modelin reddedilmesine yol açabileceğini vurgulamışlardır. Bu sebeple, 250’den küçük örneklem büyüklüğüne sahip veri setlerinde RMSEA değerine bakılmamasını önermişlerdir. Bu çalışmada da örneklem büyüklüğü 250’nin altında olduğundan, RMSEA değeri incelenmemiştir. Ölçeğe ait uyum iyiliği değerleri Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri (Modifikasyon Öncesi)

Ölçek	χ^2/df	NFI	GFI	CFI	TLI
İDN	4,482	0,857	0,796	0,885	0,889
İyi Uyum *	≤ 3	≥ 0.95	≥ 0.90	≥ 0.95	≥ 0.95
Kabul edilebilir Uyum*	≤ 5	≥ 0.80	≥ 0.80	≥ 0.85	≥ 0.80

*Simon vd.,2010

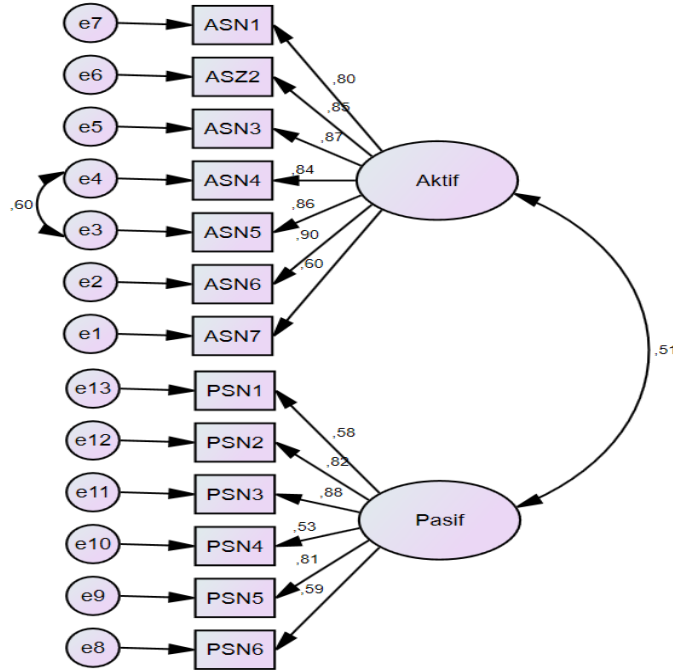
Tablo 3 incelendiğinde sadece GFI değerlerinin beklenen uyum değeri aralıklarında olmadığı görülmüştür. Bu durumda Akyüz (2018) modifikasyon indekslerinde iyileştirme yoluna gitmek gerektiğini önermiştir. İyileştirme yapılırken uyumu azaltan değişkenler tespit edilerek, artık değerler arasında kovaryansı yüksek olanlar için yeni kovaryanslar oluşturulmuştur. Analiz sonucunda, ASN5 “Doğrudan küçümseyen veya aşağılayan bir e-posta veya sosyal medya (whatsapp vb.) mesajı aldım.” ifadesi ile ASN4 “Gönderilen bir e-postada veya sosyal medya mesajında (whatsapp vb.) paragraflar arasında aşağılayıcı ve kaba ifadelerle maruz kaldım.” ifadesi arasında yeni bir kovaryans oluşturulmuştur. İleride yapılan çalışmalarda bu durumun göz önüne alınması, ölçeği kullanacak olan araştırmacılar açısından önemli olacaktır. Yapılan bu iyileştirme sonucunda ölçeğe ait uyum iyiliği değerleri Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri (Modifikasyon Sonrası)

Ölçek	χ^2/df	NFI	GFI	CFI	TLI
İDN	3,634	0,886	0,841	0,914	0,894
İyi Uyum*	≤ 3	≥ 0.95	≥ 0.90	≥ 0.95	≥ 0.95
Kabul edilebilir Uyum*	≤ 5	≥ 0.80	≥ 0.80	≥ 0.85	≥ 0.80

*Simon vd.,2010

Tablo 4 incelendiğinde tüm değerlerin kabul edilebilir uyum değerleri arasında olduğu görülmektedir. Ölçeğe ilişkin birinci düzey DFA modeli Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 2. İş Yerinde Dijital Nezaketsizlik Ölçeği Birinci Düzey DFA Modeli

Modifikasyonlardan sonra modele ait standart yol katsayılarına, standart olmayan yol kat sayılarına, t değerlerine (C.R.) ve standart hatalarına ilişkin bilgiler Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5: İş Yerinde Dijital Nezaketsizlik Ölçeği Birinci Düzey DFA Ölçüm Değerleri

			β_0	β_1	S.E.	C.R.	P
ASN7	<---	Aktif	0,597	1			
ASN6	<---	Aktif	0,905	1,748	0,182	9,614	***
ASN5	<---	Aktif	0,858	1,531	0,164	9,315	***
ASN4	<---	Aktif	0,845	1,554	0,169	9,221	***
ASN3	<---	Aktif	0,872	1,471	0,156	9,41	***
ASN2	<---	Aktif	0,848	1,73	0,187	9,248	***
ASN1	<---	Aktif	0,798	1,573	0,177	8,894	***
PSN6	<---	Pasif	0,588	1			
PSN5	<---	Pasif	0,815	1,21	0,141	8,58	***
PSN4	<---	Pasif	0,526	0,841	0,133	6,306	***
PSN3	<---	Pasif	0,875	1,268	0,142	8,913	***
PSN2	<---	Pasif	0,825	1,163	0,135	8,642	***
PSN1	<---	Pasif	0,577	0,688	0,101	6,781	***

β_0 =Standart yol kat sayıları β_1 =Standart olmayan yol kat sayıları S.E= Standart hata C.R= t değerleri

Tablo 5 incelendiğinde standartlaştırılmış faktör yüklerine göre aktif nezaketsizlik alt boyutunu en iyi açıklayan maddenin ASN6 ($\beta_0=0,905$), pasif nezaketsizlik boyutunu en iyi ifade eden maddenin PSN3 ($\beta_0=0,875$) olduğu anlaşılmaktadır.

4.4. Yakınsak ve İraksak Geçerlilik

“Yakınsak geçerlilik değişkenlere ilişkin ifadelerin birbirleriyle ve oluşturdukları faktör ile ilişkili olduklarını ifade etmektedir. İraksak geçerlilik ise değişkenlere ilişkin ifadelerin ait oldukları faktör dışındaki faktörlerle kendi buldukları faktörden daha az ilişkili olması gerektiğidir” (Yaşlıoğlu, 2017). Yakınsak değerinin hesaplanabilmesi için CR (Birleşik Güvenlik) ve AVE (ortalama varyans) değerlerine bakılmıştır. Fornell ve Larcker (1981) AVE değerinin 0,50'nin üzerinde olması gerektiğini ve CR değerinin ise 0,70'in üzerinde olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Fakat AVE 0,50'den küçük olmasına karşın, CR değeri 0,60' dan yüksekse, halen yakınsak geçerliliğin olduğunu belirtmişlerdir. İraksak geçerlilik için de MSV değerine bakılmıştır. AVE>MSV olması beklenmektedir (Yaşlıoğlu, 2017: 80). Tablo 6'da CR, AVE ve MSV değerleri verilmiştir.

Tablo 6: Yakınsak ve İraksak Geçerlilik Değerleri

Ölçek	İfade Sayısı	CR	AVE	MSV
Aktif Dijital Nezaketsizlik	7	0,93	0,67	0,26
Pasif Dijital Nezaketsizlik	6	0,85	0,51	0,26

Tablo 6 incelendiğinde yakınsak ve ıraksak geçerlilik için AVE, CR ve MSV değerlerinin istenen değer aralıklarında olduğu görülmektedir.

4.5. Ölçüt Geçerliliği

İş yerinde dijital nezaketsizlik ölçeğinin, ölçüt geçerliliğini araştırmak için iki örneklem üzerinde ölçeğin alt boyutları ile yaşam tatmini arasındaki ilişki incelenmiştir. İş yerinde nezaketsizlikle yaşam tatmini arasında negatif ilişkinin olduğunu bulgulayan çalışmalar (Miner vd. 2012), iş yerinde dijital nezaketsizlik ile yaşam tatmini arasında da bir ilişki olacağını kanıttır. Bu nedenle ölçüt geçerliliği için yaşam tatmini ölçeği seçilmiştir. Her iki örneklem ilişkili değişkenler arası korelasyon analiz sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Ölçekler Arası Korelasyon Katsayıları

	Akademisyen=(183)				Çalışan=(202)			
	1	2	3	4	1	2	3	4
(1) Aktif nezaketsizlik	1				1			
(2) Pasif nezaketsizlik	,543**	1			,511**	1		
(3) İDN	,810**	,630**	1		,914**	,816**	1	
(4) Yaşam tatmini	-,230**	-,397**	-,193**	1	-,415**	-,699**	-,742**	1

**p<0,01

Tablo 7 incelendiğinde yaşam tatmini ölçeği ile iş yerinde dijital nezaketsizlik ölçeğinin toplamı ve boyutları arasında hem akademisyenlerde hem de diğer çalışanlarda p <0,01 anlamlılık düzeyinde negatif ilişki olduğu saptanmıştır. Bu da ölçeğin ölçüt geçerliliğinin olduğunu göstermektedir.

4.6. Güvenirlik Analizi

İkinci gruba ait Cronbach Alfa katsayıları ve birleşik güvenirlik katsayıları Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8: İkinci Grup Güvenirlik Katsayıları

Ölçek	Cronbach Alfa	CR
İDN	0,905	-
Aktif Dijital Nezaketsizlik	0,922	0,93
Pasif Dijital Nezaketsizlik	0,837	0,85

İkinci gruptan elde edilen verilerin güvenilirlik katsayıları da beklenen değerlerin oldukça üzerindedir. Bu durum ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğunun göstergesidir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada Lim ve Teo (2009) tarafından geliştirilmiş 14 ifade 2 boyuttan oluşan iş yerinde dijital nezaketsizlik ölçeğinin Türkçeye uyarlaması yapılmıştır. Çalışmada öncelikle ölçek orijinal dilinden Türkçeye çevrilmiştir.

Ölçek uyarlama çalışmasında veriler iki ayrı gruptan elde edilmiştir. Ölçek uyarlama çalışmasında öncelikle AFA yapılmıştır. AFA analizi için veriler akademisyenlerden (n=183) elde edilmiştir. Analiz sonucunda ölçekten 1 ifade farklı birçok faktör altında binişik olduğu için çıkarılmış ve 13 ifade ile ölçeğin geçerlendiği görülmüştür. Daha sonra bu 13 ifade farklı 3 meslek grubunda (banka, lojistik ve sağlık) çalışan kişilerden elde edilen verilerle DFA'ya tabi tutulmuştur. DFA sonucunda ölçeğin 2 boyutlu 13 ifadeli yapısı 1 modifikasyonla doğrulanmış, böylelikle ölçeğin yapı geçerliliği test edilmiştir. Daha sonra ölçeğin yakınsak, ıraksak ve ölçüt geçerlilikleri de yapılmış, ölçekler bu şekilde de geçerlenmiştir. Ölçeğin ölçüt geçerliliği için yaşam tatmini ölçeği kullanılmış ve korelasyon analizi her iki grup için de yapılmıştır. İDN ile yaşam tatmini arasında negatif ilişkiler olduğu da bulgulanmıştır. Ölçeğin güvenilirlik analizleri içinde birinci gruptan elde edilen verilerin Cronbach Alfa katsayısına değerlerine, ikinci gruptan elde edilen verilerin hem Cronbach Alfa katsayısı değerlerine hem de birleşik güvenilirlik (CR) değerlerine bakılmıştır. Ölçeğin her iki grupta da güvenilirlik katsayılarının oldukça yüksek olduğu görülmüştür.

Yapılan bu analizler sonucunda ölçeğin Türk kültüründe 13 ifade ve 2 boyutlu olarak yapılacak çalışmalarda kullanılabileceği anlaşılmıştır. Ölçeğin Türkçe ifadeleri Ek-1'de yer almaktadır.

Günümüz iş dünyasındaki iletişimin büyük bir kısmının dijital kanallarla yapıldığı düşünüldüğünde, bu durum dijital araçların önemini anlamamızı kolaylaştırmaktadır. İletişimde dijitalleşme beraberinde, dijital ortamlarda nasıl doğru iletişim kurulabilir sorusunu da getirmektedir. İster yöneticilerden çalışanlara olsun, ister çalışanların birbirleri arasında olsun dijital iletişim doğru kullanılmadığında bu durum dijital nezaketsizliğe neden olacaktır. Dolayısıyla iş yerinde dijital nezaketsizliğin bazı tutum ve davranışlara da etkisi olacaktır. İş yerinde nezaketsizliğin örgütsel çıktıların olduğu çalışmaların varlığı (Yıldız ve Bayrakçı, 2020; Çiçek ve Çiçek, 2020; Namin vd., 2021; Alhas ve Seçkin, 2023), iş yerinde dijital nezaketsizliğin de örgütsel çıktılarına neden olacağına bir göstergesi olabilir. Bu nedenle bu yeni nezaketsizlik türünün araştırılıp, örgütsel çıktılarına etkisinin neler olacağını belirleyebilmek için uyarlaması yapılmış iş yerinde dijital nezaketsizlik ölçeğinin kullanılabilir olduğu bu çalışma ile tespit edilmiştir. Uyarlaması yapılan iş yerinde dijital nezaketsizlik ölçeğiyle alandaki boşluğun doldurulduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, H. E. (2018). Yapı geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi: Uygulamalı bir çalışma. *Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 7(2), 186-198.
- Alhas, F., ve Seçkin, Ş. N. (2022). İş yeri nezaketsizliği ve sanal kaytarma arasındaki ilişkide örgütsel sinizmin aracılık rolü. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (58), 123-143.
- Aljawarneh, N. M., Alomari, K. A. K., Alomari, Z. S. ve Taha, O. (2022). Cyber incivility and knowledge hoarding: does interactional justice matter?. *VINE Journal of Information and Knowledge Management Systems*, 52(1), 57-70.
- Andersson, L. M. ve Pearson, C. M. (1999). Tit for tat? The spiraling effect of incivility in the workplace. *Academy of management review*, 24(3), 452-471.
- Bekmezci, M. ve Mert, İ. S. (2018). Yaşam tatmini ölçeğinin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8), 166-177.

- Brislin, R. W. (1986). *The Wording and translation of research instruments. Field Methods in Cross-Cultural Research* (Ed: Lonner W. J., Berry J. W.), (pp. 137–164). Beverly Hills, CA: Sage Publications, Inc.
- Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Kahveci, Ö. ve Demirel, F. (2004). Güdülenme ve öğrenme stratejileri ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 4(2), 207-239.
- Colley, L. ve Williamson, C. D. S. (2020). Working during the Pandemic: From resistance to revolution? UNSW Canberra. Elde edilen tarih:03.01.2024, <https://www.unsw.adfa.edu.au/public-service>
- Çelik, H. E. ve Yılmaz, V. (2013). *Lisrel 9.1 ile yapısal eşitlik modellemesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çiçek, B., ve Çiçek, A. (2020). İşyeri nezaketsizliğinin yaratıcı çalışan performansı üzerindeki etkisi: Lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *İş ve İnsan Dergisi*, 7(2), 267-282.
- Demirsel, M. T. ve Erat, L. (2019). Algılanan işyeri nezaketsizliğinin çalışan memnuniyeti üzerindeki etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42.1), 209-221.
- Dhawan, E. (2022). *Dijital Beden Dili*. (Çev. Zeynep Sena SÖKMEN), Timaş yayınları
- Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, R.J. ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <https://doi.org/10.2307/3151312>
- Giumetti, G. W., McKibben, E. S., Hatfield, A. L., Schroeder, A. N. ve Kowalski, R. M. (2012). Cyber incivility@ work: The new age of interpersonal deviance. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15(3), 148-154.
- George D. ve Mallery P. (2003). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference. 11.0 update (4th ed.)*. Boston: Allyn & Bacon
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2015). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (2.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S. (2019). *Amos ile yapısal eşitlik modellemesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hammouri, G. M. M., Esenyel, I., ve Aljawarneh, N. M. (2024). Sustainable Cyber Incivility and Service Innovation: Does Transformational Leadership Matter? *Sage Open*, 14(2). <https://doi.org/10.1177/21582440241249153>
- Hu, L. T., ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Jöreskog, K.G. ve Sörbom, D. (1993), *LISREL 8: Structural Equation Modeling with the SIMPLIS Command Language*, Scientific Software International Lawrence Erlbaum, Chicago, IL. Hillsdale, N.J
- Kanten, P. (2014). İşyeri nezaketsizliğinin sosyal kaytarma davranışı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde duygusal tükenmenin aracılık rolü. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 11-26.
- Karagöz, H. (2023). İşyeri nezaketsizliği ile örgütsel bağlılık ilişkisinde algılanan yönetici desteğinin aracılık rolü: perakende sektöründe bir araştırma. *Politik Ekonomik Kuram*, 7(2), 185-200.
- Kamaruddin, F. A., Ismail, I. R. ve Hamid, H. A. (2021). Experienced versus instigated cyber incivility: Does Self-Enhancement Matter? Ketidaksopanan Siber yang Dialami Lawan Dimulakan: Adakah Peningkatan Diri Penting?. *Journal of Management and Muamalah*, 11(2), 113-131.
- Kline, P. (1994). *An Easy Guide To Factor Analysis*. New York: Routledge.
- Kline, R. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York.
- Lim, V. K. ve Teo, T. S. (2009). Mind your E-manners: Impact of cyber incivility on employees' work attitude and behavior. *Information & Management*, 46(8), 419-425. Guilford Press.
- Miner, K.N, Settles, I.H., Pratt-Hyatt, J.S. ve Brady, C.C. (2012). Experiencing Incivility in Organizations: The Buffering Effects of Emotional and Organizational Support. *Journal of Applied Social Psychology*, 42 (2), 340–372.
- Marsh, E., Vallejos, E. P. ve Spence, A. (2022). The digital workplace and its dark side: An integrative review. *Computers in Human Behavior*, 128, 107118.
- McCarthy, K., Pearce, J. L., Morton, J. ve Lyon, S. (2020). Do you pass it on? An examination of the consequences of perceived cyber incivility. *Organization Management Journal*, 17(1), 43-58.

- Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Namin, B. H., Øgaard, T., ve Røislien, J. (2021). Workplace incivility and turnover intention in organizations: A meta-analytic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(1), 25.
- Niven, K., Connolly, C., Stride, C. B. ve Farley, S. (2022). Daily effects of face-to-face and cyber incivility via sadness, anger and fear. *Work & Stress*, 36(2), 147-163.
- Nyst, A. (Temmuz, 2023). 134 Social Media Statistics You Need To Know For 2023. Elde edilen tarih:01.01.2024, <https://www.searchenginejournal.com/social-mediastatistics/480507/#:~:text=1.,increase%20year%2Dover%2Dyear.>
- Ophoff, J., Machaka, T. ve Stander, A. (2015). Exploring the impact of cyber incivility in the workplace. In Proceedings of Information Science & IT Education Conference (InSITE), 443-504.
- Ozimek, A. (Mayıs, 2020). The future of remote work. SSRN. Elde edilme tarihi: 01.01.2024, [https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3638597.](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3638597)
- Park, Y., Fritz, C. ve Jex, S.M. (2018). Daily cyber incivility and distress: the moderating roles of resources at work and home. *Journal of Management*, 44 (7), 2535-2557.
- Statista (Ağustos, 2023). Number of e-mail users worldwide from 2017 to 2026. Elde edilen tarih:02 01 2024, <https://www.statista.com/statistics/255080/number-of-e-mail-users-worldwide>
- Seçkin, Ş. N. (2021). İşyeri nezaketsizliğinin geri çekilme davranışlarına etkisi: tükenmişliğin aracı, kişisel adil dünya inancının düzenleyici rolü. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 28(2), 421-439.
- Shahwar, D., ve Dhar, R.L. (2024). Unravelling the mysteries of cyber incivility: a systematic review and research agenda. *International Journal of Conflict Management* 35 (4), 658-683. <https://doi.org/10.1108/IJCM-06-2023-0115>
- Simon, D., Kriston, L., Loh, A., Spies, C., Scheibler, F., Wills, C., ve Härter, M. (2010). Confirmatory factor analysis and recommendations for improvement of the Autonomy-Preference-Index (API). *Health expectations*, 13(3), 234-243.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. ve Ullman, J. B. (2013). *Using multivariate statistics*, 6, 497-516, Boston, MA: pearson.
- Trope, Y. ve Liberman, N. (2010). Construal-level theory of psychological distance. *Psychological Review*, 117(2), 440-463.
- Twenge, J. M. (2018). İ-Nesli. Kaktüs yayınları.
- Üstün, F. ve Ersolak, Ş. (2020). Makyavelizmin iş yeri nezaketsizliğine etkisi: Banka çalışanları üzerine bir araştırma. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 329-343.
- Vasconcelos, A. F. (2020). Workplace incivility: a literature review. *International Journal of Workplace Health Management*, 13(5), 513-542.
- Watkins, T., Krishnan, S. ve Barnes, C. M. (2021). A sleep and self-control model of cyber incivility at work. *Sleep Health*, 7(4), 468-473.
- Xiao, S. P., Lu, Y., Yan, Y., Zhou, Z. E., Cao, Z. X., ve Zhao, K. C. (2023). Effects of two-dimensional cyber incivility on employee well-being from a self-determination perspective. *Frontiers in Psychology*, 14, 1137587.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yıldız, S., ve Bayrakçı, C. (2020). İşyeri nezaketsizliği ile iş stresi arasındaki ilişki: akademisyenler üzerine bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 515-529.

Ek-1: Ölçek İfadeleri

Aşağıdaki ifadeleri	
"iş yerimde....." başlayarak cevaplamanız istenmektedir.	
Aktif Dijital Nezaketsizlik	
1	E-posta veya sosyal medya (whatsapp vb.) aracılığıyla birisinden incitici bir mesaj aldım.
2	Bir kişi bana yüz yüze söyleyemeyeceği olumsuz bir şeyi e-posta veya sosyal medya (whatsapp vb.) yoluyla söyledi.
3	E-posta veya sosyal medya (whatsapp vb.) yoluyla hakkımda küçük düşürücü veya aşağılayıcı açıklamalarda bulundu.
4	Gönderilen bir e-postada veya sosyal medya mesajında (whatsapp vb.) paragraflar arasında aşağılayıcı ve kaba ifadelere maruz kaldım.
5	Doğrudan küçümseyen veya aşağılayan bir e-posta veya sosyal medya (whatsapp vb.) mesajı aldım.
6	Bana kaba ve nezaketsiz bir ton kullanılarak e-posta veya sosyal medya (whatsapp vb.) mesajı gönderildi.
7	Tamamen büyük harflerle yazılan (bağırma ifadesi) bir e-posta veya sosyal medya (whatsapp vb.) mesajı aldım.
Pasif Dijital Nezaketsizlik	
8	E-postalarım veya sosyal medya mesajlarıma genelde hiç cevap verilmiyor.
9	E-posta veya sosyal medya (whatsapp vb.) yoluyla yaptığım bir istek (ör. bir toplantı, plan) yok sayıldı veya görmezden gelindi.
10	E-postalarım veya sosyal medya (whatsapp vb.) mesajlarıma yanıt verildi ancak belirttiğim isteklerime yanıt verilmedi.
11	Zaman kısıtı olan e-posta veya sosyal medya (whatsapp vb.) mesajı aldım (örneğin, kısa sürede bir toplantıyı iptal etmek veya planlamak).
12	E-posta veya sosyal medya (whatsapp vb.) yoluyla yaptığım bir açıklamaya çok az dikkat edildi veya fikrime çok az ilgi gösterildi.
13	Otomatik olarak gönderilen "talebiniz alınmıştır" cevabından sonra hiç dönüş olmayan mesajlarım oldu.
14	Yüz yüze diyalog gerektiren tartışmalar için e-posta veya sosyal medya (whatsapp vb.) mesajı kullanıldı. *

*Ölçekten çıkarılan ifade

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.04.2024 ✓Accepted/Kabul:21.05.2024

DOI:10.30794/pausbed.1462555

Review Article/Derleme Makalesi

Yegen, B. (2024). "Vergilemede Adalet İlkesi Çerçevesinde Ödeme Gücünün Tespitine İlişkin Tekniklerin Değerlendirilmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 63, ss. 365-373.

VERGİLEMEDE ADALET İLKESİ ÇERÇEVESİNDE ÖDEME GÜCÜNÜN TESPİTİNE İLİŞKİN TEKNİKLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Baki YEGEN*

Öz

Günümüz modern vergicilik anlayışı çerçevesinde vergileme yapılırken genel kabul görmüş vergileme ilkeleri dikkate alınmaktadır. Devletler, vergi sistemleri kapsamında yer verdikleri vergi uygulamalarını vergileme ilkeleriyle uyumlu olacak şekilde belirli kurallara bağlı kalarak planlamakta ve hayata geçirmektedirler. Maliye literatüründe zamanla çeşitli vergileme ilkeleri belirlenmiş olup bu ilkelerin başında adalet ilkesi gelmektedir. Mükellefler arasında vergi yükünün adil ve eşit olarak dağıtılmasını öngören adalet ilkesine uygun şekilde vergileme yapılmasında ödeme gücü kavramı kritik bir öneme sahip olmaktadır. Ödeme gücünün göstergeleri gelir, harcama ve servet olmakla birlikte söz konusu göstergeler ödeme gücünün tam olarak kavranmasında yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle vergi sistemlerinde ödeme gücünün doğru bir şekilde tespit edilebilmesi amacıyla söz konusu göstergelerin haricinde artan oranlılık, en az geçim indirimi ve ayırma prensibi tekniklerinden faydalanılmaktadır. Vergilemede adalet ilkesi çerçevesinde bahsi geçen tekniklerin olumlu ve olumsuz görüşlerle birlikte teorik açıdan ele alındığı bu çalışmada ülkemiz özelinde ilgili tekniklere hizmet eden vergi uygulamaları değerlendirilmiş; bu kapsamda farklı vergi türlerinde artan oranlılık, gelirin unsurlarından ücretlerde ise en az geçim indirimi ile ayırma prensibi tekniğinin benimsenmiş olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Vergileme, Adalet ilkesi, Ödeme gücü.

Jel Kodları: H20, K34.

EVALUATION OF THE TECHNIQUES FOR DETERMINING THE ABILITY TO PAY WITHIN THE FRAMEWORK OF THE PRINCIPLE OF JUSTICE IN TAXATION

Abstract

Within the framework of today's modern taxation approach, generally accepted taxation principles are taken into account when taxation is carried out. States plan and implement the tax practices that they include in their tax systems in accordance with the principles of taxation by adhering to certain rules. Various taxation principles have been identified in the public finance literature over time, and the principle of fairness is at the top of these principles. The concept of ability to pay is of critical importance in taxation in accordance with the principle of justice, which envisages the fair and equal distribution of the tax burden among taxpayers. Although the indicators of ability to pay are income, expenditure and wealth, these indicators are insufficient to fully grasp the ability to pay. Therefore, in order to accurately determine the ability to pay in tax systems, in addition to these indicators, the techniques of progressivity, minimum subsistence allowance and the principle of separation are utilized. In this study, in which the aforementioned techniques within the framework of the principle of fairness in taxation are discussed theoretically together with positive and negative opinions, tax practices serving the relevant techniques in our country have been evaluated; in this context, it has been understood that the technique of progressive proportionality has been adopted in different tax types and the separation principle technique has been adopted with the minimum subsistence allowance in wages, which is one of the elements of income..

Keywords: Taxation, Principle of justice, Ability to pay.

Jel Codes: H20, K34.

*Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Niğde.
e-posta: bakiyegen@ohu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-4118-1445>)

GİRİŞ

Ülkemizde vergi ödevi Anayasa'nın 73. maddesinde düzenlenmektedir. Bu nedenle vergilemeye ilişkin hukuki düzenlemelerin kaynağının Anayasa olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Vergileme ile ilgili gerek mevzuat gerek uygulama olsun bütün hususların temel dayanağı olan Anayasa'nın 73. maddesinde anayasal vergileme ilkelerine işaret edilmektedir. Bu kapsamda ilgili maddede yer verilen "*Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır.*" hükmü, vergilemede adalet ilkesine göndermede bulunmaktadır. Vergilemede adalet ilkesine göre vergileme yapılırken vergi yükünün mükellefler arasında adil bir şekilde dağıtılması gözetilmektedir. Söz konusu ilke "az kazananın az, çok kazananın çok vergi alınmalı" ifadesiyle adeta özdeşleşmiştir. Vergi yükünün mükellefler arasında adaletli bir şekilde dağıtılması ise ödeme gücünün doğru bir şekilde ortaya çıkarılması ile mümkün olmaktadır. Ödeme gücünün gelir, harcama ve servet olmak üzere üç temel göstergesi bulunmakta olup söz konusu göstergeler mükelleflerin ödeme güçleri hakkında bilgi vermekte ancak mükelleflerin ödeme güçlerini tam olarak yansıtmamaktadır. Bu noktada mükelleflerin sahip oldukları ödeme güçlerinin net bir şekilde ortaya çıkarılmasında artan oranlılık, en az geçim indirimi ve ayırma prensibi tekniklerinden yararlanılmaktadır. Vergilemede adalet ilkesinin sağlanması bakımından son derece önemli bir unsur olan ödeme gücü kavramı etrafında şekillenen bu çalışmada öncelikle vergileme ilkeleri açısından ödeme gücünün önemine değinilmektedir. Çalışmanın devamında ödeme gücü kavramı ve ödeme gücünün göstergeleriyle ilgili açıklamalarda bulunulmakta, daha sonra ise ödeme gücünün tespit edilmek suretiyle kavranmasında kullanılan her bir teknik hakkında detaylı açıklamalara yer verilmektedir. Konu ile ilgili verilen bilgilerin ve yapılan açıklamaların ardından çalışmanın sonuç kısmına geçilmekte ve bu kısımda güncel gelişmeler de göz önünde bulundurularak mevcut durum hakkında genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

1. VERGİLEME İLKELERİ AÇISINDAN ÖDEME GÜCÜNÜN ÖNEMİ

Vergileme ilkeleri; sosyal, ekonomik ve fiskal amaçlar doğrultusunda tek bir vergi özelinde ya da bir bütün olarak vergi sistemi açısından ideal vergi bileşiminin oluşturulmasına yönelik teknik ve uygulamada dikkate alınması gereken belirleyici unsur ve kurallar bütünü olarak tanımlanmaktadır (Devrim, 2002: 201). Buna göre vergilemenin ana hatları vergileme ilkeleri kapsamında şekillenmekte ve belirlenmektedir. Vergilemenin üzerine oturtulmuş olduğu vergileme ilkeleri zaman içerisinde başta Adam Smith ve Adolph Wagner olmak üzere farklı yazarlar tarafından çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Şöyle ki Adam Smith'in vergileme ilkeleri; adalet, belirlilik, uygunluk ve iktisadilik olarak karşımıza çıkmakta iken, Adolph Wagner'in vergileme ilkeleri; maliye politikasına ilişkin ilkeler, iktisadi ilkeler, teknik ve idari ilkeler ve adaletin sağlanmasına yönelik ahlaki ilkeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Turhan, 1998: 190). Gerek Adam Smith'in vergileme ilkeleri gerek Adolph Wagner'in vergileme ilkeleri dikkate alındığında adalet ilkesinin ortak ilke olarak belirlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Vergilemede adalet ilkesi hem klasik hem modern maliye anlayışında vergi politikalarının merkezinde yer alan bir ilke olarak göze çarpmaktadır (Türk, 1992: 159). Vergilemede adalet ilkesinin sağlanmasında ise genellikle ve eşitlik ilkeleri ön plana çıkmaktadır. Genellik ilkesi ile istisnalar hariç olmak üzere toplumda ödeme gücüne sahip olan herkesin vergi mükellefi olması kastedilmektedir. Adalet ilkesi ise yatay adalet ve dikey adalet ayrımı kapsamında ele alınmaktadır. Yatay adalet ilkesi gelir, harcama, servet ve aile durumu gibi hususlar bakımından benzer durumda olanların eşit işlemlere tabi tutulmak suretiyle vergilendirilmelerini, dikey adalet ise farklı durumda olanların farklı işlemlere tabi tutulmak suretiyle vergilendirilmelerini öngörmektedir. Yatay adalet hukuk devleti açısından kanun önünde eşitlik ilkesine işaret etmekteyken, dikey adalet daha çok sosyal devlet anlayışına işaret etmektedir (Öncel vd., 2010: 40-41). Ülkemizde de sosyal devlet anlayışının benimsenmiş olduğu Anayasa'nın 2. maddesinden anlaşılmaktadır. Nitekim Anayasa'nın ilgili maddesinde Türkiye Cumhuriyeti sadece hukuk devleti olarak değil sosyal hukuk devleti olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle hukuk devleti olması nedeniyle bir yandan bireylerin hak ve özgürlüklerini korurken diğer yandan sosyal devlet olmasının getirdiği bir sonuç olarak bireyler arasındaki gelir ve servet dağılımının adil olmasını sağlamaktadır. Bu kapsamda Anayasa'nın 73. maddesinde herkesin "mali gücüne göre" vergi ödemekle yükümlü olduğuna dair ifadeye yer verilmiş olması sosyal devlet anlayışına uygun yasal bir düzenlemeye sahip olduğunu göstermektedir (Çağan, 1982: 190-191; Bilici, 2020: 12-13). Genellik ve eşitlik ilkelerine hizmet eden ödeme gücü veya mali güç anayasal manada hükme bağlanarak hukuk devletinin ihtiyaç duyduğu vergileme ilkeleri tamamlanmakla birlikte hukuki güvencelere ek olarak sosyal güvence de sağlanmaktadır (Çağan, 1982: 194).

2. ÖDEME GÜCÜ VE GÖSTERGELERİ

Günümüz vergi sistemlerinde genel kabul gören ödeme gücü diğer ismiyle iktidar ilkesi, bireylerin kamu mal ve hizmetlerinden sağladıkları faydalardan bağımsız olarak iktisadi ödeme güçleri ile orantılı şekilde kamu harcamalarına vergi ödeyerek katılmalarını ifade etmektedir (Eker ve Bülbül, 2013: 144). Ödeme gücünün altında yatan temel düşünce adil bir vergi sistemi oluşturulması için gelir seviyesi yüksek olan kişilerin gelir seviyesi düşük olan kişilere kıyasla daha fazla vergi yükü taşıması gerektiği yönündedir (Aydın, 2021: 512; Altay, 2019: 158). Ödeme gücünün göstergesi olarak servet önceki dönemlerde dikkate alınmış olsa da endüstriyel toplumun doğuşu ile birlikte gelir ilk sıraya yerleşmiştir (Edizdoğan vd., 2011: 254). Diğer göstergelerle kıyaslandığında gerçek kişiler tarafından elde edilen gelirlerin vergilendirildiği gelir vergisi, şahsileştirilmeye daha müsait olması nedeniyle ön plana çıkmaktadır. Buna karşın ödeme gücünün göstergesi olarak sadece gelirin dikkate alınmasının sakıncaları bulunmaktadır. Şöyle ki sadece gelirin vergilendirilmesi durumunda diğer iki önemli gösterge olan harcama ve servet göz ardı edilecek dolayısıyla da vergilemede adalet ilkesi zarar görecektir (Akdoğan, 2020: 232-233).

Nitekim Anayasa'nın 73. maddesinde ödeme gücü ifadesine yer verilmediği bunun yerine mali güç ifadesine yer verildiği açık bir şekilde görülmektedir. Aslında her iki ifade de birbirine oldukça benzemekle birlikte aralarında muhteva ettikleri ekonomik kaynak bakımından küçük bir fark bulunmaktadır. Şöyle ki ödeme gücünde gücün göstergesi olarak sadece gelir dikkate alınmakta olmasına karşın mali güç açısından gücün göstergesi olarak gelirin yanı sıra harcama ve servet de dikkate alınmaktadır. Böylece mali gücün ödeme gücünü de içerisinde barındıran geniş bir alanı kapsadığı, bu yönüyle vergilemede adalet ilkesine ve sosyal devlet anlayışına daha uygun olduğu anlaşılmaktadır (Gökçay, 2017: 114-115). Her ne kadar mali güç ile ödeme gücü kavramları arasında yukarıda bahsi geçen türden ufak bir fark bulunuyor olsa da maliye alanında ödeme gücü kavramı ile genellikle mali güç kastedilmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki; gelir haricindeki mali gücün göstergeleri olan harcama ve servet de bir nevi gelirin yansıması olmaktadır. Çünkü gelir, harcamanın yapılmasına kaynak teşkil ettiği gibi gelirin harcanmayan kısmı da tasarruf ve servete dönüşmektedir (Aydın, 2021: 512). Anayasa'nın 73. maddesinde vergilerin mali güç kapsamında toplanacakları ifade edilmesine karşın mali gücün tanımı yapılmamakla birlikte mali gücün belirlenmesinde dikkate alınacak göstergelerin neler oldukları da açıkça belirtilmemektedir. Buna karşın kamu maliyesinde ödeme gücünün temel göstergelerinin gelir, harcama ve servet olduğu kabul edilmektedir (Öncel vd., 2010: 53). Anlaşıldığı üzere vergi yükünün mükellefler arasında adil olarak dağıtılmasına olanak sağlayan ödeme gücünü yansıtan belirli göstergeler bulunmaktadır (Turhan, 1998: 220). Gerçekten de günümüzde Türk vergi sistemi kapsamında yer verilen vergi uygulamalarından ödeme gücünün göstergelerinin gelir, harcama ve servet olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer anlatımla ülkemizde yürürlükte olan vergiler ödeme gücünün göstergeleri olan gelir, harcama veya servet üzerinden alınmaktadır.

3. ÖDEME GÜCÜNÜN KAVRANMASINDA KULLANILAN TEKNİKLER

Toplum içerisinde yaşayan ve sosyal birer varlık olan bireyler kendilerini diğer bireylerden farklı kılan çeşitli avantaj ve dezavantajlara sahip olabilmektedirler. Günümüzde devletlerin iktisadi ve sosyal açıdan yüklenmiş oldukları görev ve sorumluluklar geçmiş dönemlere kıyasla oldukça farklılaşmış olduğu için devletler günümüzde ekonomik hayata müdahale edecek ve aynı zamanda toplumun sosyal fayda ve refahını gözetecek şekilde hareket etmektedirler. Bireyler arasındaki olumlu ya da olumsuz farklılıklar ve devletlerin üstlenmiş oldukları sosyal refahı sağlama rolü birlikte değerlendirildiğinde devletlerin diğer alanlarda olduğu gibi vergileme alanındaki işlem ve faaliyetlerini de söz konusu farklılıkları gözetecek şekilde gerçekleştirmeleri beklenmektedir. Bu amaç doğrultusunda ödeme gücü ilkesini dikkate alarak hareket eden devletler, ortak birtakım teknik ve araçlardan faydalanmaktadırlar. Neredeyse bütün devletlerin vergi sistemlerinde yer verdikleri araç ve teknikleri; artan oranlılık, en az geçim indirimi ve ayırma prensibi başlıkları altında toplamak mümkündür (Devrim, 2002: 223).

3.1. Artan Oranlılık (Müterakkiyet)

Kamu maliyesi literatüründe kısaltılmış hâli "4T" olarak ifade edilen ve vergi idaresi tarafından yönetilen vergilendirme süreci; tarh, tebliğ, tahakkuk ve tahsil aşamalarından oluşmaktadır. Vergilendirme sürecinin başlamayabilmesinin ön koşulu vergiyi doğuran olayın meydana gelmesidir. Vergi kanunlarında her vergi türü açısından verginin konusu açık bir şekilde belirtilmekte olup ilgili vergi özelinde soyut hukuk normu olarak yer verilen verginin konusunun günlük hayatta somut bir olay olarak gerçekleşmesi vergiyi doğuran olayın ortaya

çıktığına işaret etmektedir. Vergiyi doğuran olayın ortaya çıkması ise kişiyi vergi borçlusu konumuna getirmekte ve beyana dayanan tarhiyatlarda verilen beyannameler üzerinden tarh işlemi yapılmak suretiyle vergilendirme sürecinin ilk aşaması gerçekleşmektedir.

213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun 20. maddesinde verginin tarhi; vergi dairesi tarafından vergi alacağının vergi kanunlarında yer verilen matrah ve nispetler üzerinden hesaplanmak suretiyle miktar bakımından tespit edildiği idari işlem olarak tanımlanmaktadır. Türk vergi sistemi esas itibarıyla beyan esasına dayanmakta olup beyan esasında verginin üzerinden hesaplandığı matrah, vergi mükellefi tarafından vergi dairesine bildirilmektedir. Vergi dairesi ise bildirilen matrah ile ilgili vergi kanununda yer verilen ya da kanunun verdiği yetki çerçevesinde Cumhurbaşkanı Kararı ile belirlenen oranı dikkate alarak mükellefin vergi borcunu hesaplamaktadır (Tosuner ve Arıkan, 2015: 83-84; Erol, 2009: 83). Bu nedenle tarh işleminin yapılabilmesi bakımından matraha uygulanacak olan orana diğer ismiyle nispete ihtiyaç duyulmaktadır. Vergi türlerine göre belirlenen farklı oran yapıları bulunmakta olup Türk vergi sisteminde tek oranlı vergilerde matrahın belirli bir oranı dikkate alınmaktayken, artan oranlı vergilerde matrahın büyüklüğü göz önünde bulundurularak matraha birden fazla oran uygulanabilmektedir (Bilici, 2020: 95). Buna göre tek oranlı vergilerde marjinal vergi oranı ortalama vergi oranına eşit olmakta, artan oranlı vergilerde marjinal vergi oranı ortalama vergi oranından büyük olmaktadır (Türk, 1992: 175). Ayrıca ödenen vergiye bağlı olarak ortaya çıkan marjinal fayda kaybı dikkate alındığı zaman da artan oranlılığın niçin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki gelir veya farklı bir ekonomik kaynak bakımından aralarında eşitlik olmayan kişiler aynı miktarda ya da eşit oranda vergi ödemeleri durumunda kişilerin vergi ödeme neticesinde katlanacakları marjinal fayda kaybı eşit olmamakta, geliri diğer kişiye kıyasla düşük olan kişinin katlanacağı kayıp daha fazla olmaktadır. Bu nedenle gelir veya farklı bir ekonomik kaynak bakımından aralarında farklılık bulunanlardan düşük gelir gruplarına düşük, yüksek gelir gruplarına yüksek oran uygulamak suretiyle farklı şekilde vergilendirme yoluna gidilmektedir. Uygulanabilirlik açısından konuya yaklaşıldığında ise artan oranlılık, gelir ve servet üzerinden alınan vergiler açısından uygulanabilir nitelikte olmasına karşın teknik nedenlerden ötürü artan oranlılığın harcama üzerinden alınan vergiler açısından uygulanabilirliği güç olmaktadır (Pehlivan, 2011: 156-157).

Vergileme tarihinde önemli bir konuma sahip olan ve aynı zamanda tartışmalara konu olan artan oranlılıkla ilgili olumlu ve olumsuz düşüncelere 15. yüzyılda Fransa'da rastlanılmaktadır (Edizdoğan vd., 2011: 266). Liberal görüşe sahip olan yazarlar artan oranlılığı sosyalizme destek olacak şekilde gerekli ortamı sağlamakla itham etmişler, F. Neumark gibi sabit oranlılığı destekleyen yazarlar ise artan oranlılığı bir tür yağma ya da komünist nitelikli bir önlem olarak itham etmişlerdir. Artan oranlılık hakkında ileri sürülen olumsuz görüşleri şu şekilde ifade etmek mümkün olmaktadır. Liberal görüşe sahip olanlar devletin başkaca faaliyetlere yönelmeksizin temel görevlerini yerine getirmesini, piyasanın devlet müdahalesine gerek olmadan gelir dağılımında adaleti kendiliğinden sağlayacağını belirtmişler, bu nedenle ekstra gelir ihtiyacı olmadığı için artan oranlılığa ihtiyaç duyulmayacağını ifade etmişlerdir. Artan oranlılığa karşı olanlar ayrıca artan oranlılıkta oranların keyfi şekilde uygulanabilme ihtimali olduğu düşüncesinden hareketle sermaye birikimi ve yatırımlar üzerinde olumsuz etkilere neden olacağını ifade etmişlerdir. Bunların yanı sıra artan oranlılıkta oranların %100'e yaklaşmaları durumunda mükellefler üzerinde vergi kaçırma davranışını tetiklemek suretiyle vergi ahlakına zarar vereceğini belirtmişlerdir (Nadaroğlu, 1983: 367-369).

Artan oranlılık hakkında ileri sürülen olumlu görüşleri ise şu şekilde ifade etmek mümkün olmaktadır. Öncelikle artan oranlılık marjinal fayda teorisi dikkate alındığında gelir ve servetin dikey adalet kapsamında vergilendirilmesi için gerekmektedir. Piyasa mekanizması eksik rekabet koşulları yüzünden kendi kendine adil bir gelir ve servet dağılımı sağlamadığı için sosyo-politik amaçlarla kullanılan artan oranlılık gelir ve servet dağılımındaki adaletsizlikleri düzeltebilmektedir. Ayrıca artan oranlılık telafi edici yönüyle dolaylı vergilerin sebep olduğu ric'ilik yani tersine artan oranlılığın olumsuz etkilerini sınırlı da olsa giderebilmektedir. Bunların yanı sıra artan oranlılıkta oranların keyfi şekilde uygulanmaları mümkün olsa da uygulamada keyfilığe rastlanılmadığı, aksine oranlar tespit edilirken oranların tasarruf, yatırım ve sermaye birikimi üzerindeki etkileri dikkate alınmaktadır (Nadaroğlu, 1983: 369-371). Artan oranlılık, diğer ismiyle artan oranlı vergi tarifesi ödeme gücüne göre vergi alınması gerektiği görüşüne destek olacak şekilde eşitlik ve adalet ilkesine de hizmet etmektedir (Türkal ve Üstün, 2012: 156). Şöyle ki piyasa sürecinde yapısı gereği gelir dağılımı bakımından adil olmayan bir durum ortaya çıkmaktadır. Söz konusu durumun önüne geçmek için devlet, artan oranlı vergileri kullanarak yüksek gelir düzeyine sahip olanları düşük gelir düzeyine sahip olanlara kıyasla daha fazla oranda vergilendirmek suretiyle

gelir dağılımını etkileyebilmektedir (Şentürk, 2006: 18). Böylece artan oranlılık vergi sisteminin önemli bir parçası olduğu kadar gelir dağılımını, düşük gelir düzeyine sahip olanların lehine olacak şekilde değiştirerek gelir dağılımına müdahale edebilmesi bakımından da önem taşımaktadır. Artan oranlılık gelir dağılımına müdahale etmek suretiyle eşitsizliklerin giderilmesinde kabul gören önemli bir araç olmakla birlikte artan oranlılığın tek başına kullanılması hâlinde etkisi sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle vergi sistemlerinde artan oranlılığı destekleyecek nitelikte olan en az geçim indirimi ve ayırma prensibi uygulamalarına da yer verilmesi gerekmektedir (Sarioğlu, 2002: 221-227).

Şunu da belirtmek gerekir ki artan oranlılıkta matrahla birlikte artan oran bir noktadan sonra artmamakta ve adeta sabitlenmektedir. Diğer bir ifadeyle artan oranlılıkta matraha uygulanacak oran bakımından bir üst sınır bulunmakta, ilgili sınıra ulaşıldıktan sonra matrah ne kadar artarsa artsın üst sınırı ifade eden en yüksek oran dikkate alınmaktadır (Erkin, 2012: 243).

Özetle ödeme gücü ilkesine ulaşılmasında kullanılan tekniklerden biri olan artan oranlılıkta vergi matrahının artmasına bağlı olarak matraha uygulanacak olan vergi oranı da kademeli bir şekilde artmaktadır. Böylece verginin üzerinden hesaplandığı değer olan matrahın artmasına bağlı olarak daha yüksek vergi oranlarıyla karşılaşmaktadır. Özellikle farklı matrah miktarlarına sahip mükellefler arasında farklı vergi oranları uygulanmasına imkân tanıyan ve bu özelliğiyle vergilemede dikey adaletin sağlanmasına yardımcı olan artan oranlılık ülkemizde gelir ve servet üzerinden alınmakta olan vergiler açısından geçerli olmaktadır. Şöyle ki merkezi yönetim kapsamında gelir vergisi (Gelir Vergisi Kanunu md. 103), veraset ve intikal vergisi (Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu md. 16) ile değerli konut vergisinde (Emlak Vergisi Kanunu md. 44) artan oranlılık söz konusu olmaktadır.

3.2. En Az Geçim İndirimi

Ödeme gücüne ulaşılmasında kullanılan araç ve tekniklerden bir diğeri de en az geçim indirimidir. Spesifik uygulama alanı sübjektif dolaysız vergiler ve özellikle gelir vergisi olan en az geçim indirimi hakkındaki fikirlerin ortaya çıkışı 18. yüzyıla kadar uzanmakta olup en az geçim indiriminin lehine ve aleyhine olan görüşler bulunmaktadır. Bu kapsamda Montesquieu, J. S. Mill ve Sismondi en az geçim indirimi lehine, G. Schmölders, Held, ve Cohn en az geçim indirimi aleyhine görüş sahibi olmuşlardır. En az geçim indirimi aleyhine görüş sahibi olanlardan G. Schmölders gibi verginin genellik ilkesine bağlı olan yazarlar en az geçim indiriminin söz konusu ilkeye aykırı olduğunu ifade etmişler, Held, ve Cohn gibi yazarlar ise devleti her şeyden üstün tutmak suretiyle en az geçim indiriminin karşısında yer almışlardır (Edizdoğan vd., 2011: 261-263). Artan oranlı vergilemede kişi ya da grup ayırımı yapılmaksızın herkes genel bir tutum dâhilinde vergilendirilirken en az geçim indiriminde toplumda desteklenmeye ihtiyaç duyan kişi ya da gruplara özgü farklı bir vergilendirme yoluna gidilmektedir. Bunun için öncelikle vergilendirmenin hangi sınırdan itibaren başlayacağını belirlenmesi gerekmektedir. Burada baz alınan temel kriter bir kişinin fizyolojik açıdan hayatını idame ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu gelir miktarı olmaktadır. Söz konusu miktarın tespit edilmesiyle bu miktara kadar geliri olan kişilerin gelirleri vergi dışında bırakılmaktadır. Kısaca en az geçim indirimi, kişinin ve kişinin bakmakla yükümlü olduğu kişilerin günlük yaşamlarını sürdürmeleri için gereken gelirden vergi alınmaması şeklinde ifade edilmektedir. En az geçim indiriminde vergi dışı bırakılan gelir miktarı hakkında kabul görmüş genel bir standart bulunmamakla birlikte miktar, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile devletlerin ekonomik, sosyal ve siyasi anlayışlarına göre farklılık göstermektedir. Örneğin bütün gelir vergisi mükelleflerine yönelik bir uygulama olması nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde vergi tahsilatında aşınmalara yol açabileceği ileri sürüldüğü için mali ve iktisadi koşullar dikkate alınarak en az geçim indirimi miktarı minimum düzeyde belirlenmektedir (Eker ve Bülbül, 2013: 144; Devrim, 2002: 225). Buna karşın gelişmiş ülkelerde indirim miktarı belirlenirken kişinin fizyolojik ihtiyaçları yanında sosyal bir varlık olduğu gerçeği göz önünde bulundurulurken eğitim, spor ve eğlence gibi kültürel ihtiyaçları da dikkate alınmaktadır (Akdoğan, 2020: 235-236).

Anlaşıldığı üzere yalnızca belirli bir miktarı aşan gelir ya da diğer ekonomik kaynaklara sahip olan kişilerin en az geçim indirimi kapsamında vergi ödeme gücüne sahip oldukları kabul edilmektedir. Buna göre kişilerin zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak miktardaki ekonomik değerlerinden vergi alınmaması gerekmekte aksi takdirde kişilerin bahsi geçen ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çekecekleri ifade edilmektedir. Öte yandan en az geçim indirimi bütün mükellefler açısından geçerli olacağı için indirim tutarının üzerinde gelir ya da diğer ekonomik kaynaklara

sahip olan kişilerin de indirim uygulamasından yararlanacak olmaları adalet ilkesi ile çelişmektedir. Bunun yanında en az geçim indiriminde dikkate alınacak miktarı tespit etmek de bir hayli güç olmaktadır (Pehlivan, 2011: 155). Çünkü en az geçim indiriminin objektif kıstaslara göre bütün kişilere aynı neticeyi sunacak şekilde bilimsel bir ölçütü bulunmamakta, ayrıca oranların tespitinde mali, iktisadi, sosyal ve siyasal faktörler de etkili oldukları için indirim miktarlarında farklılaşmalar görülmektedir. En az geçim indirimi uygulamaları bakımından ülkeler arasında farklılıklar mevcut olsa da ortak amaç olan ödeme gücüne ulaşmak adına indirim miktarları tayin edilirken bireylerin kişisel, bedensel ve ailevi durumları dikkate alınmaktadır. Uygulanabilirlik bakımından değerlendirmek gerekirse en az geçim indiriminin dolaylı vergilere uygulanması imkân dâhilinde olmadığı için indirimin uygulanabilirliği sübjektif dolaysız bir vergi türü olan gelir vergisi ile sınırlı kalmaktadır (Nadaroğlu, 1983: 373-378).

Günümüz vergi sistemlerinin ayrılmaz bir parçası olan en az geçim indirimi, hemen hemen bütün ülkelerde uygulanmakta olup farklı şekil ve isimlerle karşımıza çıkabilmektedir. Şekil ve isimleri farklı olsa da bütün ülkeler açısından ödeme gücüne ulaşılması yönündeki ortak amaca hizmet etmektedir. Ülkemizde en az geçim indiriminin tarihsel seyri ise şu şekilde gerçekleşmiştir. İndirim, ilk olarak 1950 yılında yürürlüğe giren 5421 sayılı kanun ile uygulanmaya başlanmış 1980 yılına kadar olan süreçte “en az geçim indirimi” ismi ile uygulanmış, 1981 yılından itibaren “genel indirim” ismi ile uygulanmış ve 3239 sayılı kanun aracılığıyla 1986 yılından itibaren uygulamadan kaldırılmıştır. 5615 sayılı kanun aracılığıyla 2008 yılından itibaren ise “asgari geçim indirimi” uygulaması yürürlüğe girmiştir (Akdoğan, 2020: 234-240). Ayrıca 1968 yılından itibaren yürürlüğe giren 980 sayılı kanun aracılığıyla gerçek ücretlerin vergilendirilmesinde en az geçim indirim hadlerine ilave edilecek indirim miktarları belirlenmek suretiyle “özel indirim” uygulamasına yer verilmiştir. En az geçim indirimi 1986 yılından itibaren uygulamadan kaldırılmasına karşın özel indirim uygulanmaya devam etmiş, 3946 sayılı kanun aracılığıyla 1994 yılından itibaren ise özel indirim ek olarak özel gider indirimi diğer ismiyle ücretlilerde vergi iadesi uygulamasına yer verilmiştir. 4842 sayılı kanun aracılığıyla bu defa 24 Nisan 2003 tarihinden itibaren özel gider indirimi, 1 Ocak 2004 tarihinden itibaren özel indirim uygulaması kaldırılmış, özel indirim yerine ücretlilerde vergi indirimi uygulaması kabul edilmiştir. Ücretlilerde vergi indirimi ise asgari geçim indirimi yürürlüğe girene değin yani 2008 yılına kadar uygulanmıştır. 2008 yılından itibaren uygulanan asgari geçim indirimi ise 7349 sayılı kanun aracılığıyla 2022 yılından itibaren uygulamadan kaldırılmış, bunun yerine asgari ücret, istisna kapsamına alınarak gelir vergisi ile damga vergisi bakımından vergi dışı bırakılmıştır (Yegen, 2022: 179-183).

En az geçim indirimi ile ilgili ülkemizde yaşanan gelişmeler dikkate alındığında yıllar içerisinde farklı isim ve uygulamaların tercih edildikleri, en güncel yasal düzenlemeyle asgari geçim indiriminin kaldırılarak yerine asgari ücret tutarında elde edilen gelirin istisna kapsamında vergi dışı bırakıldığı anlaşılmaktadır. Asgari ücret üzerinde gelir elde edenlerin ise gelirlerinin asgari ücrete denk gelen kısmı vergi dışı bırakılmakta olup asgari ücreti aşan kısmı vergiye tabi olmaktadır. Böylece ülkemizde 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu’nun 23. maddesine asgari ücretin vergi dışı bırakılmasını öngören 18. fıkranın eklenmesiyle en az geçim indirimi tekniğinin amacına uygun bir düzenlemeye gidilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Ayırma Prensibi

Gelir düzeyi ve diğer bütün şartların benzerlik gösterdiği durumlarda gelirin farklı kaynaklardan elde edilmesi ödeme gücü açısından farklılığın ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Şöyle ki emek ile ödeme gücü arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmakta olup bu ilişki dâhinde emeğin payının artması ödeme gücünün düştüğüne işaret etmekte, aksi durumda ise arttığına işaret etmektedir. Bu nedenle adalet ilkesinin bir gereği olarak emek gelirlerinin diğer gelirlere göre daha düşük vergi yükü taşımaları gerektiği ileri sürülmektedir (Edizdoğan, 1994: 164). Ayırma prensibinin diğer isimleriyle ayırma kuramının, ayırma nazariyesinin veya ayırma ilkesinin temelinde sermaye ile emeğe bağlı olarak elde edilen gelirlerin farklı biçimde vergilendirilmeleri gerektiği görüşü yatmaktadır. Bu kapsamda ayırma prensibine göre emek üzerinden elde edilen gelirlerin sermaye üzerinden elde edilen gelirlere kıyasla daha avantajlı şekilde vergiye tabi tutulmaları öngörülmektedir. Çünkü emek geliri elde eden kişi gelir elde etmek için bedensel ve/veya zihinsel bir çaba harcamasına karşın, geliri ağırlıklı olarak iratlara dayanan sermaye geliri elde eden kişi, çok fazla zahmete katlanmamaktadır. Bu durumda elde edilmesi nispeten daha güç olan emek gelirinin vergisel açıdan gözetilmesi gerekmektedir (Öner, 2015: 124).

Ayırma prensibi dâhilinde emek geliri sermaye gelirine göre daha düşük oranda vergilendirilebileceği gibi sermaye gelirinin emek gelirine göre daha yüksek oranda vergilendirilmesi de aynı amaca hizmet etmektedir. Ayırma prensibini savunanlara göre ödeme gücüne ulaşılmasında gelirin sadece miktarı değil, elde ediliş tarzı da farklı olduğu için ekonomik yapısı da dikkate alınmalıdır. Hastalık ve yaşlılık gibi faktörler ise emek gelirinin elde edilmesine engel olabilmektedir. Bu nedenle emek geliri devamlı ve güvenilir olmamasına karşın sermaye geliri devamlı ve güvenli olduğu için emek geliri, beklenmeyen durumlarla karşılaşılması hâlinde kesintiye uğrayacağı için desteklenmelidir. Ayrıca sermayeler büyüdükçe gelir sağlama ihtimali de artacağı için sermaye gelirlerini aşırı derecede büyümeden önce daha çok vergilendirmek suretiyle oluşacak büyük servet farklılıklarının önüne geçilerek sosyal adaletin sağlanmasına yardımcı olunabilmektedir. Öte yandan emek ve sermayenin aynı şekilde vergilendirilmesi neticesinde emek geliri elde eden kişi marjinalist kuram kapsamında elde ettiği gelire daha çok değer vereceği için vergi yükünü daha fazla hissedebilmektedir. Söz konusu eşitsizliğin giderilmesi adına emek gelirlerinden daha az vergi alınması gerekmektedir. Sermaye geliri elde eden aynı zamanda çalışarak emek geliri elde edebilmektedir (Erginay, 1985: 75-80). Bu nedenle sermaye geliri ile emek geliri bulunan bir kişinin sermayesini kaybetse bile emeği sayesinde gelir elde edebileceği ifade edilmektedir. Bunların yanı sıra emek gelirleri çoğunlukla stopaj yoluyla vergilendirildikleri için vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı söz konusu olmamasına rağmen sermaye gelirlerinde bu davranışların ihtimal dâhilinde oldukları ifade edilerek ayırma prensibi savunulmaktadır. Ayırma prensibi gelir düzeyi bakımından benzer durumda olanların eşit işlemlere tabi tutulmalarını öngören yatay adalet ilkesi ile çelişmekte olsa da sosyal adalet bakımından sunduğu katkı göz önünden bulundurularak desteklenmektedir (Susam, 2016: 242). Hatta bazı yazarlar ayırma prensibini emekçi kesimin korunmasını ve sermayeye dayanan serbest piyasa ekonomisini destekleyen kesimin sınırlandırılmasını sağlayan yararlı ve ihtiyaç duyulan bir araç olarak nitelendirerek ayırma prensibinin sosyal yönüne dikkat çekmektedirler (Aksoy, 1991: 291). Gerçekten de ücret geliri elden bir kişi ile rant, faiz veya kâr elde eden bir kişinin aynı şekilde vergilendirilmesi ücret geliri elde eden kişi açısından adaletsiz bir sonucun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Diğer koşulların aynı olması durumunda emek ve sermaye geliri elde eden iki farklı kişinin aynı vergi yükü ile karşılaşmalarını sağlayan ayırma prensibi, ödeme gücüne ulaşılmasında en az geçim indirimi ve artan oranlılığı tamamlayan bir özellik taşımaktadır (Erdem vd., 2006: 119).

Ayırma prensibini eleştirenlere göre emek ile sermaye gelirlerini farklı şekilde vergilendirmek adalet ilkesine ters düşmektedir. Ayırma prensibini eleştirenler, sigorta ve asgari ücret gibi yasal düzenlemeleri öne sürerek emek gelirinin devamlılık ve güvenilirlik bakımından sermaye gelirinden çok farklı olmadığını savunmaktadırlar. Eleştirmenler, ayrıca artan oranlı vergi sistemlerinde büyük miktardaki sermaye gelirlerinin yüksek vergi oranlarına maruz kalarak orantısız şekilde vergilendirildiklerini ve sermaye geliri sahibi ile emek geliri sahibinin geliri elde ederken hissettikleri zahmetin sübjektif bir kavram olması nedeniyle sermaye gelirini daha fazla vergilendirmenin adil olmadığı ifade etmektedirler (Erginay, 1985: 80-81). Eleştirmenler aynı zamanda gelir kaynaklarının daha ağır veya daha hafif olarak farklı biçimlerde vergilendirilmelerini sağlayacak unsurların tespiti hususunda bilimsel ya da objektif bir ölçüt olmadığı için vergilendirmede farklılık oluşturan unsurların herhangi bir kurala bağlı olmaksızın sübjektif şekilde belirlendikleri fikrini desteklemektedirler. Stopaj usulünün uygulama alanının sadece ücretlerle sınırlı kalmayarak genişlemesinin vergiden kaçınma veya vergi kaçırma konusunda emek gelirleri ile sermaye gelirleri arasında emek gelirleri lehine olan farkın kapanmasına neden olduğunu belirtmektedirler. Emek gelirlerinin çoğunlukla miktar bakımından sermaye gelirlerinden daha az olduklarından hareketle artan oranlılıkta sermaye gelirlerinin zaten daha yüksek oranda vergilendirildiklerini ifade etmektedirler. Bahsedilen nedenlerden dolayı ayırma prensibini eleştirenler, artan oranlılığı ayırma prensibinden beklenenleri yerine getiren bir araç olarak kabul ettikleri için artan oranlılığın uygulandığı durumlarda ayırma prensibine ihtiyaç duyulmayacağını ileri sürmektedirler (Aksoy, 1991: 292-293).

Ayırma prensibine yönelik düzenlemelere çoğunlukla indirim uygulamalarında rastlanılmakla birlikte gelir kaynaklarına değişik oranlar uygulayarak, sermaye gelirlerine ek vergi koyarak veya dilim farklılaştırmasına gidilerek de ayırma prensibinin amacına hizmet eden çeşitli uygulamalar aracılığıyla vergilendirme yapılabilmektedir (Öner, 2015: 124; Susam, 2016: 242-243). Nitekim ülkemizde de yıllar içerisinde farklı uygulamalar dikkate alındığında emek gelirlerinin sermaye gelirlerine göre daha avantajlı şekilde vergilendirilmelerine yönelik olarak en az geçim indirimi başlığı altında da değinildiği üzere çeşitli indirim uygulamalarının tercih edilmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Bu kapsamda emek geliri elde edenlere vergisel avantaj sağlaması bakımından tercih edilen son indirim uygulaması; 2022 yılından itibaren yürürlükten kaldırılan asgari geçim indirimi uygulaması olmuştur. Asgari geçim indirimi uygulamasının yürürlükten kaldırıldığı tarihten günümüze değin ücret gelirleri açısından asgari ücret tutarına isabet eden kısım, istisna kapsamında vergi dışı bırakılmaktadır. Bahsi geçen istisnanın gelir unsurlarından yalnızca ücretlere yönelik bir düzenleme olduğu düşüncesinden hareketle ücretlere diğer gelir unsurlarından farklı olarak vergisel bakımdan bir ayrıcalık tanınmakta olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan gelir vergisi açısından vergi borcunun hesaplanmasında dikkate alınan gelir vergisi tarifesinde ücret gelirleri için üçüncü dilimden başlamak suretiyle dilim farklılaştırmasına gidilmekte olması da ücretleri vergilendirilme bakımından diğer gelir unsurlarına göre daha avantajlı konuma getirmektedir. Gerek asgari ücret tutarının vergi dışı bırakılması gerek ücret gelirlerine uygulanan farklı tarife yapısı, ülkemiz vergi rejiminde ayırma prensibinin hâlâ dikkate alındığını göstermektedir.

SONUÇ

Keyfilikten uzak, hukuk kurallarına bağlılık gösterecek şekilde devletin kontrolü dâhilinde yürütülen vergi uygulamalarının arka planlarında hemen hemen bütün vergi sistemleri açısından üzerinde genel görüş birliği sağlanmış olan temel vergileme ilkeleri yer almaktadır. Vergi uygulamalarının çevresinde şekillendikleri çeşitli vergileme ilkeleri arasında verginin sosyal amacına işaret eden adalet ilkesi, bu yönüyle diğer vergileme ilkelerinden ayrılmaktadır. Bir diğer ifadeyle vergileme ile hedeflenen sosyal amacın odağında adalet ilkesi yer almaktadır. Adalet ilkesi, vergi yükünün kişiler arasında kişilerin ödeme güçleriyle orantılı olacak şekilde adil dağıtılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla adalet ilkesi, ödeme gücünün kavranmasına bağlı olarak gerçekleşmektedir. Kişilerin içerisinde buldukları ailevi, ekonomik, medeni vb. durumlar farklı olabileceği için adalet ilkesini yansıtabilecek şekilde vergilemenin ödeme güçleri arasındaki farklılığı dikkate alarak yapılması gerekmektedir. Ödeme gücünün tespitinde ise artan oranlılık, en az geçim indirimi ve ayırma prensibi tekniklerinden faydalanılmaktadır. Artan oranlılıkta matrahın artmasına bağlı olarak matraha uygulanacak vergi oranı da artmakta, bu kapsamda görece yüksek gelir veya servet sahibi olanlar daha fazla vergi yükü ile karşılaşmaktadır. En az geçim indiriminde kişinin kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin fizyolojik ihtiyaçlarını ve yaşamlarını sürdürebilecekleri kadar gelirin vergi dışında bırakılması gerektiği ifade edilmekte, sadece kendi geçimini sağlayacak düzeyde gelir elde edenlerin ödeme güçlerinin olmadığı kabul edilmektedir. Ayırma prensibi ise emek gelirleri ile sermaye gelirlerinin vergilendirilmelerinde daha zorlu şartlar altında elde edildiği gerekçesiyle emek gelirleri lehine olacak şekilde fark olması gerektiği hususu üzerinde durmaktadır.

Ödeme gücünün tespitine ilişkin vergi sistemlerinde yer verilen söz konusu üç farklı teknik ile ilgili çok sayıda olumlu ve olumsuz görüş bulunmaktadır. Buna karşın üç tekniğin birlikte uygulanmasının ödeme gücünün doğru bir şekilde kavranmasına sağladığı katkı düşünüldüğünde olumlu görüşlerin daha ağır bastıkları anlaşılmaktadır. Bu nedenle pek çok ülkede olduğu gibi ülkemizde de farklı dönemlerde farklı isim ve uygulamalar altında söz konusu tekniklere yer verilmiş olduğu görülmektedir. Nitekim ülkemizde hâlen gelir vergisi, veraset ve intikal vergisi ile değerli konut vergisinde artan oranlı vergi tarifeleri uygulanmaktadır. En az geçim indirimi uygulamasına benzer nitelikli asgari geçim indirimi uygulaması ise 2022 yılından itibaren kaldırılmış olsa da aynı yıldan itibaren asgari ücret tutarı kadar ücret gelirinin istisna kapsamına alınarak vergi dışı bırakılması, geçmiş dönemlere kıyasla günümüzde en az geçim indirimi tekniğinin mantığına daha da yakınlaşmış olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan gelir unsurlarından sadece ücretlere özgü olacak şekilde; emeğin karşılığı olan ücret gelirinin diğer gelir unsurlarına göre farklı dilim miktarları dâhilinde vergilendirilmesi ve asgari ücret tutarı kadar ücret gelirinin istisna kapsamında vergi dışı bırakılması, Türk vergi sisteminde ayırma prensibine son derece önem verildiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (2020). *Kamu Maliyesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aksoy, Ş. (1991). *Kamu Maliyesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Altay, A. (2019). *Kamu Maliyesi Teorisi, Gelişimi ve Kapsamı*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aydın, M. S. (2021). Ödeme Gücüne Ulaşarak Adil Vergi Sistemi Oluşturma: Seçilmiş AB Ülkeleri İncelemesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 28(3), 511-532.

- Bilici, N. (2020). *Vergi Hukuku*, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çağan, N. (1982). *Vergilendirme Yetkisi*, İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.
- Devrim, F. (2002). *Kamu Maliyesine Giriş*, İzmir: İlkem Ofset.
- Edizdoğan, N. (1994). *Kamu Maliyesi II*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Edizdoğan, N., Çetinkaya, Ö. ve Gümüş, E. (2011). *Kamu Maliyesi*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Eker, A. ve Bülbül, D. (2013). *Kamu Maliyesi*, Ankara: Özbaran Ofset Matbaacılık.
- Erdem, M., Şenyüz, D. ve Tatlıoğlu, İ. (2006). *Kamu Maliyesi*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Erginay, A. (1985). *Kamu Maliyesi*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Erkin, G. (2012). Artan Oranlılık. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 235-254.
- Erol, A. (2009). *Türk Vergi Sistemi ve Vergi Hukuku*, Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Gökçay, Ş. E. (2017). Türk Vergi Sisteminde Vergi Ödeme Gücüne Ulaşma Teknikleri. *Journal of Life Economics*, 4(3), 114-133.
- Nadaroğlu, H. (1983). *Kamu Maliyesi Teorisi*, İstanbul: Okan Dağıtım Yayıncılık.
- Öncel, M., Kumrulu, A. & Çağan, N. (2010). *Vergi Hukuku*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Öner, E. (2015). *Kamu Maliyesi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Pehlivan, O. (2011). *Kamu Maliyesi*, Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Sarıoğlu, F. (2002). Vergi Sisteminin Bütünselliği ve Artan Oranlılık. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 219-228.
- Susam, N. (2016). *Kamu Maliyesi*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Şentürk, S. H. (2006). Vergilemede Adalet İlkesi Karşısında Düz ve Artan Oranlı Vergiler. *Çimento İşveren Dergisi*, 20(2), 16-25.
- Tosuner, M. ve Arıkan, Z. (2015). *Vergi Usul Hukuku*. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Turhan, S. (1998). *Vergi Teorisi ve Politikası*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Türkal, H. ve Üstün, Ü. S. (2012). Türk Gelir Vergisi Tarifesinin Artan Oranlılık Özelliği. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1-2), 155-188.
- Türk, İ. (1992). *Kamu Maliyesi*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Yegen, B. (2022). Asgari Geçim İndirimi Uygulamasından Vazgeçilmesinin Vergi Teorisi Bakımından Değerlendirilmesi. *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 173-193.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).